

Magyar

MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET

1000-1325

1974

Drs HÖMÁN BALINT

BUDAPEST
BUDAPESTI TUDOMÁNYOS AKADEMIA

Árs 30.000,-

Machyeta

**MAGYAR
PÉNZTÖRTÉNET**

1000–1325

ÍRTA

DR. HÓMAN, BÁLINT

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1916.

HG 970
H 8 H 6

ELŐSZÓ.

Éppen száz esztendeje mult, hogy Weszerle József 1816-ban — a budapesti egyetemre a numismatika tanárává és egyetemi könyvtárórré neveztetvén ki — elsőnek fogott hozzá *a magyar éremtan és pénztörténet* rendszeres feldolgozásához. Sajnos, az anyaggyűjtésen túl nem jutott. Korai halála megakadályozta munkája elvégzésében. Száz év telt el és a magyar pénztörténet egyes korszakainak monographikus feldolgozása még mindig a megoldásra váró feladatok közé tartozik. Az előtanulmányok csekély száma, a metrologiai és éremchronologiai részletkutatás hiányos volta rendkívül megnehezítik e feladat sikeres megoldását. A mikor minde nehézségek mellett is hozzáfogtam a középkori magyar ezüstvaluta történetének feldolgozásához, az a meggyőződés vezetett, hogy arra — habár hézagos lesz is — *elodázhatatlanul szükségünk van*. Éz a meggyőződés vezet ma is, midőn több évi munkám gyümölcsét közrebocsátva, elnézést kérek esetleges hiányaival és fogyatkozásaival szemben. Szolgáljon mentségemül, hogy nagyrészt töretlen utakon jártam. Ha mégis sikerült eredményt elérnem, abban nem kis részük van azoknak, a kik lekötelező szívességgel és előzékenységgel segítettek kutatásaimban.

Elsősorban Harsányi Pál barátomnak tartozom hálával, a ki kérésemre a legnagyobb készséggel végezte el a Magyar Nemzeti Múzeumi Éremtár árpádkori érmeinek pontos súlymérését, alkalmat adott az őrizete alatt álló

1*

érmek anyagán saját ellenőrző súlyméréseim és finomsági vizsgálataim megejtésére, több ízben becses felvilágosításokkal támogatott és rendelkezésemre bocsátotta az éremképek ábrázolásához szükséges clichék egyrészét. Hasonló szíves előzékenységgel adtak felvilágosításokat és végeztek számomra súlyméréseket Tkalčič Vladimír a zágrábi Horvát Nemzeti Múzeumban, Kovács István és Schneller Vilmos az Erdélyi Múzeumban, Szabó Otmár a zirczi apátság, Börzsönyi Arnold a győri kath. főgymnasium éremtárában és Brenner Ferencz (Esztergom) — különösen XII. századi pénzekben gazdag — magángyűjteményében. Nuber F. Károly a XI—XIII. századi érmek, valamint a magyarországi veretű bécsi denárok chronológiájára általában ismeretükre vonatkozó eredményeivel a legnagyobb önzetlenséggel ismertetett meg és gazdag éremgyűjteményét — súlymérések czéljára — készségesen rendelkezésemre bocsátotta. Gasparetz Géza Elemér Szent István pénzeinek finomsági vizsgálatával és a próbatűkkel végzett vizsgálat módszerének megmagyarázásával határozottan támogatott munkám elvégzésében. Fejérpatak László, a M. T. Akadémia II. osztályának titkára és Áldásy Antal, a Történelmi Bizottság előadója, a legmesszebbmenő jóindulattal és érdeklődéssel mozdították elő művem megjelenését, Domanovszky Sándor pedig nemcsak az akadémiai bírálat fáradságos munkáját vállalta magára, hanem becses útmutatásokat is adott művem egyik kisebb részletének átdolgozására. Eckhart Ferencz és Szentpétery Imre barátaim, valamint Jeszenszky Géza, Melich János és Sörös Pongrácz urak néhány értékes adat közlésével köteleztek hálára.

Kutatásaimat a legszívesebb előzékenységgel és jóindulattal mozdították elő Csánki Dezső miniszteri tanácsos, országos főlevéltáros, Dedek Crescens praelatus-kanonok, az esztergomi székeskáptalan levéltárának igazgatója, Madarász István hercegprímási levéltáros, Tagányi

Károly országos levéltáros, Varju Elemér m. nemzeti múzeumi osztályigazgató urak, a zágrábi Horvát Nemzeti Múzeum igazgatósága, továbbá Baranyay Béla, Dőry Ferencz, Finály Gábor, Gerevich Tibor, Supka Géza és Zimmermann Lajos barátaim.

Minde felsoroltaknak, valamint a M. T. Akadémia Történelmi Bizottságának, hogy művemet kiadásra elfogadta, ezúton fejezem ki leghálásabb köszönetemet.

Budapesten, 1916. év január havában.

HÓMAN BÁLINT.

A FELHASZNÁLT OKLEVÉLTÁRAK ÉS FORRÁSGYŰJTEMÉNYEK JEGYZÉKE.¹

- Anjou: Nagy Imre. Anjoukori Okmánytár. I—VI. kötet. Budapest, 1878—1891.
- Apponyi: Kammerer Ernő. A Pécz-nemzetség Apponyi-ágának oklevelei. I. 1241—1526. Budapest, 1906.
- Arch. Ért.: Archaeologiai Értesítő. I—XIV. és új folyam: I—XIX. évf. Budapest, 1869—1902.
- Austr. Inf.: Acta Austriae Inferioris. I. Urkundenbuch d. aufgehobener Chorherrnstiftes St. Pölten. I. von A. V. Felgel u. Jos. Lampel. Wien, 1891.
- Bánffy: Varju Elemér. A Tomaj-nemzetségbeli losonczy Bánffycsalád története. Oklevéltár. I. Budapest, 1908.
- Bárdosy: Bárdosy, Joannes. Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis. Leutschoviae, 1802.
- Békefi. Pásztói: Békefi Remig. A pásztói apátság története. I. Oklevéltár. Budapest, 1898.
- Békefi. Pilisi: Békefi Remig. A pilisi apátság története. I. Oklevéltár. Pécs, 1894.
- Blagay: Thallóczy Lajos—Barabás Samu. A Blagay-család oklevéltára. Budapest, 1897.
- Čelakovsky: Čelakovsky, Jaromir: Privilegia Měst Pražských. V Praze, 1886.
- Chmel: Chmel, Joseph. Urkunden z. Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Triest, Istrien, Tirol. Aus d. J. 1246—1300. Wien, 1849. (Fontes rerum Austriacarum. Abt. II. Bd. I.)
- C. N. H.: Réthy László. Corpus Nummorum Hungariae. I—II. Budapest, 1899—1907.
- C. N. H. Pótl.: Zimmermann Lajos. Pótlék a C. N. H. I.-hez. Budapest, 1907.
- Cod. d. Bohem.: Friedrich, G. Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae. I—II. Pragae, 1904—12.

¹ Egyéb felhasznált művek jegyzékét lásd a fejezetek élén s a szöveg mellett közölt jegyzetekben.

- Cod. d. Morav.:** Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Ed. A. Boczek, P. v. Chlumeczký et J. Chytil. I—V. Olomucii et Brunae, 1836—54.
- Cod. d. Polon.:** Codex diplomaticus Poloniae. Ed. Leo Ryzyszczewski, Ant. Muczkowski et Jul. Bartosewicz. Varsaviae, 1847—58.
- Corpus Juris:** Corpus Juris Hungarici. Szerk. Márkus Dezső. (I.) 1000—1526., (II.) 1526—1608., (III.) 1608—57., (IV.) 1657—1740. Erdélyi törvények. 1540—1848. Budapest, 1899—1900.
- Corpus Statut:** Corpus Statutorum Hungariae municipalium. Ed. Kolosváry et Óváry. I—V. Budapest, 1885.
- Dann.:** Dannenberg, Hermann. Die Deutsche Münzen d. Sächsischen u. Fränkischen Kaiserzeit. I—IV. Berlin, 1876—1905.
- Emler. Reg. Boh. és Erben Reg. Boh.:** Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. I. ed. Cas. Jaromir Erben; II—IV. ed. Jos. Emler. Praegae, 1855—92.
- Endl.:** Endlicher, Steph. Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana. S.-Galli, 1849.
- F.:** Fejér, Georgius. Codex diplomaticus Hungariae. I—IX/7. Budae, 1829—42.
- Fejérpataký. Kálmán okl.:** Fejérpataký László. Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892.
- Fejérpataký. II. István okl.:** Fejérpataký László. Oklevelek II. István korából. Budapest, 1895.
- Hauswirth:** Hauswirth, Ernst. Urkundenbuch d. Benedictiner Abtei zu d. Schotten in Wien. Wien, 1859. (Fontes r. Austr. II/18.)
- H. O.:** Hazai Okmánytár. I—VIII. Budapest, 1880—91.
- H. okl.:** Hazai Oklevéltár. Budapest, 1879.
- Héderváry:** Radvánszky Béla—Závodszy Levente. A Héderváry-család oklevéltára. I. Budapest, 1909.
- Jakab:** Jakab Elek. Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez. Budán, 1870.
- Karácsonyi. Szt. István okl.:** Karácsonyi János. Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest, 1891.
- Karácsonyi. Hamis okl.:** Karácsonyi János. A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke. Budapest, 1902.
- Karácsonyi. Hamis okl. Pótl.:** Karácsonyi János. Pótlék a hamis oklevelek jegyzékéhez. (Történelmi Tár, 1908.)
- Károlyi:** Géresi Kálmán. A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. I. Budapest, 1882.
- Kn. M.:** Knauz Nándor. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I—II. Strigonii, 1874—82.
- Kovachich. Sylloge:** Kovachich, J. Nic. Sylloge decretorum comitialium incl. regni Hungariae. I—II. Pestini, 1818.
- Kovachich. Formulae:** Kovachich M. G. Formulae solennes styli. Pesthini, 1799.

- Kubinyi: Kubinyi Ferencz. Monumenta Hungariae historica. I—II. Pest, 1867—88.
- M. G. T. Sz.: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. I—XII. évf. Budapest, 1894—1905.
- Melczer: Melczer István. Okmányok a kellemesi Melczer-család levéltárából. Budapest, 1890.
- Mon. Boica: Monumenta Boica. XXIX és LIII. Monachii, 1831—1912.
- Mon. Carinth.: Jaksch, August von. Monumenta historica ducatus Carinthiae. I—IV. Klagenfurt, 1896—1906.
- Mon. Vat.: Monumenta Vaticana historiam r. Hungariae illustrantia. Series I. Tomus. 1—2. Budapest, 1887.
- Mon. Vesprim: Fraknói Vilmos—Lukcsics József. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I—IV. Budapest, 1896—1907.
- N. K. és Num. Közl.: Numizmatikai Közlöny. I—XIV. Budapest, 1902—1915.
- Noback: Noback, Christ. u. Noback, Friedr. Vollständiges Taschenbuch d. Münz-, Maass- u. Gewichtverhältnisse. Leipzig, 1848—50.
- Num. Zschr. és N. Zschr.: Numismatische Zeitschrift. I—XLV. Wien, 1870—1914.
- Pangerl. Hohenf. Ub.: Pangerl. Urkundenbuch d. Cisterciensstiftes zu Hohenfurt in Böhmen. Wien, 1865. (Fontes rer. Austr. II/23.)
- Pegolotti: Pegolotti, Francesco Balducci. La pratica della mercatura. 1340 k. (Della decima e di varie altre gravezze imposte dal comune di Firenze, della monete e della mercatura de' Fiorentini fino al Saec. XVI. [ed. Pagnini.] Tom. III. Lucca e Lisboa, 1766.)
- Réthy. Corpus: Lásd: C. N. H.
- Ph.: A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. I—II., VII—VIII, X. Szerk. Erdélyi László. 1902—10.
- Rupp: Rupp Jakob. Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. I—II. Buda, 1841—46.
- Schmauk: Schmauk, Michael. Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis. Pars II. (1806.) Szepesváraljae, 1889.
- Schmidt: Schmidt, Franz Anton. Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze d. Königreiche Ungarn... etc. I—V. Bd. Wien, 1834—5.
- Schwind—Dopsch: Schwind, Ernst Freih. v. und Dopsch, Alfons. Ausgewählte Urkunden z. Verfassungsgeschichte d. Deutsch-Österreichischen Erblande im M. A. Innsbruck, 1895.
- Smič.: Smičiklas, T. Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—VIII. Zagreb, 1904—1910.
- Soproni okl.: Nagy Imre. Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. Sopron, 1889.
- Steinherz: Steinherz, S. Die Einhebung d. Lyoner Zehnten in Erzbisthum Salzburg. 1282—85. (Mittheilungen d. Inst. f. Ö. G. XIV.) Innsbruck, 1893.

- Szekfű. T. T.: Szekfű Gyula. Oklevelek I. Károly király pénzverési reformjához. (Történ. Tár. 1911.)
- Sztáray: Nagy Gyula. A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray-család oklevéltára. I. Budapest, 1887.
- Teleki: Barabás Samu. A gróf Teleki-család oklevéltára. I. Budapest, 1895.
- Temesi okl.: Pesty Frigyes és Ortvay Tivadar. Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez. I. Pozsony, 1896.
- Theiner. Hung.: Theiner, Aug. Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia. Romae, 1859.
- Theiner. Polon.: Theiner, Aug. Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae... historiam illustrantia. I. Romae, 1860.
- Tk. Civ.: Tkalčić, J. Monumenta historica lib. r. civitatis Zagrabiae. I. Zagrab, 1889.
- Tk. Ep.: Tkalčić, J. Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. I. Zagrab, 1873.
- Wagner: Wagner, Carolus. Analecta Scepussii sacri et profani. Pars. I. Bullae et diplomata. Viennae, 1774.
- Weber: Weber, Samuel. Supplementum III. analectorum terrae Scepussiensis. Lőcse, 1908.
- W.: Wenzel, Gustav. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I—XII. Pest, 1860—74.
- Werbőczy: Werbőczy István. Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae. Közli és ford. Csiky Kálmán. Budapest, 1894.
- Zahn: Zahn, J. Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. I—III. Wien, 1870—71. (Fontes r. Austr. II/31., 35, 36.)
- Zahn. Steier: Zahn, J. Urkundenbuch d. Herzogthums Steiermark. I—III. Graz, 1875—1903.
- Zalai okl.: Zala vármegye története. Oklevéltár. I—II. Szerk. Nagy Imre, Véghelyi Dezső és Nagy Gyula. Budapest, 1886—90.
- Závodszy: Závodszy Levente. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függ.: A törvények szövege.) Budapest, 1904.
- Zichy: Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy. Szerk. Nagy Iván, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. I—V. Budapest, 1871—88.
- Zimm.—Werner: Zimmermann u. Werner. Urkundenbuch z. Geschichte d. Deutschen in Siebenbürgen. I. Nagyszeben, 1892.
- Zingerle: Zingerle, Ignaz V. Reiserechnungen Wolfger's von Ellenbrechtskirchen, Bischofs von Passau, Patriarchen von Aquileja. Heilbronn, 1877.

BEVEZETÉS.¹

A köznapi beszédben *pénz*-nek nevezzük egyrészt a *törvényes ércz- és papírpénzt*, másrészt az állam által teljes fizetési erővel felruházott *hiteljegyeket*. A hiteljegyek a szerint, hogy az állam maga vagy valamely erre feljogosított bank bocsátja ki, *államjegyek* vagy *bankjegyek* lehetnek.² A kibocsátó mindenkor köteles azokat törvényes érczpénzre beváltani.

¹ IRODALOM: St. Schoenvisner: Notitia Hungaricae rei numariae. Budaë, 1801. — H. Grote: Geldlehre und numismatische Metrologie. (Münzstudien. III—IV. Bd. Leipzig, 1863—65.) — A. Engel & R. Serrure: Traité de numismatique de moyen âge. T. I—III. Paris, 1891—1905. — K. Schalk: Nationalökonomie und Numismatik in ihren Wechselbeziehungen. (N. Zschr. XXIII. 1891.) — S. Ambrosoli: Manuale de Numismatica. 3-ed. Milano, 1903. — F. Friedensburg: Die Münze in der Kulturgeschichte. Berlin, 1909. — A. v. Pawlowski: Ueber die theoretischen Grundlagen zum Studium der mittelalterlichen und modernen Numismatik. (N. Zschr. XIX. Wien, 1887. 396. s. k. l.) — A. Luschin von Ebengreuth: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte. München & Berlin, 1904. — Die Münze. Leipzig, 1906. — Schmoller, Gustav: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. II. Leipzig 1904. 60—100. l. — H. Halke: Handwörterbuch der Münzkunde und ihrer Hilfswissenschaften. Berlin, 1909. — Erekly Alfonz: Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881. — Waldmayer Károly: Érmeügy. Pénz és pénzforgalom. (Magyar Közgazdasági Lexikon. I. és III. Budapest, 1898—901.) — Kováts Ferencz: Pénztörténet. (U. ott. III.) — Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan. I—II. 5. kiadás. Budapest, 1907—10. — Finály Henrik közép-kori magyar metiológiája. Közzéteszi Finály Gábor, Budapest, 1908.

² A mi — helytelenül papírpénznek nevezett — pénzhelyettesítő hiteljegyeink *bankjegyek*, a korábbi 5 és 50 forintosok *államjegyek* voltak, szemben a 10 és 100 frtos bankjegyekkel.

Tudományos értelemben *pénz* minden oly — belső tartalma vagy törvényerejű intézkedés következtében — meghatározott értékkel bíró tárgy, a mely a kereskedelmi forgalomban hosszabb-rövidebb ideig mint *állandó fizetési eszköz*, (cseretárgy) használatos.

A pénz tulajdonságainak, sajátosságainak vizsgálata a *pénztudomány* vagy *numismatika* tárgya. A pénztudományi irodalom kezdetben csupán az ércpénzek typologiai sajátosságaira, előállítási módjára, veretére, feliratára, szóval a pénzdarabnak, mint *érem*-nek (Münze)¹ — törvényeink hivatalos nyelvén: *érmé*-nek — külső sajátosságaira s ezek történeti fejlődésére fordított figyelmet. A numismatika tárgykörét teljesen kimerítette az, a mi ma e tudomány egyik ágának, a *leíró pénztudomány*-nak vagy *éremtan*-nak (Münzkunde)² anyaga.

Az éremtan nem annyira a történeti, mint inkább a régészeti tudományok körébe tartozik. Vizsgálata tárgyává teszi az ércpénzzel rokonalakban jelentkező egyéb tárgyakat is, így emlékérmeket, plaquetteket, jetonokat. Az éremtan elsősorban a gyűjtők gyakorlati céljait szolgálja s eredményei a történetírót csak mellékesen érdeklik, a mennyiben az érmek külső sajátosságaiból némi történeti tanulságok vonhatók le.

A pénznek, mint gazdasági értékmérőnek, forgalmi eszköznek (Geld) sajátosságait, a különféle pénznemeknek egymáshoz való viszonyát az éremtan művelői egyáltalá-

¹ A magyar pénztörténeti irodalom eddigelé minden összefoglaló munkát nélkülözvén, helyesnek véltem az egyes szakkifejezéseket németül is közölni.

² Irodalmunkban többnyire csak a leíró *éremtant* értik az annál bővebb tartalmú *numismatika* elnevezése alatt. Éremtani irodalmunk legnevezetesebb összefoglaló termékei: Schoenvisner István: Notitia Hungaricae rei numariae. Budaë, 1801. és Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani. I—III. Pestini, 1807. (Appendix... Miller Jakabtól. U. ott. 1810.); Rupp Jakob: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. I—II. (magyar és latin kiadás). Budán, 1841—46; Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873; Réthy László: Corpus nummorum Hungariae. I—II. Budapest, 1899—1907.

Becses anyagot tartalmaznak az egykorú *oklevelek*, különösen az adás-vételi szerződések és néha egyéb forrásmunkák, *krónikák*, *naplók* is. Az adatok felhasználásánál azonban mindenkor szigorú kritikával kell a forrás korát megállapítanunk, mert anachronistikus adatok felhasználása sehol sem bosszulhatja meg magát úgy, mint éppen a pénztörténetben. A pénzrendszerek fejlődésében gyakran 50—100 év teljesen elűtő viszonyokat hozott létre és így teljesen téves perspektívát nyujtana túlkorai vagy későkori adatoknak felhasználása egy későbbi vagy korábbi időszak pénzrendszerének vizsgálatánál.¹

A specialis pénztörténeti kutatásnak — mint általában a történeti vizsgálódásnak — alapföltétele, hogy lelkiismeretes forráskritikán nyugodjék. Nem elég azonban a kellőképpen megrostált hazai források felhasználása, hanem szükséges egy tágabb körzet pénztörténeti jelenségeinek ismerete is. A pénzforgalmat előidéző okok természetében rejlik, hogy a territorialis pénzrendszerek keletkezésénél és kialakulásánál sokkal fokozottabb mértékben érvényesülnek idegen hatások, mint más állami és gazdasági intézményeknél.

A XIX. század közepe óta fellendült metrologiai és pénztörténeti irodalom legjelesebb munkásai fáradoztak az egyes nemzetek és territoriumok pénz- és súlyrendszere közt fennálló összefüggés kiderítésén. Böckh, Hulstsch, Queipo, Soetbeer, Ridgeway, Seebohm, Guilhiermoz és mások összehasonlító kutatásainak legnevezetesebb eredménye annak az alapigazságnak megismerése, hogy *az összes ismert súly- és pénzrendszerek szoros összefüggésben állnak egymással s eredetükben valamennyien közös forrásra, a babyloni és egyiptomi súlyrendszerre vezethetők vissza.*

A specialis tanulmányokkal foglalkozó pénztörténész tehát nem vizsgálhatja elszigetelten a tárgyaül választott

¹ A középkori magyar pénztörténetben például a XIII. századi viszonyoknak a XI. vagy XII. századra alkalmazása nemcsak súlyos anachronismus, hanem *az egész kor gazdasági képét téves világításba helyezi.* Mindamelltt még legjelesebb történetíróink műveiben s a legújabb szakmunkákban is lépten-nyomon találkozunk e botlással.

szűkebb körzet jelenségeit. Figyelmét ki kell terjesztenie a vizsgálata alá vont súly- és pénzrendszerrel szerves összefüggésben álló, annak alapul, mintául szolgáló s arra kétségtelen hatást gyakorló rendszerekre is.

A pénztörténeti kutatás igazi jelentősége a történetírás szempontjából nem abban a külsőleges — és bizonyára minden történetírótól kellően méltányolt — törekvésében rejlik, hogy a források szűkszavú, sőt gyakran rejtelmesnek látszó pénzügyi értesítéseit megmagyarázza és módot nyújt a specialis tanulmányokkal nem foglalkozó történésznek, hogy ez adatokkal szembe kerülve, azokat megértse, hanem főképp abban, *hogy a vizsgálata körébe vont korszak történetét egészen új szempontból világíthatja meg.*

A pénz a gazdasági intézmények közt oly fontos helyet foglal el s a gazdasági életben oly nevezetes szerepet tölt be, hogy egyáltalában nem csodálható, ha a pénztörténet jelenségei teljesen új perspectivát nyitnak valamely korszak vagy terület gazdasági életének és fejlődésének vizsgálatához. Különösen áll ez oly korszakok történetére, a melyekkel szemben — az írott források csekély számban állván rendelkezésünkre — a történetíró bizonyos tartózkodást kénytelen ítéleteiben tanusítani. Így például a XI. századi magyar történetet is megfelelőbb világításba helyezik a pénzletelekből levonható tanulságok.

A pénztörténetnek tehát — mint történeti segédtudománynak — feladata egyrészt a pénz gazdaságtörténeti szerepét és fejlődését elénk tárni, másrészt az általános gazdasági viszonyokat és egyes nehezen érthető történeti jelenségeket megvilágítani.

A magyar pénztörténeti irodalom eddigelé e feladatoknak — sajnos — nem igen felelt meg, sőt a pénztörténet közelebbi feladatát, a források értesítéseinek magyarázatát, sem oldotta még meg.¹

¹ Az irodalom összeállítását lásd az V. függelékben és Hóman Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája. 1597—1913-ig. (Közgazdasági Szemle. 1914. évf.)

Kevés pozitív eredmény mellett igen nagyok a hiányok. A legnagyobb baj az, hogy — kevés dicséretre méltó kivétellel — történészek és numismatikusok egyaránt figyelmen kívül hagyják egymás szempontjait s az eredményes kutatás előfeltételül szolgáló metrologiai vizsgálatokat.¹

A középkori magyar súlyrendszer ismertetésére irányuló kísérletek² csak az első lépésnek tekinthetők a metrologiai vizsgálódás széles területén.

A középkori súlymértékek, különösen a *márka*-súlyok egységes, a részletkutatások újabb eredményeinek és az egykorú forrásoknak teljes felhasználásával készült, összefoglaló ismertetése a külföldi irodalomból is hiányzik.

A pénztörténet monographikus feldolgozásának hiánya állandóan akadályozza az eredményes gazdaságtörténeti kutatást és — bár Schoenvisner, Finály, Belházy, Réthy, Kropf, Kováts Ferencz és László József alapvető dolgozatai, valamint újabban a Numizmatikai Közöny néhány kisebb értekezése világot vetnek egyes részletkérdésekre — a középkori magyar történet kutatója még mindig sötétben botorkál, mikor a források szűkszavú pénztörténeti értesítései vel kerül szembe. Történetírásunk egyik elsőrendű szükségleteként áll előttünk a magyar pénztörténet egyes korszakainak — a pénzletek és írott források együttes kritikai vizsgálatán s a magyar pénzrendszer kialakulására

¹ A pénzletek metrologiai feldolgozása irányában eddig vajmi kevés történt. A hivatásos numismaták művei — néhány érdemes kivétellel, így az újabbak közül Harsányi, Börzsönyi, Jeszenszky dolgozatainak kivételével — nagyjából mellőzik az érme súlyának vizsgálatát.

² Finály Henrik (A régi magyar súlymérték. Erd. Múz. E. Évk. IV.) úttörő értekezése óta legbehatóbban Belházy János foglalkozott a kérdéssel „A régi magyar pénzverési súlymértékek. Selmezbánya, 1889“ cz. jeles művében. Ereky id. összefoglaló műve pár lapon intézi el a középkori magyar súlyrendszer bonyolult kérdéseit. Salamon Ferencz eredményei (Budapest története. III. Bp. 1885. 85—245. l.) teljesen hypothetikus értékűek, Bohdaneczky Imre szorgalmas doktori értekezése pedig a forrásadatok kellő kiaknázása nélkül készült s új eredményeket — Belházy művéhez képest — alig ad. Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt. Budapest, 6v nélkül. (1908.)

hatást gyakorolt külföldi pénzrendszerek ismeretén felépült — monographikus feldolgoása.¹

* * *

A pénztörténet kutatója, bár a tudományt mint a történelem segédtudományát műveli, részben a gyakorlati éremtan, részben a gazdaságtan fogalmi körében mozog. Ezért, mielőtt tulajdonképeni tárgyunkra térünk, szükséges a pénztani alapfogalmakat röviden emlékezetünkbe idéznünk.

Az ércpénznek, mint tárgynak, *érem* (Münze) — törvényeink hivatalos nyelvén *érme* — a neve. A pénzdarab anyagához képest van aranyérem, ezüstérem, nikkelérem, rézérem. Az éremnek van *előlapja* (Avers) és *hátlapja* (Revers).

¹ Míg a magyar *éremtani* irodalom Schoenvisner, Rupp s főkép Weszerle és Réthy műveiben jeles összefoglaló (leíró) művek birtokában van, a *magyar pénztörténet* rendszeres feldolgozására eddigelé csak néhány sikertelen kísérlet történt. A mult évszázad elején Weszerle József egyetemi tanár és az egyetemi könyvtár őre hatalmas tudományos apparátussal fogott a középkori magyar éremtan és pénztörténet feldolgozásához. Munkásságának emlékei a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött jegyzetei és éremtáblái. E jegyzetek és táblák tanuskodnak róla, hogy Weszerle időt és fáradságot nem kímélve, kutatta át a hazai éremgyűjteményeket, a fővárosi könyvtárak és levéltárak nagy kéziratgyűjteményeit. Az ő korában hozzáférhető numismatikai és diplomatikai anyagot jóformán teljesen összegyűjtötte. Nagy és pótolhatatlan veszteség volt numismatikai irodalmunkra 1838-ban váratlanul bekövetkezett halála, a mi megakadályozta műve befejezésében. Sajnos, írott jegyzetei, mint arról meggyőződtem, csak forrásanyagot tartalmaznak, a melyek ma már — az újabb oklevélpublicatiók mellett — teljesen elavultak s használhatatlanok. Táblasorozata azonban, 1873-ban a M. Nemz. Múzeum érem- és régiségtára, legújabbban pedig a Numismatikai Társaság által is kiadatván, mindezeideig a magyar pénzek legteljesebb gyűjteményes kiadása. (V. ö. Gohl Ödön. Weszerle József. N. K. 1907.) Az utolsó években három doktori értekezés foglalkozott a magyar pénztörténet egyes korszakainak monographikus feldolgozásával, de kevés sikerrel. Balogh Albin (A magyar pénz története az Árpádok idején. Budapest, 1912.) értekezése, bár szorgalmas, de alapszámban elhibázott és tévedésekkel teli dolgozat (ismertette Finály Gábor. Századok, 1918.), Bohdaneczky Imre (id. m.) és Harkó Gyula (A pénz története Magyarországon. 1526—1608. Kolozsvár, 1912.) teljesen mellőzték a gyakorlati éremtanból s a pénzek metrologiai vizsgálatából vonható következtetéseket, eredményeik ezért problematikus értékűek.

Előállításuk *pénzverés* (Münzprägung) útján történik, a minnek technikája koronként változik.

Minden ércpénzrendszer alapját szükségképen valamely súlyrendszer alkotja. Az alapul szolgáló súlyrendszernek az a súlymennyisége, a melyből a pénzverésnél kiindulnak, vagyis a mely súlyú ércből bizonyos számú pénzdarab verését rendelik el, a *súlyegység* vagy *pénzverési alapsúly* (Gewichtseinheit, Münzgrundgewicht). A mai magyar pénzrendszer alapsúlya a kilogramm, a középkori rendszereké a font, később a márka volt.

A forgalomban, kereskedelmi számításban és a pénzverésnél egységnek tekintett pénzdarab a *pénzegység* (Geldeinheit). Nálunk ma a korona, a középkorban a denár.

A verendő érmek főtypusa, a mi lehet a pénzegység vagy annak bizonyos többszöröse, a *főpénzdarab* (Hauptmünze). Nálunk a 10 koronás arany, a középkorban az ezüst denár.

Értékpénz vagy *valódi pénz* (wirkliche Münze) alatt oly pénzdarabot értünk, a melynek forgalmi fémértéke fedi a reányomott vagy neki tulajdonított névértéket. Nálunk értékpénz a 10 és 20 koronás arany.

Váltópénz (Scheidemünze) ezzel szemben minden más ércpénz, a melynek fémértéke nem fedi a névértéket. Nálunk az 1, 2 és 5 koronás ezüst-, 10 és 20 filléres nikkell-, 1 és 2 filléres bronzpénzek.¹

A *valuta* (Währung) valamely csereeszköznek — szokás vagy törvény útján — általánosan elismert fizetési- és csereeszközzé való meghatározása. Szólhatunk tehát koronavalutáról, denárvalutáról, ezüstrúdvalutáról, terményvalutáról. Mivel azonban a pénzeket meghatározott anyagból készítik, átvitt értelemben a *valutafémet*, vagyis azt az *anyagot*, a melyből a törvényes értékpénz készül, nevezik *valutá*-nak.

¹ Balogh Albin id. értekezésében — több más sajnálatos botlás mellett — azt állítja, hogy a magyar 1 és 2 koronás ezüstérmek értékpénzek (17. l.), holott azok *ezüstértéke* az ezüstnek 1911. évi 83'96 koronás árát véve fel, mindössze 35, *illetve 70 fillér!* V. ö. az 1892 : XVII. és 1912 : XX. t.-cz., valamint Magyar Statisztikai Évkönyv. XIX. k. Budapest, 1912. 151. l.

Nálunk 1892 óta *aranyvaluta* van, mert értékpénz csak aranyból készül, a középkorban a XIV. századig *ezüstvaluta*, a XIX. században — 1892 előtt — *kettős valuta* volt érvényben.

A pénzverési alapsúly és a pénzdarab közti viszonyt, vagyis annak megállapítását, hány darab veretik egy súlyegység fémből, *pénzláb*-nak (Münzfuss) nevezzük. A pénzláb *könnyű*, ha sok, *nehéz*, ha kevés pénzdarabot vernek az alapsúlyból.

A pénzdarab súlyát *teljes súly*-nak vagy *nyersúly*-nak (Rauhgewicht, Schrott) nevezik, a benne foglalt nemesércz súlyát *színsúly*-nak vagy *finomsúly*-nak (Feingewicht, Korn).

A pénzverés *darabolás* szerint vagy „*al marco*“ történik. Darabolásnak nevezzük, ha az egyes darabok törvényes súlya pontosan meg van határozva. A technikai eszközök azonban nem lévén oly tökéletesek, minden darab nem készülhet az abszolút törvényes súlyban. Ezért a törvények és szabályok bizonyos maximális és minimális súlyeltérést engednek. Ezt nevezik *elnézés*-nek vagy *eltérés*-nek (Remedium, Toleranz). Az 1912:XX. t.-cz. szerint 1 kg 0·835 finomságú ezüstműből 100 db 2 koronás készül. Egynek súlya így 10 g. A törvény azonban $\frac{10}{1000}$ eltérést enged meg, tehát az egyes darabok súlya 9·9 és 10·1 g közt ingadozhat.

Az eltéréstől különbözik a *forgalmi súly* (Passiergewicht), a mi alatt a minimális súlyt értjük, amekkora súllyal a kopott és elhasznált pénzdarabok még teljes értékben foroghatnak.

„*Al marco*“ verésnek nevezzük a pénzverésnek azt a — középkor folyamán állandóan szokásban volt — módját, a mikor az egyes darabok *pontos* súlya nincs meghatározva, csak az, hogy *a pénzverési alapsúlyból hány darab pénz verendő*, továbbá a maximális és minimális súlyeltérés.¹ Az egyes pénzdarabok súlya *al marco* verésnél meglehetősen nagy ingadozást mutat s a törvényekből és szabályokból csak a *törvényes középsúly* állapítható meg, a melytől az egyes darabok súlya tetemesen eltért. A maxi-

¹ „*Al marco*“, mert az volt meghatározva, hogy 1 márkából hány drb verendő. A középkori *al marco* verésnél követett eljárás leírását L. L u s c h i n: Wiener Münzwesen im Mittelalter. Wien, 1913. 18—22. l.

malis és minimalis súlynak a középsúlyhoz való viszonyát nevezzük *középsúlyeltérésnek*, a mi néha 25—35°/_o-ra rúgott. Példával illusztrálva a dolgot, a Karoling-korban egy (408 g-os) font ezüsből 240 denárt vertek. A denárok törvényes középsúlya tehát 1·7 g volt. Kopasz Károly 350 db fennmaradt denárának súlya ezzel szemben 1·02—2·03 g közt ingadozik. A középsúlyeltérés tehát $\pm 0\cdot33-0\cdot68$ g, százalékban: $\pm 19\cdot35 - 40\%$.

A középsúly volt a törvényes kiverési súly, a forgalomban azonban az *al marco* verés mindig bizonyos súlycsökkenésre vezetett. A nehezebb darabok természetesen kivonattak a forgalomból a kereskedők s más magánosok által, lévén azok ezüstértéke beolvasztva több a törvényes középsúlyban vert pénz értékénél. Ezért azután az *al marco* vert pénzek *forgalmi súlyátllaga* alulmaradt a törvényes középsúlyon. Különösen fontos ezeket tudnunk a korunkra maradt pénzleletek súlyadatainak vizsgálatánál.

*Az al marco vert pénzeknél — tehát az összes középkori pénzeknél — sohasem szabad egyes denársúlyokból a törvényes pénzlábra, kiverési súlyra következtetéseket vonnunk. Következtetések rendszerint csakis nagyobb mennyiségű és hibátlan pénzdarabok átlagsúlyából vonhatók.*¹

¹ Az átlagszámítások helyességét igazolandó, közlöm a CNH. I. 59. sz. II. Béla-féle érmeiken végzett méréseim eredményét.

1500 db CNH. 59. sz. 554·700 g; 1 db átlagsúlya: 0·3698 g.

Ebből külön mérve:

500 db	186·100 g;	1 db	átlagsúlya	0·3722 g
500 "	185·500 "	1 "	"	0·3710 "
500 "	183·100 "	1 "	"	0·3662 "

Az első ötszázból külön mérve:

100 db	38·170 g;	1 db	átlagsúlya	0·3817 g
100 "	37·350 "	1 "	"	0·3735 "
100 "	37·140 "	1 "	"	0·3714 "
100 "	37·070 "	1 "	"	0·3707 "
100 "	36·370 "	1 "	"	0·3637 "
10 "	3·830 "	1 "	"	0·383 "
10 "	3·780 "	1 "	"	0·378 "
10 "	3·650 "	1 "	"	0·365 "
10 "	3·530 "	1 "	"	0·353 "
10 "	3·480 "	1 "	"	0·348 "

Az 1500 db összsúlyából nyert 0·3698 g-os átlaggal szemben az 500 darabonként végzett mérések átlaga 0·3662—0·3722 g, a 100-anként

A fennmaradt denárok állagsúlya azonban csak akkor vehető a számítások alapjául, ha ahhoz — az al marco veresű pénzek törvényes közepsúlya és forgalmi átlagsúlya közt fennállott eltérés és a kopás hibáinak kiküszöbölésére — bizonyos percentualis hozzáadással élünk. E hozzáadás nagyságát — a középkori pénzekkel végzett számításaim alapján — 5%-ra teszem. Hogy ez a szám éppen nem túlzott és a való állapotnak megfelel, néhány adattal igazolom.

Károly Róbert pénzbérleti szerződése szerint 1 budai márka (= 245·5377 g) ezüstből 72 garast vertek,¹ vagyis a törvényes közepsúly (1 garas = $\frac{245\cdot5377}{72}$ =), 3·41 g volt. Károlynak korunkra maradt jó fenntartású és 2·45–3·77 g közt ingadozó súlyú garasainak súlya:

CNH. II. 3	— 1 db	. . . . .	3·77 g
"	4 — 7 "	. . . . .	22·40 "
"	5 — 2 "	. . . . .	6·38 "
"	6 — 23 "	. . . . .	72·80 "
"	7 — 28 "	. . . . .	91·10 "
Összesen: 61 db			. . . . . 196·45 g ²

Átlagsúlyuk . . . . . 3·220 g

5% hozzáadás . . . . . 0·161 g

tehát kiverési közepsúlyul: 3·381 g-ot

kapunk, a mi (nagyon csekély eltéréssel) fedi a 3·41 g-os törvényes közepsúlyt.

Rómában Nero óta 1 római fontból 96 denárt vertek. 1 denár törvényes közepsúlya tehát 3·41 g volt. A Nero

végzettéké 0·3637—0·3817 g, viszont a 10-enként végzettéké már 0·348—0·383 g közt ingadozik. Világos tehát, hogy minél nagyobb tömegű érmet mérünk, annál kevésbé leszünk a pénzláb megállapításánál tévedéseknek kitéve. Kívánatos volna, hogy nagyobb gyűjteményeink őrei és magángyűjtők is a birtokukban levő érmeiket, főképp azonban a kezükön megforduló éremleletek anyagát pontosan megmérjék s eredményeiket a tudományos kutatás részére hozzáférhetővé tegyék.

¹ Szekfű T. T. 1911. 7. és 12. l. 1335. és 1336. évi szerződések: „Grossos faciet... incidendo de una marca septuaginta duos grossos”.

² V. ö. a II. 2. függelék.

és utódai korából fennmaradt denárok átlagsúlya 3·21 és 3·30 g közt ingadozik,¹ a mi 5%-os hozzáadással 3·37—3·46 g-os kiverési közepsúlyt ad.

A 754/5. évi frank kapituláré szerint 1 római fontból 22 solidust, vagyis 264 denárt vertek. A 327·45 g-os római fontból 264 db 1·24 g-os denár került ki.² Pipin, Karlman és Nagy Károly 781 előtt vert denárainak átlagsúlya pedig 1·177 g,³ a mi 5%-os (0·0588 g) hozzáadással 1·2358 g-os kiverési közepsúlyt ad.

Később az eltérés 5%-nál többre rúg. Így Miksa királyunk korában és Rudolf alatt 1582-ig 1 budai márka (245·53779 g) ezüsből hazánkban 436 db denárt vertek.⁴ Egy denár törvényes súlya tehát 0·5631 g volt. A fennmaradt denárokból:

Miksa	78 db (körmöczi) denárja	39·64 g ⁵
„	9 „ (kassai) „	4·66 „ ⁶
Rudolf	15 „ (1581-ig vert) „	7·85 „ ⁷
Összesen 102 db denár		52·15 g,
tehát	1 „ „	0·5112 g,

a mi 10% hozzáadással ad 0·5623 g-ot. Ennek magyarázata nyilván a használat útján előállt kopásban található. A pénzek forgalomban maradásának ideje növekedvén s maga a forgalom is fokozódván, a pénzek kopása sokkal nagyobb volt, mint a középkorban.

Az arany- és ezüstérmek nemesfém- és nemtelenfém-tartalma közti viszony a *finomság* vagy *ötvény* (Feingehalt, Legierung). A finomság kifejezhető a nemesfém-tartalom

¹ Hultsch: Griech. u. röm. Metrologie. Berlin, 1892. 311—312. l.

² V. ö. a II. rész 1. fejezetében a Karolingok pénzveréséről mondtak.

³ V. ö. a II. függelékben közölt adatokat.

⁴ Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. Kolozsvár, 1912. 114. és 158. l.

⁵ és ⁶ Harsányi Pál mérései a M. Nemzeti Múzeum Éremtárában.

⁷ Harsányi Pál: Adatok a CNH. III. kötetéhez. (N. K. 1914. 92—95. l.) közölt adatok nyomán.

$\frac{1}{100}$ (ezrelék)-jeiben, próba által vagy a nemtelenfémtartalom hányadában.

Ma általában az ezrelékes jelölés szokásos. Ezüstöt, a melynek $\frac{1}{10}$ -része nemtelenfém, a többi színezüst 0·900 vagy $\frac{900}{1000}$ finomságú ezüstnek mondunk.

Próba alatt értjük a nemesfémtartalomnak a márkasúly hányadai által való megjelölését. 1 márka = 16 lat = 24 karát. 15-próbás vagy latos ezüst tehát azt jelenti, hogy 1 márka ezüstben 15 lat színezüst és 1 lat nemtelenfém van, ezrelékben ($1\cdot000 - \frac{1\cdot000}{16} =$) $0\cdot937\frac{1}{3}$ finomságú ezüst. 23-próbás vagy karátos arany a. m. ($1\cdot000 - \frac{1\cdot000}{24} =$) $0\cdot958\frac{1}{3}$ finom arany.

Hazánkban a középkorban a hányad szerinti megjelölés volt szokásban. *Argentum decimae combustionis, tertiae combustionis* szó szerint a. m. $\frac{1}{10}$ -részig égetett, $\frac{1}{3}$ -részig égetett ezüst, vagyis oly ezüst, a melynek $\frac{1}{10}$ -e, $\frac{1}{3}$ -a nemtelenfém. Az *argentum decimae combustionis* tehát 0·900, az *arg. tertiae comb.* 0·666 finom ezüst volt. A középkorban ezenkívül különféle jelzőkkel is kifejezték a finomságot. Így *argentum finum, finitum, purum, coctum, examinatum, commune, mercimoniale, nigrum*. Ezek a kifejezések koronként és helyenként bizonyos ismert finomsági fokot jelentettek.

A középkori pénzek finomsági adatainak vizsgálatánál mindig tekintettel kell lennünk arra, hogy a technikai eszközök tökéletlensége mellett az ezüstöt nem tudták 0·950—0·960 finomságúnál finomabbra égetni. Ezért a középkori forrásokban *argentum purum, purissimum* jelzővel jelölt ezüst, a melyet a kortársak színezüstnek tekintettek, tulajdonképen 0·950 és 1·000 közt ingadozó finomságú ezüst volt.¹

¹ V. ö. Luschin: Die Chronologie der Wiener Pfennige. (Sitzungsberichte d. kais. Ak. CXL. Bd. Wien, 1899.) 18. l. — U. az Steirische Münzfunde. (Jahrbuch f. Altertumskunde, II. Bd. 1908.) Wien, 1908. 210. l. — U. az: Allg. Münzkunde. 162—3. l. — Jeszenszky Géza: Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről (N. K. 1914. 64. l.) és Kropf Lajos: A magyarországi pápai adószedők számadásai. (M. G. T. Sz. 1901. 200—202. l.)

Az ötvény előállításánál az eljárás az volt, hogy az ezüstöt színezüstté égették, vagyis megtisztították nemtelen-fémtartalmától. Az így előállított tiszta — de valóságban csak 0'950—0'960 finom — ezüsthöz vegyítették az előírás szerinti rézmennyiséget.

Mivel mármost a mai technikai eszközökkel az ezüst finomságát $\frac{2}{1000}$, $\frac{3}{1000}$ -rész eltéréssel¹ pontosan meg lehet állapítani, a fennmaradt pénzek vegyi vizsgálata vagy próbatű által nyert finomsági eredmények alulmaradnak a pénzek egykorú törvényes finomsági fokán. A 0'855 finom ezüstöt a középkorban már $(\frac{0'855}{0'960} \Rightarrow)$ 0'900 finomságú, tehát decima combustios ezüstnek tekintették.

A középkorban a kereskedelmi forgalomban a fizetések egyszerűsítése és a számítás könnyítése céljából szokásba jött s egész korunkig fenntartotta magát, sőt Angliában ma is szokásos az ú. n. *számítási pénzek* (Rechnungsmünze) használata.² *A számítási pénz nem volt pénzdarab, hanem az ezüsből vagy más fémből kivert pénzegység bizonyos többszörösét kifejező számítási összeg.* Így a frank *solidus* a Karoling-korban 12 denár összegét, a magyar *pensa* a XIII—XIV. században 40 denár összegét, a középkori ú. n. *denárfontok* (talentum denariorum Wiennensium, libra Veronensium) és a velők azonos mai *angol font-sterling* (libra sterlingorum, pound sterling) 240 denár (penny, sterling) összegét jelentő számítási pénzek, melyek egy darabban kiverve vagy előállítva sohasem voltak. A számítási pénzek eredetükben mindig valamely tényleg forgalomban volt pénzdarabra vagy pénzverési súlymértékre vezethetők vissza. A frank *solidus* eredetileg a frank aranypénz neve volt s csak az aranypénzverés megszűnte után használták előbb 40, majd 12 ezüst denár összege értelmében. Nagy Károly császár egy font ezüsből 240 ezüst

¹ Az 1892: XVII. és 1912: XX. t.-cz. $\frac{2}{1000}$ finomsági eltérést engedélyez az ezüstpénzeknél.

² A számítási pénzeket a régebbi irodalomban (így Fényes Elek: Magyarország statisztikája. I. Pest, 1842. 282—3. l.) *képzelti pénz*-nek is nevezték.

denárt veretett, a miért azután az egész középkorban (sőt Angliában ma is) 240 denár összegét — tekintet nélkül azok változó súlyára — fontnak nevezték.

A pénztörténet feladatai közé tartozik a pénzek értékének meghatározása. Tudnunk kell azonban, hogy a *pénzérték* különféle értelemben használatos.

Minden pénznek van törvényes vagy névértéke, fémértéke, árfolyamértéke és csereértéke, vagyis vásárlóképessége.

Törvényes érték vagy *névérték* (Nennwert) alatt a pénznek a pénzkibocsátó hatalom (állam) által adott értékét, a *reányomott értéket* értjük, vagyis, a mily értékben az alattvalók vagy állampolgárok azt elfogadni kötelesek. Nevezik a pénz *kényszerárfolyam*-ának is.

Fémérték (Feingewicht, Metallwert) a pénz nemesfémtartalmának forgalmi értéke. Az értékpénzek törvényes értéke fedi azok fémértékét, a váltópénzek fémértéke ellenben alul van törvényes értékükön.

Az *árfolyamérték* (Kurswert) a pénznek más államok pénzéhez vagy a kibocsátó másnemű pénzéhez — a finomtartalom s az időszerinti gazdasági és politikai constellatiók alapján megállapodott vagy megállapított — értékviszonya.

A *csereérték* vagy *vásárlóképesség* (Tauschwert) azt fejezi ki, mily mennyiségben szerezhetők meg más javak — különösen a fontosabb szükségleti cikkek — a pénzegység ellenében. A csereérték — éppúgy, mint az árfolyamérték — sohasem állandó s a legkülönbözőbb gazdasági körülmények hatása szerint változik.

Példaképen az 5 koronás ezüstpénzt véve fel, 1913—14. évben annak névértéke 5 K, fémértéke 1·81 K, árfolyamértéke 5 francs 20 centimes, csereértéke pedig 20—21 kg búza volt.¹

¹ V. ö. az ezüst fémértékére: *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1911. Bpest, 1912. 151. l., az árfolyamra: *Átszámítási táblázatok*. Kiadja a Posta- és Távirada-Igazgatóság. Bpest, 1913. 28. l., a csereértékre az 1914. év elejének tőzsdei jelentéseit (100 kg búza 24—25 K).

A pénzek anyagául használt fémek értékének egymáshoz való viszonyát nevezzük *értékarány*-nak (Wertverhältnis). Az értékarány tehát — a mi időnként, a két fém termelési és szükségleti viszonyainak változásával ingadozásoknak van kitéve — azt fejezi ki, hogy egy súlyegység aranyhoz hány súlyegység ezüst (vagy bronz) felel meg értékben. Az arany és ezüst értékaránya a Karoling-korban 1:12, a XVIII. században 1:14, 1911-ben 1:39'02 volt.

I. RÉSZ.

A KÖZÉPKORI SÚLYRENDSZER.

ELSŐ FEJEZET.

A FONT.¹

A római pénzverés alapsúlya az attikai kereskedelmi minából (654·9 g) származó *327·45 g súlyú római font* (libra) volt.

¹ IRODALOM. A) A. B 5 c k h: Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Münzfuss und Maasse des Alterthums. Berlin, 1838. — Vasquez Q u e i p o: Essai sur les systèmes metriques et monétaires des anciens peuples. Vol. I—III. Paris, 1859. — Th. Mommsen: Geschichte d. römischen Münzwesens. Berlin, 1860. — Fr. Hultsch: Griechische und römische Metrologie. 2. Aufl. Berlin, 1882. — Finály Henrik: Az ókori súlyokról és mértékekről. Budapest, 1883. — H. Nissen: Griechische und römische Metrologie (Iwan Müller's Handbuch. I. Bd. 2. Aufl. München, 1892). — Kovács István: Etruria pénzrendszere. (Erdélyi Múzeum. XXVI. Kolozsvár, 1909. 75—117. l.)

B) Le Blanc: Traité historique des monnoyes de France. Amsterdam, 1692. — N o b a c k, Chr. u. Fr.: Vollständiges Taschenbuch d. Münz-, Maass- und Gewicht-Verhältnisse. Leipzig, 1848—50. — S o e t b e e r, Ad.: Beiträge zur Geschichte des Geld- und Münzwesens in Deutschland. (Forschungen z. Deutschen Geschichte I, II, IV. u. VI. Bd. Göttingen, 1862—66.) — E r e k y A l f o n z: Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881. — P a p a d o p o l i: Sul valore della moneta Veneziana. Venezia, 1885. — P r o u, Maurice: Les monnaies Carolingiennes. Paris, 1896. — H i l l i g e r, Benno: Studien zu mittelalterlichen Maassen u. Gewichten. (Historische Vierteljahrschrift. III. Leipzig, 1900.) — S e e b o h m, H.: Tribal custom in anglo-saxon law. London, 1902. — L u s c h i n v o n E b e n g r e u t h, Arnold: Allgemeine Münzkunde u. Geldgeschichte. München—Berlin, 1904. — G u i l h i e r m o z: Notes sur les poids du moyen âge. (Bibliothèque de l'école des chartes. XLVII.) Paris, 1906. — I n a m a—S t e r n e g g, Th.: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. I. Bd. 2. Aufl. Leipzig, 1909. — F r i e d e n s b u r g, F.: Deutsche Münzgeschichte. (Meister's Grundriss d. Geschichtswissenschaft. Bd. I. Abth. 4.) Leipzig, 1912. — B l a n c h e t, A.: Manuel de numismatique française. I. T. Paris, 1912. — D e c o u r d e m a n c h e, J. A.: Note sur les poids Carolingiens. (Revue Numismatique. IV. Ser. 16. T. Paris, 1912.) — D o p s c h, Alfons. Die Wirtschaftsentwicklung der

A font súlyrészeit következő táblázat adja:

	libra	uncia	semuncia	sicilicus	sextula	drachma	scripulum	obulus	siliqua	gramm
1 libra	= 1	12	24	48	72	96	288	576	1728	327·45 ¹
1 uncia	= —	1	2	4	6	8	24	48	144	27·288
1 semuncia	= —	—	1	2	3	4	12	24	72	13·644
1 sicilicus	= —	—	—	1	1 ¹ / ₂	2	6	12	36	6·822
1 sextula	= —	—	—	—	1	1 ¹ / ₃	4	8	24	4·548
1 drachma	= —	—	—	—	—	1	3	6	18	3·411
1 scripulum	= —	—	—	—	—	—	1	2	6	1·137
1 obulus	= —	—	—	—	—	—	—	1	3	0·568
1 siliqua	= —	—	—	—	—	—	—	—	1	0·18949

A római birodalom területén alakult germán államokban, így a frank birodalomban is ezt a 327·45 g-os római fontot fogadták el pénzverési alapsúlyul.

A Meroving uralkodók arany solidusainak és ezüst denárainak pénzlábát ezek súlyának a római fonthoz való viszonya határozza meg. Az utolsó Merovingok idején zűllésnek indult frank pénzrendszer reformátorai, Pipin és

Karolinger Zeit II. Bd. Weimar, 1913. — A Karoling-font kiterjedt irodalmából a régebbi művek közül Fossati, Guérard, Blancard, Rocca, Vienne, Carli, Capobianchi műveit *közvetlenül* nem használtam, mivel a fenti művek érvelésük menetét részletesen ismertetik.

¹ Hultsch id. m. 151—4, 715. I. Nissen 846. I. Finály 71. I. Guilhiermoz-nak 326·337 g-os súlya Böckh és Hultsch pontos számításokon alapuló eredményével szemben nem állhat meg. Az újabb kutatások szerint e 327·45 g-os font előtt más súlymérték szolgált Rómában a pénzverés alapsúlyául (v. ö. Seebohm id. m. 14. I. Kovács István id. ért. stb.), e régi fonttal azonban, éppúgy mint a római birodalomban használatos egyéb súlymértékekkel, a 339 (341) g-os itáliai és ptolomaiosi *miná*-val, a 16, 18 és 20 unciás *miná*-val, a 218·3 g-os sicíliai *litrá*-val (v. ö. Hultsch id. m.) e helyen nem foglalkozhatunk, mert semmi kapcsolatuk sincs a frank pénzrendszer alapjául szolgált késő-római pénzrendszerrel.

— uralkodása első felében — maga Nagy Károly is a római fontot használták mint pénzverési alapsúlyt.

Nagy Károly, a ki egyébként is nagy gondot fordított a pénz- és mértékrendszer egységes, birodalmi rendesére, 781 táján új, nehezebb pénzlábat léptetett életbe. E műveletet nem a római fontból vert denárok számának csökkentésével, hanem *egy új — a római fontnál nehezebb — súlymérték, az ú. n. Karoling-font (pondus Caroli) alkalmazásával oldotta meg.*¹

Az egykorú *irott* források semmi pozitív értesítést sem adnak az új súlymérték súlyát illetőleg. Mindössze annyi tűnik ki azokból kétségtelenül, hogy a Karoling-font nehezebb volt a római fontnál és hogy Nagy Károly és közvetlen utódai alatt egy Karoling-font ezüstből 240 denárt vertek.²

A szüksézáví értesítések tág teret nyitottak a legellentétebb feltevéseknek és a Karoling-font nagyságának kérdése a szakirodalom egyik legvitatottabb kérdésévé lett.

Le Blanc³ s utána Seebohm,⁴ Soetbeer,⁵ Blancard⁶ és legújában Luschin von Ebengreuth⁷ is a 244·7529 g-os párisi 8 unciás márkából, ennek „Pile de Charlemagne“ néven nevezett — ma is meglévő — normalsúlyá-

¹ Az a feltevés, mintha Károly nem hozott volna be új súlyfontot, csak a pénzlábat tette volna nehezebbé (Vienna: De la prétendue livre de Charlemagne. 1896. idézi Hilliger és Guilhiermoz, továbbá Hilliger: Der Schilling d. Volksrechte. Histor. Vierteljschr. 1903, 458 s. köv. l.), a forrásokkal — irottakkal és pénzemlékekkel egyaránt — ellentétben áll. V. ö. e felfogással szemben Inama—Sternegg (id. m. I^o. 635. l.) sikerült érvelését.

² V. ö. Soetbeer id. m. IV. 256—338. l. — Inama—Sternegg: P. 623—41. l. — Hilliger: Studien. 1900. 200—209, 214—5. l. — Seebohm id. m. 10—11, 179—194. l. — Prou id. m. XXV—XLV. l. — Blanchet id. m. I. 359—365. l. a Karoling-reformokról mondottakat s az alább említett forráshelyek idézeteit.

³ Le Blanc id. m. 96—7. l.

⁴ Seebohm id. m. 11—12., 187—191. l.

⁵ Soetbeer id. h. IV. 299—315. l.

⁶ Idézi Guilhiermoz (id. h. 215. l.).

⁷ Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Hgg. von Joh. Hoops. III. Bd. Strassburg, 1915. 15—17. l.

ból és a Karoling-denárok *átlagosan* 1·5—1·55 g átlagsúlyából kiindulva, *a Karoling-fontot 12 párisi uncia, vagyis 367 g súlyúnak veszik fel.*¹

Rocca,² Prou,³ Guilhiermoz⁴ és legújabban Decourdemanche⁵ ugyancsak a párisi „poids de marc” súlyt, a „Pile de Charlemagne”-t és a Karoling-pénzek maximalis 2·039, 2·045 g-os súlyát véve alapul — egy homályos forráshelyre támaszkodva, a mely szerintük a római és a Karoling-font viszonyát 2:3-ra teszi — *16 párisi unciával, vagyis a késő középkori és újkori 2 márkás párisi „poids de marc” fonttal, tehát 489·5058 (491) g-mal azonosítják a Karoling-fontot.*

Guilhiermoz és Decourdemanche többféle súlymérték — a 327 g-os római font mellett 15 és 18 római uncia (408 és 489 g) és 12 párisi uncia (367 g) súlyú fontok — egymásmellett és egyidőben való használatát bizonyítják a Frankbirodalomban. Eredményeik — a Karoling pénzverési fontra vont végső következtetést nem tekintve — az összehasonlító metrologia és a súlyrendszerek fejlődése szempontjából rendkívül értékesek.⁶

Carli—Rubbi és Desimoni⁷ a későbbi 467 g-os kölni

¹ E felfogás többi hívei, mint Grote, Dannenberg, Lamprecht, Engel—Serrure s nálunk Kováts Ferencz nem hoznak fel új érveket, csak csatlakoznak Le Blanc, illetve Soetbeer feltevéséhez.

² Idézi Guilhiermoz 214. és 223—9. l.

³ Prou XXXV—XLV. l.

⁴ Guilhiermoz id. h.

⁵ Decourdemanche id. h.

⁶ Guilhiermoz szellemes számjátéka, a melyben az összes ismert súlyokat 12, 15 és 18 uncia súlynak egymáshoz való viszonyára igyekszik visszavezetni, túlságosan complicálja a súlyrendszerek összefüggésének kérdését. Számításaival egyébként sem igen boldogul, mert kénytelen a 12, 15 és 18 uncia mellé — más súlyok igazolására — 12¹/₂, 16 és „csökkent súlyú” 12 unciát is felvenni számításaiba. Sokkal sikerültebb Decourdemanche értekezése, a melynek a Frankbirodalom fontjait illető megállapításai igen figyelemreméltóak (id. h. 372—89., 530—555. l.). Guilhiermoz-zal szemben v. ö. Inama—Sternegg. I. 636. l.

⁷ Mindkettőt idézi Guilhiermoz. 217. l.

fonttal azonosítják a Karoling-fontot. E felfogásuk azonban nem talált követőkre.

Fossati,¹ Capobianchi¹ és legújabban Blanchet² egy „pondus Caroli” jelzéssel ellátott 108·35 g-os középkori súlymérték és a Karoling-denárok állítólagos 1·8 g-os átlagsúlya alapján *433—436 g-ra, vagyis 16 római unciára teszik a Karoling-font súlyát.*

Guérard,³ Papadopoli,⁴ Hilliger⁵ és Inama—Sternegg,⁶ a Karoling-denárok 1·7 g-ra tett átlagsúlyából kiindulva és számos más — alább részletezett — érvet felhozva, *408—409 g-ban, vagyis 15 római unciában állapítják meg a Karoling-font súlyát.* E nézet felé hajlott korábban Luschin von Ebengreuth is, bár szerinte csak az bizonyos, hogy a késő középkorban „Károly fontjának” egy kb. 409·32 g-os súlymértéket neveztek.⁷ Guilhiermoz és Decourdemanche is, a kik Prou-val a 489 g-os pénzverési font mellett foglaltak állást, elismerik, hogy a frank és angol-szász források szerint a Frankbirodalomban és Angliában egy 15 római unciás font használatos volt.⁸

A két legújabb mű szerzője, Friedensburg⁹ és Dopsch,¹⁰ a ki egyébként a 436 g-os font felé hajlik, arra a kényelmes álláspontra helyezkednek, hogy az adatok csekély száma miatt a Karoling-font pontos meghatározását megkísérelni meddő fáradság lenne.¹¹ A dolog azonban nem

¹ Mindkettőt idézi Guilhiermoz 217—223. l.

² Blanchet id. m. 360—2. l.

³ Idézi Guilhiermoz 215. l. és Hilliger: Studien. 1900. 204. lap.

⁴ Id. művében.

⁵ Hilliger: Studien. 1900. 200—215. l.

⁶ Inama—Sternegg. P. 633—5. l.

⁷ Allgem. Münzkunde. 157. l.

⁸ A 408 g-os Karoling-fontot fogadja el minden indokolás nélkül Ereky Alfonz id. m. 38—39. l.

⁹ Friedensburg id. h. 105—106. l.

¹⁰ Dopsch id. m. II. 295—300. l.

¹¹ Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok korában. Budapest, 1912. cz. szorgalmas kis tanulmányában a külföldi irodalom kellő ismerete nélkül szól a római és frank súly- és pénzrend-

így áll. Ma már éppen elegendő adattal rendelkezünk arra, hogy a különböző feltevéseket bíráló tárgyává téve, a Karoling-font helyes súlyát megállapíthassuk.

A nélkül, hogy a különböző felfogások vitatóinak minden egyes érvét részletesen vizsgálónk, ki kell emelnünk, hogy a „pondus Caroli”, „Karl's Loth” feliratú súlyok csak nagy óvatossággal használhatók bizonyítéknak. Különböző helyekről és időből igen különböző — 155·4, 162·55, 185·273, 274·4, illetve 324·944 g-os — ily súlydarabok kerültek elő.¹ Az a forráshely pedig, a melyből a római és a Karoling-font 2:3 aránya tűnnék ki, nem a két font viszonyáról, hanem egyszerűen egy 30 solidusos fontról szól. Igaz ugyan, hogy a római fontból 240 denár = 20 solidus került ki, de az meg bizonyos, hogy a Karoling-fontból Károly és közvetlen utódai *mindig* 20 solidusnyi denárt verettek. A „30 solidusos font” tehát, ha a font súlyát akarja jelteni, semmiesetre sem a 20 solidusos pénzverőfontra, hanem bármely más, a római vagy éppen a Karoling-pénzverőfonttal $\frac{2}{3}$ arányban álló súlymértéket jelöl. Sokkal valószínűbb azonban, hogy e forrás nem súlyosabb fontról, hanem régebbi, könynyebb denárokról szól, a melyekből 360 darabnak, vagyis 30 solidusnak súlya volt egy Karoling-font.²

A Karoling-font meghatározásában a denársúlyok mellett legnagyobb szerepe jutott a „Pile de Charlemagne”-nak. A „Pile de Charlemagne” a közép- és újkorban hivatalos francia súlymértékül használt párisi márkasúly („poids de marc”) hiteles nagyságának megállapítására szolgáló és Párisban ma is meglévő anyasúly volt. A „Pile” 13 daraból álló és összesen 50 párisi márka, vagyis 25 párisi poids

szerről. Így asután nem csodálható, hogy egyik lapon 367, a másikon 408, ismét másikon 433 g-os pénzverési Karoling-fontról szól. Legszívesebben, hogy Inama—Sternegg egy jegyzetét félreértve („Karolingische Pfund von Fossati”) a „Fossati-ban talált” Karoling-fontról szól. Az olasz tudóst tehát *hely*-nek nézte!

¹ Hilliger: Schilling. 1903. 212. l. — Prou id. m. XXVIII—XL. l. Hilliger 4, 6, 10 és 12 római unciát lát e súlyokban.

² A Merovingok rossz, 1·1—1·2 g átlagsúlyú denáraiból körülbelül 360 darab megy egy Karoling-fontra.

de marc font (= 400 párisi uncia), mai súlyban 12237·645 gramm súlyú súlycsoport. Mai alakjában — a források szerint — János francia királynak 1350 táján készült eredeti normalsúlya alapján készítették.

Kérdés már most, vajjon ez a Nagy Károly nevét viselő s 1350-ban készült súlytömeg valóban Károly eredeti normalsúlyának utánzata volt-e vagy csak a hagyomány fűzte hozzá a súly- és pénzrendszer reformátorának, Nagy Károly császárnak nevét?

Utóbbi esetben minden alap hiányzik arra, hogy azt a Karoling-fonttal bárminő összefüggésbe hozzuk s ez esetben egyszerűen egy bizonytalan időben létrejött 50 párisi márkás anyasúlynak kell tekintenünk. Ha azonban a normalsúly nevében megnyilatkozó hagyománynak igaza van s az valóban a Karolingok anyasúlya alapján készült, úgy a „Pile de Charlemagne” összsúlyában a Karoling-font bizonyos — még pedig a dolog természeténél fogva kerek-számú — többszörösének kell rejlenie.¹

Ilyenformán a 367, 433—436 és 467 g-os fontok semmiképp sem volnának Károly fontjával tekinthetők, mert a „Pile” egyikük kerek-számú többszörösének sem felel meg.² Ezzel szemben a 408 g-os fontnak kereken 30-szorosa, a 489 g-osnak pedig 25-szöröse a Pile de Charlemagne.³

A mennyiben tehát a „Pile” Nagy Károly normalsúlya alapján készült, csakis a 408 és 489 g-os fontok jöhetnek, mint Karoling-fontok, szóba.

¹ Magából a tényből, hogy a párisi márka normalsúlyát Nagy Károlyról nevezik s hogy *Károly Párisban pénzt vertett*, semmi következtetés sem vonható a párisi — 244·7529 g-os — márka és a Karoling-font összefüggésére. Figyelembe veendő, hogy Nagy Károly más pénzverőhelyein, mint Kölnben, Avignonban, Limogesban, Marseilleben, Mainzban stb. a párisitól eltérő márkák és fontok voltak a középkorban használatosak, továbbá, hogy Páris Károly korában *nem volt* a birodalom fővárosa.

² A „Pile” kereken 450 római uncia s így a 13½ unciás 367 g-os font 33½-szer, a 16 unciás 436·6 g-os 28½-szor, a 17 unciás 463·89 g-os pedig 26·47-szer foglaltatik benne.

³ 12237·645 : 30 = 407·9215 g ; 12237·645 : 25 = 489·505 g.

A Karoling-font súlyának megállapításánál az egyedüli biztos kiindulópont a fennmaradt Karoling-denárok súlya lehet, mert azt bizonyosan tudjuk, hogy 781 óta Nagy Károly és közvetlen utódai 240 denárt verettek 1 fontból.

A Karoling-font súlyát meghatározó tudósok *kivétel nélkül* elismerik e tétel helyességét. Eltéréseik oka csupán abban rejlik, hogy a Karoling-denár kiverési súlyát — az átlagsúlyok alapján 1·5, 1·7, 1·8 vagy a maximalis súly alapján — 2·045 g-ban különféle nagyságban állapítják meg.¹

A denársúlyokból a törvényes kiverési súlyra vont következtetésekben — a középkori *al marco* vert pénzeknél — a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk.

Az *al marco* vert pénzek egy és ugyanazon pénzfajnál is igen nagy súlyeltéréseket mutatnak. A középkori pénzletek számtalan példát nyújtanak arra nézve, hogy a pénzek a törvényes kiverési súlynál kisebb és nagyobb súlyban is verettek.²

Téves és megengedhetetlen tehát minden a maximalis vagy minimalis súlyból, valamint az egyes elszigetelt pénzdarabok súlyából vont következtetés. *A pénztörténész csakis az átlagsúlyokra lehet tekintettel és számításait lehetőleg nagyobb tömegű pénzek átlagsúlyára kell alapítania, de — mint már kifejtettem — figyelemmel kell lennie arra is, hogy az „al marco“ verés természete következtében a súlyosabb — tehát értékesebb — denárok hamarabb vonattak ki a forgalomból és hogy a denárok a használat alatt*

¹ Soetbeer 1·53 g-os átlagát egy lelet, a wyk te duerstedi lelet, kopott példányai alapján állapítja meg. Viszont Rocca és Prou a Kopasz Károly denárai közt egyetlenegyszer előforduló, *kivételesen* nagy 2·03 g-os súlyt is keveselve, 2·037, illetve 2·045 g-ra teszik a kiverési súlyt.

² Elég lesz itt egy kézzelfogható hazai példára hivatkoznunk. Az 1335. és 1338. évi pénzszereződések (Szekfű T. T. 1911. 7. és 12. l.) értelmében 1 budai márka (245·53779 g) ezüstműl 72 garast vertek. *1 garas törvényes kiverési súlya tehát 3·410247 g volt.* I. Károly reánk maradt garasai ezzel szemben 3·85, 3·77, 3·70, 3·66, 3·62, 3·53, 3·49, 3·43, 3·40, 3·17, 3·12, 3·02, 3·01, 2·94, 2·90, 2·87, 2·86, 2·82 és 2·45 g súlyúak. (V. ö. a II. függelék súlyadatait.)

koptak.¹ A pénzek törvényes kiverési súlya tehát valamivel a pénzletek átlagsúlya fölé helyezendő.

A túloldali táblázatból kitűnik, hogy a Karoling-font 367, 467 és 489·5 (491) g-os súlyát vitató álláspont merőben ellentétben áll a Karoling-denárok tényleges súlyadataival. Ezeknek átlagsúlya jóval meghaladja a 367 g-nak megfelelő 1·529 g-os átlagsúlyt,² viszont a 489·5 g-os fontnak $\frac{1}{240}$ -részét tevő 2·039 g súlyt egy sem, a 467 g-osnak megfelelő 1·945 g-ot pedig 702 db közül csak egy, kivételes súlyú (2·03 g) denár éri el, nem említve Lothár császárnak egy gyanú 2·18 g-os veretét.

702 darab Karoling-denár átlagsúlyául 1·6035 g-ot kaptunk. Mivel azonban Lothár, Lajos és Vastag Károly császárok, valamint Német Lajos és Gyermek Lajos német királyok pénzeinek súlya már határozott csökkenést mutat az eredeti — Nagy Károly, Jámbor Lajos és Kopasz Károly korabeli — denárokhoz képest, ezeket nem használhatjuk fel a font súlyának megállapításához. A franczia ág pénz-

¹ Luschin: „Der Denar der Lex Salica“ cz. művében alapelvül állítja fel, hogy „bei kleinen Silbermünzchen Gewichtsuntersuchungen nur dann einen Erfolg versprechen, wenn man ihnen das mittlere Gewicht zu Grunde legen kann, das sie in grösseren Funden erreicht haben. Dabei muss man sich aber gegenwärtig halten, dass das mittlere Gewicht durch den Umlauf abgenommen hat und dass es daher zur Zeit der Münzmission etwas höher gewesen ist“. Ugyanezt az alapelvet fejtegetik Soetbeer (id. h. IV. 277. l.), Dannenberg (Die deutsche Münzen d. . . . Kaiserzeit, I. Berlin, 1876, 12. l.), Schalk (N. Zschr. XXIII. 1891, 326. s köv. l.), Dopsch (id. m. II. 299. l.) és Blanchet (id. m. I. 360—1. l.), a ki Prou és Guilhiermoz érvelésével szemben igen határozottan mutat rá a maximalis súlyokból vont következtetések téves voltára. Az újabb magyar numismatikai irodalomban Jeszenszky Géza hangsúlyozza leghatározottabban ez elvet „Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről“ irt dolgozatában. „Al marco vert pénzeknél egyes példányok csak typologiailag értékesíthetők, elfogadható metrologiai adatokat csak nagyszámú darabnak mérlegelése nyújthat“. (N. K. 1914. 53. l.)

² Maga Soetbeer, a ki Károly denárjainak 1·53 g-os átlagsúlyát vitatja, kénytelen elismerni, hogy Jámbor Lajos és Kopasz Károly denárai 1·88, 1·70 g-os átlagot adnak. Mindamellett azt állítja, hogy 1 font = 367 g = 240 denár volt és hogy nehezebb font behozatala nem bizonyítható (id. h. VI. 9—52. l.).

A 781 UTÁN VERT KAROLING-

Uralkodó	Darab	Maximum	Minimum	1·9 g-on felül	1·8—1·89	1·7—1·79	1·6—1·69
1. Nagy Károly 781—814 . . .	43	1·80	1·23	—	1	5	17
2. „Karolus” ² 781—877 közt . .	26	1·87	1·23	—	2	10	6
3. Jámbor Lajos 814—840 . . .	86	1·92	1·05	3	7	29	22
4. Lothár császár 817—855 . . .	22	2·18	1·39	1	—	—	5
5. Német Lajos 840—876 . . .	4	1·74	1·44	—	—	1	—
6. Kopasz Károly 840—877 . . .	350	2·03	1·02	6	23	93	101
7. I. v. II. Lajos császár 814—875 közt	47	1·86	1·06	—	1	4	10
8. II. v. III. Lajos fr. kir. 877—882	12	1·82	1·54	—	1	6	4
9. Karlman francia kir. 879—884	14	1·83	1·56	—	2	5	5
10. Vastag Károly 882—887 . . .	23	1·87	1·32	—	—	—	5
11. Odo francia király 887—898 .	48	1·87	1·31	—	1	16	12
12. Együgyű Károly fr. kir. 898—923	17	1·87	1·17	—	1	2	3
13. Gyermek Lajos német király 899—911	10	1·84	1·33	—	1	2	3
Összesen . . .	702	2·18 2·03 1·94 1·92 1·92	1·02 1·05 1·06 1·14 1·15	10	40	173	193
	100 %			1·42 %	5·70 %	24·65 %	27·41 %

¹ A táblázatot *Prou* (Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale: Les monnaies Carolingiennes. Paris, 1896) elszórt adataiból állítottam össze, minden más kisebb súlypublicatiót mellőzve. A berlini királyi múzeum és a bécsi császári múzeum éremtárában lévő Karoling-denárok nincsenek megmérve s így azok súlyadatait az igazgatóságok nem bocsáthatták rendelkezésemre, mikor eziránt kérést intéztem hozzájuk. Kénytelen voltam így a párisi nemzeti könyvtár 702 drb Karoling-érmének súlyadatával beérni. — V. ö. a II. függelék 1. táblázatát.

DENÁROK SÚLYADATAI.¹

1'5—1'59	1'4—1'49	1'3—1'39	1'2—1'29	1'1—1'19	1'0—1'09 gramm	Összsúly (gramm)	Átlagsúly (gramm)	1'6—1'79 g közt van	1'5 g-on felül van
9	7	3	1	—	—	67·40	1·574	51·16%	74·41%
5	1	1	1	—	—	42·78	1·645	61·54%	88·46%
11	7	5	1	—	1	141·88	1·649	59·30%	83·72%
5	9	2	—	—	—	33·86	1·539	22·72%	50%
2	1	—	—	—	—	6·28	1·57	25%	75%
61	35	23	4	3	1	566·20	1·618	55·43%	81·14%
12	10	3	3	3	1	70·47	1·499	29·78%	57·44%
1	—	—	—	—	—	20·82	1·69	83·33%	100%
2	—	—	—	—	—	23·54	1·68	71·43%	100%
7	2	9	—	—	—	34·15	1·484	21·74%	52·17%
8	5	6	—	—	—	77·26	1·609	58·33%	77·08%
3	2	2	3	1	—	25·27	1·486	29·41%	52·94%
2	1	1	—	—	—	16·28	1·628	50%	80%
123	80	55	13	7	3	1125·69	1·6035	52·14%	77·49%
18·23 %	11·4 %	7·84 %	1·85 %	0·99 %	0·43 %				

¹ A „Karolus“-monogrammos pénzeket némelyek — így legújabbán *Dopsch* is — Nagy Károly pénzei közé sorolják, pedig lehetnek Kopasz Károly korából valók is.

verése, a súlyadatok tanúsága szerint, egészen a X. század elejéig a Nagy Károly által megjelölt úton halad, mindamellettt tekintettel a II. és III. Lajos, Karlman és Együgyű Károly korabeli pénzek csekély számára, leghelyesebbnek véltem csupán *Nagy Károly, Jámbor Lajos és Kopasz Károly császárok 781 és 877 közt vert 505 db denárját (1—3. és 6. sz. a táblázaton) venni fel a font súlyának kiszámításához.*

505 db denár = 812·26 g; 1 denár = 1·62031 g.¹
Ezzel az átlaggal a Karoling-fontot 389 g súlyúnak kellene felvennünk, ha azonban az *al marco* verés hibáira és a kopásra — mint fentebb a bevezetésben kifejtettük — szükséges 5%-os hozzáadással élünk, a *denárok kiverési súlyánál*

1·62031

0·081015

1·701325 grammot, kerekén 1·7

grammot kapunk.

Ennek a kiverési átlagnak felel meg az a körülmény, hogy az összes denárok 35·445 %-a meghaladja súlyban az 1·7 g-ot, 64·356 %-uk az 1·6 és 81·38 %-uk az 1·5 grammot. Az 1·5 g-nál könnyebb denárok tehát *kivételesen* könnyű veretű vagy kopott denároknak tekintendők.

Az 1·7 grammos denársúly pontosan egy (1·7 × 240 =) 408 g-os fontnak felel meg és jóval kevesebb a 436 g-os fontnak megfelelő — Fossati, Capobianchi, Blanchet és Dopsch által vitatott — 1·8 grammos átlagos denársúlynál.²

A Karoling-font 408 g-os súlya mellett szólnak azok az egykorú és későbbi források is, a melyek a 12 unciás

¹ A francia királyok denárait hozzávéve 579 denár átlagául csekélylyel többet, 1·622 g-ot kapunk.

² Az 505 denár közül csak 42, tehát 8·316%, Nagy Károly kétségtelen pénzei közül éppen csak 1 db, tehát 2·325% éri el az 1·8 g-ot. Kopasz Károly denárainak 1·618 g-os átlaga — 350 denár súlyából levonva — megdönti Hilliger (Schilling. 1903, 458—60. l.) feltevését, mintha Kopasz Károly a Nagy Károlynál nehezebb pénzláb alapján verette volna denárait.

római fonttal szemben 15 unciás, illetve 20 solidusos helyett 25 solidusos fontról szólnak.¹ A késő középkorban „pondus Caroli“ néven egy 408—409 g-os súlymérték volt ismeretes² és ez a súlymérték Franciaországban a legújabb időkig használatban maradt, a párisi „poids de marc“ súlylyal szemben „poids de table“ néven, 401—420 g-os súlyban.³

A Frankbirodalomból kelet felé is elterjedt e font használata s a métermérték behozataláig fennmaradt több német városban, de különösen Szilézia, Lengyelország és Oroszország némettelepítésű városaiban.⁴

A Karoling-font 408 g-os súlyával összhangban van az a — fentebb már említett — körülmény, hogy a „Pile de Charlemagne“, $\frac{1}{30}$ -a 407·9215 g lévén, eredetileg Nagy Károlynak 30 fontos normalsúlya lehetett.⁵

Mind ezek, de főképp és elsősorban a denársúlyok megdönthetetlen bizonyítéka alapján megállapítható, hogy Nagy Károly 781 táján egy kb. 15 római unciának megfelelő, 408 grammos fontot alkalmazott a pénzverés alapsúlyául,

¹ Guilhiermoz és Hilliger-nél idézve.

² Luschin: Allgem. Münzkunde. 157. l.

³ Pegolotti francia font („libbre l. grossa, a chè si vende feta in Nimissi e in Monpolieri colle Fiere di Campagna e di Francia.“ Id. m. 144. l.) néven egy 410·548 g-os fontról szól. Ugyanez a font volt Nimesben, Montpellierben és a champagnei Fereben használatos. V. ö. az I. függelék. — Schoapp adatai szerint a XVIII. században az avignoni, montpellieri, toulousei és löweni font 413·72—417·20 g, a bordeauxi, provençei, palermoi font 407·3557 g, a marseillei font 397·80 g volt. Guilhiermoz (id. m. 402—411. l.) részletesen szól a helyenként 405 és 420 g közt változó súlyú franciaországi „poids de table“ súlyokról. V. ö. még N o b a c k id. művét.

⁴ Schoapp adatai szerint a XVIII. században a rigai és stockholmi font 417·20—424·16 g, a lemergi és moszkvai 407·35 g, a boroszlói és a salzburgi kis font 403·77 g, a krakói 400·79 g, a varsói és lublini 397·8 g volt. (V. ö. I. függelék.) — A XIX. századi súlyokról N o b a c k (id. m.) tájékoztat, a ki az említetteken kívül a poseni 417·81, a libaui 417·86, a mitaui 418·619 és a rigai 418·83 g-os fontokról szól. A XIX. század második feléig használt bécsi gyógyszerfont 420·009 g volt.

⁵ Erre, valamint a 408 g-os fontnak későbbi franciaországi, valamint lengyel- és oroszországi elterjedésére elsőnek Hilliger és Guilhiermoz hívták fel a figyelmet

az addig használatban volt 327·45 g-os római 12 unciás font helyébe.

A 408 grammos Karoling-font egykorú súlyfelosztására nézve forrásainkból semmi sem derül ki,¹ valószínű azonban, hogy nem 12, hanem 15 unciára osztották fel.² Támogatja e feltevést az a körülmény, hogy Franciaországban még a XIV. században is 15 unciára osztották fel — az ekkor már jóval nehezebb — párisi fontot.³ A genfi font még a XVI. században is 15 unciára osztották fel,⁴ viszont a nimesi, montpellier-i, fèrei és a francia 410·54 g-os fontot 15¹/₂ unciára osztották fel. Eredetileg nyilván 15 unciás volt s csak akkor keletkezett a 15¹/₂ unciás felosztás, a mikor Nimesben s a többi városban is a 314·35 g-os genovai font foglalta el a nehezebb római font helyét.⁵

A Karoling-font eredetét minden valószínűséggel Arabiában kell keresnünk.⁶ Az Arabbirodalomban Harun-al Rašid kalifa, Nagy Károly kortársa, idején az Al-Manszúr kalifa (754—775) által behozott 408 grammos bagdadi

¹ Inama—Sternegg: P. 636. 1.

² V. ö. Hilliger idevágó érvelését (Studien, 1900. 200—215. l.), a mely az egykorú forráshelyeken alapszik. A 15 unciás felosztás mellett magyarázhatók meg legkönnyebben a „pondus Caroli“, „Karl Loth“ jelzésű súlydarabok is. Ezek súlya, mint láttuk, 155·40, 162·55, 185·273, 274·4, 324·94 g, a mi megközelítőleg fedi a 15 unciás 408 g-os font 6, 7, 10, illetve 12 unciájának (163·2, 190·4, 272, 326·4 g-os) súlyát. A néhány grammra rúgó eltéréseket a középkori súlyviszonyok kellőképpen megmagyarázzák, hiszen tudjuk, hogy pl. a 233·3533 g-os angol márka is más és más városokban más és más — 228—238 gramm közt ingadozó súlyú — súlymértékké alakult.

³ „e la libbra si è once 15 di Parigi.“ Pegolotti. 206., 240., 224. és 144. l. V. ö. az I. függelék.

⁴ Meder: Handelsbuch. Nürnberg, 1562. LVI^v. l.

⁵ „La libbre sottile si è once 12 e la libbra grossa si è once 15 e mezzo.“ Pegolotti. 228. l. V. ö. az I. függelék.

⁶ Hilliger (Studien id. h. 1900. 214—15. l.) feltevése, mintha a 15 római unciás alexandriai fatalentum lett volna a Karoling-font őse, nem állhat meg. Az alexandriai fatalentum térben és időben egyaránt oly távol áll Nagy Károlytól, hogy a két súlymérték közt közvetlen kapcsolatot nem tételezhetünk fel.

vagy *Irak-font* volt használatos.¹ E súlymértéket Al-Mamun kalifa idejében (813—883), tehát Nagy Károly halála után, a 469 g-os és 375 g-os fontok kiszorították a használatból,² Arábiának egyes tartományaiiban azonban napjainkig fennmaradt annak használata.³

Az arabok révén honosodott meg e súlymérték Spanyolországban és a Baleár-szigeteken, a hol a legújabb időkig használatban volt.⁴

Nagy Károly barátságos összeköttetésben állt Harun-al Rašiddal s a frank pénzrendszerben is felismerhetők az arab hatások.⁵ Nagyon valószínű tehát, hogy az arabokkal összeköttetésben álló, sőt Spanyolországban velük közvetlen szomszédságban élő Karoling-birodalomba is Arábiából került a 408 g-os súlymérték.⁶

¹ A 408 g-os *Irak-font* eredetében valószínűleg az — újabb kutatások szerint 409·3 g-ra tett — ós-babyloni könnyű aranyminára vezető vissza. V. ö. Kovács István: Etruria pénzrendszere. (Erdélyi Múzeum. 1909. 78. l.)

² Az arab súlyokról: Queipo id. m. I. 186—191., 231. s köv. l., II. 445—46. l.

³ A loheiai font 408·7 g, a betelfakii font 412·449 g, a dzseddai 415·229 g. N o b a c k id. m. 130., 225. és 523. l.

⁴ Pegolotti szerint a barcelonai és mallorcai font 405·77 g. (V. ö. az I. függelék.) A XIX. században a 12 unciás barcelonai és minorcai font 401, a mallorcai 408 g volt. N o b a c k id. m. 86., 637., 674. l. — Nem lehetetlen, hogy Dél-Franciaországban, különösen az arabok kiűzetése után — Mallorca- és Minorca-szigetekkel együtt az önálló Baleari királysághoz tartozó — Rousillon grófságban és Montpellierben szintén közvetlen arab hatásra vezethető vissza a 408 g-os font használata.

⁵ Az arab és frank pénzrendszerek egymásra hatását először Soetbeer (id. h. IV. 317—329. l.) ismerte fel. Mivel azonban ő 367 g-osnak tartja a Karoling-fontot, a 408 g-os *Irak-fontot* érvel hozza fel a Karoling-font arab származása ellen.

⁶ A 408 g-os *Irak-font* lengyel- és oroszországi elterjedéséről azt állítom, hogy a német telepések útján került oda a Frankbirodalomból. Est annál valószínűbbnek tartom, mert Krakó, Posén, Breslau, Riga, Libau, Mitau stb., a hol e font használatos volt, német telepek és német joggal élő községek voltak. Nem szabad azonban elzárkóznunk az elől a feltevés elől sem, hogy az *Irak-font* Oroszországba közvetlenül Arábiából, illetve Perzsiából került s innen terjedt nyugat felé, Lengyelország,

A Karoling-font elsősorban pénzverési súlymérték volt s a kereskedelmi használatból nem szorította ki teljesen a 12 unciás római fontot. A római font több-kevesebb súlyeltéréssel használatban volt a középkorban egész Itáliában s a Frankbirodalom területén is.¹

Itáliában a régi római font mellett széles körzetben elterjedt a **339·5—340 g-os** új attikai pénzmina, **római kereskedelmi font vagy új római font** néven.² Eredetileg 12¹/₂ római unciának felelt meg, de a középkorban a római fonthoz hasonlóan 12 unciára osztottak fel.

A régi Britannia és Gallia területén a római és Karoling-fontok mellett egy valószínűleg **görög-kelta eredetű, 350—373 g közt ingadozó súlyú font is volt használatban**. A 350·029 g-os angol Tower-pound és a 367·95 g-os troyesi font voltak legismertebb válfajai.³

Szilózia, Kurland és Skandinávia felé annak használata. Az *Irak-font-ról*, mint Oroszország és Svédország ősi súlymértékéről, figyelemreméltó észrevételeket tartalmaz T. J. Arne műve (*La Suède et l'Orient*. Upsala, 1914. 176—196. l.) Ha az ő feltevését elfogadjuk, nem lehetetlen, hogy Nagy Károly épp azért tette pénzverése alapsúlyául e 408 g-os fontot, mert úgy déli, mint északi szomszédainál e súly volt használatban.

¹ Pegolotti és Schoapp adatai szerint (I. függelék) a sienai font 333·38, illetve 326·20, a milánói 326·20—327·15, a pisai 327·15, a calabriai, piemonti, turini font és a genovai *kis* font 324·21—326·20 g, a velencei aranyfont 324·93, a ragusai és cattaroi ezüstfont 324·04, illetve 324·67, a nápolyi 322·22, a kölni *kis* font 322·22, a bergamoi és apuliai 317·86—320·23, a nápolyi arany-ezüstfont és sicíliai aranyfont 317·86—319·87, a cataloniai font 318·24, a luccai ezüstfont 318·47, a genovai ezüstfont, avignoni, konstantinápolyi, perai fontok, a nimesi, marseillei, montpellieri és fèrei *kis* fontok 314·35—318·47, a cremonai és saragossai fontok 316·25 g súlyúak voltak a XIV—XVIII. században. V. ö. ugyanezeknek XIX. századi súlyára nézve Noback id. művét.

² Pegolotti és Noback adatai alapján a castilliai és lissaboni fontot 344·78, a padovait, a ferrarait és anconait 344·10—345·9, a *rómait* és veronait 339·13, a firenzeit 339·008—339·38, a perugiai 335·40 g-ra tehetjük. (V. ö. az I. függelék.) Az új római font eredetéről v. ö. Hultsch id. m. 250—252., 646., 715. l., Queipo id. m. I. 192—200., II. 360., 437., 446. l. Grote: Münzstudien. II. 1862. 977. l. Guilhiermoz id. m. 412—414. l.

³ Blanchet (id. m. 5—9. l.) a kelta pénzek görög-makedón eredetéről s a massaliai gall drachma 3·73—3·85 g-os súlyáról szól. Nissen (id. m. 882. l.) szerint a gall drachma 3·64 g volt. A drachma

E súlymértékek mellett valószínűleg más, a 16, 18 és 20 unciás római mináknak megfelelő fontok is használatosak voltak a középkorban Európában,¹ bár nem lehetetlen, hogy ezek a — később 436, 491, 546 g súlyban ismert — súlymértékek nem voltak *ősfontok*, hanem a helyi márkasúlyok kettős súlyából képzett új súlymértékek. Kora középkori használatuk a forrásokból nem igazolható.

a mina $\frac{1}{100}$ része, tehát a gall mina 364—385 g volt, a mi megfelel a 371—375 g-os karthagói vagy bosporosi (cyzikosi) minának. (V. ö. Queipo id. m. I. 187—190., 422—423.; II. 435—436. l.) — A britt (kelta) pénzék görög eredetéről: *Monumenta historica Britannica*. I. London, 1848. Cl.II. l. A Tower-poundról: Grote: *Die numismatische Metrologie*. (Münzstudien. III. Leipzig, 1868. 11. l.) Engel & Serrure: *Traité de numismatique du moyen âge*. I. Paris, 1891. XXXVII. l., Soetbeer id. h. I. 239., IV. 335. l., Queipo id. m. I. 187—190. l. — A 367 g-os gall vagy troyesi fontról: Guilhiermoz id. h. 217—223. l., Decourdemanche id. h. 374—377. és 553—554. l. A troyesi vagy párisi font IX. századi használatát illetőleg v. ö. a Luschin von Ebenreuth-től ismertetett 126 és 184—185 g-os ólomsúlyokat. (Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Hgg. von Joh. Hoops. III. Strassburg, 1915. 17. és 250—251. l.) Soetbeer a Tower-poundot ógermán súlynak tartja, de feltevésének semmi alapja sincs. Pegolotti és Schoapp adatai szerint (I. függelék) a troyesi font 367.95, a bolognai, zarái és a római nagy font 363.49, a firenzei és luccai nagy font 358.524, a königsbergi font 356.03—358.524, a tiroli 356.03, a nürnbergi gyógyszerfont és a velencei ezüstfont 356.808, az arragoniai és livornoi 353.552, a chiarenzai, nápolyi és barlettai font 350.029 g volt. A német városokban e súlymérték a XIX. századig mint gyógyszerfont volt használatos 350—360 g súlyban. Így többek közt Berlinben, Darmstadtban, Hamburgban, Kasselben, Münchenben és Trierben. V. ö. Noback id. m.

¹ V. ö. különösen Nissen, Guilhiermoz és Decourdemanche id. műveit.

MÁSODIK FEJEZET.

A MÁRKA.¹

A *márka* (marca, marcha), — vagy mint XV—XVII. századi forrásaink nevezik — a *gira*, *gyira*² eredetét homály fedi.

Angliában a IX. század közepén a font (libra) mellett, mint arany és ezüst mérésére használt súlymérték, tűnik fel a *márka* (marc) és *félmárka* (healf-marc). Az első forrás,

¹ IRODALOM: Le Blanc, Noback, Soetbeer, Ereký, Prou, Hilliger, Seebohm, Luschin, Guilhiermoz és Friedensburg-nak az 1. fejezet élén felsorolt művei mellett: Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. II. Leipzig, 1891. — Grote H.: Münzstudien. I—VIII. Leipzig, 1859—77. — G. Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte. VIII. Kiel, 1878. — K. A. Muffat: Beiträge zur Geschichte d. Bayerischen Münzwesens (Abhandlungen der Hist. Cl. d. kgl. Bayer. Akad. XI. München, 1870). — Ueber das Gewicht und Gehalt der österreichischen Pfennige... (Ugyanott. XII. 1874.) — Luschin v. Ebengreuth, A.: Münzgeschichtliche Vorstudien (Archiv f. Ö. G. 47. Bd. Wien, 1871). — Die Wiener Pfennige. (N. Zschr. VII—IX. Bd. Wien, 1876—1877). — Mark. (Reallexikon der germanischen Altertumskunde. III. Strassburg, 1916. 190—191. l.) — Schäfer K. H.: Wertvergleiche... (Vatikanische Quellen. Hgg. von der Görres-Gesellschaft. II. Bd. Paderborn, 1911. 41^a s. köv. l.) — Lamprecht, Karl: Deutsches Wirtschaftsleben. II. Bd. Leipzig, 1885. — Engel & Serrure: Traité de numismatique du moyen âge. I. Paris, 1891. — Sommerlad, Theo: Münzwesen (Conrad—Lexis: Handwörterbuch d. Staatswissenschaften. VI. Jena, 1910). — Az egyes márkák súlyadatait nem az irodalomból ismert adatok nyomán, hanem saját — főképp Pegolotti XIV. századi és Schoapp XVIII. századi műve alapján nyert — eredményeim alapján adom. (V. ö. az I. függelék.)

² A régies hangzású *gira* szó használatát mellőztem, mert árpád-kori forrásaink est a magyar elnevezést nem ismerik. A XV. század előtt

a mely említi, Ethelwolf királynak egy 857 november 4-én kelt oklevele, majd 886-ban Nagy Alfréd és később Edwárd dán békeszerződéseiben találkozunk vele.¹

A márka eredetét mindamellett nem Angliában, hanem Skandináviában kell keresnünk. Az első angolszász forrásokban a *márka* rendszerint dánokkal kapcsolatban, dán-angol szerződésekben fordul elő. Világosan kitűnik a X—XI. századi forrásokból, hogy az angolszászok solidusokban,

kivétel nélkül *marca* és *marcha* szerepel okleveleinkben. Szamota—Zolnai: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902—1906 első adata 1474-ből való: „ad novem marchas, vvlgo kylenchgyrara”. — Szarvas—Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár. I. 1091. hasábon az első adatok a „*girá*”-ra 1436—1439 (Bécsi Codex) és 1468-ból valók, szemben a még újabb „*gera*” és „*gyira*” alakokkal. V. ö. még Bas. Fabr. Szikszovianus: Nomenclator seu dictionarium latino-hungaricum. Sarvarini, 1602. 73b. 1.: „*Marca, Gira, ein Marck*”. Ambrosius Calepinus (Dictionarium undecim linguarum. Basileae, 1605) és Pesty Gábor (Nomenclatura, 1561.) nem ismerik a *gira* szót. Szenczi Molnár Albert-nél (Dictionarium, 1604): „*Gira, marca, talentum*”. — A magyar *gira* szót Czuczor—Fogarasi (A magyar nyelv szótára, II. Pest, 1864. 1073. h.) a latin *granum* és francia *grain* szóval, Salamon Ferencz (Budapest története. III. Budapest, 1885., 135. l.) a *libra-lira*(-gira)-val hozza kapcsolatba. — E származtatásokkal szemben nem tartom valószínűtlennek, hogy a *gira* szó a bibliai héber „*gérá*” (= 1/20 sekkel) súlymérték nevével van összefüggésben. V. ö. Mózes II. 30/13.; III. 27/25.; Ezechiel. 45/12. stb. — Kaulen (Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon. V. 2. Aufl. Freiburg i/B. 1888., 231. l.) és Vigouroux (Dictionnaire de la Bible. III. 197. l.) a *géra* szót etymologiailag a *granum* < *grain*-nel hozzák kapcsolatba. — Melich János a *gira* szó eredetét illető kétrendbeli kérdésemre azt válaszolja (Magyar Nyelv, 1915. 47. l. és 1916. 95. l.), hogy a „*gira*” eredete ismeretlen s a mennyire különböző alakváltozataiból ítélhetünk, a *libra-lira* szóval nem függhet össze. A héber *gérá*-ból való származtatás gondolatát Melich nem tartja ugyan elvetendőnek, de nem tartja megmagyarázhatónak annak meghonosodását; mivel a közkézen forgó Vulgátában a *géra* sohasem eredeti alakjában, hanem mindig „*obolus*”-ra fordítva szerepel.

¹ Murray, James H.: A new english dictionary on historical principles. VI/2. Oxford, 1908. 169. l.: „*Mark*... 886. Aelfred and Guthrum's peace. §. 2. Ealle we laeted efen dyrne Engliscne & Deniscne, to VIII. healfmarcum asodenes goides”. — Hilliger: Studien, 1900. 172—173. l. — Luschin: Allgem. Münzkunde. 157. l. — A 857. évi adat némelyek szerint téves olvasás „*mancus*” helyett, így első biztos adatnak a 886. évi tekintendő.

a dánok pedig márkában számították a pénzt.¹ Egyébként a súlymárka ősi skandináv beosztása [*1 márka = 8 öre* (eyrir; többese: aurar) = *24 örtuger*] is skandináv eredetre mutat.² Erre vall az ó-izlandi „Gragas“ törvénykönyvben való előfordulása is.³

Seebohm — a márka eredetét kutatva — a kelet-római súlymértékek egyikében, a *436 g-os könnyű attikai minában* keresi őst. A 436 g-os mina skandináviai használatát a Balti-tenger mellékén máig fennmaradt hasonló nehézségű súlymértékekkel véli igazolhatni. A *márka* e súlymérték fele lett volna, az *oertug* pedig a görög *statér*-nek felel meg.⁴

A nélkül, hogy a kérdésnek ily hypothetikus taglálását megkísérelnők, a rendelkezésünkre álló forrásokból megállapíthatjuk, hogy a márkasúly a skandináv északon a X. század óta mindenütt használatban volt. A *„márka“ minden valószínűség szerint ó-skandináv súlymérték volt, a melyet a dánokkal való folytonos háborús és békés érintkezés igen korán meghonosított Angliában.*⁵

¹ „reddat 30 solidos cum Anglis et cum Danis III. dimidias marcas“; „12 oras cum Danis et 30. sol. cum Anglis“. Idézi Hilliger: Studien. 173. l. — Nagy Kanut törvénye szerint: „Omnis, qui habet 30 denariatas vivae pecuniae in domo sua, de suo proprio, Anglorum lege dabit denarium S. Petri et lege Danorum dimidiam marcatam (igy!)“. — Muratori, L. A.: Antiquitates italicae medii aevi. V. Mediolani, 1741. 827. l.

² V. ö. Hilliger: Studien. 174. l., Sommerlad id. h. 842. l., Seebohm: Tribal custom. 233. l. stb.

³ Soetbeer id. h. I. 233. l.

⁴ Seebohm id. m. 233. s. köv. l.

⁵ A márka *skandináv* eredete a szakirodalomban általánosan elfogadott ténynek tekinthető. Hilliger, Seebohm és Sommerlad imént idézett művein kívül v. ö. Soetbeer id. h. I. 233—245. l., Luschin: Allgem. Münzkunde. 157. l., Kruse: Kölnische Geldgeschichte. (Westdeutsche Zeitschrift. Erg. IV. Trier, 1888) 6. l., Kováts Ferencz: Pénztörténet. (Magy. Közg. Lexikon. III. 203. l.), Nyhuus, Haakon: Illustreret norsk Konversations-Lexikon. V. Cristiania, 1915. 564. l. — Soetbeer (id. m. IV. 334. l.) a márkában látja az *ősi germán* súlyt és a márka skandináv felosztásában az *ó-germán súlyrendszer*t. Tekintettel arra, hogy a germán számrendszer a 4-es számon alapult — mint a német-germán ősi vérdíjrendszer és a márkasúly későbbi német (1 márka =

A Skandináviában használatos márkák súlya 208 és 218 g közt ingadozik. XIV—XIX. századi adatok szerint:

a svéd (stockholmi) márka .	208·612, vagy 210·616 g	
a norvég márka	215·974, „	218·053 „
a „Skara-Mark“	214·747, „	216·814 „

volt.¹

Ezek a súlyok azonban nagyon közel állnak a római font 8 unciájának 218·3 g-os súlyához. Ezért a skandináv márkát nagyon korán azonosították a római font $\frac{2}{3}$ -ával, az *dre*-t ($\frac{1}{3}$ márkát) pedig a római unciával.²

Angliába már mint a font $\frac{2}{3}$ -részével azonos súlymérték került a márka. Mivel azonban Angliában nem a római font, hanem a 350·029 g súlyú Tower-pound volt használatban, a márkát is *e* font $\frac{2}{3}$ -részének tekintették. Így jött létre a **233·3533 grammos középkori angol márka**, a melyet *londoni márkának* vagy „*Tower-mark*“-nak is nevezték.³

4 fertó = 16 lat = 64 quent = 256 pfennig) felosztása is bizonyítja — ez a feltevés nem bír sok valószínűséggel. A márkarendszer *specialis skandináv* — de valószínűleg idegen, görög vagy római alapon nyugvó — *súlyrendszer volt*. Guilhiermoz az ő komplikált 12, 15 és 18 unciás súlyokon alapuló rendszeréből kiindulva, a márkát a római és Karoling-font 2:3 arányából származó súlynak tartja. A római font szerinte — mint a Karoling-font márkája ($\frac{2}{3}$ -a) — az ösmárka (id. m. 212—213. és 232—233. l.). Feleli azonban, hogy a márka nem a Karoling-birodalom területén, hanem Skandináviában keletkezett súlymérték volt, eredete tehát a Karoling-fonttal nem hozható kapcsolatba.

¹ V. ö. Hilliger id. h. 176—177. l. és Noback id. m. 1162—1166. l. A márka skandináv eredetét mutatja az is, hogy a svédék még a nagyobb — 340·06, 357·91, 375·77, 377 g-os — ércsúlyokat sem nevezték fontnak (pund), hanem mark-nak. Így Stapelstads-Mark, Upstads-Mark stb. Noback id. m. 1162—1164. l.

² Az sem lehetetlen, hogy a *márka* a Skandináviába utat talált római fontból keletkezett, mint annak $\frac{2}{3}$ -a, vagyis 8 unciája.

³ Grote (Die numismatische Metrologie. Münzstudien. III. Leipzig, 1863. 11. l.), Engel—Serrure (id. m. I. XXXVII. l.) és Soetbeer (id. h. I. 239., IV. 335. l.) 349·94 g-ra tesszik a Tower-pound súlyát. Pegolotti XIV. századi adatai alapján végzett számításaimmal 233·3533 g-os súlyt kaptam a Tower-márka súlyául s így az annak $\frac{2}{3}$ -ét tevő fontot 350·029 g-ra kellett tennem. (V. ö. az I. függelékben számításai-

A márka elsősorban a veretlen ezüst mérésére szolgált s csak később lett pénzverési alapsúlylyá. A fontból 240 denár (sterling) veretett, a márkából 160-at vertek. A törvényes angol pénzláb tehát így alakult:

$$\begin{aligned}
 1 \text{ font} &= 1\frac{1}{2}, \text{ márka} = 20 \text{ solidus} = 240 \text{ sterling} \\
 &= 350\cdot0299 \text{ g,} \\
 1 \text{ márka} &= 13\frac{1}{3}, \text{ solidus} = 160 \text{ sterling} = 233\cdot3533 \text{ „} \\
 1 \text{ solidus} &= 12 \text{ sterling} = 17\cdot50149 \text{ „} \\
 1 \text{ sterling} &= 1\cdot458457 \text{ „}
 \end{aligned}$$

Az európai continensen a XI. század második negyedében tűnik fel a *márka*.¹ *Első ízben egy 1026-iki hollandi oklevél említi.*² Nem sokkal utóbb Köln vidékén tűnik fel,

mat.) A 0·089 g-nyi eltérés egyébként középkori súlyoknál teljesen lényegtelen, számba sem vehető különbség. — Az angol font és márka arányára nézve egyebek közt v. ö. Cencius bíboros 1192. évi: „Liber censuum Romane ecclesie” cz. számadáskönyvét. Az Angliából szedett „Szt. Péter denárok” részletes felsorolásában fontokban, a végösszegezésnél márkákban fejezi ki az összeget. E szerint „300 marcha” = „200 libra”, vagyis 1 marcha = $\frac{2}{3}$ libra. Muratori: *Antiquitates italicæ*. V. 892. l.

¹ Waitz: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. VIII. 335. l. említ egy 1015. és egy 1017. évi adatot. Ezek azonban nem bírnak hitellel. Gero magdeburgi érsek 1015. évi ellentmondó keltezési adatokkal ellátott oklevelét már maga a kiadó is *gyanúsna*k találta. (Heinemann: *Codex diplomaticus Anhaltinus*. I. Dessau, 1873. 78—79. l.) Keltezése így hangzik: „Datum Idus Decembris anno Dn. incarn. MXV. indictione XIV... anno Henrici II. regis regni XV., imperii tertio, anno quoque pontificatus Geronis archiep. III.”, holott 1015. december 15-ikének a XIII. indictio, II. Henrik 14-ik (1015. jún. 6.—1016. jún. 5.) királyi, 2-ik (1015. febr.—1016. febr.) császári és Gero érsek 4-ik (1015. szept. 22.—1016. szept. 21.) uralkodási éve felel meg. Az összes keltezési adatok egymás közt sem vágnak össze, a három első 1016., az utolsó 1014. évre esik! Az 1017-iki adat félreértésen alapszik, mert a bleidenstädti apátság regisztrumának már a czíme — „Haec sunt bona, que sub Herberto et Ezzone...” — elárulja, tartalma pedig egészen világossá teszi, hogy az 1017—1079 közt élt Herbert- és Ezzo-korabeli vagyonszerzés összesítő leírása 1079 előtt nem keletkezhetett. (*Monumenta Blidenstentensia* Saec. XI., X., XI. Hg. v. Böhmér u. Will. Innsbruck, 1874. 13. l.)

² Egy keltezetlen oklevélben, a melynek kora a benne említett személyek alapján 1026 tájára tehető: „persolveret 20 libras Thielenses hoc sunt 40 marce”. — Sloet, L. A. J. W.: *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen. s'Gravenhage*, 1872—76. 151—152. l.

1045-ben.¹ Innét terjedt azután el Kelet-Németország felé s 1074-ben már cseh márkáról szól egy pápai oklevél.² Franciaországban a források először 1070 és 1090 közt — I. Fülöp idején — említik a márkát.³

Honnét került a márkasúly Kölnbe, erre nézve biztos forrásadataink nincsenek. Az a korábbi feltevés, mintha az angol kereskedők honosították volna meg, a XIII—XIX. századi kölni márkasúly és az angol márka súlyának egyezésén alapul. XI—XIII. századi forrásainkból egyáltalában nem igazolható.

A kölni márka XI—XII. századi súlyát illetőleg, Hilligernek a metrologia történetében korszakos jelentőségű megállapításait kell elfogadnunk.⁴ Hilliger a kölni márka és denár közt fennállott 144:1 arányból kiindulva — számos más bizonyítéktól támogatva — meggyőző érveléssel bizonyítja be, hogy a XI—XII. században Kölnben nem a későbbi 233 g-os kölni márka, hanem egy 215·496 g-os súly volt kölni márka néven használatban. Ez a márka az északi márkával azonos.

Hilligernek ezt a megállapítását két újabb — a XII. és XIII. század fordulójáról származó — forrással támo-
gathatjuk. Az 1192. évi pápai adókönyv szerint Svédországban (Suecia) a kölni márkasúly volt használatban.⁵ A svéd márka súlya pedig a legújabb időkig 208—218 g közt ingadozott. Wolfger passauai püspök 1203—1204. évi utizámadásainak pénzváltási adatai *csakis* evvel a 215·496 g-os súly-

¹ Grote: Münzstudien. III. 3. l. — Lamprecht id. m. II. 479. l. — Hilliger: Studien. 167—169. l. — Inama—Sternegg id. m. II. 396. l. — Luschin: Allgem. Münskunde. 157. l.

² Friedrich: Cod. d. Bohemiae. I. Praga, 1904. 76. l.-on egy pápai oklevélben: „centum marchas argenti ad mensuram vestri ponderis“.

³ Le Blanc id. m. 150. l. — Engel-Serrure id. m. I. XXXVII. l.

⁴ Hilliger: Studien zu mittelalterlichen Maassen u. Gewichten. (Hist. Vjschr. 1900.) 161—200. l. Eredményeit Sommerlad is elfogadta (id. h.).

⁵ „XII. marchas ad pondus Coloniensium.“ Muratori: Antiquitates Italicae. V. 892. l.

lyal oldhatók meg.¹ Minden más kísérlet meddőnek bizonyul. Már pedig a számadáskönyv világosan megmondja, hogy Henrik barát, a püspök kincstartója, a nyersezüstöt *kölni súlylyal* mérte.²

Köln és az északi államok közti kereskedelmi kapcsolatot kutatva, önkénytelenül is III. Henrik német-római császár házassága ötlük eszünkbe. III. Henrik (1039—1056) felesége Kunigunda dán hercegnő, Nagy Kanut leánya, volt. Valószínű, hogy e házasságnak következménye volt a skandináv-német kereskedelmi forgalom fellendülése és az északi márkasúlynak Kölnben való első megjelenése 1045-ben.

Hilliger kutatásai alapján magyarázható meg az a sajtószerű jelenség is, hogy Kölnben és kölni számítás alapján később egész Közép-Európában *a márkát nem a font $\frac{2}{3}$ -ának, hanem felének tekintették.*³

A márka elsősorban ércsúly volt, majd mint pénzverési súlymérték is alkalmazásba jött. Mint pénzverési alapsúlyból kerekén 12 solidus, vagyis 144 denár került ki belőle. A kölni denár súlya tehát 1·496 g volt, a minék a jó XI—XII. századi kölni denárok 1·35—1·44 g-os átlaga⁴ — ha 5%-os hozzáadással élünk — meg is felel. Később 148 denárt vertek 1 márkából.⁵

¹ Zingerle, Ignaz: *Reiserechnungen Wolfger's von Ellenbrechtskirchen, Bischofs von Passau, Patriarchen von Aquileja*. Heilbronn, 1877. — V. ö. számításaimat a III. függelékben és Kropf Lajos megjegyzéseit (Magyar Gazdaságtört. Szemle. VI. 1899. 64. s. köv. 1.) Henrik 210—218 g-os márkájáról.

² „*accepit frater Heinricus in camera episcopi X. marcas et unum fertonem minus uno loth ad pondus colon.*“ Zingerle 7. l.

³ Már az első continentális forrásban: „20 libras Thielenses, hoc sunt 40 marcae“. Waitz id. m. VIII. 335. l.

⁴ V. ö. Inama—Sternegg. II. 499. l., Lamprecht id. m. II. 479. l. és Kruse id. m.

⁵ Hilliger azon az alapon, hogy egy forrás szerint „1 súlymárka = 1 finom márka 4 denár“, azt következteti, hogy a pénzverő márka könnyebb volt a súlymárkánál s míg előbbinek súlya 144 denárt, a súlymárkáié 147·6 denárt tett volna. Feltevése szerint a pénzverési márka 210·24 g nehéz lett volna. Az illető forráshely azonban nem jogosít fel e feltevés elfogadására, a mi a kérdést túlságosan komplikálná. A 4 denáros többlet arra mutat, hogy idővel az eredeti 144 db helyett

Kölnben a XI. században a Karoling-kor óta használatos 408 g-os Karoling-font volt a súlymérték. Az új márkasúly behozatalakor a kereskedelmi forgalomban nehézségeket okozott a 215·496 g-os márka és a 408 g-os font egymásmellett való használata. Természetes tehát, hogy a gyakorlatban igyekeztek a két súlymértéket egymással közelebbi relációba hozni, hogy a számítást megkönnyítsék. Így jött létre a Karoling-font felének megfelelő *kölni kereskedelmi márka* (marca mercatorum), a melynek súlyát egykorú források $11\frac{1}{4}$ solidusra, vagyis 135 denárra teszi, a mi 201·98 g-nak felel meg.¹

A kölni kereskedelmi márkára vonatkozik az a XI. századi forrás, a mely a márkát kifejezetten a Karoling-font felének mondja.²

Franciaországban először I. Fülöp uralkodása idején, 1070 és 1090 közt, találkozunk a márkával. Fülöp közeli

148 denárt vertek egy márkából, de a számításban továbbra is 144 denár forgott egy finom márka értékében. V. ö. Grote: Schwäbisch-Alemannische Geldgeschichte. (Münzstudien. VI. 23. l.) — Hilliger id. m. 188. l.

¹ Hilliger id. h. 197—200 l.

² „3 libras et obolum componat ad pondus Karoli, scilicet 6 marcas.“ Waitz id. m. VIII. 336. l. A régi és új súlymértéknek teljes analóg arányosítása jóformán szemünk előtt játszódott le, a midőn a méterrendszer behozatalakor a régi 489—560 g-os fontokat $\frac{1}{3}$ kg-mal azonosítva, azok kiküszöbölésével az 500 g-os német és osztrák vámfontot és francia „livre usuelle“-et kezdték a kg-mal párhuzamosan használni. (V. ö. Finály Henrik. Erdélyi Múz.-Egyl. Évkönyve. IV. 1867. 60—61. l. a bécsi vámfontról és Noback id. m. 855. l. a párisi „livre usuelle“-ről.) A cél itt is, mint Kölnben a XI. században, tisztára gyakorlati volt. A 204 g-os kölni kereskedelmi márka eredetére nézve a fenti megállapításoktól eltérő eredményt kapunk, ha Arne legújabb kutatásainak eredményei valóknak bizonyulnak. Arne — számos Svédországban talált súlymérték-lelet alapján — arra az eredményre jut, hogy Skandinávia ősi súlymértéke az oda Oroszországon át került 408 g-os arab *Irak-font*, a Karoling-font öse, volt. S valóban, Stockholmban a XVIII. században egy 413·72—424·16 g-os font volt használatban. (V. ö. az I. függelék.) További következtetéseiben Arne nem tartja valószínűtlennek, hogy a *skandináv márka eredetileg az Irak-font $\frac{1}{3}$ súlya lett volna*. Ez esetben a kölni kereskedelmi márkát kell az ősi *északi márkával* azonosnak tartanunk. (Arne: La Suède et L'Orient. Upsala, 1914. 189—196. l.) Ha ez így van, a későbbi északi márka és

rokonsága Hódító Vilmos angol királylyal és a XI—XII. századi angol-francia érintkezések nyilvánvalóvá teszik, hogy a márkasúly meghonosodása az angol kereskedelemmel való szoros összeköttetés következményének tekintendő. Dél-Franciaországban — mint alább látni fogjuk — többkevesebb súlyeltéréssel maga az angol Tower-márka honosodott meg.

Észak-Franciaországban azonban — Párisban és Troyesban — egy új, úgy az északi és ó-kölni, mint az angol márkától eltérő súlymérték, a *párisi vagy troyesi márka*, keletkezett.

A későbbi hivatalos francia királyi súlymérték, a *párisi márka súlya 244·7529 g volt.*¹ Azonos volt a troyesi márka súlya. Eredetét kutatva, mindenesetre a régi Gallia területén használatos görög eredetű, kb. 367 g-os kelta (gall) fontra kell gondolnunk, a mely font 367·95 g súlyban még a XVIII. században is használatos volt Troyesban.² A márkát Franciaországban is — mint Angliában — a font $\frac{2}{3}$ -részének tekintették, de súlyát az ott használatos 12 unciás és 367·1293 g-os gall fonthoz viszonyítva 244·7529 grammra tették.

A márka felosztása solidusok és denárok szerint szintén eltér az angol és a kölni rendszertől is. Angliában — láttuk — a márka felosztása $13\frac{1}{3}$ solidus, azaz 160 denár. Kölnben 12 solidus, azaz 144 denár volt. A párisi és troyesi márkát viszont, mint pénzsúlyt, 16 solidusra, azaz 192 denárra osztották fel.

ó-kölni márka akként jött létre, hogy az ősi 204 g-os márkát a római font $\frac{2}{3}$ -ával azonosították. Arne feltevése annál érdekesebb, mert Kölnben — a hova *közvetlenül Skandináviából* került a márka — *felfontnak* s nem $\frac{2}{3}$ fontnak tekintették azt.

¹ E számot a napjainkig fennmaradt XIV. századi párisi normalsúly, az 50 márka súlyú „Pile de Charlemagne” súlycsoport $\frac{1}{100}$ -e adja. s az irodalomban általánosan elfogadott súlya a középkori párisi márkának. V. ö. Hilliger id. h. 210. l., Schäfer id. m. 43e. l., Sommerlad id. h. 843. l. Larousse: Grand dictionnaire universelle du XIX. S^e. X. Paris, 1873. 1129. l. — Luschin: Allg. Münzkunde. 155. l. stb.

² Schoapp adatai szerint. V. ö. az I. függelék.

A 192 denáros számítási mód azt mutatja, hogy — habár a márkasúly maga Angliából került Franciaországba — Párisban és Troyesban a solidus szerint való felosztásnál a kölni pénzverési súlyfelosztást vették alapul. Kölnben ugyanis:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 2 \text{ márka} = 24 \text{ solidus} = 288 \text{ denár} \\ 1 \text{ „} &= 12 \text{ „} = 144 \text{ „} \end{aligned}$$

volt. Ehhez képest Párisban is

$$1 \text{ font} = 24 \text{ solidus} = 288 \text{ denár,}$$

de mivel itt a márka a font $\frac{2}{3}$ -része volt, az

$$1 \text{ márka} = \frac{2}{3} \text{ font} = 16 \text{ solidus} = 192 \text{ denár}$$

felosztás jött divatba.¹

A márkasúlynak tehát már a XI. században négy helyi típusa alakult ki, úgymint:

1. az északi vagy ó- kölni márka = $\frac{2}{3}$ római font = **215·496—218·3 g;**

2. az angol Tower-márka = $\frac{2}{3}$ Tower-pound = **233·3533 g;**

3. a kölni kereskedelmi márka = $\frac{1}{3}$ Karoling-font = **201·98—204 g;**

4. a párisi vagy troyesi márka = $\frac{2}{3}$ gall font = **244·7529 g.**

A márkának, mint pénzverési alapsúlynak háromféle felosztása volt ismeretes:

1. 1 ó- kölni márka = 12 solidus = 144 denár;

2. 1 angol „ = $13\frac{1}{3}$ „ = 160 „ ;

3. 1 párisi „ = 16 „ = 192 „ .

A különböző márkatypusoknak további elterjedése és ez elterjedés iránya a helyi márkasúlyokból állapítható meg.²

¹ Guilhiermoz (id. h. 432—434. l.) szerint Normandiában már 1087-ben az 1 font = $1\frac{1}{3}$ márka = 12 uncia = 288 denáros felosztás volt szokásban.

² Az egyes típusok elterjedéséből értékes következtetések vonhatók a XI—XIII. századi politikai és főképp kereskedelmi érintkezések irányára.

Az *északi márka* volt használatban Svédországon, Norvégián és Kölnön kívül Dániában, Lübeckben, Danzigban, Oroszországban¹ és Wolfgerpassauipüspök 1203—1204. évi útszámadásai szerint Passauban is.²

A *kölni kereskedelmi márka* — nyilván a rajnamenti kivándorlók révén — keleti irányban terjedt el. Sziléziában, Lengyelországban, Poroszországban és Oroszországban, valamint nálunk a Szepességén és Erdélyben ennek 190—210 g közt ingadozó leszármazottjai voltak használatosak. Ugyanitt a Karoling-font is használatos maradt, két márka értékben.³

Az *angol márka* kezdetben főképp a déli latin országokban, Dél-Franciaországban, Olasz- és Spanyolországban, Portugáliában honosodott meg. A XIV. századi firenzei Pegolotti adatai szerint az anconai, barlettai vagy pugliai, messinai vagy szicíliai, chiarenzai, castello-di-castroi (Szardínia) és a (rég)i barcelónai márkák a 233·3533 g-os Tower-márkával teljesen azonosak voltak.⁴

Más városokban némi súlyváltozáson ment keresztül az angol márka, 228 g-tól egészen 235·5 grammig,⁵ sőt

¹ Schäfer (id. m. 42.* l.) a dán márkát 215·38 g-ra, a lübeckit 215·645 g-ra teszi. Schoapp adatai szerint a danzigi 219·75 g (v. ö. az I. függ.), a *La Grande Encyclopédie* (Tome XXIII. 17. l.) szerint az orosz márka 215·5 g volt.

² V. ö. a III. függelék és a fentebb mondottakat.

³ Schoapp adatai szerint a krakói, poseni, thorni, boroszlói és lengyel márkák súlya 195·1293 g, a régi porosz márka 192·3418 g volt. (V. ö. az I. függelék.) Noback és Schäfer számításai szerint a régi porosz márka (königsbergi m.) 190·619 g, a XIX. századi krakói márka 198·9, a varsói 200·41 g volt. A szepesi és erdélyi márkáról alább, az 5. fejezetben szólunk, a fontokról v. ö. az előző fejezetet. Friedensburg feltevése, mintha a lengyel és sziléziai márka 158·8 g lett volna (Schlesiens Münzgeschichte im M. A. II. Bd. Bresslau, 1888. 23—27. l.), teljesen téves számításokon alapszik.

⁴ V. ö. az I. függelék.

⁵ La Rochelleben „*angol márka*” néven egy 229·85 g-os márka (Engel & Serrure id. m. I. XXXVII. l.) volt ismeretes. Antwerpenben, Bruxellesben, Mechelnben és más brabanti városokban 232·3957 g-os, Sevillában, Cadixban, Castillában és Lissabonban a XIV—XVIII. században 228·8424—229·8577 g-os márkák voltak használatban. A XIV. szá-

Velenczében, a hol kezdetben eredeti súlyában volt használatos, később $237\cdot872$ g-ra emelkedett súlya.¹

Az angol márka continentalis elterjedésére nevezetes hatással volt, hogy Köln városa a XIII. század folyamán a $215\cdot496$ g-os *ó-kölni márka* helyébe az angol márkát acceptálta.² A kölni kereskedelmi márka az angol súly mellett is használatban maradt egy ideig, de a XIII. század végén emez végleg kiszorította a régi kölni súlymértékeket. Az angol márka „*kölni márka*” néven rövid egy század alatt Németország uralkodó súlymértékévé lett. A rajnavidéki kereskedők a keresztes hadjáratok nyomán fellendült nagy kereskedelmi forgalom korában egész Európát sűrűn beutazták árúikkal s éppenséggel nem csodálható, hogy súlymértékük rövid időn belül országos, a helyi márkák *mellett* minden nagyobb német kereskedelmi városban ismert mértékké lett.

A „Kölner Mark” fogalommá vált és a közép- és újkorban sokhelyütt — így Dániában, Regensburgban — kiszorította a régi, helyi súlymértéket. Másutt a mellett, mint fémsúly, helyi „*kölni márka*” néven volt használatban. Így tudunk a bécsi márka mellett bécsi „*kölni márká*”-ról, a lübecki és svéd márkák mellett lübecki és svéd „*kölni márkák*”-ról.³ Elterjedését nagyban előmozdította, hogy a

zadi avignoni márka $234\cdot1564$, a nimesi, montpellieri, mallorcai és piacenzai márka $235\cdot1884$ g, a XVIII. századi milanói $234\cdot6198$ — $235\cdot549$ g volt. V. ö. mindezekről az I. függelék.

¹ Ez a márkasúly volt Padovában, Friaulban és Zarában is használatos. V. ö. az I. függelék.

² 1840 táján Pegolotti már azonosnak mondja a kölni és angol márkákat.

³ A „*kölni márka*” a XIX. században Németországban Noback (id. m. XXII—XXIII. l.) szerint 17-féle súlyban volt ismeretes. Súlya 233 — 234 g közt ingadozott. Ezek az altonai, bécsi, darmstadti, lübecki, nürnbergi, württembergi „*kölni márkák*”, továbbá a badeni, berlini, braunschweigi, drezdai, frankfurti, góthai, hamburgi, hannoveri, kur-hesseni, kölni, lipcei, müncheni (új), nassauai, oldenburgi, regensburgi (új) márkák. A kölni márka származékai voltak még a XVIII. században $233\cdot45$ — $233\cdot69$ g-os bambergi, erfurti, a $235\cdot31$ g-os augsburgi és a — velenczeivel azonos súlyú — $237\cdot872$ g-os nürnbergi márkák. V. ö. Schoapp adatait az I. függelékben.

XVI. században (1524) a birodalmi pénzverést is a kölni márkasúly alapul vételével rendezték.

Maga a kölni márka kezdetben — Pegolotti szerint — teljesen azonos volt a 233·3533 g-os angol márkával. Idővel súlya növekedett s a XIX. században egy 233·812 g-os márka volt Kölnben használatos.¹ Mint a német Zollverein hivatalos súlymértékét a XIX. század első felében 233·855 g-ban állapították meg.

Az angol márka elfogadása maga után vonta a Karolingfont kiküszöbölését. Helyét — a régi kölni 1:2 arányhoz képest — *egy új, két márka súlyú, tehát 466·7066 g-os „kölni font”* foglalta el, a melynek súlya a helyi kölni márka súlyváltozásával helyenként 466—469 g közt ingadozott.

Itáliában az angol márkát — több helyt — *223—226 g-os* márkák váltották fel,² a melyek a 335—339 g-os új római és firenzei fontok $\frac{2}{3}$ -részéből képeztek.

Barcelónában az újkorban a *267·333 g-os barcelónai vagy catalonai márka* lépett a régi barcelónai márka helyébe.³ E nehéz márkasúly eredete a Barcelónában legújabb időkig használatos 401 g-os fontra⁴ vezethető vissza, a melynek éppen $\frac{2}{3}$ -része volt az új barcelónai márka.

A *párisi vagy troyesi márka* Franciaországon kívül, a hol — az említett néhány délfrancia várost nem szá-

¹ A súlynövekedés jóformán valamennyi helyi márkánál tapasztalható jelenség. A XIX. századi márkák mind néhány tizedgrammal nehezebbek a középkoriaknál. Ennek magyarázatát Finály és Rocca abban találják, hogy az új anyasúlyokat rendszerint kissé *nagyobbra* csinálták, abból a feltevésből indulva ki, hogy a régi mérték kopás útján vesztett súlyából. Azt pedig nem akarták, hogy az új mérték kisebb legyen az eredeténél. V. ö. Finály Henrik: *A régi magyar súlymérték.* (Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. IV. Kolozsvár, 1868. 59—60. l.) — Rocca művét idézi: Schalk, Karl: *Zur Geschichte der älteren Wiener Maasse im XV. und XVI. Jahrhundert.* Wien, 1887. 14—15. l.

² A firenzei márka 225·7925 g, a pápai márka 223·3607 g, a ciprusi 223·3371 volt. (V. ö. az I. függelék.) Ezekkel volt rokon a 226·28 g-os limogesi márka is. Engel & Serrure id. m. I. XXXVII. l.

³ Noback id. m. 86. l. — *La Grand Encyclopédie.* Tome. XXIII. Paris. 17. l.

⁴ Noback id. m. 86. l. — V. ö. az előző fejezetet.

mítva — használata általánossá lett és hivatalos francia súlymértékül fogadtatott el, néhány északolasz városban, Svájcban, Hollandiában és délkeleti Németországban honosodott meg, 240·34—249 g súlyban. Antwerpenben és Bruxellesben, sőt 1562-ben Londonban is kiszorította a régebben használatos londoni Tower-márkát.¹

A kölni kereskedelem, kölni pénz és kölni márka terjeszkedésével lassanként egész Nyugat- és Közép-Európában tért hódított a kölni súlyrendszer számítási módja, a mely szerint a márka a fontnak fele. A hol a „kölni márkát“ fogadták el súlymértékül, vele a kölni fontot is átvették. A hol pedig más márkasúly volt használatban — Angliát, Itáliát, Dél-Francia- és Spanyolországot kivéve, a hol az eredeti ($\frac{2}{3}$ font = 1 márka) számítási mód maradt érvényben — a márka másfélszerese helyett annak kétszereséből képeztek új fontokat.

Így jött létre a 489·5058 g-os párisi „poids de marc“ font, a 475·744 g-os velencei nagy font, a régi 367·1293, illetve 300·97 g-os fontok mellett. Az új fontokat a 16 unciás súlybeosztás jellemzi, szemben az eredeti fontok 12 és 15 unciás beosztásával.

Brüggeben a 8 unciás és 244·003 g-os (arany mérésére szolgáló) márka mellett egy 6 unciás, 185·9268 g-os (ezüst) márkasúly is volt használatban.² A kétféle márka eredetét egy kb. 366—370 g-os régi (gall) fontra kell visszavezetnünk, a melyből angol-francia módra egy annak $\frac{2}{3}$ -részét tevő és kölni módra egy másik, annak $\frac{1}{3}$ -ét tevő márkát képeztek.

* * *

¹ Pegolotti és Schoapp adatai szerint a ferrarai márka 240·34, a londoni aranyműves-márka 241·13, a brüggei 8 unciás, a ferei és tournaii 244·003, a troyesi 245·3055, a regensburgi, strassburgi 245·5377, a XVI—XVIII. századi antwerpeni 245·5377—245·861, az amsterdami 245·8862, a lyoni és genfi 246·00—246·23, a svájci márka 249·022 g volt. A XVI. században acceptált angol „troy-mark“ 248·5576 g volt. V. ö. mindezekről az I. függelék.

² V. ö. az I. függelék.

A márkát, mint súlymértéket, a különböző országokban különféleképen osztották fel kisebb súlyrészekre.

Az ősi skandináv súlyfelosztás szerint:

$$\begin{aligned} 1 \text{ márka} &= 8 \text{ eyrir (öre)} = 24 \text{ örtug} \\ 1 \text{ „} &= 3 \text{ „} \end{aligned}$$

Az angol felosztás szerint, a mely Hollandiában és egyes délfrancia, spanyol és olasz városokban — így Avignonban, Anconában is — szokásos volt:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 1\frac{1}{2} \text{ márka} = 12 \text{ uncia} = 240 \text{ sterling} \\ 1 \text{ „} &= 8 \text{ „} = 160 \text{ „} \\ 1 \text{ „} &= 20 \text{ „} \end{aligned}$$

A francia (párisi vagy troyesi) rendszer szerint, a mely Itália legtöbb városában is szokásos volt:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 1\frac{1}{2} \text{ márka} = 12 \text{ uncia} = 288 \text{ denár} = 6912 \text{ grän} \\ 1 \text{ „} &= 8 \text{ „} = 192 \text{ „} = 4608 \text{ „} \\ 1 \text{ „} &= 24 \text{ „} = 576 \text{ „} \\ 1 \text{ „} &= 24 \text{ „} \end{aligned}$$

A kölni vagy német quartalis-rendszer szerint:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 2 \text{ márka} = 8 \text{ fertó} = 32 \text{ lat} = 128 \text{ quentchen} \\ &= 512 \text{ pfennig,} \\ 1 \text{ márka} &= 4 \text{ fertó} = 16 \text{ lat} = 64 \text{ quent.} = 256 \text{ pfennig,} \\ 1 \text{ fertó} &= 4 \text{ lat} = 16 \text{ quent.} = 64 \text{ pfennig,} \\ 1 \text{ lat} &= 4 \text{ quent.} = 16 \text{ pfennig,} \\ 1 \text{ quent.} &= 4 \text{ pfennig.} \end{aligned}$$

Aranymérlegelésnél még szokásos volt Németországban az

$$1 \text{ márka} = 24 \text{ karát} = 288 \text{ grän}$$

felosztás is.

Lengyelországban:

$$\begin{aligned} 1 \text{ márka} &= 4 \text{ fertó} = 24 \text{ skot} = 96 \text{ quart} \\ 1 \text{ „} &= 6 \text{ „} = 24 \text{ „} \\ 1 \text{ „} &= 4 \text{ „} \end{aligned}$$

Más és más súlyfelosztás volt szokásban Spanyolországban, Portugáliában, Dél-Olaszországban, Oroszországban stb., a melyekre — tárgyunktól távol esvén — e helyütt nem terjeszkedhetünk ki.¹

¹ A márka különféle súlyfelosztásáról v. ö. Hoffmann, Leonhard: *Alter u. Neuer Münz-Schlüssel*... I. Nürnberg, 1715. 69—74. l. és Pegolotti: *La pratica della mercatura*. (V. ö. I. függelék.)

HARMADIK FEJEZET.

BAJOR, OSZTRÁK, CSEH ÉS LENGYEL MÁRKASÚLYOK.¹

A magyar pénztörténet kutatójára nézve igen nagy fontossággal bír a bajor, osztrák, cseh és lengyel pénzverési súlymértékek pontos ismerete. Luschin és Muffat nagy forrásanyaggal igyekeztek e súlyokat meghatározni, de eredményeik nem egészen kielégítőek. Számításaik alapjául a XIX. századi regensburgi, nürnbergi és bécsi súlyokat vették, holott ezeknek középkori súlya a XIX. században már módosult volt. Szükséges tehát e márkasúlyokat — a Luschin és Muffat által felhasznált és újabb forrásadatok alapján — újólag pontosan meghatározunk.

A *nürnbergi márka* forrásaink szerint azonos volt a velencei márkával.² Ennek középkori súlyát pedig —

¹ IRODALOM: Muffat, Luschin, Nissen és Noback-nak az előző fejezetek élén idézett művein kívül: Steinherz: Die Einhebung des Lyoner Zehnten im Erzbisthum Salzburg. 1282—85. (Mittheilungen d. Instituts f. Österr. Geschichtsforschung. XIV. Bd.) Innsbruck, 1893. — Belházy, Johann v.: Die Wiener Mark vor 1694 und die Wiener Pfennige im XIV. Jahrh. (Num. Zschr. XXVIII. Wien, 1896.) — Belházy: Die Wiener Mark nach dem Jahre 1693. (Num. Zschr. XXIX. 1897.) — Luschin v. Ebengreuth. (Geschichte der Stadt Wien. Hgg. von Alterthumsvereine zu Wien. II/2. Bd. Wien, 1905.) — Nagl, Alfred: Die Neuordnung der Wiener Mark im J. 1767. (Num. Zschr. XXXVIII. 1906.)

² Hoffmann, Leonhard: Alter u. Neuer Münz-Schlüssel. I. Nürnberg, 1715. 78. l.: Respondir-Tabelle. — Schoapp: Europäische Gewichtsvergleichungen. Nürnberg, 1722. 78. l. — Muffat id. h. XII. 81—82. l.

Pegolotti XIV. századi műve alapján —

237·872 grammra

kell tennünk.¹ Ugyanez volt a nürnbergi márka súlya is.²

A *regensburgi márka* Schoapp szerint „troyesi súly” volt és az antwerpeni, strassburgi és magyar (budai) márkákkal teljesen azonos.³

A XVIII. századból három egyenletünk van a regensburgi márka súlyára:

100 regensburgi márka = 103 nürnbergi (vagy velencei) márka + 3 lat + 2 quent + $1^{25}/_{31}$ pfennig.⁴

1 regensburgi (antwerpeni, strassburgi és magyar) márka = 1 nürnbergi márka + $8^{1}/_{2}$ denár.

1 regensburgi (stb.) márka = 1 márka + $8^{1}/_{4}$ denár.⁵

A 237·872 g-os nürnbergi (velencei) márkával számítva:

$$\begin{aligned} 1 \text{ regensburgi márka} &= 1. 245.54529 \text{ g} \\ &[2. 245.77009 \text{ g}] \\ &3. 245.53779 \text{ g,} \end{aligned}$$

a mely súlyok alatta vannak a regensburgi márka XIX. századi 246·16 g-os súlyának.⁶

¹ V. ö. az I. függelék.

² A XIX. században Nürnbergben egy 238·569 g-os márka volt használatban (Noback id. m. 769. l.). — Ennek a nehezebb súlynak eredete a megelőző fejezetben említett, szokásos súlynövekedés mellett a XIX. századi német hivatalos „Zollverein-Mark”-ra vezethető vissza. A kölni és nürnbergi márkák viszonya ugyanis 251:256 volt (Schoapp id. m. 81. l.) s a mikor a régi kölni márkákat az új 233·8555 g-os „Zollverein-Mark”-kal helyettesítették és a német súlymértékeket ehhez igazították ki, a nürnbergi márkát is $\frac{233.8555 \times 256}{251} = 238.51397 \text{ g}$ -ra emelték.

³ Schoapp id. m. 76—77. l.

⁴ „100 Marck Regenspurgur thun in Nürnberg u. Venedig 103 Mark 3 Loth 2 Quint $1^{25}/_{31}$ Pfen.” Hoffmann id. m. 78. l.

⁵ „1 Mk in Antorff, Strassburg, Regenspurg und Ungern thun in Nürnberger Marck 1 Mk $8^{1}/_{2}$ d.” „1 Mk in Antorff, Strassburg, Regenspurg und Ungern thun in Nürnberger Marck 1 Mk $8^{1}/_{4}$ d.” Schoapp id. m. 76—70. l.

⁶ Az újabb nehezebb súly itt is, mint Nürnbergben a „Zollverein-Mark”-ra vezetendő vissza. A „troyesi súlyt” a kölnihez általában

A XII—XIII. századi *bécsi márka* súlyát illetőleg, a források beható vizsgálata útján, egészen új, az eddigi fel-fogással ellentétes eredményre jutottam. Az a német, osztrák és magyar irodalomban általánosan elfogadott feltevés, mintha Bécsben már e korban a később bécsi márka néven ismeretes és kb. 280 g-os súlymérték lett volna használatban, az egykorú forrásokból egyáltalában nem igazolható. *Az első forrás, a melyben már határozottan a 280 g-os bécsi márkáról van szó, a salzburgi pápai tizedszeddő 1283. évi számadáskönyve.*¹ Korábbi használatára írott források nem állnak rendelkezésünkre.

Ellenkezőleg, *más forrásokból az tűnik ki, hogy Bécsben a XII. század végén és a XIII. század első felében egy könnyebb, a párisi vagy troyesi súlylyal rokon márka volt a súlymérték.*

Wolfger passauai püspöknek 1203—1204. évi útszámadásaiban ezt olvassuk :

„In sabbato ante festum apostolorum Symeonis et Iude accepit frater Heinricus in camera episcopi X. marcas et unum fertonen minus uno loth ad pondus Colon., que non ponderabant apud Wiennam plus, quam VIII. marc et 6 den.“² Vagyis

10 kölni márka + 1 fertó — 1 lat = 9 bécsi márka + 6 denár.

II. Frigyes császárnak 1240. évi oklevele szerint pedig:

„De quingentis marcis argenti ad pondus Wiennae, que sunt ad marcam Colonie marce quingente sexaginta due et media“³ azaz

500 bécsi márka = 562½, kölni márka.

20:19 arányban viszonyították. (V. ö. a két súlyrendszer kiegyenlítésére irányuló törekvéseket az augsburgi 1760-iki pénzcongressuson. Hirsch: Münzarchiv des Teutschen Reichs. VIII. 310. l.). — Már pedig 1 Zollverein-Mark = 233·8555 g és $\frac{233 \cdot 8555 \times 20}{19} = 246 \cdot 1636$ g, a mi felel a XIX. századi regensburgi (Noback-tól 246·144 g-ra tett) márka súlyát.

¹ Steinherz id. h. 58—86. l.-on közölve.

² Zingerle 7. l. — V. ö. a III. függelék.

³ Huillard—Bréholles: Historia diplomatica Friderici secundi. T. V. pars 2. Parisiis, 1859. 677. l.

A 233·3533 g-os kölni márkával — mint azt már Kropf Lajos, majd Guilhiermoz is észrevették¹ — egy 262·5—264 g-os márkasúlyt kapnánk. Láttuk azonban, hogy Wolfger számadásainak egyéb adatai is *csak* a 215·496 g-os ó-kölni márkával oldhatók meg.² Ezt a súlyt helyettesítve bé a fenti egyenletekbe,

$$\begin{aligned} 1 \text{ ó-bécsi márka} &= 1. 243\cdot08545 \text{ g} \\ &2. 242\cdot433 \text{ „} \end{aligned}$$

Eredményünket megerősíti a firenzei Pegolotti, a kinek 1340 táján készült műve szerint:

„Marco 1. d'argento di Viennia fae in Vinegia once 8. denari 3, di denari pesi 24 per una oncia.“³

$$1 \text{ bécsi márka} = 1 \text{ velencei márka} + 3 \text{ denár,}$$

vagyis

$$1 \text{ ó-bécsi márka} = 241\cdot5887 \text{ g.}$$

Pegolotti idejében Bécsben már az új, 280 g-os márka volt használatban, de ő nyilván régebbi súlyösszehasonlításokat is felhasznált művéhez, a mi megmagyarázza azt, hogy a régi bécsi márka súlyát adja.⁴

Az egymástól teljesen független három forrásadat alapján megállapítható, hogy a *XII—XIII. századi ó-bécsi márka a troyesi súlyllyal rokon, kb. 241·5—243 g-os súlymérték volt.*

Az ó-bécsi márkasúlyllyal rokon troyesi származék volt — a Bécscezel szoros kereskedelmi összeköttetésben álló — Regensburg márkája, továbbá — mint látni fogjuk — a landshuti és gráci márkája is.

¹ Kropf (Magy. Gazdaságtört. Szemle. VI. 1899. 62—63. l.) és Guilhiermoz id. m. (Bibliothèque de l'école des chartes. XLVII. 444—445. l.)

² V. ö. az előző fejezetet és a III. függelékét, valamint Kropf értekezését (id. h. 64—67. l.).

³ V. ö. az I. függelékét.

⁴ Pegolotti egyébként sem igen ismerte a korabeli *német* viszonyokat. Művében, melyben az összes angol, francia, déleuropai, kisázsiai és afrikai súlymértékekkel foglalkozik, mindössze a kölni és bécsi súlyt ismerteti.

Az ó-bécsi márkát a XIII. század második felében egy új, kb. 280 g-os súlymérték szorította ki a használatból, a mely századokon át mint *bécsi марка* volt használatban. Az új bécsi марка eredetét — annak szokatlanul nagy súlya az ismertett márkatypusok egyikével sem állván összefüggésben — újabban akként vélik megmagyarázni, hogy Ausztriában fennmaradt volna az ókori 560 g-os „mina“-súly. A márkarendszer elfogadásakor azután ennek felét tekintették volna márkának. Az egyetlen bizonyíték erre — az újkori bécsi font 560 g-os súlya mellett — egy az *Al-Duna vidékén*, tehát Bécestől jó távol talált 5558 g-os római 10 minás súly volna.¹

A 280 g-os марка keletkezését illetőleg sokkal valószínűbbnek tartom, hogy az egy a Karoling-fontból módosult 420 grammos fontból keletkezett, éppúgy, mint Párisban a 244·7529 g-os марка a gall fontból, Barcelónában a 267¹/₃ g-os марка a 401 g-os fontból, vagy a 226 g-os firenzei марка a 339 g-os fontból. E feltevés mellett szól az a körülmény, hogy Bécsben a méterrendszer behozataláig használatban volt egy 420·009 g-os gyógyszerfont.²

Az új bécsi марка első positiv említése 1283-ból való. Mindamellett használatát korábbi időre kell visszavezetnünk. Legvalószínűbbnek látszik, hogy az új súly egy új pénzláb alkalmazásával volt kapcsolatos. A bécsi pénzláb megváltoztatása a XIII. század közepén Ausztriában is uralkodó Ottokár *morva* őrgróf, majd cseh király nevéhez fűződik.³ Az ő denárai — mint alább kifejtjük — az első Habsburgok pénzeivel azonos pénzláb alapján verettek. Ezek pedig már — a salzburgi 1283-iki tizedlajstrom szerint is — az új bécsi márkával voltak kapcsolatban. Mivel a fentemlített források szerint 1203 és 1240 közt még a régi марка volt használatos, feltehetjük, hogy *az új súlymértéket Ottokár idején* — az ő pénzlábváltoztatásával kap-

¹ Nissen id. m. 872. 1. és Luschin (Gesch. d. Stadt Wien, II/2. 754. 1.).

² Noback id. m. 1464. 1. Finály id. ért. (Erdélyi Múzeum-Egyl. Évk. IV.) 60—61. 1.

³ V. ö. alább a II. rész 10. fejezetét.

csolatban — 1250 táján vették használatba. Ezt a feltevést támogatja, hogy a XIV. század elején, a mikor még a Habsburgok más tartományaiban is — így Styriában, Tirolban — a bécsitől eltérő márkasúlyok voltak használatban, a Habsburgokkal ekkor még semmiféle kapcsolatban sem levő Morvaországban és pedig egész Európában *csakis itt* a bécsivel azonos, 280 g-os márka volt *morva márka* néven használatos.¹ Két feltevésünk, a márka morva eredete és a 420 g-os fonttal való kapcsolata kölcsönösen támogatják egymást, mert — mint már tudjuk — éppen a Morvaországgal szomszédos Lengyelországban és Sziléziában maradt fenn legtovább a 400—420 g-os Karoling-font használata.

A XIV—XVIII. századi bécsi márkát forrásaink a velencei, nürnbergi és kölni márkákkal, a bécsi fontot a velencei és nürnbergi fonttal hasonlítják össze.

1 velencei márka = 1 nürnbergi márka = 237·872 g,

1 kölni márka = 233·3533 g,

1 velencei nehéz font = 475·744 g,²

1 nürnbergi font = 509·19475 g.³

A bécsi márka, illetve font, súlyára nézve a következő XV—XVIII. századi adatok állnak rendelkezésünkre.

1450 táján: Albrecht von Eberstorf *Münzbuch*-ja szerint:

1 bécsi márka = 1360 karat,

1 velencei márka = 1152 „⁴

tehát 1 bécsi márka = 280·82109 g.

¹ Bizonyítását lásd alább e fejezetben és a II. rész 11. fejezetében.

² V. ö. az I. függelék.

³ A nürnbergi Schoapp szerint: 1 nürnbergi font = $2\frac{1}{44}$ nürnbergi márka (id. m. 87. l.), a mi a márka 237·872 g-os súlyával 509·19475 g-ot ad. A XIX. században a márka súlyemelkedésével kapcsolatban a font súlya 509·996 g-ra emelkedett. (V. ö. Noback id. m. 769. l.)

⁴ „Ayn markch gewicht zu Wienn ist sechzehn lot und ayn yegleich lot wigt funf guldein... nach der Rayttung macht ayn markch tausent drey hundert und sechzig karat.“ „Item zu Venedig... pringt die markch ayndleff hundert und zwo und funfczig karat.“ Münzbuch

1506: Dr. Paumgartner szakértői véleménye szerint :
1 bécsi márka = 1 nürnbergi márka + 3 lot — $\frac{1}{2}$ quentchen,¹
tehát:

64 bécsi quentchen = $75\frac{1}{2}$ nürnb. quentchen,

64 „ márka = $75\frac{1}{2}$ „ márka,

1 bécsi márka = 280·614625 g.

XVI. sz. elején: A müncheni kir. könyvtár *nürnbergi* codexe szerint a bécsi márka súlya 280·09428—280·103918 g, középszámmal

280·097263 g lett volna.²

1535: I. Ferdinánd *Münzvertrag*-ja szerint:

1 bécsi márka = 10 forint 54 kr. = 654 krajczár,

1 nürnbergi „ = 9 „ 15 „ = 555 krajczár,³

tehát

1 bécsi márka = 280·3032 g.

1562: Meder Lőrincz *Handelbuch*-ja szerint:

100 bécsi font = 118 velencei nehéz font,

100 „ „ = 110 nürnbergi font,⁴ tehát

A. v. Eberstorf 1450. Herausgeg. von Th. G. Karajan. (Chmel: Der österr. Geschichtsforscher. I. Wien, 1838.) 431—432. l. — Az eredmény teljes pontossága iránt némi kételyeket támaszt az a körülmény, hogy Albrecht a velencei nehéz font, könnyű font és márka közti súlyviszonyt *helytelenül* határozta meg. A nehéz fontot 1·5 kis fonttal azonosítja, holott tényleg 1·58 kis fonttal volt azonos.

¹ „Nürnbergger Marck Silber ist klainer dann Wiener Marck Silbers umb 3 lot minder ains halben quintat.“ Dr. Paumgartners der Rechten Doctors Ratschlag in Münzsachen. 1506. (Lori: Sammlung des bayerischen Münzrechts. I. 110. l.)

² V. ö. az I. függelékben számításaimat a müncheni *Cod. Germ.* 158 jelzetű codex alapján. E codex táblázatait nyomatta le Meder (Handel Buch. 1562.) és részben ez adatokat használta fel Hoffmann is idézett művében.

³ „Also kommen aus der Wienerischen Marck fein Silber 10 fl. 54 kr. und aus der Nürnbergischen Marck fein Silber 9 fl. 15 kr.“ Hoffmann id. m. I. 155. l.

⁴ „Item hundert pfund Wiener respondieren: In Venedig alla grossa 118. In Nürnberg 110.“ Meder Lorenz: Handel Buch. Nürnberg, durch Johann von Berg u. Ulrich Newber. Anno 1562.

1 bécsi font = 1. 561·37792 g
 2. 560·11422 g, a miből a
 márka súlyául 280·68896, illetve 280·057112 g-ot kapunk.

1715: Hoffmann Leonhard *Alter und Newer Münz-Schlüssel-e* szerint:

100 bécsi márka = 119 kölni márka + 9 lat + 3 quentchen + $2\frac{1}{8}$ pfennig.¹

A 233·3533 g-os kölni márkával 279·1317 g-ot kapnánk a bécsi márka súlyául. Nürnbergben azonban ezidőben egy 234·15525 g-os súly volt „Kölner Mark“ néven használatban.² Ezzel a súlylyal számítva:

1 bécsi márka = 280·09107 g.

A bécsi márka súlymeghatározásai a különböző források szerint igen közel állanak egymáshoz. Az eredmények 280·057—280·821 g közt ingadozván, alig mutatnak eltérést. Feltűnő azonban, hogy valamennyi felül van a Muffattól megállapított 280·016 g-os eredményen, a minek magyarázata az, hogy ő a nürnbergi márka súlyát alacsonyabbra tette.

A bécsi márka *valódi súlyát* — a $\frac{8}{10}$ g-nyi súlyeltérés kiküszöbölését — Schoapp művének értesítései alapján érhetjük el és határozhatjuk meg.

Láttuk, hogy a XVI. századi *nürnbergi* származású müncheni codex és a XVIII. századi (1815) *nürnbergi* Hoffmann adatai szerint a bécsi márkát Nürnbergben a XVI—XVIII. században 280·091—280·103 g-ban számították. A *nürnbergi* Schoapp 1722-ben arról értesít, hogy a bécsi márka súlyát 1704 táján több mint $\frac{1}{2}$ pfennig súlylyal felemelték, illetve az addigi

1 bécsi márka = 1 *nürnbergi* márka + 2 lat + 3 quent.
 + $1\frac{11}{25}$ pfennig

helyett

1 bécsi márka = 1 *nürnbergi* márka + 2 lat + 14 pfennig
 értékben kezdték számítani.³

¹ „100 Mk. Wiener = 119 Mk. 9 l. 3 qu. $2\frac{1}{8}$ pf. Cölner.“
 Hoffmann id. m. l. 78. l. melletti tabella.

² V. ö. erre nézve az I. függelék.

³ Schoapp id. m. 87. l.

Schoapp értesítése alapján a szakirodalomban mint pozitív tényt vették fel a bécsi márka súlyának 1704-ben $\frac{1}{2}$ pfenniggel történt felemelését. Ez a felfogás azonban téves. A Schoappnál adott két egyenlet elseje szerint

$$1 \text{ bécsi márka} = 280\cdot09428 \text{ g,}$$

a második, Schoapp szerint 1704 óta szokásos számítás szerint pedig

$$1 \text{ bécsi márka} = 280\cdot614625 \text{ g.}$$

Az első eredmény a XVI—XVIII. században Nürnbergben szokásos számítási módoknak felel meg, a második, az állítólagos „új súly” pedig pontosan fedi a bécsi márkának a XVI. század egy kiváló szakértője, dr. Paumgartner által 1506-ban történi meghatározását.

A Schoapp által említett $\frac{1}{2}$ pfenniges súlyemelésnek tehát semmi köze sincs a bécsi márka eredeti súlyának megváltoztatásához, mint Muffat és Belházy hitték. Ellenkezőleg, az 1704. évi reform csupán abban állt, hogy a nürnbergi és bécsi súlyok átszámításánál a XVI—XVIII. században szokásossá vált helytelen arányt kiküszöbölve, megállapították a két súlymérték közti régi, helyes és már 1506-ban dr. Paumgartner által meghatározott viszonyt.

Az 1250 körül használatba jött bécsi márka eredeti súlyát — a Paumgartnernek 1506. évi véleményében foglalt és a Schoapptól említett 1704. évi pontos meghatározások alapján —

280614625 grammra

kell tennünk.

A bécsi márkának ez az eredeti súlya a XVIII. század második felében bizonyos módosuláson ment át, a minek okát a birodalmi pénzverés alapsúlyául használt kölni márkasúlynak a mérlegelés pontatlanságára visszavezethető ingadozásában kell keresnünk. Számtalan XVI—XVIII. századi forrásadat bizonyítja, hogy a bécsi és kölni márka viszonya 6 : 5-ben volt megállapítva.¹ Tudjuk azonban, hogy Németország területén „Kölner Mark” néven igen különböző súlyú

¹ A forráshelyeket az 1545—1760 közti időből lásd: Muffat id. h. XII. 84. l. és Nagl id. h. 203—204. l.

— 232·9 és 234·2 g közt ingadozó — súlymértékek voltak használatban. A *birodalmi pénzverés alapsúlyául 1524 november 10-én a kölni márkát tették,*¹ de nem határozták meg, hogy *melyik* kölni márka az alapul szolgáló valódi súly. Így azután a különböző pénzverőkben a különféle súlyú helyi kölni márkák voltak használatban. A bécsi márkának 1506-ban és 1704-ben megállapított eredeti súlyát véve alapul, annak egy

$$\left(\frac{230\cdot614025 \times 5}{6}\right) = 233\cdot84552 \text{ g-os}$$

kölni márka felel meg.

Az 1760. évi augsburgi pénzcongressuson összegyűlt osztrák, bajor, sváb és frank kiküldöttek az egységes birodalmi pénzláb megalkotásának főakadályát a helyi kölni márkák súlyeltérésében találták. E helyi kölni márkák többé-kevésbé eltértek a bécsi márkával évszázadok előtt megállapított 5 : 6 aránytól. A congressus az egységes pénzverési súlymérték megállapítása végett elrendelte az összes „kölni márkák” normalsúlyának a bécsi pénzverőben használt hivatalos bécsi márkasúlylyal leendő összehasonlítását. Az anyasúlyok pontos mérlegelés útján történt vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy a bécsi császári pénzverőben használt bécsi márka $\frac{5}{6}$ -ához *legközelebb áll az 1694. évi eredeti augsburgi ezüst Richtpfennig-súly márkája*, a mely — a kiküldött pénzverőmesterek vizsgálata szerint — az $\frac{5}{6}$ bécsi márkához csak $\frac{1}{16}\%$ eltérést mutatott. Elhatározták ezért, hogy az egyezményeszerű birodalmi pénzverés alapsúlyául ezt az 1694. évi augsburgi ezüst Richtpfennig-súlyt teszik.²

¹ Nagl id. h. 197. l.

² „Zur neuen Conventions-mässigen Ausmünzung könne, solle und müsse der hiesige Stadt augsburgische Richtpfennig de a. 1694. als der egalste, ohntadelhaffteste und in der Vergleichung wie 5 zu 6 dem Wiener am nächsten kommende Cöllnische-Gewicht, um so unbedenklicher genommen werden, als nach der General-Wardeine Prob, wozu auch der hier anwesend . . . österr. Generalwardein gezogen worden, an diesem Cöllnischen-Richtpfennig nichts erhebliches auszusetzen, derselbe auch in Vergleichung, wie 5 zu 6 dem Wiener am nächsten kommt und bey der genauesten Berechnung dieser Cöllner und Wiener-Gewichten; sich nicht mehr als in circa $\frac{1}{16}$ p[ro] Cto Differenz ergibt, mithin es bey der an

Az e határozatot 1767-ben végrehajtó reform alapján készült *eredeti* bécsi normalsúlyok, úgy az 1694-es augsburgi kölni márka, mint az 1767-ben kiigazított bécsi márka normalsúlyai, a bécsi főpénzverőhivatalban máig is megvannak.¹

Nagl e súlymértékeken végzett mérésekkel *a birodalmi pénzverés alapjává tett 1694. évi augsburgi „kölni márkát” 233·906 g-nak* (illetve 233·924 g-nak) találta,² a mi 0·0605 g-mal *nehezebb* az eredeti bécsi márka $\frac{5}{6}$ -ánál. Az 1760-ban, majd 1767-ben végrehajtott hivatalos mértékösszehasonlítások szerint azonban Bécsben a XVIII. században nem az eredeti 280·614625 g-os bécsi márka, hanem egy annál, sőt az 1694. évi kölni márka $\frac{9}{16}$ -énél is nehezebb márkasúly volt használatban.

Az 1760. évi határozat alapján 1767-ben a bécsi pénzverdében is a „kölni súlyt” tették a pénzverés alapjává, az addig használatos bécsi márka helyébe. Az ekkor megejtett pontos mérlegeléseknél kiderült, hogy a bécsi pénzverdében addig használt márka ötszöröse $\frac{1}{2}$ *bécsi pfenniggel* ($\frac{1}{112}$ márkával) nehezebb volt 6 az 1694-iki augsburgi ezüst Richtpfennigsúlynak megfelelő márkánál.³ Elrendelték tehát a *bécsi márka* súlyának az augsburgi 1694-es súly alapján leendő kiigazítását.

Az augsburgi 1694. évi 233·906 g-os kölni márkának $\frac{9}{16}$ -e 280·6872 g.

A *feliratuk szerint* 1767-ben az augsburgi 1694-es kölni márka alapján kiigazított öt bécsi normalsúly súlya:

280·666 g

280·668 g

280·683 g

280·695 g

280·700 g.¹

Kaysrerl. Majest. verabfasten Vorstellung, sein verbleiben habe.“ Hirsch, Joh. Ch.: Des Teutschen Reichs Münzarchiv. VIII. Nürnberg, 1766. 312—313. l.

¹ E súlyok közül kettő az 1694. évi kölni márka, öt az 1767-ben kiigazított bécsi márka normalsúlya, mint feliratukból kitűnik.

² Nagl id. h. 211. l.

³ Nagl id. h. 203. l.

⁴ Nagl pontos mérései i. h. 213—219. l., a hol e fennmaradt súlyokat részletesen ismerteti.

A fennmaradt súlyokból teljes határozottsággal megállapítható, hogy a bécsi márka súlya 1767-ben — az augsburgi 233·906 g-os 1694. évi kölni márka alapján — **280·6872 g-ban állapított meg**, a mely súly 0·072575 grammal nehezebb az eredeti 280·614625 g-os bécsi márkánál.

A XVIII. században 1767-ig használt bécsi pénzverő-márka súlyát az 1760-ban és 1767-ben megejtett mérések eltérően határozták meg. Az 1767-iki *pontosabb* hivatalos mérések szerint:

6 augsburgi 1694. évi kölni márka + $\frac{1}{612}$ bécsi márka = 5 bécsi pénzverő márka;

$233·906 \times 6 + \frac{1}{612}$ bécsi márka = 5 bécsi márka;

tehát ez az 1767-ig használt márka **280·79684 g** volt.

Ez a súly pedig $\frac{1}{16}\%$ -kal nehezebb a bécsi márka eredeti 280·614625 g-os súlyánál.¹ A súlynövekedés az összes márkasúlyok növekvő tendenciájának eredménye volt.²

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy:

1. a bécsi márka eredeti súlya **280·614625 g** volt;

2. a XVI—XVIII. században Nürnbergben a bécsi márkát helytelenül kevesebbnek tekintették 280·614625 g-nál; de 1704 táján e hibás számítást kiküszöbölték;

3. a XVIII. században, 1767-ig Bécsben egy **280·79684 grammos márkasúly volt a pénzverés alapsúlya**,³ a mely $\frac{1}{16}\%$ eltérést mutat a bécsi márka valódi súlyához;

4. 1760-ban valódi és a bécsi márka $\frac{5}{6}$ -ához legközelebb álló „kölni márkául“ az augsburgi 1694. évi Richtpfennigsúly ismertetvén el, ezt tették a pénzverés alapsúlyává. Ennek $\frac{6}{6}$ -e az akkori mérések szerint $\frac{1}{16}\%$ -kal

¹ $280·614625 \text{ g} \cdot \frac{1}{16}\% = 0·175 \text{ g}$; $280·796 - 280·614 \text{ g} = 0·172 \text{ g}$. — Nevezetes, hogy az 1760-iki congressus alkalmából végzett mérések szerint a Bécsben használt márka éppen $\frac{1}{16}\%$ -kal nehezebb lett volna az 1694. évi augsburgi kölni súly $\frac{2}{3}$ -énél. Ez arra mutat, hogy a congressus az augsburgi kölni súlyt valódi nagyságánál kisebbnek, pontosan az eredeti bécsi márka $\frac{5}{6}$ -ának megfelelő súlynak hitte.

² V. ö. erről Rocca és Finály megjegyzéseit az előző fejezetben.

³ Nevezetes, hogy ennek a megnőtt márkasúlynak $\frac{5}{6}$ -ához, 233·997 grammhoz igen közel áll a XVIII. században *Kölnben* használt márka, a mely Schöpp adatai szerint 233·922 g volt. (V. ö. az I. függelék.)

volt könnyebb a bécsi pénzverde márkájánál, tehát a valódi bécsi márkasúlylyal azonosnak tekintetett;

5. ez az 1694. évi augsburgi kölni márka **233·906 g** volt; $\frac{6}{16}$ -e **280·6872 g**,

6. ezért 1767-ben a bécsi márka súlya nem az 1760-iki congressuson visszaállítani vélt eredeti súlyban, hanem **280·6872 g**-ban állapított meg, a mely súly azután 1874-ig állandóan használatban volt;¹

7. a bécsi márka súlya századokon át jóformán változatlan maradt. A Bécsben használatos maximális (280·7968) és minimális (280·6146) súly közt az eltérés mindössze 0·1822 g, a mi az egykorú mérlegek pontossága mellett alig számbavehető eltérés.

További átszámításainkban a bécsi márka súlyául mindig annak *eredeti* 280·614625 g-os súlyát fogjuk felvenni.

A landshuti márka súlyára nézve 1457-ből van egy adatunk. E szerint:

9 landshuti márka = 8 bécsi márka.²

1 landshuti márka = 249·43522 g.

A régi müncheni márka dr. Paumgartner 1506. évi *Ratschlag*-ja szerint úgy aránylott a bécsihez, mint 4 : 5-höz.³ A 280·614625 g-os bécsi márkával

1 müncheni márka = 224·4917 g.

Az augsburgi márkát ugyancsak Paumgartner határozta meg:

¹ Rumler 1852-ben a Nagl által is megmért súlyok egyike alapján 280·6709 g-ban, Vega báró és Jäckel a XIX. század elején 280·644 g-ban állapították meg a bécsi márka súlyát. V. ö. Nagl id. h. 217. l. Muffat id. h. XII. 89—90. l. Noback id. m. 1464. l. — Jäckel, Josef: Neueste Europäische Münz-, Mass- und Gewichtskunde, II. Wien, 1828. 467. l.

² „Item I. Mark Silber Wienisch Gewicht umb VII. Gulden ungrisch, thut XVIII. Landshuter Lot.“ Lori: Sammlung des baierischen Münzrechts. I. (1765.) 41. l. V. ö. Muffat id. h. XI. 239. l.

³ „Item das Münchner Marck Silber ist umb 4 Lot geringer dann Wiener Marck: also thun 5 Lot Münchner allein 4 Lot Wiener.“ Lori id. m. I. 109. l. V. ö. Muffat id. h. XI. 238. l.

1 augsburgi márka = 1 müncheni márka + 3 quentchen = 1 bécsi márka — [3 müncheni lat + 1 quentchen].¹
Az eredmény 235·014749 g.

A XVI. századi müncheni codex adatai szerint az augsburgi márka 235·62648 gramm, Schoapp adatai szerint 235·31673 g volt.² A három egymáshoz igen közel álló eredmény középszámával:

1 augsburgi márka = 235·31931 g.

A *prágai márka*³ súlyára Luschin közöl néhány adatot, a melyek egyike szerint:

1 prágai márka = 3¹/₂ bécsi fertó + 1 quint. Ennek az adatnak azonban sem értelmezése, sem kora nem bizonyos.⁴

Az 1561. pénzszerződés szerint:

1 kölni márka: 1 prágai márka = 933 : 1010.⁵

1722: Schoapp szerint:

1 prágai márka = 1 nürnbergi márka + 1 lat + 1 denár.⁶

A prágai márka súlyául a 233·3553 g-os kölni és 237·872 g-os nürnbergi márkával 252·61182, illetve 253·66818 grammot kapunk. Középszámmal

1 prágai márka = 253·14 g.⁷

¹ „Augspurger Marck grösser, dann Münchner Marck um dreu quintat, aber . . . ist geringer, dann Wiener Marck umb drei Münchner Lot und ain quintat.“ Lori id. m. I. 110. l. V. ö. Muffat id. h. XI. 238. l.

² V. ö. az I. függelék.

³ Első említése 1222-ből: Friedrich. Cod. d. Bohem. II. 214. l.

⁴ „Item ein Prager markoh macht zu Wienn III. ster I. quintet.“ Luschin: Münzgeschichtliche Vorstudien. (Archiv f. ÖG. XLVII.) 252. l., a hol egyben megállapítja, hogy a „ster“ alatt fertó értendő.

⁵ Luschin: U. o. 252. l.

⁶ Schoapp id. m. 75. l. V. ö. az I. függelék.

⁷ A Luschin-nál adott első egyelet szerint a bécsi márka 280·614625 g-os súlyával 249·9224 g-ot kapnánk. A XIX. században Littrow (Gedrängter Abriss der Münz-, Maass- und Gewichtkunde. Güns, 1834. 31. l.) szerint a prágai márka 254 g; később (Noback id. m.) 255·7382 g-ra emelkedett. Voigt (Beschreibung d. bisher bekannten Böhmischer Münzen. III. Prag, 1774. 4. l.) adata, a mely szerint 1 bécsi márka = 1 prágai m. + 1 lat + 1 quint + 3¹/₂ denár, tehát

A régi *morva márka* (*marca ponderis Moravici, ponderis Brunnensis*)¹ súlyának meghatározására azok a XIV. századi oklevelek nyújtanak támaszpontot, a melyekben prágai súlyú és morva súlyú garasmárkákáról van szó. Ezek szerint a prágai és morva márka arányát 56 : 64-re kellene tennünk,² a mi a 253·14 g-os prágai súlylyal egy 289·30 grammos márkasúlyra vezetne.

Tudjuk azonban, hogy Morvaországban kezdetben nem 64 garast, hanem csak 62-t számítottak egy (morva) márkára,³ s ezt a számítási módot csak a gyakorlati czél-szerűség kedvéért cserélték fel a súlyrendszerben is érvényes négyes számrendszernek megfelelő 64 garasos számítási móddal.⁴ Világos tehát, hogy a két márka súlyaránya

$$1 \text{ prágai márka} : 1 \text{ morva márka} = 56 : 62$$

volt, tehát

$$1 \text{ morva márka} = \frac{62}{56} \text{ prágai márka} = 280\cdot2621 \text{ g.}$$

Ez a súly nem egyéb, mint a később bécsi márka néven ismert súlymérték. Morvaországban tehát — évszázadokkal a Habsburgok uralma előtt — a bécsi márkával azonos súlyú régi morva márka volt használatban. A bécsi márkával végzett számításaink eredményeit figyelembe véve, fel kell vennünk, hogy

$$1 \text{ morva márka} = 280\cdot614625 \text{ g}$$

volt.⁵

1 prágai márka = 257 g, téves s azon alapszik, hogy Prágában a 254 g-os márka mellett egy 514 g-os font volt használatban. (Littrow id. m. 31. l., N o b a c k id. h. 977. l.) Ennek a fontnak fele volt 257 g.

¹ 1263 : Cod. d. Morav. III. 355. l. ; 1276 : Cod. d. Morav. IV. 168. l.

² „*Marca grossorum Pragensium ad pondus Pragense, 56 grossos pro marca computando.*” 1307 : Emler. Reg. II. 913., 921., 928. ; 1309 : II. 957. l. stb. „*Marca grossorum Pragensium ad pondus Moravicum, 64 grossos computando pro marca.*” 1307 : Cod. d. Morav. VI. 4. l. — 1317 : VI. 86. l. stb.

³ 1303 : „*Sexaginta grossorum Pragensium et duorum pro una marca currencium.*” Cod. d. Morav. V. 166. l. és Emler. Reg. II. 852. l.

⁴ V. ö. a II. rész 11. fejezetét.

⁵ A XIX. században 1 morva font = 559·967 g, a mi 279·983 grammos márkasúlyt ad. (V. ö. N o b a c k id. m. 170. l. és Muffat id. h. XII. 122. l.)

A régi *tiroli márka* súlyára Luschin közöl néhány XV. századi egyenletet. Ezek szerint:

1429: 754 bécsi márka + $7\frac{1}{2}$ lat = 831 tiroli márka + $12\frac{1}{2}$ lat.

1451: 6444 bécsi márka + $13\frac{1}{2}$ lat = 7156 tiroli márka + $14\frac{1}{2}$ lat.

1453: $18\frac{1}{2}$ bécsi lat = $20\frac{1}{2}$ tiroli lat.

1478: 12016 bécsi márka + $11\frac{1}{2}$ lat = 13267 tiroli márka + 3 lat.

1479: 10433 bécsi márka + $14\frac{3}{4}$ lat = 11492 tiroli márka + 3 lat.

1480: 5448 bécsi márka + $12\frac{1}{2}$ lat = 6006 tiroli márka + 3 lat.¹

A bécsi márka 280·614625 g-os súlyával

1 tiroli márka =	1.	254·53322 g
	2.	252·69536 „
	3.	253·23758 „
	4.	254·16592 „
	5.	254·77392 „
	6.	254·57088 „

Középszámmal véve

1 tiroli márka = 253·96146 g.

A *salzburgi márkáról* a salzburgi 1283. évi pápai tizedjegyzék nyújt felvilágosítást.

568 bécsi márka — 3 lat = 621 salzburgi márka

$287\frac{1}{2}$ bécsi márka + $1\frac{1}{2}$ lat — 1 quint = $314\frac{1}{2}$ salzburgi márka,²

¹ Luschin id. h. 255. l. Az ott közölt hetedik egyenletben, a mely szerint $3\frac{7}{8}$ bécsi márka = $4\frac{1}{2}$ tiroli márka, sajtóhiba van, mint Luschin eredménye mutatja.

² „Argenti . . . ad pondus Wiennense marce DLXVIII minus lotonibus III, que faciunt in pondere Salzburgensi DCXXI.“ — „Argenti ad pondus Wiennensem CCLXXXVII et media et loto I. et medius minus 1 quintone, que faciunt) Salzburgensis ponderis marcas CCCXIV et mediam.“ Steinherz id. m. 71, 72. l.

a mi a salzburgi márka súlyául 256·58051, illetve 256·5934 grammot ad. Középszámmal véve

$$1 \text{ salzburgi márka} = 256 \cdot 58695 \text{ g.}^1$$

A 253—256¹/₂ g közt váltakozó súlyú prágai, salzburgi és tiroli márkák eredetükben minden valószínűség szerint *troyesi* súlyok. Szokatlanul magas súlyuk magyarázatát egy régi német súlymérték adhatja. Több délnémet és svájci városban kereskedelmi súlyul egy 509—514 g-os súlyfont volt még a XVIII—XIX. században is használatos.² A troyesi márka nyilván e régi helyi font feléhez viszonyítva emelkedett 253—256·5 g-os súlyra.

Karinthiában, a XIII. században nálunk is nevezetes szerepet játszott friesachi denárok hazájában, 1286-ig a *friesachi márka* volt a pénzverés alapsúlya.³

A friesachi márka súlyának megállapításához a helyes utat Luschin mutatta meg, a mikor a figyelmet felhívta a „Fünfvierdunger“-nek nevezett friesachi denárookra. Számításai azonban, valamint eredménye, mely szerint a friesachi márka súlya 231·048 g lett volna, *tévedésen* alapulnak.⁴

A forrásadatok helyes megértése végett előre kell bocsátanunk, hogy Friesachban és általában a mai déli

¹ Luschin (id. h. 255. l.) felemlíti, hogy Salzburgban még 1832-ben is használatban volt egy 512·6 g-os font.

² Schoapp adatai szerint a XVIII. században Nürnbergben, Frankfurtban, Lipcsében, Zürichben s más német városokban egy 509·1947 grammos font volt mint kereskedelmi súly használatban. V. ö. az I. függelék. Prágában a XIX. században 514·334, Salzburgban 512·6 g-os fontokat használtak. Noback id. m. 977. l. Luschin id. h. 255. l.

³ „*Pondus Friesacense*“. Először 1212-ben. Mon. Carinth. I. 335., 398., 403., II. 45., IV. 344., 638. stb. l.

⁴ Luschin (id. h. 258, 261. l.) egy hibás oklevéleditio alapján a bécsi és friesachi márka állítólagos 290 : 245 arányát teszi számítása alapjául. Az idézett oklevélben azonban nem 290, hanem 245 denárról („*talentum et quinque denarii*“ és nem „*talentum et quinquaginta denarii*“-ről) van szó. Az 1244. évi oklevél helyes szövege: Mon. Carinth. IV. 313. l. — Schäfer id. m. (Vatikanische Quellen. II.) 43.* l. nem tudom mi alapon, 264·45 g-ra teszi a friesachi márka súlyát.

osztrák tartományokban a XII—XIII. században egy 160 denáros számítási márka volt divatban.¹

1207., 1212. és 1245. évi forrásokból kitűnik, hogy ez időben Friesachban olyan denárok is voltak forgalomban, a melyekből 5 számítási fertó, vagyis — (1 márka =) 4 fertó 160 denár lévén — 200 darab ért 1 friesachi márka *tiszta* ezüstöt.² E denárok neve „*ölfertós*“ (fünfviérdunger) denár volt, szemben az ugyanez időben már verni kezdett könnyebb denárokkal, a melyekből 245 ért egy márka ezüstöt.

Wolfger utiszámadásainak 1203—1204. évi pénzváltási adatai szerint

1 friesachi denár = 7 bolognai denár.

A bolognai denár színezüst-értékét Wolfger adatai nyomán 0.161 g-nak találtuk, tehát a friesachi finomsúlya 1.127 g lett volna.³ Ez adat alapján:

200 friesachi denár = 225.4 g színezüst,

tehát a *friesachi márka* súlya 225.4 g lett volna.

A XIII. század második felében a friesachi pénzverőházban könnyebb pénzlábra tértek át.

1257-ben — két oklevél szerint is⁴ —

1 friesachi márka = 272 denár.

¹ Wolfger 1203—1204. évi számadásaiban: „marca dim. hoc sunt mod. sil. II.“, „marc I. h. sunt mod. sil. III.“, „XX. den. h. dim. mod. sil.“, vagyis 1 márka = 8×20 denár = 160 denár. Zingerle id. m. 61—62. l. V. ö. még az 1283. évi salzburgi számadásokat: Steinerherz id. m. 58. s köv. l. és Luschin (Geschichte d. Stadt Wien. II/2. 753. l.) megjegyzéseit a 160 denáros számítási márkáról.

² 1207: „2850 marcas Frisacensis monete et tales debent esse denarii, quod V fert[ones] valeant unam marcam puri argenti“; 1212: „solvente VI. marcas examinati argenti ad pondus publicum Frisacense“ ... „dederunt eidem Ulrico XXX. marcas denariorum monete publice, qui *vānfvürdungere* dicuntur“; 1245: „pro XX marcis Frisacensium monete, quorum fertones quinque marcam faciunt in argenti ponderis Frisacensis.“ Mon. Carinth. IV. 42., I. 385—386., II. 36. l.

³ V. ö. számadásainkat a III. függelékben.

⁴ 1257: „pro viginti marcis argenti ad pondus Frisacense seu triginta quatuor marcis denariorum tantumdem valentibus.“ (Mon. Car. IV. 509. és Zahn: Steier. Ub. III. 319., 323 l.) asaz: 20 márka = 5440 denár. Az oklevél *nem tiszta* ezüst, hanem egyszerűen ezüst márkáról szól.

Ez a pénzláb volt érvényben 1286-ig, a mikor Meinhard karinthiai herceg és Rudolf salzburgi érsek a régi súly kiküszöbölésével a 280·614625 g-os bécsi márkát tették Friesachban pénzverési alapsúlylyá és az új márkából 340 denárt verettek.¹ Tehát

$$1 \text{ bécsi márka} = 340 \text{ friesachi denár.}$$

Az előző egyenlettel arányba állítva :

$$1 \text{ bécsi márka} : 1 \text{ friesachi márka} = 340 : 272,$$

tehát

$$1 \text{ friesachi márka} = 224.4917 \text{ g.}^2$$

Ez a súly — a mely egyébként csekély eltéréssel fedti a „fünfvierdunger“-ek finomsúlyából nyert 225·4 g-os eredményt — *azonos a régi müncheni márka súlyával.*

A lengyel vagy krakói márka súlyára több egyenlet áll a forrásokban rendelkezésünkre.

XIII. század : Beham Albertnél :

$$51 \text{ regensburgi márka} = 64 \text{ lengyel márka.}^3$$

A regensburgi márka 245·53779 g-os súlyával:

$$1 \text{ lengyel márka} = 195.66292 \text{ g.}$$

1308 : Gentilis bíbornok tizedkönyve szerint :

$$310 \text{ pápai márka} = 348\frac{3}{4} \text{ krakói márka.}^4$$

¹ Schwind-Dopsch 141. l.: „monetarii nostri de Sancto Vito et Volchenmarcht et Frisacenses in monetis nostris vero *Wiennensi pondere* uti debent“ ... „de marca argenti denariorum marce due et viginti denaril cudi debent“.

² V. ö. a II. rész 7. fejezetét.

³ „Nota marcham polonorum esse minorem pondere Ratisponensi tribus lothonibus et quintino“ (tehát 64 lengyel quentch. = 51 regensburgi quentchen). Albert von Beham ... Hgg. von Dr. Const. Höfler. Bibliothek d. Litter. Vereins in Stuttgart. XVI. Stuttgart, 1847. XXXIII. lap.

⁴ „marchi 310 del ari. al peso di corte di Roma, che vaglono marchi 348 e 3 fortune di fine ariento al peso di Cracovia“. Mon. Vat. Ser. I/2. 460. l.

A pápai márkát — Pegolotti adatai alapján — 223·3607 g-nak véve fel¹

$$1 \text{ krakói márka} = 198\cdot54284 \text{ g.}$$

1330: A vatikáni irattár adatai szerint:

$$10 \text{ krakói márka} = 8 \text{ avignoni márka} + 2 \text{ uncia} + 16 \text{ denár.}^2$$

Az avignoni márkát — Pegolotti alapján — 234·1564 g-ban véve fel³

$$1 \text{ krakói márka} = 195\cdot52059 \text{ g.}$$

1526: Copernicus szerint:

$$55 \text{ magyar arany} = 1 \text{ márka.}^4$$

A magyar aranyak átlagos súlya e korban 3·54 g⁵ lévén,

$$1 \text{ lengyel márka} = 194\cdot7 \text{ g.}$$

Az $\frac{1}{69}$ márkának megfelelő 3·55 g-os törvényes kiverési súlylyal:

$$1 \text{ lengyel márka} = 195\cdot25 \text{ g.}$$

¹ Ld. I. Függelék.

² Reg. Secr. Vaticani. 115. f. 361. idézi Schäfer (id. m. 43.º 1).

³ Ld. I. függelék. Megjegyzendő, hogy Avignonban 1 márka = 8 uncia = 160 denár.

⁴ „Floreni ungarici CX justi et aequalis ponderis, per grana videlicet LXXII. implent libram unam; libram semper intelligo, quae continet marchas duas ponderis.“ Idézi Salamon Ferencz: Budapest története. III. 143. l. Ugyanő vette először észre, hogy ez adat a krakói márkára vonatkozik.

⁵ Az egykorú magyar arany súlyáról: Kováts Ferencz: Pénzértékviszonyok Pozsonyban 1452—1460 közt. (M. G. T. Sz. VII. 1900.) 390—393. l. — Schalk: Der Münzfuss d. Wiener Pfennige in d. J. 1424—1460. (Num. Zeitschr. XII. 1880.) 196. l. — Salamon Ferencz id. m. III. 127. l. — Győrik Márton: A pozsonyi lyceum éremtárának katalógusa. II. Pozsony, 1895. 23—38. l. — Harsányi Pál (Adatok a C. N. H. III. kötetéhez. N. Közl. 1914. 43. l. és 1915. 42—46. l.) I. Ferdinánd 43 drb aranyának súlyát 3·44—3·58 g-nak találta. Összsúly: 152·22 g. Átlag: 3·54 g.

1722: Schoapp adatai szerint:

$$1 \text{ krakói márka} = 195.1293 \text{ g.}^1$$

A források 194.7—198.54 g-ra teszik a krakói (lengyel) márka súlyát. Az összes eredmények középszámával

$$1 \text{ krakói márka} = 195.7 \text{ g.}^2$$

¹ V. ö. az I. Függelék.

² Noback szerint a XIX. században 198.9 g volt a krakói márka, ami Gentilis számításával egyezik (id. m. 459. l.). — Salamon Ferencz másik adata, mely szerint a lengyel márka a kölninek $\frac{6}{7}$ -e lett volna, a varsói márkára vonatkozik, mint az az eredeti forrásból kitűnik. (Ld. Muffat id. h. XII. 132. l.) A varsói márka e szerint 200.017 g volt.

NEGYEDIK FEJEZET.

SZENT ISTVÁN FONTJA ÉS A RAVENNAI OKLEVÉL.

Történeti és numismatikai irodalmunkban általánosan elfogadott nézet, hogy hazánkban már Szent István korában a későbbi, kb. 245 g-os budai vagy magyar márka volt mint pénzverési súly használatban.¹ E feltevés annál tetszetősebbnek látszott, mert Regensburgban, a honnét — mint alább látni fogjuk — Szent István pénzveréséhez a mintát vette s a honnét minden valószínűség szerint munkásait is hozatta, a középkorban a budai márkával azonos súlymérték honosodott meg.

Szent István azonban pénzeivel és pénzverőivel együtt a márkasúlyt nem vehette át Regensburgból, mert az ő uralkodása idején a márkasúly nemcsak Regensburgban, hanem — mint láttuk — egész Németországban, sőt 1026 előtt az egész continensen ismeretlen volt, a távoli Skandináviát kivéve.

¹ Schoenvisner: Notitia Hung. rei Numariae. Budaë, 1801. 155—156. l. — Végh Ödön: A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarországra érmészetére. Pest, 1867. 13—16. l. — Finály Henrik: A régi magyar súlymérték. (Erd. Múz. Egyl. Évk. IV.) Kolozsvár, 1868. 62—71. l. — Ereky Alfonz: Mérték-, pénz- és súlyisme. 1881. 158—159. l. — Salamon Ferencz: Budapest története. III. 132—145. l. — Belházy János: A régi magyar pénzverési súlymérték. Selmecsbánya, 1889. 1—55. l. — Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2. kiad. Budapest, 1899. 406—407. l. — Kováts Ferencz: Pénztörténet. (Magyar Közgazd. Lexikon. III. 204. l.) — Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok idején. Budapest, 1912. 10., 22. l. stb.

A márka 1045-ben tűnik fel Németország területén, Kölnben s innét kiindulva terjedt el a XI. század végén, illetve a XII. század első felében kelet felé.

A XII. századi regensburgi oklevelekben gyakran találunk a *font* (libra és talentum) említésével, de a *márkára* csak 1250-ből találtam adatot.¹

Magában Franciaországban — a honnét az összes 240—249 g-os úgynevezett troyesi súlyok származnak — először 1070 után találkozunk a márkával.

A dolgok ily állása mellett nagyon merész az az állítás, mintha Szent István pénzverési súlymértéke a *márka* lett volna, hacsak egykorú és teljes hitelű forrásokkal igazolni nem tudjuk.

XI. századi forrásaink közül a törvények sem a fontot, sem a márkát nem ismerik. Az oklevelekben — hamisban és valódiban egyaránt — *font*-ban (libra) fejezik ki a poena összegét.²

A *márkát* csak három XI. századi oklevelünk említi, Szent Istvánnak *bakonybéli* és *ravennai*, továbbá Szent Lászlónak *somogyvári* alapítólevele.³

E három oklevél egyike, a bakonybéli alapítólevél, a pannonhalmi nyomán a XIII. században készült *kétségtelen hamisítvány*.⁴ Szent László királynak 1091. évi somogyvári alapítólevele pedig nem a magyar cancellaria terméke.

¹ Regensburger Urkundenbuch. I. München, 1912. (Monumenta Boica. LIII. Bd.) 38. l.

² *Szent István*, veszprémi okl.: „8000 librarum auri“; pécsi: „100 libras auri“; pécsváradi: „100 libras auri“; pannonhalmi: „100 libras auri“; zalavári 1019: „50 libras auri“; zalavári 1024: „50 libras auri“. *I. András*, tihanyi 1055: „XII libras auri“; *I. Géza*, garamszent-benedeki 1075: „auri libras mille“. — Karácsonyi János: Szent István oklevelei. Budapest, 1891. — Erdélyi László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Budapest, 1906. 30. l. és Kn. M. I. 60. l.

³ 1037. *bakonybéli*: „20 marcas auri“; *ravennai*: „25 marchas puri argenti“; 1091. *somogyvári*: „quinginta marchas cocti auri“. — Karácsonyi id. m. és Századok, 1906. 405. l.

⁴ Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest, 1892. 16. l. — Karácsonyi id. m. 134—145. l. — Pauler id. m. II. 587. l. — Erdélyi László: A bakonybéli apátság árpádkori oklevelei. (M. G. T. Sz. X. 1903. 198—209. l.)

A XI. század második felében nálunk dívó gyakorlatnak megfelelően maga a megadományozott szerzet iratta az oklevelet. A király csak megpecsételte. Írója egy Odilo saint-gillesi apát kíséretéhez tartozó francia szerzetes volt.¹ Ez oklevél alapján semmi következtetést sem vonhatunk a márka magyarországi használatára nézve, legfeljebb annyit, hogy a XI. század utolsó évtizedében már nem volt ismeretlen.

Az *egyedüli forrás* tehát, a mely hazánkban 1091 előtt márkáról szól, Szent István király *ravennai adománylevele*. Kérdés már most, bír-e ennek az irodalomban eddig kétségtelen hitelűnek elismert oklevélnek szövege a hitelességnek oly eclatans criteriumaival, hogy — *szemben az összes európai forrásokkal* — ennek alapján a márkasúlynak a continensen s különösen Magyarországon a XI. század első felében való használatára következtetést vonhassunk? E kérdésre mindan habozás nélkül tagadólag kell válaszolnunk.

A ravennai adománylevél, a melyben István király évi 25 márka ezüst fizetését igéri az általa alapított és Gellért marosi püspök által felszentelt ravennai egyháznak, *sem creditiben, sem hiteles átiratban nem ismeretes*.

Az oklevél kiadói, Stilting,² Pray,³ Katona⁴ és Fantuzzi⁵ egyaránt Hieronymus Rubaeus „Historiarum Ravennatum libri X.” cz. művére hivatkoznak. Rubaeus e művének első, 1572-iki kiadásában még nem közölte az oklevelet, csak pár sorban írta le az alapítás és adomány történetét.⁶ Művének bővített és hosszabb címmel megjelent,

¹ Baumgarten Ferencz: A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. (Századok, 1906.) 395—399. l.

² Vita S. Stephani. Jaurini, 1747. 123—124. l.

³ Annales regum Hungariae. I. Vindobonae, 1763. 41. l.

⁴ Historia Critica. I. 432. l. Fejér Pray nyomán, Karácsonyi pedig Fejér nyomán tették közzé.

⁵ Conte Marco Fantuzzi: Monumenti Ravennati de' secoli di mezzo. V. Venezia, 1803. 246. l. 966. évszám alatt közli.

⁶ Hieronymi Rubaei Historiarum Ravennatum libri decem. Venetis, 1572. A 935. és 981. évek eseményei közt így írja le az alapítást: „In agro Ravennati hoc tempore D. Petri ad Vincula templum ac domus a D. Stephano Ungarorum Rege extruitur, consecratur a Gerardo Mori-

1603. évi kiadásában adja először az oklevél szövegét, még pedig az összes többi kiadásba átment, de Horváth Mihálytól már kifogásolt és kijavított szöveghibákkal.¹ Ugyane műből ismeretes IV. Bélának ifjabb király korából származó, 1233. évi oklevele,² a melyben hozzájárul apjának Szent István mondott adományát megerősítő „aranypecsétetes” kiváltságleveléhez, a nélkül, hogy akár II. András, akár Szent István oklevelét átírná. II. András oklevele mindmáig ismeretlen.

A Szent István-féle adománylevelet a Béla-féle oklevéllel való összehasonlítása alapján *mai formájában* Szent István oklevelének el nem ismerhetjük.

Béla 1233-ban nemcsak hogy nem írja át Szent István oklevelét, a mit ilyenek ismeretében nem igen mulasztott volna el, de még *célzást sem tesz arra, mintha ily oklevél létezéséről tudomása volna*. Mindössze azt mondja, hogy „atyánk, András Úr, Magyarország dicső királya, Szent Istvánnak, Magyarország királyának *adományát és kegyes alapítványát*, a melyet a ravennai földön levő vasas Szent Péter egyháza részére tett . . . *érvényesnek és igaznak talál*” (ratum et firmum habuerit) és kiváltságlevelét (privilegium suum, tehát Andrásét) aranypecséttel (bulla) megerősítette“. Ehhez a dicséretes alapítványhoz apja kértére Béla is hozzájárult. Szent István oklevelét tehát sem András, sem Béla nem említik, csak az *adomány és alapítvány* érvényességét ismerték el oklevelükben.

Nem ismerhette Béla a Rubaeusnál közölt Szent István-féle oklevelet azért sem, mert annak *egyik leglényegesebb pontját* mellőzi. Az állítólagos Szent István-féle oklevél az egyházalapítás és alapítvány egyik főcéljául a Rómába

siensi episcopo ac martyre; adlocit Rex sanctus proventus, quibus non solum monachi, ibidem ab se constituti, alerentur, sed suppeditaretur etiam victus Ungaris omnibus, religionis causa Romam proficiscentibus“.
(226—217. 1.)

¹ Italicarum et Ravennatum historiarum libri XI. Venetiis, 1603. (újra kiadva: *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae. Opera et studio Jo. G. Graevii. Cum praef. P. Burmanni. Tom. VII. pars. 1. Lugduni Batavorum, 1722. 249. hasáb*).

² U. o. 389. hasáb és Fejér Cod. d. III/2. 364. 1.

utazó magyarok és királyi követek ellátását jelöli meg. Béla viszont erről mit sem mond. Mindenesetre feltűnő, hogy a megerősítő oklevél éppen az egyik főczél megemlítését mellőzze.

A Szent István-féle oklevél iránt táplált gyanunkat fokozza az egyház alapításáról szóló rész. Béla oklevele szerint „Szent István . . . a Gellért marosi püspök tanácsára, Vasas Szent Péter tiszteletére, *ugyanannak a Szentnek segítségével*, Ravenna földén alapított egyház^a javára teszi alapítványát. Viszont az állítólagos István-féle oklevél szerint „István . . . a monostort, *saját segítségével* (per adiutorium nostrum), Gellért marosi püspök tanácsára Romanus, ravennai herczeggel együtt *alapította*“.

A két szövegrész egymásmellé állítva így hangzik :

(Béla oklevele)

„statutum S. Stephani, regis Hungarie, quod fecerat ecclesie S. Petri ad vincula . . . *per adiutorium eiusdem sancti* . . . constructe“

(István oklevele)

„prefatum monasterium vestrum, *per adiutorium nostrum* . . . construi fecimus“

Rendkívül különös, hogy valaki, legyen az bár király és később szent, *saját magát hívja segítségül* egy monostor alapításához.

Nem lehet kétségünk abban, hogy az István-féle oklevélnek e különösen hangzó része Béla oklevelének félreértésén alapul, tehát *az egész oklevél ez utóbbinak mintául vételével készült hamisítvány*. A hamisító — két szentről lévén szó — Szent Istvánra vonatkoztatta az „adiutorium eiusdem sancti“ kifejezést és felépíttette a ravennai monostort Szent Istvánnal, „saját magának“ segítségül hívása mellett. A mi a hamisítás korát illeti, ha ugyan nem maga Rubaeus compilálta a Béla-féle oklevélből és a ravennai egyház hagyományaiból, legkorábban a XIV. századra tehető. Egyes kifejezései, mint „motu proprio“, „caritative tractare“ és záradékában a Magyarországon ismeretlen

„camerarius“ említése, XIV. és XV. századi pápai oklevelek stílusára emlékeztetnek.¹

Adott-e ki Szent István egyáltalában oklevelet a ravennai egyháznak tett adományáról, nyílt kérdés marad. Valószínűnek tartom azonban, hogy nem és hogy a ravennai monostor II. Andrásig „*sola traditio*“ alapján élvezett a magyar királytól évi javadalmat.

A ravennai oklevél tehát semmiesetre sem tekinthető egykorú, hiteles forrásnak a márka XI. századi használatát illetőleg. Egyébként már maga a márkasúlynak — Európa összes forrásaitól elszigetelten való — említése is megrendítené ez oklevél hitelét, ha más okunk nem is volna a hitelesség kétségbevonására.

Mindezeket figyelembe véve, megállapíthatjuk, hogy a *font* (libra) — habár csak az oklevelek és sajnos, túlnyomó részben hamis oklevelek formuláris részében említetik — ismeretes volt hazánkban a XI. században. Viszont a *márkát* először 1091-ben, akkor is idegen, franciaországi ember által írt oklevélben, említik.

Szent István korában hazánkban is, mint Német-, Franciaországban és Itáliában, a *font* volt használatban, mint súlymérték. Arra nézve, hogy *melyik* font volt a magyar pénzverés alapsúlya, pozitív forrásadattal nem rendelkezünk.

Tekintettel arra, hogy Szent István pénzveréséhez — mint alább látni fogjuk — a regensburgi pénzverést vette mintául, a legnagyobb valószínűséggel az a feltevés bír, hogy pénzverési alapsúlyul is az ott használt pénzverési súlymértéket alkalmazta.² Teljes bizonyossággal azonban az sem állapítható meg, hogy Regensburgban minő súlymérték volt a X. század végén a pénzverés alapsúlya.

II. Henrik bajor herczegnek, István apósának és a mintául vett regensburgi pénzek verőjének pénzverése a

¹ Erre a körülményre Eckhart Ferencz barátom volt szíves figyelmeztetni.

² Ez a helyes feltevés volt alapja a régebbi tudósok álláspontjának is, a mikor a regensburgi márka átvételéről szóltak.

Karoling-pénzrendszer hajtása volt. Pénzeinek súlya megközelíti a jó Karoling-denárok súlyát s ezért több mint valószínű, hogy pénzverésének alapsúlya is a 408 g-os Karoling-font volt.¹ Ha e feltevés helyes, úgy — bár hangsúlyozom, hogy ez csak feltevés — *valószínűnek kell tartanunk, hogy a XI. századi magyar pénzverés alapsúlya is a 408 g-os Karoling-font volt.*

¹ II. Henrik pénzveréséről a II. rész I. fejezetében szólunk.

ÖTÖDIK FEJEZET.

KÖZÉPKORI MAGYAR MÁRKÁK.

A magyar források közül — mint már említettük — elsőnek Szent László 1091. évi oklevelében fordul elő a *márka*, mint *érczsúly-mérték*. Ez oklevél írója francia szerzetes volt, a ki Odilo saint-gillesi apát rendeletére foglalta írásba László király adományát a saint-gillesi monostor leányegyháza, Somogyvár számára.¹ A márka legközelebbi említése 1146-ból való és ez időtől kezdve folytonosan szerepel forrásainkban a *marca*, *marca argenti* és *marca auri*.²

A márka nemcsak mint a nyersércz, hanem mint más tárgyak mérésére szolgáló súlymérték is kiszorította a fontot.³ A *font*, mely a XII. század első felében még általános használatos,⁴ 1150. óta nem fordul elő forrásainkban.⁵

¹ V. ö. Baumgarten id. ért. (Századok, 1906.) 397—398. és 405. l.

² 1146: „*terram arabilem IIII-or marcis emptam*”; [1151 k.]: „*quadraginta ei marcas argenti examinatissimi*” . . . „*viginti marcas*”; [1141—1161]: „*unam marcam argenti*”; 1175: „*decem marcas auri*”; 1181: „*CXX marcis*”; 1183: „*in viginti marcis argenti*”; [1184—1188]: „*decem marcarum*”; 1185: „*centum marcas argenti*”; 1193: „*60 marcarum*”; 1190 körül (tévesen: 1194): „*CCC marcas argenti*”; 1198: „*quadringentas etiam marcas argenti*”. Ph. I. 599., 600., Smič. II. 140., 193., 303., F. II. 199., W. XI. 47., 57., Kn. M. I. 128., 146., Mon. Vesprim. I. 5. l. — Csehországban, a hol egy pápai oklevél már 1074-ben említi a márkát, 1130 óta folytonos a márka használata. V. ö. Cod. d. Bohem. I. 76. és 112. l.

³ 1152: „*auream catenam 7 marcis ponderantem*”; 1181: „*scutellam argenteam et cifum cum copertorie, ponderantes IIII-or marcas*”. Ph. I. 601., VIII. 277. l.

⁴ 1138: Smič. II. 47.; 1146: Ph. I. 599.; 1150: Ph. I. 600. l.

⁵ A bormonostori apátság III. Béla-féle *hamis* oklevelében (1195:) „*CCC libras*” W. XI. 59. l. III. Béla állítólagos oklevele Domokos bán 1194-iki alapítólevelét erősíti meg. Az alapítólevelél azonban „300 már-

A XII. század második felében tehát a márkasúly végleg meghonosodott hazánkban. Arról, hogy melyik márka-typus volt használatban, XII. századi forrásaink semmi értesítést sem tartalmaznak. A későbbi forrásokban is többnyire minden közelebbi meghatározás nélkül *marca*,¹ *marca argenti*,² *marca auri*,³ *marca cerae*⁴ fordul elő.

Az a régebbi nézet, mely szerint már e korban a *budai márka* néven ismert súlymérték lett volna használatban, azon a téves feltevésen alapult, hogy Szent István a regensburgi márkát honosította meg. *A budai (vagy budavári) márkát hiteles forrás először 1271-ben⁵ említi és csak 1297 óta szerepel folytonosan.⁶*

káról* szól (W. XI. 57. l.) és éppen a *libra* szóból következtetve, valószínűnek tartom, hogy az 1195. évi oklevél a XIII. században Ausztriában a heiligenkreuzi zárdában — Borsmonostora anyae gyházában — készült. Az oklevelet Szentpétery Imre is hamisnak találta a borsmonostori oklevelek vizsgálata közben. (A borsmonostori apátság árpád-kori oklevelei. Budapest, 1916. 7—15. l.) A két oklevél érdekes, de az egyik hamis lévén, *meddő* vitára adott alkalmat Pauler és Kropf közt. (M. G. T. Sz. 1899.) A dalmát súly- és pénzrendszert visszatükröző 1207 és 1226. évi oklevelek (Smič. III. 70. és 259. l.) *poena*-formulája nem tekinthető magyarnak. — Dalmáciában a font állandóan használatos volt. V. ö. a II. rész 9. fejezetét.

¹ Ph. VIII. 278., I. 617., 627., 634.; H. O. VIII. 13., 19.; Kn. M. 237., 280., 446., 548., II. 180.; TK. Civ. I. 10., 12., Zalai okl. I. 23., Temesi okl. I. 4., Kubinyi I. 16., 87., 120., 173. l. *stb.*

² Kn. M. I. 185., 238., 457., 588., II. 322.; H. O. VI. 12., 174., 347.; Bánffy. I. 2.; Smič. III. 294., IV. 191., 418.; H. okl. 14., 76.; W. IV. 249.; Apponyi. I. 3. l. *stb.*

³ W. II. 278., XI. 94., H. O. VII. 83., F. VII/2. 46. *stb.*

⁴ H. O. VI. 9.; Kn. M. I. 576.; II. 391.; F. V 2. 369. l.

⁵ 1271. V. *István*. Bárdosy. 109. l. *Belus comes 1201. évi oklevele* (F. VII/4. 71. l.) gr. Kemény József durva hamisításai közül való (v. ö. Karácsonyi. Hamis okl. 12. l.), a F. II. 422. l. 1203. évszámmal között oklevél pedig 1303-ból való, mint azt Zimm.—Werner. I. 227. l. helyesen közli. Már Salamon Ferencz kiemelte (Budapest Története. III. 139. l.), hogy 1271 előtt budai márkáról mit sem tudnak forrásaink. Vele szemben Belházy (id. m. 54. l.) a fenti 1303. évi és a *hamis* 1201. évi oklevelekre hivatkozik.

⁶ „*Marca argenti ponderis Budensis (cum pondere Budensi v. ad pondus Budense)*“: 1297. III. *András*: Kn. M. II. 413.; (1297. k.) *Váradai konv.*: Zichy I. 88.; 1300. *Váci kápt.*: W. V. 252.; 1303.

Sokkal előbb találkozunk forrásainkban más márkákkal. A XIII. század első feléből származó pápai oklevelek gyakran emlegetik a „*magyar márkát*“ (*marca ad pondus Hungariae*).¹ 1224-ben és 1426-ban találkozunk „*Béla király márkájával*“.²

Egyazon súlyt kell értenünk az erdélyi forrásokban „*szebeni márka*“ (*marca ponderis Scibiniensis*),³ „*gyulafehérvári márka*“ (*ponderis Albensis*),⁴ erdélyi vagy *sebesi márka* (p. Transilvani),⁵ *radnai márka* (p. de Rodna),⁶ *beszterczei márka* (p. Bystriciensis),⁷ *kolozsvári márka* (p. de Cluswar)⁸ néven előforduló márkák alatt. Az erdélyi márkát egyes erdélyi oklevelek *helyi márka* (m. ponderis terrestri)⁹ vagy *közönséges márka* (communis ponderis)¹⁰ néven is említik.

Péter erdélyi püspök: „cum pondere nostro, scilicet Budensi“. Zimm.—Werner I. 227. (téves 1203. datummal: F. II. 422.); 1308—1311. *Genialis biboros*: „marchi al peso di Bedoara“. Mon. Vat. I/2. 425. s köv. I. — 1309: Zimm.—Werner. I. 292.; 1311: F. VIII/1. 402.; 1312: F. VIII/1. 462.; 1317: Mon. Vesprim. II. 36.; 1317—1321. *Rufinus de Civinio*: Mon. Vat. I/1. 14—21. I.; 1321: „cum lapide Budensi“. Anjou. I. 644.; 1330: Zimm.—Werner. I. 435.; 1332: Anjou. II. 610. I.; 1333: Anjou. III. 39.; 1334: Zichy. I. 423.; 1341: Zimm.—Werner. I. 515. I. *stb.*

¹ [1192.] ad pondus Hungariae (XIII. századi kéz betoldása). *Muratori*. Antiquitates Italicae medii aevi. V. Mediolani, 1741., 874. hasáb. — 1232: Theiner. Hung. I. 105.; 1233: TK. Ep. I. 73.; 1252: F. IV/2. 130.; 1253: W. II. 241.; 1254: Kn. M. I. 416., 417.; 1263: W. III. 68. I.

² 1224: Zimm.—Werner. I. 34.; 1393: U. o. III. 57.; 1426: *Eder*, Jos. Car. De initiis juribusque primaevis Saxonum. Viennae, 1792. 217. I.

³ 1224: Zimm.—Werner. I. 34.; 1318: U. o. I. 332.; 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 125.; 1341: Bánffy. I. 112., 113. I.

⁴ 1329: I. VIII/3. 375.; 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 103., 105., 117., 129., 143.; 1342: F. VIII/1. 603 (tévesen: 1316 dátummal).

⁵ 1317—1320: Mon. Vat. I/1. 34—37.; 1328—1330: Zimm.—Werner. I. 421.; 1330: U. ott. I. 434.; 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 137. I.

⁶ 1268: *Teleky*. I. 8. I.

⁷ 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 92., 101., 107—108., 113., 117. I.

⁸ 1350: Bánffy. I. 173. I.

⁹ 1274: „40 marcas cum lapide terrestri“. F. V/2. 606. (tévesen: „o lapid“ van „cum lapide“ helyett!); 1283: Zimm.—Werner. I. 145.; 1287: Zimm.—Werner. I. 160.; 1295: Zimm.—Werner. I. 198.; 1331: H. Okl. 202.; 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 137. I.

¹⁰ (1330—1356 k.): Zimm.—Werner. I. 440. I.

1264-ben tűnik fel a *szepesi márka* (marca ponderis Scepusiensis, Scipsiensis),¹ néha — szepesi oklevelekben — *helyi márka* (m. ponderis terrestis)² néven. Valószínűleg azonos evvel az 1243-ban említett *jászói márka*³ is.

1269-ben, illetve 1286-ban említettnek a *székesfehérvári márka* (pondus Albense)⁴ és az *esztergomi márka* (m. ponderis Strigoniensis).⁵ Az ország nyugati határán — főképp Pozsonyban — itt-ott *bécsi márkát* (m. ad pondus Viennense)⁶ vagy *német márkát* (pondus Theotonicale)⁷ említenek a források.

Látjuk tehát, hogy hazánkban a XIII—XIV. században igen sokféle *márka*-súly volt használatban, a mit a nálunk járt pápai adószedők is megállapítottak.⁸

E sokféle, vagy legalább is más-más néven szereplő márkák pontos súlyának meghatározásához szükséges elsősorban a *budai márka*, a későbbi XIV—XVIII. századi törvényes magyar súlymérték nagyságának megállapítása. Csakis ennek megtörténte után térhetünk át a korábban használt márkasúlyokra.⁹

¹ 1264: H. O. VI. 125.; 1279: F. V/2. 599.; 1280: F. V/3. 54.; 1293: F. VI/1. 245.; 1294: Wagner. 392.; 1295: „cum statera Scepusiensis”. F. VI/1. 374.; 1297: F. VI/2. 118., Wagner. 445.; 1300: Weber. 2.; 1307: F. VIII/1. 244.; 1311: Wagner. 397.; 1313: Anjou. I. 294.; 1326: Wagner. 405.; 1416: „fertonem fini argenti antiqui ponderis Scepusiensis”. Weber. 20. l.

² 1289: W. IX. 517. l.

³ 1243. *Albert jászói prépost*: „cum statera eiusdem civitatis”. F. IV/1. 305. l.

⁴ 1269: Ph. X. 531.; 1328: Blagay. 106. l.

⁵ 1281—1286: Mon. Vat. I/1. 10.; 1286: Kn. M. II. 211. l. V. ö. még F. IV/3. 9., 124—125. és 182. l. az 1263-ról keltezett hamis németlipcei okleveleket.

⁶ 1309: F. VIII/1. 621.; 1312: F. VIII/1. 476. l.

⁷ 1292: W. X. 87. l.

⁸ 1281—1286. Mutinai Gellért: „De regno Ungarie per diversa pondera”, 1332—1337. Berengár Jakab: „marchae autem diversi numeri et ponderis sunt in regno Hungariae”. Mon. Vat. I/1. 1. és 401. l.

⁹ A magyarországi márkasúlyok meghatározásánál, sajnos, egykorú — XII—XIII. századi — súlymértékek vagy anyasúlyok nem állnak rendelkezésünkre. Múzeumaink és régiséggyűjteményeink őrei — az egy Finály Henrik-et kivéve, a ki 7 db Szebenben talált bronz-súly-

A BUDAI MÁRKA.¹

A budai, később a XVI. században *magyar* vagy *bányavárosi márka* néven is ismert² súlymérték pontos nagyságának megállapítására több egyenlet áll rendelkezésünkre. Ezek segítségével — tekintet nélkül az eddigi eredményekre — újól megállapítom a budai márka helyes súlyát.

1308: Az első súlymeghatározást Gentilis bíboros számadáskönyvében találjuk. Gentilis Lengyel- és Magyarország területén szedte a pápai tizedet és a budai vagy

mértéket ismertett (Erd. Múz. Egyl. Évk. IV. 1867. 70. l.) — nem igen fordítottak figyelmet e metrologiai és pénztörténeti szempontból egyaránt fontos kérdésre. Meggyőződésem, hogy a hazai gyűjtemények rendszeres átkutatásával több régi súlymértéknek jöhetnek nyomára, a melyek — félreismerve — a régiségtárak értéktelenebb anyaga közé sorolva, az elkallódás veszélyének vannak kitéve. Mindenesetre nagyon kívánatos volna, ha legalább is a nagyobb városok, kereskedelmi központok, régi pénzverőhelyek múzeumait a régészek ily irányban átkutatóknak s a kutatás eredményéről a szaktudományt tájékoztatnák.

¹ A budai márka súlyának megállapítását elsőnek Finály Henrik kísérte meg. I. Béla denársúlyából és az erdélyi „pisetum“-súlyból 250 g-ban vélte megállapíthatni (Erd. Múz.-Egyl. Évk. IV. 1867. 68—71. l.) — Utána, de az ő eredményeit nem ismerve, Luschin, a bécsi és budai márka súlyviszonyából kiindulva, 246·20485 g-ra tette a budai márka súlyát (Archiv f. Ö. G. 1871. 252—253. l.), később Muffat-nak a bécsi márkára vonatkozó eredményeit elfogadva, 245·005 g-ra módosította azt. — Salamon Ferencz (id. m. III. 137. l.) komplikált, de semmiképen sem helytálló számításokkal egy 8 unciás 173·76 g-os és egy 12 unciás 260·64 g-os budai márka létezését akarta bebizonyítani. — Belházy János „A régi magyar pénzverési súlymérték. 1889.“ cz. alapvető tanulmányában a bécsi márka XIX. századi súlyából kiindulva, 245·5845 g-ra tette a budai márka súlyát. — Kováts Ferencz (M. G. T. Sz. VII. 1900. 389. l.) — Luschin újabb eredményéhez csatlakozva — a 245·005 g-os súlyt fogadja el.

² 1676: „Nach den Pergstãther oder also genante Offener Gewicht“ Schmidt Franz Ant.: Chronologisch-systematische Sammlung der Berg-gesetze d. Königreiche Ungarn . . . etc. V. Wien, 1835. 247. l. — 1540: „Die Hungerisch Mark“. U.-ott I. 1834. 131. l. — 1607: „die hungarische Marckh“. U.-ott. IV. 2. l. 1680: „in Ungarischer oder Pergstötter Gewicht.“ Archiv f. Ö. G. 47. Bd. 253. l.

— mint ő nevezi — *budavári márka* súlyát a krakói márkával, ezt viszont a pápai márkával hasonlította össze.¹ A krakói márka súlyául — mint láttuk — az általa adott egyenlet alapján 198·54284 g-ot kapunk s mivel szerinte:

$$\begin{aligned} 3987\frac{1}{2} \text{ krakói márka} &= 3255 \text{ budavári márka,} \\ 333\frac{1}{2} \text{ „ „} &= 272\frac{1}{4} \text{ „ márka;}^2 \\ 1 \text{ budai márka} &= 1. 243\cdot 2226 \text{ g} \\ &= 2. 243\cdot 2102 \text{ g volna.}^3 \end{aligned}$$

1450: Albrecht von Eberstorf „Münzbuch“-ja szerint:

$$1 \text{ bécsi márka: } 1 \text{ budai márka} = 400:350 = 8:7.^4$$

1624: Egy selmeczbányai oklevél szerint:

$$1 \text{ bécsi márka: } 1 \text{ budai márka} = 16:14 = 8:7.^5$$

1630:

$$\begin{aligned} 1 \text{ bécsi márka} &= 1024 \text{ Asperl,} \\ 1 \text{ bányavárosi „} &= 896 \text{ Asperl;}^6 \end{aligned}$$

$$1 \text{ bécsi márka: } 1 \text{ bányavárosi (budai) márka} = 1024:896 = 8:7.$$

¹ Kropf Lajos a krakói márka súlyát számította ki ez adatokból, a budait 245·6 g-ban ismertnek véve fel. (M. G. T. Sz. 1901. 235. l.)

² „3987½ marchi di fine ari. di Vinezia al peso di Cracovia in marchi 3255 di fine ariento di Vinezia al peso di Bedoara“; „marchi 333½ di fine ari. di Vinezia al peso di Cracovia in marchi 272 e fertone 1 del detto ari. al peso di Bedoara“. Mon. Vat. I/2. 449., 457—458. l.

³ A számításnál a krakói márkát Gentilisnek, az általa jól ismert pápai márka alapján kiszámított 198·54 g-os súlyával vettem fel.

⁴ „Nota wie unser gnadiger herr der Kayser mit seinem Sun Herczog Albrechten ayns worden ist von wegen der Munss die In ir bayder lanndtn geen sol. Item es zullen funff und czwainczig phenniğ gen auff ain lot wiener gewicht. Item also komen aus ayner markck wienn~gewicht vier hundertt phenniğ. Item fur ain markck offner gewicht vierdhalb hundert phenniğ, auch albeg geen funff und czwainczig auff ain lott wienn~gewicht.“ Chmel: Der österr. Geschichtsforscher. I. Wien, 1838. 445. l.

⁵ „hungarische Mark (welche gleichwoll umb 2 loth geringer als die wienerische ist)“; idézi Belházy id. m. 6. l. a selmeczi bányaisgatósági levéltárból.

⁶ „Die feine Mark heit im Schrott 1024 Stuck Asperl, kommen auf die Pergstädter Mark 896 Stuck.“ Idézi a selmeczi bányaisgatósági levéltárának 1630. jan. 8-iki okleveléből Belházy. id. m. 6. l.

1680: Bécsi pénzverő kézikönyv szerint:

1 bécsi márka = 256 denár,

1 magyar vagy bányavárosi márka = 224 denár¹

1 bécsi márka: 1 bányavárosi (budai) márka =
256:224 = 8:7.

A négy forrásadat szerint 1450 és 1680 közt a budai vagy bányavárosi márka mindig $\frac{7}{8}$ bécsi márkát nyomott.

1680 jún. 21-iki oklevél szerint:

60 márka + 35 piset bányavárosi súlyban = 53 márka + $6\frac{1}{3}$ piset bécsi súlyban.

1 bécsi márka: 1 bányavárosi (budai) márka =
2915:2550 $\cdot$ 5.

Mint már Belházy észrevette, ez az arány is 8:7-nek felel meg. Helyesen 2915:2550 $\cdot$ 625 lenne, de 53 márka $6\frac{5}{8}$ piset helyett — az egykorú mérlegek tökéletlensége mellett amúgy sem nagyon számbavehető $\frac{1}{8}$ piset, vagyis $\frac{1}{384}$ márka súlyt mellőzve — kereken $6\frac{4}{8}$ pisetet vettek fel.²

A 280 $\cdot$ 614625 g-os bécsi márkával számítva:

1 budai (bányavárosi) márka = 245 $\cdot$ 53779 g.³

A budai márka tehát a troyesi márka-typushoz tartozott.

¹ „Item man schickt auss Pergstötten von Crembnicz ainen König Golt, so nach dem hiesigen Wiener gewicht pr. 256 d. wigt 25 mk. 12 loth 2 quint, wievil wigt obgemelter König in Ungarischer oder Pergstötter Gewicht, die mk. pr. 224 d. gerechnet.“ A grázi egyetemi könyvtár XVII. sz. kéziratából Luschin: (Archiv f. Ö. G. 47. Bd. 253. 1.).

² Idézi Belházy id. m. 6. l. — 1 piset (pondus) = $\frac{1}{48}$ márka.

³ Belházy János: Die Wiener Mark vor 1694. c. értekezésében (N. Zschr. XXVIII. Wien, 1896.) későbbi, XVIII. századi adatok alapján a bécsi és budai márka arányát 9:8-ra teszi s ebből az arányból — a budai márka 245 $\cdot$ 5845 g-os súlyát véve fel — az 1694 előtti bécsi márkát 276 $\cdot$ 2826 g-ra teszi. Tévedése nyilvánvaló, mert hiszen a budai márka 245 $\cdot$ 5845 g-os súlyát ő maga akként nyerte, hogy a fent felsorolt XVII. századi adatok alapján 280 $\cdot$ 668 g-ra tett bécsi márka $\frac{7}{8}$ -át számította ki. Ha tehát helyes volna az általa feltett 9:8 arány, akkor nem lehetne helyes a 245 $\cdot$ 5845 g-os súly! Nagy érdeme mindazonáltal, hogy felhívta a figyelmet a két márkasúly arányában a XVII—XVIII. sz. fordulóján bekövetkezett változásra, a miről alább bővebben fogok szólni.

Hoffmann Leonhard 1715. évben azt mondja, hogy az antwerpeni, lyoni és magyar ezüstsúlyok azonosak.¹ Már pedig e városokban is a *troyesi súly* volt használatban.²

A XVIII. század elején a nürnbergi Schoapp részletes számításokat végzett a nürnbergi font és márkasúlyoknak az összes európai súlyokkal való összehasonlítása végett. Műve, a mely Pegolotti XIV. századi kézikönyve mellett a közép- és újkori metrologiai kutatások legnevezetesebb forrásműve, az *ezüstsúlyok* táblázatában „*Troysisches Silber Gewicht*” közös cím alá foglalva³ szól a párisi, lyoni, genfi, amsterdami, antwerpeni, strassburgi, regensburgi, magyar és troyesi márkákról. Ezeknek súlya szerinte — nürnbergi márkasúlyra átszámítva — 1 márka 8 denár és 1 márka 9 denár, tehát 245·3055 és 246·2346 g közt ingadozik.

1 antwerpeni, strassburgi, regensburgi és magyar márka = 1. 1 nürnbergi márka + $8\frac{1}{2}$ denár,

2. 1 „ „ + $8\frac{1}{4}$ „

Schoapp szerint tehát:

1 magyar márka = 1. 245·77009 g

2. 245·53779 g.

A kétféle számítási mód különböző gyakorlatra vezetendő vissza. Az utóbbi súly pontosan fedi a bécsi márka súlyviszonyából megállapított 245·53779 g-os súlyt.

*A rendelkezésünkre álló forrásokból kétségtelenül megállapítható, hogy a budai márka troyesi súly és a XV—XVIII. században súlya állandóan 245·53779 g volt.*⁴

¹ „Darbey ist zu wissen | dasz das Antorffer | Lioner und Ungarisch Silber-Gewicht *eines so schwer* | *ni das ander* ist | allein in probiren und Feinen ist ein Differentia oder Unterscheid, nemlich in Lion wird $11\frac{1}{2}$ Denar vor eine Marck fein | hingegen in Antorff vor 12 denar gerechnet.“ Hoffmann: Alter u. Neuer Münzschlüssel. Nürnberg, 1715. I. 71. l. — V. ö. Schoapp id. m. 89. l.

² Schoapp 76—77. l. V. ö. az I. függelékét.

³ „Troysisches Silber Gewicht | unter solchen Titul passiren folgende und andere Städte.“ Schoapp id. m. 76—77. l.

⁴ Belházy-nak 245·5894 g-os eredményétől alig számbavehető súlytíval, 0·05161 g-mal tér el eredményem.

XIII—XIV. századi súlyára nézve egyedül Gentilis adata áll rendelkezésünkre s ez valamivel könnyebb — 243·22 g súlyban — adja. E könnyű súly feltevésének azonban ellentmondanak Károly Róbert aranyai.

Magyarországon a XIV. századtól a XVII. századig mindenkor 69 darab aranyforintot vertek egy budai márka aranyból.¹ Egy arany súlyául — a 245·53779 g-os márkát véve fel — 3·55851 g-ot kapunk. Ez a súly megfelel az 1335. és 1336. évi pénzbérleti szerződések ama pontjának, a mely szerint a magyar forintot „a firenzei forintok módjára, de *valamivel nehezebb* súlyban“ verjék.² A firenzei forint törvényes súlya ugyanis 3·53133 g volt.³

I. Ferdinánd idején *már minden kétséget kizárólag a bécsi márka $\frac{1}{8}$ -ával azonos, 245·53779 g-os budai (bánya-városi) márka volt a pénzverés alapsúlya* és ebből 69 db aranyforintot vertek, tehát *a törvényes súly 3·55851 g volt.* A fennmaradt aranyak átlagsúlya azonban ezt a törvényes súlyt nem éri el. Ferdinánd 43 db aranya 152·22 g nehéz, átlagos súlyuk tehát 3·54 g.⁴ Ez a 3·54 g-os átlagsúly *állandó volt* Károly Róbert ideje óta, sőt Károly aranyai valamivel *nehezebb* átlagot adnak. A Nemzeti Múzeum 8 darab Károly Róbert aranyának súlya 28·338 g, átlaguk 35·4225 g.⁵ Ha már most tekintetbe vesszük, hogy az I. Ferdinánd korabeli 43 arany közül csak 18 darab van

¹ Belházy id. m. 9—10. l. Kováts Ferencz (M. G. T. Sz. 1900.) 389. l. Debreczeni László XVII. századi aranyfinomítókönyve. (Közl. Finály Henrik: Erdélyi Múz. Egyl. Évk. IV. 1867.) 129. l. stb.

² „Florenos ad modum florenorum Florentiae, sed aliquantum (pre)ponderaciores.“ Szekfű. T. T. 1911. 7. és 12. l.

³ 1 firenzei font — Pegolotti szerint (v. ö. I. függ.) — 339·008 g. 1 firenzei fontból 96 db 72 grános forintot vertek. Salamon id. m. III. 116., 130., 135. l.; Schäfer id. m. 43*—44.* és 53*. l.; Nagl, Alfred: Die Goldwährung und die handelsmäßige Geldrechnung. (N. Z.-chr. XXVI. 1894. 72—76. l.) Nagl a forint súlyát 3·53 g-ra teszi. Kropf Lajos id. m. (M. G. T. Sz. 1901. 242. l.)

⁴ E számot Harsányi Pál: Adatok a CNH. III. kötetéhez. (Num. Közl. 1914. és 1915.) cz. dolgozata *egy* adatainak összegezésével nyertem.

⁵ V. ö. a II. függelék adatait.

3·55—3·58 g közt, viszont Károly Róbert 8 aranya közül 50%-nak, vagyis 4 darabnak súlya 3·55—3·592 g közt ingadozik és köztük háromé a 3·55851 g-on felül van, nem lehet kétségünk afelől, hogy már Károly korában is 3·55851 volt az aranyforint törvényes súlya¹ és hogy *a budai márka már a XIV. század elején a későbbi korbéli 245·53779 g-os súlyban használatott*, noha a fennmaradt aranyak 3·54225 g-os átlaga szerint *ma* 69 Károly Róbert arany súlya csak 244·41525 g.²

A budai márkát forrásaink közül elsőnek — mint láttuk — V. István 1271. évi kiváltságlevele említi. A király ebben a szepesi szászok évi földbérének fizetését budai márkával mért ezüstben rendeli el. A budai márka hangsúlyozása a Szepességben használatos szepesi márkával szemben arra enged következtetni, hogy *V. István korában már a budai márka volt a törvényes királyi súlymérték*. 1280., 1291., 1292., 1297. évi és későbbi oklevelek a Szepességen *királyi súlyról* (*pondus camere regie, pensa regalis*)³ szólnak, a mi alatt — V. István oklevele értelmében — a budai súlyt kell értenünk. A budai márka használatba vétele minden bizonynyal a budavári pénzverőház működésével volt összefüggésben, a melynek első említése 1255-ből⁴ való. A budai márka rövidesen háttérbe szorította a korábban használatos *magyar márkát* s feltehetjük, hogy 1280 és 1300 közt már az egész ország területén ismert és használt súlymérték volt. Nevezetesen, hogy 1303-ban már Péter *erdélyi* püspök is „*a mi márkánk*”-nak nevezi a budai márkát.⁵

¹ Gentilis 243·22 g-os márkájának 3·5249 g-os arany felelne meg, a mi úgy a Károly-aranyak átlagánál, mint a firenzei aranyak súlyánál kevesebb!

² A törvényes és tényleges aransúly közt fennálló *különbségről* v. ö. Kováts Ferencz-nek a XV. századi aranyakkal végzett pontosság és megbízható számításait. (M. G. T. Sz. 1900. 389—393. l.)

³ 1280: H. O. VI. 262.; 1291: H. O. VII. 224.; 1292: F. VI/1. 223.; 1297: F. VI/2. 70.; 1317: Schmauk. 46. l. és F. VIII/2. 58. (Schmauk. 39. l.: téves 1312-ös dátummal.)

⁴ 1255: Orsz. Levéltár D. O. 398. sz.

⁵ „*cum pondere nostro, scilicet Budensi.*” Zimm.—Werner. I. 227. l.

ERDÉLYI (SZEBENI) MÁRKA.¹

A szebeni vagy erdélyi márka, mint láttuk, 1224 óta állandóan szerepel forrásainkban, néha más erdélyi városok nevééről nevezve. Súlyára következő, Belházytól is felhasznált, adataink vannak:

1317—1320: Rufinus de Civinio pápai tizedszedő számadásai szerint:

29 erdélyi márka = 24 budai márka + $3\frac{1}{3}$ + $\frac{2}{57}$ uncia.²

1330: A nagyváradi káptalan egy oklevele szerint:

1 budai márka = 1 erdélyi márka + 3 lat.³

A két egyenletet feloldva:

1 budai márka: 1 erdélyi márka = 19:16.⁴

1 erdélyi márka = 20676866 g.⁵

¹ Súlyát elsőnek Finály Henrik (id. h. 70. l.) próbálta megállapítani, de mivel összetévesztette az 1224. évi Andreanum márkáját a budai-val, téves (219456 g) eredményhez jutott. Belházy (id. m. 16—18. l.) 206808 g-ban állapítja meg annak súlyát.

² „29 marchas fini argenti ad pondus Transilvanum valent 24 marchas et 3 uncias et tertiam partem unius uncie et duas quinquagesimas septimas partes unius uncie ad dictum pondus Budense.” Mon. Vat. I/1. 34., 35., 36., 37. l.

³ „Si autem pondus Budense tunc non haberetur, ad quamlibet marcam in pondere Transilvano et specialiter de Sebus addent tres lotones, quam marcam vel marcas in aequipollentia — additis ipsis tribus lotonibus — capitulum pro Budensi pondere tenebitur accipere.” Zimm.—Werner. I. 421., 434. l.

⁴ 29 erdélyi márka = 24 budai márka + $3\frac{1}{3}$ + $\frac{2}{57}$ uncia;

232 „ uncia = 192 $\frac{192}{57}$ budai uncia, tehát

13224 „ „ = 11136 budai uncia és

19 „ „ = 16 budai uncia;

1 „ márka + 3 lat = 1 budai márka;

19 „ lat = 16 budai lat.

⁵ Finály Henrik (id. h. 70. l.) említi, hogy 1863-ban Nagyszebenben 7 db bronz súlymértéket találtak ásás közben azon a helyen, ahol a régi pénzverő-ház állott. E súlymértékek egyike — 20640 g-os súlyával — megfelel az erdélyi márka fent megállapított 2067686 g-os súlyának s mindenesetre az erdélyi márka anyasúlya volt. (V. ö. Belházy id. m. 35—36. l.)

Ez a súly a Karoling-font félsúlyából alakult *kölni kereskedelmi márka* származéka. A XII. század közepén Flandriából és a Rajna mellékéről bevándorolt szászok régi hazájukból hozták magukkal e súlymértéket, a mely náluk évszázadokon át használatban maradt, mialatt Kölnben helyét az angol súly foglalta el.

Az erdélyi márkát a budaihoz viszonyítva, *könnyű márkának* (marca minoris ponderis),¹ emezt pedig *nehéz márkának* (m. gravis ponderis)² is nevezik az erdélyi források.

Az erdélyi márka a XVI—XVII. században bizonyos súlynövekedésen ment keresztül.

1722: Schoapp szerint:

1 erdélyi márka = 14 nürnbergi lat + $4\frac{1}{2}$ denár,³
a mi a nürnbergi márka 237·872 g-os súlyával

212·3194 g-ot ad.

E súlynövekedés oda vezethető vissza, hogy Erdélyben — a török érintkezések következtében — egy

636·9553 g-os

kereskedelmi font honosodott meg.⁴ A 206·768 g-os régi erdélyi márkát azután — e súlylyal viszonyba hozandó — $\frac{1}{3}$ font súlyára, 212·319 g-ra emelték.

¹ 1287: Zimm.—Werner. I. 156. l.

² 1306: U.-ott. I. 234., 1334: U.-ott. I. 464. l.

³ „1 Marck Siebenbürgen | Genova | Lucca | ... Loth 14. d. $4\frac{1}{2}$.”
Schoapp id. m. 84. l.

⁴ Schoapp id. m. 28. l.: „100 fl Nürnberger thun zu Siebenbürgen 79” és „100 fl in Siebenbürgen thun allhier fl 125.” Az 509·19475 g-os nürnbergi fonttal számítva, az erdélyi font 636·9553 (636·4934) g. E súlymérték a 654·9 g-os ó-attikai mina (Hultsch id. m. 715. l., Nissen id. m. 846. l.) származéka, a mely Törökországban a legújabb időkig „rotolo” néven, kétszerese „oka” néven maradt fenn. Az erdélyi font kb. a máig használatos *konstantinápolyi oka* (1278·48 g) rotolójának felelt meg. A tuniszi „khaddari rotolo” 689·453, az alexandriai „rotolo raidino” 617·68 g. V. ö. N o b a c k id. m. 9., 15., 438. és 1277. lap. A konstantinápolyi oka hazánkban „magyar oka” néven még a XIX. században is használatos volt. Littrow úgy ennek, mint a konstantinápolyi okának súlyát 1 276 kg-ra, a konstantinápolyi rotolo-ét 0·638 kg-ra teszi. (Gedrängter Abriss der Münz-, Maass- und Gewichtkunde. Güns, 1834. 33. és 59. l.)

MAGYAR MÁRKA (BÉLA KIRÁLY MÁRKÁJA).

Az erdélyi márka első említésével egyidőben s ugyanabban a forrásban találkozunk *Béla király márkájával*.

II. András király az erdélyi szászok részére 1224-ben kiadott nagy kiváltságlevelében azt rendeli el, hogy a szászok a „*lucrum camerae*” fejében évente fizetendő ötszáz márka ezüstöt *azzal a márkával mérjék, a melynek használatát náluk boldog emlékezteti apja, Béla, rendelte el s a mely Béla-féle márka = 4¹/₂ szebeni fertó + 1 kölni denár.*¹

Zsigmond király 1426-ban a szászoknak adott kiváltságlevelében azt mondja, hogy *Béla király márkája 1 lattal kevesebb, mint a budai márka,*² de nem mondja meg, hogy *milyen lattal?*

Az Andreanum „*kölni denár*”-ja alatt nem pénzt, hanem súlydenárt kell értenünk, még pedig a XIII. századi kölni számítási módnak megfelelően a *kölni* eredetű erdélyi márka ¹/₁₄₄-részét.

Béla király márkájának meghatározására tehát — az erdélyi és budai márka fentebb ismertetett viszonyát felhasználva — három egyenlet áll rendelkezésünkre:

$$\begin{aligned} 1 \text{ „Béla király márkája”} &= 18 \text{ erdélyi lat} + 1 \text{ denár} \\ 1 \text{ budai márka} &= 19 \text{ „} \text{”} \\ 1 \text{ budai márka} - 1 \text{ lat} &= 1 \text{ „Béla kir. márkája”}. \end{aligned}$$

A két első egyenletből világosan kitűnik, hogy a harmadikban is csak *erdélyi lat*-ról lehet szó.³ Tehát:

¹ „Hoc etiam concedimus, quod pecunia . . . cum nullo alio pondere, nisi cum marca argentea, quam piissime recordacionis pater noster Bela eidem constituit, videlicet quintum dimidium fertonem Chibiniensis ponderis cum coloniensi denario ne discrepent in statera, solvere teneantur.” Zimm.-Werner I. 24. l.

² „Ad limitationem ponderis marce Bele regis, que scilicet marca ipsius Bele regis, uno lotone minus, quam marca Budensis ponderare dicitur.” Eder, Jos. Car.: De initiis iuribusque primaevae saxonum Transilvanorum. Viennae, 1792. 217. l.

³ Észrevette ezt már Schuller J. K. (Umrisse u. kritische Studien zur Geschichte d. Siebenbürgen. II. 1851. 84. l.) is, 60 évvel ezelőtt.

1224-ben: 1 Béla kir. márkája = $18\frac{1}{9}$ erdélyi lat,

1426-ban: 1 „ „ „ = 18 „ „

1 Béla király-féle márka = 1. 234·050075 g,

2. 232·614742 g.

Középszámmal: 233·3324 g.

Ez a súly pedig a 233·3533 g-os angol márka (a későbbi kölni márka) súlyának oly pontosan megfelel, hogy bátran felvehetjük a

233·3533 g-os¹

súlyt *Béla király márkájának* pontos súlyául.

Az 1224. évi szász kiváltságlevél rendelkezésének más-magyarázata nem lehet, mint hogy *III. Béla és II. András az erdélyi territorialis súlymérték — a kölni eredetű szombeni márka — kiktöszöbölésével, a szászokat az országos magyar vagy királyi súlymértékkel leendő fizetésre kötelezték.*²

Közismert dolog, hogy a közép- és újkornak minden-rendezett pénzügyi állapotokra törekvő uralkodója kiváló gondot fordított az egységes, országos súly- és mérték-rendszer megteremtésére. Tudjuk, hogy az egészséges és-czélutadatos gazdasági politikát folytató Karolingok a frank

¹ A Zsigmond-féle oklevél szövegezése kételyeket hagy fenn aziránt, vajjon nem *budai lat*-ról van-e ott szó? Úgy látszik, később csakugyan

1 budai márka — 1 budai lat = 1 Béla kir.-féle márka

értelemben vették azt számításba. Ez az egyenlet Béla király márkájának súlyául 230·19 g-ot adna. A Finály-nál (id. h. 70. l.) ismertetett, Szombenben talált bronzsúlyok egyike 229·20 g-ot nyom, a mi nem egészen 1 g eltéréssel fedi ezt a súlyt s így a Béla király-féle márka anyasúlyának tekintendő.

² E törekvést felismerve gondolták régebbi íróink, hogy e márka alatt a budai márka értendő (Schoenvisner: Notitia hung. rei numariae. 1801. 171. l. és Finály: Erd. Múz.-Egyl. Évk. IV. 70. l.). Azok, akik a budai és a Béla király-féle márka különbözőségét felismerték — a budai márkát tartván a hivatalos súlymértéknek — nem tudtak kielégítő magyarázathoz jutni. Schuller (id. m. 81—85. l.) számításai márkára gondolt, Belházy (id. m.) felteszi, hogy Béla és András *kölni súlyban* követelték a fizetést.

birodalomban,¹ a Habsburgok összes tartományaikban mily erélylyel és következetességgel szereztek érvényt országos súlymértéküknek.² Ez a törekvés nyilvánult meg hazánkban is Zsigmondnak (1405 : I. 1. és 1405 : II. 6. t.-cz.) a budai súly- és mérték országos használatát elrendelő végzéseiben, majd az 1504 : XVII., 1588 : XVI., 1655 : XXXI. és 1715 : LXIII. t.-cikkekben, valamint az erdélyi „*Approbatæ Constitutiones*“ III : 45. tit.-ban.

Az Árpád- és Anjou-korban ily országos rendelkezés nem történt, de egyes oklevelekből kitűnik, hogy királyainkban e törekvés mindig megvolt. Hallgatólag tűrték a territorialis súlyokat, de a királynak tartozó fizetések szabályozásánál — különösen szepesi és erdélyi oklevelekben — *hangsúlyozzák, hogy a fizetés a királyi (országos) súlymértékkel történjék.*³

Tudva mármost, hogy a budai vagy budavári márkát 1271 előtt forrásaink nem ismerik és hogy országos súlymértékké tétele a budavári pénzverőház működésének megindultával van összefüggésben, megállapíthatjuk, hogy *a XII. században és a XIII. század első felében hazánkban a szászok 1224. évi kiváltságlevelében említett 2333533 grammos márka volt az országos (királyi) súlymérték.*

Ezt a márkát és nem a budait emlegetik a XIII. század első feléből származó pápai oklevelek *magyar márka* (marca ad pondus Hungariae) néven. Ez a Lőrincz erdélyi vajda 1248. évi oklevelében — az erdélyi márkával szemben —

¹ V. ö. Küntzel, Georg: Über die Verwaltung des Maass- und Gewichtswesens in Deutschland während des Mittelalters. (Schmoller's Forschungen. XIII. 2.) Leipzig, 1894.

² V. ö. Luschin fejtegetéseit a *bécsi márka* elterjedéséről az osztrák örökös tartományokban. (Geschichte der Stadt Wien. II/2. 755—756. l.)

³ *Szepesi oklevelek.* V. István. 1271: „300 marcas fini argenti cum pondere Budensi“. Wagner. 191. l. III. *András.* 1291: „cum pondere camere nostre“. H. O. VII. 224. l. I. *Károly.* 1317: „cum pondere regali“. Schmauk. 39. l. (tévesen: 1312.) — *Erdélyi oklevelek.* V. István (1260—1270. k.): „cum pondere regali“. W. VIII. 267. l. I. *Károly.* 1316: Jakab. I. 32. l.

nehéz márkának nevezett¹ márka és valószínűleg ezt kell értenünk az 1269. és 1328-iki oklevelekben említett *székes-fehérvári márka* (ad pondus Albense és Alba-regalense) alatt.

Egy horvát tudós a báni denárok súlyából egy a kölni márkából származó *szlavón márka* szlavóniai használatát bizonyítja.²

A *szlavón márka* e szerint azonos volt a régi magyar márkával.

A 233·3533 g-os magyar márka eredetét kutatva, kétféle magyarázat lehetséges. Tekintve azt, hogy e márkát III. Béla nevével hozzák kapcsolatba, talán az ő második felesége révén került hazánkba. Margit királynő ugyanis Henrik angol trónörökös özvegye volt.³ Ha azonban — a márka 1146. évi első előfordultára tekintve — korábbi időben keressük meghonosodását, Velenczére kell gondolnunk. Velenczében a 237·872 g-os márka előtt — Dandolo szerint — az angol vagy kölni márka volt használatban.⁴ Innét kerülhetett vagy közvetlenül, a nálunk sűrűn megforduló velencei kereskedők útján, vagy a kereskedelem és pénz tekintetében mindenkor Velence uralma alatt álló Dalmácián át a XII. században hazánkba.

¹ „3 pondera argenti . . . cum magna statera“. Zimm.—Werner. L 77. l.

² Dr. Öiro Truhelka: Die slawonische Banaldenare. (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. VI. Wien, 1899.) 351—354. l. — A szlavón márka súlyát többféle számítással 228·393—237·9099 g-nak találta. Számításának egyik tévedése, hogy a magdeburgi Wichbild 12 solidusos *számítási* márkáját, a „marca sclavonica“-t (Wichbild Magdeburgense: XLIII. 4. §. „tres sclavonicas marcas, que faciunt triginta sex solidos“) a 20 solidusos *számítási* fonttal veti össze, azt állítván, hogy a 20 solidusos font egy Német-, Magyarországon és Szlavóniában a XIII. században *általánosan használt* (??) 394·92 g-os *bécsi font* (?) lett volna. A budai márka és a báni *számítási* márkák összehasonlításában is sok a tévedés.

³ V. ö. Pauller Gyula (III. Béla király emlékezete cz. diszmű 33—34. l.).

⁴ Luschin id. ért. (Archiv f. Ö. G. XLVII. 248. l.)

ESZTERGOMI MÁRKA.

A XIII. század végén, 1281 és 1286 közt említi néhány forrásunk az esztergomi márkát.

1281—1286 k. Mutinai Gellért szerint:

42 esztergomi márka = 53 poseni márka.¹

A poseni márka — Schoapp szerint — azonos volt a boroszlói, lengyel és *krakói* márkákkal.² A budai márka viszont, mint a két súlymértékre vonatkozó számításainkból és Schoapp művéből kitűnik, a regensburgi márkával volt azonos.³

A XIII. századi Albert von Beham szerint:

1 lengyel márka = 1 regensburgi márka — 3 lat — 1 quent.⁴

A *krakói* márka — mint láttuk — Copernicus szerint 55 magyar aranyat nyomott, a budai márkából pedig 69 aranyat vertek.⁵ Tehát:

69 *krakói* márka = 55 budai márka.

A három egyenletet feloldva:

1 poseni márka = 12 *esztergomi lat* + 2·71886 *quent*.⁶

1 lengyel márka = 12 *regensburgi lat* + 3 *quent*.

1 *krakói* márka = 12 *budai lat* + 3·01449 *quent*.⁷

Mivel pedig:

1 poseni márka = 1 lengyel márka = 1 *krakói* márka,

1 budai márka = 1 regensburgi márka,

¹ „42 marchas ... in pondere Strigoniensi ... , que faciunt 53 marchas ... ad pondus Posnaniense“. Mon. Vat. I/1. 10. 1.

² Id. m. 85. l. V. ö. az I. Függelék.

³ V. ö. a regensburgi és budai márkáról mondottakat és az I. Függelék.

⁴ Lásd fentebb a 3. fejezetben a *krakói* márkáról irtakat.

⁵ U. o.

⁶ $\frac{42}{58}$ márka = $\frac{2688}{58}$ quentchen = 50·71886 quentchen.

⁷ $\frac{55}{69}$ márka = $\frac{3520}{69}$ quentchen = 51·01449 quentchen.

világos, hogy az esztergomi márka alatt nem valami külön súlymértéket, hanem az 1280-ban már királyi pénzverési alapsúlylyá tett, tehát az esztergomi pénzverőben is használatos budai márkát kell értenünk.¹ Súlya tehát

245·53779 gramm.²

SZEPESI MÁRKA.³

A szepesi márka neve — a budait nem számítva — leggyakrabban fordul elő valamennyi márka közül forrásainkban. Mégis súlyának megállapítására csak egy adattal rendelkezőnk.

1286. Ladomér érsek oklevele szerint:

7 szepesi márka = 6 esztergomi márka.⁴

Tehát:

1 szepesi márka 210·46096 g.⁵

E márka vagy az ó-kölni, vagy pedig — az erdélyi, lengyel és orosz márkákhoz hasonlóan — a kölni kereskedelmi márka származéka s bizonyára az erdélyihez hasonló úton került hazánkba.

A XIII—XIV. századi szepesi oklevelek a *budai márkát* a szepesihez való viszonyában *nehéz márkának* (marca

¹ A 0·23114 quentchen eltérés (1·078 g) arra vezethető vissza, hogy Gellért az 53 poseni márkát kerek számban akarta kifejezni, a mire a középkori átszámításoknál gyakran találunk példát. Helyesen

53 poseni márka = 42 esztergomi márka + $3\frac{3}{4}$ lat.

Az egész súlynak $\frac{1}{100}$ -részét tevő $3\frac{3}{4}$ latot bátran el lehetett hagyni.

² Belházy (id. m. 20. l.) minden indokolás nélkül mondja a budai és esztergomi márkát azonosnak.

³ Belházy a fent felhasznált adat alapján 210·501 g-ra teszi a szepesi márka súlyát (id. m. 19. l.).

⁴ A szepesi prépost és káptalan közti egyezségről szólva: „prepositus confitetur septem illius ponderis, que faciunt sex istius ponderis . . . de sex marcis Strigoniensis ponderis”. Kn. M. II. 211. l.

⁵ Belházy (id. m. 59. l.) felhasználja a budai 56-garasos és szepesi 48-garasos számítási márkákat is a 7 : 6 arány támogatására. Bár elismerem e számítás lehetőségét, nem használom fel, mert a szepesi 48-garasos márka lengyel eredetű számítási pénz volt.

gravis ponderis),¹ *királyi márkának* (marca cum pondere camerae regiae)² s néha *magyar márkának*³ (marca cum pondere ungarico) is nevezik.

NÉMET (BÉCSI) MÁRKA.

A XIII. század végéről és a XIV. századból származó pozsonyi és vasvári források *német márkája* (pondus theotonicale) és *bécsi márkája* (marca ad pondus Viennense), a melyet egy 1385-iki oklevél *nehéz márkának* nevez, a

280·614625 g-os

bécsi márka.

Ezzel szemben egy pozsonyi oklevél a budai márkát *magyar márkának* (marca hungaricalis) nevezi.⁴

A MÁRKA MAGYARORSZÁGI SÚLYFELOSZTÁSA.

A magyarok a márkasúly átvételével annak súlyrészeit *nem vették át* a külföldtől. A magyar márkák súlyfelosztása eltér úgy a német, mint a francia és olasz beosztástól.

A németektől átvették a *ferto*-t, vagyis a negyedmárkát,⁵ de a *lat*⁶ és *quenichen*⁷ csak XIV. századi és főképp erdélyi forrásokban fordul elő. Úgy látszik a szászok-

¹ 1291: H. O. VI. 363., 1294: Schmauk. 20., 1296: H. O. VII. 253., 1295: F. VI/1. 375., 1297: H. O. VII. 263., 1330: Wagner. 128. l.

² 1280: H. O. VI. 262., 1291: H. O. VII. 224., 1292: F. VI/1. 223., 1297: F. VI/2. 70., 1317: F. VIII/2. 58., 1317: Schmauk. 46. l.

³ 1280: F. V/3. 54. l.

⁴ 1314. *Pozsonyi kápt.* Kn. M. II. 695. l.

⁵ F. III/1. 98., Tk. kp. I. 34., Zalai okl. I. 5., Ph. I. 719., II. 284., X. 529., H. O. V. 19., VI. 47., 100., 363., VII. 214., 263., Smič. VII. 346., Kn. M. II. 122. l. stb.

⁶ „Lotto“, „locto“. 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 93., 1331: Tört. Tár. 1911. 406. s. köv. l.

⁷ „Kuntinus“. 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 93. l., 1334: Zimm.—Werner. I. 464. l. Előfordul egyszer a *setin* (sectinus) = $\frac{1}{2}$ márka is. 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 93. l.

nál a német felosztás volt divatban. Az *uncia* különösen latin (pápai) vonatkozású oklevelekben szerepel.¹

A *ferto* kisebb felosztása hazánkban a *nehézék* (*pondus*)² volt, a melyet később a XVI. századtól *pisetum*-nak neveztek és a márka $\frac{1}{48}$ -része, a fertonak $\frac{1}{12}$ -része volt.³

A magyar márkafelosztás tehát így alakult:

$$\begin{aligned} 1 \text{ márka} &= 4 \text{ fertó} = 48 \text{ pondus} \\ 1 \text{ fertó} &= 12 \text{ pondus} \\ &1 \text{ pondus.} \end{aligned}$$

A különböző súlymárkákkal:

	Béla király márkája	Budai márka	Erdélyi márka	Szepesi márka
1 márka =	233·35330	245·53779	206·76866	210·46096 g
1 fertó =	58·33832	61·38444	51·69216	52·61524 „
1 pondus =	4·86152	5·11537	4·30768	4·38460 „

A márka sokszorosai közül a *fontot* (libra) XIII. századi forrásaink nem ismerik. Említik ellenben a *mázsát* (masa), a mely az esztergomi vásárpénz-szabályzat szerint *220 márka* súlyt képviselt.⁴ A Béla király-féle magyar márkával tehát *51·33772 kg*, a budai márkával *54·01831 kg* volt a súlya.

¹ 1192: *Muratóri*. Antiquitates Italicae. V. Mediolani, 1741. 874. l., 1230: Zalai okl. I. 5., 1258: Kn. M. I. 453., 1262: Bárdosy. 95., 1263: H. O. VI. 115., 1268: W. VIII. 213., 1292: F. VI/1. 223., 1296: H. O. VII. 253., 1310: Kn. M. II. 622. l. — Az 1192. évi pápai liber censuum egy félreértett helye alapján az „uncia“ magyar neveként íróinknál sokáig szerepelt az „obon“, a minek mulatságosan téves voltára már Pauler (id. m. I. 519. l.) rámutatott. Legújabbban Balogh Albin ismét felelevenítette a szerencsétlen „obon“ szót (id. m. 10. l.).

² F. II. 388., III/1. 241., W. I. 183., 261., VIII. 127., Ph. I. 793., II. 325., X. 529., H. O. VII. 49., 150., 214., Jakab. I. 32., Zimm.—Werner. I. 11., Smič. III. 84. l. stb.

³ 1231: „ $\frac{1}{4}$ fertonem, ita, quod in festo S. Georgii 3 pondera, in f. S. Martini 3 pondera persolverent.“ Smič. III. 346., 1274: „fertone[m] . . . in tribus terminibus, videlicet 4 pondera . . . in adventu Dni, . . . similiter tantum, . . . ne tantumdem.“ F. V/2. 229. l. 1279: „40 marcas fini argenti . . . in terminis infrascripti, primo in die Cinerum 13 marcas, fertonem et 4 pondera, item in festo Pentecostes solvent 13 marcas, fertonem et 4 pondera, in ultima vero solutione, vi. in festo B. Martini post venturo 13 marcas, fertonem et 4 pondera solvere tenebuntur.“ W. XII. 272. l.

⁴ 1255: F. IV/2. 311., 1278: W. IX. 204., XIII. századi esztergomi vásárszabályzat: Kn. M. II. 238. l.

HATODIK FEJEZET.

A XV—XIX. SZÁZADI MAGYAR SÚLYMÉRTÉKEKRŐL.¹

A XIII. század utolsó negyedében „királyi súlylyá“ lett *budai márkát* Zsigmond király 1405. évi törvényei kötelező, országos súlymértékké tették.²

A mértékek egységesítésére irányuló törekvés azonban sok akadályba ütközött. A budai márka kötelező használata korántsem szorította ki a régi helyi súlymértékeket s azok továbbra is használatban maradtak.³

¹ A XV—XIX. századi súlyok kimerítő történetét csak hosszas forrástanulmányok után lehet majd megírni. E helyen csupán azok rövid ismertetésére szorítkozom.

² 1405. I. Decr. I. t.-cz. „[Statuimus], quod in omnibus civitatibus, oppidis, castris et villis et generaliter ubicunque ambitum regni nostri, tam in nostris, quam aliorum quorumcunque sint, *libra, statera, ulna, mensura* vini, frugum et generaliter omnes res mensurabiles et ponderabiles, *ponderentur et mensurentur secundum mensuram civitatis nostre Budensis.*“ Más mérték használatánál a bűnös elveszti a lemért árút (3. §.). — 1405. II. Decr. VI. t.-cz. „Statuimus preterea, ut universae annonae, vina . . . et aliae res venales . . . illis, et eisdem justis, aequis et veris *ponderibus, mensuris et ulnis* . . . mensurari, vendi seu venditioni exponi, necnon emi et commutari, solvi et administrari debeant, *quae in civitate nostra Budensi, ab antiquo inventa sunt* et stabilita habentur de praesenti.“ (Corpus Juris I. 1000—1526. 212. és 232. l.)

³ Zsigmond maga is tett kivételt, a mikor Igló városának 1435-ben megengedi az általuk választott mérték és súly használatát: „Ipsi in predicta nova civitate nostra Iglow *liberam stateram seu mensuram* et ponderandum et per pondus mensurandum res venales, aptas et necessarias *instruere, inibique cuprum, plumbum et ferrum ac alias res venales ponderari . . . valeant atque possint.*“ Wagner. 220. l. Ugyane kiváltságot még II. Ferdinánd is megerősítette 1633-ban. Weber. 194. l.

Az országgyűlések újból és újból szigorúan elrendelik a budai súly használatát.¹ A XVI. század végén az országgyűlés az alispánokra bízta a „mértékek kiigazítását”.² Ez idő óta gyakran találkozunk a vármegyei és városi statutumokban is a mértékeknek és súlyoknak a budai mértékekhez leendő kiigazítását elrendelő végzésekkel.³

Minde rendelkezések természetesen csak a magyar király uralma alá tartozó tulajdonképeni Magyarországon, az ország nyugati és északi megyéiben bírtak érvénnyel.

Erdélyben a *kolozsvári mérték* lett kötelező országos mértékké.⁴ Bihar, Zaránd és Máramaros megyékben a *váradí,*⁵ Abauj megyében a *kassai mérték*⁶ használata volt

¹ II. Ulászló. 1504: XVII. t.-cz.: „per totum regnum Hungariae una et eadem mensura . . . formetur, cum qua ubique in regno Hungariae emptores et venditores utantur” (Corpus Juris, I. 680. l.). — Rudolf. 1588: XVI. t.-cz.: „per totum regnum Hungariae, mensurae Budenses antiquae, in decreto tertio Sigismundi imperatoris anni 1405. art. 6. specificate, serventur, sub poena in eodem decreto sancita.” (U. o. II. 1526—1808. 714. l.) — III. Ferdinánd. 1655: XXXI. t.-cz.-ben az egyenlőtlen súlyok és mértékek hátránya miatt „articulum 16. anni 1405. renovandos, juxtaque eosdem cuiusvis generis mensuras Budensi seu, quae per omnia eadem est Posoniensi sub poena ibidem expressa conformandas et ubique observandas statuunt regnicolae.” (U. o. III. 1808—1857. 602. l.)

² Az 1588: XVI. t.-cz.-ben a „rectificatio harum mensurarum” az alispánok kötelességévé tétetik.

³ Példaképen Zala (1592), Szabolcs (1627), Gömör (1628), Bereg (1633 és 1641), Ung (1656), Liptó (1698) vármegyék, Nagybánya (1642) és Sopron (1702) városok statutumaira hivatkozhatunk. Corpus Statut. II. 143., 153., 176., 221., III. 55., 619., IV/1. 562., V/1. 41., 264. l. stb.

⁴ Approbatae Constitutiones. III. 45. tit. art. 1.: „A mértékekről. Erdély minden részeiben a kolozsvári mértékhez alkalmaztassanak s így egyenlősítessenek a mértékek.” (Corpus Juris. Erdélyi törvények. 114. l.) — A szász statutumok is így intézkednek. 1550: „inter Saxones uniformis libra et ulna observetur, ut in comitiis Zekelwassarhel (t. i. az 1549-iki országgyűlésen) est determinatum.” Corpus Statut. I. 524. l. — Ugyanide irányul a marosvásárhelyi 1607. évi városi statutum rendelkezése. U. o. I. 71. lap.

⁵ Appr. Const. III. 45. 1. art.: „Bihar, Zaránd és Máramaros váradí mértékkel éljen.”

⁶ Abauj megye 1701. évi statutuma. Corpus Statut. II. 1. 353. l.

elrendelve. Ezek mellett — mint már említettük — egy

636·9553 g-os

török font is meghonosodott Erdélyben és az erdélyi márkát e font $\frac{1}{3}$ -részével azonosították.

A török által meghódított ország részben a régi budai súly helyett török súlymértékek voltak *budai font* néven használatban. A XVI. században — a nürnbergi Meder — és a XVIII. század elején — Schoapp adatai szerint — egy

kb. 611·13315 g-os

„*budai font*” volt használatos. Ez a font az erdélyi török fonttal rokon keleti súlymérték volt.¹

Ugyancsak Schoapp idézi egy XVII. századi olasz író értesítését,² a mely szerint:

100 római font =	{	104 bolognai font (= 37473·3736 g) 114 ² / ₅ milanói „ (= 37426·9781 „) 117 ¹ / ₅ nápolyi „ (= 37348·5500 „) 124 ⁴ / ₅ velencei „ (= 37561·1808 „) 76 ¹ / ₅ párisi „ (= 37447·1937 „) ³
		<i>Törökországban:</i>
		17 ³ / ₄ aleppói font
		118 ² / ₅ budai „

Tehát

$$118\frac{2}{5} \text{ budai font} = 37348\cdot55 - 37561\cdot1808 \text{ g,}$$

$$1 \text{ budai font} = 315\cdot44 - 317\cdot24 \text{ g.}$$

Ez a súly pedig nem más, mint a XIV. századi 314·3525 g-os *konstantinápolyi font*.

Megállapítható tehát, hogy *Budán a török hódoltság korában török súlymértékek voltak használatban*, még pedig egy, a régi konstantinápolyi fonttal azonos, kb. 315—317

¹ V. ö. az I. Függelék és az előző fejezetet. — Meder Lőrincz (Handel Buch. 1562. XCII^v. 1.) szerint: „120 pf. Nürnberger in Ofen in Ungern 100 pf.“, a mi 611·0337 g-ot ad.

² „Von einem Italiänischen authoren folgt dieser Bericht.“ — Schoapp id. m. 25—27. l.

³ V. ö. a fontok súlyára az I. függelék.

grammos kis font és egy a török „rotolo“-val azonos 611·13315 g-os nagy font, mindkettő „budai font“ néven.¹

Ezek mellett újabb adatok szerint a török oka súly is meghonosodott hazánkban és „magyar oka“ néven

1·272—1·276 kg

súlyban a XIX. század közepéig használatban volt.²

¹ A 315 g körüli régi konstantinápolyi font úgy látszik Erdélyben is meghonosodott. Nagyszebenben a múlt század közepén 7 darab régi bronz súlymértéket találtak a pénzverőház helyén. Ezeknek súlya Fusz Károly és Finály Henrik pontos mérése szerint:

1. régi heteshez vagy ötöshöz hasonló jeggyel	146·43 g
2. szakállas fő jeggyel	183·33 „
3. erszény „	196·86 „
4. kalapos fő „	201·80 „
5. turbános (?) fő „	206·40 „
6. sisakos fő „	229·20 „
7. szakállas fő „	313·00 „

(Finály Henrik: A régi magyar súlymérték. Erd. Múz.-Egyt. Évk. IV. 1867. 70. 1.) — E súlyokat Finály és Belházy a szebeni márka súlyhányszorosaival, illetve a szebeni pondus többszöröseivel hozták kapcsolatba. Nézetem szerint az 5. számú súly a szebeni (erdélyi) márka, a 6. sz. a Béla király-féle márka, a 7. sz. a török font szebeni anyasúlya volt. A négy első súly lehet a szebeni márka 34, 43, 46 és 47 pondusa, mint Belházy (A régi magyar pénzverési súlymértékek. 35—36. 1.) mondja, de a 3. és 4. sz. súlyok lehetnek a lengyel márkák anyasúlyai is, hiszen tudjuk, hogy Erdély és Lengyelország a XVI—XVII. században mily szoros politikai és kereskedelmi összeköttetésben álltak. Mindenesetre nagyon fontos volna a Finálnál ismertetett súlyok korát megállapítani, hogy végleges véleményt alkothassunk róla. Finály szerint egyik a hét közül az Erdélyi Múzeum birtokában van.

² Littrow J. J.: Gedrängter Abriss der Münz-, Maass- und Gewichtkunde. Güns, 1834. 33. l. szerint 1·276 kg a magyar oka. A három török súlymérték aránya Konstantinápolyban

1 oka = 2 rotolo = 4 kis font (cheky) = 1·276 kg

volt s valószínűleg nálunk is ugyanily arányban voltak használatosak. V. ö. Littrow id. m. 59. l. (1 oka = 1·276 kg; 1 rotolo = 0·638 kg; 1 cheky = 0·319 kg.) Az oka v. okka súly XIX. századi magyarországi, különösen délvideki (bánsági, határőrvidéki és horvátországi) használatáról v. ö. még Schwartzner, Martin: Statistik des Königreichs Ungern. I. Ofen, 1809. 394. l. és Fényes Elek: Magyarország statisztikája. I. Pest, 1842. 286. l.

Említettük, hogy középkori forrásaink a *font*-súlyt a XII. század közepe óta nem ismerik. A XVI. század óta azonban gyakran találkozunk a *budai* vagy *magyar fonttal*.

1562: Meder Lőrincz szerint:

103 antwerpeni font = 100 budai font,
108 „ „ = 100 nürnbergi font,
tehát

1 nürnbergi font : 1 budai font = 108 : 103.¹

A nürnbergi font 509·19475 g-os súlyával:

1 budai font = 485·6212 g.

Ez a font nyilván a *budai márka kétszereséből* képzett, de annál kb. 5½ g-mal könnyebb súlymérték.

1722: Schoapp három egyenletet is ad a párisival *azonosnak* mondott magyar font súlyára:

1 magyar, párisi, nantesi stb. font = 31 nürnbergi lat
+ 1 denár;

100 magyar, párisi stb. font = 97 nürnbergi font;

103 magyar font = 100 nürnbergi font.²

Az 509·19475 g-os nürnbergi fonttal

1 magyar és párisi font = 1. 494·27693 g,

2. 493·91890 „

3. 494·36389 „

középszámmal: *494·18657 g.*

Ez a súly viszont 3 grammal nehezebb a budai márka kétszeresénél. A közép- és újkori mértékek összehasonlítását adó kézikönyvek adatainak megítélésénél nem szabad felednünk, hogy míg az *ércsúlyok* (márkák) nagyságát, éppen mert arany és ezüst mérésére használtattak, lehetőleg nagy pontossággal adják, addig a *kereskedelmi súlyok* (fontok) átszámításában *bizonyos ingadozásra* hajlanak.

¹ „Item Antorffer gewicht respondieret: pf. 103 In Ofen in Ungern 100 pf.; pf. 108 In Nürnberg 100 pf.“ Meder: Handel Buch, Nürnberg, 1562. XCIII. lev.

² Az elsőre v. ö. az I. függelék, a másik két egyenlet: „100 ℥ in Ungarn, Paris etc. = 97 ℥ in Nürnberg“; „100 ℥ in Nürnberg = 103 ℥ in Ungarn.“ Schoapp id. m.

Már Pegolotti is gyakran kétféle súlyban határozza meg az idegen súlyokat¹ s ugyanezt tapasztaljuk Meder² és Schoapp művében,³ noha — különösen Pegolotti és Schoapp — bámulatosan pontos számításokat végeztek. A kétféle számítás részben arra vezethető vissza, hogy lehetőleg *kerekszám*ban igyekeztek a súlyok viszonyát kifejezni, részben pedig arra, hogy egymáshoz közelálló, de mégis *különböző súlymértékek* a gyakorlati kereskedelemben könnyebb átszámítás végett *azonosaknak tekintettek*.

Így például a magyarral azonosnak mondott *párisi font* súlyát Schoapp a magyarral együtt 31 nürnbergi lat 1 denárban, majd — más fontokkal együtt sorolva fel — 30 nürnbergi lat 12 denárban állapítja meg.⁴ A két súly — 494·27693 és 489·30432 g — közép száma

491·79062 g,

igen kis eltérést mutat 2 budai márka 491·07558 g-os súlyától.

Feltehetjük így, hogy a XVI—XVIII. században törvényesen:

1 budai (magyar) font = 2 budai márka = 491·07558 g

volt. Ez a font a bécsi márka kétszeresét tevő bécsi font-hoz úgy aránylott, mint 7 : 8-hoz.

A XVI—XVII. században, a mióta Buda török kézen volt, a 245·53779 g-os budai márkát és a 491·07558 g-os budai fontot — bár a „budai“ név sem ment ki teljesen a divatból — többnyire *bányavárosi márka és font* vagy *magyar márka és font* néven említik forrásaink.⁵

¹ Például: „Libbre cento al peso della stadera di Firenze fanno in Lucca libbre 101. o 102.“ V. ö. az I. Függelék.

² 100 bécsi fontot három helyen 116, 119, illetve 120 antwerpeni fonttal mond azonosnak. Meder: Handel Buch. 1562. XCIV. és XCIII. l.

³ V. ö. az I. függelékben Schoapp műve nyomán közölt súly-táblázatot.

⁴ V. ö. az I. függelék.

⁵ 1676: „Nach dem Pergstãther oder also genante Offener Gewicht.“ Schmidt id. m. V. 247. l.

A körmöczi pénzverőház súlymértéke egészen 1727-ig a bányavárosi, vagyis a régi budai márka volt. A budai márka (és font) — mint láttuk — évszázadokon át egyazon súlyban, még pedig $\frac{7}{8}$, illetve $\frac{14}{16}$ bécsi márka (és font) súlyában volt használatos. A XVII. század végén a márka súlyában változás állt be.

A bécsi udvari kamara 1693-ban vizsgálatot rendelt el a bányavárosi és bécsi súlyok közt mutatkozó eltérés tárgyában. A vizsgálatra az szolgáltatott okot, hogy *a bécsi márkasúly a bányavárosokból felküldött ércznek — a bányavárosi márka szerint megállapított — súlyához képest hosszabb idő óta mindig kisebbnek mutatkozik, mint a két súly közt fennálló helyes, 14 : 16 arány követelné.* A vizsgálat a két normalsúly összehasonlításából megállapította, hogy *a bécsi pénzverőház márkájának 14 latja 3 denárral kisebb a körmöczi pénzverőben 1693-ban használt bányavárosi márkánál.*¹ Vagyis:

$$14 \text{ bécsi lat} : 1 \text{ bányavárosi márka} = 13\frac{18}{16} : 14 = 221 : 224.$$

Mivel pedig:

$$14 \text{ bécsi lat} = 245\cdot53779 \text{ g,}$$

$$1 \text{ (1693. évben használt) bányavárosi márka} = 248\cdot87088 \text{ g.}$$

¹ „Über den von dem Buchhalterrathe abgeforderten Bericht die angezeigte Differenz der Bergstädter und Wiener Münzgewichte betreffend.“ ... „gar wahr zu sein befunden, dass 14 loth Wiener Gewichts 16 loth bergstädter geben sollen, es hat sich aber schon von langer Zeit in denen aus denen Hungarischen Bergstätten, in allhiesiges Münz Amb versickten Gold u. Silber*n* jedesmal eine zimbliche Differenz ... gezeigt, also dass ... das Wiener Gewicht jedesmal umb etliche loth und Mark einen Vorschlag geben, und also geringer als jenes ist.“ A vizsgálat megajtására Grisslizer András küldték ki a körmöczi Münzambttól, „das gebrauchliche Markch gewicht abfächen und selbiges sodan durch hiesigen Münzquardein gegen einer Wiener Markk genau aufziehen lassen, da sich dan befunden, dass dieses gegen jenes, über abzug der sonst eingehenden Vast zwei lothen, 3 d. zu ring seye, dass also die Wiener Mark gegen der Pergstädter nur 13 loth und 13 d. schwer, da es doch 14 loth halten sollte.“ Belházy: Die Wiener Mark. Num. Zeitschr. XXVIII. 186. 1. idézve.

1715 : Hoffmann szerint:

1 magyar forint	= 66 hollandi as,
1 nürnbergi quentchen	= 69 hollandi as,
1 magyar márka	= 70 forint, ¹ tehát
1 magyar márka	= $66 \times 70 = 4620$ as,
1 nürnbergi márka	= $64 \times 69 = 4416$ as.

A nürnbergi márka 237·872 g-os súlyával:

1 magyar (bányavárosi) márka = 248·8606 g.

Mi volt az oka a márkasúly emelkedésének, nem tudjuk, de valószínűleg a bécsi és budai font súlyarányának *helytelen* számítására vezethető vissza. Láttuk, hogy Schoapp a budai font súlyát — más súlyokkal való azonosítás miatt — 494·18657 g-ra tette 491·07558 g helyett. Ennek oka az, hogy már a XVII. század végén a régi 7 : 8 arány helyett 8 : 9 arányban kezdték a budai és bécsi fontot összehasonlítani.

Egy 1680. és egy 1686-ik évi forrás szerint

8 bécsi font = 9 magyar (budai) font,²

tehát

1 magyar (budai) font = 498·87044 g.

Ugyanez az 1680-iki forrás — mint láttuk — a két márka viszonyát még 224 : 256, azaz 7 : 8-ra tette.³

Az arányszám megváltoztatása egyszerűen egy számítási hibára vezethető vissza. A bécsi és budai (bányavárosi) font helyes aránya szerint

1 bécsi font = 32 bécsi lat,

1 budai „ = 28 „ „

tehát a bécsi 4 *bécsi lattal* volt a budainál nehezebb. A XVII. század végén e 4 latos különbséget hogy, hogy nem,

¹ „66 Eschen : Ungarische Gulden.“

„69 Eschen : Ein Nfürnberger Quintlein.“

„Ungarisch Gulden 70 gehen Stuck auf die rauhe Mark.“ Hoffmann : Alter und Neuer Münz Schlüssel. I. 76. l. és 238. l.-hoz : I. Tab.

² 1680 : „8 Pfund zu Wien ist zu Ofen 9 Pfund.“ Idézi Luschin id. m. (Archiv f. Ö. G. XLVII. 264. l.) — 1686 : „8 Wiener Pfundt 9 Hungarische Pfundt wegen.“ Idézi Belházy id. ért. (Num. Zeitschr. XXVIII. 187. l.)

³ V. ö. az előző fejezetet.

de mindenesetre tévesen *4 budai latnak* kezdték számítani. E téves számítás szerint:

1 budai font = 32 budai lat,

1 bécsi „ = 36 „ „

tehát

1 bécsi font: 1 budai font = $36 : 32 = 9 : 8$.

Hogy az új arányszám eredetét csakugyan e tévedésre kell visszavezetnünk, azt az említett 1686. évi forrás világosan megmondja: „A bécsi font 4 lattal nehezebb, mint a magyar font. Ebből következik, hogy 8 bécsi font 9 magyar fontot nyom”.¹

1680—1727-ig Magyarországon a régi 491·07558 g-os budai font helyett egy $\frac{8}{9}$ bécsi fontos, tehát **498·87044 g-os magyar (budai) font**, viszont a körmőczi pénzverdében a régi budai (bányavárosi) márka helyett egy **248·86—248·87 g-os bányavárosi márka** volt használatban.

Az említett 1686. évi kézirat szerint:

1 magyar mássa = 120 font,

a mi a 491·07558 g-os fonttal

58·92906 kg-ot,

a 498·87044 g-os fonttal pedig

59·86445 kg-ot

ad, szemben az egykorúlag használt 100 fontos, **56·1229 kg-os bécsi mással**.²

* * *

Az osztrák és magyar súlyok eltérése mindenkor eléggé akadályozta a Habsburg-uralkodókat régi törekvésükben, az osztrák örökös tartományok és Magyarország

¹ „Das Wiener Pfundt ist umb 4 lotk schwärer den das Hungarische Pfundt. Daraus folgt das 8 Wiener Pfundt 9 Hungarische Pfundt wegen.“ Idézi Belházy (Num. Zeitschr. XXVIII. 187. 1.), a ki e későbbi adatokból a bécsi és budai márka eredeti 9 : 8 arányát igyekezett bizonyítani. E feltevése miatt a bécsi márkára vonatkozó megállapításai nem állhatnak meg.

² „Ain Hungarischer Centen ist ausgetheilt in 120 ℥.“ „Ain Wiener Centen ist ausgetheilt in 100 ℥.“ A selmeczi levéltárból idézi Belházy. (Num. Zeitschr. XXVIII. 187. 1.)

pénzverésének egységes rendezésében. A törökök kiűzése után Habsburg-uralom alá került hódoltsági részeken és Erdélyben használatos sokféle súlymérték és a magyar márka súlyában a XVII—XVIII. század fordulóján beállt ingadozás következtében keletkezett zavarok megérlelték az osztrák örökös tartományokban már a XIII—XV. század folyamán kizárólagos súlymértékké tett¹ „*bécsi súly*”-nak behozatalára irányuló régi tervet.

III. Károly — bizonyára az udvari kamara sürgetésére — el is határozta a bécsi súly behozatalát. A dolog azonban nem ment könnyen. Országgyűlési határozatra lévén szükség, a bécsi súly behozatala igen kényes *politikai kérdéssé* válhatott. A magyarság az osztrák súly- és pénzrendszer nyílt behozatalában minden bizonynyal — s méltán — az imperialis összbirodalmi törekvések egy újabb eszközét látta volna. Az udvart kényes helyzetéből III. Ferdinánd 1655 : XXXI. t.-cikkének szövege segítette ki, a mely az egyenlőtlen mértékek és súlyok hátránya miatt elrendelte az összes mértékeknek és súlyoknak *a budai mértékekhez* leendő kiigazítását, *a melyek teljesen azonosak a pozsonyiakkal.*² Csakhogy a törvényczikk e tétele csupán az űrmértékekre nézve felelt meg a valóságnak. A súlymértékek Budán és Pozsonyban nem voltak azonosak. Pozsonyban és környékén már a XIV. században nyoma van a bécsi súly használatának,³ a Habsburgkirályok idején pedig — a Bécscezel való érintkezés mind szorosabbá, a Budától való eltávolodás pedig a török hódítás korában teljessé válván⁴ — állandóvá lett a bécsi súly használata.⁵

¹ Luschin (Geschichte d. Stadt Wien. II/2. 755. l.)

² „*cuiusvis generis mensuras Budensi, seu quae per omnia eadem est, Posoniensi . . . conformandas et ubique observandas.*“ (Corpus Juris. III. 1608—1657. 602. l.)

³ 1309 : F. VIII/1. 621. ; 1312 : F. VIII/1. 476. l.

⁴ A török hódítás korában a hiteles budai mértékek Nagyszombaton őriztettek. Pozsony vármegye 1591-iki statutuma szerint : „*ad mensuram Budensem, quae nunc Tyrnaviae habere dicitur.*“ Corpus Statut. IV/1. 53. l.

⁵ A bécsi súly volt használatban más északnyugati megyékben is. V. ö. pl. Turócz megye 1560. évi statutumát : „*Libra et centenarius per*

A mikor tehát az 1715-iki országgyűlés az 1655 : XXXI. t.-cikkre hivatkozva elrendelte az egész ország területén *a pozsonyi hossz-, űr- és súlymértékek kötelező használatát*,¹ tulajdonképen hatályon kívül helyezte a régebbi törvényeket — köztük az 1655 : XXXI. t.-cikket is — a melyek a *budai* (s evvel azonos pozsonyi) *mérték és súly használatát rendelték el. Az 1715 : LXIII. t.-cz. eltörli a régi magyar (budai) súlymértéket és helyébe „pozsonyi súly“ néven a bécsi súlymérték behozatalát határozza el.*

E törvényczikk alapján rendelték el 1727-ben *Körmöcbányán* a régi bányavárosi márka helyett a bécsi márka használatát. A körmöczi főkamagrófi hivatalnak e tárgyban kiadott utasítása részletesen intézkedik minden felmerülhető kérdésben s meghatározza a két súlymérték viszonyát is.²

A vármegyék, mint az előző században *a budai*, úgy most — az 1715 : LXIII. t.-cz.-re hivatkozva — *a bécsi súly* használatáról hoznak határozatokat.³

totum comitatum ab antiquo observata, ut perpetuis semper temporibus Viennenses interteneantur, quibus omnes res venales ponderentur.“ Corpus Statut. IV/1. 190. l. Az 1643. évi statutum. U. o. 252. l.

¹ III. Károly 1715 : LXIII. t.-cz. 4. §-a : „Mensurae tam aridarum quam liquidarum rerum ; non secus et ulnae, ac pondera ad mentem praecitati articuli 31. 1655. mensuris, ulnis et ponderibus Posoniensibus conformentur et accomodentur.“ Corpus Juris. IV. 1657—1740. 490. l.

² „Was bei der Einführung des Wiener Gewichtes von den Bergkammern zu beobachten ist.“ Később : „Entwurf, wasz mit Eingang dies 1727-te Jahrs die Kgl. Camer und Münzamt Cörmnitz pr. eine Wiener March (respectu welcher di Bergstädterische nur 14 loth 0 qu. $1^{127}/_{195}$ d. betraget) . . .“ Schmidt, Franz Anton : Chronologisch-systematische Sammlung der Bergesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien . . . etc. VI. Wien, 1834. 245—291. l. E meghatározás szerint, melyet 1731-ben a körmöczi tisztviselők „a régibb időben történt közvetlen mérlegelésen alapulónak“ mondanak (Belházy : A régi magyar pénzv. súlymértékek. 13. l.) és a mely arányt az udvari kamara — e felvilágosítás alapján — szintén helyesnek ismert el (v. ö. Schmidt id. m. VI. 445. l.) : 1 bányavárosi márka = 14 bécsi lat + $1^{127}/_{195}$ denár, a mi a 280814625 grammos bécsi márkával — a fentiekől eltérő — 24751648 g-os súlyt ad.

³ Borsod megye 1717. évi statutuma : „metretam Posoniensem, ulnam et pondus Viennensem, articulariter in toto regno observari determina-

A bécsi súlymérték kötelező országos használata alól egyedül az erdélyi aranybevéltő-hivatalok mentettek fel 1747-ben. Erdélyben a XVII—XVIII. századi újabb budai (bányavárosi) márka „pisetum-súly” néven az aranybevéltésnél némi — a 9 : 8 aránynak megfelelő — súlyemelkedéssel egészen 1874-ig érvényben maradt.

E súlynak a bécsi márkához való viszonyát az udvari bánya- és pénzigazgatóság 1747. évi leirata így határozza meg:

1 bécsi márka: 1 „piset” márka = $53^{17}/_{19} : 48^1 = 64 : 57$,
tehát

$$1 \text{ piset márka} = \frac{1 \text{ bécsi m.} \times 57}{64};$$

$$1 \text{ erdélyi „pisetum” márka} = 249\text{,}9224 \text{ g.}^2$$

Magyarország területén egyébként 1727-től 1874-ig a *bécsi font és márka* volt a hivatalos súlymérték, mindenkor a Bécsben megállapított törvényes súlyban. Az 1874 : VIII. t.-cz. rendelkezései szerint hazánkban is a francia *méterrendszer* lett hivatalos és kötelező mértékrendszerré s evvel a régi font- és márkasúlyok helyébe a *kilogramm* lépett.

tos . . .” Corpus Statut. II/1. 398. l. *Szepes megye 1747*: „iteratis . . . Caroli VI. mandatis patriaue lege, utpote 63. 1715. id exigentibus, pondera et ulnae Viennenses, mensuraeque Psonienses . . . per totum comitatum uniformiter observentur.” U. o. II/1. 475. l. Ugyancsak a bécsi súly értendő *Bihar megye 1745. évi statutumának* „pondera Bányaiensia”-ja alatt (U. o. III. 364. l.), mert a bányavárosi súly 1727 óta azonos volt a bécsivel. V. ö. még *Zólyom megye 1715. évi statutumát*. U. o. IV/1. 625. l.

¹ „Von dem Landman-Bereiths angewohnten vorgedachten sogenannten pisetgewicht (so in 48 gantzen piseten Bestehet und den $53^{17}/_{19}$ tl. auf eine gerechte Wiener March kommen) sich ferner hin ohne geringster abänderung zu gebrauchen.” Schmidt id. m. VII. 367. l.

² Finály Henrik közvetlen mérései szerint 1866-ban az erdélyi aranybevéltőben egy 249,936 g-os márkának megfelelő 5,207 g-os „pisetum” volt használatban. Finály Henrik: A régi magyar súlymérték. (Erd. Múz.-Egyl. Évk. IV. 1867. 70. l.)

HETEDIK FEJEZET.

TÁBLÁZATOK.

A MAGYARORSZÁGON 1000—1874-IG HASZNÁLTATOS SÚLYMÉRTÉKEK.

Súlymérték	Kor	Súly
Szent István fontja .	1000—1150 k.	[? 408 g]
Béla király márkája .	1146—1280 k.	{ 233·3533 g 51·33772 kg
Mázsa = 220 márka }		
Erdélyi márka . . .	1224—XVI. sz.	206·7682 g
Szepesi márka . . .	1264—1416	210·4609 "
Budai márka . . .	1271—1690 k.	245·53779 "
Budai mázsa = 220 márka	XIII. század	54·01831 kg
Budai (török) font .	XVI—XVIII. sz.	611·13315 g
Budai (török) kis font	? XVI—XVII. sz.	kb. 315 "
Magyar oka . . .	? XVI—XIX. sz.	1·276 kg
Erdélyi (török) font .	? XVI—XVIII. sz.	636·9553 g
Erdélyi márka . . .	? XVI—XVIII. sz.	212·3193 "
Budai márka . . .	1690—1727	248·87088 "
Budai font	kb. 1680-ig	491·07558 "
	1680—1727	498·87044 "
Magyar mázsa = 120 font	kb. 1680-ig	58·92906 kg
	1680—1727	59·86445 "
Bécsi márka	1715—1767	280·61462 g
	1767—1874	280·6872 "
Bécsi font	1715—1767	{ 561·22925 " 56·12292 kg
Bécsi mázsa = 100 ft. }		
Erdélyi piset-márka .	1747—1874	249·9224 g

* * *

Bányavárosi márka . . .	XVI—XVIII. sz.	= Budai márka
Besztercezi márka . . .	1332	= Erdélyi márka
Budavári márka . . .	1308	= Budai márka
Esztergomi márka . . .	1280—1286	= Budai márka
Fehérvári márka . . .	1269, 1328	[= ? Béla kir. márk.]
Gyulafehérvári márka .	1329—1342	= Erdélyi márka
Helyi márka (terrestris)	{ 1289 (Szepes)	= Szepesi márka
	{ 1274—1337	} = Erdélyi márka
	{ (Erdély)	
Jászói márka	1243	[= ? Szepesi márka]
Kamarai márka	} 1280—1317	} = Budai márka
Királyi márka		
Könnyű márka	1287 (Erdély)	= Erdélyi márka
Közönséges márka . . .	1330 (Erdély)	= Erdélyi márka
Magyar márka	{ 1194—1263	= Béla kir. márk.
	{ 1280 (Szepes)	= Budai márka
	{ 1314 (Pozsony)	= Budai márka
	{ 1540—1727	= Budai márka
Nehéz márka	{ 1248 (Erdély)	= Béla kir. márk.
	{ 1291—1424	} = Budai márka
	{ (Szepes)	
	{ 1306—1334	} = Budai márka
	{ (Erdély)	
	1384 (Vasvár)	= Bécsi márka
Német márka	1290	= Bécsi márka
Radnai márka	1268	= Erdélyi márka
Sebesi márka	1330	= Erdélyi márka
Szebeni márka ¹	1224—1341	= Erdélyi márka

AZ EURÓPAI MÁRKASÚLYOK.²

Bécsi típus:

Bécsi márka (1767—1874) . . .	280·6872 g
Bécsi márka (1250—1767) . . .	280·6146 „
Morva márka	280·6146 „

¹ A forrásokban szereplő baranyai, egri, kassai, pécsi stb. márkák nem súlymértékek, hanem számítási márkák voltak. V. ö. II. rész. 11. fejt.

² Az I. függelékben és a 2—8. fejezetben foglalt eredmények alapján.

Barcelonai typus:

Barcelonai (új) márka . . . 267·3333 g

Troyesi származékok:

Salzburgi márka . . . . . 256·5869 g

Tirolai márka . . . . . 253·9614 „

Prágai (cseh) márka . . . . . 253·1400 „

Troyesi typus:

Erdélyi pisetum-márka . . . 249·9224 g

Landshuti márka . . . . . 249·4352 „

Svájczai márka . . . . . 249·0222 „

Londoni (troy) márka . . . 248·5576 „

Budai márka (1690—1727) . . 248·8708 „

Lyoni és genfi márka . . . 246·2346 „

Amsterdami márka . . . . . 245·8862 „

Antwerpeni márka . . . . .

Regensburgi márka . . . . .

Budai (magyar) márka 1690-ig } 245·53779 g

Strassburgi márka . . . . .

Troyesi márka . . . . . 245·3055 g

Párisi márka . . . . . 244·7529 „

Brüggei aranymárka . . . . .

Fèrei (Champagne) márka . . } 244·0030 „

Tournaii márka . . . . .

Ó-bécsi márka . . . . . 241·5—243 g

Londoni aranyműves-márka . 241·1317 g

Velencei (nürnbergi) typus:

Velencei márka . . . . .

Ferrarai márka . . . . .

Padovai márka . . . . .

Friauli márka . . . . .

Zárai márka . . . . .

Nürnbergi márka . . . . .

Passaui márka . . . . .

} 237·872 g

Angol (kölni) typus:

Augsburgi márka . . . . . 235·3193 g

Mallorcai márka	}	235·1884 g
Montpellieri márka		
Nimesi márka		
Piacenzai márka		
Milanoi márka		235·0332 „
Frankfurti márka	}	234·1552 „
Hamburgi márka		
Lipcsei márka		
Nürnbergi „kölni-márka“		
Avignoni márka		234·1564 „
Augsburgi „kölni márka“ (1694)		233·9060 „
Német Zollverein-Mark		233·8555 „
Bambergi márka	}	233·4583 „
Berlini márka		
Erfurti márka		
Angol Tower-márka	}	233·3533 g
Kölni márka (XIII. sz.-tól)		
Anconai márka		
Barlettai (pugliai) márka		
Barcelonai (rég) márka		
Castello-di-castroi márka		
Chiarenzai márka		
Messinai (szicíliai) márka		
Magyar (Béla király) márka		
Brabanti (rég) márka		232·3957 „
Római (XVIII. sz.) márka		231·3678 „
La Rochellei „angol“ márka		229·8577 „
Cadixi márka	}	228·8124 (229·8577) g
Castiljai márka		
Lissaboni márka		
Lindai márka		
Sevillai márka		228·3741 (229·8577) g

Olasz típus:

Limoges-i márka	226·2800 g
Firenzei márka	225·7925 „
Müncheni márka	} 224·4917 „
Friesachi márka	

Pápai (római) márka	223·3607 g
Ciprusi márka	223·3371 „

Északi típus:

Danzigi márka	219·7528 g
Északi márka	} 215·4960 „
Ó-kölni márka	
Nápolyi márka	212·7839 „
Svéd márka	210·6160 „

Kölni kereskedő-márka típusa:

Szepesi márka	210·4609 g
Erdélyi márka	206·7686 „
Kölni kereskedő-márka	201·9870 (204) g
Varsói márka	200·0170 g
Krakói márka	} 195·7050 „
Poseni márka	
Thorni márka	
Boroszlói márka	} 192·3418 „
Porosz (königsbergi) márka	

<i>Brüggei 6 unciás ezüstmárka</i>	185·9268 „
--	------------

TERJEDÉSE EUF

II. RÉSZ.

MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET.

ELSÓ FEJEZET.

RÓMAI ÉS FRANK PÉNZRENDSZER.¹

A Szent István korában hazánkban meghonosodott pénzrendszer a frank pénzrendszer egyik hajtása volt. Ez viszont a római súly- és pénzrendszerre vezethető vissza. A középkori magyar pénzrendszer megértéséhez ezért okvetlenül szükséges a római és frank pénztörténet főbb vonásokban való ismerete.

¹ IRODALOM. Böckh, Queipo, Mommsen, Hultsch, Finály, Le Blanc, Prou, Soetbeer és Kovács-nak az I. rész 1. fejezete élén idézett művein kívül: K. Samwer u. M. Bahrfeldt: *Geschichte des älteren römischen Münzwesens* (Num. Zeitschr. XV. Wien, 1883). — H. Grote: *Münzstudien. I—VIII.* Leipzig, 1859—77. — M. Prou: *Les monnaies Merovingiennes.* Paris, 1892. (Catalogue des monnaies franç. de la Bibliothèque Nationale.) — H. Seebohm: *Tribal custom in Anglo-Saxon law.* London, 1902. — *On the early currencies of the german tribes.* (Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch. I. 1903.) — B. Hilliger: *Studien zu mittelalt. Maassen u. Gewichten.* (Historische Vierteljahrschr. III. 1900.) — *Der Schilling der Volksrechte u. das Wergeld.* (U. o. 1903.) — *Der Schillingwert der Ewa Chamavorum.* (U. o. 1904.) — *Der Denar der Lex Salica.* (U. o. 1907.) — *Alter und Münzrechnung der Lex Salica.* (U. o. 1909.) — *Schilling u. Denar der Lex Salica.* (U. o. 1910.) — P. Vinogradoff: *Wergeld und Stand.* (Zeitschrift d. Savigny-Stiftung. Germ. Abth. XXIII. 1902.) — H. Brunner: *Geld- und Münzwesen.* (Deutsche Rechtsgeschichte. I. 2. Aufl. Leipzig, 1906.) — P. Heck: *Ständeproblem, Wergeld u. Münzrechnung der Karolingerzeit.* (Vierteljahrschr. f. Soz.- u. Wirtschaftsgesch. II. 1904.) — A. Luschin von Ebengreuth: *Allgem. Münzkunde.* München, 1904. — *Der Denar der Lex Salica.* (Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wissensch. 163. Wien, 1910.) — S. Rietschel: *Die Ent-*

A római pénztörténet kezdeteit, mint általában a primitív népeket, sűrű homály fedi. A történeti források szerint csak annyi bizonyos, hogy Róma a Kr. e. 5. század közepén már túl volt a terménygazdaság első korszakán.

A régi állatpénzek, a *marha* és *juh* mellett¹ a *veretlen réz* lépett fel mint fizetési eszköz. Róma kezdetleges ércpénzrendszere az egykorú Itáliában divatos és valószínűleg etruszk-eredetű² *rézrúdvalután* nyugodott. Fizetési eszközül rézrudak szolgáltak, a melyek *súly szerint* bizonyos értéket képviseltek. A fizetés tehát a rézrudak leméréseivel történt.

A mérlegelt rézrúdvaluta helyébe lépett később a *megjelölt réz valutája*. A *megjelölt réz*, az „*aes signatum*” súlyjelzéssel ellátott rézrúd volt, a mely pontosan meghatározott értéket képviselvén, a tulajdonképeni rézpénz első formájának tekintendő. A „*megjelölt réz*”-darabok súlyosak voltak, 1—5 fontig. Az 1 fontos rézrúd, az „*as libralis*”, lett később a római rézpénzrendszer pénzegysége, a mely

stehungszeit der Lex Salica (Zeitschr. d. Savigny-Stift. German. Abth. XXX. 1909.) — Die Münzrechnung der Lex Salica (Vierteljahrschr. f. Soz.- u. Wirtschaftsgesch. 1911.) — K. Th. Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. I. 2. Aufl. Leipzig, 1909. — Theo Sommerlad: Münzwesen. II. Mittelalter. (Conrad—Lexis: Handwörterbuch d. Staatswissenschaften. VI. 3. Aufl. Jena, 1910.) — Krammer, Mario: Zur Entstehung der Lex Salica. (Festschrift Heinrich Brunner. Zum siebzigsten Geburtstag. Weimar, 1910. 405—471. l.) — F. Friedensburg: Deutsche Münzgeschichte. (Grundriss d. Geschichtswissenschaft v. A. Meister. I.) Leipzig, 1912. — A. Blanchet: Manuel de numismatique française. I. Monnaies frappées en Gaule depuis les origine jusqu'à Hugues Capet. Paris, 1912. — A. Dopsch: Die Wirtschaftsentwicklung d. Karolingerzeit. II. Weimar, 1913. 295—300. l. — Muffat: Beiträge z. Geschichte des bayerischen Münzwesens unter d. Hause Wittelsbach. (Abhandlungen d. Hist. Ph. Cl. d. kgl. bay. Akad. XI. München, 1870.) — H. Dannenberg: Die deutschen Münzen d. Sächsischen u. Fränkischen Kaiserzeit. I—IV. Berlin, 1876—1905.

¹ A legrégebb pénz emléke a korai pénzekben látható *bikaképpen* és a *pecus* (= *marha*) szóból származó „*pecunia*” szóban maradt fenn. A terménypénzről: Hultsch id. m. 254—255. l. Samwer—Bahrfeldt id. h. 14—16. l. V. ö. a II. Rész 2. fejezetét.

² V. ö. Kovács István: Etruria pénzrendszere. (Erdélyi Múzeum. 1909.) 117. l.

részeivel hosszú időn át Róma egyedüli vert pénze volt, A *rézpénz* verésének kezdetét a Kr. e. 5. század második, vagy a Kr. e. 4. század első felére kell tennünk.¹

A nagyobb forgalom és gazdasági emelkedés kezdete korában, a Kr. e. 4—3. században a rézpénz már nem volt elegendő az élénkülő forgalom lebonyolítására. Nagyobb fizetéseknel az ezüst is használatba jött, egyelőre veretlen alakban, mint *ezüststrúd*. A görögökkel és etruszkokkal való sűrűbb érintkezés — a pyrrhusi háborúk és az első pún háború idején — megismertette a rómaiakat a *vert ezüstpénz* előnyeivel. Kr. e. 269/268 óta — Etruria teljes meghódítása után — maguk a rómaiak is kezdtek ezüstpénzt verni.² A római ezüstpénz, a *denarius*, súlyosabb volt a görög ezüstpénznél, az attikai drachmánál (4·37 g). Az első — Kr. e. 268—254 közt vert — denariusok súlya 4·45—4·63 közt ingadozik. Kiverési átlagsúlyuk 4·548 g-ra tehető.

A római pénzrendszer alapsúlya a 327·45 g-os római font (libra) volt.³ A 4·548 g-os denársúly mellett a pénzláb így alakult:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 72 \text{ denarius} = 327\cdot45 \text{ g} \\ 1 \text{ „} &= 4\cdot548 \text{ g.} \end{aligned}$$

Ez a pénzláb azonban nem sok ideig tartotta magát. Már a Kr. e. 3. század végén, a második pún háború idején, új, könnyebb pénzlábra tértek át, a mely pénzláb Nero császár idejéig érvényben maradt. E szerint:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 84 \text{ denarius} = 327\cdot45 \text{ g} \\ 1 \text{ „} &= 3\cdot898 \text{ g.} \end{aligned}$$

A 3·898 g-os denárok, mint *nehéz, köztársasági denárok* ismeretesek. Ezek voltak a germán népek első forgalmi pénzei.

¹ A római *rézpénz* bővebb tárgyalása távol esik tárgyunktól s ezért azzal részletesen foglalkoznunk felesleges volna.

² Az etruszk és római ezüstpénzverés összefüggéséről l. Kovács István id. h. 114. l.

³ Hultsch id. m. 151—154. l. Bahrfeldt id. h. — V. ö. e mű I. részének 1. fejezetét.

Nero uralkodása alatt könnyebb ezüstpénzlábra tértek át. Ekkor már:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 96 \text{ denarius} = 327.45 \text{ g} \\ 1 \text{ „} &= 3.411 \text{ g.}^1 \end{aligned}$$

A 3.411 g-os denár a jó súlyú *császársági denár*.²

Az aranypénz verése mindenütt a culturalis és gazdasági emelkedés kísérőjelensége. Így volt ez Rómában is. Az aranypénz *rendszeres veretése* — nem tekintve a köztársaság korában az aranyrúd, mint fizetési eszköz helyett kivételképen vert s igen különböző súlyú aranypénzeket — Julius Caesarral kezdődik. Az aranyvalutára való áttérés pedig csak Augustus császár korában történt meg. Julius Caesar 1 fontból 40 darab 8.18 g-os aranyat (*aureus*) veretett, a melyek megfelelnek a hasonló súlyú makedóniai, kisázsiai és az ezekből származó ó-gall arany *sztatér*-nek. Nem lehetetlen, hogy az *aureus*-ok mintája — a Julius Caesar galliai hódításával ismertté lett — gall pénz volt.³ Augustus 42 (7.8 g-os), Caracalla 50 (6.55 g-os), Diocletianus pedig már 70 (4.678 g-os) aureust veretett egy fontból. E mellett Diocletianus alatt nehezebb — 5.4576, 6.549, sőt 6.822 g súlyú — aranypénzek is kerültek forgalomba.⁴

Nagy Konstantinosz császár pénzreformja teremtette meg a római birodalom új aranypénzlábát. Az új pénzt, a mely a firenzei aranyak megjelenéséig Európa állandó és legelterjedtebb forgalmi aranypénze volt — a régi *aureus*-sal szemben — *solidus*-nak nevezték.

¹ A réz *as* ezüstegyenértéke — a számításban általánosan használatos *sestertius*, — a denarius fele — a *quinarius* — és a 3—2. században $\frac{3}{4}$ denarius értékben (előbb 3.41, majd 2.92 g súlyban) vert *victoriatius*, valamint a korai császárkor nehéz ezüstpénzei (*argenteus*, Aurelianus stb.) a mi szempontunkból nem bírnak fontossággal. V. ö. Hultsch. 287—299. l.

² A római réz- és ezüstvalutáról: Hultsch id. m. 254—299. l. és Böckh, Mommsen, Samwer—Bahrfeldt id. művei.

³ V. ö. Seebohm: Tribal custom. 8—9. l. A fennmaradt gall *sztatér*-ek súlya 7.34—8.5 g közt ingadozik. Blanchet id. m. 7. l.

⁴ Hultsch id. m. 302., 308—311., 319—321. l. — Hilliger: Schilling. 1903. 179—180. l.

Az aransolidus a törvényes rendelkezések szerint $\frac{1}{72}$ font, azaz 24 siliqua (4·548 g) aranynek felelt meg. Ez alapon az irodalomban rendszerint

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 72 \text{ solidus} = 1728 \text{ siliqua} = 327\cdot45 \text{ g} \\ 1 \quad \text{„} &= 24 \quad \text{„} = 4\cdot548 \text{ g} \end{aligned}$$

pénzláb alapján vert pénznek tartják. Az egész, fél- (semis-es) és harmadsolidusok (tremisses) tényleges súlyadatai azonban némileg módosítják e feltevést.

A legújabb kutatások¹ eredményei szerint a *solidus* törvényes értéke, azaz *névértéke* volt 24 siliqua. A császári kincstár 24 siliqua színaranyért 1 solidust, 1 fontért 72 solidust adott, a *kiverés azonban valamivel könnyebb pénzláb alapján történt.*

A solidusok *teljes súlya* a kiveréskor 4·48—4·50 g volt. Mivel azonban — bizonyos határon (4·25—4·65 g) belül — „al marco“ verettek s darabolásuk messze esett a mai pontosságtól, természetesen nem kerülhették el az „al marco“ vert pénzek rendes sorsát, a súlycsökkenést. Ezért a *forgalmi átlagsúly* a teljes súlyon alul marad. Az összes éremleletek alapján a *forgalmi átlagsúly* előbb 4·45, majd 4·42, végül — s ez állandó maradt — *4·4 g-ban* állapítható meg.² A törvényes súly (4·548 g) és a teljes kiverési súly (4·48 g) közt levő, kb. 1%-os különbség volt a kincstár *pénzverési jövedelme*, a minek terhét a nyers aranyat beváltó polgárok viselték.

A solidus és részeinek tényleges *forgalmi súlya* a mérések szerint:

$$\begin{aligned} 1 \text{ solidus} & \text{ (a theoretikus } 4\cdot548 \text{ g helyett)} = 4\cdot40 \text{ g} \\ 1 \text{ semissis} & \text{ („ „ 2\cdot274 „ „)} = 2\cdot15 \text{ „} \\ 1 \text{ tremissis} & \text{ („ „ 1\cdot516 „ „)} = 1\cdot43 \text{ „}^3 \end{aligned}$$

¹ Különösen Luschin: Der Denar d. Lex S. 59—89. l.

² Luschin (id. m. 77. l.) számításai szerint — 459 aransolidus mérlegelése alapján — 61·5% van 4·35—4·45 g közt, 20% 4·55 > 4·46 g közt és 18·5% 4·20 < 4·34 g közt. V. ö. még Queipo id. m. III. 492—494. l. Szerinte a VII—IX. században a solidussúly 4·3—4·4 g közt ingadozik.

³ A bizánczi aransúlyokat lásd: Queipo (id. m. III. 484—508. l.) táblázatán és Luschin id. m. 59—89. l. Soetbeer (id. m.

Ez a pénzláb Byzáncban — néhány századgrammnyi ingadozással — a késő középkorig állandó maradt.¹

Konstantinosz reformja óta a római, különösen a kelet-római birodalomban az ezüstpénz jelentősége minimálisra csökkent. A pénzrendszer kettős, *arany- és bronzvalután* nyugodott. Értékpénzül aransolidusok és bronz kis pénzek (nummi) verettek, a melyek mellett *az ezüstpénz csak mint váltópénz szerepelt*. Az ezüstpénz értéke az arany és bronz értékarányának változásai szerint ingadozott. A II—III. században, a római pénzügy kritikus korszakában, már állandó ingadozás észlelhető az ezüstdenárok súlyában (4·00 > 2·40 g-ig) és finomságában, míg végre Konstantinosz reformja nyomán egészen eltűntek a forgalomból. A denár helyét új, bizonyos ideális arany- vagy bronzsúly értékét képviselő ezüstpénzek foglalták el. A IV. század második felétől kezdve vert római ezüstérmek többé nem ezüst értékpénzek, hanem *igen kis mennyiségű arany, vagy nagytömegű bronz helyettesítésére*² szolgáló váltópénzek.

E pénzek közé tartoznak a *siliqua auri*, a *félsiliqua* és *milliarensis*, a melyek ideális aransúlyok kifejezésére vert ezüstérmek. Az akkori értékarány (1 : 14·4) szerint:

1 siliqua = $\frac{1}{24}$ aransolidus = 0·189 g arany = 2·7288 g ezüst;

$\frac{1}{2}$ siliqua = $\frac{1}{48}$ arany solidus = 0·0945 g arany = 1·3644 g ezüst;

1 milliarensis = $\frac{1}{12}$ aransolidus = 0·378 g arany = 5·4566 g ezüst.

I. 264—279 és II. 364—365. l.) és Hilliger (Der Denar d. L. S. 1907. 1—12. l.) szerint a VI—VII. század fordulóján és tán a IX. században is pár évig tartó *időleges* súlycsökkenés (3·8—4·0 g) észlelhető.

¹ A *római aranypénzekről*: Hultsch. 326—329. l. — Hilliger: Schilling. 1903. 180—181. l.; Denar. 1907. 11—12. l. — Soetbeer. I. 264—269., II. 301. és köv., 364—365. l. — Inama—Sternegg. I. 243—249. l. — Luschin: Der Denar d. L. S. 59—89. l.

² Rietschel kétségbevonja, hogy ezek váltópénzek lettek volna (Münzrechnung id. h. 40. l.). Hilliger és különösen Luschin érvelése azonban teljesen meggyőző e tekintetben. Már e pénzek neve („siliqua auri” etc.) is mutatja, hogy *aranyvaluta* alapján vert ezüstérmek voltak, tehát nem is lehettek értékpénzek.

A milliarense, siliqua és félsiliqua tehát 0·378, 0·189, 0·0945 g arany kifejezésére, forgalmi váltópénzül vert ezüstérmek voltak.¹ Mivel azonban e pénzek sohasem voltak értékpénzek, kiverési súlyuk sem fedte teljesen az arany-siliqua tényleges ezüstegyenértékét. Állandó nagy ingadozás észlelhető a milliarense, siliqua és félsiliqua súlyában, a mit részben az „al marco“-verés, részben a pénzláb-rosszabbodás rovására írhatunk.²

* * *

A germán törzsek közt — a rómaiakkal való gyakori érintkezés következtében — már a Kr. u. I. században elterjedt és rövid idő alatt szélteben-hosszában forgalomba jött a római köztársasági, majd a könnyebb császársági denarius. A germánok különös előszeretettel viseltettek a kis forgalom lebonyolítására alkalmas ezüstpénz iránt, az aranynyal szemben. Kiváltképen kedvelték a római denárokat.

A szabad germán törzseknek a római határoktól Skandináviáig évszázadokon át *egyedüli forgalmi pénze* a római ezüstdenár volt. Még az V. századból származó germániai

¹ A siliqua-pénzláb alapján vert ezüstpénzek mellett vertek Byzáncban az V—VI. sz.-ban bizonyos nagobbmennyiségű bronzértéket képviselő ezüstpénzeket is, a két fém 1 : 100 értékarányának megfelelően. E pénzek tekintetében még csak a kutatás kezdőlépései történtek meg s egyébként is a bronzpénzek ismertetése távolesvén tárgyunktól, csupán azt említem fel, hogy *4 uncia bronz = 16 as* összegét e korban *denariosz*-nak nevezték s ennek ezüstben 1·09152 g felelt meg. A *denarius* eredeti értelmétől teljesen eltérő jelentésben volt tehát használatos. A császárkori 3·411 g-os denárt ezidőben már a legtöbb forrás *drachmá*-nak nevezi, súlyban azonos lévén az attikai 341 g-os pénzverési mina ($\frac{1}{100}$) drachmájával. A byzáncai bronzpénzekről különösen Hultsch id. m. 332—348. l. — Hilliger: Denar. 1907. 17. l.; Alter u. Münzrechnung. 1909. 204. l.

² *A római ezüstpénzről*: Queipo id. m. II. 11—62. l. — Hultsch 269—271., 284—289., 311—313., 321—324., 329—332., 340—348. l. — Soetbeer id. m. I. 264—269.; IV. 244—245. l. — Inama—Sternegg id. m. I. 243—246. l. — Hilliger: Schilling. 1903. 179—187. l.; Denar. 1907. 7—16. l.; Alter u. Münzrechn. 1909. 204. l. — Luschin; Der Denar. 2—22. l.

leletekben is, a mikor a római birodalomban a denár használata már rég megszűnt s újólág nem is veretett, *csereszámra* kerülnek elő az I.–II. századból való római denárok. Ugyane leletekben mindössze 20–30 db. IV–V. századi aransolidus került elő.¹

A kedvelt ezüstpéni mellett az aransolidus csak lassanként terjedt el a IV–V. században római szomszéd-ságba került germán népek közt. A római tartományokkal mind sűrűbbé váló gazdasági érintkezés, majd e tartományok területére való letelepedés és ezzel egyidőben a régi denárkészlet állandó fogyása végre is rákényszerítette a germánokat az aranypéni használatára.

Az V. század közepe óta egyes, már consolidáltabb viszonyok közt élő és római területeken letelepedett germán népek uralkodói maguk is verettek aranypéni. A gót és frank királyok első pénzei úgy külső forma, mint súly tekintetében teljesen a byzáncai solidus és tremissis mintájára készült *utánveretek* (Nachmünze) voltak. Kezdetben a római császárok képe volt ez aranyakon és csak idővel verettek saját képükkel s nevükkel ellátott aranyakat. Elsőnek I. Theodobert (534–548) frank és Leovigild (533–586) gót királyok.

A VI. század harmadik negyedében találkoznak a frank pénzrendszer önállósulásának első tüneteivel. A frank királyok ezidőben, mialatt Byzáncriban szigorúan ragaszkodtak Konstantinosz solidus pénzlábához, valószínűleg az aranykészlet csökkenése miatt *könnyebb pénzlábra tértek át*. A Meroving-solidus és tremissis (triens), a melyek kezdetben a byzánccival azonos 24 siliquás (4·548 g, a való-ságban kb. 4·4–4·48 g-os), illetve 8 siliquás súlyban verettek, folytonosan csökkennek súlyban. A pénzletek tanúsága szerint előbb 22¹/₂, majd 21, végül a VII. század elején — II. Chlotár alatt — már csak 20 siliqua² a solidus, 7¹/₂, 7, azaz 6²/₃ siliqua a triens-arany súlya. A solidus

¹ V. ö. Rietschel: Münzrechnung id. h. 58–62. I. Különösen nagyszámban szerepelnek e leletekben az Antoninusok denárai.

² A 22¹/₂ és 20 siliquás solidus ellen támasztott kételyeket lásd alább.

igen ritkává vált s a tulajdonképeni forgalmi aranypénz a *harmadsolidus (triens)*¹ volt.

A súlycsökkenéssel kapcsolatban nagy zavarok álltak elő. A kellő központi felügyelet híjával levő különböző pénzverőhelyeken, különböző súlyban vert — 24, 22 $\frac{1}{2}$, 21 és 20 siliquás — solidusok és megfelelő triensek kerültek forgalomba. A pénzláb nem volt egységesen megállapítva s a fizetéseknel nagy bonyodalmak keletkeztek a különféle súlyú és értékű aranyak miatt.² E zavaroknak természetes következménye volt, hogy a fizetéseknel a pénzszámlálás helyébe a *súly szerinti* értékelés lépett, a mi egyértelmű a *veretlen ércz valutája* felé való visszafejlődéssel.³

¹ Hilliger szerint a „*triens*” csak a csökkent súlyú $\frac{1}{2}$ sol. neve, szemben a 8 siliquás „*tremissis*”-sel. Következtetése azonban nagyon merész.

² A 22 $\frac{1}{2}$ siliquás sol. 4·271, a 21 siliquás 3·977, a 20 siliquás 3·78 g, a megfelelő triens: 1·423, 1·325, 1·26 g volt.

³ A *Meroving-aranyokról*: Soetbeer id. h. II. 313—345., 545—587., 601—626.; IV. 243—246. l. — Vinogradoff id. m. 126—129. l. — Inama—Sternegg id. m. I. 243—257. l. — Brunner id. m. I. 311—321. l. — Hilliger: Schilling. 1903. 188—196; 453—458. l.; Denar. 1907. 18—24. l.; Alter u. Münzrechnung. 1909. 200—211. l.; Schilling u. Denar. 1910. 281. s köv. l. — Prou: Mérovingiennes. XIV—XCV. l. — Luschin: Denar. 22—39. l. — Az a régebbi nézet, mintha a Meroving-solidus $\frac{1}{24}$ font lett volna, a mit Guilhiermoz még legutóbb is hangoztat (id. m. 162. l.), alaptalan. Czáfolatát adják Hilliger és Luschin. Hasonlóképen tisztára theoretikus Seebohm (Tribal custom. 8—9. l. és On the early . . . 176—177. l.) feltevése az $\frac{1}{24}$ fontos solidusról és a római 0·189 g-os siliquától eltérő frank 0·195 g-os siliquáról. Rietschel és Blanchet kételyeket támasztanak a 22 $\frac{1}{2}$ és 20 siliquás solidus létezésé iránt. Rietschel (id. m. 43—48. l.) csak a 21 siliquás solidus létezését fogadja el s szerinte a 24-ről 21 siliquára csökkenés abban leli magyarázatát, hogy a frankok kezdetben (V. század) a római 1 : 14·4 értékaránytól eltérő arányban 40 denárt, azaz félsiliquást számítottak 48 helyett 1 solidusra. Később a rómaiakkal való sűrűbb kereskedelmi érintkezés arra kényszerítette őket, hogy a való értékviszonynak megfelelőbb könnyű — 21 siliquás — solidusokat verjenek. E magyarázat azonban kissé erőltetett s inkább a 20 siliquás solidus verését magyarázhatná meg. A 20 siliquás solidust Rietschel a *longobárd* királyok pénzének tartja. E feltevést nem kis mértékben támogatja az a körülmény, hogy míg Luschin összesen 15 darab 20 siliquás solidust ismer, addig a *Magyar Nemzeti Múzeumban magában 14 darab van.* (V. ö. Gohl

A frank *ezüstpénzverés* kezdeteit meglehetősen sűrű homály fedi. Éppen az utolsó évtizedben folyt le a meroving-denár eredete és értéke körül — a „*Lex Salica*“ korának kérdésével kapcsolatos — termékeny tudományos vita s a kérdést mindamellett ma sem tekintik végleg eldöntöttnek.¹

Annyi bizonyos, hogy a Gallia területére telepedett frankoknál — noha aranypénzverésük korán, a VI. század első felében, megkezdődött — a forgalmat hosszú időn át római pénzekkel bonyolították le. A leletek tanúsága szerint úgy a kis bronzpénzek, mint a siliqua-láb alapján vert ezüstpénzek forgalomban voltak a frankoknál.²

Hilliger és Luschin a VI. századból fennmaradt apró (0.07—0.30 g-os) ezüstpénzekben látják *az első frank ezüstpénzeket*. Nagyonbrészt a római császárok nevével készült *utánveretek* ezek, csak néhányon találjuk a frank uralkodók nevét. Súlyuk ingadozó s — bár már történt kísérlet osztályozásukra³ — eddigelé nem sikerült és igen csekély számban

Ödön: II. Chlotár frank király pénzei a Nemz. Múzeumban. Num. K. 1912. 62—63. l.), a mit a longobárdok *pannoniai* tartózkodása megmagyarázhat.

¹ A vita a *Lex Salica* korának meghatározása körül forog. A régi — jogtörténeti — iskola hívei a *Lex Salica*-t Klodvig vagy fiai korában keletkezettnek vélik, míg ellenfeleik — elsősorban Hilliger és Luschin — a törvény pénzzámitása, különösen a *frank denár* szereplése alapján a VII. századra teszik a *mai szöveg* keletkezésének korát. Az egész kis könyvtárra rugó vitairodalom pénztörténeti szempontból nevezetesebb értekezéseit e fejezet élén felsoroltam. Mint a két ellentétes irány leg-sikerültebb termékeit s mintegy a pénztörténeti vitakérdések legpregnansabb összefoglalását Luschin von Ebengreuth (*Der Denar d. Lex Salica*) és Rietschel (*Die Münzrechnung der Lex Salica*) értekezéseit, továbbá mint a két ellentétes felfogás szerencsés áthidalását Krammer (*Zur Entstehung d. Lex Salica*) művét kell kiemelnünk.

² *A frankoknál forgó római ezüstpénzről*: Soetbeer id. h. I. 545—583.; II. 347—348; IV. 243—246. l. — Brunner id. m. I. 311—314. l. — Inama—Sternegg id. m. I. 238—249. l. — Luschin: Münzkunde. 156—157. l.; Denar d. L. S. 12—21., 39—55. l. — Hilliger: Schilling. 1903. 186—187. l. — Denar. 1907. 16—22. l. — Alter u. Münzrechnung. 1909. 200—211. l. — Guilhiermoz id. m. 162. l. — Prou: Mérovingiennes. XCVI—CII. l. — Rietschel: Münzrechnung. 57. s. köv., 71—74. l.

³ Hilliger: Denár. 1907. 21—22. l.; Alter u. Münzrechnung. 1909. 201—204. l. — Rietschel id. m. 75—76. l.

lévén ismeretesek, nem is sikerülhetett megállapítani, mely római, illetve byzánczi pénzek mintájára verettek. Ez apró ezüstpénznél jóval fiatalabbnak tartják a *frank denárokat*. A Meroving-denárok verésének kezdetét a VII. század elejére teszik és kapcsolatba hozzák a solidusok pénzlábjának könnyebbedésével. Szerintük a frank birodalom egyesítője, II. Chlotár (584—628) és fia, I. Dagobert (628—638) — a kettős (arany és ezüst) valutára való áttéréssel — új alapokra fektették a birodalom pénzverését. A byzánczi bronzvalutának az ezüstpénzt kedvelő germánoknál semmi gyökere sem lévén, az aranykészlet folytonos csökkenése mellett, szükségessé vált — az addig csak váltópénzül vert ezüstpénzek helyébe — *ezüst értékpénzek* verése. Hilliger a „*denarius*” névből kiindulva, a byzánczi bronz denarioszszal (4 uncia bronz = 1 denariosz) vél összefüggést találni. A Meroving-denárt e denariosz ezüstegyenértékének (1.09152 g) tartja. Luschin — semmiféle bizonyítékunk sem lévén arra, hogy Byzáncriban e bronz denárt ezüsből valaha is kiverték volna — ez összefüggést nem fogadja el. Ő a Meroving-denárnak a 20 siliquás solidushoz való viszonyát figyelembe véve — Babelont és másokat követve — a római *félsiliquás* ezüstpénzben látja a frank denár őset. A *denarius* név magyarázatát abban találja, hogy a régi római denariusok úgy finomságban, mint (a germánoknál folytonosan használatban lévén) kopás útján csökkentek. Az I. század végén finomsúlyuk — a leletek tanúság szerint — már kb. csak 2.56 g volt. Érthető tehát, hogy a frankok a náluk közkedvelt ezüstpénz, a *denarius* nevét a közel egysúlyú siliquára (2.728 g) s ennek hányadaira is alkalmazták.

Velük szemben Rietschel az említett VI. századi apró ezüstpénzeket a korai frank források *argentei minuti*-jával azonosítja. Ez a név magában foglalja, hogy mellettük más, nagyobb ezüstpénzek is voltak forgalomban. A frankok — Rietschel szerint — már régi hazájukban, az V. század első éveiben vertek ezüstpénzt római mintára. E pénzek maradványait látja az 1907. évi dortmundi lelet 16 darab kétségkívül barbár eredetű és I. Theodebert-

nek (534—548) két ismert pénzében. Ez a pénz lenne szerinte a *Lex Salica denárja*, a melyet a frankok a római félsiliquás mintájára verettek. A VII. századi Meroving-denárokkal a folytonosságot akkép gondolja megállapíthatónak, hogy a Galliába telepedett frankok az V—VI. században az új hazájukban nagyszámban forgalomban levő római félsiliquások mellett szükségtelennek vélték a denárok verését. Denarius néven a régi frank denárokkal egyértékű római félsiliquásokat használtak ez időben. Nem tartja azt sem bebizonyítottnak, hogy az ezerszámra ismert, de időmeghatározásra alkalmas nevekkel nem rendelkező Meroving-denárok mind a VII. századból s nem korábbi időből valók.

Pénztörténeti és numismatikai szempontból mindenestre Hilliger és Luschin érvelését kell helyesnek tartanunk. A mit ők a Meroving-denárokról és solidusokról megállapítottak, Rietschelnek nem éppen szerencsés numismatikai kritikával dicsekvő ellenkező felfogásával szemben is, magunkévá teszszük.¹

Az ellentétek áthidalását legújabbán szerencsésen oldotta meg Kramer, a ki a Monumenta Germaniae részére a Lex Salica kritikai kiadását készíti elő. Alapos forrástanulmányában kimutatta, hogy a Lex Salica ősi szövegezését leghívebben nem az eddig alapul vett szövegek tartották fenn, hanem az a kézirat, a melyben a solidus $\frac{1}{40}$ -ének számított frank denár még egyáltalában nem fordul elő.² Az eredeti V. századi szövegben a díjak csupán *aransolidusban* fejeztettek ki. A kettős — solidussal és denárral való — számítás a Lex-nek újabb, VIII. századi szerkesztéseiben fordul csak elő, tehát oly kor-

¹ Rietschel felfogásának hypothetikus voltáról v. ö. Luschin von Ebengreuth: Münzwesen (Reallexikon der germanischen Altertumskunde. III. Bd. Strassburg, 1916. 268. l.): „Rietschels Behauptung — Numismatiker sprachen sich weit vorsichtiger aus —, dass die mit dem Dortmundener Goldschatz Zum Vorschein gekommenen unbekanntenen Silbermünzen fränkische Silberdenare aus der Zeit um 400 seien, ist in keiner Weise erwiesen.“

² Kramer id. m. 439—448. l.

ban, a mikor már szükségesnek látszott a régi solidus-számítást denárértékben megmagyarázni. Krammer megállapításai teljesen kiküszöbölik a numismatikai vitapontokat. Rietschel és a vele azonos felfogást valló tudósok csak azért nem nyugodhattak bele Hilliger és Luschin megállapításaiba, mert ők a törvény szövegéből — igen helyesen — annak V—VI. századi eredetét vitatták. Mivel azonban Krammer kimutatta, hogy az eredeti szövegezésben az $\frac{1}{40}$ solidust érő Meroving-denárról egyáltalában nincsen szó,¹ Luschinék kritikái alapon álló pénztani megállapításai többé nem igen vonhatók kétségbe.²

*A frank királyok a VII. században*³ — az arany-solidus súlycsökkenésével egyidőben — „denarius” vagy „dinars” néven a késő-római félsiliquással azonos értékű ezüstpénzeket verettek.⁴ A „denarius gallicus” (sali denár, frank denár, Meroving-denár) névértéke $\frac{1}{2}$ siliqua arany-nak felelt meg s így törvényes pénzlába:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font ezüst} &= 240 \text{ denár} = 327\cdot45 \text{ g} \\ 1 \text{ „} &= 1\cdot364 \text{ g volt.} \end{aligned}$$

*A Merovingok korában 1 arany solidusra 40 frank denárt számítottak.*⁵ Ez a számítás már a leszállított súlyú 21, illetve 20 siliquás Meroving-solidusra vonatkozik.

A fennmaradt pénzek súlyátlagos alul marad az 1·364 g-os súlyon.⁶ Ha azonban tekintetbe vesszük az egyes

¹ Az ősi szövegben három helyen előforduló „denarius” nem solidussal kapcsolatban s nem is mint díj szerepel. Ez esetekben alatta az egykorú, forgalmi pénzül használt római denár értendő.

² Vitás kérdés csupán a 20 siliquás frank solidus létezése marad.

³ Az első, kor szerint biztosan megállapítható denár II. Caribert (629—631) pénze.

⁴ Régebben $\frac{1}{256}$ római fonttal, vagyis 1 *scripulum*-mal (1·137 g) azonosították a Meroving-denárt. Újabban e nézetet csak Seebohm (Tribal custom. 99. és 180—188. l., On the early... 174—175. l.) vallja.

⁵ Rietschel és Heck a régi 24 siliquás solidusra vonatkoztatják a 40 denáros számítást és úgy magyarázzák, hogy — szemben a római 1 : 14·4 értékarányával — a frankoknál 1 : 12 lett volna a két fém értékaránya. Azt azonban maga Rietschel is elismeri, hogy a solidusok súlyleszállítása éppen a 40 denáros számítással volt kapcsolatban.

⁶ Az adatokat lásd Luschin: Der Denar d. L. S. 41—48. l.

súlyok nagy ingadozását (0·6—1·5 g), az értékarányok időközben bekövetkezett alábbszálltát, az „al marco“-verés és kopás hibáit, végül azt, hogy magát a mintául vett római félsiliquást sem verték sohasem a theorethikus 1·364 g-os súlyban, a félsiliquás pénzláb feltevése egyáltalában nem tekinthető hypothetikusnak.

Végleges eredményt csakis a kor szerint még meg nem határozott Meroving-denárok chronologikus sorrendjének megállapítása után nyerhetünk. Az összes fennmaradt denárok átlagos súlya, a nagyobb leletekben, 1·1—1·2 g közt ingadozik. Az „al marco“-verés hibáira 5%-ot véve fel, a kiverési súly nem haladhatta meg az 1·24—1·26 g-ot.¹

Mi volt az oka e pénzlábkönnyebbitésnek és mikor következett az be, a chronologiai sorrend híján ma még nem állapítható meg, de valószínűnek tartom, hogy az ezüstnek a VII. század folyamán Byzáncban is észlelhető értékelkedésével függ össze, annál is inkább, mert a fennmaradt denárok túlnyomó része a VII. század második feléből és a VIII. századból való.

40 denár arany-ellenértéke — 1 denár a félsiliquával lévén azonos — 20 siliqua arany volt.² 20 siliqua aranyaknak a régi 1:14·4 értékarány mellett 54·575 g ezüst, míg az új 1:13·5 arány mellett már csak 51·03 g ezüst felelt meg. Érthető tehát, ha az (54·575:40 =) 1·364 g-os denár helyett (51·03:40 =) 1·275 g-os, illetve 1·26 g-os denárokat kezdtek verni.³

¹ Luschin id. m. 1·24 g-ra teszi.

² Ezt nem érinti Rietschel feltevése sem, a ki a 20 siliquás aranypénz létezését tagadja.

³ *A Meroving-denárról és solidusról*: Soetbeer id. m. I. 583—600., 626—636.; II. 301—329.; IV. 243—246. l. — Vinogradoff id. m. 129—133. l. és *Zur Wergeldfrage* (Vierteljahrschr. f. Soz. u. Wirtschaftsgesch. III. 1905. 535. s köv. l.). — Brunner id. m. I. 312—318. l. — Inama—Sternegg. I. 246—257. l. — Seebohm: *Tribal custom*. 98—99., 180—188. l. *On the early...* 174. s köv. l. — Prou: *Merovingiennes*. CII—CXV. l. — Hilliger: *Schilling*. 1903. 196—206., 453—458. l.; *Denar*. 1907. 24—29. l.; *Alter u. Münzrechnung*. 1909. 200—211. l.; *Schilling u. Denar*, 1910. 281. s köv. l. — Luschin: *Allg. Münzkunde*. 156—157. l. *Der Denar...* 39—55. l. — Blanchet. I. 238. s köv. l. — Rietschel id. m. 35—74. l.

Az újabb és könnyebb pénzláb szerint:

$$1 \text{ font} = 6\frac{1}{2} \text{ solidus} = 260 \text{ denár} = 327\cdot45 \text{ g,}$$

$$1 \text{ „} = 1\cdot259 \text{ „}$$

A kettős valután nyugvó frank pénzrendszer nem soká tarthatta fenn magát. Az aranypénz súlycsökkenése csak egy tünete volt az aranypénzek állandó romlásának. A byzánczi császársággal korábban fennálló forgalom hovatovább teljesen megszűnt, belföldi aranytermelés nem volt. A meglévő aranykészlet a fejedelmi és nagyúri kincsházákban halmozódott fel, tehát a forgalom részére elveszett. A solidusokat és trienseket mind rosszabb aranyból (fehér arany) és mind ritkábban verték. A VIII. században már jóformán kizárólagos fizetési eszközzé lett az ezüstdenár. A számítások ugyan még *solidus*-okban történtek, de a név elvesztette eredeti tartalmát. *A solidus aranypénzből 40 ezüstdenár összegét jelentő számítási pénzzé alakult át.*

A törvényes, de már csak névleges aranyvalutát felváltó kettős valuta helyébe a VIII. században a tényleges ezüstvaluta lépett.

Az aranypénzromlással egyidőben azonban az ezüstpénzláb is fokozatos romlásnak indult. Az értékaránycsökkenés és az aranypénz finomságának súlyedése az eredeti ezüstpénzlábnál jóval könnyebb pénzláb alkalmazására vezetett. A VIII. század folyamán 240 és 260 denár helyett már 280, sőt 300 denárt is vertek egy fontból. E pénzláb-könnyebbités azután teljesen aláásta az ezüstdenár hitelét. A pénzkészlet csekély voltával és az új, könnyű és változó súlyú pénz iránti bizalmatlansággal okozati összefüggésben a *veretlen ércz valutája* felé való visszafejlődés következett be. Az arany- és ezüstrudakkal — súly szerint — való fizetés e korban uralkodóvá vált és a vertpénz mellett a késő középkorig állandóan szokásban maradt.¹

* * *

¹ Soetbeer id. h. IV. 245—255. l. — Inama—Sternegg id. m. I. 258—260., 620—622. l. — Vinogradoff id. m. 128. s köv. l. — Hilliger id. értekezései.

A századok óta állandóan tartó pénzromlás és az ezzel kapcsolatos gazdasági süllyedés a VIII. század közepén már elodázhatatlanná tették a gyökeres pénzreformot. Kis Pipin és Nagy Károly, a Karoling-ház első uralkodói, felismerték a reformok szükségét és igyekeztek a pénzverés kérdését megfelelő módon megoldani. *Reformkísérletüket siker koronázta és megalapozóivá lettek Nyugat- és Közép-Európa középkori pénzrendszerének, az ezüstdenár-rendszernek.* A Karoling-pénzrendszer a tényleges állapotoknak megfelelően *ezüstvalután* épült fel.¹ Az aranypénzek verése Nyugat-Európában ezidőtől kezdve évszázadokon át szünetelt.

A Karoling-reform voltaképpen két — egymással szoros összefüggésben álló — reform volt. Pipin reformja — a névleges aranyvaluta kiküszöbölésével és *az ezüst valuta törvényes megállapításával* kapcsolatban — a pénzverés szigorúbb királyi ellenőrzésére, vagyis a mi evvel egyértelmű, egy országos, állandó pénzláb megállapítására irányult. Nagy Károly csak ennek az első reformnak végrehajtása után alkotta meg az új, nehezebb pénzlábon alapuló Karoling-pénzrendszert.

A számítási pénzzé alakult 40 denáros solidus mellett a VIII. század közepén (743) ugyancsak *solidus* néven egy más számítási pénz tűnik fel, az úgynevezett *ezüstsolidus*.

Az új számítási pénz *12 frank denár* összegét jelentette. Eredetét egyesek a bajor és alemann 1 solidus = 12 saiga (római denarius) számításban keresték. Mások — és ez valószínűbb — a Meroving-kor forgalmi aranypénzének, a *triens*-nek, számítási pénzzé alakulását látják benne.

A 12 denáros (ezüst-)solidus törvényes elismerése — a 754—755. évi capitularéban — *az ezüstvalutára való áttérést jelenti.* A 12 denáros solidus lett az új pénzrendszer jellemző számítási pénzévé.

A 754—755. évi capitulare szerint egy fontból 22 solidust, vagyis 264 denárt vertek.²

¹ Nagy Károly és JámberLajos szórványosan előforduló aranypénzeiről: P r o u. Carolingiennes. XXX. s köv. l. -- Dopsch id. m. 306–308. l.

² Újabb felmerült az a nézet, hogy ez a rendelkezés nem a súlyfontra, hanem a pénzverési fontra engedélyezett 10%-nyi nemtelen fém

$$\begin{aligned}
 1 \text{ font} &= 22 \text{ solidus} = 264 \text{ denár} = 327.45 \text{ g} \\
 1 \text{ „} &= 12 \text{ „} = 14.88 \text{ „} \\
 1 \text{ „} &= 1.24 \text{ „}
 \end{aligned}$$

Később — némelyek szerint — vagy Nagy Károly, vagy még Pipin nehezebb pénzlábat alkalmaztak. Az új pénzláb szerint 1 fontból 20 solidust, vagyis 240 denárt vertek volna.

$$\begin{aligned}
 1 \text{ római font} &= 20 \text{ solidus} = 240 \text{ denár} = 327.45 \text{ g} \\
 1 \text{ „} &= 12 \text{ „} = 16.372 \text{ g} \\
 1 \text{ „} &= 1.364 \text{ g}^1
 \end{aligned}$$

Ez a pénzláb azonos a VII. századi Meroving-denár pénzlábéval s a római félsiliquás pénzlábbal. Pipin és Nagy Károly tehát — ha ezt a 240 denáros pénzlábat csakugyan már 781 előtt életbeléptették — a régi törvényes ezüst-pénzlábat állították vissza, kapcsolatban az ezüstvaluta behozatalával.

Nagy Károly később — 781 táján — még tovább ment egy lépéssel a reformok terén, nehezebb pénzlábat léptetvén életbe. A műveletet azonban nem az 1 római fontból vert denárok számának újabb csökkentésével, hanem egy új — a római fontnál nehezebb — pénzverési súlymérték alkalmazásával hajtotta végre.

A római font helyébe egy annál kb. 25%-kal nehezebb — az ő korában Arábiában általánosan használt —

keverésére vonatkozik. E szerint 240 denárt vertek volna 1 fontból s 24 denárnyi nemtelen fémot keverték volna hozzá. Hilliger: Schilling. 206—211. l. Inama—Sternegg. I. 622—634. l.

¹ Pipin és Károly 1781 előtti denárainak tényleges súlya a 264 denáros pénzlábnak felel meg. Prou adatai szerint 71 darab közül csak 5 haladja meg az 1.36 g-ot, 35 pedig még az 1.2 g-os súlyon is alul marad. *Össztlaguk* (71 db = 83.57 g lévén) *1.177 g* s még az 5% hozzáadással is *csak 1.2358 g* (v. ö. a II. 1. függelék). A súlyosabb darabok: 1.47, 1.46, 1.41, 1.31, 1.29, 1.27 (Pipin); 1.27 (Kari-man); 1.39, 1.36, 1.33, 1.32, 1.31 (3 db), 1.30 (3 db), 1.29, 1.28, 1.27 (2 db), 1.26 g (Nagy Károly) súlyuak. — Tekintettel arra, hogy az átlagot aránylag kevés, még pedig igen különböző pénzverőhelyeken vert denárból számítottam ki, nem állíthatjuk, hogy e denárok — vagy *legalább azok egy része* — nem a 240 denáros pénzláb alapján verettek volna.

súlymértéket hozott be. A 408 grammos új fontból, a Karoling-fontból (pondus Caroli),¹ 20 solidust, vagyis 240 denárt vertek. Az új pénzláb szerint:

$$\begin{aligned} 1 \text{ font} &= 20 \text{ solidus} = 240 \text{ denár} = 408 \text{ g} \\ 1 \text{ „} &= 12 \text{ „} = 20\cdot4 \text{ g} \\ 1 \text{ „} &= 1\cdot7 \text{ „} \end{aligned}$$

Az első Karolingok korából fennmaradt denárok súlyadatai igazolják e pénzláb alkalmazását. Átlagsúlyuk az „al marco“-verés hibáira felvett 5%-kal pontosan 1·7 g.²

A Karolingok vaskövetkezetességgel vitték keresztül a pénzrendszer reformálását s a birodalom különböző városaiban levő pénzverők szigorú ellenőrzését. Az egységes birodalmi pénz az új, 1·7 g súlyú *Karoling-denár* volt. Nagy Károly közvetlen utódai, Jámbor Lajos és Kopasz Károly — a ki 864-ben külön részletes rendelkezéssel (Edictum Pistense) szabályozta a pénzverés ügyét — teljesen az ő nyomdokain haladtak. A birodalom kettéosztása után is a francia Karolingok közel egy századon át hívek maradtak e téren nagy ősük hagyományához.

Németországban a IX. század közepe táján, Franciaországban a IX. század legvégén — az utolsó Karolingok alatt — a denársúly mindinkább csökken s többé nem éri el a törvényes, 1·7 g-os súlyt. A pénzverési és pénzelési jog eladományozásának kezdete az általános pénzromlás megindulását jelzi. A pénzverési joggal bíró hercegeknek és püspököknek, sőt maguknak a francia és német királyoknak denárai is erősen csökkentek súlyban. A pénzverési hatalom birtokában levő urak kincstárának legfőbb jövedelmi forrásává hova-tovább a kis súlyú és rossz pénzverése vált. A Karoling-kori gyakorlat szerint a kincstár jövedelmét a magánosok által pénzverésre beadott ezüstmű teljes súlyban kivert denárok bizonyos százalékának visszatartása képezte.³ Ez az összeg jogos pénzverési illetékül szol-

¹ V. ö. az I. rész 1. fejezetét.

² V. ö. az I. rész 1. fejezetében a Karoling-denárokról adott összefoglaló, táblázatos kimutatást.

³ V. ö. Inama—Sternegg id. m. II. 413—414. l.

gált. A X—XII. században a törvényes súlynál jóval kisebb súlyban vert pénzek sokkal nagyobb jövedelemhez juttatták az uralkodókat. A denárok súlya a XI. században már $1.5 > 1$ g közt ingadozik, sőt néha még az 1 g-on is alul marad. A nép mindamellett 240 denárt volt köteles 1 font értékben elfogadni. Az 1 g-os denároknál tehát ($408 \text{ g} - 1 \times 240 =$) 168 g volt fontonként a kincstár haszna. Lassanként a kölni denárok állandóbb $1.46 - 1.5$ g-os súlya vált a jó pénz súlyának mintaképévé.

A X. században a Karolingok kihalta után és a pénzverés jogának egyes tartományurak részére való eladományozása következtében megszűnt az egységes birodalmi pénz. Ez azután maga után vonta az általános pénzromlást.

A pénzláb a legtöbb helyen könnyebbedésnek indult. Az 1 font = 240 denár számítás viszont meggyökeresedett s így létrejöttek a *súlyfontoktól független* s helyenként a denársúly szerint változó értékű *240 denáros számítási fontok*.¹

*Nagy Károly óta ugyanis 240 denár összegét, tekintet nélkül a denároknak helyenként eltérő súlyára, Európaszerte fontnak (libra, talentum) nevezték.*² Éppen ezért a IX. századtól kezdve a források *font*-ról szóló helyei mindig alaposan megvizsgálandók, vajjon az illető helyen súlyfontról, avagy 240 denáros számítási fontról van-e szó? A számítási fontok voltaképpen ideális pénzegységek, a melyeknek súlya és értéke a szóbanforgó denárok szerint változó.

A pénzverés alapsúlya egyidőre még a font maradt, de abból már nem 240, hanem 252, 264 stb. denárt vertek.

¹ *A Karoling pénzreformról*: Soetbeer id. h. IV. 256—338. l. — Luschin: Allg. Münzkunde. 157. l. — Vinogradoff id. m. 129. s köv. l. — Heck id. m. 525—527. l. — Inama—Sternegg id. m. I. 623—641. l. — Hilliger: Studien. 1900. 200—209., 214—215. l. — Schilling. 1903. 206—213., 456—460. l.; Denar. 1907. 38—47. l. — Guilhiermoz id. m. — Blanchet. id. m. I. 359—365. l. — Prou: Les m. Carolingiennes. XXV—XLV. l. — Seebohm: Tribal custom. 10—11., 179—194. l. — V. ö. még a Karoling-fontnak az I. Rész 1. fejezetében idézett irodalmát.

² Angliában még ma is ez a számítási mód van divatban. 1 font sterling = 20 shilling = 240 pence.

A számítási font mellett, mint kisebb számítási pénz, hasonló jelentőséggel bírt az (ezüst)*solidus* vagy *schilling*, *a mi alatt — tekintet nélkül a változó denársúlyokra — mindig 12 denár összegét értették.*¹ A számítási font tehát mindig 20 solidust ért, a súlyfont azonban a denárok súlya szerint 20, 21, 22 stb. solidusos font lehetett.

* * *

A VI–VII. század folyamán kialakult frank pénzrendszer még a Meroving-korban érvényre jutott az összes német törzseknél. Legnehezebben a bajoroknál és alemanoknál vert gyökeret. Az aransolidus náluk is forgalmi pénzzé vált, de a frank denár nem tudta mindjárt kiszorítani az általánosan használt régi római denárt.

A bajor pénzszámítási mód kezdettől fogva önálló színezettel bírt.² A bajorok — eltérően a frank 40 denáros solidustól — *36 denáros* és *12 saigás*³ *solidusban* számítottak. A régi római ezüstpénz fogytával a frank denárok is elfogadott forgalmi pénzzé lettek Bajorországban. Ezekből három darabot számítottak 1 saigára (római denárra).

¹ A számítási font és solidus magyarázzák meg a XI–XII. századi forrásokban már gyakran szereplő: „10 libra denarium”, „50 libra monetae usualis”, „1 libra Veronensium”, „12 solidos Mediolanensis monetae” s más efféle kifejezéseket, szemben a súlyt jelentő „100 libras auri”, „1 libram argenti”, „1 libra ad pondus Romanum”-mal.

² V. ö. Grote: Bayerische Münzgeschichte. (Münzstudien. VIII.), Muffat id. m. és Eheberg: Ueber das ältere deutsche Münzwesen. (Schmoller's Forschungen. II.) 25. l.

³ „Saiga” alatt kezdetben bizonyára a 3·411 g-os római denárt értették s ezt számították 3 frank denárral egyértékűnek. (V. ö. erről Hilliger: Schilling. 1903. 391. l.; Denar. 1907. 16–18. l.; Rietschel: Münzrechnung. 58. l.) Később ez elnevezést más ezüstpénzekre is alkalmazták s e korban már 5 denár értékűnek vették a saigát. Nem lehetetlen, hogy a Heraclius császár óta vert 6·8 g-os dupla-milliaresiont értették alatta. (V. ö. Luschin cikkét: Reallexikon d. germ. Altertumskunde. III. Strassburg, 1916. 275–276. l.) — A frank denár 1·36 g-os törvényes súlyát véve fel, 5 denár pontosan meg is felel a 6·8 g-os ezüstpénznek.

A bajor számítási mód szerint tehát:

$$\begin{array}{rclcl}
 1 \text{ aransolidus} & = & 3 \text{ triens} & = & 12 \text{ saiga} & = & 36 \text{ frank denár} \\
 & & 1 \text{ „} & = & 3 \text{ „} & = & 12 \text{ „} \\
 & & & & 1 \text{ „} & = & 3 \text{ „}
 \end{array}$$

volt.

A Meroving-kor pénztörténetének legjellemzőbb saját-sága az aranykészlet folytonos csökkenése és ezzel kap-csolatban az aranypénz forgalmának a minimalisra redu-cálódása volt. A VIII. század közepe óta frank aranyakat, sem solidusokat, sem trienseket nem igen vertek többé. A meglevő aranypénzek is lassanként teljesen kivonattak a forgalomból. Ebben az időben — a mikor frank földön a solidus eredeti értelmét elvesztve, 40 denáros számítási pénzzé alakult — Bajorországban még rendes forgalmi pénz volt a byzánczi arany, a Konstantinosz császár óta állan-dóan egy pénzláb alapján vert s a forgalomban 4·4 g súlyú *solidus*.¹

Ezt a 4·4 g-os byzánczi solidust azután a bajorok 36—40 frank denárral egyértékűnek tekintették, a mi annál könnyebben volt lehetséges, mert a két fém értékaránya a VII. században Byzánczban is csökkent s később Kopasz Károly 1:12-ben állapította meg.²

Nagy Károly kellő erélylyel tudott pénzreformjának érvényt szerezni birodalma minden részében, így bajor földön is. A Karoling-rendszer, a mely szerint:

$$\begin{array}{rclcl}
 1 \text{ Karoling-font} & = & 20 \text{ solidus} & = & 240 \text{ denár,} \\
 & & 1 \text{ „} & = & 12 \text{ „}
 \end{array}$$

¹ Ennek magyarázatát Soetbeer abban találja, hogy a VII—VIII. században szomszédai a mai Magyarország területén élő avarok voltak, a kik élénk összeköttetésben álltak a byzánczi császársággal. A császár-
rok a VII. században évente 100,000 arannyal adóztak az avaroknak. Heraclius éppenséggel 200,000 aranyra emelte az évi tributum összegét. Világos, hogy avar földön, mai hazánk területén, nagyszámban kellett a byzánczi aranynak forognia. Innen került az a nyugati, bajor szomszé-
dokhoz is. Soetbeer e magyarázata oly meggyőző, hogy azt minden fenntartás nélkül elfogadhatjuk. V. ö. Soetbeer id. m. II. 336. l.

² Ezzel az 1:12 aránnyal:

$$\begin{array}{rclcl}
 1 \text{ byzánczi solidus} & = & 4\cdot4 \text{ g arany} & = & 52\cdot80 \text{ g ezüst,} \\
 40 \text{ frank denár} & = & 1\cdot259 \times 40 & = & 50\cdot36 \text{ g ezüst.}
 \end{array}$$

életbelépett Bajorországban is. Itt azonban a törvényes ezüstvaluta nem tudta kiszorítani a fennálló aranyvalutát. Az új rendszernek meg kellett alkudnia a tényleges viszonyokkal s így létrejött — a birodalmi egységes ezüstvalután nyugvó pénzrendszer mellett — *egy sajátságos, kettős valután alapuló bajor territorialis pénzrendszer és számítási mód*. Legsajátságosabb az egészben az, hogy létrejött oly időben, a mikor még autonóm bajor pénzt — sem aranyat, sem ezüstöt — egyáltalában nem vertek.

Forgalmi pénz volt még a IX—X. században is a 4·4 g-os byzánczi aransolidus¹ és az új, 1·7 g-os Karoling-denár. Az új, nehéz denárokból azonban már nem számíthattak 40 darabot 1 aranyra, csak 30-at.

A bajor — *kettős* — számítási mód tehát következő számokban fejezhető ki :

1 font ezüst = 20 (ezüst)solidus (sol. brevis seu francicus) = 240 denár = 408 g ezüst,

1 solidus = 12 denár = 20·4 g ezüst,

1 denár = 1·7 g ezüst.

1 font ezüst = 8 aransolidus (sol. longus) = 240 denár = 408 g ezüst,

1 aransolidus (4·4 g arany) = 30 denár = 51 g ezüst,

1 denár = 1·7 g ezüst.

1 aransolidus = 2·5 (ezüst)solidus.²

¹ Az aransolidus IX—X. századi forgalmáról Luschin szól id. cikkében, melyet a következő fejezetben szó szerint idézünk.

² A IX. században előtűnő hosszú vagy arany- és rövid vagy ezüstsolidus nem tévesztendő össze a korábbi források jelzőnélküli és „auro adpreciatus” jelzővel ellátott solidusaival. Mint Soetbeer meggyőzően kimutatta, 796 előtt a bajoroknál a *solidus* mindig aransolidus és nem számítási pénzt jelent. Az „auro adpreciatus” csupán azt jelöli, hogy a fizetésnek *aranyban* kellett történnie; míg a hol ez nincs kitéve, megfelelő értékű ezüstben is történhetett. A 816-iki freisingi és több olasz forrásban említett 30 denáros solidus és „mancosus” nem vezethető vissza az aranypénzláb többek által feltett könnyebbülésére. A 30 denáros solidus eredete csakis a Karoling-denár súlyosbodásában kereshető. A források (Queipo id. m. III. 484—508. l. és Luschin: Denar. 59—89. l. között súlyok) szerint a byzánczi pénzláb könnyebbedése

Ez a kettős számítási mód annyira állandósult, hogy — később maga az aranysolidus is számítási pénzzé alakulván — *Bajorországban és a szomszédos tartományokban a XI. századtól a késő középkorig egymás mellett két számítási pénz, a 30 denáros hosszú solidus és a 12 denáros rövid solidus volt használatos.*

Az utolsó Karolingok korában megkezdődött pénzromlásnak egyik kísérő jelensége volt a pénzverési jog eladományozása.

A Frankbirodalomban a világi urak közül elsőnek a bajor hercegek ruháztattak fel 907-ben a pénzverés jogával. Pénzüik — elsősorban a legrégebb pénzverőhelyükön, Regensburgban vert hercegi denárok — Délkelet-Németországban és a szomszédos országokban rövidesen kedvelt forgalmi eszközzé váltak. Míg a súlyukból folytonosan vesztő királyi, püspöki és más hercegi pénzek a X—XI. században teljesen localis jelentőségű pénzekké süllyedtek, a *regensburgi denár* — mint később a XII. században a kölni — *tartományközi és nemzetközi forgalmi eszközzé lett, a melyet mindenütt szívesen fogadtak el.*¹

Arnulf bajor herceg, a ki elsőnek veretett 907-ben regensburgi pénzt és közvetlen utódai, Eberhard (937—938) és Berthold (938—947) szigorúan ragaszkodtak a súlyos Karoling-pénzlábhhoz. Fennmaradt néhány denárunk súlya

éppen nem bizonyítható. A „*mancosus*”-ról csak azt tudjuk, hogy a solidussal hasonló értelemben használatos s a IX. században előfordul 30, de 40 denár értékben is. Lehet, hogy a byzánczinak egy más neve, de az is lehet, hogy a solidussal rokon arabs *aranydinár*-t értették alatta, a mely a VIII—IX. században 3·9—4·2 g súlyban veretett (Queipo id. m. III 606—608, 616—620. l. táblázatai) s más forrásokban „*marobotinus*” néven említetik. Luschin v. Ebengreuth: *Mancus*. (*Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Hgg. v. Hoops. III. Strassburg, 1916. 189—190. l.)

¹ Nevezetes bizonyosság erre, hogy III. Ottó császár, a mikor a freisingeni püspöknek és salzburgi érseknek a pénzverés jogát adományozza, kifejezetten „*regensburgi pénz*”, vagyis azzal azonos pénzláb alapján vert pénz verésére adott jogot. „*Monetam ratispontensem in loco Frisinga (Salzburg) dicto construi concessimus*”. Lori: *Sammlung des baier. Münzrechts*. I. 6. és 7. l.

1'65—1'78 g közt ingadozik, tehát megfelel a Karoling-denárok 1'7 g-os törvényes súlyának. A X. század közepén I. „Czivakodó” Henrik (948—955), Ludolf (953—954) és II. Henrik herceg első ízben való uralkodása idején (955—976) 1'53 > 1'41 g-ra süllyedt a regensburgi denárok súlya. Ottó (976—982) és III. Henrik (982—985) rövid uralkodása alatt pedig már a rohamos pénzromlás tüneteivel találkozunk. Pénzeik átlagsúlya már csak 1'27, illetve 1'07 g. E pénzromlásnak II. Henrik herceg, Szent István magyar király ipja, állta útját. II. Henriknek másodszori uralkodása (985—995) idejéből fennmaradt regensburgi denárai alig maradnak a Karoling-denárok súlyán alól.¹

II. Henrik herceg 985—995 közt vert denárai:

Darab	Maximum	Minimum	1'7—1'79							Össz-súly	Átlag-súly	Dannenberg adatai nyomán
			1'7—1'79	1'6—1'69	1'5—1'59	1'4—1'49	1'3—1'39	1'2—1'29	1'1—1'19 g közt			
27	1'75	1'34	8	8	6	3	2	—	—	43'10	1'596	

Összehasonlítva a jó Karoling-denárokkal:

	Átlagsúly gramm	1'5 g-on felül	1'6 g-on felül	1'7 g-on felül
Nagy Károly, Jámbor Lajos és Kopasz Károly denárai	1'6203	81'38%	64'356%	35'445%
II. Henrik herceg regens- burgi denárai	1'596	81'48%	59'26%	29'63%

Az átlagsúly valamivel alatta marad a jó Karoling-denárok átlagának, mindazonáltal — tekintettel az egyes súlyok megoszlására — bizonyos, hogy *II. Henrik herceg a pénzromlásnak a nehéz Karoling-pénzláb visszaállításá-*

¹ V. ö. ezekre nézve Grote: Münzstudien. VIII. 174—210 l. — Dannenberg I. 395—445., II. 681—692. l. és Inama—Sternegg id. m. II. 406—408, 502—503. l.

*val vetett véget.*¹ Denárai a Karoling-denárokkal azonos súlyban verettek s ezáltal a Karolingok pénzrendszerének örökösévé és folytatójává lett.

II. Henrik a denárok mellett *obolusokat*, vagyis fél-denárokat is veretett. A fennmaradt obolusok súlya kisebb a denárok félsúlyánál (7 db = 4.67 g, az átlag tehát csak 0.667 g),² mivel azonban e pénznem eddig igen kis számban ismeretes, feltehetjük, hogy azok kiverési súlya pontosan $\frac{1}{2}$ denár súlyának felelt meg.

¹ Az „al marco“-verés hibáira 5%-ot véve fel, a denár *kiverési súlyánál* 1.6758 g-ot kapunk, a mi a Karoling-fonthez viszonyítva:

$$1 \text{ font} = 244 \text{ denár} = 408 \text{ g}$$

$$1 \text{ „} = 1.672 \text{ g pénzlábnak felelne meg.}$$

² Dannenberg és Grote id. m. adatai szerint.

MÁSODIK FEJEZET.

A MAGYAROK TERMÉNYPÉNZE ÉS A „PENSA AURI“.¹

A kezdetleges gazdasági fokon élő népek szükségleteit saját termelésük elégíti ki. Mindenki élvezi munkája — vagy harcos népeknél ezzel egyértelműnek tekinthető vitézsége — gyümölcsét. A mennyiben pedig valaki mégis nélkülözne bizonyos szükségleti cikket — ruhadarabot, élelmet stb. — azt *csere* útján a saját termelésének fölségéből másnak átadott cikk által vásárolja meg. A cserekereskedés lényege abban van, hogy mindkét cserélő fél oly tárgyat ad át a másiknak, a mely annak gazdaságában (háztartásában) bizonyos hiányzó szükségletet pótol, viszont az ő gazdaságában mint termelési fölség szerepel.²

¹ *A terménpénzekről*: Hultsch: Griechische und römische Metrologie. Berlin, 1882, 162. és 254. l. — Samwer u. Bahrfeldt: Geschichte d. ält. röm. Münzwesens. (N. Zeitschr. XV. Wien, 1883) 14. és köv. l. — Luschin: Allg. Münzkunde. 135—144. l. — Soetbeer: Beiträge z. Geschichte d. Geld- u. Münzwesens. (Forsch. z. d. Gesch. I. 1862) 208—225. l. — Seebohm: Tribal custom in Anglo-Saxon law. London, 1902. 1—4. l. — Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. 2. Aufl. I. 238—240. l. — Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan. I. 5. kiadás. Budapest, 1910. 246—247. l. — Matzerath: Die altenglischen Namen der Geldwerthe. Heidelberg, 1912. 1—3. l. — Melich János és Lunzer Vilmos: Marha. (Nyelvtudományi Közlemények. XXVII. 1897. 474—476 l.)

² A *cserekereskedés*-nek máig fennálló legprimitívobb alakjával ismertet meg Breysig, az eszkimók kereskedéséről szólván (Die Geschichte der Menschheit. I. Die Völker ewiger Urzeit. I. Berlin, 1907. 384. l.)

A csere útján lebonyolított forgalom rendkívül nehézkes, mert szükséges hozzá, hogy mindkét fél ugyanabban az időpontban éppen azt nélkülözze, a mi a másiknak fölösleges. E nehézkesség következménye, hogy mihelyt valamely nép a legkezdetlegesebb állapotból kiemelkedik s az életfenntartási szükségletek mellett bizonyos — bár korlátolt — fényűzési szükségletei is támadnak, a csere helyett más — a forgalom könnyebb lebonyolítását célzó — intézmény foglalja el.

A tulajdonképeni cserekereskedés helyébe igen korán lép az úgynevezett *terménypénzzel* közvetített kereskedés. A forgalom könnyebb lebonyolítása végett bizonyos — mindenki által megfelelő értékűnek tekintett és rendszerint az illető nép termelésének egyik főcikkét képező — termények, állatok vagy tárgyak *állandó értékűeknek* tekintetnek. Ezek mint értékegységek más termények és tárgyak értékének meghatározására szolgáló fizetési eszközzé, *pénzzé* válnak.

Kezdetleges népeknél tudunk *állatpénzről* (többnyire szarvasmarha, juh), *vászonpénzről*, *bőr- vagy prém-pénzről*, *sópénzről* stb. Görögországban és Rómában a szarvasmarha és a juh, a XI. századi magyaroknál a tinó (iuventus), Szlavóniában s másutt is a szláv népeknél a nyestbőrök (martures) darabja, az északi germánoknál és cseh-morvák-nál bizonyos hosszúságú vászondarabok, más germán törzseknél a tehén, Abessyniában a XVII. században a só rendes fizetési eszközül használtattak.

A terménypénzek közt különálló helyet foglal el a *veretlen ércz* mint fizetési eszköz. A rezet, ezüstöt, aranyat termelő népek szívesen használják e fémeket fizetési eszközül. Mint a legfontosabb fényűzési és ipari cikkek anyagai kétségkívül nagyon alkalmasak is voltak e célra, mert értéküket nem kellett nagyobb ingadozástól féltetni.

Fejlettebb gazdasági viszonyok közt lép fel az *ércz-pénz*. Valamely meghatározott fémből állandó — legalább is törvényesen állandó — súlyú darabok készíttetnek a forgalom lebonyolítására szánt állandó fizetési eszközül. A szomszédos népekkel való békés vagy háborús érintkezés

természetesen vonja a kereskedelmi forgalmat maga után. Ez viszont a másik nép fizetési eszközeinek megismerését. Innét van, hogy a magasabb culturájú népekkel szomszédságba kerülő népeknél az ércpénz fogalma jóval előbb válik ismertté és annak forgalma jóval előbb indul meg, mintsem a belföldi pénzverés megkezdődne.

Természetes, hogy mikor valamely nép eléri a gazdasági fejlődés oly fokát, a melyen a pénzverés szükségletté válik, a vele szomszédos népnek nála is elterjedt és forgalomban levő pénzét s az e pénzt kibocsátó állam súly- és pénzrendszerét veszi át.¹

* * *

A lebediai és etelközi őshazákban élő magyarok élénk kereskedelmi összeköttetésben álltak Kelet-Európa és Kiszázia fejlett culturájú kereskedőnépeivel. Történetünk első írott forrásai, az arab Ibn Rosteh és a perzsa Gardēzi megemlékeznek az ősmagyarok kereskedéséről is. Az arabokkal és byzánccsiakkal („rūmi“-akkal) kereskedtek. Főáru-cikkük — a szomszédos ghuzok, szlávok és oroszok soraiból hadjárataik során elhurczolt — rabszolga volt, továbbá mindenféle állatbőr, prém s más efféle. A byzánccsiakkal Karkh város mellett valóságos vásárokat tartottak. Rabszolgáikért *cserében* aranyszövetet, gyapjútakarókat és más byzánccsi árukat vásároltak.²

A magyarok házassági szokásait írván le, említi Gardēzi, hogy a magyaroknál „a vagyon *marhákbán* áll”. „A leány apja megmutatja, a miije van menyétbőrökben,

¹ A kelta népek görög-makedón eredetű pénzeiről v. ö. Blanchet: Manuel de numismatique française. I. 5—9. l. — Seebohm: Tribal custom. 8—9. l. és Monumenta historica Britannica. I. London, 1848. CLII. l. — Az ó-keleti, arab, etruszk, görög és római pénzrendszer összefüggéséről v. ö. V. Queipo: Essais sur les systèmes metriques et monétaires. I—III. Paris, 1859., Hultsch id. m. és Kovács István: Etruria pénzrendszere. (Erdélyi Múzeum. 1909.) — A római és frank pénzrendszer összefüggéséről a megelőző fejezetben szoltunk.

² Magyar Honfoglalás Kútírói. Szerk. Pauler és Szilágyi. Budapest, 1900. 169—173. l.

nyusztprémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamukaselyemszövetben . . . megmutatja *10 prémes ruha értékben.*¹ Látszik ebből, hogy a magyarok — mint északnyugati szomszédai, a szlávok (későbbi kisoroszok) — állandó értékkel bírónak tekintették a prémesruhát, prémet, állatbőrt. Ezek voltak első pénzeik. Ezek mellett azonban már *az ércpéNZ sem volt a IX—X. századi magyarok előtt ismeretlen.* Annak forgalma náluk is — mint más népeknél — megelőzte a belföldi pénzverést.

Gardēzi szerint a vőlegény adta „nászajándék marhából, pénzből és butorokból áll“. Minő pénz volt ez, az iránt kétségünk alig lehet. A magyaroknál e korban csak *byzánczi és arab-perzsa pénzek* lehettek forgalomban. Bizonyítják ezt az említett kereskedelmi összeköttetések, a X—XI. századból származó — byzánczi aranyakat és szamanida dirhemeket tartalmazó — magyarországi sírleletek² és az arab pénzeknek a mai Dél-Oroszország népeinél e korban általános elterjedtsége.³

* * *

XI. századi törvényeinkben egy — az egykorú nyugati népektől teljesen elütő — *magyar vérdíj- (Wergeld) és büntetésdíjrendszer* áll előttünk. A magyar vérdíjrendszer az *ötös számrendszeren* alapszik. Alapszámái 5, 10,

¹ U. o.

² A sírleletekről v. ö. Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei (A Magy. Honf. Kútfői. 514. s köv. l.) és Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907. 116., 130., 142., 143. l. Egyéb byzánczi leletekről alább szólok.

³ A lengyel- és déloroszországi arab-perzsa pénzekről Tiesenhansen: Über zwei in Russland gemachte kufische Münzfunde (N. Zeitschr. III. 1871.) — Karabaček: Spanisch-arabisch-deutsche Nachrichten für Polen. (N. Zeitschr. I. 1869. 136. l.) — Gardēzi a volgai bolgárokról írva, mondja: „Ezüst-, aranyholmijok nincsen s ezüst-, arany-péNZ helyett menyéprémet adnak, egyet két *dirhem* árába. Az iszlám tartományokból fehér (ezüst), kerékformájú dirhemeket kapnak, ezeket a dirhemeket hozzák s tőlük akármi is [vásárolható ezen]. *Ezek a dirhemeket ismét a rúszoknak és szlávoknak adják, mert ezek a népek portékáikat csakis ilyen pénzért árulják.*“ (A Magy. Honf. Kútfői. 166—167. l.)

50 és 100,¹ pénzegysége a *tinó* (iuvencus) és az evvel azonos értékben számított „*pensa auri*“.²

A 6, 12, 55 és 110 pensás vagy tinós díjakban az 5, 10, 50 és 100 fölé eső 1, 2, 5 és 10 pensa vagy tinó a bírák és közbenjárók 10—20%-os illetéke s így nem tartozik a tulajdonképeni díjösszeghez. A bírói tized a későbbi magyar perjogban is nevezetes szerepet játszott. A bírót minden előtte kifizetett vagy általa megítélt összeg után annak *tizede* vagy kilenczede illette meg.³

A vérdíjaknak és büntetéseknek összegét Szent István törvényei — egy-két *pensa auri*-ban kifejezett összeget nem számítva — mindig *tinókban* (iuvencus) fejezik ki. A „*tinó*“ tehát a magyaroknál állandó értékmérő eszköz. *valódi pénz, állatpénz volt, a melyet törvényeink a „pensa auri“-nak nevezett pénzegységgel azonosítanak.*

A *pensa auri* jelentése körül a szakirodalomban sok vita folyt és három különböző feltevés merült fel. Némelyek bizonyos *súlymértéket*, a font vagy márka meghatározott részét sejtik benne.⁴ Mások a bajor *solidus longus*-sal azonosítva, 30 denáros *számítási pénz*-t keresnek a *pensa auri*-ban.⁵ Végül Rupp, Finály és Kováts Ferencz *valósá-*

¹ Szent István törvényeiben öt esetben (I. 15., 27., 35., II. 6. t.-cz.) 5, öt esetben (I. 15., 25., 27., 35., II. 9. t.-cz.) 10, három esetben (I. 14., 17., 21. t.-cz.) 12, négy esetben (I. 15., 17., 21., II. 15. t.-cz.) 50, egy esetben (I. 35. t.-cz.) 100 és két esetben (I. 14. és II. 4. t.-cz.) 110 tinó vagy pensa auri a vérdíj vagy büntetésdíj.

² V. ö. Szt. István. I. 14. és II. 4. t.-cz. Szt. László. III. 29. t.-cz. A törvények szövegét lásd: Závodszy id. m. Szt. László. III. 29. t.-cz. szövege: „Si quis autem prohibuerit . . . decem iuencis multabitur valentibus decem pensas“.

³ V. ö. Szt. László III. 22., Kálmán I. 50. t.-cz. és Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 449—450. l.

⁴ Schoenvisner: Notitia Hung. rei numariae. 1801. 157. l. Végh Ödön: A nyugati és keleti érmészet hatása Magyarország érmészetére a középkorban. 13—17. l. és Kropf Lajos (M. G. T. Sz. 1899. 295—300., 465—466. l.).

⁵ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok korában. I. 2. kiad. 60., 406—407. l. és M. G. T. Sz. 1899. 368—369. és 466. l. — Marczali Henrik: Magyarország története

gos aranypénznek tartják s a XI. században nálunk forgalomban volt byzánczi arannyal azonosítják.¹

Az első feltevésével szükségtelen bővebben foglalkoznunk, mert *pensa* vagy *pensa auri* nevű súlymértéket hazai forrásaink egyáltalában nem ismernek.

A *pensa auri* számítási pénz voltára az egyedüli érv az a tagadhatatlan tény, hogy *pensa* alatt hazánkban a XIII. században valóban számítási pénzt, még pedig mindenkor 40 denár összegét jelentő pénzt értettek. Ebből azonban éppen nem lehet következtetést vonni arra, hogy a XI. század elejei *pensa auri* is számítási pénz lett volna. Ellenkezőleg, mivel a számítási pénzek eredetükben mindig és mindenütt valódi pénzdarabokra vagy súlyokra vezethetők vissza, ez alapon is fel kell tennünk, hogy a *pensa* is eredetileg vert pénzt vagy súlyt jelentett. Még inkább ellentmond e feltevésnek az a körülmény, hogy a *pensa* — e feltevés vitatói szerint — Szent István korában 30 denáros, a későbbi bajor solidus longus-szal azonos, számítási pénz lett volna, holott később mindig 40 denár értéket képviselt. Az előfordult — láttunk reá több példát a frank-bajor pénzrendszer ismertetésénél —, hogy valamely pénzdarabot különböző korban és helyen különböző számú kisebb pénzdarabbal azonos értékűnek számítottak, de arra, hogy egy pénzdarabból lett számítási pénz, számítási pénzzé alakulása után más összegű pénzdarabot jelentett volna, mint keletkezése korában, *egyáltalán nincs, de nem is lehet példa.*² Ha tehát a *pensa* Szent István korában 30 denárt jelentő számítási pénz lett volna, akkor nem változhatott 100 vagy 150 év múlva 40 denáros számítási pénzzé. Ha azonban

(Szilágyi-féle millennáris történet. II) 256. l. — Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok idején. Budapest, 1912. 24. l.

¹ Rupp Jakab: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. (I.) Budán, 1841. 4—5. l. Finály Henrik id. m. (Erd. Múz.-Egylet Évk. IV. 63—65. l.) és Kováts Ferencz: Pénztörténet (Magyar Közgazdasági Lexikon. III. 204. l.).

² A 12 denáros frank és a 30 denáros bajor solidus nem a 40 denáros frank solidusból alakultak, hanem a 12 denár értékben forgó triensaranyból, illetve a 30 Karoling-denár értékű — s Bajorországban forgó — byzánczi aransolidusból.

István korában 30 denárt ért egy *pensa* nevű pénzdarab, akkor azt később — értékarányváltozás vagy kisebb pénzek verése miatt — számíthatták 40 denár értékében.¹

A „*pensa*” a *pendo* igéből alkotott latin *penso*, *-are* — annyi mint 1. mérlegel, *megmér*, megfontol, megítél; 2. megfizet, megvált, megvásárol — igéből² származik. Értelme „*megmért*”. A középkori nyugati forrásokban egyrészt *súly*, másrészt *meghatározott súlymérték* értelmében is előfordul,³ de — mint említettük — a hazai források ezt az értelmezését nem igen ismerik. A XI. századi magyarok „*pensa auri*”-jának jelentése: *megmért arany, az aranynak bizonyos megmért mennyisége, állandó súlyú aranydarab, tehát „aranypénz”*.⁴

A *pensa*-val teljesen analóg eredetűek és jelentőségűek (a *penso*, *-are* spanyol származékából) a *mérni*, *mérlegelni* jelentésű „*pesar*” igéből származó „*peseta*” és „*peso*”.⁵ Eredeti értelmük *megmért, súly*, mai értelmük szerint egy meghatározott pénzdarabot jelentenek.⁶

¹ Mint alább látni fogjuk, ez a változás I. Béla idején következett be.

² A *penso* értelmére v. ö. Forcellini: Totius latinitatis lexicon. 3. ed. IV. Prati, 1868. 565—566. l. Finály Henrik: A latin nyelv szótára. Budapest, 1884. 1441. hasáb.

³ Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis. VI. Niort, 1886. 259. l.: „4 millium libris ad pensam eorum”; „et sine fraude, tam in pensa, quam in purgatione denarios concambient”; „per libras 500 de auro pensante” stb.

⁴ V. ö. Finály Henrik: A régi magyar súlymérték. (Erd. Múz.-Egyl. Évk. IV. 65. l.)

⁵ Tollhausen, Luis: Nuevo Diccionario Español-Alemán. I. Leipzig, 1888. 577. l.: „*peseta*, f. Peseta, spanische Silbermünzen = 2 Silberrealen”; „*peso*, m. Gewicht, n. Schwere, Silbermünze eine Unze schwer = 8 Silberrealen”. Eredetükről Diez, Fr.: Etymolog. Wörterbuch der roman. Sprachen. 5. Ausg. Bonn, 1887. 243. l., Körting, G.: Lateinisch-Romanisches Wörterbuch. 3. Ausg. Paderborn, 1907. 736. hasáb.

⁶ A *pendo* és *penso* igékkel s a *pensa*-val rokonhangzású a magyar *pénz*, az angol penny, pence régi alakja a *pense*, *penejas* (Murray: The Oxford english dictionary. VII. Oxford, 1905. 633., 646—647., 651. l.), a szláv *pěnzьd*, *pěnzьz* és a német *Pfennig* (pfandig). (V. ö. a *pendo* és *Pfennig* összefüggését valló régebbi véleményről Grimm: Deutsches Wörterbuch. VII. Leipzig, 1889. 1665. hasáb.) — A magyar *pénz* szót

Ez az analógia is igazolja a *pensa auri*-nak tulajdonított *aranypénz* jelentés helyességét, de bizonyítékkal szolgál erre nézve maga a magyar vérdíjrendszer is.

A magyar vérdíjrendszer teljesen független a 4-es számrendszeren alapuló germán,¹ valamint az ezzel rokon orosz² vérdíjrendszertől, tehát azt sem a germánoktól, sem az északi szlávoktól nem kölcsönözhatték. Mindenesetre ősi hazájukból hozták magukkal e rendszert, mégsem tekinthető önálló magyar vérdíjrendszernek.

A meggyilkolt szabad emberért járó vérdíj 110 tinó, illetve „*pensa auri*“ volt. Ez összegből 10 tinó a közbenjárókat és bírákat illette meg s így a tulajdonképeni vérdíj 100 tinó, azaz „*pensa auri*“ volt, a miből 50 a megölt rokonainak, 50 a királyi kincstárnak jutott.³

némelyek ezért a *pensa*-ból vezették le, de ez a feltevés a nyelvfejlődés törvényei szerint nem állhat meg. V. ö. Melich János erről szóló véleményét (Magyar Nyelv, 1915. 47. l.).

¹ A germán vérdíjrendszer 4-es, illetve 12-es számrendszeréről Hilliger: Schilling. 1903. 491. s köv. 501—502. l., Inama—Sternegg id. m. l. 154. l. V. ö. még a 80, 160, 200 (160 + 40), 240 stb. solidusos díjakról Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte. I. 2. Aufl. 1906. 333—338., 343., 353—355. l.

² A IX—XI századi orosz „Pravda“ eltérő szövegeit lásd Goetz, L. K.: Das Russische Recht. I. Stuttgart, 1910. 7—65. l. — A 80, 40, 12 grivnás orosz vérdíjak skandináv, illetve ó-indogermán eredetéről: Karamsin: Geschichte d. Russischen Reiches. II. 35. s köv. l., Brunner id. m. l. 12. l. 1. jegyzet. Leop. v. Schroeder: Indogermanisches Wergeld (Festgruss an Rudolf von Roth. Stuttgart, 1893. 49—52. l.) Velük szemben v. ö. Goetz id. m. l. 265—269., 277. l. — Érdekes találkozás, hogy az eszkimóknál mai nap is 40 hódbőr a vérdíj. Breyzig, Karl: Die Völker ewiger Urzeit. I. Berlin, 1907. 426—427. l.

³ István I. 14. t.-cz.: „Si quis commiserit homicidium, sciat se secundum nostri senatus decretum centum et X. daturum pensas auri. Ex quibus quinquaginta ad fiscum regis deferantur, alie vero L. parentibus dentur, X. autem arbitris et mediatoribus condonentur.“ — István II. 4. t.-cz.: „Servum liberari homicidam si seniori placuit, cum centum et X. iuvencis aut redimat aut tradat.“ István I. 15. t.-cz. szerint a feleséggyilkos csak 50 tinót, tehát $\frac{1}{2}$ vérdíjat fizet a szülőknek. A király ily esetben sem kap. Ugyancsak a 110 *pensa*s vérdíj tűnik ki László II. 6. és 8. t.-cz.-ből. Az István II. 4. t.-cz.-ében a 110 *pensa* nem a szolgálta váltása, tehát ára volt — mint még legújebben is vitatja (Pauler

Az *igavonó marha*, mint fizetési eszköz ismeretes volt a legtöbb kezdetleges népnél s a vérdíjak is kezdetben mindenütt *marhaértékben* állapították meg. Nevezetes már most, hogy a vérdíj a keleti népeknél rendszeren *100 igavonó állatban* volt megállapítva, mint a magyaroknál a XI. században. A hindu vérdíj 100 tehén, az ó-arab 100 teve, a görög — Homeros szerint — 100 ökör,¹ a magyar 100 tinó volt. Ez a találkozás nem lehet véletlen, hanem azt bizonyítja, hogy *vérdíjrendszerünk az őtős számrendszerrel egyetemben a magyaroknak ősi, keletről hozott hagyományain alapszik*. Vajjon eredeti-e, avagy arab-perzsa vagy más hatások alatt alakult-e ki, a jövő kutatások vannak hivatva kideríteni.²

Az érczpenz használatának kezdetével *a marhapénz egysége értékben rendszerint a forgalmi aranypenzegység-*

döntő érvelését figyelmen kívül hagyva) Erdélyi László (Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. Budapest, 1907. 98. l.) —, hanem *a megölt szabad ember vérdíja*. A „senior” tetszésére van bízva, kifizeti-e a szolga értékét *messze meghaladó díjat* vagy a törvény kezére adja-e szolgáját. A szolga értékét Erdélyi Szent Lászlónak III. 20. t.-cz.-e alapján, a mely a bitang ökör váltságát 5, a lóét 12, a szolgálát 90 denárra teszi, *teljesen helytelenül* állapítja meg. A tinó értékét véve fel az ökörének, 1 szolga : 1 ló : 1 tinó = 18 : 24 : 1 pensa, tehát a szolga ára 18 pensára, a lóé 2½ pensára tehető s ezt nem érinti az, hogy *Kálmán I. 36. t.-cz. a hadiló értékét 15 pensára teszi*. Később is a közönséges 2—5 márkás lovak mellett 10—15 márkás paripákról tudunk. Erdélyi tévedését már Balogh Albin is észrevette a lóra vonatkozólag, de a 110 pensát ő is — érthetetlen módon — *a szolga vérdíjának mondja* (id. m. 28—30). A szolga vérdíja, helyesebben az érte fizetett kárpótlás 1, később ½ szolga ára volt. V. ő. István I. 14. és II. 3. t.-cz.

¹ Seebohm: Tribal custom in Anglo-Saxon law. London, 1902. 3—4. l. — Kohler: Ueber das vorislamitische Recht der Araber. (Zschr. f. vergleichende Rechtswissenschaft. VIII. 1889. 247. l.) — Bühler, Georg: Das Wergeld in Indien (Festgruss an Rudolf v. Roth. Stuttgart, 1893) 47. l. — Leop. v. Schroeder: Indogermanisches Wergeld. (U. o. 49—50. l.) — Schrader: Reallexikon der indogerm. Altertumskunde. Strassburg, 1901. 101—103. l. — A germánoknál is kezdetben az ökörpénz volt a vérdíjszámítás alapja. Brunner: Deutsche Rechtsgeschichte. I. 1906. 230. és 321. l.

² Nagyon kívánatos volna a magyar vérdíjrendszernek összehasonlító jogtörténeti alapon való vizsgálata s különösen a rokon ethnikumú és szomszédos keleti népek vérdíjrendszerének részletes tanulmányozása.

gel azonosított. Az összehasonlító történettudomány eredményei szerint a marha- és az aranypénz egyenlősítése régi, keleti hagyományokra vezethető vissza. Assyriában, Babylonban, Perzsiában, Görögországban éppúgy, mint a kelta íreknél, az ökör igen korán és általánosan egyértékűnek tekintett az illető ország aranypénzével, a *szatér*-rel.¹ A germán „*Lex*“-ekben az ökör 2, a tinó (16 hónapos és 1 éves ökör) 1 *aransolidus* értéket képvisel.²

Összevetve a *pensa auri* jelentését (megmért arany, tehát határozott súlyú aranydarab, aranypénz) azzal a körülménnyel, hogy a marhapénz egysége más — és közte a magyar vérdíjrendszerrel rokon vérdíjrendszerrel bíró — népeknél is a forgalmi aranypénzzel azonosított, igen nagy valószínűséggel bír az a feltevés, hogy a magyar „*pensa auri*“ is a hazánkban forgalomban volt aranypénzzel azonos. E feltevés bizonyossággá válik, ha a rendelkezésünkre álló forrásokból bebizonyítható, hogy a X—XI. században a magyaroknál aranypénzek voltak forgalomban és hogy e pénzek *pensa* néven neveztek.

A X—XI. században, a mikor őseink már az arab kereskedelem érdekkörétől távoleső, mai hazánkban laktak, csakis byzánczi aransolidusok lehettek náluk forgalomban. Ezek két oldalról kerülhettek hozzájuk. Részben közvetlenül a szomszédos kelet-római császárság területéről s a Balkán más népeitől, részben közvetve Bajor- és Olaszországból, a hol még a IX—X. században is forgalmi pénz volt — 30 Karoling-denár értékben — a byzánczi solidus.³

¹ Ridgeway kutatásai alapján Seebohm id. m. 1—3., 98. l.

² Inama—Sternegg id. m. I. 702—703. l. — Rietschel: (Münzrechnung d. Lex Salica. Vierteljahrschr. f. Soz.-u. Wirtschaftsg. 1911. 57. l.) ugyan kétségbevonja, hogy a germánoknál az ökör vagy tehén 1 solidussal lett volna egyértékű, szerinte 1—3 solidus közt ingadozik; érvelése azonban éppenséggel nem indokolt, mert a „*Lex*“-ek későkori szövegére támaszkodik. Seebohm id. m. 18. l.: „1 mancus (arany) = 30 pence = 1 ökör“.

³ „Es unterliegt daher keinem Zweifel, dass in Bayern während des IX—X. Jahrh. im Geldverkehr *Goldstücke* vorkommen, die zu 30 und 10 Denaren bewertet wurden und *Solidus*, bzw. *Tremissa* hiessen.“ (Luschin im *Reallexikon* d. German. Altertumskunde. III. Strassburg, 1918. 275—276. l.)

A X—XI. századból származó magyarországi sír- és éremleletekben előforduló *byzáncki aranyak*¹ bizonyítják, hogy ezek forgalma meglehetősen kiterjedt volt a magyarok közt.²

Írott forrásainkból viszont világosan kitűnik, hogy a „*pensa*” szó a XI. században a *byzáncki arany jelzésére* volt használatos.

Szent László törvényeiben egy helyen az állandóan használatos *pensát* a „*byzancius*” szó helyettesíti.³

¹ Hampel József id. m. (Magy. Honf. Kútfői. 514. s köv. 572. l.) — Újabb tanulmányok... 116., 135., 142—143. l. A Délmagyarországon lelt IX—XII. századi byzánckiokról: Berkeszi István: Délmagyarország éremleletei (Történelmi és Régészeti Értesítő. XXIII. 1907. 5., 20., 23—24., 30., 33., 45. l.) — A Both-pusztán (Zsámbék mellett) talált éremleletről 3 IV. Romanos és 37 db III. Nikephoros-féle (1067—1081) arany ismeretes. A leletben azonban több aranypénz volt, a melyeket — sajnos — beolvastottak. Súlyuk 0'813 font. (Arch. Ért. IV. 1870. 134. l. és V. 1871. 219. l.) — Bodrogszerdahelyen Basilio és Konstantinos (867—887)-féle solidust (Arch. Ért. Újf. VI. 1886. 90. l.), Erdélyben ugyanilyen solidust (N. Közl. 1914. 22. l.), Karánsebesen III. Romanos (1028—1034) solidusát (N. Közl. 1914. 26. l.), Biharzentandráson 171 darab Szent László-pénz társaságában IX. Konstantinos Monomachos (1042—1054) 1 aranyát, Veszprém megyében 6 darab Nikephoros (963—969) és egy VIII. Konstantinos (1025—1028) aranyát (Rhé Gyula: Veszprém megyei éremlelőhelyek. N. Közl. 1908. 11. l.), Győrénfalun és Paloznakon (Zala m.) 1—1 darab III. Nikephoros (1078—1081) aranyát (Börzsönyi Arnold: A győri főgymnáziumi múzeum. N. K. 1915. 98. l.), Szoboszlón X. Konstantinos és II. Romanos aranyát találták (N. Közl. 1906. 105. l.) — Ezek a leletek csak igen kis részét adják a tényleg előkerült aranyoknak, mert igen sok lelet kallódik el a hivatásos éremkereskedők révén és még a tudományos feldolgozás alá került leletek értékesebb darabjai is — elsősorban persze az aranyak — eltűnnek, mielőtt az arra hivatottak erről tudomást szereznének.

² A byzáncki arany Csehországban is forgalmi pénz volt a XI—XII. században. V. ö. Lippert, Jul.: Social-Geschichte Böhmens. I. Wien, 1896. 83. l.

³ II. 11. t.-cz.: „Alii vero... liberi reatum suum LV. *byzancius* redimant”. Pauler a „*byzancius*” szót későbbi interpolációnak tartja az eredeti „*pensa*” helyett. Ez a feltevés azonban nem állhat meg. A későbbi középkori másolók semmiesetre sem írhattak a *pensa* helyébe *byzancius*-t, mert az ő korukban a *pensa* mindig egy 40 denár összegű *számítási pénzt* jelentett s a byzánccival synonyme nem használtatott.

A Bécsi Képes Krónika, a melynek 1046—1152-ig terjedő része XII. századi jól értesült író műve,¹ a 40 denáros számítási pénzt — a mit más forrásaink mindig pensának neveznek — „aurum“-nak mondja s eredetét akkép magyarázza, hogy I. Béla olyan denárokat veretett, a melyekből 40 darabot számítottak egy byzáncczira. „Ezért nevezik ma is 40 denár összegét aranynak (aurum), nem mintha aranyból volnának, hanem mert abban az időben ennyi denár ért egy byzáncczit.“² A XII. századi krónikás szavaiból nemcsak az tűnik ki, hogy a „pensa“, az „aurum“ és a „byzancius“ synonym fogalmak voltak, hanem az is, hogy a krónikairó korában igen jól tudták, hogy a 40 denáros számítási pénz eredetében a 40 ezüst denár értékű byzáncczi arannyal volt azonos.

Szent Istvánnak I. 32. t.-cz.-e is bizonyítja a „pensa auri“ és „byzáncczi solidus“ azonosságát. E törvényczikk egyébként is igen nevezetes, mert egyellen történelmi emlékünk a XI—XIII. századból, a mely a frank-német (12 denáros) számítási solidust említi.³ A törvényczikk a gyujtogatás büntetésdíját „40 solidust érő 16 tinó“-ban állapítja meg. A 16 tinós díj egyáltalában nem illeszthető be az ötös számrendszeren alapuló magyar vérdíjrendszerbe. A tinók értékének solidus-ban — egy nálunk ismeretlen pénz-nemben — történt meghatározása és a 16-os szám idegen eredetre utalnak. És valóban Krajner, Závodszy és Schiller már kimutatták, hogy ez a törvényczikk csaknem szószerint megvan a „Lex Alamannorum“-ban és a „Lex Baiuvariorum“-ban, a régi alemann és bajor törvénykönyvekben.⁴

¹ A Krónikának a pénzverésről szóló része hiteléről alább, a negyedik fejezetben fogunk részletesen szólni.

² „Argenteos denarios... quorum quadraginta *Bisancius* census erat. Unde et nunc denarii numero quadraginta *aurum* appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii *Bisancium* valere illo tempore videbantur.“ Bécsi Képes Krónika. 52. caput.

³ A veszprémi püspökségnek 1082-iki *hamis* (a XIII. században készült) oklevele „centum aureos solidos“-t említ (F. I. 458. l.), vagyis 100 byzáncczi aranyat.

⁴ A bajor törvény és István I. 32. t.-cz.-ének összefüggéséről: Krajner, Emerich: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. Wien,

Szent István I. 32. t.-cz. :

„De incendiis mansionum. Si quis per inimicias alterius edificia igne cremaverit, decrevimus, ut et edificia restituat et quidquid suppellectilis arsum fuerit, et *insuper XVI. iuvencos, qui valent XL. solidos.*“

Lex Baiuvariorum X. c. 1. :

„De incendio domorum et eorum compositione. Si quis per aliquam invidiam vel odium in nocte ignem imposuerit et incenderit liberi vel servi domum : imprimis secundum qualitatem persone omnia edificia componat atque restituat, et quidquid ibi arserit, restituat unaquaque . . . Tunc domui culmen *cum 40 solidis componat.*“¹

Szent István I. 32. t.-cz.-ének forrása kétségtelenül a Lex Baiuvariorum volt. A törvények szerkesztője, talán István király egyik bajor udvari papja, a bajor törvényből átvett cikkelyekben a germán rendszernek megfelelő díjakat rendszerint a magyar vérdíjrendszernek megfelelő díjjal pótolta, mellőzve minden átszámítást. Így Szent István I. 25. és 27. t.-cz.-eiben az alemann, illetve bajor törvény 40 solidusa helyett 10 tinóban van a büntetésdíj megállapítva.² Az I. 32. t.-cz.-ben — úgy látszik — nem tudott szabadulni a forrásul használt törvénykönyv hatásától, megtartotta az eredeti tételt, de meghatározta azt a Magyarországon szokásos tinóértékben.

Bajorországban, mint láttuk :

1 (byzánczi) aranysolidus = 2·5 (ezüst)solidus,
tehát :

16 byzánczi arany = 40 (ezüst)solidus.

Törvényeink szerint :

1 pensa auri = 1 tinó,

az I. 32. t.-cz.-ben

16 tinó = 40 solidus,

a miből következik, hogy

1 pensa auri = 1 byzánczi aranysolidus.

1872. 135. l. Závodszy id. m. 41—42. l. és Schiller Bódog: Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht. (Festschrift H. Brunner, zum 70-sten Geburtstag. Weimar, 1910. 394—395. l.)

¹ Mindkét szöveget Závodszy (41—42. l.) nyomán adom. A Lex Alamannorum szövege csekély eltéréssel ugyanaz.

² Závodszy. 36., 38. l.

Az összes forrásadatok együttes mérlegelésével megállapítható, hogy Szent István „pensa auri“-ja sem súlymérték, sem számítási pénz nem volt. A X—XI. században hazánkban forgalmi pénzüll használt „byzáncki arany-solidus“-nak — a XI. századi magyarországi latinságban — „pensa auri“ (= megmért aranydarab, aranypénz) volt a neve.

* * *

A IX—XI. századi magyarok már túl voltak a cserekereskedés kezdetleges korszakán. A forgalmat pénzzel bonyolították le. Pénzüik a gazdasági élet fejlettségéhez mérten *terménypénz* volt. Állatbőrök, prémesruha és a tinó képviseltek állandó értéket, ezek voltak első pénzeik. Keletről hozott vérdijrendszerük pénzegysége a tinó volt.

A terménypénzek mellett már a Fekete-tenger partján levő őshazáikban megismerkedtek a szomszédos népek — arabok, perzsák és byzánckiak — *ércpénzével*. A keleti dirhem és byzáncki arany új hazájukba is elkísérték őket s itt — a kalandozások korában — megismerték és használták a nyugati, különösen a lombardiai ezüstpénzeket is.¹ A XI. század elején, a mikor Szent István király írásba foglaltatta s új törvényes rendelkezésekkel bővítette a magyarok ősi vérdij- és büntetésdíjrendszerét, a byzáncki arany „pensa auri“ néven, mint a *tinóval* egyértékű pénzegység volt forgalomban.

A *tinó*, a magyarok terménypénze, a nagyobb fizetéseknel a XI. század folyamán végig megtartotta *pénz* jellegét. Szent László korában a büntetésdíjak már mindig *pensa*-ban fejeztetnek ki, az egyik törvénycikkben mégis szükségesnek vélték megemlíteni, hogy a büntetés „10 tinó, mely 10 pensa-t ér“.²

¹ A Magyarországon lelt X. századi lombard pénzekről v. ö. H a m p e l id. művein kívül: L a k n e r A m b r ó: A csornai leletekről. (A Sopronmegyei Régészeti Társulat II. évkönyve. 1891. Sopron, 1892. 18—20. l.)

² III. 29. t.-cz.

A *verellen ércnek* fizetési eszközü való használatára nézve XI. századi forrásainkból semmiféle következtetés sem vonható¹ s valószínű, hogy az a XII. század közepe előtt nem is volt — mint fizetési eszköz — használatban.

¹ A XI. századi — javarészen hamis — oklevelek záradékának „100 libras auri“, „50 libras auri“ etc. kifejezései nem nyújtanak erre bizonyítékot. Ezek egyrészt a külföldi gyakorlatból átvett formularis kifejezések, másrészt meg az 50, 100, 1000 font arany-ra szabott *poena* nem volt afféle büntetés, mint pl. a XI. sz. törvények 10, 50, 100 pensás díjai. Az 50, 100, 1000 font arany oly összegek, a melyeket a leggazdagabb embereknek sem állt módjukban megfizetni. E horribilis összegekkel mintegy a királyi rendelkezés megsértésének vétségét lehetetlen és kárpótolhatatlan vétségnek akarták feltüntetni. Hasonló összegű büntetési díjakra rengeteg példa van István kortársai idejéből a *Monumenta Germaniae Hist.* Diplomata regum et imperatorum II. és III. kötetében. V. ö. még Cod. d. Bohem. I. 142., 259. l. és Smiö. III. 70, 259. l.

HARMADIK FEJEZET.

SZENT ISTVÁN PÉNZVERÉSE.

A X. és XI. század fordulóján végbement nagy valósi és politikai átalakulás a magyar népet a nyugati keresztény népek nagy közösségének részesévé tette. A kereszténység felvételével és a királyság megalapításával kapcsolatban — külföldi hatás alatt — élénkebb gazdasági fejlődés indult meg. A gazdasági fejlődés főképp a nomád, pásztor életmódról a letelepedett, földműves életmódra és a nemzeti birtoklásról az egyéni vagyon rendszerére való áttérés kezdetében nyilvánult meg. Szent István törvényeiben igen nagy jelentőséggel bírnak a vagyonjog és gazdasági viszonyok rendezésére irányuló törekvések.

A változott gazdasági viszonyok, a nyugati államokkal mint sűrűbbé váló érintkezés és az idegen telepések első rajának megérkezése nyomán fellendült forgalom szükségessé tette nagyobb mennyiségű, könnyen kezelhető pénznek forgalombahozatalát.

A vezérek korában használatos külföldi arany- és ezüstpénz nem volt elegendő a forgalom lebonyolítására. A magyarok *tinópénze* pedig, értékének nagysága és nehézsége miatt, a mindennapi kis forgalom lebonyolítására sohasem volt alkalmas.

A gazdasági viszonyok új alakulásában tehát már ott rejlett az *önálló magyar pénzverés szükségége*. Megvalósítása azonban nem a gazdasági viszonyok változásának, hanem a nyugati értelemben vett keresztény királyság megalapítá-

sának volt közvetlen következménye. A középkori nyugati felfogás szerint a felségjogok egyik legfontosabbika volt a *pénzverés joga*. Önálló pénzverés nélkül a XI. századi Európa nem tudott souverain keresztény uralkodót elképzelni. A mikor tehát István királyi címet vett fel és népével együtt kereszténynyé lett, nyugati felfogás szerint pénzt is kellett veretnie.¹

A kezdetlegesebb culturalis és gazdasági színvonalon álló népek *mindig* velük kereskedelmi érintkezésben álló magasabb culturájú népek vagy államok pénzrendszerét vették saját pénzverésükhöz mintaképül. A dolog természetéből következik, hogy e téren az idegen hatás jobban érvényesül, mint bárhol másutt. A magyar pénzrendszer alapításakor — már a külforgalom könnyebb lebonyolítása szempontjából is — csatlakozni kellett az akkori fejlett pénzrendszerek valamelyikéhez.

Két út állt Szent István előtt. Egyházi és világi politikája, családi összeköttetései és az ország culturalis színvonala magyarázzák meg, hogy pénzrendszere megalkotásánál miért vette mintául a frank-bajor pénzrendszert és nem a sokkal fejlettebb byzánctit.

A történetírás legkényesebb feladatai közé tartozik a XI. századi és különösen a Szent István-korabeli magyar intézmények ismertetése. Az írott források csekély száma a legellentétebb nézetek és legkülönbözőbb elméletek vitatására és felállítására adott alkalmat. Bár nem oszthatjuk azt a feltevést, mintha a XI. századi intézmények részletes vizsgálata — az ismert források mellett — meddő törekvés volna, el kell ismernünk, hogy a történetíró csakis a legóvatosabb kritika alkalmazásával foghat e munkához és eredményei még ez esetben is gyakran hypothetikusak lehetnek. A források hiányos voltában rejlő nehézségeket Szent István pénzrendszerének vizsgálatánál is érezzük, de — bár írott forrásaink alig adnak felvilágosítást — *sokkal*

¹ V. ö. Friedensburg (Die Münze. Berlin, 1909. 77. l.) megfigyelését, hogy a középkorban majd minden nép a kereszténység felvételével egyidőben kezd önállóan pénzt verni.

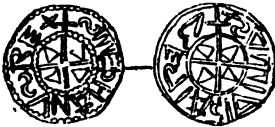
kisebb mértékben, mint más intézményeknél. A pénztörténet forrásai közt első helyen a pénzleletek állnak és Szent István pénzei oly nagy számban maradtak reánk, hogy azok alapján teljesen kielégítő képet rajzolhatunk pénzveréséről.

* * *

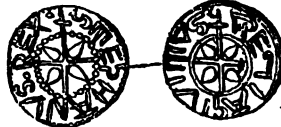
Szent István pénzeinek éremrajza szorosan csatlik a X—XI. századi német pénzek egyik csoportjának éremrajzához. Az elő- és hátlap rajza azonos. A körirattól gyöngysorral — a háttagon kettős vonalkörrel — elválasztott belső kört egyenkarú kereszt metszi, a melynek felső

(C. N. H. 1.)

(C. N. H. 2.)

(C. N. H. 3.)

1—3. Szent István pénzei.

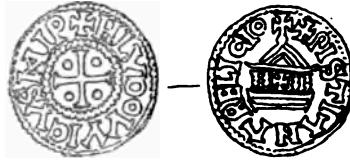
szára a körirat elejét és végét elválasztó kis keresztben végződik. A belső kör és keresztalkotta négy mezőben *négy háromszögű ék van*, a melyek egyes példányokon levélalakká idomulnak. Az előlap körirata: *Stephanus rex*, a hátlapé, néha jobbról balra haladó írással: *Regia Civitas*. A betűk nem vésett, hanem ponczéllott bélyegzővel verettek.¹ Typusuk eltér az összes egykorú nyugati pénzek szép capitalis betűtypusától. A kezdetleges technikára visszavezethető primitív betűformák mellett, egyes betűk az ó-görög és ó-latin epigraphikus emlékek betűire emlékeztetnek.

¹ A *ponczéllás*-ról a következő fejezetben szólnunk.

A hátirat *G* (Γ) és *A* (Α, Α, Δ) betűjének sajátosság formája a Nyugaton e korban ismeretlen volt.¹

Németországban általánosan ismert éremrajz volt a belső kört négy mezőre osztó kereszt, a melynek sarkai-ban változó jegyek — karika, kereszt, félhold, gyűrű, háromszög vagy ék stb. — láthatók.² Ez az éremrajz szerepel a bajor hercegek 907 és 1014 közt vert *regensburgi denárainak* előlapján is, a melyek olasz mintára verettek.³

A kereszt karjai által alkotott négy mezőben előforduló jegyek közül a *háromszög vagy ék* jellemző bajor

4. Karoling-denár.

pénzjegy volt. Először Szent István apósának, II. Henrik hercegnek 985 és 995 közt vert pénzein tűnik fel.

A legtöbb pénzen más jegyek társaságában fordul elő. A keresztnek csak egy vagy két sarkában van háromszög, a többiben kör, gyűrű vagy más jegy.⁴

¹ Lehet, hogy a byzánczi epigraphikus írásmódra vezeten dők vissza, bár — az újabb kutatások eredményeit figyelembe véve — az sem látszik lehetetlennek, hogy bennük az ó-magyar rovásírás emlékeivel állunk szemben. V. ö. Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915. 167. l. közölt betűsort.

² V. ö. Dannenberg (Die Deutsche Münzen. I—IV. Berlin, 1876—1905.) éremrajzait.

³ Előképek az itáliai „Christiana Religio” denár volt. Blanchet: Manuel de numism. franç. I. 3. tábla 12. és 15. rajz. V. ö. még: Grote: Münzstudien. VIII. 146. l.

⁴ *Egy háromszög van*: II. Henrik herceg fiának, IV. Henrik hercegnek [később II. H. császár] (Dannenberg. 1071f, 1072., 1075., 1076., 1077b, 1082., 1706. sz.) regensburgi (1032., 1110., 1112., 1121., 1124a, 1726., 1138, 1139., 1730., 1181. sz.), chami, augsburgi, eichstädti, nabburgi, neuburgi és salzburgi érmein; II. Henrik másik fiának, Bruno augsburgi püspöknek (1025., 1026. sz.) és Hartwich salzburgi

Négy háromszöget a kereszt négy sarkában csak II. Konrád császárnak (1024—1039) egy — e tekintetben Dannenberg-től is unicumnak jelzett — freisingeni pénzén¹ és II. Henrik bajor herczegnek, Szent István apósának, 985 és 995 közt vert regensburgi obolusain, vagyis fél-denárosain találtam.²

Nem lehet semmi kétségünk aziránt, hogy Szent István pénzeinek mintájául apósának, II. Henriknek *obolusai* szol-

5. IV. Henrik herczeg denárja.

gáltak, a melyeknek előlapján ott látjuk az István pénzeit — és közel 150 éven át általában a magyar pénzek hát-lapját — jellemző *négy háromszöget a kereszt karjaiban*.

Szent István pénzeinek azonban nemcsak éremrajza, hanem hát-lapi körirata is a *regensburgi* pénzzel való rokonságát mutatja. Már Schoennis észrevette, hogy a *Regia*

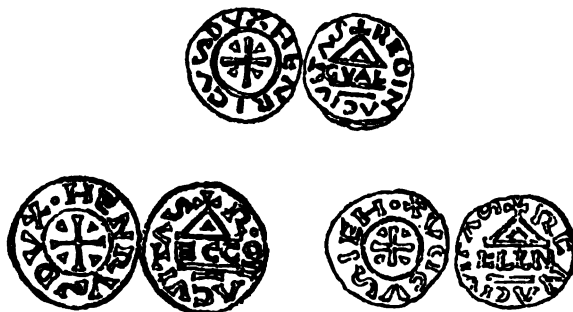
érseknek (991—1023) salzburgi (1142., 1143., 1144. sz.) pénzein. — *Két háromszög van*: IV. Henrik herczeg (II. H. császár)-nek (1071b., 1073., 1073a, 1074g, 1086. sz.) regensburgi, (1109., 1722., 1122a, 1125., 1126a, 1727. sz.) chami, eichstädti, nabburgi, neuburgi és (1134., 1135b, 1136., 1137., 1728., 1729. sz.) salzburgi érmein; VI. Henrik bajor herczeg (1709. sz.) regensburgi és Siegfried augsburgi püspök (1000—1006.) egy (1024. sz.) érmén. — II. Henrik herczeg kortársának, IV. Balduin flandriai őgrófnak pénzein. (Dannenberg. 150—153., 1365., 1444. sz. rajzok) is van egy ékszerű háromszög.

¹ Dannenberg. I. 427. l. és 1114. sz. éremrajz.

² *Négy háromszög más jegyek társaságában* előfordul II. Henrik császár egy regensburgi császárkori pénzén, V. Henrik bajor herczeg (1004—1009 és 1017—1026) regensburgi és Hartwich salzburgi érsek pénzein. E pénzek éremrajza azonban már nem a régi; eltér úgy a régi regensburgi, mint a magyar pénzek rajzától. V. ö. Dannenberg. 1090f, 1707., 1140., 1140a, 1141., 1141a, 1145., 1146., 1147., 1148. sz. rajzokat.

Civitas felirat utánezata a regensburgi denárok „*Regina Civitas*“ feliratának.¹ *Regina Civitas* volt Regensburgnak olaszos latin neve, mely 907-től 1009-ig folytonosan szerepel a bajor pénzeken, a mikor azután a németországi latinságban használatos *Ratisbona* váltotta fel.² Szent István pénzein a *Regia Civitas* a m. királyi város. Vajjon Esztergom avagy Fehérvár értendő-e alatta, ma már nem állapítható meg,³ csak az bizonyos, hogy a regensburgi „*Regina Civitas*“ utánezata.

Szent István pénzeinek verete és körirata világos bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy készítésüknél mintául

6—8. II. Henrik bajor herczeg obolusai.

— az itáliai Karoling-denárokkal rokon — regensburgi bajor pénzek használtattak fel.⁴ A regensburgi pénzek min-

¹ Schoenvisner: *Notitia Hung. rei numariae*. 1801. 90—91. l.

² C. N. H. I. 9. l. és Réthy László: II. Géza és III. Béla érmei. (III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula Budapest, 1901. 169. l.) Dannenberg. I, 415. s köv. l.

³ V. ö. a 13. fejezetet.

⁴ Schoenvisner id. m. — Finály Henrik: *A régi magyar súlymérték*. (Erd. Múz. Egl. Évk. IV. 66—67. l. — Pauler Gyula: *A magyar nemz. tört. I. 59—60. l. — Réthy: C. N. H. 8—10. l. — Végh Ödön* (A keleti és nyugati érmészet befolyása Magyarország érmészetére. Pest, 1887. 10. l.) a magyar pénzek különös sajátóságaként említi, hogy a kereszt végei a külső körig terjednek. Ez tévedés, mert külföldi, egykorú pénzek is fellelhető ez a sajátosság. V. ö. Dannenberg 342. és 996. sz. éremrajzokat.

tájára nemcsak Szent István, hanem más egykorú uralkodók is verettek pénzt. Regensburgi mintára készültek a cseh hercegek pénzei a X—XI. században,¹ a freisingeni püspök és salzburgi érsek pedig egyenesen „regensburgi pénz” verésére kaptak jogot III. Ottó császártól.²

II. Henrik bajor hercegnek 985 és 995 közt vert — négy háromszöget a kereszt sarkaiban ábrázoló — *obolusaiban* sikerült felismernünk Szent István pénzeinek *közvellen regensburgi előképét is*, a miből két következtetés vonható. Az egyik az, hogy Szent István talán már a X. században (997 és 1000 közt), de — mivel ennek a „Rex” czím használata ellentmond. — *mindenesetre uralkodása legelső éveiben verette első pénzeit*. Ha később tette volna, úgy bizonyára sógora és nem 995-ben meghalt ipja pénzeit vette volna mintául. A másik az, hogy *nem denárt, hanem fél-denárt (obolust) vett mintául és pénzeire az obolusokat jellemző³ négy háromszöget verette, tehát az ő pénzei sem denárok, hanem obolusok voltak*. Ez utóbbi következtetés bizonyítására azonban a pénzek metrologiai adatait is vizsgálat tárgyává kell tennünk.⁴

¹ V. ö. Fiala, Eduard: Česke denáry. V Praze, 1895. I. és II. táblán. [Fiala, Eduard]: Beschreibung d. Sammlung Böhmischer Münzen u. Medaillen des Max Donebauer. Prag, 1888. I. és II. táblán és Fiala, Ed.: Beschreibung böhm. Münzen u. Medaillen. Prag, 1891. I—III. táblán között éremrajzokat és leírásukat.

² „Monetam Ratisponensem in loco Frisinga (Salzburg) dicto construi concessimus.” Lori: Sammlung d. baier. Münzrechts. I. 6—7. l.

³ Dannenberg (l. 527. l.) szerint a „négy háromszög” csak féldenáron fordul elő s valószínűleg épp annak jelölésére szolgált, hogy a pénz obolus.

⁴ A következő táblázatban: *G.* = Grote: Bayer. Münzgeschichte. (Münzstudien. VIII. Bd.)

D. = Dannenberg id. m. A szám mindkettőnél az éremrajz, illetve a súlytáblázat egyes adatainak számát jelenti. A többi rövidítés értelmét lásd a II. 2. függelékben.

II. Henrik 985—995 közt vert regens- burgi pénzei			Szent István pénzei	
F o r r á s	Súly (gramm)	Megfelelő féldenársúly	Súly (gramm)	Forrás
			0·962	J. Num.
			0·96	Z.
			0·90	EM.
			0·89	Gy.
			0·885	Z.
G. 1	1·75	(0·875)		
D. 1069g) {	1·75	(0·875)		
	1·74	(0·87)	0·87	NM.
	1·74	(0·87)		
G. 2	1·72	(0·86)	0·86	Z.
D. 1069	1·72	(0·86)		
			0·852	EM.
D. 1069	1·7	(0·85)		
D. 1069e)	1·7	(0·85)	0·85	Gy.
D. 1059g) {	1·7	(0·85)		
	1·7	(0·85)		
D. 1070	[obolus]	0·85		
G. 3	1·68	(0·84)		
G. 4	1·68	(0·84)		
D. 1069g) {	1·68	(0·84)		
	1·68	(0·84)		
			0·83	NM.
D. 1069	1·65	(0·825)		
1069g) {	1·65	(0·825)		
			0·82	NM.
			0·82	Z.
	1·63	(0·815)	0·817	Br.
D. 1069c) {	1·62	(0·81)	0·81	NM.
			0·81	H. Num.
	1·61	(0·805)		
D. 1069g)	1·60	(0·80)		
D. 1069f)	1·59	(0·795)	0·795	Br.
			0·79	Gy.
			0·79	K.

II. Henrik 985--995 közt vert regens- burgi pénzei			Szent István pénzei	
Forrás	Súly (gramm)	Megfelelő földénárú	Súly (gramm)	Forrás
			0.789	J. Num.
G. 5	1.57	(0.785)		
D. 1069d)	1.57	(0.785)		
D. 1069f)	1.56	(0.78)		
	1.55	(0.775)		
D. 1069g)	1.55	(0.775)		
			0.77	H. Num.
			0.77	Gy.
			0.769	F.
			0.765	Z.
D. 1069g)	1.52	(0.76)	0.76	H. Num.
	1.46	(0.73)		
G. 6	1.46	(0.73)		
G. 7	1.46	(0.73)		
D. 1069g)	1.42	(0.71)	0.71	J. Num.
D. 1069e)	1.4	(0.70)	0.70	EM.
G. 11	[obolus]	0.70	0.70	Gy.
G. 8	1.39	(0.695)		
G. 9	1.39	(0.695)		
			0.69	F.
D. 1069h)	1.37	(0.685)		
			0.68	EM.
D. 1069c)	1.34	(0.67)	0.67	Gy.
G. 12	[obolus]	0.66	0.66	NM.
			0.652	Br.
			0.652	EM.
D. 1070b)	[obolus]	0.65		
G. 13	[obolus]	0.64	0.64	NM.
			0.63	Gy.
			0.628	Br.
D. 1070c)	[obolus]	0.62		
G. 10	1.17	(0.585)		
			0.556	J. Num.
D. 1705	[obolus]	0.55		

Szent István pénzeinek legsúlyosabbika (0·962 g) is jóval alatta marad II. Henrik legkönnyebb (1·17 g-os) denárjának. Az egyes súlyok *fedik Henrik herczeg obolusainak, illetve a denárainak megfelelő féldenároknak súlyát.* Szent István pénzeinek súlya 0·962 és 0·556 gramm közt ingadozik, a mi kétszeresen véve 1·924 > 1·112 g-os denársúlynak felelne meg. Párhuzamba állítva a jó Karoling-kori denárok és II. Henrik bajor herczeg denárainak súlyadataival:

U r a l k o d ó	Maximalis súly grammokban	Minimalis
Nagy Károly	1·80	1·23
Jámbor Lajos	1·92	1·05
Kopasz Károly	2·03	1·02
„Karolus“-denár ¹	1·87	1·23
II. Henrik bajor herczeg (985—995) .	1·75	1·17
IV. Henrik bajor herczeg ² (995—1024)	1·78	1·03
Szent István	0·962	0·556
	[1·924]	[1·12]

Az átlagsúly kiszámítására nagyszámú — 158 darab — Szent István-kori pénz súlyadata áll rendelkezésünkre. A 158 darab súlya 121·378 g,³ tehát *átlagsúlyul 0·7682 g-ot kapunk, a mi 1·5364 g-os duplasúlynak felel meg.*

A maximalis és minimalis súlyú pénzeknek közép-súlyeltérése — a mai fogalmak szerint — túlnagy, ha azonban az egykorú külföldi uralkodók pénzeivel hasonlítjuk össze, azokénál semmivel sem nagyobb.

¹ A Karoling denárok súlyára nézve v. ö. az I. rész, 1. fejezetben összeállított táblázatot.

² Inama—Sternegg id. m. II. 502. l. levő kimutatás szerint.

³ Az adatokat lásd a II. függelékben.

U r a l k o d ó ¹	átlag-		minim.		Középsúlyeltérés	
	maxim.	minim.	súly grammban		grammban	%-ban
Nagy Károly	1·574	1·8	1·23	+ 0·226,	- 0·344	+ 14·36, — 21·85
Jámor Lajos	1·649	1·92	1·05	+ 0·271,	- 0·599	+ 16·43, — 36·32
Kopasz Károly	1·618	2·03	1·02	+ 0·412,	- 0·598	+ 25·46, — 36·95
I. Ottó kölni denárai	1·47	1·68	1·32	+ 0·210,	- 0·150	+ 14·28, — 10·20
II. Ottó „ „	1·46	1·75	1·18	+ 0·290,	- 0·280	+ 19·86, — 19·17
III. Ottó „ „	1·24	1·66	0·80	+ 0·420,	- 0·440	+ 33·87, — 35·48
II. Henrik kölni denárai	1·44	1·90	0·95	+ 0·460,	- 0·490	+ 31·94, — 34·02
II. Henrik bajor hg. (985—995)	1·596	1·75	1·17	+ 0·154,	- 0·426	+ 9·65, — 26·69
IV. Henrik bajor hg.	1·398	1·78	1·03	+ 0·382,	- 0·368	+ 27·32, — 26·32
Szent István	0·7682	0·962	0·556	+ 0·1938,	- 0·2122	+ 25·22, — 27·62

¹ E számításimhoz a Karoling-denárookra nézve az I. R. 1. fejezetben adott táblázatot, a többi külföldi denárra Inama-Sternegg id. m. II. 499—502. I. táblázatait, II. és IV. Henrik pénzeire fentebbi a II. R. 1. fejezetben végzett számításaimat használtam fel.

Az egyes súlyok következőképen oszolnak meg:¹

Darab	0·95 g-on felül	0·90—0·949 g	0·85—0·899 g	0·80—0·849 g	0·75—0·799 g	0·70—0·749 g	0·65—0·699 g	0·60—0·649 g	0·55—0·599 g
37	2	1	6	6	9	8	6	3	1

Összehasonlítva a Karoling-kori és II. Henrik herceg-féle denárok *félsúlyával*:

Uralkodó	Átlag g-ban	[1·5 g] 0·75 g-on felül	[1·6 g] 0·8 g-on felül	[1·7 g] 0·85 g-on felül
Nagy Károly, Jámbor Lajos, Kopasz Károly	0·8101 [1·6203]	81·38 %	64·356%	35·445%
II. Henrik herceg (985—995)	0·798 [1·596]	81·48 %	59·26 %	29·63 %
Szent István	0·7682	64·86 %	40·54 %	24·32 %

Az összes súlyadatok összevetéséből megállapíthatjuk, hogy Szent István pénzei a jó Karoling-kori és a X. század-vegi regensburgi *denárok félsúlyában* verettek.

Ez teljesen összevág az éremrajzból levont következtetésünkkel s ezek alapján teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy *Szent István ezüstpénzei nem denárok, hanem féldenárosok, obolusok voltak*. Észrevette ezt már Finály Henrik,² de az ő alaposan megokolt véleményének helyességét több — s közte igen tekintélyes — oldalról kétségbevonták.³

¹ E táblázathoz csak a 37 egyes súlyt használhattam fel, a többi *tömegesen* méretett, s így egyes adataik ismeretlenek.

² Id. ért. (Erd. Múz.-Egyl. Évk. IV. 67. s köv. 1.)

³ Pauler Gyula (id. m. I. 406—407. 1.), aki egyébként csak mellékesen érinti e kérdést, egész denároknak tartja Szent István összes

Egész denárt Szent István nem veretett.¹ Ismeretes ugyan két darab duplasúlyú állítólagos pénz, a melyeknek súlya 1'35 és 1'1 g.² Ez azonban nem jogosít fel arra a feltevésre, mintha István rendszeresen veretett volna denárokat — *ezerszámsra ismeretes obolusai* mellett. E kivételes súlyú pénzek *egykorú külföldi utánveretek*. Szent István pénzeinek külföldi utánvereteiről alább még szólunk s itt csak azt említem fel, hogy a két nehézsúlyú denár egyikét morvaországi leletben találták, a másik Szentpétervárott van. Hazai leletben nem fordult elő.³

Szent István obolusainak 0'7682 g-os átlagsúlya nem éri el sem az 1'6208 g-os átlagú jó Karoling-denárok 0'8101 g-os, sem II. Henrik herczeg 1'596 g-os denárainak

pénzeit. Pénzszámításaiban Szent Istvánnak *egy kivételesen nehéz*, 0'930 g-os obolusát veszi kiindulópontul s még ezt a súlyos darabot is kopottnak véve, a kiverési súlyt 1 g-ra teszi. Nem is szólva itt ismét a maximális súlyon alapuló számítások feltétlenül téves voltáról, csak azt emelem ki, hogy magát az 1 g-os denársúlyt is túlkevésnek kell tartanunk. A XI. század elején s az előző időben a *legrosszabb német denárok átlagsúlya* is meghaladta Szent István *maximalis* pénzsúlyát (v. ö. In a m a—S t e r n e g g II. 499—502. l.) s az egykorú rossz cseh denárok átlaga is felette van István átlagsúlyának. (Fiala: *Česke denáry. 106—108. l.*) — Balogh Albin legújában teljesen kritika nélkül akarja Pauler és Finály nézetét megegyeztetni. Szerinte „a magyar *denár voltaképen bajor földénárnak vehető* . . . mindamellett *könnyebb kezelés és számítás miatt*” (??) egész denárnak vessi !! (id. m. 21. l.)

¹ A „*Denarius*” szó írott forrásban először Szent László korában szerepel.

² Az egyik Szentpétervárott az „*Erémítage*”-ban, a másik — mint N u b e r K á r o l y tól hallom — Szemere Miklós gyűjteményében van (az utóbbi korábban Windischgrätz hg. birtokában volt). Réthy László: Magyar numizm. adatok Oroszországból (N. K. 1903. 85. l.) és C. N. H. I. 7. sz. értem.

³ Annak a feltevésnek, mintha ezek az állítólagos „denárok” lettek volna Szent István első pénzei, ellentmond maga a veret. István obolusainak s e két utánveretnek is a rajza *typpikus obolusraje* s még ha csak ugyan István verette volna is a szóban forgó denárokat, azok verése az obolusok verését semmiesetre sem előshette meg. — Réthy maga arra alapítja — korábbi helyes feltevésével szemben — újabb véleményét, hogy a két ismert példány bélyege nem azonos. Ebből azonban még nem következik, hogy mindkettő ne lehetett volna utánveret.

0·798 g-os félsúlyát és míg ezeknek 81·38 és 81·48‰-a van 1·5 g-on felül, addig Szent István obolusainak csak 64·86‰-a van 0·75 g-on felül. *István tehát valamivel könnyebb pénzláb alapján verette obolusait, mint a Karolingok és II. Henrik az ő pénzeiket.*

Az egykorú német és cseh denárokkal hasonlítva össze Szent István obolusait, azt találjuk, hogy azok súly tekintetében — *apósa regensburgi denárait kivéve* — *valamennyi német és cseh pénzverőhely egykorú termelését felülmúlják.*

A német királyoknak (illetve római császároknak) 983 és 1056 közt vert pénzei közül egyetlen egynek átlagsúlya sem éri el a Szent István obolusainak megfelelő 1·536 g-os denársúlyt,¹ — sőt csak II. Szent Henriknek bajorországi denárai közelítik azt meg 1·50 g-os átlagsúlyukkal. A *hercegi* pénzek közül IV. Henrik bajor herceg, István sógorának denárai (*nem regensburgiak*) a legsúlyosabbak, 1·40 g-os átlaggal. A *püspöki* pénzek közül pedig az 1024—1039 közt vert, átlagban 1·37 g-os kölni érseki denárok.²

Maguk a *regensburgi denárok* is csak II. Henrik herceg idejében (985—995) érték el az ő pénzeiből meghatározott 1·596 g-os átlagsúlyt. Fia IV. Henrik herceg (később II. Szent Henrik császár) denárait már sokkal könnyebb pénzláb alapján verette. Átlagsúlyuk 1·398 g

¹ A német királyok különböző pénzverőhelyeken vert denárainak *átlagsúlyai* a következők: III. Ottó (983—1002): 1·39, 1·28, 1·24, 1·14; II. Szent Henrik (1002—1024): 1·50, 1·44, 1·31, 1·30, 1·25; II. Konrád (1024—1039): 1·42, 1·28, 1·10; III. Henrik (1039—1056): 1·38, 1·23, 1·17, 1·09 g. Inama—Sternegg-nek (id. m. II. 499—502. l.) Dannenberg adatai nyomán készült táblázata szerint. Nem vettem fel III. Henrik császárnak 1·49 g-os, feltűnően nagy, bajorországi átlagát, mert ez az átlag mindössze 2 db *kivételes súlyú* denárból állapítottatott meg. Lamprecht (Deutsches Wirtschaftsleben im M. A. II. 401. l.) a X. századi jó Ottó-kori (936—1002) denár súlyát teszi 1·54 g-ra, tehát Istvánéval azonos súlyra. A kölni denár közepsúlya — szerinte — utójára II. Henrik alatt éri el az 1·54 g-ot. Dannenberg és Inama—Sternegg (id. m. 499. l.) adatai szerint azonban a kölniek ezt a súlyt átlagban az Ottók és utódaik alatt sohasem érik el. A maximalis I. és II. Ottó-kori kölni denárátlag: 1·46, 1·47 g, a II. Henrik-kori pedig csak 1·44 g volt.

² Inama—Sternegg id. m. 499—502. l.

volt, tehát 138 milligrammal kevesebb az István-obolusok duplasúlyánál.¹

A 967 és 1055 közt uralkodó cseh herczegek pénzei közül a lengyel Boleszláv Chrobry denárainak átlagsúlya 1·30 g, a többi ezen is alul maradt.²

A *maximalis súlyok* tekintetében csak II. Szent Henrik császárnak egy 1·90 g-os kölni, egy 1·78 g-os regensburgi és II. Boleszláv cseh herczegnek egy 1·81 g-os denára³ közelíti meg a Szent István 0·962, 0·96, 0·90, 0·89 g-os obolusainak megfelelő 1·924, 1·92, 1·80, 1·78 g-os maximalis denársúlyokat.

Szent István obolusainak finomsága — a megvizsgált tíz darab obolus próbája szerint — 0·900, 0·890, 0·890, 0·880, 0·860, 0·860, 0·850, 0·850, 0·820, 0·800 volt.⁴ *Átlagban e számok 0·860 finomságot adnak.*

A finomsági adatok megítélésénél — mint már kifejtettem — figyelembe kell vennünk, hogy a középkorban a technikai eszközök tökéletlensége miatt az ezüstöt nem tudták egészen megtisztítani. Így a 0·950—0·960 finom ezüstöt már tiszta ezüstnek (*argentum purissimum*), 16-latos (próbás) ezüstnek tartották.⁵

¹ Dannenberg. I—IV. adatai nyomán 37 db átlagsúlyául 1·398 g-ot kaptam. Nem vettem fel az 1071f. sz. alatti három értelmetlen feliratú denár súlyát. Innét az eltérés Inama—Sternegg 1·34 g-os átlagsúlyától (id. m. II. 502. l.).

² Fiala, Eduard: České Denáry. V Praze, 1895. 106—108. l. levő kimutatás szerint a cseh herczegek különféle typusu denárainak átlagsúlya a következő: II. Boleszláv (967—999): 0·82, 1·29, illetve 1·25 g; Emma: 1·24 g; III. Boleszláv: 0·91; Boleszláv Chrobry: 1·30; Vladivoj: 0·88; Jaromir: 1·02, Oldrich: 0·97, 0·99; I. Bretisláv: 0·93, 1·00, 0·93, 0·91 g. I. Boleszláv (935—967) legsúlyosabb denárfaja éri csak el az 1·55 g átlagsúlyt.

³ Inama—Sternegg és Dannenberg id. m. — Fiala id. m. 107. l.

⁴ Gasparetz Géza Elemér pontos mérései a M. Nemz. Múzeum 10 darab obolusán.

⁵ Luschin: Steirische Münzfunde. (Jahrbuch f. Altertumskunde. II. 1908.) Wien, 1908. 210. l.: „Als feines Silber, dass wir als $\frac{1000}{1000}$ oder 16 löthig bezeichnen, selbst wenn der Ausdruck purissimum argentum lautete, nur ein Silber von $\frac{19}{20} = 0·950$, und selbst in Venedig nur von $\frac{23}{24} =$ etwa 0·960 Feine verwendete.“ V. ö. még u. erről: Luschin:

A pénzverésnél az érczet mindenekelőtt megtisztították nemtelen tartalmától, kiégették. Az így előállított „tisza” ezüstöt vegyítették az előírt ötvénynek megfelelő rézfennnyiséget. A XIII. században hazánkban a forgalomban általánosan használt „argentum decimae combustionis” vagy egytized-részig égetett ezüst $\frac{9}{10}$ -rész „tisza” ezüstből és $\frac{1}{10}$ -rész rézből állt. Mivel azonban maga a *tiszta ezüstnek* nevezett fém ma csak 0·950—0·980 finom ezüstnek felel meg, az „argentum decimae combustionis” sem volt tényleg 0·900, hanem csak 0·855—0·884 finom ezüst.

Szent István obolusainak átlagos finomságát 0·860-at kaptunk; a tíz megvizsgált obolus közül nyolcnak finomsága 0·850 fölött van, egy eléri, három pedig nagyon megközelíti a 0·900 finomságot. Azok finomsága a középkori „decima combustio”-s ezüstnek felel meg, tehát ezüstjük a kor technikai készségéhez mérten 14·4 latos (0·900 finom) ezüst volt, habár a valóságban csupán 0·860 finomságot mutatniak.

Szent István obolusainak finomsági foka teljesen megfelel az egykorú német és cseh pénzek finomságának,¹ súly tekintetében azonban felülmúlják az egykorú német és cseh pénzeket — II. Henrik herczeg 985 és 995 közt vert regens-

Allg. Münskunde. 162—163. l. — Die Chronologie d. Wiener Pfennige (Sitzungsberichte d. Kais. Akad. CXL. Wien, 1899. 18. l.) — Jessenszky Géza: Az alsóhalményi érmelet töredékéről (N. Közl. 1914. 64. l.) és Kropf Lajos: A magyarországi pápai adószedők számadásai. (M. G. T. Sz. 1901. 200—202. l.) V. ö. a Bevezetést.

¹ Az egykorú német denárok finomságára — sajnos — a német szakirodalom eddig nem igen fordított figyelmet. A Karoling-denárokat, — éppúgy mint a magyar szakirodalomban Szent István pénzeit — *tiszta ezüstnek* tartják. Már Hilliger is felhívta a figyelmet e feltevés téves voltára s arra, hogy régebbi mérések eredményei szerint 0·985, 0·810, sőt 0·405 finom Karoling-denárok is vannak. Ugyanó a 754/5. capituláre alapján 0·909-ben áll a Karoling-denár törvényes finomságát megállapíthatni. (Schilling d. Volksr. 1903. 206—208. l.) A X—XI. századi német denárok finomsága az Obrayco-lelet vizsgálata szerint *14 lat 2 1/2 gr. volt* (Dannenb. l. 14. l.), a XIII. századi kölni jó denároké 0·900 (Kruse, Ernst: Kölnische Geldgeschichte. Westdeutsche Zeitschrift. Ergzshft IV. 16. l.) — A cseh denárok finomsága Fiala vizsgálatai szerint (České denáry. 113—114. l.) átlagban a következő: II. Boleszláv: 0·874, 0·778, 0·580; Boleszláv Čtobry: 0·890; Oldrich: 0·917, 0·945; I. Bretiszláv: 0·883, 0·831, 0·957.

burgi denárainak kivételével. Az egykorú külföldi pénzekhez viszonyítva, a magyar pénz nehezebb pénzláb alapján vert, tehát *értékesebb* pénz volt. Ennek hatása abban nyilvánult meg, hogy a *XI. századi magyar pénzek* — s első sorban *Szent István obolusai* — nem sokkal első veretésük után a nemzetközi forgalomban is elfogadott, sőt nagyon kedvelt fizetési eszközzé lettek. Viszont az egykorú külföldi pénzek nem voltak hazánkban forgalomban, még a Cseh- és Lengyelországban annyira kedvelt régensburgi denárokt sem.

A XI. századból származó külföldi éremleletekben sűrűn fordulnak elő Szent Istvánnak és utódainak obolusai. Legnevezetesebbek a lengyelországi leletek. Ezekben gyakran az összes külföldi pénzeknél nagyobb számban szertelnek a magyar obolusok. Különösen a XI. század második feléből, tehát oly időből származó leletekben, amikor a magyar pénz jósa már közismert lehetett, igen nagyszámú magyar obolust találtak. Sűrűn fordulnak még elő a magyar obolusok Horvátország, Morva- és Csehország, Szilézia, Szászország, Poroszország, Livland, Mecklenburg, Pommern, Dánia, Gothland, sőt a távoli Farőr-szigetek XI. századi leleteiben.

¹ A plonski leletben 46, a mikolajewiben 70, a waldauerfurtban 96, a dembriesiben 29, a sziléziai wättrischiben 95, a pommerániai sinzloviban 51, a 6000 éremből álló híres vossbergi leletben 384, a morva preraubiban 793 db Szent István-kori s más XI. sz.-i magyar pénzt találtak stb. — A lengyelországi magyar leletekről Gumovskí Marián: *A magyar pénz szereplése Lengyelországban a XI. században* (N. K. 1906). — A sziléziaiakról Friedensburg: *Schlesiens Münzgeschichte*. Breslau, 1888. 6. l. — A cseh és morva leletekről Fiala, Ed.: *České denár, 178—182*. l. — A horvátországiakról Brunšmid (idéni Luschin: *Allg. Münzkunde*. 110. l.). — Dannenberg id. m. l. 50—58. l. az Odera m. frankfurti, schwarzwowi, berlini, plonski, aimoitzeli, sandói (Farőr), plepi (Esthland) és berlini II. lelet magyar érmeiről értesít. — Réthy László több dolgozatában számolt be a Balti-tengermenti, farői, poseni, dániai, porosz, szász, pommerániai, lengyelországi, esthlandi, morvaországi magyar pénzleletekről. Réthy: *Copius Nummorum Hungariae* (Arch. Ért. V. 1865. 146—147. l.); *Kiadatlan magyar érmek a Nemzeti Múz. Éremtárában* (u. ott VI. 1886. 37. l.); *Újabb utam az egyetemes magyar éremtári kiadvány érdekében* (u. ott VII. 1887. 46—48. l. és 91—92. l.); *A margitásigeti árpád-kori éremlelet*. (u. ott XIV. 1894. 60. l.); *II. Géza és III. Béla érmei* (III. Béla emlékezets. 1900. 169. l.)

A XI. századi magyarországi leletekben — ezzel szemben — byzánczi aranyakat kivéve, külföldi pénzek egyáltalában nem szerepelnek.¹

Különösen kedvelt fizetési eszköz volt a magyar pénz a Balti-tenger vidékén, olyannyira, hogy *a pommerániai és vend hercegek maguk is a magyar pénz mintájára verettek pénzt*. A durva, barbár kézre valló, visszás és értelmetlen feliratú Szent István- és I. Béla-féle pénzek, a melynek nagy számban kerültek elő a farvei (Holstein, 242 db), bornholmi² és más leletekben, ezeknek a Balti-tenger melléki vend hercegeknek pénzei, tehát *a magyar obolusoknak egykorú, külföldi utánveretei (Nachprägungen) voltak*.³ Készültek ilyen magyar pénzek mintájára vert utánveretek Németországban⁴ és Lengyelországban⁵ is, de amazoknál sokkal kisebb számban. Ezek a külföldi utánveretek az azt kibocsátó fejedelmek országában rendes forgalmi pénzek voltak s főképp azért verettek a magyar pénz mintájára, hogy annak — mint külföldi pénznek — használatát a forgalomban korlátozzák.⁶

* * *

A fennmaradt forrásokból megállapítható pozitív és kétségtelen eredmények megállapítása után áttérhetünk *a pénzláb meghatározásának kísérletére*. Kísérletnek kell nevez-

¹ A leletek ismertetését lásd: Horvát István (Tudományos Gyűjtemény. 1884. I. 42—47. l.); Réthy (Arch. Ért. XIV. 1894. 60. l.); Rómer Flóris (Arch. Ért. III. 1870. 206. l. — VII. 1873. 94. l.) és *N. Közl.* 1903. 90. l., 1905. 72. l., 1908. 102. l., 1912. 141. l., 1914. 52. l. — V. ö. még Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907. 152—153. l.

² Gumovski id. m. (N. K. 1905. 87. l.) és Réthy (Arch. Ért. VI. 1886. 37. l.).

³ Réthy id. értekezései. (Arch. Ért. V. 146—147. l. és VI. 37. l.) Réthy: *C. N. H.* I. 6. l.

⁴ *C. N. H.* I. 5. és 6. sz. érmek.

⁵ Harsányi Pál: Árpádházi királyaink kiadatlan érmei (N. K. 1912. 85. l.) ismertet egy érmet, a melynek előlapja a XI. sz. magyar obolusra, hátlapja pedig egy ismert lengyel denár.

⁶ *A C. N. H.* 5—6. sz. a. utánveretek három példányát a *Magyar Nemz. Múzeum*-ban 0'850, 0'830, 0'730 finomnak találtam.

nem, mert semmiféle *biztos* értesítésünk sincs a Szent István-korabeli s általában a XI. századi magyar *pénzverési alapsúly* nagyságára nézve.

A súlymértékek tárgyalása közben kifejtettem, miért kell *valószínűnek* tartanunk, hogy a X. században Regensburgban és a XI. században Szent István pénzverésénél a 408 g-os *Karoling-font* volt a pénzverési alapsúly. Úgy II. Henrik bajor hercegnek, mint Istvánnak pénzei a jó Karoling-denárok mintájára verettek s így nem igen készülhettek más pénzverési súly alapján. A pénzláb meghatározásánál tehát abból a *feltevésből* indulok ki, hogy a pénzverés alapsúlya a 408 g-os font volt.

Szent István obolusainak átlagsúlyát 158 darab pénz alapján 0·7682 g-ban állapítottam meg. Tekintettel azonban a középkori „al marco“ vert pénzek több ízben említett sajátságaira és a használatban előállt kopásra, ezeknél is, mint a Karoling- és más pénzeknél tettük, 5%-os hozzáadással kell élnünk.

$$\begin{array}{r} 1 \text{ obolus} = 0\cdot7682 \text{ g} \\ 5\% \quad = 0\cdot0384 \text{ „} \\ \hline 0\cdot8066 \text{ g} \end{array}$$

A *kiverési súlyt, helyesebben a törvényes átlagsúlyt* tehát 0·8066, *kereken 0·800 g-ra kell tennünk*. Ezt az eredményt igazolja az is, hogy a fennmaradt példányoknak 40·54%-a eléri a 0·800 grammot.¹

Az obolusok finomsága 0·900 lévén, a *valószínű* pénzlábat következő táblázat fejezi ki:

	Denárok ²	Obolusok	Teljessúly	Színsúly
	s z á m a .		grammban	
1 font 0·900 finom pénz- ezüst	[255]	510	408·00	367·20
[1 számítási font] . . .	[240]	480	384·00	345·60
1 denár	[1]	2	1·60	1·44
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·80	0·72

¹ A jó Karoling-denároknak csak 35·445%-a éri el a törvényes 1·7 g-os súlyt.

² A Karoling-pénzlábbal való összehasonlítás végett veszem fel a verésre nem került denárokat is.

Egy font pénzeztől nem 480, hanem 510 obolust *érték*. Az egy font pénzezt és a 480 obolus közti érték-különbség — 21·6 g színezüst — adja a kincstári pénz-*verési* illetéket, a mi 5·88%-nak felel meg (a 367·20 g-hoz viszonyítva). Nem igen lehet ugyanis kétségünk, hogy nálunk is, mint nyugaton, 240 denár, vagyis 480 obolus fogott egy font finomezüst értékben.¹

A források szerint az ezüstpénzekkel egyidőben — mint láttuk — a régi *tinópénz* és az evvel azonos értékű *byzánczi arany* (pensa auri) is használatos volt, különösen a nagy forgalom lebonyolítására. E pénzek és az ezüst-obolus értékviszonyának meghatározására egyedüli forrásunk Szent István I. 32. t.-cz.-e. Ez — mint láttuk — a *tinó* és *pensa auri* értékét 2¹/₂ solidusban, vagyis 30 denárban állapítja meg.² Igaz, hogy ez a meghatározás bajor eredetű s így bajor denárokra vonatkoztatható, mindazonáltal — tekintettel a bajor és magyar pénz szoros kapcsolatára — *valószínűnek* kell tartanunk, hogy *Szent István pénzeiből* is (30 denárt, vagyis) 60 obolust számítottak 1 aranyra és 1 tinóra.

A byzánczi aranyak állandó, 4·4 g-os forgalmi súlyát és a magyar obolusok 0·72 g-os finomsúlyát véve fel, a két nemesfém értékarányául 1:9·818-at, kereken

1:10

értékarányt kapunk. Ez a szám pedig fedl az arany és ezüst XI—XIII. századi értékarányát.³

Ismételnünk kell azonban, hogy úgy a Szent István-kori pénzláb, mint az 1:10 értékarány meghatározása *fel-*

¹ Pipin korában a verésre magánosok részéről beadott ezüsből 22 solidus után 1 solidust vontak le illetékképen (v. ö. Inama—Sternegg id. m. I. 2. Aufl. 624., II. 413—414. l. és Soetbeer id. h. IV. 272—273. l.), a mi 4·54%-nak felel meg.

² Schoenvisner (id. m. 157. l.), Finály (Erd. Múz. Egyl. Évk. IV.) és mások Szent István I. 32. t.-cz.-ének a Corpus Jurisban levő *hibás* szövege (16 tinó = LX sol., XL sol. helyett) alapján a *pensa auri* 45 denárra tették.

³ V. ö. erről a XIV. fejezetben mondandókat.

levegésben alapszik, s így, bár minden valószínűség e feltevésék helyessége mellett szól, az eredmények kétségtelen helyességét nem kívánjuk vitatni.

* * *

Összegezve az érmek külső alakjából, a pénzsúlyokból és a leletekből levont tanulságokat, az ezekből megállapítható pozitív eredményeket következőkben foglalhatjuk össze :

Szent István, az önálló magyar pénzverés megalkotója, uralkodása első éveiben kezdett pénzt veretni.

Pénzei előállításai technika, éremrajz és súly tekintetében apósa, II. Henrik bajor herceg 985 és 995 közt vert regensburgi obolusainak mintájára verettek.

Denárokat Szent István nem veretett, csak *obolusokat* (fél-denárokat) igen nagy számban.

Szent István obolusai — a kor technikai készségének megfelelő módon előállított — 0·900 finomságú ezüsből készültek. Súly tekintetében, bár a jó Karoling-denárok és II. Henrik herceg regensburgi denárainak félsúlyát nem érik el, az összes egykorú német és cseh uralkodók denárainak félsúlyát meghaladják.

Szent István pénzverésének gazdaságtörténeti jelentősége abban van, hogy mintegy látható kifejezése annak a szoros gazdasági kapcsolatnak, a melybe hazánk Szent István uralkodásakor Nyugat-Európa keresztény államaival, elsősorban a keleti német tartományokkal került.

A korábban keleti — arab, kazár és byzánczi — befolyás alatt álló s a Kelet gazdasági érdekkörébe tartozó magyar népet Géza és Szent István vezették be a nyugati keresztény államok morális, politikai és gazdasági közösségébe.

A morális és culturalis kapcsolatot a nyugati keresztény-katholikus egyházhoz való csatlakozás és a középkori keresztény cultura első zászlóvivőjének, a Szent Benedek-rendnek betelepítése hozta létre.

A Nyugattal való szoros *politikai kapcsolat* megalkotását Géza fejedelemnek Ottó császárhoz küldött követsége vezette be, István bajor házassága segítette elő és a magyar királyság megalapítása, a magyar királynak a római pápától küldött koronával történt megkoronázása, tetőzte be.

A *gazdasági kapcsolatot* legpregnánsabban a frank-bajor pénzrendszer meghonosítása fejezi ki. A nyugati pénzrendszer behozatala óta Magyarország részévé vált a nyugateurópai pénzpiacznak és ezzel az ország a — politikai és gazdasági függetlenségét e korban komolyan veszélyeztető — byzánczi érdeksphaerából végleg a nyugati, német-olasz érdekkörbe lépett át. A közös alapon nyugvó pénzrendszer kétségkívül hatalmasan mozdította elő a nyugati kereskedelmi összeköttetéseket, a fejlettebb gazdasági viszonyok meghonosodását és megerősödését.

Rendkívül szerencsés körülmény volt, hogy Szent István éppen II. Henrik bajor herczeg pénzverését vehette mintául, a ki a X. században már megindult fokozatos pénzromlásnak saját hazájában uralkodása tartamára gátat vetett és a Karoling-pénzrendszer regenerátora volt. Ez tette lehetővé, hogy a magyar pénz, alig pár évvel születése után, jelentős szerephez jutott az európai nemzetközi piacon. A jó súlyban vert magyar obolus a XI. században egész Észak- és Északkelet-Európában elterjedt és a kereskedelmi forgalomban kedvelt fizetési eszközzé vált, viszont Magyarországon minden külföldi pénznem meghonosodását meggátolta. E ténynek jelentőségét fokozza az, hogy a XI. században a francia és német királyok, a herczegek és püspökök pénzei már helyi jelentőségű fizetési eszközzé süllyedtek s még a korábban jóhírű regensburgi denár sem tudott a pénzromlás általános áramlatának ellentállni. A magyar pénznek minőségében rejlő előnyeit — az egykorú német pénzek fölött — leginkább az bizonyítja, hogy Lengyelországban a XI. században az ott korábban uralkodó regensburgi és más német forgalmi pénzek helyét foglalta el.

II. Henrik bajor herczeg pénzverési reformjának egyik leglényegesebb — s eddigelé nemcsak hogy nem méltó

tatott, de figyelembe sem vett — *eredménye az volt, hogy veje, Szent István, az általa visszaállított Karoling-pénzrendszert ültette át magyar talajba. Ezáltal a XI. század általános pénzromlása közepett a Karolingok és II. Henrik bajor herceg egészséges pénzpolitikájának, a nehéz és jó pénz rendszerének örökösev és fenntartójává a magyar király lett.*

NEGYEDIK FEJEZET.

A XI. SZÁZADI PÉNZROMLÁS ÉS A HERCZEGEK PÉNZVERÉSE.

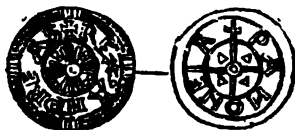
Szent István közvetlen utódainak, Péternek és Sámuelnek, pénzei külső kiállítás tekintetében teljesen az ő obolusainak mintájára verettek. Az éremrajz mindkét lapon ugyanaz maradt, csupán a körirat változott meg. Az előlapra természetesen az új uralkodó neve, a hátlapra a Regia Civitas helyébe *Pannonia* került, nem a Szent István pénzein tapasztalt különleges típusú, hanem szép, egyenletes epigraphikus betűkkel. Pannonia alatt itt is, mint az egykorú és közelkorú oklevelekben, Magyarországot kell értenünk s nem Pannonhalmát,¹ mint némelyek magyarázni szeretik.

I. Andrásnak időrendben első (C. N. H. I. 11. sz.) éremfaján ismét a *Regia Civitas* felirat szerepel. Nem tartom lehetetlennek, hogy András céltudatosan verette pénzére — a tőle bitorlóknak tekintett Urseolo Péter és Aba Sámuel alatt használatos Pannonia helyébe — a régi feliratot. Ezzel akarta talán jelezni a jogfolytonosságot, hogy nem e trónbitorlók, hanem István király utódának tekinti magát. Lehet azonban, hogy csupán az a gyakorlati oka ennek, hogy első pénzeihez mintául Istvánnak általa ismert pénzeit vette. Erre mutat az, hogy későbbi pénzeire ő is *Pannoniát* veretett.

I. András második (C. N. H. 12—14. sz.) éremfajával megszűnik a két lap rajzának azonossága. A hátlapon

¹ V. ö. erről Jeszenszky Géza helyes megjegyzéseit (N. K. 1914. 54. l.)

a régi rajz van *Pannonia* körirattal, az előlap a kereszt-motivum megtartásával díszesebbé alakul. A háromsugarú kereszt karjaiban már nem az ékek, hanem *változó jegyek* — kör, karika stb. — foglalnak helyet.¹ A köriratot s ezzel az egész előlapot négyszer — három-három vonással — megszakított négyes vonalkör (egy gyöngykörrel) szegélyezi.

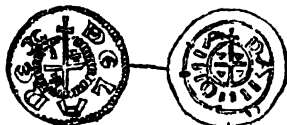

(C. N. H. 12.)

9. I. András obolusa.

Ez a vonalkör samanida hatásra mutat és talán András oroszországi tartózkodására vezethető vissza, mert ott voltak az arab-perzsa pénzek nagyobb számban forgalomban.

I. Bélának és I. Gézának úgy hercegi, mint királyi pénzei (C. N. H. 15., 16.,² 23. és 24. sz.), valamint Szent László első (C. N. H. 25. sz.) érme a Szent István-féle éremrajzot követik, azzal a — már I. András második

(C. N. H. 16.)

10. I. Béla obolusa.

éremfajánál tapasztalt — eltéréssel, hogy az előlapon a kereszt karjaiban a négy háromszög helyét, az egyes példányokon igen nagy változatosságot mutató, *változó mellékjegyek*, karika, pont, kereszt, félhold, ék stb., foglalták el. A hátirat *Pannonia*, gyakran romlott alakban

¹ *Négy háromszöggel* jelölt pénzpéldányai is vannak. A Magyar Nemz. Múzeum éremtárában pl. 10 db ilyen példányt láttam.

² A C. N. H. 17. sz. érme az újabb leletbizonyítékok szerint III. Béla korából való. V. ö. az V. fejezetet.

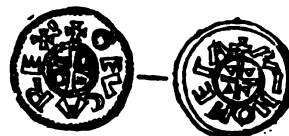
(Panonai, Panonia). Béla pénzein a betűk kerekded alakot (E, X, P, R) öltöttek.

Salamon pénzeinek éremrajza egészen új. Először jelenik meg rajtuk a király képe. A XI. századi német pénzekben — különösen a császárok denárain — általánossá vált az előlapon egy koronás fő, néha térdkép alkalmazása,

(C. N. H. 23.)

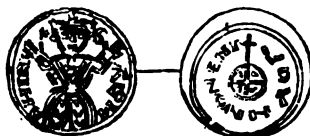
11. Géza herczeg obolusa.

(C. N. H. 24.)

12. I. Géza obolusa.

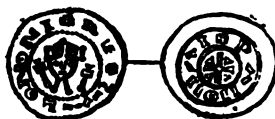
körirattal vagy a nélkül és többnyire kis mellékjegyekkel (kereszt, karika stb.).¹ Salamon — a császár denárok mintájára — obolusai előlapjára *Rex Salomoni* körirattal koronás királyi térdképet (C. N. H. 19., 20.) vagy főt (C. N. H. 21.) veretett, rajta vagy mellette apró mellékjegyekkel.

(C. N. H. 19.)

(C. N. H. 20.)

(C. N. H. 21.)

13—15. Salamon obolusai.

A hátlap rajza a régi, körirata — néha visszasan és romlott alakban — *Pannonia* vagy *Pannonia Terra* (C. N. H. 20.). A 19. számú érem félsúlyban is veretett (C. N. H. Pótl. 19A).

¹ Pl. Dannenberg: 831., 833—835., 846—848., 1099., 1100. sz. III. Henrik császár-kori érmek.

Nevezetesebb Salamonnak egy másik — a többi térdképes fajnál mindenesetre későbbi — (C. N. H. 22. sz.) éremtypusa. Az előlap rajza azonos a másik két térdképes fajéval, míg a hátlapon, rajz nélkül, *Pannonia* felirat van, három vízszintes sorban. Ez a hátirat a X—XI. században divatos kölni denárakra emlékeztet¹ s arra enged következtetni, hogy ezt a hazai éremfajok közt idegen rajzú pénz

16—17. Hanno és Siegwín kölni érsek denárjainak hátlapja.²

talán kölni pénzverők készítették. A kölni pénz mintául vétele érthető, ha tudjuk, hogy Salamon sógorának és pártfogójának, IV. Henrik császárnak, uralkodása alatt ennek volt nevelője, Hanno kölni érsek (1056—1075) hosszú ideig uralkodott a császár helyett. Az éremrajz közvetlen mintájául is Hanno kölni denárja szolgálhatott.³ A C. N. H. 22. sz. éremfajnak több nagyságbeli változata különböztethető meg, a miről alább fogunk bővebben szólni.

¹ Dannenberg. I. 329a)—358. sz. a. érmek.

² U. ott 394. és 403. sz. érmek.

³ Érdekes találkozás, hogy ugyanezidőtájt — minden előzmény nélkül — II. Boleszláv lengyel király is veretett hasonló rajzú pénzt.

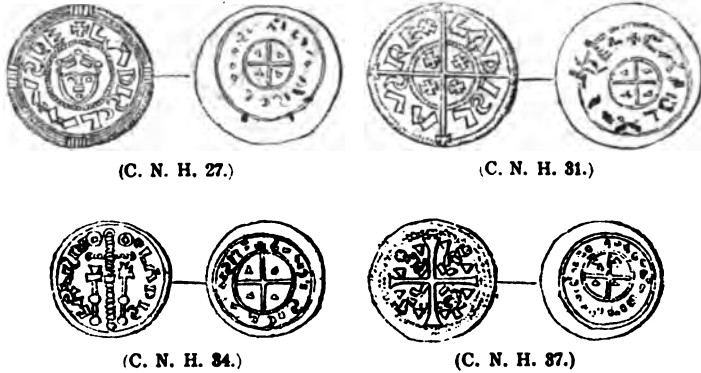

18—19. II. Boleszláv pénzei.

(Lelewel, Joachim: Numismatique du moyen âge. III. Paris, 1835. 67. l. Table Nr. 3—4.) Annál feltűnőbb ez, mert Salamon Boleszlávval nem állt semmiféle összeköttetésben. — Csehországban már Oldrich herceg (1012—1087.) idején találkoztunk hasonló hátiratú pénzzel. Fiala: České denáry. VII. tábla 6. rajz.

Szent László pénzei éremrajz tekintetében rendkívül változatosak. A Béla és Géza pénzeivel azonos veretű első (C. N. H. I. 25. sz.) éremfaj mellett még kilencz, összesen tehát tíz változatát ismerjük László pénzeinek.¹

A kilencz későbbi faj *közös vonása*, hogy a régi hátlaprajz megtartása mellett hátiratuk már nem Pannonia, hanem — mint az előlapé — *Ladislaus Re.* A hátlap kidolgozása hanyatlást mutat. Az előlapi veret legtöbbször

20—23. Szent László obolusai.

átrajzolódik a hátlapra, a mi a hátlapveretet elmosódottá teszi. Emlékeztetnek ezáltal a Németországban 1100 táján divatos úgynevezett *félbracteátákra* (Halbbrakteaten).² Több példányon a hátlaprajz teljesen hiányzik, a pénz *bracteata-*

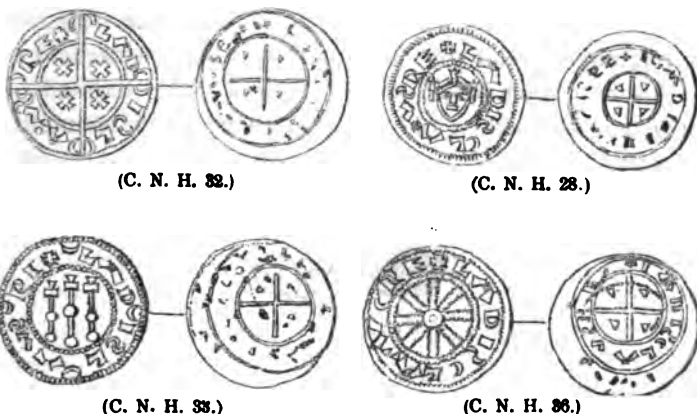
¹ Réthy László a C. N. H.-ben 13 éremfajt különböztet meg. Ezek közül azonban a 28., 29. és 30. sz. érmék csak nagyságbeli eltérést mutatnak, amiről alább bővebben szólunk. A C. N. H. I. 35. sz. érem pedig, a mely egyetlen egy példányban ismeretes, a 34. sz. érem *egykorú hamis példánya*. A *Magyar Nemz. Múzeumban* levő egyetlen példány finomságát — próbatűvel végzett vizsgálattal — *0.300-nak* találtam. Börzsönyi Arnold a C. N. H. I. 34. kisebb változatának tartja. (N. K. 1903. 95. l.)

² V. ö. erről Friedensburg: *Deutsche Münzgeschichte* (Meister's Grundriss) 115. l. és Halke: *Handwörterbuch der Münzkunde*. Berlin, 1909. 51—52. l. A *félbracteáták*-nál az esütlap vékonysága miatt a két lap bátyegzője átütődik az ellenkező lapra s ezáltal az érem értelmetlenül lesz. E hiba kiküszöbölése czéljából hozták divatba az irodalomban *bracteata* néven szereplő egyoldali veretű lemespénzeket.

szerűvé lesz, a mi mind a hátlap gondatlan előállítására és az ezüstlap vékonyságára vezethető vissza.

Az előlap rajza a C. N. H. I. 26. sz. érmen a régi, Szent István-kori kereszt, a sarkaiban négy háromszöggel. A C. N. H. 27. és 28—30. sz. két éremfaj koronás főt ábrázol. A 27. számú fajt — I. András második érem-typusához hasonlóan — négyszer megszakított négyes

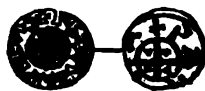
24—27. Szent László denárai.

vonalkör szegélyezi, a 28. számút egyszerű gyöngykör. A C. N. H. 31. és 32. sz. érmek a régi éremrajz változatai, azzal az eltéréssel, hogy a kereszt szárai a külső kör szegélyéig terjednek, így a köriratot négy helyen metszik és a négy háromszög helyét négy kis kereszt foglalta el. A 31. sz.-nál a főkereszt szárai négy kis keresztben, a 32. számúnál két-két kis félholdban végződnek. A C. N. H. 36. sz. érmen a kereszt nyolczas küllővé alakult.¹ A 33. sz. érem rajza egészen új. Három keresztet ábrázol s a két kör közt a köriratot négy kis félhold

¹ Börzsönyi: Szent László-féle éremlelet. (N. K. 1903. 92. 1.)
 e typust a régi éremrajz azon példányai módosulásának tartja, a melyeken a négy háromszög hosszú ékké alakulva, a belső kör széléig nyulnak.
 V. ö. Rupp I. 38. sz. és Börzsönyi id. h. II. typus: 1—2. sz. érme-
 ket. Emlékeztet e rajz I. András C. N. H. 12. sz. pénzének rajzára is.

metszi.¹ A C. N. H. 34. és 37. sz. érmeken eltűnt a belső körvonal s a rajz az egész éremlapot betölti. A 34. sz. érem rajza a 33. számúéval rokon. A három kereszt a köriratot két részre osztja. A 37. számún az egész éremlapot betöltő nagy kereszt karjaiban két-két háromszög közt a király négy részre osztott nevének betűi foglalnak helyet.

I. Andrásnak C. N. H. 12. (13. és 14.), valamint Salamon C. N. H. 22. és Szent László C. N. H. 28. (29., 30.) sz. éremfaján belől több nagyságbeli változat ismerhető fel. A kisebb példányokat régebbi íróink fél-, harmad- és negyeddenároknak, a nagyobbakat denároknak tekintették. Ez éremfajok egyes példányainak vizsgálata arra a meggyő-

(C. N. H. 14.)

28. I. András körülmetszett obolusa.

ződésre vezetett, hogy e kisebb példányok semmiesetre sem tekinthetők denárhányadoknak. A C. N. H. 22. sz. kisebb változatai — kisebb bélyegükkel — különböző pénzkibocsátásokat jelölnek, tehát *külön éremfajok*, a miről alább fogunk szólni. A C. N. H. 13., 14., 29. és 30. sz. fajok viszont a C. N. H. 12., illetve 28. sz. érmeknek *egykorúlag, határozott czéllal körülmetélt példányai*. Döntő bizonyossága ennek az, hogy úgy a C. N. H. 13. és 14., mint a László-kori pénzek mellett egyes leletekben megtalálták *az azokról lemetszett vonalkörös éremszegélyeknek töredékes maradványait*.² Mindkét éremfajnál meg kell tehát különböztetnünk a teljes nagyságú, ép és a kisebb,

¹ Az éremrajs emlékeztet a Dannenberg I. 646. sz. a. III. Ottó korabeli éremre, a mely két kereszt karcsú torony közt egy magasabb keresztet ábrázol.

² Nuber F. Károly figyelmeztetett egy ilyen — általa ismert — leletre. A *Magyar Nemzeti Múzeum*-ban is nagy mennyiségben őriznek ilyen leletmellékletként előkerült töredékes ezüstofforcstot.

körülmetélt darabokat. E különbségeket különösen a metrologiai vizsgálatoknál kell figyelembe vennünk. Alábbiakban C. N. H. 12. és 28. alatt mindig a teljes nagyságú, ép példányok, 13—14. és 29—30. alatt körülmetélt példányok értendők.

Az egyes éremfajok keretén belül már Szent István idejében fellépő számos *bélyegváltózat*-nak¹ a pénztörténeti és metrologiai kutatás szempontjából semmi jelentősége sincs. A betűformák változásában, azok fonák elhelyezésében, téves betűalkalmazásban, a gyöngysorok, vonalak, körök eltérő rajzában, sőt a finomabb és durvább veretben és a belső kör átmérőjének változásában megnyilvánuló különbségek a pénzverés technikájára vezethetők vissza. A XI. századi magyar pénzeket nem állandó, vésett bélyegekkel verték, hanem *ponczolás*, vagy mint régebben nevezték, *ponczéllás*, *ponczérolás* útján előállított bélyegzőkkel.²

A *ponczéllás* természete hozza magával, hogy nemcsak minden pénzverő munkás dolgozott másféleképen, hanem hogy az egyes *ponczéllott* bélyegekkel vert pénzek is individuális sajátosságokat mutatnak. A *ponczéllott* bélyegző puha anyagból készült s ezért gyakran kellett azt változtatni, a minnek eredménye egy újabb bélyegváltózat lett, a

¹ Réthy László (Arch. Ért. V. 1885) Szent István pénzeinek 149, I. Andrásénak 166, Béla herczegének 193 bélyegváltózatáról szól. — Nuber Károly a C. N. H. 59 éremfajon közel 1000 bélyegváltózatot állapított meg. (Szóbeli közlése.)

² *Ponczéllás*-nak nevezik, a midőn a negatív bélyegzőt nem véséssel, hanem az ú. n. „*ponczol*”-oknak kalapácsal való beverése útján állítják elő. A XI. sz. pénzekben pl. a gyöngykör egyes gyöngyei egy pontot domborúan ábrázoló *ponczol*-nak többszöri egymás mellé verése által, a háromszög egy Δ -et domborúan ábrázoló *ponczol*-nak, az S betű két félholdas *ponczol* $\smile$ $\smile$ egymásmellé verése által állott a negatívon elő. A durvább és finomabb veret a *ponczol*-ra mért kalapácsütés erősségének következménye. Mindezekről v. ö. Kovács Ede: Árpád-házi királyaink pénzeinek technikájáról. (N. K. 1903. 1—5. l.) Az általa *ponczol*-nek nevezett szerszám (Punze, Meisel) régi jó magyar neve „*ponczol*” volt. A „*ponczolás*” is újabb szóképzés a régi „*ponczéllás*” helyett. V. ö. Ballagi Aladár: Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Glossarium. (Arch. Ért. III. 1884. 366. l.)

nélkül, hogy akár a pénztípus, akár a pénzláb megváltozott volna.

A tisztára technikai okokra visszavezethető bélyegváltozatoknál nevezetesebb sajátosága XI—XII. századi pénzeinknek a *sigla-rendszer*.

I. Andrásnak második éremtípusával (C. N. H. 12) jelennek meg pénzeinken az ú. n. *siglák*. Kezdetben a kereszt négy karjában levő háromszögek helyét foglalták el változó mellékjegyek (kör, pont, kereszt, félhold, vonal stb.), majd Salamon pénzein és Szent László ideje óta minden éremfajon a belső körben avagy a köriratban, a betűk közt, gyakran magán az éremrajzon vagy egyes betűkben elhelyezve találjuk e nagy változatosságot mutató jegyeket.

Jelentésüket illetőleg többféle megoldást kíséreltek meg az irodalomban, de kielégítő magyarázatukat eddig senkisésem adta. A legelterjedtebb nézet szerint e *siglák pénzverőjegyek*, a pénzverőhelyek vagy munkások megkülönböztető jegyei.¹ Mások szerint a *siglák különböző pénzkibocsátásokat jelölnek*.² Az a nézet is felmerült, mintha a kereszt karjaiban jelentkező változatos mellékjegyek csupán *díszítő helytöltékekül* szolgálnának.³

A *siglaváltozatokat* ismertető irodalom figyelmes áttanulmányozása és a Nemzeti Múzeum éremtárában egyes éremfajok különböző siglájú példányain végzett finomsági és súlyméréseim alapján arra az eredményre jutottam, hogy a *siglák* jelentésének megoldásánál különösen négy körülménynek kell *döntő fontosságot* tulajdonítanunk:

1. *siglák*, illetve mellékjegyek vannak oly külföldi (így bajor, német, cseh) pénzekben is, a melyeken a pénzverő munkás és a pénzverőhely külön van megnevezve;⁴

¹ Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. I. 12. l.

² Börzsönyi Arnold id. ért. (N. K. 1903. 97—98. l.)

³ Dannenberg I. 15. l. a bajor pénzek sigláiról mondja: „auch Kreuzchen, Lilien, Stern und allerlei sonstige Zierrathen dienen bloss zur Ausfüllung der Leere“.

⁴ Dannenberg 1069c), 1071b), 1111., 1112., 1129. és Fiala: Česke denárý. I. tábla 25—28. sz. rajzok stb.

2. a siglák *igen nagy változatosságot* mutatnak egy-egy uralkodónak pénzein, sőt számuk néha több százra rúg egyazon éremfajon belül is;¹

3. az *azonos siglával* ellátott s egy éremfajhoz tartozó egyes példányokon *gyakran feltűnő súlyeltérés* állapítható meg;²

4. egyazon éremfajon belül a *különböző siglakkal ellátott* példányok súlya *gyakran teljesen megegyezik* és sohasem mutat következetes eltérést.³

Minde sajtáságok figyelembevétele eleve kizárja azt a feltevést, mintha a siglák különböző pénzverőhelyek jegyei volnának, vagy különböző emissiókat jelölnének.⁴ Viszont az a feltevés, hogy csupán diszítésül szolgáltak, czáfolatát leli az éremrajzon, a köriratban vagy betűkben *elrejtve* jelentkező siglákban. Ezeknek semmiesetre sem lehetett „diszítés“ a céljuk. Annak a feltevésnek, hogy a siglák pénzverő munkások jegyei lettek volna, vagyis hogy minden egyes siglának más és más munkás felelne

¹ Rómer Flóris Béla herceg egyetlen éremfaján 93 (Arch. Ért. III. 1870. 206—208., VII. 1873. 94—96. l.), Jeszenszky Géza Géza herceg egyetlen éremfajának példányain 29 (N. K. 1914. 56—58. l.) és Börzsönyi Arnold Szent László 10 éremfaján 51 — közte egyik fajon 13, egy másikon 10 — siglaváltozatot sorolnak fel (N. K. 1903. 96. l.). A C. N. H. 59. sz. érem 160 siglaváltozataról — s általában a siglarendszer nagy változatosságáról — a következő fejezethez mellékelt táblázat tájékoztat.

² Jeszenszky Géza (id. h. 56—58. l.) a 13. sz. érem *azonos siglájú* két példány 0.740 és 0.645; a 14. sz. 0.772 és 0.819; a 29. sz. 0.656 és 0.843; a 39. sz. 0.637 és 0.739, a 18. sz. három példány 0.578, 0.604, 0.642, a 41. sz. 0.651, 0.671 és 0.770 g volt. A Nemzeti Múzeum Béla-, Géza- és László-kori érmeinek *azonos siglájú* példányainál az illető éremfaj maximális és minimális súlyait állapítottam meg.

³ Jeszenszky Géza mérései szerint pl. Géza herceg *különböző siglájú* pénzei közül a 20., 22. és 39. sz. siglaváltozatok 0.636—0.638 g-os, a 39., 40., 41. sz.-ak 0.671—0.674 g-os, a 13., 18., 21. sz.-ak 0.642—0.646 g-os példányokkal szerepelnek (u. o. 56—58. l.). Magam a Nemzeti Múzeumban Béla herceg 12 *különböző siglájú* pénzét 0.680—0.690 g közt ingadozóknak találtam.

⁴ Béla herceg 10 évi uralkodása idejéből ma már jóval több mint 100 siglát ismerünk, a mi *évente 10 hibocsátást* jelentene.

meg, ellentmondanak azok a siglás külföldi pénzek, a melyeken a pénzverő neve is rajta van. A magyar pénzek közül Béla herczeg érmein 100 siglaváltozatnál több ismeretes, már pedig a XI. századi magyar herczegi pénzverőházban nem igen dolgozhatott 100 pénzverőmunkás. Bécsben a XIII. században, a mikor a bécsi denárok forgalma Ausztrián kívül is igen nagy volt, tehát nagy számban verettek, *mindössze 48 pénzverő dolgozott a pénzverőházban.*¹

Az összes körülmények mérlegelésével, főképp azonban az azonos siglájú pénzek súlyeltéréseit és az eltérő siglájú pénzek egyezéseit véve figyelembe, az a meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy *a siglák a pénzek technikai előállításával vannak kapcsolatban s a pénzverés ellenőrzésénél volt jelentőségük.*

A középkori pénzek verése — mint már több ízben kiemeltem — *al marco* veréssel történt. Az egyes darabok pontos súlya nem volt megállapítva, csak az, hogy egy súlyegység pénzezüstből hány darab pénzt kell verni. E mellett mindenesetre meg volt határozva a megengedett maximalis és minimalis súly.

A pénzezüst előállítása öntés útján történt, a pénzverőmunkás — akár maga szerezte be, akár a pénzverőmestertől, kamaraispántól kapta az ezüstöt — minden öntésre bizonyos meghatározott mennyiségű ezüstöt vett vagy kapott kézhez. Az ezüstöt azután a törvény vagy törvényerejű gyakorlat által előírt finomságig tartozott nemtelen fémmel keverni s az így előállított ötvényezett pénzezüstből a meghatározott pénzláb szerint pénzt verni.

Igy például Bécsben a XIII. században minden munkás 136 márka ezüstöt vett *egy öntésre*² s e 136 márka ezüstből — a XIII. sz. második felében — márkánként

¹ Luschin v. Ebengreuth: Wiener Münzwesen im MA. Wien, 1913. 17. l. A XII. századi évi pénzüjtés és apró pénzecskék korában valószínűleg jóval több pénzverőmunkás dolgozott hazánkban, mint Bécsben a XIII. sz.-ban, de a XI. században erről még nem lehet szó.

² Erre, valamint a középkori pénzverés módjára s az ellenőrzésre nézve v. ö. Luschin más művein kívül különösen *Wiener Münzwesen im MA.* Wien, 1913. (17—18. l.) cz. jeles összefoglaló művét.

360 denárt kellett verni.¹ Ilyen öntés egy évben, egy pénzkibocsátás, — tehát egy éremfaj — keretén belül, több ízben volt.

A kész pénzdarabokat a pénzverők előljárója, Bécsben a Münzmeister, nálunk a pénzverőmester vagy kamaraispán, ellenőrző próbáknak vetette alá. A meghatározott maximalis és minimalis súlyhatáron belül mozgó darabokat, ha össz-súlyuk — pl. Bécsben 360 darabé — a pénzverési alapsúlynak megfelelt, elfogadta, illetve forgalomba bocsátotta. A könnyebb és nehezebb darabokat azonban visszaadta a munkásnak újraöntésre, új darabolásra. Visszaadta pedig nem az egyes pénzdarabot, hanem az egész márka vagy fontnyi pénzt, esetleg az egész egyszeri öntés anyagát. Ugyanez volt az eljárás, ha a pénzek ezüsttartalma nem felelt meg az előirt finomsági foknak.

Ezzel az ellenőrző eljárással lehet kapcsolatban a *siglák* alkalmazása. A munkások egyszeri öntésükből vagy talán minden súlyegységből kikerülő pénzdarabot ilyen jeggyel láttak el, nehogy az ellenőrzésnél valami zavar támadjon. E jelölési rendszerrel kerülték el azt, hogy ha valamely öntés vagy valamely súlyegységnyi denár darabolása rosszul sikerült, a többi pénzdarabot is be kelljen olvasztani. Másrészt meg esetleges visszaéléseknél mindjárt meg volt állapítható a vétkes munkás kiléte.

A *siglák* tehát tágabb értelemben véve a pénzverő munkások jegyei voltak. Tágabb értelemben, mert nem minden siglaváltozat jelent egy külön munkást, hanem minden munkás öntéseként vagy éppen fontonként (márkánként) más-más jegyet alkalmazott. Ez magyarázza meg, hogy egyazon éremfajon belül is oly nagy változatosságot mutatnak. *A pénzláb tekintetében a siglaváltozatoknak semmiféle jelentősége nincs.* Bővebb ismertetésük a gyakorlati éremtan feladata. A pénztörténet keretén belül saját-ságaik külön-külön nem tárgyalhatók.

Pénztörténeti szempontból igen nagyfontosságú az egyes uralkodók korából fennmaradt éremfajok *chronologiai*

¹ V. ö. a 10. fejezetben megállapításaimat.

sorrendjének meghatározása. Támaszpontul e kérdésben az éremfaj típusának az előző és következő uralkodó pénzeihez való viszonya és elsősorban a *leletek összetétele* szolgál. Tudvalevő, hogy a középkorban az új érmek kibocsátásakor az előző uralkodó pénzei, valamint ugyanazon uralkodó régebbi kibocsátású pénzei beváltottak. A régebbi pénzek ezáltal elvben a forgalomból kikerültek. A beváltás azonban nem lehetvén teljes, példányaik egy része továbbra is használatban maradt, de számuk minden új pénzkibocsátással fogyott. Ennek természetesen következménye, hogy *az éremleletekben legnagyobb számban előkerülő érmek rendszerint a legfiatalabbak, vagy korban az utolsó-előttiék*¹ s egyszersmind az éremlelet elrejtési korának meghatározói.

XI. századi uralkodóink közül csak I. András, Salamon és Szent László korából maradt ránk több éremfaj. I. András pénzei közül a C. N. H. 11. sz., a mely *Regia Civitas* köriratával s éremrajz tekintetében is szorosan Szent István pénzeihez csatlakozik, korban mindenesetre megelőzte másikat éremfaját. Bizonyítja ezt a tétényi lelet is, a melyben Szent István, Péter és Aba Sámuel pénzeivel együtt fordult elő.²

¹ Ez az eset akkor következett be, ha a leletben levő érmek az utolsó pénzkibocsátáshoz közel eső időben kerültek a földre, a mikor még az előző évi pénzek beváltása nem fejeződött be. Az a körülmény, hogy I. Béla és I. Géza királyi pénzei sokkal kisebb számban ismeretesek az ő hercegekori pénzeiknél, nincs ellentétben fenti megállapításunkkal. Az ő korukban ugyanis még nem volt rendszer az évi pénzüjtés. Hercegségük ideje alatt állandóan egy pénzláb alapján s azonos típusú pénzt verettek, melyből a régebbi veretek is forgalomban maradtak. Ezért azután *rövid (2—3 éves) királyságuk idején a hosszú hercegség idején vert pénzek nem voltak kellőképen a forgalomból kivonhatók.* Ugyanez áll fenn Péter és Sámuel pénzeire nézve — Szent István pénzeivel szemben.

² Horvát István: *Miért találhatunk gyakrabban a pénzüjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András pénzeik...* (Tudományos Gyűjtemény. 1834. I. Pest, 1834) 42—47. l.-on szól az 1753-ban talált és dobai Székely Sámuel birtokába került 2000 darabból álló tétényi leletről.

Salamon érmei két leletben fordultak elő nagyobb számban. E leletek összetétele a következő:

Az érem száma	I. lelet ¹	II. lelet ²
	d a r a b	
<i>I. István</i> : C. N. H. 1	.	2
<i>Péter</i> : „ 8	3	.
<i>Aba Sámuel</i> : „ 10	1	.
<i>I. András</i> : „ 11	5	.
„ „ 12—13	14	.
<i>I. Béla</i> : „ 15	1	6
„ „ 16	.	1
<i>Salamon</i> : „ 19	2	.
„ „ 20	10	.
„ „ 22 (17 mm. átmérő)	29	} 191
„ C. N. H. 22A (16 mm. átmérő)	64	
„ C. N. H. 22B (14—15 mm. átmérő)	116	
<i>I. Géza</i> : „ 23	.	
„ „ 24	.	30

¹ Nyitraudányi lelet. Ismerteti Gohl Ödön (N. K. 1908. 102—103. l.). Feltűnő, hogy Béla pénzei 1 darabbal vannak s Géza hercegei nincsenek képviselve benne, de ezt megmagyarázza a királyi ház két ága közti állandó viszály. A király hívei az ő és apja pénzeit használták s a hercegeket — ha volt ilyen birtokukban — siettek beváltani vagy beolvasztani.

² Nyitrakorosi lelet. Ismerteti egy töredékét Jeszenszky Géza (N. K. 1914. 52. l.) Összetételéről egyébként a Harsányi Pál-tól nyert szóbeli közlés és más úton tudomásomra jutott adatok nyomán szólhatok. — A lelet egy kis része magángyűjtők kezébe jutott, a mely rész számarányáról biztos adataim nincsenek, de a fenti számok helyes képét adják e nagyjértékű leletnek.

Salamonnak koronás főt ábrázoló (C. N. H. 21. sz.) érme egyik leletben sem fordul elő. Annak kora tehát biztosan nem határozható meg. A ludányi lelet, a melyben valamennyi éremfaja szerepel, arra mutat, hogy a legfiatalabb Salamon érmei közül,¹ viszont a korosi lelet ezzel ellentétben látszik állani. Tekintettel az éremfaj ritkaságára, nagyon valószínű Gohl feltevése, hogy az érme 1074 után veretett. Tudjuk, hogy Salamon I. Géza és Szent László uralkodása alatt 1074—1080-ig még birtokában tartotta Északnyugat-Magyarország néhány vármegyéjét, így például Nyitra és Pozsony megyéket. Királyi címet viselt s nyilván pénzt is veretett. A Géza király korából való nagy *nyitramegyei* (II.) leletben a C. N. H. 21. sz. éremfaj még egy példányban sem szerepel, tehát verésének idejét nagy valószínűséggel Géza utolsó évére vagy Szent László korára tehetjük.

A XI. századi pénzek korrendje Szent László idejéig így alakul:

1. C. N. H. I. 1—4. Szent István	
2. C. N. H. I. 8. Péter	
3. C. N. H. I. 10. Aba Sámuel	
4. C. N. H. I. 11. I. András	} — 6. C. N. H. I. 15. Béla hg.
5. C. N. H. I. 12. I. András	
7. C. N. H. I. 16. I. Béla	
8. C. N. H. I. 19. Salamon	} — 13. C. N. H. I. 23. Géza hg.
9. C. N. H. I. 20. „	
10. C. N. H. I. 22. „	
11. C. N. H. I. 22A „	
12. C. N. H. I. 22B „	
14. C. N. H. I. 24. I. Géza	— 15. C. N. H. I. 21. Salamon.

* * *

¹ Gohl (N. K. 1908. 103. l.) is e véleményt vallja.

A Szent László-kori leletek összetétele a következő:

Az érem száma	Gecsei ¹	Bajai ²	Aldunai ³	*? lelet ⁴	Biharszent-andrási ⁵	Kiliti ⁶	Bácsmegyei ⁷
C. N. H. 23 . . .	2	.	.	.	.	.	.
" 25 . . .	29	néhány	.	.	.	1	.
" 27 . . .	.	sok	.	.	.	7	.
" 36 . . .	.	leg- több	.	.	.	2	.
" 31 . . .	.	kevés	.	.	172	2	.
" 26 . . .	.	.	+	+	.	2	.
" 34 . . .	.	.	+	.	.	1	+
" 37 . . .	.	.	+	.	.	.	+
" 28 . . .	.	.	+	+	.	12	.
" 32 . . .	.	.	.	.	.	13	+
" 33 . . .	.	.	.	.	.	41	+
" 45 . . .	.	.	.	.	.	.	+
Byzánczi arany .	.	.	.	.	1	.	.

A Géza érmével együtt előforduló s typologiailag is az ő érmeihez csatlakozó C. N. H. 25. sz. érem kétségkívül az első éremfaj s ezért a bajai lelet érmeit kell az

¹ Börzsönyi Arnold: A győri főgimn. múzeum és a környékbeli kincseletek (N. K. 1915. 99. l.).

² } Nuber F. Károly szíves közlése; a *? és bácsmegyei
⁴ } leletek számadatai ismeretlenek.
⁷ }

³ Réthy László: Margitszigeti éremlelet (Arch. Ért. XIV. 1894. 60. l.).

⁵ Ismerteti Fekete Péter (N. K. 1912. 141. l.).

⁶ Börzsönyi Arnold: Szent László-féle éremlelet Kiliti határában (N. K. II. 1903.) és Rhé Gyula: Adalék a Kilitin lelt Szent László-féle éremlelethez (N. K. II. 1905.). — A torontálmegyei orosz-lámosi sírokban lelt néhány érem chronologiai szempontból mit sem mond. (V. ö. Tömörkényi és Harsányi: A szegedi múzeumba került régi pénzleletek. N. K. 1912.)

A XI. SZÁZADI PÉNZEK METROLOGIAI

C.N.H.	Uralkodó	Darab	Összsúly gramm
1	Szent István	158	121·378
8	Péter	48	32·25
10	Aba Sámuel	33	22·762
11	I. András	49	29·254
12	"	31	20·91
15	Béla herceg	171	119·00
16	I. Béla	58	29·727
19	Salamon	42	28·528
20	"	35	17·337
22	" (17 mm átmérős)	32	19·48
22A ³	" (16 " ")	51	20·99
22B	" (14/15 mm átmérős)	92	34·80
21	"	8	4·63
23	Géza herceg	1557	1079·003
24	I. Géza	33	19·874
25	I. Szent László	29	17·795
27	" "	35	23·94
36	" "	55	45·49
31	" "	28	19·41
26	" "	25	17·56
34	" "	35	24·639
37	" "	21	14·095
28	" "	20	16·315
32	" "	46	38·749
33	" "	81	65·741
19A	Salamon kis pénze	2	0·72
<i>Körülnyírt pénzek:</i>			
13	I. András	44	19·426
14	"	10	2·098
29-30	I. Szent László	17	8·440

¹ Az egyes adatokat lásd a II. függelékben.

² A 22A és 22B-vel jelölt változatokról alább bővebben szólunk.

ÉS FINOMSÁGI ADATAI.¹

Maximalis	Minimalis	Átlag-	Maxim.	Minim.	Átlagos
súly grammban			finomság $\frac{1}{1000}$ részben		
0·962	0·556	0·7682	900	800	860
0·88	0·47	0·6718	890	850	872
0·87	0·54	0·689	900	850	876
0·75	0·37	0·597	890	830	866
0·92	0·49	0·6745	910	790	865
0·89	0·52	0·6959	900	850	878
0·84	0·32	0·5125	910	850	886
0·83	0·54	0·6792	910	840	868
0·65	0·31	0·4953	880	800	843
0·75	0·54	0·6087	—	—	} 848
—	—	0·4115	—	—	
—	—	0·3782	—	—	
0·70	0·40	0·5787	900	870	883
0·884	0·56	0·693	922	800	850
0·75	0·397	0·6023	—	—	850
0·80	0·415	0·6136	880	850	863
0·86	0·54	0·684	890	850	866
1·00	0·55	0·827	880	825	853
0·83	0·59	0·6932	900	850	873
0·79	0·59	0·7024	880	820	853
0·822	0·48	0·7039	880	810	850
0·84	0·57	0·6711	900	830	863
1·06	0·67	0·8157	900	830	865
1·095	0·64	0·8423	880	850	863
1·12	0·61	0·8116	880	820	855
—	—	0·360	—	—	510
0·66	0·25	0·441	—	—	— ³
0·27	0·142	0·2098	—	—	— ³
0·61	0·39	0·496	—	—	— ⁴

³ Lásd C. N. H. 12.

⁴ Lásd C. N. H. 28.

első fajoknak tartanunk. A 45. sz. Kálmán-éremmel előfordulók pedig az utolsó fajok. A hézagot az aldunai és a *? lelet töltik ki, míg a Kiliti-lelet a levont tanulságokat teljes mértékben igazolja. Nuber — a kitől a Szent László-féle érmek e chronológiája származik — a 37. sz. érmet tartja László utolsó veretének. A metrologiai adatok azonban — mint fentebb látjuk — korábbi időbe utalják. A kiliti leletből hiányzik ugyan, de abban a 34. számú is csak egy példányban fordul elő. Egyébként is ez Szent László legritkább éremfaja. A belső körvonal hiánya a C. N. H. 34. sz. éremmel rokon vonás s valószínű, hogy egymást követő érmek voltak.

C. N. H.	Uralkodó	Maxim.	Minim.	Átlag-
		súly grammban		
<i>I. súlycsoport:</i>				
8	Péter	0·88	0·47	0·6718
10	Aba Sámuel	0·87	0·54	0·689
12	I. András	0·92	0·49	0·6745
15	Béla herczeg	0·89	0·52	0·6959
19	Salamon	0·83	0·54	0·6792
23	Géza herczeg	0·88	0·56	0·693
27	Szent László	0·86	0·54	0·684
31	" "	0·83	0·59	0·6932
26	" "	0·79	0·59	0·7024
34	" "	0·82	0·48	0·7039
37	" "	0·84	0·57	0·6711
11 éremfaj átlaga ¹		—	—	0·692
<i>II. súlycsoport:</i>				
11	I. András	0·75	0·37	0·597
22	Salamon	0·75	0·54	0·6087
21	"	0·70	0·40	0·5787
24	I. Géza	0·75	0·397	0·6023
25	Szent László	0·80	0·415	0·6136
5 éremfaj átlaga ²		—	—	0·6028

¹ 2026 db = 1402·097 g; 1 db = 0·692 g.

² 151 db = 91·033 g; 1 db = 0·6028 g.

A XI. SZÁZADI PÉNZROMLÁS ÉS A HERCZEGEK PÉNZVERÉSE 211

C. N. H.	Uralkodó	Maxim.	Minim.	Átlag-
		súly grammban		
	<i>III. súlycsoport:</i>			
16	I. Béla	0·84 (I)	0·32	0·5125
20	Salamon	0·65	0·31	0·4953
	2 éremfaj összátalaga ¹	—	—	0·506
	<i>IV. súlycsoport:</i>			
36	Szent László	1·00	0·55	0·827
28	" "	1·06	0·67	0·8157
32	" "	1·095	0·64	0·8423
33	" "	1·12	0·61	0·8116
	4 éremfaj összátalaga ²	—	—	0·8232
	<i>V. súlycsoport:</i>			
	(Salamon kis pénzei, I. András és Szt. László körülmétélt obolusai)			
13	I. András	0·66	0·25	0·441
14	" "	0·27	0·142	0·2098
22A)	Salamon	—	—	0·4115
22B)	" "	—	—	0·3782
29—30	Szent László	0·61	0·39	0·496

A XI. századi pénzeket öt súlycsoportba foglaltam össze. Az első négy csoportnál az egyes csoportokon belül az egyes fajok súlya oly csekély eltérést mutat, hogy azokat mindenesetre azonos pénzláb alapján vert pénzeknek kell tekintenünk. Az ötödik csoportba az I. András-, Salamon- és László-kori könnyű és körülnyirt — de nem egy pénzláb alapján vert — pénzeket sorolom.

* * *

¹ 93 db = 47·064 g; 1 db = 0·5060 g.

² 202 db = 166·295 g; 1 db = 0·8232 g.

Szent István halálával a nehéz, 0,7682 g-os obolusokat könnyebb pénzek váltják fel. Mindazonáltal a XI. századi pénzverésben világosan felismerhető az *állandó, nehéz pénz-lábra való törekvés*. Az éremfajok nagy részének 0,692 g az átlagsúlya. Ez a súly minden uralkodónak legalább egy éremfajánál megjelenik. Péter és Aba Sámuel, Béla és Géza hercegekori összes pénzei, Szent László 10 éremfaja közül öt s András és Salamon 1—1 éremfaja e súlyban veretett. *A XI. századi magyar obolusok törvényes és szokásos pénz-lábra nyilván az volt, a melynek alapján ezeket az átlagban 0,692 g-os obolusokat verték.*

A 0,692 g-os obolussúlynak 1,384 g-os denár felel meg, a mi alig marad II. Szent Henrik császár (IV. H. bajor herceg) 995 és 1024 közt vert regensburgi denárainak átlagsúlya (1,398 g) alatt. Az egykorú — 1038 és 1095 közt vert — német és cseh denárok átlagos súlyát pedig meghaladja.¹

Salamonnak félsúlyban vert (C. N. H. Pótl. 19A. sz.) pénzét nem számítva, *valamennyi XI. századi magyar éremfaj finomsága a decima combustio-nak felel meg, vagyis 0,900 finom ezüstből készült*. 21 faj közül 19-nek finomsága átlagban is 0,850 fölött van, pedig mint láttuk, a ma 0,850 finom ezüstöt már „decima combustio“-nak tekintették. A fennmaradó két faj is 0,843 és 0,848 finomságot mutat.²

¹ VI. és VII. Henrik bajor hercegek (1028—1047) regensburgi denárátalaga 1,09, 1,17 g; III. Henrik (1039—1066) és IV. Henrik (1056—1106) császárok frank denárainak 1,09, 0,89; a sváboknak 1,23, a szászoknak 1,17, 1,06 g, a kölnieknek 1,38 g az átlagsúlya. Az egykorú szász hercegek denárainak 0,86, 0,79, 0,52 g; a *püspöki* pénzeknek 1,23, 1,33 (Köln), 1,14, 0,87 (frank), 1,06 (sváb), 1,07, 0,87 g (szász) az átlaguk. A cseh I. Bretiszláv pénzei (1037—1055) 0,93, 1,00, 0,93, 0,91; II. Spytihnewé (1055—1061) 0,91 és II. Vratiszlavé (1055—1092) 0,86, 0,77, 0,83, 0,52 g súlyosak. V. ö. Inama—Sternegg id. m. II. 499—502. l., Fiala id. m. 107—108. l.

² Érdekes, hogy a cseh uralkodók pénzei e korban már nem oly finomak, mint a X. század végén s a XI. század elején voltak. I. Bretiszláv pénzei 0,883, 0,831 II. Spytihnewé 0,836, II. Vratiszlavé 0,620, 0,596, 0,583 átlagos finomságúak. V. ö. Fiala id. m. 113—114. l.

A XI. századi magyar obolusok — bezárólag Szent Lászlóig — éppoly keresett fizetési eszközök voltak a külföldön, mint Szent István obolusai.¹

* * *

A Nyugaton a X—XI. század folyamán általánossá lett pénzromlás nálunk kezdetben csak abban érezte hatását, hogy Szent István és utódainak jó súlyú obolusai kedvelt fizetési eszközzé váltak a szomszédos országokban. A XI. századi obolusoknak minduntalan visszatérő nehéz átlagsúlya bizonyítja, hogy az uralkodók féltve őrizték a magyar pénznek Szent Istvántól megalapított jó hírét, habár pénzeik az ő obolussúlyát többé nem érték el. Mindamellet már a XI. században találkozunk a pénzromlás határozott tüneteivel.

A pénzláb fokozatos és céltudatos megrontásának, a forgalmi pénz értékcsökkenésének kétes dicsősége hazánkban — a német-római császárral szoros családi és politikai összeköttetésben álló — I. András nevéhez fűződik.

Már első obolusai is könnyebb pénzláb alapján verettek, mint Péter és Aba pénzei. Ezek az átlagban 0,6028 g-os obolusok — a minőknek verésével később Salamon, I. Géza és Szent László is kísérleteztek — nem voltak hosszúéletűek.² Sokkal nevezetesebb szerephez jutott máso-

¹ Az előző fejezetben ismertetett külföldi leletekben igen nagy számban fordulnak elő a pénzek Szent István denárai mellett. Érthetetlen ezért, mikép állíthatja László József — egyébként igen jeles dolgozatában (Történelmi Szemle. 1915. 378. l.) —, hogy „előállt már a XI. században az a helyzet, hogy az országban rossz, a szomszéd német tartományokban pedig jó pénz volt forgalomban s ennek következtében a nyugati, német éremfajok az ország szomszédos részein mind nagyobb és nagyobb teret hódítottak . . . a magyar esüstpénz rovására . . . a német pénzek keresettsége a XII. és XIII. században sem szűnt meg”. Ellenkezőleg, a XI. században a magyar pénz hódított — Lengyel-, Csehországban, Sziléziában és a Balti-tenger vidékén — mind nagyobb teret a német pénz rovására. Keresettségük csak a XII. században szűnt meg, viszont külföldi pénzek hazánkban csak a XII. század legvégén jelentkeznek.

² A. C. N. H. 11. sz. éremfaj aránylag kis számban ismeretes.

dik (C. N. H. 12. sz.) éremfaja. Ezt az obolust eredetileg a XI. századi obolusok törvényes nehézsúlyában verték, mint a fennmaradt ép és teljes példányok átlagsúlya mutatja. A forgalomban azonban nem ebben a súlyban forogtak. *A leletekben talált pénzek túlnyomó része körülményi, csonka példány, a mely csonkítás — tömeges előfordulását figyelembe véve — sem a pénzverők ügyetlenségének, sem egykori pénzhamisítóknak és csalóknak rovasára nem írható.* Minden jel arra mutat, hogy ezeket *az obolusokat már a királyi pénzverdében a kibocsátás előtt megcsonkították.* Valószínű, hogy a korábban teljes nagyságban forgalomba hozott pénzt is beváltották s azután megcsonkítva újra forgalomba hozták.¹

Ez az eljárás lényegében könnyebb pénzlábra való áttérést jelent. Célja a kincstár pénzverési hasznának szaporítása volt. *A periodusonként való pénzkibocsátásnak első, primitív formában történt jelentkezése volt a pénzek körülményirása.*

A rendezett pénzverés mindenkor a jó pénz és nehéz pénzláb jegyében folyik, a pénzverés céljául a forgalom könnyebb lebonyolítását tekinti s ezzel a gazdasági fejlődést szolgálja. A X—XI. században — az egykori frank birodalom területén — mindjobban hódító és I. András idején hozzánk is utat talált rendszer viszont a pénzverési jogot, mint az uralkodói jövedelem mértéktelen gyarapításának eszközét fogja fel. A jövedelemszaporítást gyakori pénzkibocsátásokkal érik el, a mikor is a régi pénzt bizonyos, illetékképen szedett százalékos levonással váltják be.²

¹ A nyitraudányi leletben például 3 db ép (C. N. H. 12. sz.) érem mellett 11 db csonkított (C. N. H. 13. sz.) érem került elő. (N. K. 1908. 102. l.)

² A pénzváltási rendszerről v. ö. a II. rész 12. fejezetét és Thallóczy Lajos alapvető művét (A kamara haszna története. Budapest. 1879). E rendszer kialakulását nem kis mértékben segítette elő a középkor népeinek naiv közfelfogása a pénz értékéről, mely szerint azt nem a pénz fémtartalma, hanem a fejedelem rajta levő neve vagy képe, szóval az állami akarat határozza meg. V. ö. Földes Béla: Társadalmi gazdaságtan. I. 5. kiadás. 241. l.

A jövedelem fokozásának céljából azután gyöngye és kapzsi uralkodók az új pénzt a réginél könnyebb pénzláb alapján vagy rosszabb ezüstből is verették, a mi az alattvalók teljes kizsákmányolására vezetett.

I. András pénzcsonkítása e rendszernek kezdetleges, de egyszerűen nagyon erkölcstelen formája volt, mert tág teret nyitott a magánosok nyerészkedési üzemeinek is, mintegy királyi sanctiót adott a pénzhamisításhoz. Kétségtelen, hogy a tágabb lelkiismeretű kalmároknak nem sok biztatás és nem is sok leleményesség kellett ahhoz, hogy a kezükbe került pénzdarabokat, a királyi kincstár példáján indulva, maguk is körülnyírják s így a szegény népet súlyosan megkárosítsák.¹

A pénzláb könnyebbedésének gazdasági jelentőségét, az alattvalók szolgáltatási képességének fokozatos kihasználásában rejlő veszedelmet legélénkebben jellemzi, ha a négy egymást követő uralkodó korából való adatainkat együttes vizsgálat tárgyává tesszük. Péter, Aba Sámuel és I. András pénzeinek kiverési súlyául, az „al marco“ verés hibáira felvett 5%-kal

0·692	0·6028	0·441
0·0346	0·0301	0·0220
<u>0·7266 g;</u>	<u>0·6329 g;</u>	<u>0·4630 g-</u> ot kapunk,

a mi a 408 g-os Karoling-fontot és az 1 pensa = 60 obolus arányt véve fel,¹ következő pénzlábakat adja :

¹ A leletekben tömegesen előforduló csonka példányok s az a körülmény, hogy — néhány még említendő pénzfajt kivéve — más pénzek ily csonka alakban ritkán szerepelnek a leletekben, bizonyítja, hogy az éremcsonkítások rendszere a kincstártól indult ki. A magánosok üzérkedését viszont az egyes leletekben talált *ezüstforgácsok* bizonyítják, a melyeken a pénzek lemetezett vonalkörös szegélyei láthatók. A C. N. H. I. 14. sz. alá sorozható *túlságosan* körülvágott — átlagban 0·2098 g súlyú — pénzek minden bizonynyal az üzérkedő kalmárookra vezethetők vissza. Ezért azokat András pénzrontásánál nem veszem figyelembe.

² V. ö. az előző fejezet végén e feltevés indoklását.

	Denár-	Obolus-	Teljes súly	Számsúly
	s z á m		grammban	
Szent István				
1 font ezüst	[255]	510	408·00	367·20
8 pensa auri	[240]	480	384·00	345·60
1 pensa auri	[30]	60	48·00	43·20
1 obolus	1/2	1	0·80	0·72
Péter, Sámuel, I. András (C. N. H. 12.)				
1 font ezüst	[285]	570	408·00	367·20
8 pensa	[240]	480	343·536	309·18
1 pensa	[30]	60	42·942	38·64
1 obolus	1/2	1	0·7157	0·644
I. András első pénzei (C. N. H. 11.)				
1 font ezüst	[325]	650	408·00	367·20
8 pensa	[240]	480	300·96	270·864
1 pensa	[30]	60	37·62	33·858
1 obolus	1/2	1	0·627	0·564
I. András körülnyírt pénzei (C. N. H. 13.)				
1 font ezüst	[440]	880	408·00	367·20
8 pensa	[240]	480	222·528	200·27
1 pensa	[30]	60	27·816	25·02
1 obolus	1/2	1	0·4636	0·417

Egy font ezüsből tehát Szent István 510, Péter és Aba Sámuel 570, I. András előbb 650, majd 570 darabot veretett, de ez utóbbiakból körülnyírva 880 ment egy fontra. *Feltéve* már most, hogy a forgalomban 8 arany vagyis 480 obolus számított 1 fontra, a kincstár pénzverési haszna 1 font ezüstről:

Szent István korában

(367·20—345·60 ⇒) 21·6 g ezüst; 5·88‰,

Péter és Sámuel korában

(367·20—309·18 ⇒) 58·02 g ezüst; 15·80‰,

I. András C. N. H. 11-nél

(367·20—270·86 ⇒) 96·34 g ezüst; 26·23‰,

I. András C. N. H. 12-nél

(367·20—309·18 ⇒) 58·02 g ezüst; 15·80‰,

I. András C. N. H. 13-nál

(367·20—200·27 ⇒) 166·93 g ezüst; 45·46‰,

volt. A kincstár pénzverési haszna tehát Szent István óta csaknem *nyolcszorosára* emelkedett.

* * *

I. András és Salamon királyok korának pénztörténeti szempontból különös jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy *a királylyal párhuzamosan más hatalom is veretett az országban pénzt*. A pénzverési jognak nyugaton divó adományozási rendszere hazánkban sohasem honosodott meg. A XI—XII. századi erős centralis királyi hatalom egyenesen lehetetlenné tette a hűbériség e fajta kinövéseinek létrejöttét. Az ország területének az uralkodócsalád tagjai közt — orosz mintára — történt megosztásának szokása azonban magával hozta, hogy *a herceg, az ország egyharmadának teljes királyi hatalmat gyakorló uralkodója* (és nem mint pénzverési joggal megadományozott hűbérúr)¹ *pénzt is veretett*.

I. András korában Béla, Salamon korában Géza herceg saját nevükkel ellátott pénzt verettek és pénzverésük — mint látni fogjuk — teljesen önálló, sőt az általuk alkalmazott pénzláb is lényegesen eltérő volt a királyétól.

Béla herceg — szemben Andrásnak eléggé nem kárhöz-tatható pénzrontásával — az egészséges gazdasági fejlődés elő-

¹ Es magyarázza meg a pénzláb különbözőségét is, a mit „néme-lyek államjogi szempontból vonnak kétségbe“. (Jesszenszky id. m. N. K. 1914. 66. 1.)

feltételül szolgáló állandó, nehéz pénzláb és rendszeres pénzverés híve volt. A külföldi hatás alatt bekövetkezett pénzrontás idején Béla herceg volt Szent István és közvetlen utódai szolid alapokon nyugvó pénzverésének hagyományosa és folytatója.¹

Béla herceg pénzei a XI. századi nehézsúlyú obolusok pénzlába alapján verettek. Kiverési súlyuk — mint Péter és Sámuel pénzeié — 0·7157 g-ra tehető. Trónrölepte után azonban I. Béla már nem ragaszkodott a hercegsége idején állandó, nehéz pénzlábhoz. Egyes darabok még elérik a nehezebb hercegi obolusok 0·69—0·84 g-os súlyát, átlagsúlyuk azonban már csak 0·506 g, a mi az 5%-os hozzáadással 0·5313 g-os kiverési súlyt ad. A 408 g-os fonttal hozva kapcsolatba; a pénzláb így alakult:

	Denár- szám	Obolus- szám	Teljes súly	Színsúly
			grammban	
<i>Béla herceg</i>				
1 font 0·900 finom pénz- ezüst	[285]	570	408·000	387·200
1 obolus	1/2	1	0·7157	0·644
<i>I. Béla király</i>				
1 font 0·900 finom pénz- ezüst	[380]	760	408·000	387·200
1 obolus	1/2	1	0·5368	0·483

1 hercegi obolus: 1 királyi obolus = 4:3,

3 hercegi obolus = 1·932 g; 4 királyi obolus = 1·932 g.

A királyi pénzláb tehát 25%-kal könnyebb volt a hercegi pénzlábnál.

¹ A „hercegek“ pénzveréséről értékes megfigyeléseket és számításokat tartalmaz Jeszenszky Géza: Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről. (N. K. 1914.) cz. dolgozata. Eredményei közül legnevezetesebb annak a — fentebb súlyadatokkal bebizonyított — ténynek első felismerése, hogy a hercegségben a királyinál nehezebb pénzláb volt a XI. században érvényben.

A Béla-kori pénzlábat ekkép megállapítva, áttérhetünk XI. századi pénztörténetünk egyetlen tartalmasabb írásos emlékének, a magyar krónika I. Béla uralkodásáról szóló fejezetének kritikai vizsgálatára.

A szöveg a Bécsi Képes Krónikában és a Dubniczi Krónikában — az ide nem tartozó részek kihagyásával — szószerint így hangzik: ¹ „Dux igitur Bela, vocatus Benyn, victor . . . est coronatus . . . Inter cetera siquidem peritie sue argumenta ² *fecit fabricari nummos magne monete ex purissimo argento . . . Non enim permittebat mercatores et nummularios per detestabilem avaricie voraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, que maxime solet populos paupertatis et inopie periculis obvolvere . . . bisantinosque misit currere per districtum regni sui. Argenteos etiam denarios, ut supra scriptum est, *cadere fecit, quorum quadraginta Bisancius census erat.* Unde et nunc denarii numero ³ quadraginta *aurum* appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii Bisancium valere illo tempore videbantur. Omnibus enim diebus vite sue in tota Hungaria *non est mutata moneta.*“*

Kútfőkritikusaink a krónikának 1046—1152-ig terjedő részét jól értesült, XII. századi író művének tartják.⁴ A Béla

¹ Képes Krónika. 52. caput. (Marci Chronica de gestis Hungarorum. Ed. Toldy. Pest, 1867.) — Dubniczi Krónika 52. cap. (M. Florianus: Fontes domestici. III.)

² Dubniczi: „argumenta ostendens“.

³ Dubniczből e szó hiányzik.

⁴ Pauler: A magyar nemzet története. II. 606—609; Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. 58—60. l.; Domanovszky Sándor: A budai krónika. Budapest, 1902., 46—47., 56. l. stb.; Kaindl, Raimund Friedr. (Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen. VII, VIII. Wien, 1898—1899) is azt tartja, hogy a krónika törzse, a „Gesta Hungarorum Vetera“ a XII. század elején, talán még Kálmán idején keletkezett s ebbe beletartozik a Béla uralkodásáról szóló rész is. Szerinte azonban — helytelenül — Kézai rövidebb krónikája az eredetibb szerkesztés. Kézainál a pénzügyről szóló rész így hangzik: „Post hunc regnavit Benyn Bela. Quo regnante . . . Iste enim omnia fora die Sabbati esse voluit pro emendo et vendendo, byzanciosque currere fecit per districtum regni sui, cui denariis argenteis

pénzveréséről szóló fejezet szavahihetőségével szemben azonban bizonyos kételyeket támasztottak, sőt újabb történeti irodalmunkban általában inkább III. Béla, mint I. Béla korába illőnek tartják.¹

E kétségekkel szemben megállapíthatjuk, hogy a XI. századi pénzek metrologiai vizsgálata alapján nyert eredményeink teljes mértékben igazolják a krónikának I. Béla pénzveréséről szóló sorait.

Béla herczeg 0.692 g-os átlagsúlyú és 18—20 mm-es átmérőjű obolusai — mind András első, könnyebb (C. N. H. I. 11. sz.) érmeivel, körülnyírt obolusaival és Salamon pénzeivel szemben, a melyeknek 12—17 mm-es átmérő mellett súlyuk is kisebb volt, mind az egykorú külföldi pénzekhez viszonyítva — értékes és nagy pénzek voltak s a krónikás méltán nevezhette azokat „nagy pénzek”-nek.

I. András korában már az első, könnyebb obolusok verése, majd a pénzcsonkítások rendszere bizonyítja, hogy ő a pénzrontásban és gyakori pénzváltásban rejlt jövedelmet nagyon is igénybevette. Evvel szemben Béla tizenkét

multum parvis, scilicet XL cambi debuit. Unde usque hodie denarii XL numero aurum appellantur; non quod sint aurei, sed quia XL denarii argentei valebant byzantium unum.“ (CIV. cap. M. Florianus: Fontes domestici. II. 86. l.)

¹ Pauler (id. m. I. 431., 508. l.) — bár elismeri, hogy a krónika szavai I. Bélára vonatkoznak — I. Béla „állítólagos pénzügyi intézkedéseiről” szól, hangsúlyozottan kiemeli, hogy „Béla pénzei nem különböznek elődeinek vagy utódainak pénzeitől” s a pénzváltók kapzsiságáról szóló részben „a XIII. század derekának felfogását” látja. Marczali Henrik (Magyar Nemzet Tört. II. 71. l.) szerint „az utolsó észrevételből (non est mutata moneta) kitűnik, hogy III. Béla uralkodásának sok vonását olvasztották be a gazdasági képbe”. Békési Remig is e felfogást vallja (III. Béla magy. kir. emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Bpest, 1900. 141. l.) Maga Domanovszky Sándor (Kézai Simon mester krónikája. Budapest, 1906. 131. l.) is — noha éppen az ő tanulmányai tisztázták végleg a krónika e részének jólétesültségét — hajlandó a pénzverésről mondottakat interpolációnak tartani. A történettudósok e felfogásának alapja az a — magyar numismatikai irodalomban elfogadott vagy legalábbis sejtetett — feltevés volt, hogy I. Béla pénzei nem különböztek elődei és utódai pénzeitől. Hozzájárult ehhez az is, hogy az évi pénzüjtés rendszerének első írói nyomai III. Béla idejéből valók. Mivel azonban e két feltevés téves, a reájuk alapított következtetés sem állhat meg.

évi herczegsége alatt mindig egy pénzláb alapján verette nehézsúlyú obolusait. Teljesen ráillik tehát a korra a krónikás megfigyelése, hogy *Béla gátat vetett a pénzváltók kapzsiságának*, a mivel András korában a föld népét szipolyozták.

A XII—XIII. századi latinságban a „*renovatio monetae*”, „*mutatio monetae*” alatt a periodusonként végrehajtott *kényszerpénzbevállást* értik, a mi nálunk — mint láttuk — először I. András korában tünt fel. A mikor tehát a krónikás azt mondja, hogy Béla életében sohasem „változott a pénz” (non est mutata moneta), ezt úgy kell értenünk, hogy Béla nem élt a gyakori pénzüjtásban rejlő jövedelmi forrással, a mi egyértelmű a pénzváltók kapzsiságának megfékezéséről mondottakkal. Az a körülmény, hogy Béla trónralépte után — szakítva a herczegsége korában alkalmazott pénzlábbal — új, könnyebb pénzlábra tért át, nem tekinthető szorosabb értelemben vett „mutatio monetae”-nek. Trónváltáskor az új uralkodó mindig új pénzt veretett s gyakorta nem a korábban vert pénzek pénzlába alapján. Béla is így tett, de új, könnyű pénzei rövid uralkodása idején változatlanul azonos pénzláb alapján verettek. A krónikás tehát igazat írt, a midőn Béláról azt állította, hogy *uralkodása ideje alatt sohasem volt pénzüjtás*. Nem jelenti ez azt, mintha Béla csak egy ízben bocsátott volna ki pénzt uralkodása idején; csak azt, hogy a gyakori pénzkibocsátás rendszerével nem üzérkedett.

Legnevezetesebb és a Krónika hitelét leginkább emeli az az értesítés, hogy Béla oly pénzt veretett, a melyből *40 denár ért egy byzáncki aranyat*. Tudjuk, hogy Bajorországban 30 ezüstdenár forgott egy arany értékben s láttuk, hogy ez a számítási mód Szent István idején hazánkba is utat talált, mert István I. 32. t.-cz.-e szerint 1 pensa auri 2·5 ezüstsolidusnak felelt meg. Fel kell tennünk, hogy ez a számítási mód István utódai alatt is érvényben maradt. A XI. századi nehéz obolusokból tehát, a milyeneket Béla is veretett herczeg korában, 60 darab ért egy byzáncki aranyat. Ez obolusok kiverési színsúlya 0·644 g lévén:

1 byzáncki arany = 60 obolus = 38·64 g színezüst,
a mi 1 : 8·78 értékaránynak felel meg.

A könnyebb pénzláb alapján vert királyi obolusok színsúlya azonban már csak 0·483 g volt, azokból tehát 60 darab csak 28·98 g színezüstöt tartalmazott. A 30 denáros (vagy 60 obolusos) számítási mód fenntartása oly irreális (1:6·13) értékarányra vezetett volna, a mi természetesen az értékpénzül vert hazai pénznek teljes elértéktelenedését vonta volna maga után. Ezért kellett a byzánczi arany értékét az addigi 30 denár helyett 40 denárban, vagyis 80 obolusban megállapítani. Mint láttuk, pontosan három hercegi obolus ért négy királyi obolust. 80 királyi obolus = 38·64 g színezüst = 60 hercegi obolus.

Az aranypénz és a denár viszonyának új megállapítása a könnyebb pénzlábra való áttéréssel összefüggő jelenség volt. *A 40 denáros pensa* tehát nem valami önkényes számítási mód volt, hanem *az új, könnyű pénzláb alapján vert királyi obolusok és a byzánczi arany viszonyának — az egykorú értékarányoknak megfelelő — pontos meghatározása.*

Az érme vizsgálatából levonható tanulságok azt bizonyítják, hogy a Krónika e részének írója nagyon jól ismerte I. Béla pénzverési reformját, tehát mindenesetre közelkorú és jól értesült embernek kellett lennie.¹

Mi volt az oka I. Béla pénzláb-könnyebbitésének? Az bizonyos, hogy Béla pénzverésének egész karaktere lehetetlenné teszi, hogy az ő súlycsökkentését azonos jelenségnek tekintsük I. András és Salamon nyerészkedésre alapított súlycsökkentéseivel.² Béla a pénzláb-könnyebbitéssel kapcsolatban a byzánczi arany és az obolus értékviszonyát is újra szabályozta s éppen ez a tény mutatja leginkább, hogy őt nyerészkedési célok nem vezették. I. András — szemben a Szent István-kori 43·20 g-mal — 38·64, 33·85, sőt 25·02 g színezüstöt hozott 1 byzánczi értékében forgalomba, viszont Béla úgy nehezebb hercegi, mint

¹ Különös fontossággal bír e megállapítás az újabb időben ismét oly *méltatlannal* lekcisinyelt Krónika forrásértékének helyes megállapítása szempontjából is.

² V. ö. erről Jeszenszky Géza helyes megjegyzését. (N. K. 1914. 65. l.)

könnyebb királyi obolusaiból egyaránt 38·64 g színezüstöt számított 1 aranyra.

I. Bélát a pénzlábkönnyebbitésnél *célszerűségi szempontok* vezették. A királyság területén élő lakosság András idején hozzászokott az új, könnyű pénzhez. Az árat ehhez szabta, ezzel számított és a nyugati részeken — a külföldi forgalomban is — ennek a könnyű obolusnak megfelelő denárokkal találkozott. Természetes tehát, hogy Béla — ez országrész birtokába jutva — jónak látta a könnyebb pénzlábra való áttérést, a nélkül, hogy előde gazdasági csapásszámba menő pénzrontását folytatta volna. Hozzájárulhatott az *ezüsthány* is, valamint az a körülmény, hogy a kezdetleges gazdasági viszonyok közt a királynak jóval több pénzt kellett veretnie, mint a hercegnek. Ne feledjük, hogy az ország culturáltabb része — a Dunántúl és a nyugati megyék — a király országrészéhez tartoztak.¹

A byzánczi arany értékének 40 denárban (= 80 obolusban) történt megállapítása pénztörténetünknek igen nevezetes mozzanata volt. *Alapját képezi ez egy századokon át gyakorlatban volt és az összes szomszédos országokban dívó számítási módoktól független, specialis magyar számítási módnak.*

A byzánczi arany forgalma — bár a XI—XII. században állandóan van némi nyoma — sohasem volt oly kiterjedt, hogy a kereskedelmi ügyletek lebonyolításánál nevezetes szerepet játszhatott volna, ezért a *pensa* igen korán *számítási pénzzé* alakult. *Pensa alatt későbbi forrásaink — kivétel nélkül — 40 denár összegét értik.* E számítási pénz eredete az ezüstpénz és a byzánczi arany I. Béla-kori értékarányára vezethető vissza, mint azt már a XII. századi krónikás is észrevette, mondván, hogy „40 denár összegét ma is aranynak nevezik, nem mintha

¹ A hercegség topographiájáról: Pauler id. m. I. 97. I. Jeszenszky-nek az a feltevése, mintha Béla és Géza király korukban is egyidőben két különböző — királyi és hercegi — pénzláb alapján vert pénzt hoztak volna forgalomba, tarthatatlan. (N. K. 1914. 63—66. l.) Az ezzel kapcsolatban I. Géza pénzeiről mondottakkal alább foglalkozunk.

aranyból volnának, hanem mert abban az időben ennyi denárt tartottak a byzánccival egyértékűnek*.

A pensának 40 denáros számítási módja már a XI. században általánossá vált.¹ *A 40 denáros pensa épp oly jellemző és állandó számítási pénz volt a XII—XIV. században hazánkban,² mint a 12 denáros solidus az egykori frank birodalom területén és a 30 denáros hosszú solidus Bajorországban.* A pensának számítási pénzzé alakulása az önálló magyar pénztörténeti fejlődés szempontjából igen nagy jelentőségű, mert meggátolta a frank 12 denáros, a bajor 30 denáros solidus és ezekkel a 240 denáros számítási font meghonosodását.

* * *

I. Béla halálával a trón András fiára, Salamonra szállt. Salamon pénzverése, apjához hasonlóan, a czéltudatos pénzrontás képét mutatja. Uralkodása kezdetén vert (C. N. H. I. 19. sz.) obolusai a jó XI. századi obolusok 0.7157 g-os súlyában verettek. Ugyanekkor kísérletet tett — bár, mint a kevés számban ismert példányból kitűnik, nem nagy sikerrel — félobolusok verésére is. E félobolusokat (C. N. H. Pótl. 19 A. sz.) rossz ezüstműből — kb. 0.500 finomságban — verette. Időrendben második (C. N. H. 20. sz.) obolusa I. Béla királyi obolusaival azonos pénzláb alapján

¹ Szent László I. 42. t.-cz.-e a királyi pecsétet megvetőre „5 pensa”, a bírói pecsétet megvetőre „100 nummi” büntetést ró. E törvénycsikk forrását Závodszy Levente a „Lex Alamannorum Karolina c. XXVIII.”-ban találta meg (Závodszy, 81. l.), a melyben a herceg pecsétjének nem engedelmességre 12 solidus, a comes pecsétjének nem engedelmességre 6 solidus rovatott ki. Mivel a forrásul szolgáló törvény büntetésdíjainak aránya 2 : 1, fel kell tennünk, hogy a magyar törvényben is 5 pensa : 100 nummi = 2 : 1, vagyis 200 nummi = 5 pensa és 40 nummi (denár) = 1 pensa. Ezt egyébként a pensa későbbi 40 denáros értékéből kiindulva — a forrás ismerete nélkül is — feltette Schœnvisner (id. m. 161. l.).

² A XII. században (1041—1061 k.) egy oklevél egymás mellett említi „XXX pensis”-t és „LXX bisancios Romanaticos”-t. Magyar Könyvszemle 1892/3. 19. l. Tehát e korban a pensa már nem fedte a byzáncki arany fogalmát, hanem számítási pénz volt.

veretett. Az ezt követő éremfaj keretén belül több nagyság-beli változatot különböztethetünk meg, a melyek nem tekint-hetők egyazon éremfaj bélyegváltozatainak, hanem külön-böző kibocsátású pénzeknek.¹ A kisebb fajokon a csonki-tásnak semmi nyoma sem látszik. Ellenkezőleg, úgy az elő- mint a hátlap rajza (keret, ábrák, betűk stb.) bizonyít-ják, hogy különböző nagyságú bélyegzőkkel vert, külön-böző kibocsátású pénzekkel állunk szemben. A C. N. H. 22. sz. fajon belül, három alfajt (nevezzük C. N. H. 22, 22A. és 22B.-nek) különböztethetünk meg.

A C. N. H. 22. sz. érmek I. András „Regia Civitas” obolusainak 0.627 g-os súlyában verettek és átmérőjük 17—18 mm. A 22A. sz. érmek átlagsúlya 0.4115 g, kiverési súlyuk 5%-kal 0.432 g-ra tehető; átmérőjük 16 mm. A C. N. H. 22B. sz. érmek átlagsúlya 0.3782 g, kiverési súlyuk 0.3971 g, átmérőjük 14—15 mm.²

Salamonnak korrendben utolsó — valószínűleg már Géza vagy Szent László idején vert — (C. N. H. I. 21. sz.) pénzei ismét a C. N. H. 22. sz. érem súlyában verettek.

Salamon uralkodása alatt tehát hat éremkibocsátás állapítható meg. A 408 g-os font használatát illető feltevésünket továbbfűzve, Salamon korában a pénzláb változása következőképen állapítható meg:

¹ Elsőnek Gohl Ödön (Salamon-korabeli éremlelet Nyitra-ludány-ban. N. K. 1908. 102. s köv. l.) állapította meg, hogy a C. N. H. I. 22. sz. éremfaj változatai különböző kibocsátású pénzek voltak. Igazolták ezt a Nemzeti Múzeum éremtárának e fajtól igen gazdag anyagán végzett vizsgálataim.

² Gohl (id. h.) négy csoportot különböztet meg, a 15 mm-es 0.378 g-os és 14 mm-es 0.370 g-os pénzeket különválasztva. Ezek azonban nem tekinthetők külön pénzláb alapján vert pénzeknek s egybéként is a 14 mm-es példányok nagyon ritkák.

	Denár- szám	Obolus- szám	Teljes súly	Szánsúly
			grammban	
1. C. N. H. 19. sz.				
1 font pénzezüst . . .	[285]	570	408·00	367·20
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·7157	0·644
2. C. N. H. 20. sz.				
1 font pénzezüst . . .	[380]	760	408·00	367·20
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·536	0·483
3. C. N. H. 22. sz.				
1 font pénzezüst . . .	[325]	650	408·00	367·20
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·627	0·564
4. C. N. H. 22 A) sz.				
1 font pénzezüst . . .	[470]	940	408·00	367·20
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·434	0·3906
5. C. N. H. 22 B) sz.				
1 font pénzezüst . . .	[510]	1020	408·00	367·20
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·400	0·360
6. C. N. H. 21. sz.				
1 font pénzezüst . . .	[325]	650	408·00	367·20
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·627	0·564

A pénzlábak súly tekintetében — az utolsó, különálló éremfajt nem számítva — határozottan csökkenést mutatnak. A harmadik kibocsátásnál jelentkező látszólagos emelkedést a 60 és 80 obolusos pensaszámítás magyarázhatja meg. Fel kell ugyanis tennünk, hogy míg a hagyományos pénzlábak alapján vert 1., 3. és 6. éremfaj obolusaiból hatvanat, addig az I. Béla királyi pénzverését mintául vett obolusokból nyolczvanat számítottak 1 pensára. A pénz

értékének fokozatos csökkenését tehát legvilágosabban a pensa színezüstértékének megállapításával tüntethetjük fel:

60 darab C. N. H. 19. sz. obolus	=	38·64 g színezüst
80 " " " " 20. " "	=	38·64 " "
60 " " " " 22. " "	=	33·85 " "
80 " " " " 22A) " "	=	31·24 " "
80 " " " " 22B) " "	=	28·80 " "

Salamon uralkodása alatt tehát az ezüstpénz értéke kb. 25%-kal csökkent a következetes és fokozatos pénzlábkönnyítés által.

Az I. Andrástól primitív formában megkezdett — pénzrontással kapcsolatos — pénzüjtés Salamon idején rendszeressé lett. Tízévi uralkodása alatt öt ízben bocsátott ki új pénzt¹ — a mi kétévenkénti rendszeres pénzüjtásra mutat — s a pénz minden kibocsátással értéktelenebbé lett.

* * *

I. Béla egészséges gazdasági érzékének köszönhető, hogy a magyar pénzverés, habár nagy küzdelem közepett, mégis félszázadig ellen tudott állni a nyugat felől tért hódító pénzrontó tendenciáknak. Béla két fia, Géza és László, e téren is méltó utódai voltak apjuknak.

Géza (Magnus)² herceg, apja halála után a hercegség birtokába jutván, nem követte őt a királykori könnyebb pénzlábon alapuló pénzverésben. Csak az imént igen nagy számban előkerült obolusai bizonyítják, hogy hercegségének tartama alatt állandóan azonos típusú és 0·7157 g-os kiverési súlyú obolusokat hozott forgalomba. Pénzei nemcsak külső előállítás, hanem súly, finomság és érték tekintetében is teljesen Béla hercegi obolusainak képére verettek. Miként apja I. Andrással, úgy ő Salamonnal szemben a hagyományos nehéz és állandó pénzláb rendszerének híve s fenntartója volt.

¹ A hatodik kibocsátás már Géza korára esik.

² A hercegi pénzeket Magnusnak (Muonas), a királyiakon Gézának (Geuca) nevezi magát.

Trónrakertülvén — apjához hasonlóan és valószínűleg ugyanaból az okból — ő sem ragaszkodott tovább a hercegsége korában állandóan alkalmazott nehéz pénzlábhöz, de nem követte apját a 0·536 g-os könnyű obolusok verésében. Királykori pénzei I. András C. N. H. 11. sz. és Salamon C. N. H. 22. sz. pénzeinek súlyában verettek. Ugyane súlyban verettek Salamonnak utolsó és valószínűleg már Géza uralkodása idején vert (C. N. H. 21. sz.) obolusai is.¹

A pénzláb ezek szerint Géza idejében így alakult:

	Denár- szám	Obolus- szám	Teljessúly	Színsúly
			grammban	
<i>Géza herceg.</i>				
1 font pénzezüst . . .	[285]	570	408·000	367·200
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·7157	0·644
<i>I. Géza király.</i>				
1 font pénzezüst . . .	[325]	650	408·000	367·200
1 obolus	$\frac{1}{2}$	1	0·627	0·564 ²

Szent László — a nehéz pénzlábra való törekvésben és a pénz jósága tekintetében — teljesen apja és bátyja nyomdokain haladt. A pénztípusok változatossága azon-

¹ E fajból oly csekélyszámú (8 db) példány súlyadatát ismerem, hogy végleges ítéletet ma még nem tudok róla alkotni.

² Jeszenszky Géza, a ki többször idézett dolgozatában elsőnek ismerte fel a XI. századi hercegi pénzverés sajátosságait és elsőnek hívta fel a figyelmet a királyi és hercegi pénzláb különbözőségére, I. Géza királyi obolusai közt egy nagyobb — vonalkörös — és egy kisebb — gyöngykörös — típust különböztet meg. Én e különbségnek nagyobb fontosságot nem tulajdonítok, mint egyéb *bélyegváltozatoknak*. Az meg éppenséggel elfogadhatatlan feltevés, hogy Géza király korában, *egy időben* két pénzláb alapján verette volna pénzeit. Ha volna is súlyeltérés a két típus közt, a mit vizsgálataim eddig éppen nem igazoltak, két egymást követő kibocsátásra kellene következtetnünk.

ban azt mutatja, hogy ő már számolt a periodusonként való kényszerpénzüjtásnak a külföldön meggyökeresedett és András idején hazánkba is utat talált rendszerével. Tizenkilenczévi uralkodása alatt tíz éremfajt bocsátott forgalomba, tehát — mint Salamon — kétévenként élt a pénzüjtásban rejlő jövedelmi forrás kihasználásával. A pénzüjtásból húzható váltási jövedelmet élvezte, de nem használta azt fel — legalább is rendszeresen nem — alacsony nyereszkeségi czélokra. Pénzeinek súlya és finomsága mutatja, hogy nemcsak megelégedett a kor felfogása szerint jogos pénzverési illetékekkel, hanem a kétévi pénzkibocsátás rendszerét a pénzláb megjavítására is felhasználta.

Időrendben első obolusai (C. N. H. 25.) nemcsak külső elkállítás, hanem a pénzláb tekintetében is szorosan I. Géza királyi obolusaihoz csatlakoznak. Az ezt követő (C. N. H. I. 27.) éremfaj visszatérést jelent a régi, nehéz — 0·7157 g-os kiverési súlyú — XI. századi obolushoz. Harmadik pénzkibocsátásánál (C. N. H. 36.) nehezebb — 0·805 g átlagsúlyú — pénzekkel találkozunk, a miről alább, utolsó pénzfajainál szólunk bővebben. A következő négy kibocsátás (C. N. H. 31., 26., 34. és 37. sz.) ismét a 0·7157 g-os nehéz pénzláb alapján történt. A magyar pénz még egyszer és utoljára régi hírének megfelelő tekintélynek örvendett, hogy azután rohamos súlyedésnek induljon.

Szent László uralkodása utolsó éveiben kénytelen volt letérni az apja, bátyja és ő maga által addig következetesen járt útról. Utolsó pénzeivel eltért a nehéz pénzláb rendszerétől és megalkudott a pénzérték csökkentésének Európaszerte divó szokásával. Már második éremfajánál (C. N. H. 27.) találkozunk azzal a sajnálatos jelenséggel, a mit I. András második éremfajánál constatáltunk. Előfordul szörványosan a következő éremfajoknál és tetőpontra jut a C. N. H. 28. sz. éremben. Az éremleletekben e pénzfajok igen gyakran nem eredeti formájukban, hanem körülyírt, csonka alakban kerülnek elő. A csonkítás eredetét — tekintettel a körülyírt példányok nagy számára — ezeknél is, mint I. András pénzeinél, a királyi pénzverőben kell keresnünk. Ha már most annak indokait kutatjuk, mi

vezethette Szent Lászlót arra, hogy a pénzszerzésnek ily lelkiismeretlen és az ő pénzverésének általános irányával ellentétes módjához folyamodjék, mindenesetre oly a pénzveréstől távol álló *külső körülményekre* kell gondolnunk, a melyek következtében a királynak *hirtelenében és bármi úton-módon* nagyobb pénzüsszeghez kellett jutnia.

László pénzeit osztályozva, azt a megfigyelést tettük, hogy ő kétvétenként élt a pénzűjítással. Egykorú és későbbi, külföldi és hazai példák egész sora bizonyítja, hogy a pénzűjítés sohasem történt rendszertelenül, hanem mindig bizonyos időpontban. Nálunk a XIII. században — mint alább látni fogjuk — minden évben husvét táján hozták az új pénzt forgalomba. Szent László tíz pénzkibocsátását uralkodásának minden második évére, 1077., 1079., 1081., 1083., 1085., 1087., 1089., 1091., 1093. és 1095. évre kell tennünk. Chronologiai osztályozásunk értelmében a C. N. H. 27. sz. érem kibocsátását az 1079-ik, a C. N. H. 28. sz. éremét pedig 1091-re kell tennünk. Ezzel azután a rejtélyt is egyszeriben megoldhatjuk. Egy pillantás Szent László uralkodásának történetére mindenkit meggyőzhet, hogy éppen az 1079. év és az 1091—1092. évek fordulója lehetett az az időpont, a mikor Lászlónak — a szükségétől kényszerítve — a pénzcsonkítás jövedelmi forrását igénybe kellett vennie. 1079-ben Rudolf német ellenkirály érdekében rántott kardot Henrik császárral szemben, az 1091—1092-iki éveket pedig az 1091 tavaszán befejezett horvát hódítás, a kúnok 1091-iki pusztító betörésére ellenük indított had és az 1092-iki orosz hadjárat uralkodásának legmozgalmasabb és mindenesetre legkölségesebb éveivé tették. E hadjáratok — azt hiszem — eléggé megmagyarázzák, miért fordult László ezidőben a szükségpénzűjítés csúf és káros jövedelmi forrásához.

A zavarok elmúltával a király vissza akart térni a korábbi rendszerhez. A nehéz obolusok átmenetnélküli verése azonban súlyos pénzügyi akadályokba ütközött. Szent László második pénzkibocsátása idején — a 0.627 g-os obolusról a 0.7157 g-os obolusra való áttérésnél — a különbszet a pénzűjításkor szedett illetékből fedezhető

volt. Most azonban, a mikor az előző évek 0·7157 g-os obolusa helyében átlagban csak 0·4964 g-os csonkított pénzek forogtak, a régi pénzláb visszaállítása a kincstárnak nagy károsodásával járt volna. A kényes kérdést László — helyes gyakorlati érzéssel — a kincstár károsodása nélkül és a magyar pénz jó hírének megóvásával könnyebb pénzlábra való áttéréssel oldotta meg.

A C. N. H. 27. után közvetlenül vert C. N. H. 36. sz. és az uralkodása utolsó éveiben kibocsátott pénzei (C. N. H. 28., 32. és 33.) súlyosabbak nemcsak az ő összes addig vert obolusainál, hanem Szent István obolusainál, sőt a legjobb Karoling-denárok félsúlyánál is. *Ezek a pénzek azonban* — 1·00—1·12 g-os maximalis, 0·61—0·67 g-os minimalis és 0·811—0·842, közép számmal 0·8232 g-os átlagsúlyukkal — *nem obolusok voltak, mint a XI. századi magyar királyok összes eddig ismertelt pénzei, hanem denárok.* Átlagsúlyuk semmivel sem marad az egykorú német és cseh denárok átlagsúlya alatt.¹

Szent László — a szükségtől kényszerítve — szakított a nehéz pénzláb rendszerével, de hogy pénzét a teljes elértéktelenedéstől megóvja, többé nem obolusokat, hanem denárokat veretett. *Nehézsúlyú pénzei voltak az első magyar denárok.* Érdekes és véletlennek nem igen nevezhető találkozás, hogy törvényeink — s általában írott forrásaink — először Szent László korában említenek denárokat — *denarii* és *nummi* néven.² Szent László I. 42. t.-cz.-éből tűnik ki először, hogy 40 *nummust* 1 pensa értékben számítottak.³ Ez a számítás csak akkor lehetséges, ha a *nummus* alatt denárt értettek s László I. törvénykönyvét az 1092-iki szabolcsi zsinat határozatai alkotják, a mikor már nem obolusokat, hanem denárokat veretett.

¹ A IV. Henrik császár korabeli német denároknak átlagsúlya 0·89, 1·06, 0·87, 0·87, 0·79, 0·52 g (Inama—Sternegg id. m. II. 499—502. l.), II. Vratiszláv denárfajaié 0·86, 0·77, 0·63, 0·52 g. (Fiala: Česke denáry. 108. l.)

² László I. 42., II. 14., III. 8. és 20. t.-cz.

³ V. ö. fentebb a 224. l. jegyzetében.

A denárok pénzlába, kiverési átlagul 5%-os hozzáadással 0·8643 g-ot véve fel, így alakul:

	Denár- szám	Obolus- szám	Teljes súly	Színsúly
			grammban	
1 font pénzeüst . . .	470	[940]	408·000	367·200
1 denár	1	[2]	0·868	0·7812
[1 obolus	1/2	1	0·434	0·3906]

Ez a pénzláb pedig már nem ismeretlen előttünk, ugyanez alapon verettek Salamonnak C. N. H. 22 A. sz. kis obolusai is.

* * *

Kissé hosszasan időztünk talán a XI. század pénzeinél, de a magyar pénztörténet classikus korszaka — még ha nem tekintenők is az általános történetre vonható tanulságokat — megérdemli, sőt megköveteli a részletesebb tárgyalást.

A magyar történetíró előtt alig lebeghet csábítóbb feladat a XI. századi történet problémáinak sikeres megoldásánál. A pénztörténeti kutatás pozitív tényeken és kézzelfogható valóságokon felépített eredményei új szempontokat tárnak fel előttünk s megfelelőbb világításba helyezik a kor vezető alakjainak működését.

Szent István az önálló magyar pénzverés megalapításával az egészséges gazdasági fejlődés egyik alapfeltételét valósította meg. Működésének nagy jelentőségét leginkább az jellemzi, hogy a XI. században — oly korban, a midőn a magyarság még alig nőtt ki a tiszta terménygazdaság korából s a gazdasági viszonyok még nem érték meg a pénzgazdaságra — a magyar pénz érték és állandóság tekintetében felülmutta a nyugateurópai pénzverőhelyek termelését. István akkor alkalmazta az állandó, nehéz pénzláb rendszerét egy kezdetleges gazdasági fokozatú országban, a mikor Európa magasabb culturájú államaiban már rend-

szerré lett a pénzrontás, az uralkodónak a pénzverés jogával fűzött visszaélése és tüzerkedése.

Szent István halála után a pénzrontás hazánkba is utat talált. A gyenge és rövidlátó uralkodók — I. András és Salamon — kapva-kaptak a királyi jövedelmet növelő káros gazdasági rendszeren. Gyakori pénzkibocsátással s a pénz értékének fokozatos csökkentésével gyarapították jövedelmüket, de egyúttal teljesen aláásták a magyar királyi pénz hitelét. A pénzrontásban rejlő veszedelmet velük szemben éles szemmel ismerték fel Béla herczeg és fia, a kik czéltudatos gazdasági politikával igyekeztek anfhak gátat vetni.

XI. századi pénztörténetünk hatalmas gazdasági küzdelem képét tárja elénk. A nehéz pénzláb rendszerének fenntartásával az egészséges gazdasági fejlődés előmozdítására törekvő Béla-ágnak küzdelmét a nyugat felől tért hódító és András ágának pénzverésében időlegesen diadalhoz jutott pénzrontó tendenciákkal.

A „herczegi ág”, Béla, Géza és László pénzverésében világosan felismerhető az állandó, rendezett gazdasági és pénzügyi viszonyok teremtésére s fenntartására irányuló törekvés. Mindhármuknak első teendője volt a nehéz pénzlábnak és ezzel a két nemesfém realis értékarányának helyreállítása. Mindhármuk pénzét az érték stabilitása jellemzi. Sajnos, mindhárman kénytelenek voltak uralkodásuk utolsó éveiben a viszonyokkal megalkudni és könnyebb pénzlábra áttérve, gazdasági és pénzügyi elveiken rést ütni.

Kétségtelen, hogy Szent István és a herczegi ág pénzverésének tendenciája — akárcsak a X. században a regensburgi, a XII-ben a kölni s a XIII. századtól a bécsi pénzverésé — az állandó, nehéz pénzláb meggyökereztetésére s ezzel egy a nemzetközi forgalomban is számottevő fizetési eszköz teremtésére és fenntartására irányult. Szívós és kitartó kísérleteik — bár szép eredményeket értek el — nem vezettek tartós sikerre. Szent László denárverésével a nehéz magyar pénzláb, a mely — a XI. századi jó súlyú obolusok külföldi elterjedtségéből ítélve — hivatva lett volna a magyar pénzt a szomszédos országok és Északkelet-

Európa uralkodó forgalmi eszközévé tenni, végleg a múlté lett. A törekvések sikertelenségét az ország culturalis és gazdasági színvonalában kereshetjük. A XI. század végén hazánkban a kereskedelem még bölcsőjében ringott. Az ország legnagyobb részének általános gazdasági színvonala még a terménygazdaságnak felelt meg. A pénzgazdaság inkább az uralkodótól tervbe vett, mint tényleg létező állapot volt. Ilyen körülmények közt csak természetes, hogy a kiváló gazdasági érzékkel bíró magyar uralkodók törekvései végeredményben meddők maradtak.

Az Árpád-ház két ága — az idősebb András-ág és az ifjabb Béla-ág — közt folyt küzdelem valódi képének ismeretét a pénztörténet eredményei új szempontokkal bővítik. Történetírásunk Bélát és fiait mint jeles és népszerű hadvezéreket, *a nemzeti iránynak* és az ország függetlenségének előharcosait mutatja be, szemben a hadban szerencsétlen, *idegen érzelmű* és az ország függetlenségét aláásó, ingatag jellemű Andrással és Salamonnal. Ez ítélet alapján némileg hamis képet nyerünk a viszonyokról. A nemzeti és idegen, pogány és keresztény közti gyűlölet — a mely rejtve bár, de ott lappangot Szent István korának mellőzött magyar urai és udvarának magas rangba jutott külföldi lovagjai, papjai szívében — kétségkívül a főszerepet játszotta Péter és Aba Sámuel, majd Péter és az Andrást trónra juttató forradalmi párt közt folyt küzdelmekben. Az egyrésről András és Salamon, másrésről Béla, Géza és László közt folyt küzdelmet és Béla ágának népszerűségét azonban a nemzetiségi ellentéttel motiválni nem lehet. Igazságtalanság volna ez Andrással szemben. Hiszen éppen ő volt az, a ki személyében szerencsésen egyesítette a magyar nemzeti irányzatot, a legalis örökösödés elvét és — mindjárt első intézkedéseivel a pogány reakcióval minden közösséget megtagadván — a keresztény udvari irányt. Ugyanez volt Béla helyzete. Mindkettő magyar volt, de mindkettő ellentétbe került a reakciós pogány magyarság fractiójával, a melyet mindketten fegyveresen voltak kénytelenek megfékezni. Nem változtat ezen az sem, hogy András és Salamon rokoni és szövetségi összeköttetésben

álltak a német-római császárokkal. Béla és fiai is idegen — lengyel és morva — segítségre támaszkodtak küzdelmükben. És ha Salamon bukásában hűbérül ajánlotta is fel elvesztett országát a császárnak, ezt már a bukott és önérzetében sértett fejedelem végső kétségbeesése magyarázza meg.

András és Béla ágának küzdelme elsősorban *személyi* természetű volt. A hercegi ág népszerűségének oka korántsem abban rejlik, mintha Bélát és fiait a kortársak jobb magyarnak tekintették volna, mint Andrást és Salamont, hanem egyrészt jeles személyi tulajdonságaikban, másrészt magában a sikerben, és végül, de nem utolsó sorban, *a hercegi ág helyes gazdasági politikájában*. A népre kétségkívül nyomasztó hatást gyakorolt András és Salamon kizsákmányoló gazdasági rendszere, a mivel szemben állt Béla és Géza hercegek realis gazdasági érzéke. Hogy a hercegi ág népszerűsége nem kis részben az ő czéltudatos és a nép javára szolgáló gazdasági intézkedéseiknek, állandó és rendezett pénzverésüknek eredménye volt, azt élénken illusztrálja a Krónika XII. századi írójának felfogása. A krónikás I. Béla uralkodásának jellemzésében éppen a nép javát előmozdító, üdvös gazdasági és pénzügyi intézkedéseket emeli ki, bizonyosságot szolgáltatva arról, hogy Béla működésében a kortársak éppen ezt tartották a legfontosabbnak és legdicsérendőbbnek.

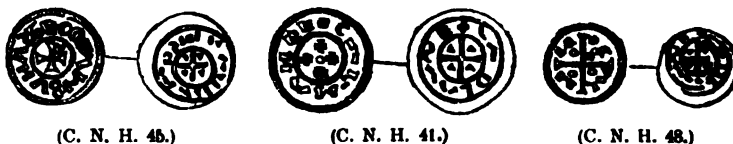

ÖTÖDIK FEJEZET.

A XII. SZÁZADI APRÓPÉNZ-KORSZAK.

A XII. század hazánkban az *aprópénzek* korszaka. Ezek az apró érmek három nagy typologiai csoportba oszthatók.

Az első csoportbeli (C. N. H. I. 40—97. sz.) érmek előlapjukon a XI. században kialakult éremrajzok módosult változataival, hátlapjukon a hagyományos kereszttel és

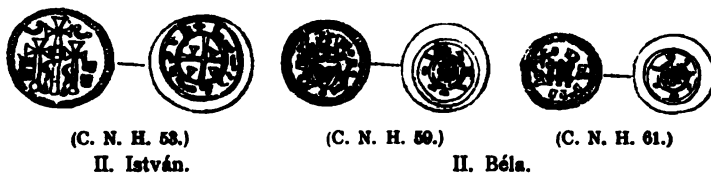
29—31. Kálmán király pénzei.

négy háromszöggel, szorosan csatlakoznak a XI. századi magyar pénzekhez, de azoknál jóval kisebbek. Kiállításuk, veretük elég jó. A körirat azonban gyakran zavaros vagy teljesen hiányzik. A köriratnélküli éremfajok előlapján nyoma sem látszik a köriratnak, a hátlapon azonban, a két vonalkör közt levő apró vonások, körök, félholdak, stb. az egykori körirat reminescentiái. A kisszámú köriratos faj előlapján az uralkodó király neve van, hátlapján a *Ladislavs Re* felirat állandósult.

A második csoport (C. N. H. 104—170.) érmeit Réthy László III. Béla, Imre és II. András korába sorozta, az újabb leletbizonyítékok szerint azonban *feltétlenül* a III. Béla

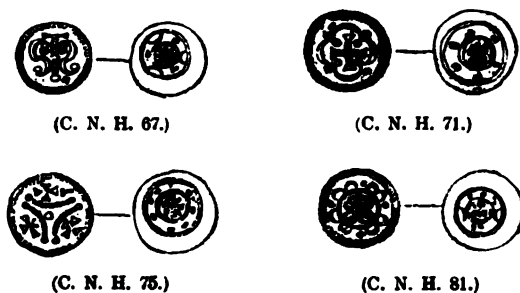

előtti korból származnak,¹ a hová egyébként nagy részüket Rupp is sorolta. Ezek a pénzek vékony lapra, finomabban vert érmek. Az előlapon többnyire a régi éremrajzok erősen módosult változataival találkozunk, de néhányon már teljesen új éremrajz van. Legjellemzőbb sajátosságuk — a byzánczi

32—34. Köriratos XII. századi pénzek.

és arab motívumok mellett —, hogy a hátlap régi, állandó verete eltűnt. A kettős vonalkör s közte a hátiratot jelző apró jegyek hiányzanak, az egy körben levő rajz igen *változatos*. Az első és második csoport érmei közt az átmenetet a C. N. H. 92—93.² és II. Lászlónak C. N. H. 94—97. sz. pénze alkotják.

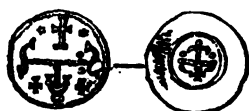

35—38. Körirat nélküli érmek a XII. század első feléből.

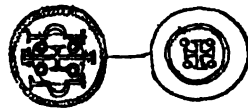
¹ Nuber F. Károly megállapítása, főképp a gazdag bácsi lelet összetétele alapján. Nuber megfigyelése nemcsak az érmek korának ily általános meghatározására vonatkozik, hanem — mint alább látni fogjuk — az iratlan éremfajok szoros chronologiai sorrendjének megállapítására is kiterjed. Harsányi Pál, a ki a lelet ismertetésénél (N. K. 1913. 81—103. l.) még Réthy sorrendjét követi, a Nemzeti Múzeum éremtári kiállításának 1914. évi rendezésénél — ugyancsak e lelet alapján — a XII. századi érmek közé sorozta e csoport legtöbb érmét.

² Nuber megállapítása.

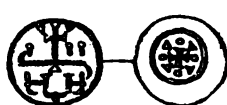
A harmadik csoportba III. Béla királynak (C. N. H. I. 271—281. sz.) féloldali veretű lemezpénzei, bracteatai és a velük rokon C. N. H. 263—265. sz. éremfajok tartoznak. Réthy e pénzeket — Ruppel szemben — IV. Béla érmeinek tartja. E feltevésnek azonban úgy előállításuk,

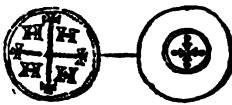
(C. N. H. 122.)

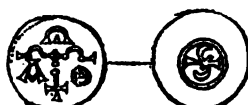
(C. N. H. 136.)

(C. N. H. 118.)

(C. N. H. 129.)

(C. N. H. 187.)

39—43. Kőriratnélküli érmek a XII. század második feléből.

veretük és a IV. Béla pénzein már nem igen szereplő *siglák*, mint a leletek összetétele, ellentmond.¹ A C. N. H. 263. és 280. sz. érmek kőrirata — *Bela rex* — III. Béla korába utalja e pénzeket. A C. N. H. 269 (—270.) sz. félbracteata a C. N. H. 64. számúval egyetemben a XII.

(C. N. H. 92.)

44. II. Géza pénze.

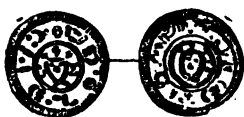

(C. N. H. 94—96.)

45. II. László pénze.

¹ V. ö. Kovács Ede megfigyeléseit e pénzek technikai előállításáról (N. K. 1903. 5. l.). A régebbi magyar numismatikuskok mellett Friedensburg (Die Münze. Berlin, 1909. 161. l.) is a XII. sz. végére teszi a magyar bracteatai korát. Egyébként Németországban is a XII. sz. volt a lemezpénzek kora. A leletekben a Béla-féle bracteatai II. Vilmos (1087—1100) és II. Henrik (1154—1189) angol királyok, I. Frigyes császár (1152—1190) érmei (kiszáji lelet), másutt a XII—XIII. sz. fordulójáról való friesachiak és II. András pénzei társaságában fordulnak elő (kigyósi, nagykereki és egervári lelet). Tehát oly pénzekkel, amelyek nem IV., hanem III. Béla korában, vagy az azt követő időben voltak nálunk használatosak.

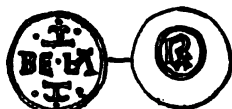
század közepéről való s a többi bracteával sem súly, sem finomság tekintetében nem rokonveret. A magyar bracteák sokkal kisebbek az egykorú németországi széles bracteáknál, s bár veretük eltér a többi magyar pénz veretétől, nagyságban és súlyban a második csoportbeli érmekkel mutatnak rokonságot.

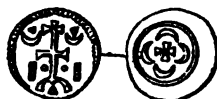
(C. N. H. 64.)

46. II. Géza lemezpénze.

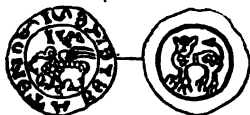
Szent István a magyar pénzverés megalapításakor a nyugati, frank-bajor pénzrendszert honosította meg hazánkban s a magyar pénzverés a XI—XII. században az általa megvetett alapon fejlődött tovább. „Az Árpád-kori magyar éremfajok, egymással szoros összefüggésben a nyugati érmelés egy külön, nagy csoportját képezik.”¹

(C. N. H. 111.)

(C. N. H. 128.)

(C. N. H. 105.)

(C. N. H. 288.)

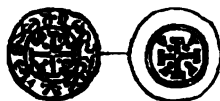
47—50. III. Béla denárai.

A XII. századi érmek második nagy csoportján azonban új, *keleti* hatások is észlelhetők. A byzánczi császársággal való szoros — háborús és békés — kapcsolat és az izmaelita-mohamedán pénzverők működése nyomot hagyott a magyar pénzekben. A byzánczi és arab motívumok

¹ Réthy: C. N. H. I. 17. 1.

a XII. század második feléből származó érmeiken igen gyakoriak. Előfordul, hogy a régi, hagyományos éremrajzok keleties karaktert öltenek fel, sőt a XII. században arra is történt kísérlet, hogy a byzánczi arany- és rézvalutát meghonosítsák hazánkban.

IV. István (1163—1164.) — III. Istvánnak Manuel görög császártól pártfogolt ellenkirálya — rövid uralkodása alatt nagy számban veretett byzánczi modorú *rézpénzeket*, sőt a byzánczi aranytriensnek megfelelő *aranypénzt* (C. N. H. 102.) is. Az újfajta — Byzánczban vagy legalább is byzánczi pénzverők által vert — rézpénzeknek két typusa

(C. N. H. 104.)

51. IV. István denárja.

ismeretes. Az egyiken (C. N. H. I. 98—100. sz.) IV. István és apja, II. Béla ülő alakjai láthatók, a hátlapon Szűz Mária a Gyermekkel. Felirata: *Rex Bela—Rex Sts.*¹ és *Sancta Maria*. A másik fajnak (C. N. H. 101. és 103.) mind előlapján, mind hátlapján keleti feliratok vannak.²

Ezek az éremfajok IV. István bukása után teljesen eltűntek a forgalomból. Az Árpád-kor egyedüli réz- és aranypénzeinek verése inkább történeti curiosum-számba megy s nem hagyott nyomot pénzverésünkben. A hazai pénz-

¹ A kettős felirat és kép azt jelzi, hogy István, mint II. Béla fia, a senioratus alapján követelte a trónt, szemben a primogenitura alapján uralkodó III. Istvánnal, Béla unokájával.

² E pénzeket korábban IV. Béla és V. István pénzeinek tartották s a keleti feliratot a tatárvésszel hozták kapcsolatba. V. ö. Rupp I. 128—129, 165—166. l. Végh Ödön id. m. 33. l. Karabaček: Der unmittelbare Einfluss d. mongolischen Invasion auf die Münzverhältnisse Ungarns. (N. Zeitschrift VI—VII. Wien, 1876.) — A pénzek eredetét és korát helyesen állapította meg Rosty Zsigmond és tőle függetlenül Réthy László. (Arch. Ért. 1895. és C. N. H. I. 17—20. l.; Réthy: A Béla- és István-féle rézpénzek első megfejtője. N. K. X. 1911.) V. ö. még Kovács Ede: IV. István aranypénze. (N. K. IV. 1905.)

_____

történeti fejlődés szempontjából IV. István rézpénzverése — bár külön korszakot alkot — teljesen jelentéktelen s azzal bővebben foglalkoznunk felesleges.¹

A XII. századi, legnagyobb részt *körirat nélküli* érmecskék chronologiai osztályozására nézve a magyar numismatikai irodalomban hiába keresünk útmutatást. Még a helyes osztályozási szempontok megállapítása is teljesen hiányzik. A régebbi írók — Schoenvisner, Weszerle és Rupp — rendszere, a mely az iratlan fajok éremrajzának az írott

(C. N. H. 98.)

(C. N. H. 108.)

52—53. IV. István rézpénzei.

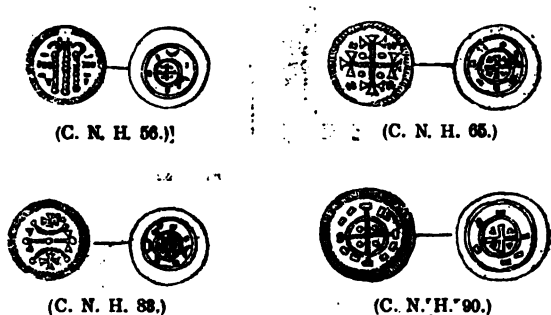
fajokhoz való hasonlóságából kiindulva kísérelte meg a chronologiai osztályozást, teljesen tarthatatlan. Eredménye az volt, hogy egyes uralkodók neve alá túlsok, másoké alá alig egy-két fajt soroltak.² Ez önkényes osztályozásban rejlő tévedéseket Réthy László ismerte fel és ezért a *Corpus Nummorum Hungariae*-ben az iratlan éremfajokat két nagy csoportba foglalva össze, mellőzte a chrono-

¹ IV. István egyévi rézpénzverésének vizsgálata a byzáncai pénztörténet kutatóinak feladata volna.

² Rupp a 10 évig uralkodó II. Bélának 14, a 8 évig uralkodó Imrének 14, viszont a 20 évig uralkodó II. Gézának csak 5 éremfajt tulajdonít.

logiai osztályozást. Tájékoztatóul a csoportok élén azoknak a XII. századi királyoknak uralkodási éveit jelölte meg, a kiknek idejéből az iratlan fajokhoz hasonló veretű feliratos érmekeket ismert.¹ E szigorúan kritikai eljárással alapot nyújtott a későbbi kutatásnak a felirat nélküli érmeke chronológiájának helyes megállapításához.

A körirat nélküli érmeke chronologiai osztályozásánál — a typologiai sajátosságok figyelembevételével — csakis a leletek összetételéből és a fennmaradt példányok metrologiai vizsgálatából együttesen levont következtetések vezethetnek kielégítő eredményre.²

54—57. II. István és II. Béla körirat nélküli pénzei.

A typologiai sajátosságok alapján — mint láttuk — három nagy csoportba oszthatók a XII. század érmei, a mely csoportok chronologiai sorrendjét az írott fajok és a két csoportnak egymáshoz, valamint a XI. századi érmekehez való viszonya határozza meg.

Az egyes éremfajok sorrendjét illetőleg szem előtt kell tartanunk, hogy az éremrajzok hasonlóságából levont következtetések mindig tévesek. Szent László és a XII. századi királyok feliratos érmei bizonyítják, hogy ugyanazon uralkodó különböző kibocsátású pénzein más-más éremrajzok tűnnek fel. Viszont az egymást követő uralkodóknak,

¹ C. N. H. V. és X. sorozat.

² E módszer alapján dolgozta ki Luschin v. Ebengreuth több jeles művében a bécsi állérek chronologiai rendszerét.

sőt ugyanannak az uralkodónak későbbi kibocsátási pénzein is ismétellen visszatérnek az előző fajok éremrajzai — eredeti alakban vagy némi módosulással.

Ilyen visszatérő típusok például a *feliratos* érmek közül — természetesen a rajzrészletek némi módosulásával — a következők: ¹

I. typus	II. typus	III. typus	IV. typus
C. N. H. 25 : László	C. N. H. 27 : László	C. N. H. 34 : László	C. N. H. 37 : László
C. N. H. 26 : László	C. N. H. 28 : László	C. N. H. 33 : László	C. N. H. 48 : Kálmán
C. N. H. 46 : Kálmán	C. N. H. 40 : Kálmán	C. N. H. 42 : Kálmán	C. N. H. 63 : II. Géza
C. N. H. 51 : II. István	C. N. H. 39 : II. István	C. N. H. 53 : II. István	C. N. H. 110 : III. Béla
	C. N. H. 59 : II. Béla		
	C. N. H. 94 : II. László		

Az éremrajzok vizsgálata alapján arra az eredményre jutottam, hogy a *XI—XII. századi éremrajzok legnagyobb része a XI. században kialakult három főtypusból vezethető le.*² Természetesen e főtypuson belül alfajok, az alfajokon belül eltérések állapíthatók meg, de az *alapotivum* állandó maradt. A visszatérő rajzok sohasem közvetlenül, hanem mindig néhány évi időközben követték egymást, az egyes alfajok egy uralkodó idején többnyire csak egyszer kerülnek elő. A következő király pénzein azután újra találkozunk velük.

A *visszatérő típusokat* következő táblázatba foglaltam össze:

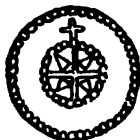
¹ E visszatérő típusokra Nuber hívta fel első ízben figyelmemet.

² A XII. századi érmek második csoportjának több érme s a bracteáták már egészen új típusok.

I. FÓTYPUS.

Kereszt, karjaiban jegyekkel (vagy azok nélkül).

1. Négy háromszöges őstypus.

C. N. H. I. 1—4. Szt. István
8. Péter
10. Aba Sámuel
11. I. András
28. Szt. László
51. II István

2. Változó jegyek.

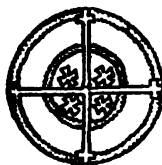
3. Állandó¹ jegyek.4. Jegy nélkül,
a karok metszve.

5. Különs.

a)

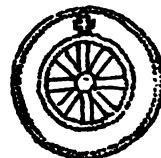
15. Béla hg.
16. I. Béla
23. Géza hg.
24. I. Géza
25. Szt. László
17. III. Béla

31. Szt. László (kereszt)
32. Szt. László
46. Kálmán (négyssög)
90. — (karika)
104. IV. István

43. Kálmán
44. —
6. (Ebből fejlődött):

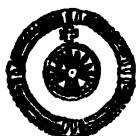
36. Szent László

b) díszes kereszt

Belső kör nélkül, állandó¹
jegyekkel:

7. Nagy kereszt

8. Kis kereszt

12. I. András

37. Szt. László
38. Kálmán
48. Kálmán
63. II. Géza
65. —
76. —
78. —
79. —
80. —
88. —

45. Kálmán
47. Kálmán
71. —
74. —
92. —
125. —
126. —
132. —
153. —

41. Kálmán

110. III. Béla
124. —
130. —
144. —
145. —
149. —

¹ Egyazon fajnál állandó (kereszt, pont, kör stb.), de fajonként változatos jegyek.

II. FÓTYPUS.

Koronás királyi kép.

1. *Térdkép.*

C. N. H. I. 19. Salamon
20. Salamon
22. Salamon

---

2. *Koronás fő.*

21. Salamon

27. Szt. László
28. Szt. László
40. Kálmán
39. II. István
59. II. Béla
64. —
94—97. II. László

---

3. *(Ebből fejlődött :)*

49. Kálmán.

III. FÓTYPUS.

Három kereszt s ebből alakult ábrák.

C. N. H. I. 34. Szt. László
 33. Szt. László
 42. Kálmán
 53. II. István

58. —

61. II. Béla
 69. —
 148. —
 157. —
 160. —

83. —

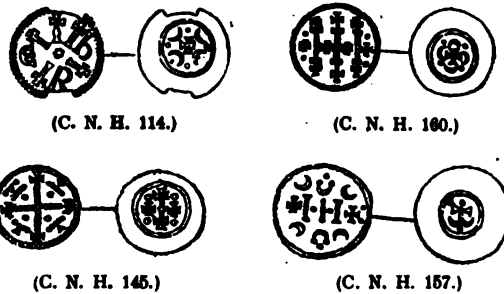
67. —

133. —
 146. —
 151. —

Az egyes uralkodók különböző kibocsátású pénzeinek eltérő rajzát a pénzüjtás rendszere magyarázza meg. A periodusonként való pénzüjtás rendszere mellett az új pénznek rajzban is könnyen feltűnő eltérést kellett mutatnia a megelőző egy-két fajhoz képest. Ha az új pénzt a régitől nem lehetett volna megkülönböztetni, bizonyára senki sem igyekezett volna a reá nézve anyagi teherrel járó pénzváltási kényszernek engedelmeskedni, hanem használták volna tovább is a régi pénzt. A gyakori pénzüjtás főcélja a lakosság minden rétegét terhelő indirect adójövedelem behajtása volt. A saját érdekeit szem előtt tartó kincstárnak

tehát minden módon meg kellett akadályoznia, hogy a nép e teher alól könnyen kivonhassa magát. Legegyszerűbb mód erre az egymást követő pénzek változó rajza volt. A régi pénz értékéből folyton vesztett, tehát mindenki igyekezett a könnyen felismerhető régi pénzektől szabadulni, újra beváltani s ezzel adókötelezettségének eleget tenni. Az éremtypusok visszatértét viszont az magyarázza meg, hogy az öt-hat, sőt tíz év előtti pénz rajzának ismétlésével a kincstárt már nem érthette nagyobb károsodás, mert a többévi pénzüjtással a hasonló rajzú régi pénz jóformán

58—61. II. Géza és III. István körirat nélküli pénzei.

teljesen forgalomból vonatott. Újabb és újabb typusok készésétől a pénzverés állandó karaktere miatt is tartózkodni kellett.

Az éremfajok chronologiai sorrendjének megállapításánál különös figyelemmel kell lennünk arra, hogy éremtári kiadványainkban — még a programja szerint csupán önálló éremfajokat tartalmazó C. N. H.-ben is — sok éremnek a *változata* külön éremfajként van feltüntetve. A XII. századi érmek első csoportjába tartozó változatok egy része az éremrajz bélyegének megváltoztatásával jött létre. A kopott bélyegző helyébe újat készítettek s a ponczéllott bélyegzők soha sem voltak teljesen egyformák. Más részük az egyes munkások ponczéllott bélyegzőjének különböző voltára vezethető vissza,¹ tehát a változatok semmiesetre sem tekinthetők külön

¹ V. ö. az előző fejezetben a bélyegváltozatokról mondottakat és Kovács Ede ott id. m. (N. K. 1903.)

éremfajoknak, csak egyazon éremfaj bélyegváltozatainak.¹ Egyike-másika ez éremváltozatoknak egykorú hamisítvány is lehet.²

A második csoportba tartozó éremfajok közt több oly faj ismeretes, a melyeknek előlapja egy más éremfaj előlapjával, hátlapja ismét egy másik éremfaj hátlapjával azonos rajzú. Ezeknek a fajoknak osztályozása rendkívüli nehézségeket okozna, mert ha minden ily változatot külön fajnak tartanánk, sokkal több éremfajt kapunk, mint a mennyit XII. századi uralkodóink — az évi pénzkibocsátás rendszere mellett — verethettek. E veretek magyarázatát — a leletbizonyítékok, főképp azonban a legújabb időben előkerült *bácsi* éremlelet alapján — sikerült megjelölni. Nuber Károly, abból a helyes feltevésből indulva ki, hogy a XII. századi magyar pénzverésben is, mint a bécsi denároknál, *minden előlapnak egy bizonyos hátlap felel meg*, osztályozta e vereteket és azt találta, hogy a leletekben az azonos előlappal, de más hátlappal bíró érmekek közül egyik faj igen nagy számban, a többi pedig csak 1—2 példányban fordul elő.³ Ez alapon továbbhaladva megállapította, mely veretek tekinthetők *rendes vereteknek* s melyek az úgynevezett *hybrid-veretek*.⁴ A hybrid-veretek részben az előző

¹ Így például a C. N. H. 51 (és 52), az 53 (54 és 55), az 59 (57, 58, 60), a 67 (68), a 69 (70), a 71 (72, 73 és 86), a 76 (77), a 81 (82), a 83 (84), a 88 (87 és 89), a 90 (és 91), a 92 (93), a 94 (95—97) éremfajok több (a zárjelekben levő) szám alatt is felsoroltattak.

² A C. N. H. 62. sz. és II. Gézának tulajdonított érem a C. N. H. 59. sz. II. Béla-féle érem egykorú hamisítványa. A Nemzeti Múzeum 3 példánya tiszta részből van. A köriratot (Geica rex) Réthy is ?-lel jelezte. A C. N. H. 85. sz. érem két múzeumi példánya részből van, valószínűleg a C. N. H. 66. sz. érem hamis példánya.

³ Így pl. a bácsi leletben a C. N. H. 137. sz. érem 397 darabbal, míg változatai 2—2 darabbal szerepeltek.

⁴ Ilyen *hybrid-veretek* például:

C. N. H. 120, 121 a 119-hez.

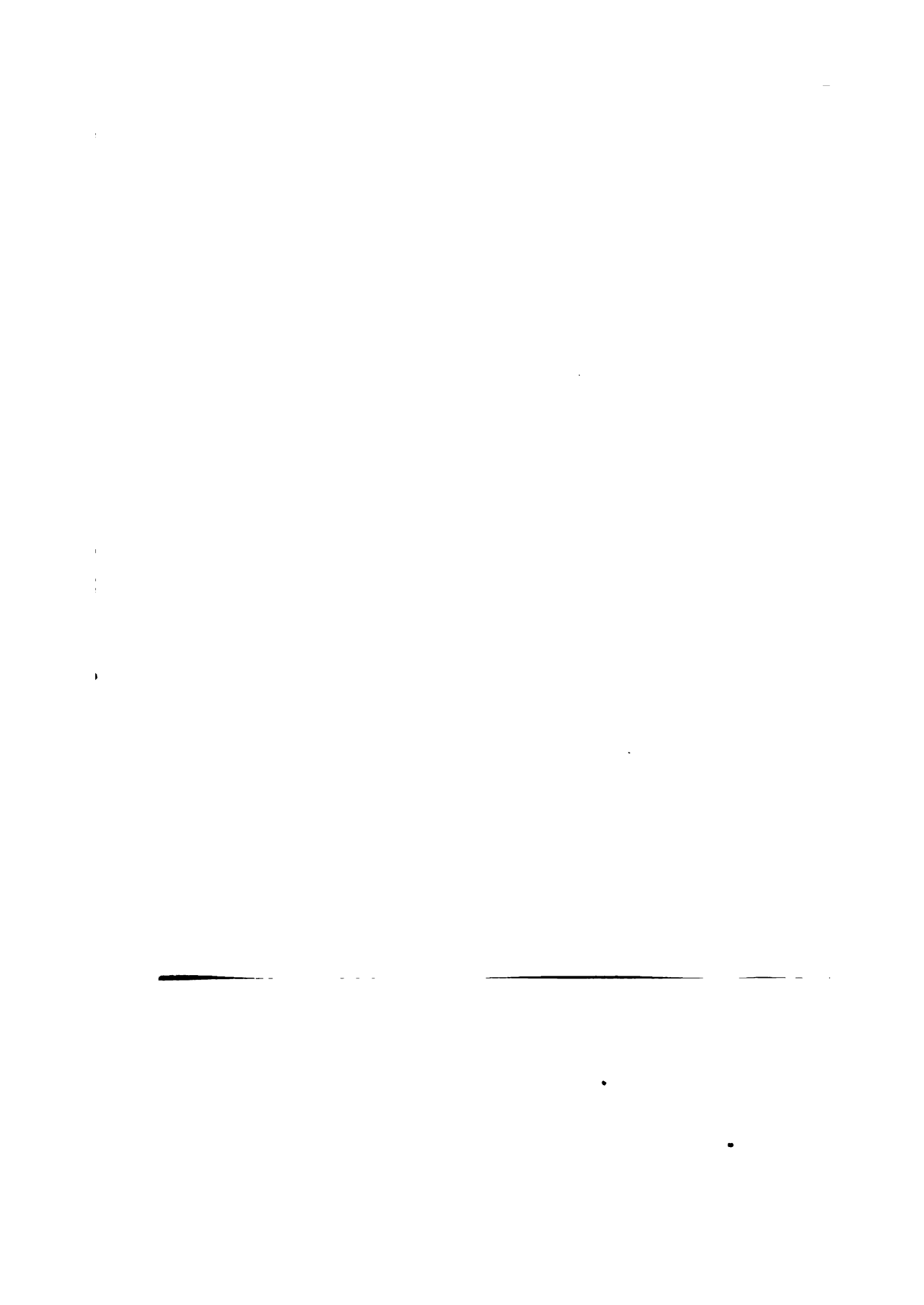
„ „ 130, 131 a 129-hez.

„ „ 138, 139, 140, 141, 142 a 137-hez.

„ „ 152 a 151-hez.

„ „ 154, 155, 156, C. N. H. Pótl. 34, 35 a 153-hoz.

„ „ 158 a 157-hez stb.

_____

.....

..

vagy következő évi pénzkibocsátás hátlapjával vert téves veretek, részben pedig — valószínűleg a pénzverőmunkások visszaéléseire visszavezethető — hamis pénzek lehetnek.

A bélyegváltozatok és hybrid-veretek okozta nehézségeket az útból eltávolítva, sikertült Nubernek — tisztán az általa ismert leletek, főkép a bácsi lelet¹ összetétele alapján — a XII. századi körirat nélküli érme chronologiai rendszerét megállapítani. Eredményeit — melyeket a legnagyobb készséggel bocsátott rendelkezésemre — összevettem a rendelkezésemre álló metrologiai és finomsági adatokkal, továbbá a publikált leletleírásokkal. Ez összevetés — egy-két pontban tapasztalt eltéréstől eltekintve — teljes mértékben igazolta Nuber chronologiai rendszerének helyességét.²

Nuber az érmekeket typologiai sajátágaik és a leletbizonyítékok alapján eredetileg következő chronologiai sorba foglalta:

Kálmán: C. N. H. 45., 38., 41., 46., 43., 42., 48., 47., 40., 49.

II. István: C. N. H. 39., 51., 53., 67., 78., 71., 75., 76., 65.

II. Béla: C. N. H. 59., 61., 81., 79., 74., 83., 56., 69., 88., 90.

II. Géza: C. N. H. 63., 92(93.), 64., [*talán*: 108., 143., 135.,

117., 128.], 149., 150., 114., Harsányi: Bácsi lelet:

XXI. faj., C. N. H. 115., 136., 118., 124., 160.,

125., 126., 132., 133., 145., 147., 144.

IV. István: C. N. H. 104. és 109.

III. István: C. N. H. 122., 146., 151., 119., 129., 123.,

137., 157., 153.

III. Béla első verete: C. N. H. 111(111A.)

A rendelkezésemre álló leletbizonyítékok a következők:

¹ Ismertették Gubitza Kálmán és Harsányi Pál. (N. K. 1913.)

² Nuber rendszerére Zimmermann Lajos barátom figyelmet fordított. A rendszer Nuber évek során át gyűjtésközben szerzett gyakorlati tapasztalatainak eredménye. Nuber neve az irodalomban sem ismeretlen; a *bácsi denáro*k chronológiájáról írt tanulmánya annak idején tudós körökben is méltó feltűnést keltett. Nuber C. F. Beitrag zur Chronologie slavonischer Münzen. (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. Herzegovina. VI. Bd. Wien, 1899. 467—477. l.)

Az érem száma	Richard-pusztá ¹	Both-pusztá ²	Vörösmart ³	Esztérgom I. ⁴	Esztérgom II. ⁵	Mezőzáté ⁶	Esztérg. megye ⁷
Kálmán C. N. H. 41	+	.	.	.	.	.	.
" 46	+	.	.	.	.	.	.
" 42	+	.	.	.	.	.	.
" 48	+	.	.	.	.	.	.
" 47	+	+	1	.	.	.	.
" 40	+	+	.	.	.	.	.
" 49	+	.	1	.	.	.	.
II. István " 53	+	+	.	.	.	.	.
" 78	+	+	.	.	.	.	.
" 71	+	+	1	.	.	.	59
" 75	+	+	.	.	.	.	.
" 76	+	+	1	+	+	.	.
" 65	+	+	.	+	.	.	.
II. Béla " 59	túl-nyomó	1147	.	.	.	.	1
" 61	.	.	.	.	+	.	.
" 81	.	.	.	.	+	.	.
" 79	.	.	.	.	+	.	.
" 74	.	.	.	.	+	3	.
" 69	.	.	.	.	+	3	.
" 88	.	.	.	.	+	.	20
" 90	.	.	.	.	.	.	90
II. Géza " 92	.	.	.	.	.	39	.
" 64	.	.	.	.	.	48	.
" 67	.	.	.	.	.	109	.

¹ N. K. 1904. 87. l. A leggaszdagabb ismert magyarországi éremlelet.

² N. K. 1911. 118. l.

³ N. K. 1910. 135. l.

⁴ Arch. Ért. V. 281. l.

⁵ Luschin v. Ebengreuth: Friesacher Münzfunde. (Jahrbuch für Altertumskunde. V. 1911.) Wien. 199. l.

⁶ Arch. Ért. IX. 59. l.

⁷ N. K. 1903. 106. l. Valószínűleg kettős lelet. Az egyik csupán 59 darab C. N. H. 71-ből állott.

Az érem száma		Kóka ¹	Erdőd ²	Szlavónia ³	Nagy- teremia ⁴	Bács ⁵
II. Géza	C. N. H. 92	1	.	.	.	.
"	149	1	.	.	.	.
"	169	1	.	.	.	.
"	114	1	.	.	.	.
	Új faj ⁶	.	.	.	.	1
	C. N. H. 115	.	.	.	.	1
"	136	.	.	.	.	3
"	118	.	15	.	.	4
"	124	.	2	.	.	.
"	160	2	.	.	+	.
"	125	2	10	.	+	.
"	126	.	13	+	+	1
"	132	.	158	+	+	.
"	133	.	203	+	+	1
"	145	17	84	+	+	10
"	147	.	.	.	.	14
"	144	.	.	.	.	29
III. István	" 122	.	.	.	.	40
"	146	2	.	.	.	41
"	151	.	.	.	.	118
"	119	1	.	.	.	238
"	129	.	.	.	.	246
"	123	.	.	.	.	274
"	137	.	.	.	.	276
"	157	.	.	.	.	395
"	153	.	.	.	.	526
III. Béla	C. N. H. 111 és 111A	.	.	.	.	228

¹ Arch. Ért. XIII. 455. l.² Nuber Károly szíves közlése az erdődi leletnek Cseh Ervin ny. minister birtokában levő részéről.³ Arch. Ért. V. 30. l.⁴ Tört. és rég. Értesítő. XXIII. 1907. 43. l.⁵ N. K. 1913. Nuber szerint a C. N. H. 123 : 276, 137 : 397, 157 : 426, 153 : 548 darabbal volt a leletben képviselve. Két II. András-kori pénz is keveredett e lelethez.⁶ Harsányi: XXI. csoport. (N. K. 1913.)

A metrologiai és finomsági adatok, valamint a leletbizonyítékok alapján Nuber chronológiáján *néhány* változtatást tettem.¹

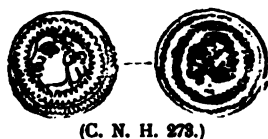
II. István érmei közül a *súlyos* C. N. H. 51. meg kellett hogy előzze a 39. sz.-t. A C. N. H. 67. a mezőzáthi lelet, de meg súlya és finomsága szerint is feltétlenül II. Géza érme volt. Ezt a javítást — közlésemre — Nuber is elfogadta. II. Géza első három éremfaja mellé sorolom a C. N. H. 67. sz.-t és a finomsága, verete² és súlya szerint *csak* ide sorozható C. N. H. 269. sz. primitív félbracteátát, valamint a kókai leletben előforduló C. N. H. 169.-et. A C. N. H. 269. sz.-ra vonatkozó nézetemet Nuber azzal támogatja, hogy tudomása szerint a C. N. H. 144., 145. és 146. sz. pénzekkel együtt egy leletben is előfordult. A C. N. H. 108. és 143. sz.-t semmjesetre, a 135., 117. és 128. sz.-t pedig valószínűleg nem lehet Géza korára tennünk. Leletbizonyítékunk erre egyáltalában nincs s Nuber is csak *feltételesen* sorolta Géza érmei közé. Mind az ötöt inkább III. Béla érmének tartom. A támadt hézagot a C. N. H. 269., 67. és 169. sz. érmekkel kitöltve és a C. N. H. 149. sz. — súlya szerint nem ide tartozó — éremfajt is egyelőre *feltételesen* felvéve, II. Géza (1141—1162) 22 évi pénzkibocsátása a következő sorrendbe osztandó: C. N. H. 63., 269. 92(93.), 64., 67., 149., 169., 150., 114., bácsi lelet: XXI. faj, C. N. H. 115., 136., 118., 124., 160., 125., 126., 132., 133., 145., 147., 144. sz. Ki kell azonban emelnem, hogy a *szoros chronologiai sorrendet*, a mennyiben az egyes fajok pontos egymásutánját illeti, egyáltalában *nem tekintem abszolút bizonyossággal megállapítottnak*. Végleges eredményt csak számos lelet együttes feldolgozása nyújthat, a mire az eddig ismert leletleírások, hiányosságuk és csekély számuk miatt, kellő alapot nem adnak.³

¹ A metrologiai adatokat lásd a II. függelékben és alább e fejezetben összefoglalva.

² V. ö. Kovács Ede id. m. (N. K. 1903.)

³ Rendkívül sajnálatos, hogy az eddig ismert leletek — mielőtt egyes gyűjtők tulajdonába jutva szétszóródtak — nem kerültek

III. Béla király érmeinél a chronologikus sorrend megállapítása, a leletek csekély száma miatt, nagyobb nehézségekbe ütközik. A *kétségtelen* III. Béla-féle érmek, a C. N. H. 111(111A), 110., 112., 105., 106., C. N. H. Pótl. 112A.,¹ 112B., az újabb leletek szerint idetartozó C. N. H. 17 és 263. sz. érem és a C. N. H. 271—281. sz. bracteatak mellett *valószínűleg* III. Béla pénzei a C. N. H. 117., 127(128.), 162., 163., 167., 135., 143. és 108. sz. éremfajok.² A bracteatak és a velük együtt előkerült 263. sz. érem minden-

62—64. III. Béla lemezpénzei.

esetre későbbiek a korábbi uralkodók érmeihez szorosan csatlakozó C. N. H. 111., 117., 112B., 127., 162., 167. és 163. sz. fajoknál. E bracteatak közül a könnyebbek súlyban megfelelnek a XII. századi érmek második csoportjának

tudományos feldolgozás alá. Soha helyre nem hozható hiba volt például, hogy — a külföldi érmeleletekhez viszonyítva is példátlanul gazdag — *richárdpusztai lelet* nem került tudományos feldolgozás alá. Az Éber Lászlóné tollából megjelent ismertetés (N. K. III. 1904.) egyáltalában nem tekinthető annak. A feldolgozó még az egyes fajok számszerinti megállapítását is mellőzte, nemhogy súly- és finomsági méréseket és fajszerinti szétválasztást végzett volna.

¹ Ez a C. N. H. Pótlékban közölt érem, a melynek rajzát a múzeumi egyetlen csonka példány alapján Róthy rekonstruálta, azonos a korponai leletben előkerült éremmel. (Gohl: A korponai középkori érmelelet. 30. szám. N. K. I. 1907. 126. l.)

² A 162., 167. és 117. sz. érmek lehetnek II. Géza korából valóak is. Súlyuk Géza C. N. H. 64. és 92. sz. érmének felel meg.

és korban nyilván azokat követik. Az ezek után vert nehezebb bracteákat követték a velük azonos súlyú 110., 135. és 105. sz. érmek, míg a négy legrsúlyosabb és finomságban is emelkedő éremfajt Béla utolsó érmeinek kell tartanunk.

A bracteák és a velük rokon C. N. H. 263—264. számú érmeknek a metrologiai adatok és leletek alapján általam megállapított sora:

C. N. H. 279., 271., 280(—281.), 281A., 278., 275., 272(—274.), 263(264.)

A leletek összetétele a következő:

Éremfaj	Sóványházi lelet ¹	Marlenfeldi lelet ²	Hátronyosi lelet ³	Nagykeréki lelet ⁴	Újkigyósi lelet ⁵	Kisgáji lelet ⁶	Egervári lelet ⁷
C. N. H. 279	+	.	+	.	.	.	.
" 271	+	.	+	.	.	1	.
" 280 (—281).	+	.	+	.	.	2	1
" 275	.	.	.	1	.	.	3
" 272 (—274).	+	137	.	83	1	211	.
" 263	.	.	.	34	17	1	11
Friesachi	.	.	.	30	90	366	.
Friesachi és bécsi	.	.	.	.	.	.	298
XII. századi angol pénz	.	.	.	.	.	24	.
I. Frigyes császár denárja	.	.	.	.	.	4	.
II. András	.	.	.	.	.	.	+

Súlya és typusa szerint a XII. századi érmek csoportjába tartozik Imrének egyetlen *kétségtelen* verete (C. N.

¹ Arch. Ért. XVIII. 81. 1.

² N. K. 1904. 87. 1.

³ N. K. 1912. 10. 1.

⁴ N. K. 1914. 25. 1.

⁵ N. K. 1903. 106. 1.

N. K. 1903. 106. 1.

N. K. 1906. 19. 1.

A XII. SZÁZADI PÉNZEK METROLOGIAI ADATAI.¹

C.N.H.	Drb.	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-	Maxim.	Minim.
		súly grammban				finomság	
<i>Kálmán (1096—1116)</i>							
45	31	15·68	0·67	0·36	0·505	0·900	0·820
38	31	13·309	0·54 ²	0·31	0·4293	0·880	0·790
41	23	11·625	0·59	0·40	0·5054	0·890	0·810
46	5	2·328	0·57	0·338	0·4656	0·880	0·800
43	4	1·835	0·515	0·41	0·4587	0·900	0·860
42	29	11·492	0·57	0·25	0·396	0·875	0·850
48	25	10·813	0·60	0·25	0·4325	0·890	0·820
47	28	11·352	0·53	0·38	0·4054	0·900	0·840
40	61	26·86	0·55	0·31	0·4403	0·880	0·810
49	14	5·887	0·61	0·28	0·4205	0·910	0·825
50 ³	16	2·822	0·26	0·12	0·180	0·400	0·150
<i>II. István (1116—1131)</i>							
51	10	5·21	0·70	0·43	0·521	0·880	0·810
39	3	0·988	0·393	0·29	0·327	0·880	0·830
53	35	14·85	0·535	0·32	0·4242	0·875	0·800
78	52	19·493	0·45	0·26	0·3748	0·825	0·690
71	118	39·073	0·567	0·205	0·3311	0·775	0·675
75	96	36·062	0·50	0·16	0·3756	0·820	0·700
76	262	97·088	0·55	0·293	0·3705	0·700	0·450
65	1347	489·959	0·52	0·215	0·3637	0·775	0·675
<i>II. Béla (1131—1141)</i>							
59	2800	1031·395	0·607	0·257	0·3683	0·710	0·450
61	96	16·665	0·297	0·101	0·1735	0·810	0·675

¹ Az egyes adatokat lásd a II. függelékben.² 1 darab kivételes súlyú: 0·745 g.³ Obolus a C. N. H. 49-hez.

C. N. H.	Drb.	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-	Maxim.	Minim.
		súly grammban				finomság	
<i>II. Béla (1131—1141)</i>							
81	27	5·792	0·34	0·15	0·2145	0·800	0·650
79	25	5·051	0·254	0·147	0·202	0·800	0·700
74	104	23·785	0·34	0·15	0·2287	0·820	0·675
83	12	2·534	0·30	0·12	0·2111	0·800	réz
56	14	3·171	0·277	0·15	0·226	0·350	0·150
69	80	18·606	0·346	0·14	0·2325	0·500	réz
88	47	18·044	0·68	0·22	0·3839	0·250	réz
90	119	43·894	0·64	0·20	0·3688	0·400	0·180
<i>II. Géza (1141—1162)</i>							
63	27	9·546	0·53	0·21	0·3535	0·480	réz
269	19	2·372	0·178	0·09	0·1248	0·350	réz
92/93	9	1·485	0·26	0·10	0·165	0·650	0·400
64	12	2·12	0·26	0·16	0·1766	0·700	0·575
67	19	3·873	0·25	0·153	0·2038	0·610	0·200
149	13	4·325	0·46	0·24	0·332 ¹	0·600	0·550
169	18	3·713	0·27	0·15	0·2063	0·600	0·550
150	5	1·05	0·22	0·20	0·210	0·600	0·500
114 ²	1	0·24	—	—	0·240	0·600	—
Új faj ³	1	0·20	—	—	0·200	—	—
115 ⁴	4	0·86	0·22	0·15	0·215	0·650	—
136	4	0·80	0·22	0·18	0·200	0·600	0·500
118	16	3·610	0·278	0·18	0·2256	0·600	0·500
124	6	1·44	—	—	0·240	0·650	0·550
160	61	12·24	0·31	0·18	0·2006	0·600	0·550
125	73	17·262	0·30	0·17	0·2364	0·650	0·600
126	178	35·300	0·22	0·17	0·1927	0·650	0·600

¹ Kétes, hogy ide tartozik e?² és ³ Réthy szerint a 114. Imre, a 115. II. András pénze volna.⁴ Harsányi: Bácsai lelet. XXI. csoport.

C.N.H.	Drb.	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-	Maxim.	Minim.
		súly grammban				finomság	
<i>II. Géza (1141—1162)</i>							
132	209	42·905	0·28	0·15	0·2052	0·600	0·500
133	115	22·948	0·275	0·16	0·1995	0·620	0·550
145	518	113·207	0·291	0·159	0·2185	0·600	0·500
147	14	3·33	0·33	0·18	0·2378	0·600	0·500
144	220	51·899	0·34	0·14	0·2359	0·580	0·490
<i>II. László (1162)</i>							
94 ¹ 97	25	4·134	0·24	0·119	0·165	0·480	0·200
<i>IV. István (1163—1164)</i>							
104	3	0·66	—	—	[0·22] ¹	0·800	0·750
109	8	2·22	0·33	0·23	0·277	0·850	0·780
<i>III. István (1162; 1163—1172)</i>							
122	38	9·33	0·33	0·18	0·2455	0·650	0·500
146	102	22·747	0·28	0·14	0·223	0·580	0·450
151	112	23·043	0·29	0·15	0·2057	0·600	0·550
119	206	45·28	0·28	0·15	0·2198	0·650	0·400
129	236	48·627	0·29	0·16	0·206	0·600	0·400
123	254	49·64	0·30	0·15	0·1954	0·600	0·500
137	327	65·505	0·30	0·11	0·200	0·580	0·500
157	292	59·58	0·30	0·17	0·204	0·580	0·510
153	524	104·597	0·32	0·16	0·1996	0·600	0·480
<i>III. Béla (1172—1196)</i>							
111 ²	215	42·93	0·34	0·12	0·1996	0·660	0·420
127 ³	4	0·92	0·24	0·22	0·230	0·680	0·600

¹ Két példány ebből csonka.² C. N. H. 111 és C. N. H. Pótl. 111A.³ 127. és 128.

C.N.H.	Drb.	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-	Maxim.	Minim.
		súly grammban				finomság	
<i>III. Béla (1172—1196)</i>							
162	20	3·256	0·23	0·12	0·1628	—	—
112B	1	0·175	—	—	0·175	—	—
117	3	0·538	0·20	0·138	0·179	—	0·580
167	17	2·790	0·25	0·11	0·1641	—	—
163	20	3·196	0·25	0·11	0·1598	—	—
279	11	2·192	0·28	0·16	0·1992	0·780	0·680
271	21	5·056	0·30	0·17	0·2407	0·750	0·650
280	57	12·722	0·30	0·15	0·2231	0·800	0·700
281A	2	0·44	0·25	0·19	0·220	—	—
278	1	0·23	—	—	0·230	0·750	0·720
275	43	10·944	0·33	0·17	0·2545	0·810	0·680
272	108	28·23	0·33	0·143	0·2613	0·850	0·660
263	61	15·865	0·36	0·18	0·26	0·800	0·720
110	6	1·64	0·36	0·23	[0·28] ¹	0·500	0·150
135	4	1·01	0·28	0·22	0·252	—	—
105	3	0·80	0·30	0·23	0·266	0·750	—
112A	—	—	—	—	—	—	—
143	2	0·68	—	—	0·34	0·680	0·620
108	5	1·87	0·40	0·33	0·374	0·650	—
17	2	0·97	—	—	0·485	0·800	0·760
106	2	0·98	—	—	0·49	0·920	—
<i>Imre (1196—1204)</i>							
113	3	0·82	0·29	0·25	0·273	0·650	0·580
<i>II. András (1205. évi első veret)</i>							
116	2	0·40	0·22	0·18	0·20	0·550	0·500

¹ Ebből 5 darab kissé csonka.

H. I. 113. sz.) és II. András első (C. N. H. I. 116. sz.) érme is.¹

Az éremfajok száma azt bizonyítja, hogy Szent László két közvetlen utóda, hozzá hasonlóan, kétévenként bocsátott ki új pénzt, de II. Béla óta, már a XIII. században is szokásos *évi pénzüjtés* vált rendszerré.

(C. N. H. 113.)

65. Imre denárja.

A XII. századi magyar pénzek — súly és finomsági adataikat egyaránt figyelembe véve — több csoportba sorozhatók. A pénzverésről és pénzlábról legtisztább képet akkor kapunk, ha e csoportokon belül az egyes fajok súly- és finomsági adatait *összállagokba* foglaljuk össze.

A finomságot egyes csoportoknál — minden fajra csak néhány saját magam által végzett próba állván rendelkezésemre — a maximalis és minimalis (valamint a középük eső) finomsági adatok mérlegelésével, a középkori magyarországi szokásnak megfelelő *fokokban* (decima combustio, quinta combustio stb.) határoztam meg.

Mivel — mint már kifejtettem — a középkorban az ezüstöt csak 0·950—0·960 finomságig tudták kiegészíteni,

a 0·855 finom ezüstöt 0·900 finomnak ($\frac{1}{10}$ combustio),

a 0·760 finom ezüstöt 0·800 finomnak ($\frac{1}{6}$ combustio),

a 0·632, sőt 0·600 finom ezüstöt 0·666 finomnak ($\frac{1}{3}$ combustio)

kell tekintenünk.²

A *kiverési súlyt* mindenkor a szokásos 5 $\frac{0}{10}$ -os hozzáadással értem.

¹ A XII. századi érmeknek a fentebb közölt táblázatban adott chronologiai sorrendje ugyan egyes éremfajokat illetőleg *némi módosulást* szenvedhet az újabb leletbizonyítékok által, de a metrologiai adatok szigorúan következetes egymásutánja bizonyítja annak általában való helyességét.

² A 0·500—0·650 közt ingadozó finomságú pénzt még mindig „*tertia combustio*”-s ezüstnek kellett vennem, mert a *secunda combustio*-

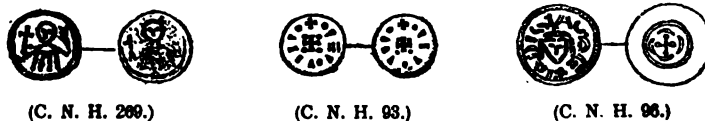
Csoportok (Éremfajok)	Finomság	Darab
<i>I. csoport: Kálmán, II. István.</i>		
C. N. H. 45, 41., 46, 43., 51.	0·900	73
<i>II. csoport: Kálmán, II. István.</i>		
C. N. H. 38., 42., 48., 47., 40., 49., 53. .	0·900	223
<i>III. csoport: II. István, II. Béla, II. Géza.</i>		
a) C. N. H. 39., 78., 71., 75.	0·800	} 4884
b) C. N. H. 76., 65., 59., 149.	0·666	
c) C. N. H. 88., 90., 63.	0·250	
<i>IV. csoport: II. Béla, II. Géza, II. László, III. Béla.</i>		
a) C. N. H. 61.	0·800	} 203
b) C. N. H. 92(-93.), 64., 162., 112B., 117., 163. 167.	0·666	
c) C. N. H. 94(-97.).	0·300	
<i>V. csoport: II. Géza.</i>		
C. N. H. 269.	0·250	19
<i>VI. csoport: II. Béla, II. Géza, III. István, IV. István, III. Béla, Imre, II. András.</i>		
a) C. N. H. 81., 79., 74., 104., 109. . . .	0·800	} 4142
b) C. N. H. 83., 56., 69., 67.	0·400	
c) C. N. H. 169., 150., 114., XXI., 115., 136., 118., 124., 160., 125., 126., 132., 133., 145., 147., 144., 122., 146., 151., 119., 129., 123., 137., 157., 153., 111 (-111A), 127(-128.), 113., 116. . . .	0·666	
d) C. N. H. 279., 271., 280., 281A., 278. .	0·750	
<i>VII. csoport: III. Béla.</i>		
C.N.H. 275., 272(-274.), 263., 110., 135., 105.	0·750	225
<i>VIII. csoport: III. Béla.</i>		
C. N. H. 143., 108.	0·666	7
<i>IX. csoport: III. Béla.</i>		
a) C. N. H. 17.	0·800	} 4
b) C. N. H. 106.	0·900	

¹ Az egyes éremfajok átlagsúlyai közül a maximális, ill. minimalis súly.

Összsúly grammban	Maximalis	Minimalis	Össz-	Kiverési súly (5%-kal)
	átlagsúly ¹ grammban			
36·678	0·521	0·4587	0·5024	0·5275
94·593	0·440	0·396	0·4241	0·4453
1789·867	0·3839 /	0·327	0·3664	0·3847
34·359	0·179	0·1598	0·1692	0·1776
2·372	—	—	0·1248	0·1310
870·755	0·277	0·1927	0·2102	0·2207
58·489	0·28	0·252	0·2599	0·2719
2·55	0·374	0·340	0·3642	0·3824
1·95	0·490	0·485	0·4875	0·5118

A XII. századi pénzek metrologiai adatait ekkép csoportosítva, a pénzláb megállapítására térhetünk át. A XII. század első feléből nincs pozitív adatunk a pénzverés alapsúlyát illetőleg. Tekintve azonban, hogy a *fontot* forrásaink utolszor 1150-ben említik, viszont a *márka* használata 1146-tól állandó, abból a feltevésből kell kiindulnunk, hogy Kálmán és II. István pénzei még a régi — mint láttuk — valószínűleg 408 g-os *fontból* verettek. Arról nem lehet semmi kétségünk, hogy a XII. század második felében II. Géza és utódainak pénzei már az új, 233·3533 g-os *márkasúly* alapján verettek. II. Béla összes és II. Géza első veretei pénzlábanak megállapítását — a pénzverési alapsúly teljes bizonytalansága miatt — mellőztem.

A XII. századi aprópénzek (denárok) pénzlábanak alakulását a túloldali táblázatban mutatom be.

66—68. A legkisebb magyar pénzek.

A XII. századi magyar pénzek a legkisebb és legkönnyebb középkori pénzek közé — II. Gézának 0·124 g-os átlagsúlyú félbracteátája, 0·165 g-os pénze és II. László 0·169 g-os pénze¹ az összes ismert pénzek legkisebbjei közé — tartoznak. A könnyű és apró pénzek verése olasz hatásra

nál (0·500) jóval finomabb. Mint Luschin helyesen megállapította, a finomságban — különösen *silányabb* ezüstpénzeknél — a középkorban, még egyazon öntés különböző darabjainál is nagy eltérések mutatkoztak. Az anyag egy részében több ezüst, a másikban több réz gyűlt össze (Chronologie d. Wiener Pfennige. Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. Hist.-Phil. Cl. CXL. Bd. 1899. 21.1.) Természetes, hogy ily körülmények közt a legfinomabb ezüstöt tartalmazó darabok legkorábban tűntek el a forgalomból, mert azokat úgy a kincstár, mint a magánosok sietve beolvasztották nyereség céljából. Így a 0·500—0·650 közt ingadozó érmeket okvetlenül $\frac{1}{3}$ combustiósnak kell tekintenünk.

¹ Luschin v. Ebengreuth: Allg. Münzkunde 41. I. II. László pénzének — mint jellegzetes *apró* veretnek — közli képét.

	Denár- szám	Teljes súly	Színsúly
		grammban	
1. Kálmán (C. N. H. 45., 41., 46., 43.), II. István (C. N. H. 51.)			
1 font 0·900 finom ezüst	780	408·00	367·20
1 denár	1	0·523	0·4707
2. Kálmán (C. N. H. 38., 42., 48., 47., 40., 49.), II. István (53.)			
1 font 0·900 finom ezüst	920	408·00	367·20
1 denár	1	0·4434	0·3991
3. II. István (C. N. H. 39., 78., 71., 75.)			
1 font 0·800 finom ezüst	1060	408·00	326·40
1 denár	1	0·3849	0·3079
4. II. István (C. N. H. 76., 65.), II. Béla (59.)			
1 font 0·666 finom ezüst	1060	408·00	272·00
1 denár	1	0·3849	0·2566
5. II. Béla (C. N. H. 61.)¹			
1 denár	1	0·1715	0·1372
6. II. Béla (C. N. H. 81., 79., 74)			
1 denár	1	0·216	0·1728
7. II. Béla (C. N. H. 83., 56., 69), II. Géza (67.)			
1 denár	1	0·216	0·0864

¹ Az 5—8. csoportban a kiverési súlyt a 10., 11., ill. a 3—4. csoportok alapján vettem fel 0·1715, 0·216 és 0·3849 g-ban.

	Pensa-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
8. II. Béla (C. N. H. 88., 90), II. Géza (63.)				
1 denár	—	1	0·3849	0·0962
9. II. Géza (C. N. H. 269.)				
1 denár	—	1	0·131	0·0327
10. II. Géza (C. N. H. 92—93., 64.)				
1 márka 0·866 finom ezüst	34	1360	233·3533	155·5689
1 pensa	1	40	6·8633	4·5756
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·1715	0·1143
11. II. Géza (többi pénzei), III. István, III. Béla (C. N. H. 111., 127—128.), Imre (113.), II. András (116.)				
1 márka 0·866 finom ezüst	27	1080	233·3533	155·5689
1 pensa	1	40	8·640	5·7616
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·216	0·144
12 a) II. László (C. N. H. 94—97.)				
1 márka 0·300 finom ezüst	34	1360	233·3533	70·0059
1 pensa	1	40	6·8633	2·0589
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·1715	0·05147
12. b) IV. István (C. N. H. 104., 109)				
1 márka 0·800 finom ezüst	27	1080	233·3533	186·683
1 pensa	1	40	8·640	6·914
1 denár	$\frac{1}{10}$	1	0·216	0·1728

	Pensa-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
13. III. Béla (C. N. H. 162., 112B., 117., 163., 167.)				
1 márka 0·666 finom ezüst	34	1360	233·3533	155·5689
1 pensa	1	40	6·8033	4·5756
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·1715	0·1143
14. III. Béla (C. N. H. 279., 271., 280., 281A., 278.)				
1 márka 0·750 finom ezüst	27	1080	233·3533	175·015
1 pensa	1	40	8·640	6·480
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·216	0·162
15. III. Béla (C. N. H. 275., 272., 263., 110., 135., 105.)				
1 márka 0·750 finom ezüst	21	840	233·3533	175·015
1 pensa	1	40	11·112	8·332
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·2778	0·208
16. III. Béla (C. N. H. 143., 108)				
1 márka 0·666 finom ezüst	15	600	233·3533	155·5689
1 pensa	1	40	15·5568	10·3712
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·3889	0·2592
17. III. Béla (C. N. H. 17.)				
1 márka 0·800 finom ezüst	$11\frac{1}{2}$	460	233·3533	186·683
1 pensa	1	40	20·291	16·233
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5072	0·4058
18. III. Béla (C. N. H. 106.)				
1 márka 0·900 finom ezüst	$11\frac{1}{2}$	460	233·3533	210·018
1 pensa	1	40	20·291	18·261
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5072	0·4565

mutat, mert főképp Felső-Itáliában voltak ily apró és értéktelen pénzecskék használatban. Az egykorú osztrák, bajor, friesachi, sőt a cseh pénzek súlya is jóval nagyobb a 0,124—0,502 g közt ingadozó XII. századi magyar pénzsúlynál. Finomság tekintetében azonban — a II. Béla uralkodásának második felében és II. Géza első éveiben vert silány pénzeket nem számítva — fölötte állnak az egykorú cseh és felsőitáliai pénzeknek, sőt a XIII. századi bécsi fillérek finomságát (0,666) is rendszerint elérik.¹

A metrologiai és finomsági adatok alapján nyert *színészléstörtéket* véve figyelembe, a XII. századi magyar pénzverés története két korszakra osztható. Az első tart Szent László halálától II. Géza király második éremfajáig, a második e kortól kezdve egészen II. András idejéig.

Az első korszak — melynek pénzei a typologiai sajátosságok szerint megállapított első csoportbeli érmek voltak, a mely tehát az érmek külalakja tekintetében is zárt korszakot alkot — *egy nagyarányú és fokozatos pénzrontás tüneteit mutatja.*

Kálmán és II. István első pénzeinek súlya és finomsága körülbelül megfelel I. Béla király-kori és Salamon könnyű obolusainak. II. István uralkodása óta azonban rohamos súlyedés következett be és *alig 25 év alatt a*

¹ *Az egykorú pénzsúlyokra* v. ö. C a p p e: Die Münzen d. Deutschen Kaiser u. Könige d. Mittelalters. II. Dresden, 1850. 1—35. l. — F i a l a: Česke denárý. 108—110. l. — H a r s á n y i P á l: Az abapuzsztai friesachi fillérlelet. (N. K. 1912. 49. s. köv. l.) — L u s c h i n: Wiener Münzwesen. Wien, 1913. 39—51. l. — *A finomsúlyra* v. ö. a IV. függelék. — A XII. sz.-i cseh pénzek átlagos finomsága 0,110—0,559 közt ingadozik, nem említve egy 0,020 és egy 0,634 finomságú pénzt. F i a l a: Česke denárý. 114. l. — M. D o n e b a u e r: Der Fund von Mitkowitz. (N. Zschr. IV. 80. s. köv. l.) — L u s c h i n: Der Rakwitzer Münzfund. (N. Zschr. XIX. 176. s. köv. l.) — A bolognai denár súlya 0,6457 g, finomsága 0,1485 g, finomsága tehát csak 0,229 volt az 1205. évi pénzverési rendelet szerint. V. ö. M a l a g u z z i F r.: La zecca di Bologna. Milano, 1901. 19. l. és a IV. függelékben számításaimat. — A veronai denár finomsága (IV. függelék) 0,0857 g, teljes súlya D a n n e n b e r g szerint 0,32 g. (Idézi K r o p f L a j o s: Wolfger püspök uti számadásai. M. G. T. Sz. 1899. 64. l.), tehát finomsága 0,267 volt.

magyar pénzek színezüsttartalma 0,399 g-ról 0,0327 g-ra süllyedt. A pénzromlás II. Béla utolsó és II. Géza első pénzeiben érte el tetőpontját. II. Bélának C. N. H. 83., 56., 69., 88., 90. és II. Gézának C. N. H. 63., 269., 67. sz. érmei 0,0327—0,0962 g közt változó színezüstsúlyukkal *a legsilányabb középkori magyar ezüstpénzek.*

II. Gézának — typologiai szempontból is új korszakot jelentő — C. N. H. 92. sz. érmével kezdődik *a XII. századi magyar pénzverés második korszaka, a melyet a pénzek súlyának és finomságának stabilitása, majd fokozatos emelkedése jellemez.* Néhány évi emelkedő átmenet után II. Gézának hetedik (C. N. H. 169. sz.) éremfajával stagnálás következett be. *Harmincz éven át — III. Béla két első éremfajáig —*

(C. N. H. 40.)

(C. N. H. 49.)

69—70. Kálmán két utolsó verete.

mindig azonos pénzláb alapján vertek pénzt. A „*tertia combustio*“-nak megfelelő ezüsből vert kis denárok súlya 0,216 g, finomsúlya 0,144 g volt. Közben a byzánczi patronatus alatt fellépett ellenkirályok közül II. László 1162-ben nagyon silány, 0,1715 g-os és 0,0514 g finomsúlyú pénzt veretett. IV. István rövid másféléves szereplése alatt byzánczi modorú arany- és rézpénzei mellett jó ezüsből (0,800 finom) 0,216 g-os és 0,1728 g finomsúlyú pénzt is hozott forgalomba. III. Béla pénzverése a pénzláb javításának kísérleteit tükrözi vissza. Első veretei a II. Géza óta állandó pénzláb alapján, a következők II. Géza C. N. H. 92. és 64. sz. pénzeinek könnyebb súlyában verettek. A II. Géza kora óta állandóvá lett 0,216 g-os súlyban, de finomabb (kb. 0,750 finom) ezüsből verettek III. Béla első bracteataí. Később nehezebb — 0,2778 g súlyú és 0,208 g finomsúlyú bracteatakat hozott forgalomba. Néhány éremfaja — minden valószínűség szerint az utolsók — súly és finomság tekintetében is vetekednek a II. István- és Kálmán-

kori pénzekkel. A csupán két példányban ismeretes C. N. H. 106. sz. érem finomsága meghaladja a decima combustiót is. III. Béla pénzei átmenetet alkotnak a XII. századi aprópénzektől a XIII. század nehezebb és finomabb pénzeihez.¹

A XII. századi pénzverés két korszakának *főjellemvonását* nem a pénzsúlyok, finomságok és éremtypusok eltérése, hanem *a pénzverés tendenciájának különbözősége adja meg*. II. István, II. Béla és kezdetben II. Géza is — minden kímélet nélkül — a legteljesebb mértékben kiaknázták az évi pénzüjtásban rejlő jövedelmi forrást. *II. Béla, a tehetetlen vak király, pénzverése elrettentő példája a középkori pénzverési visszaéléseknek, a „királyi hamispénzverésnek“.*

A pénz értékének e folytonos és fokozatos csökkentésével szemben a XII. század második felében vert pénzek — bár könnyű, de *állandó*, majd III. Béla idején már fokozatosan emelkedő súlyukkal — kedvezőbb helyzetet teremtettek. A királyok beérték az évi pénzüjtás rendszerében gyökerező s törvényesnek tekintett haszonnal. Nem törekedtek a finomság, súly és érték folytonos csökkenté-

¹ Békéfi Remig III. Béla és a magyar nemzet művelődése (III. Béla magyar király emlékezete. Bpest, 1900. 141. l.) cz. értekezésében — a III. Béla korában nálunk járt keresztieseknek a magyar pénzváltókat kárhozható panaszaiából és a Krónikának I. Béláról írt szavaiból kiindulva — azt következteti, hogy „III. Béla a régi pénzegységgel szakít s helyébe a görögöt hozza be“. E közbevetett megjegyzés indíthatta arra Balogh Albint (A magyar pénz története. 33—36. l.), hogy III. Béla állítólagos reformjainak több lapot szenteljen. Szerinte Béla a magyar pénz- és súlyrendszer kiküszöbölésével (!) a görögöt s az addig 30 denáros pensaszámítás helyébe görög hatás alapján (!) a 40 denáros számítást hozza be. Tetőzi tévedését egy súlyos és megbocsáthatatlan botlással, a midőn Réth y-t idézve, *de el nem olvasva*, IV. István arany- és rőzpénzeit is III. Bélának tulajdonítja (!). „A byzáncai pénzrendszer uralma azonban“, írja Balogh, „pünkösdi királyságnak bizonyult. III. Béla után . . . a specialis (!) magyar pénz (!) ismét az ezüst denár lesz“ (!). Balogh — meglehetősen homályos értelmű — feltevéseit a pénzeletek, metrologiai és éremtani szempontok teljes mellőzése megmagyarázhatja ugyan, de nem menti. A keresztiesek panaszai egyébként a pénzváltásnál szenvedett sérelmekre vonatkoznak és semmi összefüggésben sem állnak a pénzverés változásával vagy állandóságával.

sével e haszon mértéktelen megnövelésére. Nem éltek vissza a pénzverési joggal, bár alaposan kihasználták azt. *PéNZverésük tendenciája az állandó pénzláb érvényben tartására, majd III. Béla alatt a pénzláb fokozatos javítására irányult.*

* * *

Az egykori frank birodalom területén a pénzverési jog eladományozása és ezzel az egységes birodalmi pénz helyébe lépő sokféle localis — hercegi és püspöki — pénz uralomra jutása következményeikben súlyos gazdasági bajoknak, egy mindinkább terjedő, általános pénzromlásnak lettek forrásává.¹

A pénzverési joggal felruházott tartományurak és — az ő példájukon indulva — maguk a királyok és császárok is a könnyű pénzláb és az évi — sőt néhol évente kétszeri — pénzüjtés révén nyerhető haszontól csábítatva már a XI. században letértek a Karoling-császároktól megjelölt helyes útról. A XI.—XII. század pénzverését az ezüstpéNZ értékének fokozatos súlyedése jellemzi. A pénzromlás első, természetes következménye volt, hogy nemcsak a tartományurak, hanem a császárok és királyok pénzei is elvesztették az országos pénz jellegét. Egyes, helyes gazdasági érzékkel bíró pénzverő urak ragaszkodtak ugyan a nehéz pénzláb és jó pénz rendszeréhez. A hol e rendszer traditióvá vált, sikerült is a nemzetközi, illetőleg tartományközi forgalomban kedvelt fizetési eszköz teremtése. A regensburgi és kölni denár például nemcsak Bajorországban és a Rajna vidékén, hanem a szomszédos tartományokban, sőt távoli országokban is kedvelt forgalmi eszközök voltak. Egyeduralomra azonban nem juthattak, mert a pénzverő hatalmak saját, főjöveldelmi forrásukat alkotó pénzüik localis uralmát minden idegen pénzzel szemben szigorúan

¹ A XII. századi pénzromlásról v. ö. különösen Inama—Sternegg id. m. II. 393—416. l. — Luschin: Allg. Münzkunde 212—233. l. — Friedensburg: Deutsche Münzgeschichte (Meister's Grundriss I.) 115—119. l. — Friedensburg: Schlesiens Münzgeschichte im M. A. II. Bresslau, 1888. 7—39. l. — Fiala: Óeske denár, 775. s köv. l. és 108—112. l.

védelmezték.¹ A XII. század folyamán már teljesen kialakult az a császári és királyi pénzekkel szemben is fennálló gyakorlat, hogy a tartományok területén a fizetések csakis az illető tartomány urának, vagy a királynak az illető tartományban vert pénzével történhetnek. Az idegen pénzt nem fogadták el s az idegen kereskedő kénytelen volt jó külföldi pénzt — a helyi beváltási gyakorlat szerint gyakran nagy veszteséggel — értéktelen helyi pénzre beváltani. Hasonló helyzetbe kerültek maguk az ország lakosai is a kényszerpénzüjtés rendszere által. Az új pénz kibocsátásával a régi mindig értékét veszítette és csak bizonyos levonással volt új pénzre beváltható. A kereskedés tulajdonképeni haszna így az uralkodó és pénzváltói zsebébe került.² A pénzverési jövedelem fokozásában alig ismertek határt. Jóformán minden pénzkibocsátás pénzlábkönnyebbitéssel vagy a színezüsttartalom csökkentésével volt kapcsolatos. A denár súlya a régi, 1,7 g-os Karoling átlagról 0,10—0,70 g-ra süllyedt. A szépen kiállított régi denárokat hitvány veretű, értelmetlen feliratú, majd minden felirat nélkül vert pénzek váltották fel. A pénzérték csökkenésével az ezüstlap is mind vékonyabbá vált s többé a kétoldali veret nem bírta el. Ennek következménye volt Németországban a XII. században az *egyoldali verettel ellátott lemezpénzek*, az ú. n. *bracteáták* verése. E pénzek nagyon vékony, de többnyire széles ezüstlapok voltak. Az előlap éremrajza a hátlapra homorúan átrajzolódott.³

A XII. század Európaszerte az értéktelen, súlyban és finomságban egyaránt silány pénzek kora volt.

A pénzromlás általános áramlata hazánkat sem hagyta érintetlenül. A XI. század közepe óta minduntalan előtűnő

¹ V. ö. erről László József helyes megjegyzéseit (Történeti Szemle. 1915. 235. 1.)

² A pénzverési haszonról a 12. fejezetben szólunk.

³ A *bracteátákról*: Luschin: Allg. Münzkunde. 72—78. l. Höfken: Archiv für Brakteatenkunde. I—IV. Wien, 1885—1901. Höfken: Zur Brakteatenkunde (N. Zschr. XIX. 1885.). Friedensburg: Deutsche Münzgeschichte (Meister's Grundriss. I./4. Leipzig, 1912) 115—119. l. Friedensburg: Die Münze. Berlin, 1909. 151—161. l. és Fiala: Česke denáry.

pénzromlásnak uralkodóink a XII. században már nem tudtak ellentállni. A magyar pénz, a mely a XI. században a pénzláb állandósága és a pénzek értékessége következtében a nemzetközi forgalomban is szívesen fogadott fizetési eszköz volt, a XII. században helyi jelentőségű, értéktelen váltópénzzé süllyedt.

Szent László denáraival véget ér a nehéz pénzláb és jó pénz fenntartására irányuló törekvés. A nehezebb pénzláb alapján vert pénzek verése a XII. században végleg megszűnt. Kálmán trónraléptével kezdődik és a XII. században folytonosan tart pénztörténetünknek az a korszaka, a melyet pénzeiről legjellemzőbben *aprópénz-korszak*-nak nevezhetünk. A pénzverés — a mely az előző században az egykorú külföldi pénzveréshez viszonyítva mintaszerű volt és az uralkodók, különösen Szent István és I. Béla cél tudatos és realis gazdasági politikája mellett hazánknak gazdasági függetlenségét nagyban elősegítette — a XII. században hanyatlásnak indult. Ez a hanyatlás egyengette útját a XIII. századi pénzforgalomban észlelhető külföldi hatások érvényesülésének.

A pénzüjtás rendszere és a pénz értékének csökkentése a királyi jövedelem szaporítását célozta, végeredményben azonban *általános gazdasági süllyedés* előidézőjévé lett. A XII. század végén (1189-ben) hazánkon keresztülitutató keresztesek méltán panaszkodhattak, hogy a magyar pénzváltók súlyosan megkárosították őket a pénzváltásnál, a mikor két kölni denárért csak öt, két friesachiért négy és egy regensburgiért egy magyar denárt adtak.¹ III. Béla könnyebb és nehezebb bracteátait véve fel:

			könnyebb	nehéz
2 kölni denár	= 2·70 g	5 bracteata	= 0·810,	1·040 g
2 friesachi denár	= 2·24 „	4 bracteata	= 0·648,	0·832 „
1 regensburgi denár	= 0·75 „ ²	1 bracteata	= 0·162,	0·208 „

¹ Ansberti Ystoria de expeditione Friderici. (Fontes rerum Austriacarum. Scriptores. V. 19. l.)

² V. ö. a 12. fejezetet, a hol a pénzváltásokról részletesen szólok. 1189-ben — chronologiai megállapításaim szerint — a nehezebb bracteáták vagy a velük azonos értékű pénzek voltak forgalomban.

színezüst. Tehát a keresztések a váltásnál pénzük értékének 60—78·5⁰/₁₀₀-át veszítették el! Ez a panasz ugyan nem volt általános, mert más külföldi írók dicsérik a magyar pénzváltási viszonyokat,¹ azonban kitűnik belőle, mily tág tere nyílt — ez apró és értéktelen pénzek mellett — a kereskedők és magánosok kizsárolásának.

Ezek természetesen minden úton-módon menekülni igyekeztek a súlyos és igazságtalan megadóztatástól. Az uralkodók ilyképen gyakorolt pénzverésével szemben csakis más fizetési eszközök használata nyújthatott oltalmat.

Nyoma van annak, hogy a byzánczi arany, a mely Dalmáciában e korban rendes fizetési eszköz volt,² a XII. században is forgalomban volt hazánkban.³ Az aranypéNZ forgalma azonban sohasem vált kiterjedtebbé és általánossá.

Más külföldi pénzek forgalma e korban még nem mutatható ki. A XII. század vége óta itt-ott már szereplő és a XIII. században általánosan kedvelt fizetési eszközzé vált friesachi és bécsi denárok e korban még nem találtak utat hazánkba. A leletekben szórványosan előkerülő külföldi pénzek eredetükben a kereszteshadjáratokban résztvevő külföldi utasokra vezethetők vissza⁴ s azokból e pénzfajok hazai forgalmára következtetni nem lehet.

¹ V. ö. a 12. fejezetet.

² „Romanati”: Smiö. II. 15., 31., 91., 115., 233., 248. l.; „perperi”: U. ott II. 170., 188., 277. l.; „michalati”: U. ott II. 198. l.; „romanati auri”: U. ott II. 184., 218. l.; „perperi aurei”: U. ott II. 261. l.

³ Magdolna végrendeletében (1141—1161. k.); „LXX bisancios romanaticos”. Fejérpatak y: A Gütkeled-biblia. Magyar Könyvszemle. (1892-1893. 19. l.) — Cencius biboros 1192. évi pápai „Liber Censuum” szerint a szekszárdi Megváltó-egyház évente „II. romanatos”-t fizet. Muratori: Antiquitates Italicae. V. 874. hasáb.

⁴ Két ilyen leletet ismerünk. Egyik a zombori lelet, a mely túlnyomó részben XI—XII. századi francia érmekből és néhány német pénzből állt, a másik az esztergomi, a melyben II. Béla pénzei társaságában a XII. század első feléből való friesachi és 1147 táján vert regensburgi pénzek kerültek elő. Az első leletet korábban úgy a hazai, mint a külföldi irodalomban az I. kereszteshadjárat (1096) hozták kapcsolatba. Újabban azonban Luschin végérvényesen megállapította, hogy mindkét lelet a II. kereszteshadjárat korában (1147-ben) került a földre. — Grosschmid Gábor: A Szemző-szállási lelet. (Bács-Bodrogh vm. Tört.

Az értéktelen apró ezüstdenárok mellett — a melyet negyvenével, mint *pensát* számítottak — a nagyobb forgalomban rendes fizetési eszközü kezdtek *a veretlen ezüstöt* használni. A XII. század második felében fellépő *veretlen ezüst- vagy ezüstrúdvaluta* gazdasági hanyatlást jelent. A veretlen ezüst nemcsak a régi terménypénz helyét foglalta el, hanem mint *fő fizetési eszköz* az ezüstpénzt is háttérbe szorította.

Társ. Évkönyve. IV. 1888. 75—80. l.) — Ifj. Frey Imre: Bács-Bodrog megye érmészeti emlékei (U. ott XXIII. Zombor, 1907. 63. l.) — Luschin v. Ebengreuth: Friesacher Münzfunde. (Jahrbuch für Altertumskunde. V. Wien, 1911. 198—210. l.) Ugyanó ismerteti Engel Artur francia tudós cikkét a zombori leletről.

HATODIK FEJEZET.

A XII—XIII. SZÁZADI TERMÉNY- ÉS EZÜSTRÚDVALUTA.¹

Nyugat-Európában a középkorban a vert pénz mellett állandó fizetési eszköz volt a veretlen ezüst és arany. A byzánczi arany forgalmának csökkenése és a frank solidus verésének megszüntetése óta az ezüstpénzvaluta mellett teljes egyenjogúsággal volt érvényben a *veretlen ércz valuta*, az ú. n. *arany- és ezüstrúdvaluta* (Barrenwährung).

A nagyobb összegre rúgó fizetések súly szerint mért és finomság szerint meghatározott ezüst-, ritkábban aranyrudakban történtek. A forrásokban a *marca argenti puri*, *libra auri cocti* stb., vagy egyszerűen *libra argenti*, *marca auri* kifejezések ily veretlen érczben történt fizetésekre vonatkoznak. A XI. században a pénzromlás következtében az érczrúdvaluta mindjobban tért hódít. A nemzetközi, tartományközi és városközi forgalomban a kereskedők előszeretettel fizettek veretlen ezüsttel. A pénzromlás classicus korában, a XII. században, a mikor Európaszerte érték-telen ezüstpénzek voltak forgalomban, a veretlen ezüst valuta — bár törvényesen sehol sem ismerték el — háttérbe szo-

¹ *Az európai ezüstrúdvalutáról*: Luschin: Allg. Münzkunde. 140—144. l. — Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. II. 1891. 431. és III./2. 1901. 364., 387—393. l. — Muffat: Beiträge... (Abhandlungen d. bayer. Akad. Phil.-Hist. Cl. XI. 208. l.) — Grote: Oldenburgische Geld- u. Münzgeschichte. (Münzstudien, III. Leipzig, 1863. 67—68. l.) — Luschin: Die Wiener Pfennige. (N. Zschr. VIII. Wien, 1876.) 274—278. l. — Lamprecht: Deutsches Wirtschaftsleben. II. Leipzig, 1885. 378—379. l. — Kováts Ferencz: Pénztörténet. (Magy. Közgazd. Lexikon. III. 203. l.)

ritotta a vert ezüst- valutát. A minimalis értékűvé devalválódott rossz ezüstpénz e korban szinte elvesztette *érték-péns* jellegét. A pénzverő uralkodók minden ellenkező törekvése ellenére helyi *váltópénzzé* süllyedt.

A XII. századnak igazi értékpénze a veretlen ezüst és mellette a ritkábban használt veretlen arany volt, melyek súlyegység szerint állandó értéket képviseltek. Velük szemben a változó értékű ezüstpénzek és bracteáták inkább váltópénzül szolgáltak.¹

Hazánkban az ércrúdvaluta térhódítását jelentékenyen megkönnyítette az ország gazdasági szervezetének *terménygazdasági* színvonala. Az ércpénz, bár a nép legszélesebb rétegeiben ismert és használt volt, a középkor folyamán sohasem volt kizárólagos, de még fő fizetési eszköz sem. A köznapi forgalom lebonyolításánál, a magánjogi követelések és tartozások kiegyenlítésénél az ércpénznek alárendelt szerep jutott. Az úrbéres és papi tartozások legnagyobb része terményekben és állatokban rovatott le.² Még az adás-vételi szerződéseknél is egyenrangú szerepet játszanak a termények a pénzzel. Adás-vételről szóló XIII—XIV. századi okleveleink legnagyobb része szerint a fizetés csak *részben történt pénzben, részben pedig terményekben,*³ habár a vételár összege pénzértékben, bizonyos számú márkában fejeztetett is ki.

¹ Hogy a bracteáták a veretlen ezüst- valuta váltópénzül szolgáltak, már Grote is kifejtette (Oldenburgische Geld- u. Münzgeschichte. Münzstudien. III. 68. l.).

² Az úrbéres tartozásokra v. ö. pl. Kn. M. I. 53—60., 90—96. l. és Erdélyi László: Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. Budapest, 1907. — A papi tizedről az 1222. évi Aranybulla 20. §.: „Decime argento non redimantur, sed sicut terra protulerit, vinum vel segetes persolvantur.“ Kn. M. I. 235. l. stb.

³ 1232: „30 marcas in argento vel in equipollentibus.“ Ph. VIII. 281. l. — 1243: „partim in rebus per viros idoneos estimatam, partim in argento.“ W. VII. 144. l. — „...marcas, partim in denariis, partim in estimacione [condigna]“ 1263: H. o. VI. 120., 1268: H. o. VII. 3., 1269: W. X. 447. (évszámot lásd: Karácsonyi: Hamis okl. 124. l.), 1272: H. o. VI. 187., W. VIII. 408., 1274: H. o. VIII. 162., W. IX. 106., Zichy. I. 37., 1277: F. V./2. 421., 1279: H. o. VI. 252., Smič. VI. 331., 1288 k.: Zichy. I. 59. l., 1288 k.: Zichy. I. 65. l., 1291: H. o. VII. 223., H. o. VII. 217.,

Többnyire csak általánosságban említik az oklevelek, hogy a fizetés részben ezüstben (pénzben), részben becsűben történjék. Előfordul azonban az is, hogy pontosan meghatározták, a vételár mekkora része fizethető becsűtárgyban és mennyit kell pénzben (ezüstben) fizetni.¹ Elég gyakori eset, hogy az egész fizetés terményekben, becsűtárgyakban rovatott le.² A pénzben és terményben fizetendő részek arányának meghatározása mellett különösen a korábbi időben gyakran azt is pontosan meghatározták, *milyen* tárgyakat,

1293 k.: Kubinyi. I. 159., 1293: H. o. VIII. 324., 1294: F. VII/2. 177., 1299: H. o. VII. 278., H. o. VIII. 388., 1300 k.: W. X. 439., 1304: Kn. M. II. 541., 1306: Anjou. I. 108., 1309: Anjou. I. 188., 1312: Anjou. I. 250., 1313: Anjou. I. 309., 319., 1320: Zichy. I. 176., 1325: Anjou. II. 204., 214., 1326: Bánffy. I. 56., 1329: H. o. I. 159., 1332: H. o. IV. 150., 1334: Károlyi. I. 95. l. — „... *marcas partim, in denariis Viennensibus, partim in estimacione [condigna].*“ 1267—1270 k.: Kubinyi. I. 47., 1277: W. IX. 188., 1284: W. IX. 409., 1307: H. o. IV. 113., 1327: Zalai okl. I. 208. l. — „*partim in denariis, partim vero in estimacione competenti.*“ 1279 k.: H. o. VI. 246. l. — „... *marcas, partim in argento* (vel. arg. mercimoniali vel arg. decime combustionis), *partim in estimacione condigna.*“ 1268: W. VIII. 217., 1270: Kubinyi. I. 77., 1271: H. o. VII. 131., 1272: Kubinyi. II. 11., 1284: W. IV. 276., 1291 k.: W. V. 59., 1292: H. o. VIII. 315., H. o. VI. 379., 1293: Kn. M. II. 342., 1294: W. X. 156., 1297: W. V. 179., 1298: H. o. VIII. 384., 1299: W. V. 227., 1302: F. VIII/6. 184., 1303: H. o. VII., 347., 1304: Károlyi. I. 37., 1321: Anjou. I. 609. l.

¹ 1259: „45 *marcas in argento decime combustionis et 20 marcas in condigna estimacione.*“ F. IV/2. 519. l. — 1263: „5 *m. argenti, residuas vero 5 marcas in estimacione.*“ W. VIII, 74. l. — 1275: „27 *marcis, dimidietatem cum estimacione proborum virorum, et dimidium cum denariis.*“ H. okl. 73. — 1284: „24 *m. arg., medias in argento et medias in estimacione condigna.*“ F. VII/5. 463. l. — 1291: „7 *marcas, duas scilicet in denariis et quinque in extimacione condigna.*“ H. o. VIII. 299. l. — 1295: „140 *marcis, duabus partibus in estimacione, et tertia in argento solvendis.*“ F. XI/7. 715. l. — 1297: „pro 25 *marcis . . . duas partes cum promptis denariis, . . . terciam vero cum congrua extimacione.*“ H. o. III. 47. — 1300 k.: „10 *marcas in extimacione . . . 10 marcas in denariis.*“ H. o. VII. 326. l. — 1317: „2 *marcas in estimacione condigna, residuas vero 2 marcas in denariis.*“ Zalai okl. I. 145. l.

² 1284 k.: „3 *marcas in estimacione condigna.*“ Zichy I. 60. l. — 1296: „pro 70 *marcis denariorum in estimacione denarios valente.*“ W. V. 151. l. — 1297: „deberent solvere 70 *marcas in estimacione*

terményeket vagy állatokat kell becsú fejében fizetni.¹ Másutt bizonyos tárgyak, termények kizárattak a becsú szerinti fizetésből.² A becsútárgyak értékének megállapítása valószínű-

condigna.* H. o. VI. 425. l. — 1300 k.: „2 marcas, totam solucionem in extimatione condigna faciendo.“ H. o. VII. 326. l. — 1326: „20 marcas cum estimacione condigna, secundum usum et consuetudinem regni.“ Zichy. I. 285. l.

¹ (1141—1161 k.): „quod emit... 90 pensis et 16 bobus et 2bus equis“... „quam emit... 100 pensis et 2bus dextrariis.“ Fejérpatak: A Gútkeled-biblia. (Magyar Könyvszemle. 1892/1893. 17. l.) — 1225: „100 pensas vel dextrarium tot pensas valentem.“ Smiö. III. 252. l. — 1234: „pro 100 marcis... pro 50 m. dedimus terram nostram... residuas autem 50 m. solvimus in argento.“ H. o. VI. 29. l. — 1244: „pro 6 marcis, pro duabus segetes, alias in denariis. H. o. V. 19. l. — 1251: „pro 8 marcis, que summa in hominibus, videlicet una ancilla... et filio suo... et in equo, pecudibus et argento...“ Kn. M. I. 389. l. — 1259: „10 marcas, ex quibus 5 m. argenti... alios vero 5 m. in estimacione condigna cum bobus et non aliis rebus solvet.“ H. o. IV. 39. l. — 1266: „10 m. in denariis“ fejében egy birtokot adnak. H. o. VI. 144. l. — 1274: Földvételnél fizetnek „3 aratra suffic. terram [et]... 2 marcas.“ W. XII. 124. l. — 1280: „pro 80 marcis, 2 bonis equis et 2 paribus vestimentorum.“ H. o. VI. 265. l. — 1298: „partem in denariis regalibus... partem in duabus estimacionum speciebus, videlicet dimidietate in pannis et alia dimidietate in equis et pecoribus.“ F. VII/4. 245. l. — 1291: „50 marcas... tam in estimacione, quam frustis denariorum... videlicet unum equum dederat 15 marcis, alium equum 10 marcis et unum palefridum 5 marcis... et unam loriam 10 marcis et 10 marcas promptorum denariorum.“ F. VI/1. 175. l. — 1299: „pro expedito unius equi vel equi estimacionem 2 marciam valentem.“ F. VI/2. 215. l. — 1300 k.: „3 marcas in panno et bobus.“ H. o. VII. 343. l. — 1309: „partem in denariis, partem in nobilibus pannis denarios valentibus.“ Anjou. I. 183. l. — 1313: „pro 40 marcis... cum pannis nobilissimis et grossis denariorum... persolutis.“ Bánffy. I. 41. l. — 1332: „25 marcarum bonorum rerum, in equis et in armis ac in denariis.“ Anjou. II. 632. l. — 1334: „4 marcas denarior. vel denariorum estimacionem in equis, pannis et bobus.“ Anjou. III. 89. l. — 1335: „pro 10 marcis in promptis denariis et 8 marcis in panno... persolvendis.“ F. VIII/4. 128. l.

² 1318: „50 marcis... partim in exstimacione condigna, absque sarcitis vestibus et absque armis et absque equis ultra 3 marcas valentibus et cum panno dormitico... partim cum denariis.“ Anjou. I. 483. l. — 1330: „partim cum grossis... partim vero — exceptis possessionibus et armis — in estimacione denarios valenti.“ Zichy. IV. 627. l. — 1342: „partim in denariis, partim in estimacione denarios valente, exceptis armis antiquis et sarcitis vestimentis ac possessionibus.“ Zalai okl. I. 389. l.

leg bizonyos, a szokásjog által meghatározott tarifa szerint történt, mert egyes források kiemelik a különbséget a „*condigna estimatio*” és a *denárértéknek teljesen megfelelő értékű becsű* közt,¹ a mi azt bizonyítja, hogy „*condigna estimatio*” esetén a pénzhelyettesítő tárgyakat és terményeket nem valódi értékükben, hanem bizonyos *becsűtarifa* szerint megállapított állandó értékben használták fizetési eszközzül.²

A terményekben való fizetések azt mutatják, hogy — bár az ércpénz már nem volt nélkülözhető — a kor gazdasági színvonalának inkább a terménypénz felelt meg. Ilyen körülmények közt érthető, hogy az ezüstrúdvaluta minden nagyobb gazdasági megrázkódtatás nélkül szorította második helyre a törvényes ércpénzvalutát.

Az ezüstrúdvalutával szoros összefüggésben jelent meg az európai kontinensen az új középkori súlymérték, a *márka*.³ Az ércrúdvaluta azért tette szükségessé az új súlymérték alkalmazását, mert a *font* — bár a kereskedelemben megtartotta addigi értelmét — a pénzverésben és pénzforgalomban már nem a súlymértéket jelentette, hanem 240 denárnak a súlytól elvonatkoztatott összegét. A gyakorlati czélszerűség kívánta tehát az új súlymérték alkalmazását, a mely kezdetben csak veretlen érc mérésére, később pénzverési alapsúlyul is használatba vétetett.

A *márka* — mint láttuk — a XI. században tűnt fel Nyugat-Európában s hazai forrásaink közül először

¹ 1298: „50 marcas . . . partim in denariis vel *estimacione denariis equivalenti*, partim vero *in estimacione condigna*.” W. XII. 631. l. — 1299: „partim in den. vel *in estimacione ipsius denariis equivalenti*, partim autem *in estimacione condigna*.” Zichy. I. 98. l. — 1327: „partim in denariis vel *in estimacione denariorum*, partim vero *in estimacione condigna*.” Anjou. II. 343. l.

² A Nyirkállai Tamás formularis könyvében (Kovachich, M. G.: *Formulae solennes styli*. 267—269. l.) és Werbőczy: I. 133. caputban levő, más természetű XV—XVI. századi *becsűtarifákhoz* hasonló érték-megállapításokra gondolok.

³ Kováts Ferencz helyesen ismerte fel a *márka*-rendszer térhódításának okát, mikor azt írja, hogy az ércrúdvalutát fejesték ki márkában, szemben a 240 denáros számítási fonttal. (Magyar Közg. Lexik. III. 203.)

Szent László 1091. évi somogyvári alapítólevele említi. Folytonos használata azonban csak 1146-ban történt második említése, tehát a XII. század közepe óta mutatható ki.

A súlymérték — XI. és XII. századi okleveleink szerint — 1150-ig hazánkban is a font volt, a melyet a márka a XII. század második felében nemcsak mint az érczek mérésére szolgáló, hanem mint kereskedelmi súlymérték is kiszorított a használatból.¹

Nagyobb pénzüsszegek kifejezésére a XI. században a terménypénz mellett a *pensa auri*-t, vagyis *byzáncti aranyat* használták; majd — a *pensa* I. Béla ideje óta 40 denáros számítási pénzzé alakulván — ezt a 40 denáros számítási *pensát*.² A 240 denáros számítási font sohasem honosodott meg.³

A számítási *pensát* a XII. század második feléből származó forrásainkban a *márka* váltja fel. A *pensát* már alig egy-két forrás említi,⁴ viszont a „*marca*”, „*marca argenti*” és „*marca auri*” állandóan használatossá lettek.⁵

A számlált vert pénz helyét tehát a súly szerint mért veretlen ezüst foglalta el. A törvényes ezüstpénzvalutát

¹ V. ö. minderre nézve az I. résznek 4—5. fejezeteit.

² 1134: „nec L pensas secundum legem terre persolvere potuisent”; 1148: „CCCLX pensas . . . de sua camera ordinaverat”; 1153: „debitore sex pensarum”; (1141—1161 k.): „XC pensis . . . C pensis . . . pretio DCC pensis . . . emit C pensis”; 1146: „VI pensarum debitore”; (1141—1161 k.): „quod emi XXX pensis”. Kn. M. I. 85., Magyar Könyvszemle. 1892—1893. 17. és 19. l., F. II. 129., Ph. I. 599. és 602. l.

³ Érdekes találkozás, hogy a számítási font Csehországban sem honosodott meg. V. ö. Voigt.: Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen. II. Prag, 1772. 26. l.

⁴ 1183: „ducentas pensas”; 1184: „50 pensis”. W. XI. 47., F. II. 220. l.

⁵ 1146: „III-or marcis emptam”; 1151?: „40 ei marcas argenti examinatissimi mittere” . . . „pretium . . . viginti marcas”; (1141—1161 k.): „unam marciam argenti”; 1175: „decem marcas auri”; 1181: „CXX marcis”; 1183: „in viginti marcis argenti”; 1183: „pro duabus marcis”; (1184—1188 k.): „decem marcarum”; 1185: „centum marcas argenti”; 1193: „ad summam sexaginta marcarum”; 1194: „CCC marcas argenti”; 1198: „quadringentas marcas argenti.” Ph. I. 599., 600., Smič. II. 140., 193., 303., F. II. 199., W. XI. 47., 57. Kn. M. I. 128., Mon. Vespr. I. 5., Kn. M. I. 146. l.

a gyakorlati ezüst-rúdvaluta háttérbe szorította. Nem lehet véletlen, hogy e változás első nyomai éppen II. Géza uralkodásának első éveiben tűnnek fel. A II. Béla utolsó éveiben és II. Géza uralkodása kezdetén vert silány és értéktelen pénzek kellőképpen megmagyarázzák, miért talált a veretlen ezüst-valuta épp ezidőtájt utat hazánkba. Az értéktelen ezüstpénz mint fizetési eszköz egészen háttérbe szorult a veretlen ezüst mellett. A mérlegelt ezüst-rúd volt hazánkban a XII. század második és a XIII. század első felében a legkedveltebb fizetési eszköz. *A veretlen ezüst volt a kor igazi értékpénze.*

Úgy a pénztörténet, mint az ártörténet szempontjából elsőrendű fontossággal bír a forgalomban fizetési eszközül használt ezüst finomságának, a „*márka ezüst*” finomságának, vagyis értékének pontos megállapítása.

A források legtöbbször egyszerűen, minden jelző nélkül, csupán a szám megjelölésével említik a *márkát* (marca).¹ Más források bizonyos számú *márka ezüstöt* (marca argenti),² vagy kifejezetten bizonyos számú *márka*

¹ 1206: Ph. VIII. 278., 1210: Ph. I. 617., 1212: H. o. VIII. 13., 1213: Ph. I. 627., 1215: Ph. I. 634., 1217: Tk. Ep. I. 46., 1220: F. III./1. 297., 1222: Kn. M. I. 237., 1225: Smič. III. 251., 1226: Theiner Hung. I. 69—70. 1., 1229: Ph. I. 697., 1231: Kn. M. I. 280., 1235: Tk. Civ. I. 10., 1239: Ph. I. 764., 1240: Kubinyi I. 16., 1244: Tk. Ep. I. 82., 1247: Soproni okl. I. 21., 1251: Zalai okl. I. 23., 1254: W. II. 249., 1259: Kubinyi II. 4., 1262: Károlyi I. 2., 1264: Blagay 16., 1266: Temesi okl. I. 4., 1270: Smič. V. 576., 1274: W. IX. 94., 1276: F. V./2. 366., 1282: Kn. M. II. 154., 1287: Smič. VI. 607., 1290: F. VI/1. 72., 1292: Apponyi I. 21. 1299: Kubinyi I. 173., 1302: Kn. M. II. 509., 1306: Anjou. I. 106., 1311: Anjou. I. 229., 1316: Anjou. I. 406., 1323: Anjou. II. 97., 1328: Kubinyi II. 92., 1335: Kubinyi II. 114. 1. és még számos oklevélben.

² 1206: Kn. M. I. 185., 1216: H. o. VI. 12., 1218: W. VI. 397., 1220: F. III/1. 304., 1222: Kn. M. I. 238., 1224: W. I. 205., 1228: Smič. III. 294., 1230: Tk. Ep. I. 66., 1232: Melczer 1., 1234: Sztáray. I. 1., 1235: Tk. Civ. I. 9., 1239: F. IV/1. 166., 1242: W. VII. 129., 1245: H. o. VIII. 49., 1248: Apponyi I. 3., 1250: Smič. IV. 418., 1252: Zimm.—Werner. I. 79., 1255: Bánffy I. 9., 1259: H. o. V. 32., 1262: Ph. II. 320., 1266: Tk. Ep. I. 130., 1269: Héderváry. I. 5., 1271: Kn. M. I. 588., 1275: H. o. VIII. 179., 1278: W. XI. 577., 1280: F. V/3.

mérlegelt ezüstöt (marca argenti ponderati vel stateralis)¹ említenek. Ugyanily alakban fordulnak elő a márka súlyrészei, a *ferro*,² és *pondus*.³ Mindezekben az esetekben nyílt kérdés marad, mily finomságú ezüstről van szó. Fel kell azonban tennünk, hogy ilyenkor is, a mikor egyszerűen márkáról vagy márka ezüstről van szó, bizonyos *a kortársak előtt ismert, meghatározott finomságú* ezüstöt értettek alatta.

Nagy számban ismeretesek oly források is, a melyek tájékoztatnak az ezüst minőségéről. Leggyakoribb — különösen a XIII. század második feléből származó forrásokban — a *márka finom ezüst* (marca fini argenti).⁴ Elő-

29., 1295: Kn. M. II. 194., 1299: H. o. VI. 347., 1290: Történelmi Tár. 1888. 529., 1294: H. o. VIII. 345., 1298: F. VI/2. 163., 1302: Anjou. I. 48., 1309: Anjou. I. 173., 1312: Anjou. I. 282., 1319: F. VIII/2. 235., 1325: Zichy. I. 274., 1329: Anjou. II. 404. 1. és még számos oklevélben.

¹ „Marca argenti ponderati”: 1257: W. II. 294., 1260: Kn. M. I. 456., 1261: Ph. II. 312., 1263: W. VIII. 75., 1316: Blagay 80., 1334: Zimm.—Werner I. 463. 1. — „29 marcas . . . in pondere”: 1252: Tk. Ep. I. 98. 1. — „Marca argenti stateralis”: 1270: Ph. X. 533., 1271: H. o. VII. 131. 1.

² 1210: F. III/1 98., 1213: Tk. Ep. I. 34., 1230: Zalai okl. I. 5. 1232: Tk. Ep. I. 71., 1237: W. II. 76., 1244: H. o. V. 19., 1247: H. o. VI. 47., 1258: Bárdosy 91., 1261: F. IV/3. 50., 1264: W. VIII. 115., 1267: Ph. X. 529., 1271: F. V/I. 147., 1278: F. V/2. 450., 1281: F. V/3. 102., 1290: H. o. VII. 214., 1292: Kn. M. II. 315., 1297: H. o. VII. 263., 1299: Smič. VII. 348., 1316: Zimm.—Werner. I. 320. 1. stb.

³ 1201: F. II. 388., (1196—1204 k.): F. III/2. 346., 1209: Smič. III. 84., 1211: Zimm.—Werner. I. 11., 1216: W. XI. 134., 1221: F. III/1. 319., 1229: W. I. 261., 1240: F. IV/1. 195., 1241: Ph. I. 793., 1247: Kn. M. I. 364., 1255: H. o. VII. 49., 1261: W. XI. 503., 1263: Ph. II. 325., 1267: W. III. 158., 1270: F. V/I. 27., 1273: W. IV. 32., 1280: H. o. VI. 262., 1290: H. o. VII. 214., 1294: H. o. VI. 140., 1295: F. VI/1. 375., 1316: Jakab. I. 32. 1. stb.

⁴ 1227: W. VI. 446., 1241: Apponyi. I. 1., 1246: W. VII. 213., 1251: W. XI. 375., 1256: H. o. VI. 86., 1257: Smič. V. 82., 1263: Kubinyi. I. 45., 1266: W. VIII. 159., 1269: F. IV/3. 507., 1270: F. V/1. 77., 1273: Kn. M. II. 25., 1276: H. o. VI. 215., 1278: Zichy. I. 41., 1279: H. okl. 87., 1282: Zalai okl. I. 91., 1284: Károlyi I. 16., 1286: Kn. M. II. 219., 1288: Teleki. I. 11., 1290: H. o. VIII. 293., 1291: Zimm.—Werner. I. 188., 1295: W. V. 131., 1300: W. V. 248.,

fordulnak még a *marca finiti argenti*,¹ ritkábban a *marca boni argenti*,² *marca puri argenti*,³ sőt *marca argenti purissimi*⁴ és *marca argenti finissimi*⁵ is. Más források e jelzők közül kettőt-hármat egymással s néha a *legalis* szóval párosítva alkalmaznak⁶ az ezüst minőségének közlelbbi megjelölésére.

Mind ezek az elnevezések — a színezüstöt jelentő *marca argenti puri* és *purissimi* kivételével — *kétségkívül synonym értelemben voltak használatosak*. Csak az a kérdés, milyen finom ezüstöt értettek „jó ezüst”, „finom ezüst”, „törvényes ezüst” alatt?

1302: Kubinyi. II. 50., 1305: Anjou. I. 104., 1307: Zimm.—Werner. I. 237., 1309: Kn. M. II. 611., 1311: Anjou. I. 239., 1313: Anjou. I. 300., 1316: Anjou. I. 391., 1318: Bánffy. I. 44., 1320: Anjou. I. 581., 1322: Anjou. II. 24., 1326: Anjou. II. 244., 1329: F. VIII/3. 375., 1331: Anjou. II. 541., 1333: Zichy. I. 412., 1334: Teleki. I. 49., 1336: F. VIII/5. 238. l. és még számos oklevélben.

¹ (1252 k.): W. XI. 379., 1263: Ph. II. 322., 1264: Kn. M. I. 510., 1267: H. okl. 51., 1269: W. VIII. 250., 1272: Kn. M. I. 606., 1274: W. IV. 45., 1278: W. IX. 210., 1279: Teleki. I. 10., 1280: H. o. VIII. 206., 1283: W. IX. 361., 1284: Kn. M. II. 190., 1287: W. IX. 460., 1292: W. X. 87., 1295: H. o. VII. 245., 1298: W. X. 320., 1300 k.: Károlyi. I. 32., 1303: Kn. M. II. 526. l. stb.

² 1230: Ph. I. 699., 1248: F. IV/1. 23., 1258: W. II. 311., 1263: W. III. 68., 1272: W. IX. 8., 1283: Zimm.—Werner. I. 145., 1293: F. VII/3. 100.

³ 1222: Theiner. Hung. I. 37., 1233: F. III/2. 364., 1254: Ph. II. 292., 1279: F. V/2. 599., W. IX. 256., 1285: F. V/3. 305., 1287: F. V/3. 376., 1297 k.: Zichy. I. 88., 1298: W. V. 200., 1299: H. o. VIII. 400., 1307: F. VIII/1. 244., 1309: Anjou. I. 186., 1322: Schmauk 56., Kubinyi. II. 77. l.

⁴ 1264: W. VIII. 119. l.

⁵ 1299: W. X. 355. l.

⁶ „*Marca boni et fini argenti.*” 1309: Zimm.—Werner. I. 292. l., 1318: U. ott. I. 332. l. — „*M. puri et legalis arg.*” 1254: F. IV/2. 248. l. — „*M. fini, puri et legalis arg.*” 1292: Kn. M. II. 314. l. — „*M. puri et finiti arg.*” 1254: H. o. VII. 46. l. — „*Marca boni et finiti arg.*” 1264: Kn. M. I. 518., 1265: Kn. M. I. 531. l. — „*M. puri et fini arg.*” 1254: Kn. M. I. 416., 1297: W. X. 264. l. — „*M. arg. boni, albi et fini.*” 1257: Kn. M. I. 445. l. — „*M. arg. boni, puri et fini.*” 1266: W. VIII. 156., 1311: F. VIII/1. 402. l. — „*M. boni, puri et legalis arg.*” 1283: F. V/3. 200. l.

Az *argentum finum* értelmét a magyar irodalomban rendszerint azonosnak veszik az *argentum purum*-mal, vagyis a színezüsttel. Ez a felfogás azonban teljesen téves. A „*finom ezüst*” alatt középkori forrásaink sohasem értettek színezüstöt, mint azt már Belházy bebizonyította.¹ Szó szerint és eredetét tekintve, *argentum finum* a. m. *argentum finitum*, vagyis *befejezett, elkészített ezüst* és teljesen azonos értelmű a német források „*löhige Silber*”-ével.² A „*löhige Mark*” és „*marca fini argenti*” alatt mindig egy márka, a szóbanforgó városban vagy országban törvényes és szokásos keverésű ezüst értendő.³ *Finomsága tehát helyenként és időnként változott.*⁴

¹ Belházy: A régi magyar pénzverési súlymértékek. 1889. 46—49. l. és Die Wiener Mark... (N. Zeitschr. XXVIII. Wien, 1897. 191—192. l.)

² „*Marck löhige silbers*” 1292—1316: Chmel. 248., Hauswirth. 118., 128., Austr. Inf. I. 227., Zahn. II. 89. l. stb. A latin oklevelekben külföldön is „*marca fini argenti*”-nek nevezik. Pl. Mon. Carinth. II. 45., Zahn. Steier. Ub. III. 58., Emler. Reg. II. 601. l. stb.

³ Luschin (Die Wiener Pfennige. N. Zeitschr. VIII. 278. l.) — Grote helyes felfogásával vitatkozva — színezüstnek magyarázta a „*löhige Silber*”-t. Később azonban ő maga is a fenti helyes értelmezést fogadta el. (Allg. Münzkunde. 143. l.) — Salamon Ferencz (Budapest története. III. 95. l.) szerint a „*finum*” szó a fém vegyületlenségét fejezi ki, mindazonáltal később ő is elismeri, hogy a „*finum aurum*” Károly Róbert idején nem tiszta, hanem csak $23\frac{3}{4}$ karátos, tehát ötvözött aranyat jelentett. (U. o. 109—110. l.)

⁴ A „*löhige Mark*” (= *marca fini argenti*) helyes értelmét adja Grote: Münzstudien. V. 139. l. és III. 67. l. Belházy id. m. (N. Zeitschr. XXVIII. 194. l.) Luschin: Steirische Münzfunde. (Jahrbuch f. Altertumskunde. II. 1908. Wien, 210. l.) Luschin: Allg. Münzkunde. 143. l. Világosan kitünik egyébként a helyes értelmezés a XVIII. századi Hoffmann művéből, mely szerint a kereskedés 1300 körül még többnyire „mit Marcken Silbers wurde getrieben”. Az ezüstmárka azonban nyereségvágyból már nem volt oly finom, mint régen, „sondern Sie ist auf 15 und 14 Loth gebrennet worden. Massen dann um das Jahr 1310. die löhige Mark $14\frac{1}{2}$ löhig am Silber und $1\frac{1}{2}$ Loth am Kupfer in sich gehabt hat, welches dann auch an etzlichen Orten Land-Silber genennet worden ist. In specie aber sind die Löhige Marck nach einer jeden Stadt und Ortes Gelegenheit gewesen”. Hoffmann, Leonhard: Alter- u. Newer Müntz-Schlüssel. I. Nürnberg, 1715. 136. l.

Arra nézve, hogy Magyarországon a középkorban mit értettek *finom ezüst* alatt, döntő bizonyítékkal szolgálnak azok a XIII. századi oklevelek, a melyek a fizetést kifejezetten „*egy tizedrészig kiégetett ezüstben*” (*argentum decimae combustionis*)¹ határozzák meg.

A tizedrészig égetett, vagyis 0'900 finomságú ezüst általánosan használt keverése volt a fizetésre használt ezüstnek. Az oklevelek, a melyek a fizetést facultative határozzák meg friesachiakban (később királyi denárookban), *vagy tizedrészig égetett ezüstben*,² azt bizonyítják, hogy *házánkban a 0'900 finom ezüstöt tekintették a fizetésre használt ezüst törvényes és szokásos keverésének. A mikor tehát a forrásokban argentum finum-ról (finitum, bonum, legale) olvasunk, a mi szószerint elkészített, vagyis a szokásos és törvényes finomságig tisztított ezüstöt jelent, alatta tizedrészig égetett (0'900 finom) ezüstöt kell értenünk.*³

A 0'900 finomságú „*finom ezüst*” mellett a kereskedelemben fizetésül használt kevésbé finom ezüstöt a XIII.

¹ „*in argento, cuius decima pars comburetur.*”: 1233: Kn. M. I. 292., F. III/2. 354., 359., Ph. I. 724. I. — „*Marca argenti decime combustionis*”: 1240: F. IX/7. 657., 1248: W. VII. 266., Zimm.—Werner. I. 77., 1255: Kn. M. I. 428., 1256: Kn. M. I. 441., F. IV/2. 365., 1258: W. II. 299., 1259: F. IV/2. 519., W. II. 316., Ph. II. 308., 1261: Kubinyi. I. 40., 1264: H. o. VII. 91., 1268: F. IV/3. 477., H. okl. 55., 1270: Ph. II. 334., 1272: W. III. 281., 1276: H. okl. 74., 1285: Kn. M. II. 205., 1287: Kn. M. II. 221., F. V/3. 378.. Zimm.—Werner. I. 160., 1291: F. VI/1. 133., 1293: Kn. M. II. 342., 1294: F. VII/3. 103., 1295: F. VI/1. 363., 1297: W. V. 179., 1302: F. VIII/6. 184. I.

² Kn. M. I. 292., F. III/2. 354., 359., Ph. I. 724., II. 308., W. II. 299., 316., VII. 266., F. IX/7. 657. I.

³ Ezt bizonyítja az is, hogy a *legjobb* Árpád-kori pénzek a XI. sz. obolusok, majd később — mint látni fogjuk — IV. Béla és III. András finom denárai ilyen 0'900 finom ezüstből készültek. Egy 1275. évi oklevélben egy elzálogosítási ügyletnél felváltva „*argentum finum*”, „*argentum finitum*” és „*argentum decimae combustionis*” említetnek. W. IX. 132. I. — A finom ezüstnek ez a keverése külföldön sem volt ismeretlen. Grote szerint Lippeben, Hilliger szerint Kölnben is 0'900 volt finom ezüst keverése. (Grote: Lippische Geld- u. Münzgeschichte. Münzstudien. V. Leipzig, 1867. 139. I. — Hilliger: Studien... Hist. Vierteljahrscr. 1900. 188. I.) — Luschin szerint a középkor „*löhliches Silber*”-e

század második felében *közönséges ezüstnek* (argentum commune)¹ vagy *kereskedelmi ezüstnek* (argentum mercimoniale)² nevezték. Ennek finomságát a finom ezüsthöz való viszonyából pontosan kiszámíthatjuk.

XIV. századi forrásaink szerint:

- 1 budai márka finom ezüst = 64 garas = 4 forint
 1 „ „ közönséges ezüst = 56 „ = $3\frac{1}{2}$ „³
 1 márka finom ezüst : 1 márka közönséges ezüst = 8 : 7 ;
 1 márka finom ezüst = $\frac{9}{10}$ márka színezüst,

tehát:

$$1 \text{ márka közönséges ezüst} = \frac{9 \times 7}{10 \times 8} = \frac{63}{80} = \frac{3 \cdot 94}{5} \text{ márka színezüst,}$$

[kerekszámmal:] $\frac{4}{5}$ m. színezüst.

A *közönséges* vagy *kereskedelmi ezüst* tehát 0·800 (a $\frac{1}{8}$ arányt véve fel 0·780) finomságú ezüst, vagyis egy-ötödérszig *kiegített ezüst* (argentum quintae combustionis) volt. A XII—XIII. században a 0·800 finom ezüstöt gyakran

14—15 latos, tehát 0·875—0·937 finom volt, a mi körülbelül megfelel az „argentum decimae combustionis“-nak (0·900). — Hoffmann Leonhard szerint — mint idéztük — 1310 táján Bécsben $14\frac{1}{2}$ latos, vagyis 0·906 $\frac{1}{2}$ finom volt a „*lithiges Silber*“. (Id. m. I. 136. l.)

¹ „*Marca argenti communis*.“ 1269: Kn. M. I. 564., 1272: W. VIII. 403., Kubinyi. II. 11., 1274: W. IX. 50., 1276: F. V/2. 349., 1278: W. IV. 172., 1280: F. V/3. 54., 1287: W. IX. 455., 1288: H. o. VIII. 258., 1289: F. V/3. 471., 1319: Anjou. I. 513., 1325: F. VIII/7. 167. l. stb.

² „*Marca argenti mercimonialis*.“ 1265: H. okl. 43., 1267: W. VIII. 181., 1268: H. o. VI. 151., 1270: Kubinyi. I. 77., 1276: W. IV. 75., 1281: H. okl. 89., 1288: W. IX. 484., 1299: H. o. VIII. 393., 1300: W. V. 252., 1302: Kn. M. II. 507., 1303: Héderváry. I. 11., 1304: Anjou. I. 77., 1312: Kn. M. II. 664., 1318: Anjou. I. 485., 1323: Károlyi. I. 53., 1332: Anjou. II. 636., 1335: Anjou. III. 163. l. stb.

³ Mon. Vat. I/1. 14—21. és 23—24., 27. l.: „*marca fini argenti ad pondus Budense... quolibet valet III. florenos*“, „*marchae communis argenti... quarum quaelibet valet 3 flor. et dimidium*“. — 1335: „*ex quibus 64 (grossos) dabuntur pro marca fini argenti et 56 pro marca communi seu pagamenti*“. Szekfű T. T. 1911. 7. l. és még sok XIV. századi forrásban.

— így például II. István, II. Béla, V. István, IV. László korában — alkalmazták pénzezüstül.

A neve („közönséges“ és „kereskedelmi“ ezüst) azt bizonyítja, hogy — legalább is a XIII. század második felében — *mindazokban az esetekben, a mikor egyszerűen márka vagy márka ezüst említetik, alatta ötödrészig égetett ezüstöt kell értenünk.* Ugyancsak a *közönséges ezüst*-tel volt egyértelmű a „*marca argenti de pagamento*“ vagy „*marca pagamenti*“¹ és talán a „*marca terrestris argenti*“² is.

A *finom ezüst* és *közönséges ezüst* finomsági fokát ekkép meghatározva, megállapíthatjuk a XII—XIV. században fizetési eszközüül használt ezüstmárkák színezüsttartalmát, vagyis ezüstértékét. A XII. század második felében és a XIII. században kb. 1280-ig a *233·3533 g-os régi magyar márka*, az erdélyi források Béla király-féle márkája volt használatban. 1270—1280 táján ezt a *245·53779 g-os budai márka* váltotta fel. Erdélyben és a Szepességben a *206·76866 g-os erdélyi*, illetve a *210·46096 g-os szepesi márkával* mérték az ezüstöt.

A *veretlen arany* mint fizetési eszköz az Árpád-korban csak szórványosan fordul elő.³ Nagyobb jelentőségre az ezüst mellett sohasem vergődött.

A veretlen ezüst a vert pénz mellett és annak rovására tért hódítván, szokásba jött a számlált pénz helyett

¹ „*Marca argenti de (vel: in) pagamento.*“ 1265: Kn. M. I. 524., 1266: Smió. V. 370., 1294: Kn. M. II. 360. l. „*Marcis payment.*“ 1265: Kn. M. I. 526. l. — 1335: „*marca communi seu pagamenti.*“ Szekfü. T. T. 1911. 7. l.

² 1248: egymás mellett eltérő értelemben „*pondus arg. decime combustionis*“ és „*pondus de argento terrae.*“ Zimm.—Werner. I. 77. l. — 1287: „*marca arg. terrestris.*“ Zimm.—Werner. I. 156. l. — Valószínűleg hasonló értelemben használatos a (selmecz)bányai ezüst (*marca argenti de Bana, m. argenti Banalis*) is. 1274: H. o. VI. 201., 1290: W. IX. 531., 1294: H. o. VII. 239., 1296: Kubinyi: II. 44., 1298: Kubinyi: II. 45. l. (Wenzel-nél X. 324. l. tévesen „*marcis banalibus*“ van!)

³ „*Marca auri.*“ 1209: W. XI. 94., 1252: F. IV/2. 130., 1256: W. II. 278., 1257: H. o. VII. 83 (tévesen 1262. évszámmal), 1275: F. V/2. 265., 1276: F. VII/2. 46. l.

az ezüstpénzekkel súly szerint való fizetés.¹ Az ezüstpénz ilyenkor nem névértéke szerint, hanem — finomsága ismeretes lévén — tényleges *fémértékében* került a kereskedelmi forgalomba.² A mérlegelt ezüstpénz a veretlen ezüstvalutában ugyanazt a szerepet töltötte be, mint az ezüstrudak.

¹ „*Marca in denariis stateralibus (v. denariorum stateralium).*“ 1238: H. o. VII. 14. (téves 1228. évszámmal. V. ö. Karácsonyi: Hamis okl. 50. l.), 1262: W. V. 271., 1268: Smič. V. 465., 1269: W. VIII. 242. l. — „*Marca in ponderatis denariis.*“ (1286. k.): W. XII. 448. l. — „*Marca frisaticorum ad pondus.*“ 1232: Ph. I. 713., 1240: F. IX/7. 657. l. — „*M. denariorum regalium cum pondere (ad pondus).*“ 1256: Ph. II. 302., 1257: Ph. II. 304., 1257: Kn. M. I. 445., 1258: W. II. 299., 1259: W. II. 316., 1259: Ph. II. 308. l.

² A pénzek súly szerint való használata Németországnak csak egyes vidékein, főképp Ausztriában vált szokásossá. Inama—Sternegg id. m. III/2. Bd. 392—393. l. Az osztrák forrásadatok azonban jóval későbbiek a magyaroknál s így nem tehető fel, hogy a pénzek mérlegelésének szokása onnan terjedt volna el hazánkba. Természetes következménye volt ez a pénzek nagymérvű elértéktelenedésének.

	Teljes súly	Színezüstsúly
	grammban	
1. Magyar márka.		
1 márka finom ezüst . . .	233·3533	210·01797
1 ferto " . . .	58·33832	52·5045
1 pondus " . . .	4·86152	4·3753
1 márka közönséges ezüst .	233·3533	186·6827
1 ferto " " .	58·33832	46·6707
1 pondus " " .	4·86152	3·8892
2. Budai márka.		
1 márka finom ezüst . . .	245·53779	220·98402
1 ferto " . . .	61·38444	55·2460
1 pondus " . . .	5·11537	4·60383
1 márka közönséges ezüst .	245·53779	196·4302
1 ferto " " .	61·38444	49·10755
1 pondus " " .	5·11537	4·09229
3. Erdélyi márka.		
1 márka finom ezüst . . .	206·76866	186·09174
1 ferto " . . .	51·69216	46·52293
1 pondus " . . .	4·30768	3·87691
1 márka közönséges ezüst .	206·76866	165·41488
1 ferto " " .	51·69216	41·35372
1 pondus " " .	4·30768	3·44614
4. Szepesi márka.		
1 márka finom ezüst . . .	210·46096	189·41481
1 ferto " . . .	52·61524	47·35370
1 pondus " . . .	4·38460	3·94614
1 márka közönséges ezüst .	210·46096	168·36872
1 ferto " " .	52·61524	42·09218
1 pondus " " .	4·38460	3·50768

HETEDIK FEJEZET.

A FRIESACHI DENÁROK KORA. 1200—1240.¹

Szent István és XI. századi utódainak pénzverése hosszú időre útját állta mindenféle idegen pénznem magyarországi meghonosodásának. A XII. századi pénzromlás, az értékes régi obolus helyébe lépett silány és apró pénzecskék verése és a veretlen ezüst-valutának ezzel kapcsolatos térhódítása gyökerestül megváltoztatták a viszonyokat.

A XII. századi külföldi leletekben — ellentétben a XI. századiakkal — magyar pénzekkel többé nem találkozunk. A pénzromlás első következménye az volt, hogy a magyar pénz nemzetközi forgalmi eszközből localis jelentőségű pénzzé süllyedt. Az 1189-ben nálunk járt keresztesek által a legsilányabb olasz pénzzel — a veronai denárral — azonos értékűnek tekintett apró, magyar denároknak a

¹ A XIII. században hazánkba utat talált külföldi pénznemek — a friesachi és bécsi denárok — elterjedését illetőleg nagyon figyelemreméltóak László József (Nyugati pénznemek hazánkban a XIII. században. Történeti Szemle. 1915. 227—260., 353—381. l.) eredményei. László — bár dolgozatának részletei közül nem egy módosításra szorul — általában véve helyes képet ad a XIII. századi magyar pénzviszonyokról. — A friesachi denárok forgalmának korhatárát Lászlóval szemben, a ki 1250-re teszi, 1240-ben kell megállapítanunk. Az utolsó adatok 1239., 1240. és 1244-ből valók. (Smič. IV. 97., F. IX/7. 657. és H. okl. VI. 42. l.) IV. Béla — mint alább látni fogjuk — teljesen kiküszöbölte azokat a forgalomból. Egy 1256- és egy 1270-iki oklevél — a „friesachi computus”-ról, illetve a friesachival egyértékű denárról szólván — mint használatból kiment pénzfajt említik. (W. VII. 443. és F. V/1. 80. l.)

nemzetközi forgalomban nem volt helye. A XII. század második felében vert pénzek értéke — 0·144 g színezüst-tartalommal — nem érte el a kölni denár (1·35 g színezüst) $\frac{1}{9}$, a friesachi vagy aquilejai (1·12 g és 1·14 g) $\frac{1}{8}$, a regensburgi (0·75 g) $\frac{1}{5}$ értékét sem.

Magában az országban is hitelét veszítette a magyar királyok silány pénze. Az ország tulajdonképeni értékpénzévé a mérlegelt ezüstrúd lett. Az uralkodók mértéktelen nyereszkeskedési vágyából eredő, káros pénzüjtési rendszer a terménygazdaság felé való visszafejlődés útjára terelte hazánkat. Kétségtelen, hogy e körülmények következtében az egész ország gazdasági élete szenvedett. Magyarország gazdasági színvonala azonban a XI—XII. században még jobban megfelelt a terménygazdaságnak, mint a pénzgazdaságnak. A forgalom kisebb volt annál, hogysen a veretlen ezüst- valutára való áttérés nagyobb rázkódtatást okozott volna. A veretlen ezüstöt bizonyára haladásnak is tekintették a régi terménypénzekhez viszonyítva. Írott emlékek és pénzletek egyaránt azt bizonyítják, hogy a XII. századi Magyarország belenyugodott a pénzrontás gazdasági következményeibe.

A XIII. századdal új, a régi Magyarország gazdasági szervezetét alapjában megingató korszak köszöntött be. A III. István és III. Béla korában Byzáncczal, a nyugati telepések bevándorlása és a kereszteshadjáratok nyomán a nyugati államokkal intensivebbé vált érintkezés következményeiben mélyreható társadalmi, közigazgatási és gazdasági átalakulás előidézőjévé lett.

A rohamosan fejlődő gazdasági élet egyik jelensége a kereskedelmi forgalom fellendülése volt. Az élénkülő forgalom pedig nem elégedhetett meg a nehézkes ezüstrúd- valutával. A magyar királyok csekélyértékű pénze sem volt alkalmas a forgalom lebonyolítására. Ilyen viszonyok közt a külföldi kereskedők és utasok révén *külföldi pénzek* kerültek forgalomba hazánkban. Ezek a külföldi pénzek — értékben messze meghaladván a magyar pénzt — hamarosan közkedvelt és általánosan használt fizetési eszközzé lettek.

A XII. század utolsó éveiből és a XIII. század első feléből származó magyarországi éremleletekben *százszámra, sőt ezerszámra kerülnek elő a friesachi denárok.*¹ Viszont II. András pénzei a ritkábban előforduló pénzek közé tartoznak. A friesachiak a leletekben részben III. Béla bracteatainak, III. Béla, II. András, néha IV. Béla, ritkábban az utolsó Árpádok denárainak és néhány más külföldi — kölni, bajor, cseh és többször XII. századi angol — pénznek társaságában,² részben minden más éremmelléklet nélkül, tisztán fordulnak elő. Ilyen friesachi leletek az egész ország területén, még a távoli Erdélyben és

¹ Időrendben első a friesachiak általános elterjedése előtti időből való esztergomi lelet, a melyben II. Béla pénzei társaságában kerültek elő friesachi denárok s a melyről már az 5. fejezetben is szoltunk. A Tisza—Duna—Maros szögében a 6000 darabból álló dettai lelet nagy része friesachi volt, Szerbcsanádon 887, Kisgájon 366, Nagyószön 110, Zombolyán 11, Kisbéren (Komárom) 207, Kiszomboron (Torontál) 240, Szent-erzsébeten (Baranya) 24, Pusztaszentlászlón (Fehér) 48, Tapolczán (Zala) „sok”, Verőcze megye gocistai határában 600, Nagyürögdön (Bihar) 37, Tázlárón (Pest m.) 11, Szilben (Sopron) 30, Pusztafővényesen (Fehér) 300, Akasztón 260, Segesvárott (Szeben) néhány, Hajduböszörményen 5, Érszodorón 1500, egy ismeretlen lelőhelyen 486, Újkigyóson 90, Domaföldön 426, Balmazújvároson 185, Bácsalmáson 96, Balmazújvároson újabb 60, Lénen (Abaúj) 266, Nagykőrösön 22, Nagykereken (Bihar) 30, Korponán 236, Dorozsmán 122, Abapuzstán 7515 db friesachi került elő. V. ö. Berkeszi: Délmagyarország éremleletei. (Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár, 1907. XXIII.) 5., 13., 14., 19., 31., 49. l. — *Arch. Közlemények.* VI. 1866. 104., 172., VII. 1868. 189., 197. — *Arch. Ért.* IV. 1870. 163.; V. 1871. 45—46.; IX. 1875. 123—124.; XII. 1878. 156.; XIII. (új f.) 1893. 93., 286. l. — *N. K.* 1903. 106.; 1905. 46.; 1907. 125.; 1908. 119., 121., 171.; 1912. 17.; 1914. 25. l. — Raimann: *Der Münzfund zu Dorozsma* (N. Zschr. IX. 1877. 326—345. l.) — *Harsányi*: *Az Aba-pusztai friesachi fillérlélet.* (N. K. 1912. 48—60. l.) A szlavóniai ostrovói lelet nagy része is friesachi pénz volt. (U. o. 1906. 154. l.)

² *Szerbcsanád*: 745 db magyar (II. Andrástól III. Andrásig), 251 szlavón báni denár, 30 kölni, 10 angol, 1 cseh, 12 vegyes külföldi, 887 friesachi, 45 friesachival rokon. — *Detta*: II. András, II. Frigyes császár, kölni, bajor, cseh, strassburgi, trieri, metzi, aquilejai és sok friesachi. — *Kisgáj*: 215 III. Béla bracteata, 27 angol, 1 német, 366 friesachi. — *Újkigyós*: 18 III. B. bracteata, 90 friesachi. — *Nagyósz*: 2000 db (III. Béla—IV. Béláig terjedő) magyar s más közt 110 friesachi. — *Bácsalmás*: 68 kölni, 96 friesachi. — *Egervár*: 16 III. Béla bract., 40 II. And-

Északkelet-Magyarországon is kerültek elő, a mi azt bizonyítja, hogy *a friesachi pénz az egész országban általánosan használt fizetési eszköz volt.* Elterjedtsége nagyobb volt, mint valaha bármely más külföldi pénzé. Irott forrásaink 1211 és 1244 közt gyakran emlegetik a *friesachi denárokat* „*frisatici*“ (ritkábban *frixatici* és más romlott)¹ alakban. A legkülönösebb, hogy maga a király, II. András, is előszeretettel határozza meg a fizetést friesachi pénzben,² a miről alább még szólni fogunk.

* * *

Friesachi denárok (frisacenses) alatt a XII. és XIII. században elsősorban a salzburgi érseknek Friesach karinthiai városban vert pénzeit kell értenünk. Friesachinak nevezték még a salzburgi érsek más pénzverőhelyein, továbbá a karinthiai hercegek és más délausztriai egyházi és világi tartományurak pénzverdéiben, a friesachi pénz mintájára, friesachi pénzláb alapján vert pénzeket.³

rás, 3 morva és krajnai, 298 friesachi és bécsi. — *Nagykerék*: 118 III. Béla bract., 30 friesachi. — *Léh*: 6 kölni, 266 friesachi. — *Az ostrovói* lelet túlnyomó része friesachi, III. Béla bract., II. András-féle és német stb. érsek mellett. — *Korpona*: 416 magyar (II. Andrásig), 236 friesachi és rokon. — *Abapuszta*: 7515 friesachi, 50 kölni, 20 aquilejai.

¹ A különböző elnevezésekről v. ö. László id. m. 237. l.

² Először III. Béla 1190-iki oklevelében (F. II. 254. l.) említettnek, de ez az okl. hamis. V. ö. Karácsonyi: Hamis okl. 10. l. — „*Frisaticus*“, „*frisatici*“ v. „*frixatici*“: I. Királyi oklevelekben: 1211: Ph. X. 506., 1211: Smič. III. 104., 1212: H. O. VI. 9., 1213: Smič. III. 116., 1224: Smič. III. 241., 1233: Ph. I. 724., 1233: Kn. M. I. 292—296., 1233: F. III/2. 354., 1233: F. III/2. 359., 1244: H. O. VI. 42. l. — II Pápai oklevelekben: 1231: Ph. I. 707., 1232: Theiner Hung. I. 105., 1233: Tk. Ep. I. 73. l. — III. Más oklevelekben: 1222: F. VII/2. 206. és III/1. 367., 1228 k.: Ph. I. 691., 1239: Smič. IV. 97., 1240: F. IX. 7. 657. l. — Ezenkívül: 1256: „pro 33 pennis ad computum frisaticorum in argento“. W. VII. 443. l. és 1270: „unum denarium currentem pro frisatico“. F. V/1. 80. l.

³ V. ö. Steinherz. 24—25. l. — László József id. m. 232—237. l. — Luschin (Geschichte der Stadt Wien II/2. Wien. 1905. cz. műben) 752. l. — Luschin: Friesacher Münzfunde (Jahrbuch f. Altertumskunde. V. 1911. Wien. 188—210. l.) cz. dolgozata értékes megjegyzéseket tartalmaz a friesachi pénzverés első korszakáról.

A friesachi denárok *pénzlábát* illetőleg tudjuk, hogy II. András kortársa — II. Eberhard salzburgi érsek (1200—1246) — idejében kétféle súlyú friesachiak forogtak. A nehezebb denárokból, az ú. n. „*ötfertős*“ (Fünfvierdunger) friesachiakból 200 darab,¹ a könnyebb friesachiakból 245 darab ért² egy friesachi márka, vagyis 224·4917 g színezüstöt.

A friesachiak finomsága — 15 latos ezüstből készültén — 0·938 volt.³

A kétféle pénzláb ezek szerint így alakult:

	Denár- szám	Teljes súly	Színsúly
		grammokban	
1. Nehéz (ötfertős) denárok.			
1 $\frac{1}{15}$ márka 0·938 finom pénzezüst	200	239·4578	224·4917
1 denár	1	1·19728	1·1224
2. Könnyű denárok.			
1 $\frac{1}{15}$ márka 0·938 finom pénzezüst	245	239·4578	224·4917
1 denár	1	0·97737	0·91629

¹ 1207., 1212. és 1245: Mon. Carinth. I. 335—336., II. 36., IV. 42. l. szó szerint idézve lásd az *I. rész 3. fejezetében* (a 79. lapon).

² 1242: „marcas 14 Frisacensis monete in tali valore, quod quinque denarii uni libre superadditi numerate marcam puri argenti valeant ponderis Frisacensis.“ Mon. Carinth. IV. 292., 293. l. — 1244: „300 marcis denariorum Frisacensium, quorum unum talentum et quinque denarii marcam faciunt puri argenti.“ Mon. Carinth. IV. 313. l.

³ A 419 db-ból álló domaföldi lelet II. Eberhard-féle denárainak finomsága 0·920 (N. K. 1905. 46. l.), más e korbéli friesachiaké 0·903, 0·910, 0·920, 0·930, sőt 0·940-re rug (Luschin: Steierische Münzfunde. Jahrbuch f. Altertumskunde. I. Wien, 1907. 211. l.). Mindez adatok a 15 latos finomságnak felelnek meg, ha figyelembe vesszük a középkori *színezüst* minőségét. Luschin is újabban 15 latosnak mondja a friesachi, gráci és tiroli próbát. (Münzwesen, Handel u. Verkehr. Geschichte

A pénzlábak *chronologikus* sorrendjét illetőleg az ismert leletek közül az esztergomi XII. századi és az abapusztai leletek nyújtanak felvilágosítást.

Az elsőben 261 db 298·72 g súlyú — a XII. század első feléből származó — friesachi denár volt.¹ A 7515 db friesachit tartalmazó abapusztai éremleletben a Welzl von Wellenheim gyűjteményének catalogusában felvett friesachi éremfajoknak² csaknem mindegyike szerepelt.³ Az esztergomi leletre nézve Luschin megállapításait, az abapusztaira a Welzl-féle chronologiai osztályozást véve alapul, az egyes fajok súlyadatait⁴ e két lelet alapján a következő lapon látható korrendi táblázatban foglalhatjuk össze.

Az időrendben első fajok kiverési átlagul — a szokásos 5%-os hozzáadással — 1·197 g-ot adnak, a mi *pontosan* fedi a nehéz denárok fentebb megállapított 1·197 g-os törvényes súlyát. A XIII. század első feléből származó — II. Eberhard- és Bernát-féle — érmekek viszont, az öt fajnál kapott 0·94 g-os összátlagot véve fel, 0·987 g-os kiverési súlyt adnak, a mi 1 centigramm eltéréssel fedi a könnyű denárok 0·977 g-os törvényes súlyát. Megállapíthatjuk tehát, hogy az „ötfertős“ denárokat a XII. században verték, míg a könnyebb pénzláb a XIII. század első felében — II. Eberhard érsek és Bernát herczeg korában — volt érvényben.

d. Stadt Wien. II/2. Wien, 1905, 753. l.) A friesachiak finomságát Meinhard herczeg és Rudolf érsek 1286. évi pénzverési szabályzata 15 latosnál, valamivel finomabbra határozza meg, mondván: „*addito uno lotone cupri ad puram marcam argenti.*“ (Schwind- u. Dopsch. 141. l.) E szerint $\frac{16}{17}$ -rész színezüst volt a pénzezüst tartalma, a mi 0·941 finomságnak felel meg.

¹ Luschin von Ebengreuth: Friesacher Münzfunde. (Jahrbuch für Altertumskunde. V. Bd. Wien, 1911. 200—203. l.; az érmekek koráról: 210. l.)

² Verzeichniss der Münz u. Medaillen Sammlung des H. Leopold Welzl von Wellenheim. II. Bd. 1. Abth. Wien, 1844. 488—503. l.

³ Harsányi Pál: Az abapusztai friesachi fillérellet. (N. K. 1912.)

⁴ Harsányi az egyes fajokon belül 3—3 súlycsoportot különböztet meg, de ezt az átlagban csupán néhány tizedgrammra tehető eltérés nem teszi indokolttá.

Éremfaj Walsz szerint	Az éremfaj kora	Db	Össz- súly ¹	Átlag- súly
			grammban	
Eszterg. lelet	XII. század első fele	261	298·72	1·14
B. 2.	Gebhard, I. Konrád és I. Eberhard érse- kek, Bertold, Luipold és II. Ulrik her- cegek (1060—1202)	525	601·3	1·14
B. 4.	III. Konrád és II. Eberhard (1177—1246)	588	588·94	1·00
C. 1.	I. Konrád, I. Eberhard, II. Konrád, II. Eberhard érsekek (1106—1246). .	525	522·30	0·99
B. 1.	Adalbert érsek (1183—1200)	916	873·55	0·95
C. 3.	II. Eberhard érsek (1200—1246)	216	209·10	0·96
C. 4.	II. Eberhard érsek (1200—1246)	50	47·20	0·94
E. 1.	Bernát herceg (1202—1256)	230	208·22	0·94
Hf.	Bernát herceg (1202—1256)	318	301·45	0·94
	Az öt utolsó faj összege	1730	1689·52	0·94

A nehéz pénzláb alapján vert friesachi denárokról emlékeznek meg Wolfger püspök 1203—1204. évi számadás-könyve, a melynek adatai alapján a friesachi denár szín-ezüstértékét 1·127 g-ban állapíthatjuk meg.²

Azok a XIII. századi (1207., 1212. és különösen az 1245. évi) oklevelek, a melyek ötfertős denárokról szólnak, nem az akkor vert törvényes, hanem az annál értékesebb régi pénzben kötik ki a fizetést.³

Mi volt az oka, hogy Magyarországon a XII. és XIII. század fordulóján éppen a friesachi denárok honosodtak meg s nem a hasonló jóhírű regensburgi vagy kölni denárok, holott Magyarország kereskedelmi kapcsolata a középkorban sokkal szorosabb és állandóbb volt a bajor

¹ Luschin és Harsányi id. m. szerint.

² V. ö. a III. függelék.

³ A szóbanforgó oklevelek egyike sem származik a friesachi pénzket kibocsátó salzburgi érsektől vagy karinthiai hercegtől. Egyiket Fülöp német király, a másikat IV. Lipót osztrák herceg, a harmadikat Ulrich gurki püspök állította ki.

és a rajnamenti területekkel, mint Karinthiával vagy Salzburggal? László József e kérdésre keresvén a választ — igen helyesen — II. András házasságára hívta fel a figyelmet. A meráni grófok maguk is verettek friesachi denárokat Windischgrätzben s talán Stainban (Krajna) is.¹ A meráni Gertrud és kísérei nyilván nagyban előmozdították a friesachiak forgalmát.² Maguk az okleveles források is igazolják e kapcsolatot. A friesachi denárok a XII—XIII. századi karinthetai, salzburgi s más forrásokban „*frisacenses*” (néha: *vriscenses*)³ néven szerepelnek. A magyar források ezzel szemben — mint említettük — *frisatici* néven említik azokat. Ez az elnevezés azonban külföldön sem volt ismer-

71–72. Friesachi denárok.

retlen. 1216 és 1246 közt több oklevél említ „*frisaticus*”-okat⁴ és pedig elsősorban és először Ekbert bambergi püspök oklevelei.⁵ Meráni Ekbert bambergi püspök (1203 decz.

¹ Luschin: Das Münzwesen in Österreich... (Festschrift zur 600 Jahr. Gedenkfeier des Belehnung d. Hauses Habsburg mit Österreich. Wien, 1882. 40. l.)

² László id. h. 229. l.

³ „*Frisacenses*” 1149 és 1264 közt: Mon. Carinth. I. 147., 178., 200., 240., 303., 347., 362., 363., 370., 382.; II. 29., 109.; III. 423., 474., 478., 496., 515., 567., 593.; IV. 53., 192., 269., 384. l. Zahn. Steier. Ub. I. 343., 477.; II. 306., 309., 386., 392. l. stb. „*Vriscenses*” 1187: Mon. Carinth. I. 254. l., 1249: U. o. II. 47. l.

⁴ 1223: „*Marca frisaticorum.*” Mon. Carinth. I. 380. l. 1230: „*XXX marcas denariorum frisaticorum.*” U. o. I. 407. l. V. ö. még: Mon. Carinth. I. 408., IV. 181., 250., Zahn. Steier. Ub. III. 61. l. László-nak (id. h. 238. l.) az a feltevése, mintha ez specialis magyar elnevezés lett volna, téves.

⁵ 1216: Mon. Carinth. IV. 82.; 1230—1236 k.: U. o. IV. 179. l. stb.

22—1237 jún. 5)¹ pedig testvére volt Gertrud magyar királynénak és Berthold kalocsai érseknek. A „*frisaticus*“ név tehát megerősíti a feltevést, hogy a friesachiai széleskörű elterjedése a merániakkal létrejött rokoni összeköttetés eredménye volt.

A friesachi pénz gyors és az egész ország területére kiterjedő térhódításában² természetesen a főérdem a friesachiai értékességéé volt.

A friesachi denárok általános forgalma mellett pontosan meghatározták a fizetési eszközül használt veretlen ezüsthöz való értékviszonyukat. Több oklevelünk a 0'900 finom ezüst márkával mondja azonos értékűnek a jó friesachiai márkáját.³ Egyik ezek közül világosan megmondja, hogy mérlegelt és nem számítási márkáról van szó.⁴ Tehát *1 márka súlyú jó friesachi denár Magyarországon 1 márka finom ezüst értékében volt forgalomban.* Ugyanez az értékviszony tűnik ki a XIII. század első feléből származó esztergomi vásárpénzszabályzatból is,⁵ a mely szerint:

¹ Eubel: *Hierarchia catholica medii aevi*. Monasterii, 1898. 129. l.

² László József — Boleszló püspök 1214. évi oklevelének (F. VII/5. 208. l.) helytelen értelmezéséből kiindulva — az ország minden részéből előkerült friesachi leletekkel szemben is kétségbevonja, hogy azok forgalma mélyebben elterjedt volna az országban. „Pro 83 marcis, 17 ponderibus et 2 frisaticis“ azonban nem azt jelenti, mint László hiszi (id. h. 231. l.), hogy 83 márkában csak 2 friesachi találatott(!?), hanem azt, hogy a vételár 83 denármárka, 17 pondusnyi denár és 2 (friesachi) denár volt. A „2 friesachi“-ból tehát — ellenkezőleg — éppen azt következtethetjük, még pedig teljes bizonyossággal, hogy az egész 83 márka, 17 pondus összeget friesachi denármárkában fizették. A leleszi oklevél egyébként hamis. V. ö. Erdélyi László: *Az első állami egyenesadó elmélete*. Kolozsvár, 1912. 11—12. l. és Hóman Bálint: *Adó vagy földbér?* Budapest, 1913. 4. l.

³ 1233: „Argentum vero... erit in bonis frisaticis vel in argento cuius decima pars comburetur.“ Kn. M. I. 292., F. III/2. 354., 359., Ph. I. 724. l.

⁴ 1240: „10 marcas bonorum frisaticorum ad pondus vel si frisatici difuerint, solvent in argento decime combustionis ad pondus.“ F. IX/7. 657. l.

⁵ Kn. M. II. 238—240. l. Koráról a 14. fejezetben (Táblázatok: XVI.) szólunk.

20 frisaticus = 4 pondus,¹
 1 márka = 48 pondus = 240 friesachi.

	Teljes súly	Szinsúly
1 magyar márka súlyú friesachi .	233·3533 g	218·768 g
240 db Eberhard-féle friesachi .	234·48 „	219·909 „
1 magyar márka finom ezüst . .	233·3533 „	210·018 „

A friesachiak *árfolyamértéke* alacsonyabb volt fémértéküknél. A „sedecima combustio“-nak megfelelő 15 latos friesachi pénzt Magyarországon megfelelő súlyú „decima combustio“-s ezüst értékében fogadták el. *A külföldi pénz tehát csak — márkánként 8·7—9·9 g ezüstre rúgó — értékvesztéssel volt forgalomba hozható.* Oly jelenség ez, mely mindig és mindenütt feltűnik, ahol a hazai pénz mellett külföldi pénzek vannak forgalomban.

* * *

A friesachiak mellett e korban más külföldi pénzek is voltak forgalomban hazánkban. A leletekben leginkább aquilejai, kölni és angol denárok kerültek elő.² Az angol pénz forgalmát III. Bélának Margit francia hercegnővel, az angol trónörökös özvegyével kötött házassága magyarázza meg, a többi pénzfaj kereskedők és utazók révén került hazánkba. Minde külföldi pénznemek forgalma szórványos volt és sohasem vált általánossá.

Az ország nyugati határán már II. András korában megkezdődött a század második felében rendes fizetési eszközzé lett *bécsi denárok* lassú beszivárgása,³ a melyek-

¹ „viginti frisatici dantur sive quatuor pondera.“

² V. ö. fentebb a leletek összetételéről mondottakat.

³ Az árpási bessenyők 1224-iki oklevelében (F. III/1. 364. 1. téves évszámmal) Fejér szerint „sex pensas denariorum de mantua“ áll. Mivel az — e korban a felső-itáliai forgalomban sem igen elterjedt — *mantovai denár* magyarországi forgalmát illetőleg erős kételyeim voltak, Sörös Pongrácz pannonthalmi levéltáros urat megkertem az eredeti

ből két darabot számítottak egy friesachira.¹ Forgalmuk azonban e korban még nem öltött nagyobb mértéket.

*   *
                  *

A friesachi denárok — a mellett, hogy a magyar pénzt háttérbe szorították — a magyar érmeelés fejlődésére is igen nevezetes hatással voltak. A XI—XII. századnak jobbra ornamentális díszítésekkel ellátott és végső elemzésben néhány XI. századi ős-typusra visszavezethető éremfajai helyébe a XIII. század elején új, a friesachi denárokkal rokon rajzú pénzek léptek.

Imre és II. András első pénzei (C. N. H. 113. és 116.), a melyeket fentebb a XII. századi pénzek közt soroltunk fel, szorosán csatlakoznak II. Géza, III. István és III. Béla pénzeihez. II. András későbbi pénzei, a melyekhez az átmenetet a C. N. H. 171. sz. — előlapja szerint a C. N. H. 116. számmal rokon, de hátlapjával az új typushoz tartozó — érem képezi, *a friesachi denárok mintájára verettek.*²

A Corpus XI., XII. és XIII. sorozatának II. András neve alatt összefoglalt éremfajai, a C. N. H. 282—283. sz. bracteatak és a XVI. sorozatban tévesen V. István érmeihez sorolt, de az újabb leletbizonyítékok és előállításuk, rajzuk szerint is feltétlenül e csoportba tartozó C. N. H.

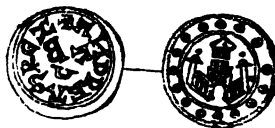
szöveg pontos megvizsgálására. Ő azután lekötelező szivességgel megállapította, hogy a szó olvasása kétes ugyan, de az egész oklevélszöveg egybevetése alapján inkább „*viannia*”-nak olvasandó, mint „*mantua*”-nak. Magamnak is ez a nézetem a Söröstől pontosan lemásolt és rendelkezésemre bocsátott irás alapján. — Fejér (III/1. 367. l.) közli a borsmonostori apátságnak egy (általa 1222-ről datált) keltezetlen oklevelét. Az 1222 körüli időből való oklevél (v. ö. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Budapest, 1916. 60. és 112. l.) „*denarii australes*”-t említ. Az „*osztrák denár*” elnevezést illetőleg v. ö. a reichersbergi kolostor 1220 jan. 19-iki oklevelét: „*15 libras australis monete*”, Zahn. Steier. Ub. III. 31. l.

¹ „*triginta frisatici sive denarii australes, ex quibus commutantur duo denarii pro uno frisatico.*” F. III/1. 367. l.

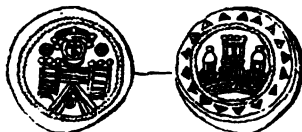
² Réthy: C. N. H. I. 26—29. l. — László József id. h. 259—260. l.

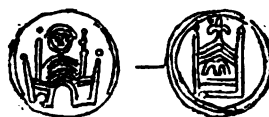
(C. N. H. 116.)

(C. N. H. 171.)

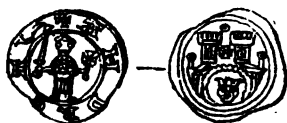
(C. N. H. 176.)

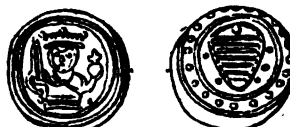
(C. N. H. 195.)

73—76. II. András denárai.

299—309. számú éremfajok,¹ a középkori magyar érme-
lésnek önálló typologiai csoportját alkotják. Az érem-
rajzon legjellegzetesebb a friesachi denárokról jól ismert
két- vagy háromtornyos épület, a mely — egy-két későbbi
fajt nem számítva — mindegyiken, néhol módosult alak-
ban, szerepel. E mellett királyi fő, mellkép, vagy ülő alak,

(C. N. H. 172.)

(C. N. H. 206.)

(C. N. H. 209.)

(C. N. H. 202.)

77—80. II. András pénzei.

¹ Harsányi Pál barátom figyelmeztetett először arra, hogy
több újabb érmelelet összetétele alapján ez érmekeket *okvetlenül* II. András
pénzeihez kell sorolnunk. Bizonyítják ezt egyébként az egervári és kor-
ponai leletek, a melyekben II. András más érmeinek és néhány korábbi
(III. István és III. Béla) pénznek társaságában kerültek elő a C. N. H.
300., 302., 303., 304., 306., 307., 308. és 309. sz. érmek. (N. K. 1906.
19. l. és 1907. 125. l.)

a magyar czímer alkatrészeiből a kettős kereszt, másutt a többszörösen vágott pajzs és más ékítmények fordulnak rajtuk elő. Egyes példányokon András nevét olvassuk, mások körirat nélkül verettek.

Feltűnő újítás, hogy az egyes éremfajok kétféle súlyban és nagyságban verettek. A kisebb példányok súlya fele a nagyobbakénak, tehát *obolusok*, *földenárosok* a nagyobb *denárok* mellett.¹ Az obolusok verése annyira általános volt, hogy minden bizonynyal annak a néhány éremfajnak is volt obolusa, a melyeké eddig nem ismeretes.

Ez éremfajok szoros *chronologiai* sorrendjének megállapításáról egyelőre — több okból — le kell mondanunk. Mindenekelőtt hiányzik a kellő számú leletbizonyíték, a melyek alapján az egyes éremfajok kibocsátásának pontos

¹ Így a

C. N. H. 173. sz. denár obolusa	a 174.,
" " " 181. " " " " " " " " " " " "	182.,
" " " 191. " " " " " " " " " " " "	Pótl. 191. A),
" " " 282. " " " " " " " " " " " "	283.,
" " " 179. " " " " " " " " " " " "	180.,
" " " 189. " " " " " " " " " " " "	Pótl. 189. A),
" " " 301. " " " " " " " " " " " "	302.,
" " " Pótl. 51. " " " " " " " " " " " "	309.,
" " " 209. " " " " " " " " " " " "	210.,
" " " 214. " " " " " " " " " " " "	215.,
" " " 219. " " " " " " " " " " " "	219. A) és 220.,
" " " 176. " " " " " " " " " " " "	177.,
" " " 186. " " " " " " " " " " " "	187.,
" " " 226. " " " " " " " " " " " "	227.,
" " " 305. " " " " " " " " " " " "	306.,
" " " 184. " " " " " " " " " " " "	185.,
" " " 195. " " " " " " " " " " " "	196.,
" " " 208. " " " " " " " " " " " "	207. és 307.,
" " " 201. " " " " " " " " " " " "	202.,
" " " 212. " " " " " " " " " " " "	213.,
" " " 216. " " " " " " " " " " " "	217.,
" " " 221. " " " " " " " " " " " "	222.,
" " " 224. " " " " " " " " " " " "	225. sz. érem.

A XI—XII. században *csak* Salamon C. N. H. 19. és Kálmán C. N. H. 49. sz. érme veretett félsúlyban is (C. N. H. 19A. és 50.).

időrendje megállapítható volna. Ezenkívül nyoma van annak, hogy II. András korában — és speciell 1221 óta — már több pénzverőhely működött hazánkban.¹ Egyes fajléteréseket s talán a Réthy által megkülönböztetett három sorozatot is, különböző pénzverőházak működésére kell visszavezetnünk. Az sem bizonyos, hogy mindez éremfajok András pénzei lettek volna. Lehet, hogy egyik-másik már Imre és III. László korában veretett² és valószínű, hogy a királylyá

(C. N. H. 301.)

(C. N. H. 188.)

(C. N. H. 204.)

81—83. II. András denárai.

koronázott Béla — Horvátország, később Erdély uralkodója — is veretett apja életében pénzt, mint András és (V.) István is tették.

A metrologiai adatok alapján II. András pénzei *négy súlycsoportba* sorolhatók. András friesachi típusú pénzei közül — mint említettük — időrendben első a C. N. H. 171. sz. átmeneti típus. Mivel ez a legkönnyebb érmek sorába tartozik és vele együtt a C. N. H. XI. sorozatának fejletlenebb technikájú érmei *a két könnyebb súlyú csoportba tartoznak, ezeket kell időrendben első pénzeinek tartanunk.*

¹ V. ö. erről a 12. és 13. fejezetet.

² A C. N. H. 197., 198., 203. és más érmek az újabb kutatások szerint (II.) András hercezkori szlavóniai pénzei. V. ö. a 9. fejezetet és Brunšmid cikkét: N. K. 1905. 3—4. 1.

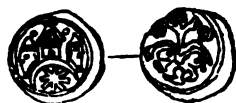
A nehezebb pénzláb behozatala valószínűleg az 1222. évi aranybulla rendelkezéseinek volt következménye¹ s ezért a legnehezebb súlyú pénzeket 1222—1230 tájra kell tennünk, viszont uralkodása utolsó idejére a C. N. H.

(C. N. H. 216.)

(C. N. H. 27.)

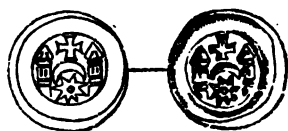
(C. N. H. 226.)

(C. N. H. 227.)

84—87. II. András denárai a megfelelő obolussal.

XIII. sorozatába tartozó — súlyban második helyen álló — érmek teendők. Az e korban ismét bekövetkezett súlycsökkenést igazolják az 1231—1233 tájban ismételten felhangzó panaszok.

(C. N. H. 282.)

88. II. András bracteatója.

Az egyes súlycsoportokon belül — a maximalis és minimalis súlyok figyelembevételével — nagyobb eltérések nem állapíthatók meg. Ezért csoportonként egy-egy *össz-átlagot* állapítok meg, a mi a törvényes kiverési súlyt jobban meg fogja közelíteni az egyes fajok átlagánál.²

¹ „Et denarii tales sint, quales fuerunt tempore regis Belae.“ Kn. M. I. 235. l. Nyilván I. Bélára céloztak, a ki mint a jó pénzverés szervezője élt a XII—XIII. sz. magyarok emlékében. II. András e csoportbeli denárainak 0,673 g színezüsttartalma kb. fedi Béla herceg obolusainak 0,644 g színezüsttartalmát.

² Az egyes adatokat lásd a II. függelékben.

D e n á r			
C. N. H. sz.	Finomság	Darab	Összsúly grammban
<i>I. csoport (1206—1215 körül)</i>			
171	0·880, 0·850	16	8·45
173	0·790, 0·780, 0·750	9	4·583
183	0·800	4	2·17
175	0·720	3	1·41
181	0·750	1	0·52
190	— 0·700	1	0·465
191	— 0·650	4	2·105
192	—	1	0·47
204	0·720	6	3·334
305	0·740	102	55·73
	Összátlag	147	79·237
<i>II. csoport (1215—1222 körül)</i>			
176	0·780, 0·750, 0·720	12	7·017
224	0·800, 0·720	7	4·308
189	0·700, 0·675	5	3·291
195	0·720	3	1·957
307	—	5	3·350
194	0·700	1	0·610
209	0·680, 0·650	20	13·777
218	—	4	2·550
226	0·680	58	32·812
282	—	5	2·918
299	—	48	26·964
	Összátlag	168	99·554

D e n á r			Megfelelő obolus			
Maximalis	Minimalis	Átlag-	C. N. H. sz.	Darab	Össz-	Átlag-
súly grammban						
.						
0·81	0·41	0·528	—	—	—	—
0·78	0·32	0·509	174	1	0·26	0·26
0·56	0·52	0·542	—	—	—	—
0·55	0·36	0·470	—	—	—	—
—	—	0·520	182	1	0·25	0·25
—	—	0·465	—	—	—	—
0·625	0·47	0·526	191A	1	0·27	0·27
—	—	0·470	—	—	—	—
—	—	0·555	—	—	—	—
0·67	0·41	0·5463	306	11	3·06	0·278
0·81	0·32	0·539		14	3·84	0·274
0·86	0·44	0·5847	177	1	0·44	0·44
0·693	0·51	0·6154	225	2	0·77	0·385
0·87	0·51	0·6528	189A	5	1·77	0·354
0·83	0·43	0·652	196	1	0·31	0·31
—	—	0·670	—	—	—	—
—	—	0·610	—	—	—	—
0·94	0·56	0·6888	210	8	2·302	0·287
0·70	0·47	0·637	—	—	—	—
0·726	0·405	0·5657	227	8	1·886	0·235
0·718	0·48	0·5836	283	2	0·49	0·245
0·73	0·49	0·5617	300	7	1·81	0·300
0·87	0·405	0·5926		34	9·778	0·287

D e n á r			
C. N. H. sz.	Finomság	Darab	Összsúly grammban
<i>III. csoport (1222 után)</i>			
172	0·800	2	1·64
179	0·780, 0·700	4	3·24
199	0·750	3	2·48
200	0·720, 0·700	3	2·69
200A	—	1	0·83
301	0·680	5	4·63
308 A	0·720	—	—
303	0·700	1	0·99
	Összátlag	19	16·50
<i>IV. csoport (1230—1235 táján)</i>			
206	0·650, 0·600	18	13·882
—	—	—	—
208	0·700, 0·650	10	7·515
214	0·650	5	3·550
216	0·750	6	4·692
219	0·720, 0·680	3	2·355
221	0·750	3	2·220
—	0·700	—	—
212	0·700	25	17·657
	Összátlag	70	51·871

D e n á r			Megfelelő obolus			
Maximalis	Minimalis	Átlag-	C. N. H. sz. .	Darab	Össz-	Átlag-
súly grammban					súly grammban	
—	—	0·820	—	—	—	—
0·93	0·69	0·810	180	2	0·97	0·485
0·88	0·72	0·826	—	—	—	—
0·90	0·89	0·896	—	—	—	—
—	—	0·830	—	—	—	—
1·06	0·74	0·926	302	1	0·44	0·440
—	—	—	309	3	1·495	0·498
—	—	0·990	303A	1	0·50	0·500
1·06	0·69	0·8684		7	3·405	0·4864
1·035	0·62	0·7712	207	1	0·51	0·510
—	—	—	304	50	16·76	0·335
0·84	0·705	0·7515	208A	1	0·37	0·370
—	—	0·710	215	1	0·41	0·410
0·932	0·73	0·782	217	7	2·935	0·419
0·79	0·78	0·785	{ 219A	4	1·41	0·352
—	—	—	{ 220	4	1·80	0·450
—	—	0·740	222	1	0·301	0·301
—	—	—	223	3	1·260	0·420
—	0·677	0·7062	213	1	0·350	0·350
1·035	0·62	0·741		73	26·106	0·3576

Finomság tekintetében az első csoport első érme (C. N. H. 171.) a „decima combustio“-nak, a két következő a „quinta combustio“-nak, a többi éremfaj pedig a „quarta combustio“-nak megfelelő ezüstműből készült. A kiverési átlagsúlyt a szokásos 5 %-os hozzáadással következőképen állapíthatjuk meg:

$$\begin{aligned} \text{I. csoport: } & 0\cdot539 + 0\cdot0269 \text{ g} = 0\cdot5659 \text{ g} \\ \text{II. } & \text{„ } 0\cdot5926 + 0\cdot0296 \text{ „} = 0\cdot6222 \text{ „} \\ \text{III. } & \text{„ } 0\cdot8684 + 0\cdot0434 \text{ „} = 0\cdot9118 \text{ „} \\ \text{IV. } & \text{„ } 0\cdot7410 + 0\cdot0370 \text{ „} = 0\cdot778 \text{ „} \end{aligned}$$

II. András korában tehát a pénzláb — időrendben első, C. N. H. 116. sz. érmét is bevonva — így alakult:

	Pensa-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	s z á m			
1. C. N. H. 116. sz. érem.				
1 márka 0·666 finom ezüst	27	1080	233·3533	155·5689
1 pensa	1	40	8·640	5·7616
1 denár	$\frac{1}{10}$	1	0·216	0·144
2. C. N. H. 171. sz. érem.				
1 márka 0·900 finom ezüst	$10\frac{1}{2}$	420	233·3533	210·018
1 pensa	1	40	22·2240	20·002
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5556	0·500
1 obolus	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{2}$	0·2778	0·250
3. C. N. H. 173. és 183. sz. érem.				
1 márka 0·800 finom ezüst	$10\frac{1}{2}$	420	233·3533	186·683
1 pensa	1	40	22·2240	17·7792
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5556	0·4444
1 obolus	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{2}$	0·2778	0·2222

	Pensa-	Denár-	Teljessúly	Színsúly
	s z á m			
<i>4. I. csoport többi érme.</i>				
1 márka 0·750 finom ezüst	10 ¹ / ₂	420	233·3533	175·0149
1 pensa	1	40	22·2240	16·668
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·5556	0·4167
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·2778	0·2083
<i>5. II. csoport.</i>				
1 márka 0·750 finom ezüst	9 ¹ / ₂	380	233·3533	175·0149
1 pensa	1	40	24·560	18·420
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·6140	0·4605
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·3070	0·2302
<i>6. III. csoport.</i>				
1 márka 0·750 finom ezüst	6 ¹ / ₂	260	233·3533	175·0149
1 pensa	1	40	35·900	26·925
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·8975	0·6731
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·4487	0·3365
<i>7. IV. csoport.</i>				
1 márka 0·750 finom ezüst	7 ¹ / ₂	300	233·3533	175·0149
1 pensa	1	40	31·112	23·334
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·7778	0·5833
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·3889	0·2916

II. Andrásnak a friesachiak mintájára vert érmei értékben messze meghaladták a XII. századi apró pénzeket. Mindamellet egy uralkodónk korában sem találkoznak annyi a pénzváltók és pénzverők ellen emelt panaszszal, mint éppen az ő idejében. A világi és egyházi rendek által

kicsikart nagy szabadságlevelek — erős viszhangjaképen az uralkodó közhangulatnak — sohasem mulasztják el a zsidók és izmaeliták kamaraispánsága és pénzverői alkalmaztatása ellen való tiltakozást.¹ Ha e panaszok okát kutatjuk, figyelmünket a friesachi és magyar denárok értékviszonyára kell fordítanunk.

A friesachi pénzek elterjedésével az ország tulajdonképeni értékpénzévé — a veretlen ezüst mellett — ezek a friesachi denárok lettek.

A nép kereskedéssel foglalkozó rétegei az állandó értékű, jó friesachi pénzt örömmel fogadták el a fizetések-nél. Ez vezethette a királyt és pénzverőit a friesachi típusú magyar denároknak verésére, a mi azután a visszaéléseknek tág teret nyitott. A nép szívesen fogadta a friesachiak külső köntösében jelentkező új pénzt abban a hiszemben, hogy ahhoz hasonló, értékes pénzt kap. A magyar denárok a friesachival egyértékben forogtak,² holott annál jóval kisebb értéket képviseltek. Az *egykorú* friesachiak 0·916 g színezüsttartalmával szemben a magyar denárok mindössze 0·416—0·500 g, később — nyilván az aranybulla rendelkezése következtében — 0·673, majd ismét csak 0·583 g színezüstöt tartalmaztak. A darab szerinti fizetésnél tehát 45·42—54·59%, majd később 26·53, illetve 36·36% volt az eladók és pénzt beváltók vesztesége, a kik friesachiak fejében magyar pénzt kaptak. Hasonló — bár csekélyebb — veszteséggel járt a mérlegelt denárokkal való fizetés is, mert míg 1 márka súlyú friesachi 218·768 g, addig 1 márka súlyú 0·750 finom magyar denár csak 175·015 g színezüstöt, vagyis éppen 20%-kal kevesebbet tartalmazott.

E számok mutatják, mennyire jogosak voltak a király pénzverői és kamaraispánjai ellen emelt vádak, a kik a

¹ V. ö. a 12. és 13. fejezetben erről mondottakat s a megfelelő forrásidézeteiket.

² 1229 k.: „duos obolos vel unum frisaticum.” Ph. I. 691. 1. — Tehát két obolus 1 friesachi értékében forgott, vagyis 2 magyar obolus = 1 magyar denár = 1 friesachi denár. Friesachi obolusról nem lehet szó, mert ilyen az időben még nem vertek.

magyar pénz friesachias veretét arra használták fel, hogy annak segélyével az ország jóhiszemű lakosságát kizsarolják. A rossz pénz veréséből származó haszon nagy része a kamaraispánok zsebébe került. A gyöngé és örökös pénz-zavarral küzdő András — a törvényes pénzverési hasznot meghaladó — busás bérösszeg fejében szemet hunyt e visszaélések felett.¹

Említettük már azt a sajátságos jelenséget, hogy II. András okleveleinek egész sora maradt fenn, a melyekben a fizetések friesachi pénzben határozottak meg. A középkori uralkodók mindig és mindenütt féltékenyen őrizték saját pénzük monopóliumát, még a jobbminőségű külföldi pénzekkel szemben is. András ez ismert és általánosan gyakorolt elvvel szemben látszólag jogosnak ismerte el a friesachiak használatát. E jelenséget csak az magyarázhatja meg, hogy — miként Karinthiában, Salzburgban és a szomszédos tartományokban 16—17 pénzverőhelyen 8—9 pénzverő úr veretett a *friesachiak gyűjtőnevével* nevezett denárokat² — *András is a maga friesachi veretű pénzeit „friesachi denároknak” nevezte.*³ A mikor azonban ezt tette, tudva előmozdította a visszaéléseket, mert az ő denárai érték tekintetében nagyon távol álltak a friesachi denároktól, tehát azok nevére nevezve, értékükön felül hozattak forgalomba.

A *„friesachi denároknak”* ezt az értelmezését ismerve értjük csak meg, miért hangsúlyozzák az egyházi urak kiváltságai és oklevelei, hogy a fizetések *„jó és válogatott friesachiakban”* történjenek és ha ilyenek nem volnának, tizedrészig égetett ezüstben.⁴ Sohasem említik a királyi

¹ A bérleti rendszerről a 12—13. fejezetben szólunk.

² V. ö. Luschin (Festschrift zur 600jähr. Gedenkfeier d. Belehnung des Hauses Habsburg mit Österreich. Wien, 1882. 40. l.) — Luschin: Friesacher Münzfunde. (Jahrb. f. Altertumskunde. V. 191—192. l.)

³ V. ö. a 10. fejezetben a magyarországi veretű *„bécsi denárokról”* mondandókat is. Friesachiak közt említi András pénzeit Luschin is (id. h. 192. l.).

⁴ 1232: „... marcas argenti ad pondus Ungarie bonorum et electorum frisaticorum”; 1233: „argentum erit in bonis frisaticis vel in

pénzt, a mint az később IV. Béla idején szokásban volt.

A pazarló II. András, az országos és királyi vagyon eltékozlója, a kinek nevéhez a magyar történet egyik leg-szomorúbb korszaka fűződik, pénzverésében sem tagadta meg magát. Mértéktelen nyereszkeskedési vágytól hajtva, kufárok és csalók kezére bízta a pénzverés ügyét és saját busás haszna reményében elnézte, sőt elősegítette azoknak üzelmait. András pénzverésében az alattvalók pénzügyi kizsákmányolásának nagyon csunya és a magyar pénztörténetben példátlanul álló alakjával ismerkedtünk meg.

* * *

II. András pénzeinek felsorolása közben mellőztem a C. N. H. 184—188. sz. érmekeket. Mellőztem pedig azért, mert ezek az érmekek — bár súly- és finomsági adataik szerint teljesen beillenek II. András egyéb pénzei közé — nem tekinthetők királyi érmekeknek. A korponai éremleletben III. Béla és II. András pénzei társaságában egy ismeretlen denárfaj került elő (három változatban a megfelelő obolussal). A hátlapon a háromtornyos friesachi éremrajz módosult változata, az előlapon *teljes ornatásban levő püspök képe látható, jobbkezeiben pástorbottal*, a másikban könyvvel.¹ Az érmekeket Luschin friesachiaknak véli, technikájuk és a rajtuk látható siglák szerint azonban kétségtelenül a *magyar királyi pénzekkel rokon veretek* és semmiképen sem tekinthetők friesachiaknak.

Ezek az érmekek, összevetve a korponai leletben szintén előforduló C. N. H. 184—188.² sz. érmekeken látható *infulás*

argento cuius decima pars comburetur ; 1240: . . . marcas *bonorum* *frisaticorum* ad pondus, vel si difuerint, solvent in argento decime combustionis". Theiner. Hung. I. 105., Tk. Ep. I. 73., F. III/2. 354., 359., Ph. I. 724., W. XI. 259., Kn. M. I. 292. és F. IX/7. 657. l.

¹ Gohl Ödön: A korponai középkori éremlelet. N. K. 1907. 127—128 l. 33—36. sz. pénzek.

² Gohl szerint a leletben az új faj változatai 6, obolusa 1, a C. N. H. 185: 1, a C. N. H. 186: 7, a C. N. H. 187: 1, a C. N. H. 188: 2 darabbal voltak képviselve.

püspöki fejekkel¹ és a 188. sz. érem hátlapján levő *M* és *A* betűkkel, a melyek „moneta archiepiscopalis”-t jelenthetnek, nagyon valószínűvé teszik Nuber feltevését, a ki e pénzeket az esztergomi érsekek által veretett pénzeknek tartja.²

Kérdés csak az, lehetséges-e, hogy hazánkban, a hol — a források és érmek tanúsága szerint — a királyon kívül a XIII. század második feléig, a báni pénzverés kezdetéig, csakis az egyes országrészekben uralkodói hatalmat gyakorló királyi herczeg veretett néha pénzt, az esztergomi érsek pénzt veretett volna?

A pénzverési jövedelem tizede hazánkban az esztergomi érseket illette meg. A pénzverőhely a XII. század

(Korponai lelet: 38.)

(C. N. H. 184.)

89—90. Esztergomi érseki (?) denárok.

végén s a XIII. század elején Esztergom volt s később is a pénzverés decentralisatiója idején az esztergomi kamara maradt a fő, központi kamara. A pénzverőkamarák felett — bizonyára tizedjogából következőleg — az ellenőrzés joga és kötelessége a mindenkori érseket illette meg.³

A III. Béla király korából fennmaradt jövedelmi kimutatás szerint „az esztergomi érseknek van a királyi udvartól a pénzből 6000 márkája és egy *monetarius*”.⁴ A királyi pénzverők közül tehát egy az érsek számára dolgozott. Bizonyára a neki járó tized egy részét verte ki teljes értékű, új királyi pénzben.

¹ A C. N. H. 188. sz. érem helyes rajzát lásd Gohl id. cikkében. N. K. 1907. 126. l. A C. N. H. rajza téves.

² Szóbeli közlése.

³ V. ö. minderről e mű 12. és 13. fejezetét.

⁴ A kimutatásról a 13. fejezetben szólunk. „Strigoniensis habet de curia regis de moneta sex mille marcas et unum monetarium.”

Ez a gyakorlat lehetett alapja annak, hogy a II. András korabeli zavaros viszonyok idején az esztergomi érsek, nyugati mintára, megkísérelte az önálló érseki pénzverés megalapítását. A számára dolgozó pénzverő ekkor nem királyi pénzt, hanem attól eltérő rajzú, de a királyi pénznek súlyban és finomságban tökéletesen megfelelő denárokat és obolusokat vert.¹ Az *érseki pénzek* verése azonban csak kísérlet maradt. II. András utódai alatt többé sohasem találkozunk nyomaival. Az erélyes Béla nyilván ennek is végét vetette, mint minden más — a király jogait csorbító — visszaélésnek.

1

D e n á r						O b o l u s				
C.N.H. sz.	Finomság	Db	Össz- súly	Max. grammban	Min.	Átlag	C.N.H. sz.	Db	Össz- súly g	Átlag
<i>II. András I. csoportjának megfelelő pénzek.</i>										
186	0·680	11	4·79	0·52	0·44	0·4364	187	1	0·27	0·270
(Korponai 33 35. sz.)	0·710, 0·700, 0·680	11	5·68	—	—	0·516	(36)	—	—	—
<i>II. András III. csoportjának megfelelő pénz.</i>										
184	0·720	1	0·81	—	—	0·810	185	2	0·78	0·390
<i>II. András IV. csoportjának megfelelő pénz.</i>										
188	0·720	3	2·06	0·82	0·55	0·686	—	—	—	—

NYOLCZADIK FEJEZET.

AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK ÉS UTÓDAIK PÉNZVERÉSE. 1235—1308.

II. András halálával a — könnyelmű és pazarló apja rablógazdálkodásával ifjúsága óta szembehelyezkedő, az uralkodóház és ország gazdasági érdekeit mindenkor szeme előtt tartó — ifjú, de megfontolt IV. Béla lépett trónra. Erélyes kézzel látott az ország zilált pénzügyeinek rendezéséhez. Nem kerülte el figyelmét a magyar pénzverés válsága sem és igyekezett a bajokat orvosolni.

Első és legsürgősebb teendője a friesachi denárok forgalmának kiküszöbölése és a magyar pénzek friesachi veretének megszüntetése volt. Uralkodása első éveiben még említik az oklevelek a friesachiakat.¹ Nem tartom lehetetlennek azt sem, hogy a II. András neve alá sorolt éremfajok egyike-másika IV. Béla első uralkodási éveiben verett. 1244 óta azonban eltűnnek a friesachiak. Béla és utódai korában mind gyakrabban szerepelnek okleveleinkben a *királyi denárok* (*denarii regales*, *denarii regis*),² vagy a

¹ 1239: Smič. IV. 97.; 1240: F. IX/7. 657., 1256 és 1270-ben (F. V/1. 80. és W. VII. 443. l.) már csak mint összehasonlítások tárgyai szerepelnek. IV. Béla *egyetlen* oklevele, a mely friesachit említ: 1244. H. o. VI. 42. l.

² 1248: Smič. IV. 374., 1255: F. IV/2. 323., 1292: Kn. M. II. 319., 1296: W. X. 215., 1298: F. VIII/4. 245. l. — „*Denarii nostri*.” 1255: IV. Béla F. IV/3. 284. l. (tévesen 1265. évszámmal. V. ö. Karácsonyi: Hamis okl. 100. l.).

mi evvel egyértelmű, „az országban forgó denárok” (*denarii in regno currentes*,¹ vagy egyszerűen „*denarii currentes pro tempore*”,² „*denarii usuales*”).³

A friesachiak forgalmának megszűnte mellett IV. Béla és utódai korában a veretlen ezüst is kezdi elveszíteni addigi jelentőségét. Az ezüstrúd, a mely a XII. század második és a XIII. század első felében uralkodó szerepet töltött be, mindinkább háttérbe szorult az ezüstpénz mel-

(C. N. H. 229.)

(C. N. H. 228.)

(C. N. H. 280.)

91—93. IV. Béla denárai.

lett. Az ország minden részéből származó forrásaink — a *márka ezüst* mellett — mind sűrűbben emlegetik a *denár-márkát* (*marca denariorum*)⁴ és ismét előtérbe kerül a

¹ 1270: H. o. VI. 170., 1277: F. V/2. 421., 1298: F. VII/4. 245.

² 1253: W. XI. 391., 1261: W. VIII. 5., 1274: Zichy I. 37., 1291: H. o. VII. 217., 1293: H. o. VII. 232., 1306: Anjou. I. 111. 1. „*Denarii pro tempore existentes*.” 1243: F. IV/1. 305. 1.

³ 1291: Kn. M. II. 277., 1296: W. X. 215., (1279—1298 k.): Kn. M. II. 429., 1307: Anjou. I. 135. 1.

⁴ „*Marca denariorum*.” 1245: Smič. IV. 270., 1257: W. VII. 472., 1261: W. VIII. 5., 1271: W. III. 267., 1258 k.: W. VII. 498., 1275: Smič. VI. 139., 1277: Smič. VI. 195, 214., 1279: Zichy I. 42., W. XII. 277., 1280: W. XII. 317., Kubinyi. I. 118., 1281: H. o. VII. 176, H. o. III. 35., 1284: Zichy. I. 57., 1289: Smič. VI. 681., Blagay. 54, 1291: Kn. M. II. 277., 311., W. X. 60., 1295: H. o. VII. 240., 1296: W. XII. 592., 1298: Smič. VII. 307., 1299: H. o. VII. 279.,

pensa.¹ Egyes oklevelek kiemelik, hogy a fizetés *részben ezüstben, részben denárookban*,² mások — s ez különösen érdekes —, hogy *részben mérlegelt, részben számlált denárookban*³ történjék.

Mindez azt bizonyonyítja, hogy a XIII. század második felében a magyar király ezüstpénze ismét mint értékpénz kezd szerepelni, viszont a veretlen ezüst és a súly szerint mért ezüstpénz kezdi elveszteni értékpénz jellegét

(C. N. H 282.)

94. IV. Béla obolusa.

és a többi terméypénzhez hasonlóan *a pénz helyett adott becsűtárgy* természetét ölti fel.

A változás indítóokát mindenesetre a rendezett pénzverésben kell keresnünk és valóban azt látjuk, hogy a magyar ezüstpénz IV. Béla és utódai korában jobb, értékesebb és sokkal kevesebb értékigadozást mutat, mint a megelőző másfélszáz év folyamán.

* * *

1300: W. X. 395., H. o. VIII. 414., 1306: F. VIII/1. 202. l. — „*Marca pecunie (v. in pecunia)*.” 1254: Zichy. I. 7., 1281: W. IX. 337., 1292: W. X. 86., 1323: H. okl. 195. l. — „*Marca usualium monetarum*.” 1297 k.: Kn. M. II. 429. l. „*Marca de pecunia (moneta) numerata*.” 1232: H. o. IV. 13., 1263: Kn. M. I. 497., 1283: Kn. M. II. 172. l.

¹ „*Pensa denariorum*.” 1277: Smič. VI. 198., 1280: Smič. VI. 379., 1310: Kn. M. II. 617. l. stb.

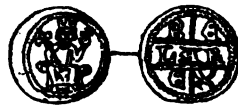
² „*Marcas partim in argenteo, partim in denariis*.” 1263: F. IV. 3. 178., 1269: H. o. VI. 157., Schmauk. 11., 1270: H. o. VI. 171., 1278: W. IV. 173., 1281: W. IX. 308., 1282: Smič. VI. 421. l.

³ „*Marca partim in denariis stateralibus, partim in denariis manutentis*.” 1262: W. V. 271. (tévesen 1290—1301. évszámmal. V. ő. Karácsonyi: Hamis okl. 126.) „*Pecunia ponderata et numerata*.” 1262: W. XI. 524., 1270: Smič. V. 532. l.

„Az árpádkori éremverés IV. Béla uralkodása idején s a következő sorozatokban érte el legmagasabb kifejlődését.¹ Az éremrajz előlapján — az érme legnagyobb részén — ülő királyi alak vagy koronás fő látható,² de más ábrázolások is előfordulnak. A hátlap rajza változatos. Gyakori a címerekép, Magyarország kettős keresztje, néha a királynék címerei.³ Majd — a bécsi denárok hatásaképen — külön-

(C. N. H. 284.)

(C. N. H. 287.)

(C. N. H. 287.)

(C. N. H. 240.)

95—98. IV. Béla pénzei.

böző állatalakok, symbolikus képek és más ábrák jelennek meg az érmeiken. Az érme egy része körirat nélküli, de a köriratós fajok sokkal gyakoribbak, mint II. András idején.

Feltűnő jelenség, hogy IV. László és III. András nem verettek obolusokat,⁴ szemben a II. András, IV. Béla és V. István korabeli gyakorlattal.

¹ Réthy László: C. N. H. I. 30. l. — C. N. H. XIV., XVI., XVII. és XIX. sorozat.

² Az éremrajzok a C. N. H. clichéivel készülvén, a király alakja többször mint hátlaprajz szerepel. Nézetem szerint azonban *mindig* az az előlap, a melyen a király képe van.

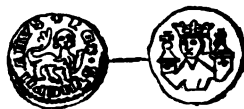
³ V. ö. Hóman Bálint: V. István korabeli liliomos obolus. N. K. 1916. 1—3. l.

⁴ A báni denárok mintájára vert pénzeik obolusairól a 9. fejezetben szólunk.

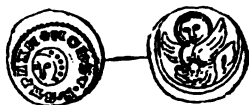
A XIII. század második feléből származó érmek pontos *chronologiai* sorának megállapítása — a II. András pénzeinél kifejtett okok következtében — ma még nem kísérelhető meg. Az egyedüli biztos támaszpont, a metro-

(C. N. H. 285.)

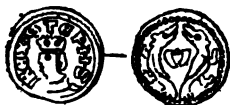
(C. N. H. 287.)

(C. N. H. 288.)

99—101. V. István denárai.

logiai adatok összehasonlítása alapján mindössze annyi állapítható meg, hogy IV. Béla néhány nehezebb éremfaja időrendben megelőzi a könnyebb fajokat, mert súlyuk közelebb áll II. András érmeinek súlyához. Az egyes fajok szoros chronologiai sorrendje pénztörténeti szempontból

(C. N. H. 292.)

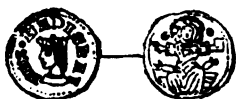
(C. N. H. 293.)

102—103. V. István denárja és obolusa.

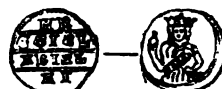
nem is bír nagyobb fontossággal, mert a pénzsúlyokban nagy volt az állandóság.¹

¹ A C. N. H. 248., 251—252., 256., 284., 286., 312—314., 319., 320., 329., 336—337., 358., 360—361., 372—374. sz. érmeiről a báni denárokkal, a C. N. H. 347—354. számúakról a bécsiakkal kapcsolatban szólnunk. A C. N. H. 286. sz. 0,25 g-os súlyával csak mint obolus volna IV. Béla pénzei sorába illeszthető. Lehetséges, hogy III. Béla korából való; előlapja a C. N. H. 263. számúéval rokon.

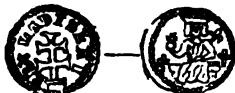
A C. N. H. XVII. sorozatban IV. László érmei közé sorolt 344. sz. denár, a 341—343. és 345—346. sz. obolusok — a mint az a 341. sz.-nak B—E (= Bela) betűiből

(C. N. H. 311.)

(C. N. H. 313.)

(C. N. H. 317.)

(C. N. H. 322.)

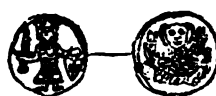
(C. N. H. 335.)

104—108. IV. László denárai.

és a 344—346. sz. friesachias motivumaiból is következtethető —, valamint a C. N. H. 231. számmal rokon C. N. H. 366. és 367. sz. érmek IV. Béla korából valók. III. András könnyebb és finomabb pénzei későbbiek a nehezebeknél.

(C. N. H. 357.)

(C. N. H. 368.)

(C. N. H. 364.)

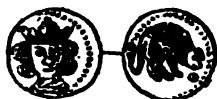
(C. N. H. 377.)

109—112. III. András denárai.

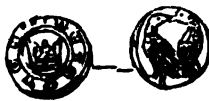
Súlyadataik alapján a XIII. század második feléből és a XIV. század első éveiből való magyar érmek — IV. Béla egyik (C. N. H. 229. sz.), a többinél nehezebb éremfaján kívül — öt súlycsoportba sorozhatók, a mely csoportokon

belül a súlyeltérések az egyes éremfajoknál oly csekélyek, hogy azokat ugyanazon pénzláb alapján vert pénzeknek kell tekintenünk.¹

(C. N. H. 386.)

(C. N. H. 387.)

113—114. Venczel és Ottó denárai.

IV. Béla első, nehezebb éremfajai ötödrészig égetett, a későbbiek tizedrészig égetett, V. István és IV. László összes pénzei, valamint III. Andrásnak a III. súlycsoportba tartozó érmei ismét csak ötödrészig égetett ezüstből verettek. III. Andrásnak IV. csoportbeli érmei tizedrészig, Venczel és Ottó királyok pénzei pedig ismét ötödrészig égetett ezüstből készültek.²

A kiverési súlyt a szokásos 5⁰/₁₀₀-os hozzáadással az egyes csoportoknál következőkben adjuk:

	Átlagsúly	Kiverési súly
	grammban	
C. N. H. 229. sz. érem	0·9068	0·9521 ³
I. csoport	0·7675	0·8058
II. csoport	0·5119	0·5374
III. csoport	0·4854	0·5096
IV. csoport	0·3680	0·3864
V. csoport	0·4237	0·4448

¹ Az egyes adatokat lásd a II. függelékben. A C. N. H. 332., 338—340., 364., 371. és 374. sz. érmekre nincsenek súlyadataim.

² László József IV. Béla és III. András pénzeit szintén „decima combustiō”-soknak, V. István és IV. Lászlót 0·760—0·970, átlagban 0·850—0·860 finomnak mondja. (Történeti Szemle. 1915. 378—379. l.) Ez utóbbi kedvező eredményt vizsgálataim éppen nem igazolták. 0·970 finomságú pénst egyáltalában nem találtam az árpádkori pénzek közt.

³ E nehéz denár verése a friesachi denárok hatására vezethető vissza, a melyeknek súlya 0·977 g volt. (V. ö. a 7. fejezetben mondotakat.) A következőkben e kivételes súlyú (C. N. H. 229. sz.) faj pénzlábal ezért nem is foglalkozunk.

D e n á r			
C. N. H. sz.	Finomság	Darab	Összsúly grammban
229	0·720, 0·760, 0·800	117	106·103
	<i>I. csoport: IV. Béla.</i>		
228	0·780, 0·800, 0·850	3	2·11
230	0·820	2	1·60
253	0·760, 0·800, 0·850	351	269·41
258	0·780, 0·800	7	5·493
	Összátlag	363	278·613
	<i>II. csoport: IV. Béla, V. István.</i>		
234	IV. Béla 0·780, 0·890	30	17·376
235	0·780	2	1·150
237	0·830, 0·880	11	6·525
240	—	1	0·463
241	0·790, 0·830, 0·870	212	103·685
—	—	—	—
244	0·800, 0·850	40	22·518
—	—	—	—
246	0·820, 0·850	540	273·984
249	—	5	2·38
257	—	4	1·69
259	0·860	10	4·955
260	0·780	124	64·86
268	0·880	4	1·845
344	—	87	48·01
—	—	—	—
—	—	—	—
366	—	3	1·125
285	V. István 0·780, 0·800	33	17·888
287	0·760, 0·810	11	5·63
288	—	4	1·75
289	0·760, 0·780	4	2·17
—	—	—	—
—	0·750, 0·800	—	—
292	—	7	3·55
295	—	22	10·57
294	0·820	3	1·205
297	0·760, 0·800	504	256·973
	Összátlag	1661	850·302

Denár			Megfelelő obolus			
Maximalis	Minimalis	Átlag-	C. N. H. sz.	Darab	Össz- súly	Átlag- grammban
súly grammban						
1·15	0·725	0·9068	231	4	1·90	0·475
0·79	0·65	0·703	232	6	2·87	0·478
—	—	0·800	—	—	—	—
1·01	0·60	0·7675	254	2	0·80	0·400
0·83	0·633	0·7847	—	—	—	—
1·01	0·60	0·7675		8	3·67	0·458
0·645	0·40	} 0·5792	236	1	0·31	0·310
0·65	0·50		238	7	1·85	0·264
0·61	0·55	0·483	—	—	—	—
—	—	0·489	242	49	11·46	0·233
0·699	0·38	—	243	3	1·08	0·360
—	—	0·5629	244A	—	—	—
—	—	—	245	14	3·445	0·246
0·651	0·44	0·5073	247	26	6·238	0·239
0·72	0·31	0·476	250	1	0·17	0·170
0·45	0·40	0·422	—	—	—	—
0·58	0·43	0·4955	—	—	—	—
0·64	0·45	0·523	262	38	8·52	0·2242
0·66	0·34	0·461	268A	—	—	—
0·66	0·32	0·551	} 345	24	2·105	0·2425
—	—	—		346	5	1·374
—	—	—	341	2	0·34	0·170
—	—	—	343	2	0·59	0·295
0·40	0·335	0·375	367	4	0·90	0·225
0·68	0·35	0·542	285A	5	0·97	0·194
—	—	0·5118	—	—	—	—
—	—	0·437	—	—	—	—
—	—	0·542	—	—	—	—
—	—	—	290	26	7·515	0·289
—	—	—	291	57	13·60	0·2385
—	—	0·5071	293	2	0·58	0·290
—	—	0·4804	—	—	—	—
0·485	0·36	0·401	—	—	—	—
0·716	0·30	0·5098	298	69	14·108	0·2044
0·77	0·30	0·5119		335	75·155	0·2243

D e n á r						
C.N.H. sz.	Finomság	Darab	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-
			súly grammban			
<i>III. csoport: IV. László, III. András.</i>						
IV. László						
310	0·780, 0·780, 0·830	19	9·558	0·62	0·43	0·503
311	0·760	4	1·655	0·44	0·365	0·4137
315	0·780	3	1·44	—	—	0·480
316	0·810	4	1·722	—	—	0·430
317	0·790	4	1·90	—	—	0·475
318	—	1	0·415	—	—	0·415
321	—	2	0·82	—	—	0·410
322	—	2	0·87	—	—	0·435
323	0·760, 0·800 .	4	2·04	—	—	0·510
324	—	5	2·25	—	—	0·450
325	—	1	0·47	—	—	0·470
326	—	2	0·93	0·51	0·42	0·465
327	—	1	0·42	—	—	0·420
328	0·750, 0·800 .	5	2·59	—	—	0·518
330	0·780	3	1·548	—	—	0·516
331	0·800	3	1·48	—	—	0·493
333	—	1	0·51	—	—	0·510
III. András						
362	0·760	7	3·708	0·695	0·32	0·5297
368	—	5	2·79	0·73	0·31	0·558
369	0·810	3	1·38	0·61	0·34	0·460
370	0·850, 0·880 .	8	3·848	0·55	0·40	0·481
381	0·780, 0·800 .	3	1·35	0·48	0·43	0·450
	Összátlag . .	90	43·694	0·73	0·31	0·4854
<i>IV. csoport: III. András.</i>						
367	0·790, 0·800 .	6	2·254	0·435	0·31	0·3756
359	—	3	1·13	—	—	0·3766
363	0·860	5	1·565	0·34	0·295	0·313
365	0·860, 0·900 .	3	1·065	0·39	0·295	0·355
375	0·780	4	1·448	0·39	0·298	0·362
376	—	1	0·40	—	—	0·400
377	—	1	0·34	—	—	0·340
378	0·800, 0·850 .	2	0·86	—	—	0·430
379	0·900	2	0·86	0·49	0·37	0·430
379A	—	1	0·38	—	—	0·380
380	0·800	1	0·37	—	—	0·370
	Összátlag . .	29	10·672	0·49	0·295	0·368

D e n á r						
C N. H. sz.	Finomság	Darab	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-
			súly grammban			
<i>V. csoport: Venczel, Ottó.</i>						
	Venczel					
382	—	103	41·27	—	—	0·4006
383	0·760 0·800 0·830	256	105·34	—	—	0·4114
384	—	24	10·225	0·48	0·345	0·426
385	—	503	219·014	0·455	0·409	0·4354
386 ¹	—	404	170·645	0·50	0·44	0·4223
	Ottó					
387	0·800	3	1·36	0·55	0·37	0·453
	Összátlag . .	1293	547·854	0·55	0·345	0·4237

A pénzverés alapsúlya IV. Béla és V. István alatt a régi *magyar márka*, IV. László óta pedig a *budai márka* lévén, a pénzláb a XIII. század második felében a túlordalt lévő táblázat szerint alakult.

IV. Béla korában a II. András nehéz pénzeihez közel álló nehezebb éremfajokat korán felváltották a könnyebb pénzláb alapján, de „*finom ezüst*”-ből vert kis denárok (denarii parvi).³ Ezek a 11 pensás pénzláb alapján vert kisebb denárok a forgalomban — mérlegelve — *valódi fémértéküknek megfelelően*, a tizedrészig égetett ezüst értékében forogtak. Egy márka mérlegelt denár egy márka finom (0·900) ezüsstel egyértékűnek tekintett.³ *Névértékük* azonban jóval magasabban volt megállapítva. IV. Béla egy 1248-iki oklevele szerint ugyanis e denárokból 8 pensa, vagyis 320 darab 1 márka finom ezüsstel azonosnak tekintett.⁴ A kincstár tehát 1 márka finom

¹ Obolusát lásd: C. N. H. Pótl. 57. [386A] sz. alatt.

² IV. Béla 1267-iki oklevelében: F. IV/3. 406. l.

³ „... marcas... cum denariis regalibus ad pondus vel argento decime combustionis.” 1258: W. II. 299., 1259: Ph. II. 308., W. II. 316. l. — „... marcas in argento decime combustionis vel in denariis stateralibus.” 1269: W. VIII. 242. l.

⁴ 1248: „20 marcas in moneta nostra, pro qualibet marca octo pensas vel in argento cuius decima pars comburetur.” W. VII. 286. l.

	Pensa-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
<i>I. csoport: IV. Béla.</i>				
1 márka 0·800 finom ezüst	7 ¹ / ₄	290	233·3533	186·683
1 pensa	1	40	32·1866	25·7492
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·8046	0·6437
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·4023	0·3218
<i>II. csoport: IV. Béla</i>				
1 márka 0·900 finom ezüst	11	440	233·3533	210·018
1 pensa	1	40	21·2139	19·0925
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·5303	0·4773
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·2651	0·2386
<i>II. csoport: V. István.</i>				
1 márka 0·800 finom ezüst	11	440	233·3533	186·683
1 pensa	1	40	21·2139	19·9711
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·5303	0·4242
1 obolus	1 ¹ / ₈₀	1 ¹ / ₂	0·2651	0·2121
<i>III. csoport: IV. László. III. András.</i>				
1 márka 0·800 finom ezüst	12	480	245·53779	196·4302
1 pensa	1	40	20·4615	16·3691
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·5115	0·4092
<i>IV. csoport: III. András.</i>				
1 márka 0·900 finom ezüst	16	640	245·53779	220·98402
1 pensa	1	40	15·3461	13·8115
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·3836	0·3452
<i>V. csoport: Venczel. Ottó.</i>				
1 márka 0·800 finom ezüst	14	560	245·53779	196·4302
1 pensa	1	40	17·5384	14·0307
1 denár	1 ¹ / ₄₀	1	0·4384	0·3507

ezüstért csak 8 pensányi denárt adott, a mi 1 márka ezüstenél (210·018—152·74 =) 57·278 g színezüst, vagyis 37·5% nyereséget jelent.

A pénzek finomsága és értéke V. István idején csökkent, bár súlyuk azonos maradt. A denárok finomsági fokát a fennmaradt pénzek finomságával egyezően határozza meg V. Istvánnak a szászok részére 1271-ben kiadott kiváltságlevele, mondván, hogy a *királyi pénznek ötöd-részig égetett ezüstből kell készülnie*.¹ A pénzsúly csökkentése IV. László idején az új pénzverési alapsúly, a budai márka behozatalával van kapcsolatban, a melyből 12 pensát, vagyis 480 denárt vertek. A forgalomban e pénzfajok időnként és helyenként, úgy látszik, változó árfolyamban forogtak,² e változások minőségéről azonban nincsenek adataink.

III. András uralkodása végén márkaként 16 pensás könnyebb pénzlábra tért át. Az új könnyű pénzeket azonban az ő korábbi és IV. László pénzeinél finomabb, tized-részig égetett ezüstből verette. Az 1298: XXXVII. t.-cz. akként rendelkezik, hogy két esztendeig ötödrészig, később tized-részig égetett ezüstből készüljenek a denárok.³ Ez alapon III. András könnyebb és finomabb éremfajait uralkodása utolsó éveire kell tennünk. Venczel és Ottó ismét nehe-

¹ „Volumus etiam monetam quinte esse combustionis.” Bárdosy. 109. l.

² 1279: „3 pondera in denariis, sicut curret pro tribus ponderibus.” F. V/2. 591. l. — 1282: „3 marcas fini argenti vel denarios usuales tanti valoris.” Kn. M. II. 155. l. — 1291: „4 pondera in denariis, prout tunc in provincia current.” Zimm.—Werner. I. 170. l. — 1292: „in argento vel moneta regali in extimacione, qua current communiter tunc in regno.” Kn. M. II. 319. l. — 1294: „feronem usualium monetarum tunc temporis ad valorem mercimonialis argenti in civitate Strigoniensi currentis.” Kn. M. II. 350. l.

³ „Statuimus etiam ut per totum regnum una regalis et celebris sit moneta, quinquialitate combustum ad duos annos; in reliquis vero annis ex argento decime combustionis confecta, per omnes regni civitates et villas, fora conti [. . .] currere debeat.” Dóry Ferencz olvasása I. Ulászló 1440. évi átiratából. A [pontosított helyen] 2·4 cm-es hiány van. (Dóry Ferencz barátom szíves közlése.) — Kovachich (Sylogoe 39. l.) a hiányt „continentes valorem certum”-ra egészíti ki.

zebb, 14 pensás pénzláb alapján, ötödrészig égetett ezüstből verették denáraikat.

* * *

A XIII. század második felének pénzverése úgy a pénzek külső előállítása, mint belső értéke és a pénzláb állandósága tekintetében nagy haladást mutat a XII. század és a XIII. század első felének pénzveréséhez képest. Különösen IV. Béla és III. András korában észlelhető a reformokra, a jó és értékes pénz állandósítására irányuló törekvés. Pénzeik finomsága a legjobb XI. századi obolusok finomságának felel meg. A rendezett pénzverés eredménye a friesachi denárok és a veretlen ezüst forgalmának korlátozása lett. Királyainkból azonban hiányzott a reformok következetes keresztülviteléhez szükséges erély. Sem IV. Béla, sem utódai nem szüntették meg, mert nem találták módját, hogyan szüntessék meg, a pénzérték ingadozásának valódi okát, az évi pénzüjtás rendszerét. E rendszer fenntartása mellett pedig elkerülhetetlen volt, hogy gyengébb uralkodók ki ne használják a rosszabb minőségű pénz kibocsátásában rejlő jövedelmi forrást. Ily körülmények közt nem csodálható, hogy hazánkban az V. István és IV. László korában értékben tetemesen alábbszállt királyi pénz mellett ismét annál többet érő idegen pénzek jöttek forgalomba.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A BÁNI DENÁROK.¹

1255—1325.

A XII. századi Németország nagy történetírója, Babenberg Ottó herceg, freisingeni püspök — Magyarországról és a magyar király nagy hatalmáról irván — kiemeli, hogy *az ország területén rajta kívül senki sem verethet pénzt.*² A nyugati államok és Magyarország XI—XII. századi pénzverésének legjellemzőbb különbsége, hogy míg amott — a hűbérrendszer természetes következményeképen — más felségjogokkal egyetemben a pénzverés joga is átháramlott a világi és egyházi tartományurakra, addig nálunk az uralkodón kívül senki sem veretett pénzt. A XI. században Béla és Géza herczegek sem mint pénzverési joggal felruházott tartományurak, hanem mint országrészükknek az összes felségjogokat gyakorló uralkodói, a királyhoz hasonlóan éltek pénzverési jogukkal.

A magyar királyi pénz érvénye az egész ország, tehát Szlavónia (a mai kapelláninenni Horvátország) területére is kiterjedt. Horvátország (a kapellántúli és tengermelléki

¹ IRODALOM: N u b e r, C. F.: Beitrag zur Chronologie Slavonischer Münzen. (Wissenschaftl. Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. VI Wien, 1899. 467—477. l.) — T r u h e l k a, Ćiro: Die slavonischen Banaldenare. (U. ott VI. 328—466 l.) — B r u n ű m i d J ó z s e f: A legrégibb horvát pénzek. (N. K. 1905. 1—5. l.) Mindhárom dolgozat eredetileg horvát nyelven jelent meg. — ifj. F r e y I m r e: Zombori régipénz lelet. (Bács-Bodrog vármegyei Történeti Társulat évkönyve. XXV. 1909. 62—75. l.)

² „Nullusque in tam spacioso ambitu, rege excepto monetam vel theloneum habere audeat.” (Gesta Friderici. I. cap. 32.)

megyék) és Dalmácia azonban pénzverés és pénzforgalom tekintetében az Anjouk koráig teljesen függetlenek voltak az anyaországtól. Dalmácia kereskedelmi forgalma a magyar uralom idején is inkább délkelet és nyugat, mint északra felé irányult. Horvát- és Dalmátországban a XI—XIII. században a régi horvát uralkodók és a velencei uralom idején meghonosodott byzánczi arany¹ és velencei ezüstpénz — denár és garas² — voltak az állandó fizetési eszközök.³

¹ Truhelka id. m. 328. l. „Solidus romanatus.” 1119: Smič. II. 31. l. — „Romanatus auri.” 1209: U. o. III. 96., 1212: U. o. III. 112. l. — „Romanatus.” 1206: U. o. III. 59., 1224: U. o. III. 237., 1229: W. XI. 213., 1250: W. VII. 317., 1251: Smič. IV. 461., 1271 U. o. V. 586., 1276: U. o. VI. 159. l. — „Bizancius.” 1215: Smič. III. 131. l. — „Perperi (yperperi) aurei.” 1207: Smič. III. 63., 1209: U. o. III. 83., 1216: U. o. III. 143., 1232: W. XI. 255. l. — „Perperi (yperperi).” 1208 és 1296 közt: Smič. III. 80., 133., 144., 236., 308., 413., IV. 8., 39., 99., 290., 417., 555., V. 136., 194., 457., VI. 465., 700., VII. 54., 145., 244. l. stb.

² „Libra denariorum [Venetorum] parvorum.” 1229—1300 közt: W. XI. 213., Smič. III. 356., 404., IV. 31., 159., 273., 340., 450., 509., V. 90., 140., 339., 502., VI. 48., 172., 337., 464., 629., VII. 132., 259., 387. l. stb. — „Libra (solidus) denariorum grossorum.” 1246—1299: Smič. IV. 301., V. 3., 238., 524., VI. 33., 297., 443., 521., 700., VII. 137., 228., 328. l. stb.

³ Luschin (Der Fund von Žažvič. N. Zschr. XXXIII. 1902. 165—188. l.) — a Rupp. V. tábla: 128—130 sz. érmekkel (a melyeket egyébként Réthy már nem vett fel a magyar érmek sorába) és néhány „Spalatino” feliratú pénzzel foglalkozva — felteszi, hogy azok őstypusát Imre király korában Spalatóban verték volna. Brunšmid (id. m. 2. l.) ezzel szemben — igen helyesen — arra az álláspontra helyezkedik, hogy ezeket a XIII. sz. második felében verték Spalatóban. Ez idő előtt Horvát- és Dalmátországban pénzverésről nem tudunk. A velencei pénz nemcsak ott, hanem az egész Balkán-félszigeten általánosan használt pénz volt. Az első bolgár és szerb pénzek is — II. Asen Mihály (1246—1257). illetve II. Uros István (1282—1321) idején — a velencei matapánok mintájára verettek. (V. ö. Kállay Béni: A szerbek története. I. Budapest, 1877. 156—159. l. — Brunšmid id. m. 1. l. és Jireček, Constantin: Staat u. Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Denkschriften d. Kais. Akad. d. Wissensch. LVI. Wien, 1912. 63—64. l.) A magyar királyok közül I. Károly Róbert és Nagy Lajos verettek Dalmácia és Szerbia részére külön pénzeket (C. N. H. II. 61., 102. A—D., 103., 104., 106. sz. érmek).

Horvátország és Dalmácia — Szent László és Kálmán magyar királyok által történt meghódításuk óta — szoros kormányzati kapcsolatba kerültek az 1087—1090 közt megszállott¹ Szlavóniával és a Dráva-Száva közének két magyar megyéjével. A bán — Horvát-, Tót- és Dalmátországok bánja — kormányozta Dalmát- és Horvátországot, (a mai Horvátország törzsét alkotó) Szlavóniát és a dráván-túli magyar megyék közül Valkót és Pozsegát. A pénzverés és pénzforgalom tekintetében azonban — a Horvátországtól geographiailag és történetileg is különálló — Szlavónia semmi kapcsolatban sem volt Horvát- és Dalmátországokkal.

Szlavóniában csakúgy, mint Magyarország egyéb részein, a XII. század végéig a magyar királyi pénz volt a törvényes fizetési eszköz. Forrásaink — oklevelek és leletek — bizonyítják, hogy Szlavónia e tekintetben semmi autonómiával sem rendelkezett.

A XIII. század első felében találkozunk azokkal a jelenségekkel, a melyek a particularis szlavóniai pénzverés első nyomaiul tekinthetők. A század első évtizedeiben — a mikor a magyar oklevelek a pénzösszegeket rendszerint veretlen ezüstben (marca, marca argenti) fejezik ki és a pensa csak elvétve kerül elő² a forrásokban — a szlavóniai oklevelekben általános a *pensa* használata.³ Világos bizonyítéka ez annak, hogy míg a szorosán vett Magyarország területén az ezüstrúdvaluta kiszorította az ezüstpénzvalutát, addig *Szlavóniában a vert pénz forgalma fenntaradt.*

A XIII. század első felében Szlavóniában a *friesachi denárok* forgalma általános volt,⁴ sőt annak is nyoma van,

¹ V. ö. Hóman Bálint: A zágrábi püspökség alapítási éve. Budapest, 1910. 28—48. l.

² 1211: Ph. X. 506. l.

³ 1211: Tk. Ep. I. 26., 1213: Tk. Ep. I. 28., 1220 k: H. o. VIII. 17., 1221: Smič. III. 206., 1232: Smič. III. 368., 1242: W. XI. 324., 1249: Blagay. 12., 1252: Smič. IV. 516., 1253: Smič. IV. 543., 1255: F. IV/2. 344. l. stb.

⁴ 1211: Smič. III. 104., 1213: Smič. III. 116., Tk. Ep. I. 28., 1224: Zmič. III. 241. 1239 (Zala m.): Smič. IV. 97. l. stb. A 3500 darabból

hogy a friesachiak magyarországi forgalma és a friesachi típusú magyar pénzek verése is innét indult ki.

Említettük, hogy a friesachiak elterjedését nem kis részben segítette elő Andrásnak meráni Gertruddal kötött házassága. András pedig Imre király korában — a friesachi pénz hazájával, Karinthiával, szomszédos — Szlavónia és Horvátország hercege volt (1196—1205-ig). A legújabb kutatások kiderítették, hogy *ő első friesachi típusú denárokat* — a C. N. H. 197., 198. és 203. sz. alatti s valószínűleg más érmeket is — még e minőségében verette. Ezek az *Andreas D[ux], Andreas D[ux] Cr[oa]tie* feliratú érmeek voltak az *első szlavóniai veretű magyar pénzek*.¹

C. N. H. 197.

C. N. H. 203.

115—116. András herceg szlavón veretei.

A friesachiak forgalmával és a hercegi denárokkal függ össze a zágrábi püspökségnek II. Andrástól adományozott kiváltsága. E szerint a püspökség területére a király pénzváltóinak pénzváltás gyakorlása végett belépniök — szigorú büntetés terhe mellett — nem szabad. Még akkor sem, ha — a mi eddig sohasem történt — a király utódai a hercegség vagy bánóság területén *királyi pénzt* veretnének. Ezt a pénzt a püspök népei nem kötelesek elfogadni.²

álló ostrovói lelet túlnyomó részben friesachiakból állt (N. K. 1906. 154. l.), Verőcze megyében 600 friesachiból álló lelet került elő. (Arch. Ért. V. 1871. 45—46 l.)

¹ Brunšmid id. m. 3—5. l. — Korábban a *h*-*R*-jegyű báni denárokat — a siglát *h[emericus] R[ex]*-re magyarázva — Imre pénzeinek s az első szlavón vereteknek tartották. Nuber (id. m.) és Truhelka (id. m.) kutatásai azonban kiderítették, hogy a báni denárok verésének kezdete IV. Béla korára esik és a *h*-*R*-jegyű pénzek is e korból valók.

² 1217: „Istud specialius adiciendo statuimus, quod licet nunquam *moneta regalís* in regno banatus sive ducatus facta fuerit ab aliquo

Ez a kiváltság a zágrábi püspök népeit a *királyi pénz* beváltásának és használatának kényszere alól menti fel, tehát engedélyt ad más pénzek — nyilván friesachiak és szlavón hercegi pénzek — használatára. Teljesen azonos értelmű kiváltságot kapott Pozsony városa 1323-ban I. Károlytól, a ki felmentette a pozsonyiakat a királyi pénz kényszerbeváltásának terhe alól és megengedte, hogy bárminő pénzt (persze a bécsi denárokat értik alatta) szabadon használhassanak.¹ Mindkét kiváltság célja egy nagy — s a XII—XIII. századi magyar pénzviszonyok mellett gyakran igazságtalanul súlyos — adóteher alól való mentesség adása volt. Szlavónia államjogi különállására következtetni ez oklevélből éppúgy nem szabad, a mint senkinek sem jutna eszébe Károly oklevele alapján Pozsony városának államjogi különállásáról elmélkedni.²

rege, tamen a successoribus nostris si fieri contingeret, quod non credimus, populus ecclesie tam episcopi, quam capituli, mercimonia sua vendendo vel emendo, dare non compellantur pro eadem, nec etiam monetarii ad aliquod forum episcopi, causa exercende monete, accedere aliquomodo presumant. Et si inventi fuerint, per quadraginta dies capti ab officialibus episcopi in carcere detineantur, omnes res, quas tunc erga se habent, amittentes.“ Smič. III. 148. l.

¹ „Licet in prescriptis Posoniensibus libertatibus expresse continebatur, ut monetarios nostros, simul et monetam nostram, quoties in regno nostro fuisset renovata, in medio ipsorum acceptare debuissent, tamen nos de largiflua pietate nostra concessimus eisdem, ut monetam nostram in medium ipsorum suscipere et acceptare contra eorum voluntatem non teneantur, sed quolibet denariorum genere, quocunque voluerint, liberam habeant perfruendi facultatem.“ F. VIII/2. 9. l.

² Brunšmid (N. K. 1905. 2—3. l.) — egyes horvát tudósokat annyira jellemző chauvinizmussal — messzemenő következtetéseket fűz ez oklevélhez. Még azt is kétségbevonja, hogy a magyar királynak joga lett volna (!!) Szlavóniában (mint ő mondja: Horvátországban) pénzt veretni. Eltekintve attól, hogy Brunšmid a zágrábi püspökség népeire vonatkozó kiváltságokat egész Szlavónia lakosságára, a zágrábi püspök birtokainak immunitását a pénzváltók megjelenése alól egész Szlavóniára ki akarja terjeszteni, következtetései alapjukban tévesek. A hercegek és később a bánok Szlavóniában nem mint önálló fejedelmek, hanem a magyar király nevében, annak megbízásából gyakorolták a pénzverés jogát, mint ezt a horvát Truhelka (id. m. 330—332. l.) is helyesen megállapítja. Az ő tárgyilagos és az igazságnak megfelelő előadása kellő értékére szállítja Brunšmid tendenciózusan naiv érvelését.

Vajjon II. András hercegi pénzverésének volt-e folytatása az ő király korában, ma még teljes bizonyossággal megállapítani nem tudjuk. A zágrábi püspökség fenti 1217. évi oklevele arra látszik mutatni, hogy volt és egyes András korabeli pénzeken a szlavón pénzeket jellemző éremképek, csillag és félhold stb. jelentkezése (C. N. H. 190., 201—202., 203., 309. sz. érmek) szintén ezt látszanak bizonyítani. Szlavónia fő forgalmi pénze azonban IV. Béla koráig a friesachi denár volt.

C. N. H. 190.

C. N. H. 309.

117—118. Szlavón eredetre valló II. András korabeli denárok.

A magyar királyi pénzverésnek a XIII. század második tizedében megindult decentralisatiója több pénzverőkamara felállítását eredményezte. 1255 előtti időkből valók oklevelekből értesülünk egy csanádegyházmegyei, a szerémi és a budai pénzverőkamarák működéséről a régi esztergomi kamara mellett.¹ E decentralizálás következménye volt a szlavóniai báni kamara felállítása is.

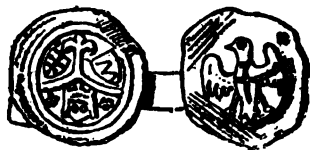
IV. Béla királynak 1256. évi oklevele említi először az István bán fenhatósága alá tartozó pekreczi kamarát, azzal kapcsolatban, hogy az ottani pénzverés jövedelmének tizedjogát az esztergomi érsek részére biztosítja.² A szla-

¹ V. ö. erről a 12. és 13. fejezetben mondottakat. A szerémi kamara — mint Truhelka is helyesen megállapította (id. m. 355. l.) — nem tartozott a bán fenhatósága alá, hanem mint a szorosán vett Magyarország területén levő kamara, mindig királyi, később eladományozás folytán királynői kamara volt. Az Anjoukorban a király a pécsi kamarával együtt adta bérbe. V. ö. Szekfű: T. T. 1911. 24. l.

² Kn. M. 438. l.: „in camera de Pucruh“. — A Kn. M. I. 439. l.-on közölt hasonló tartalmú, de bővített szövegű oklevél, a mely „camera de Ultra Drawa“-t említ, 1272-ben egy pör alkalmával készített hamisítvány. V. ö. Hóman Bálint: Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár (Turul, 1916.).

vóniai kamara alapítója Gútkeled-nembeli István bán volt, a kinek pénzeit még hetven évvel később is, mint a régi jó báni denárok mintaképét emlegetik.¹ István bán, aki 1248—1259-ig volt bán s 1254—1258-ig egyúttal Styria kapitánya, ez utóbbi minőségében Styria részére is veregett a magyar címerrel és saját címerével ellátott ezüst-denárokat.²

Pénzverésének kezdetét 1255-re tehetjük. Ez évben említik okleveleink először a drávántúli „lucrum camerae“-t. E mellett István pénzverése — mint látni fogjuk — stájer hatásra mutat,³ már pedig ő csak 1254-ben lett Styria kapitánya.

(C. N. H. 356.)

119. Gútkeled István bán styriai denárja.

István utóda a szlavón kamara székhelyét Zágrábba helyezte át.⁴ 1260-ban említik először okleveleink a *zágrábi denárokat*.⁵ A kamarát ezóta *zágrábi kamara* és *dráván-*

¹ 1323: „ad pondus denariorum banalium antiquorum, quos Stephanus quondam banus, tempore domini Bele regis... cudi fecerat.“ Anjou. II. 60. l.

² V. ö. Luschin: Beiträge zur Münzgeschichte der Steiermark im Mittelalter. (N. Zeitschr. XI. 1879. 256. l. és VIII. tábla 5. rajz.) Réthy: C. N. H. 356. sz. érem leírása.

³ Erről a 12. fejezet végén bővebben szólunk.

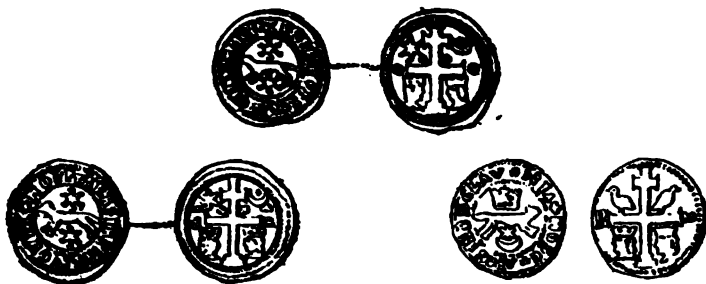
⁴ A szlavón kamara első székhelye a pozsegamegyei *Pakrácz*, vagy mint régebben nevezték *Pekrecz* (Pökröcz), a középkorban Kőrös megyéhez tartozott (Csánki Dező: Kőrösmegye a XV. században. Budapest, 1893. 36—42., 59., 77., 104. l.). Ez magyarázza meg, miért tette épp ezt a várost pénzverője székhelyévé Gútkeled István, a ki úgy látszik szívesen tartózkodott Kőrös megyében. Kőrösmegyei birtoka — a Garich várhoz tartozó — Berstyanovc nem esett messze Pakráctól (Csánki id. m. 28. l. és Karácsonyi János: Magyar nemzetségek. III. 66—67. l.) s magát Kőrös városát is ő alapította. (F. IV/2. 164—166. l.)

⁵ 1260: „15 pensis denariorum Zagrabensium.“ Smič. V. 183. l. — 1261: „denariorum Zagrabensium“ Smič. V. 193. l. stb.

túli kamara néven említik.¹ A szlavón pénzt 1272 óta — a zágrábi denár elnevezés mellett, majd később azt teljesen kiszorítva — *báni denároknak* (denarii banales) nevezték.²

A báni kamara eredetében királyi kamara volt s a bán mint a király megbízottja gyakorolta a pénzverés jogát. A pénzverési jövedelem is a királyt illette meg s csak később szállt adomány útján a bánra.³

A báni denárok éremrajza — közel egy évszázadig (1255—1349) tartó verésük idején — állandó volt. Az előlapon: a belső körben jobbra, később balra futó nyest két

120—122. Báni denárok.

csillag, majd korona és csillag közt. A két gyöngy- vagy vonalkör közt: *Moneta regis p[ro] Sclavonia* felirat. Nehány éremfajból *Moneta ducis p[ro] Sclavonia* feliratú példányok is verettek. A hátlap rajza kettős kereszt, alsó szára alatt

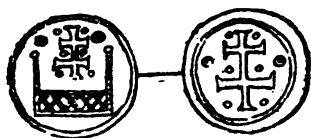
¹ 1270: „Prencholo comiti camere Zagrabiensis.“ W. VIII. 327. l. — 1294: „cameram nostram de Zagrab.“ Truhelka id. m. 460. l. — 1272: „camere ultra Drawam.“ Kn. M. I. 595. és 596—597. l. V. ö. Truhelka: id. m. 334. l.

² Először: 1272: Tk. Civ. I. 46. l. — 1273: Blagay. 23., Smič. VI. 30. l. stb. — A W. XI. 156. l. közölt (?1219. évi) oklevél — mint Karácsonyi (Hamis okl. Pótl. 46. l.) a benne említett személyekről megállapította — 1300 tájáról való.

³ A pénzverési jövedelem 1272-ben történt eladományozásáról Kn. M. I. 595. l. (v. ö. a 12. fejezetet). III. András 1294-ben is „cameram nostram de Zagrabia“-ról szól. Truhelka. 460. l. V. ö. még Truhelka helyes megjegyzéseit erről. (Id. m. 330—332. l.) Legeclatásabb bizonyítéka azonban ennek a báni denárok „moneta regis pro Slavonia“ felirata.

két egymással szembenézõ koronás fej (a király és herceg feje?). A kereszt felsõ szárának két végében csillag, illetve félhold, alsó szárának két végén változó jegyek, betûk vannak.¹ Az éremrajz nyestje, csillaga és félholdja Szlavónia címereképébõl került a pénzekre.² A kettõs kereszt a magyar államcímertõl részben.

(C. N. H. 179.)

(C. N. H. 309.)

123—124. A báni denárakra õstypusa II. András pénzein.

Az állandó éremrajz mellett a kettõs kereszt alsó szárának két végében látható jegyek és betûk változása szerint különbözõ vereteket különböztethetünk meg.

E veretek chronológiai sorrendjét illetõleg Nuber és Truhelka — egymástól függetlenül végzett kutatásainak eredménye az, hogy — a késõbbieket mellõzve —

- a körös, liliomos, madaras és h—R jegyûek IV. Béla;
- az S—R, R—S jegyûek V. István (Nuber szerint S—L is);
- az L—R, R—L „ IV. László;

¹ Truhelka id. m. 405—46. l. Frey Imrének (id. m. 64. l.) az a feltevése, mintha a két fõs és kettõs kereszt oldal lett volna az elõlap, téves és indokolatlan az a feltevése is, hogy a báni denárok elõképe a C. N. H. 248. sz. érem lett volna. Ellenkezõleg ez az érem készült azok mintájára. A báni denárok hátlaprajzának õstypusa a C. N. H. 179., 190. és 309. sz. érmek reversén, illetve aversén látható. A két éremrajz összeolvasztásából jött létre a báni denárok ismert rajza.

² Truhelka. 370—371. l. Bruněmid id. m. 4. l.

az R—A, A—R jegyűek III. András;
 az O—T „ Ottó;
 a K—S, S—K „ I. Károly és Babonics István bán
 (1310—8);
 a K—I, I—K „ I. Károly és Babonics Iván bán
 (1313—23)

korabeli veretek.¹

A IV. Béla kori veretek időrendje Nuber szerint:

⊙ ————— ⊙ = zágrábi veret

⊕ ————— ⊕ = ? veret

☉ ————— ☉ = ? veret

h ————— R = h(ungariae) R(ex).

Nuber eredményeit — két pont kivételével — teljes egészükben magamévá teszem. Leletbizonyítékai és a rajzból levont következtetései teljesen meggyőznek azok helyességéről. Az S—L jegyű pénzen — Nuber feltevése szerint — az S(tephanus) Istvánt, az L(adislaus) Lászlót jelent s utóbbi IV. Lászlót, mint Szlavónia hercegét jelöli. Azonban László sohasem volt Szlavónia hercege s a pénzfajtsúlya is IV. László korába utalja. Ezért azt IV. László és Vodicsai István bán pénzének kell tartanunk.² A IV. Béla kori pénzek közül pedig — úgy a leletbizonyítékok, mint a pakráczzi és zágrábi kamaráról megállapított tények alapján — a *liliomos* veretet kell az első és a *körös* zágrábi veretet a második kibocsátásnak tartanom. A zágrábi veret nem lehet az első, mert 1255 és 1259 közt még Pakráczon verték a báni denárokat. A leletekben a két éremfaj számaránya a következő:

¹ Truhelka id. m. 383—384. l. Nuber id. m. 476. l.

² Truhelka (id. m. 415. l.) is László korbelinek tartja.

	liliomos	körös
A lelet ¹	10 drb	68 drb
B lelet ¹	106 „	297 „
C lelet ¹	43 „	102 „
Margitszigeti lelet ²	4 „	11 „

Minden bizonynyal a liliomos jegyű korábbi veretet kell István bán pakráczai denárjának tartanunk.³

A báni denárok metrologiai és finomsági adatait Truhelka mérései alapján⁴ következő táblázatban állíthatjuk össze :

Uralkodó	Jegy	Finomság	Max.	Min.	Átlag-	
			súly grammban			
IV. Béla 1255 – 1259	 — 	0·928	1·04	0·82	0·957	
	1260-tól	 — 	0·918	0·95	0·80	0·930
	 — 	0·884	0·94	0·882	0·900	
	h—R	0·908	1·15	0·87	0·932	
V. István	S—R	0·908	1·07	0·71	0·920	
IV. László	R—L, L—R	0·815	1·04	0·77	0·820	
	L—S	—	0·74	0·65	0·700	
III. András	R—A, A—R	—	[0·75]	0·71	0·750	
I. Károly.	K—S	0·848	[0·783]	0·762	0·783	
	K—I	0·826	0·96	0·744	0·790	

¹ Nuber id. m. 470—471. l.

² Arch. Ért. XIV. 1894. 62. l.

³ A liliomos veret elsőse mellett szólhat az is, hogy Gútkeled István styriai (C. N. H. 356. sz.) pénzén egy *liliom* választja el a két czimert egymástól.

⁴ Id. m. 385—389. l. és 405—423. l.

IV. Béla és V. István korában a báni denárok átlagsúlya 0·900 és 0·957 g közt ingadozik, az öt éremfaj átlagának középszáma 0·9278 g, a mi a szokásos 5°/_o-os hozzáadással *kiverési átlagsúlyul 0·974 g-ot ad*. Finomságuk — 0·900-on felül lévén — az egykorú technikai készség mellett *15 latos, vagyis tizenhatodrészig égetett* (sedecima combustió) *ezüstnek felel meg*.¹ A pénzláb tehát a következő volt:

	Pensa-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
1 márka 0·938 finom ezüst	6	240	233·3533	218·768
1 pensa	1	40	38·8922	36·4613
1 báni denár	$\frac{1}{40}$	1	0·9723	0·9115

Egy márka tizenhatodrészig égetett ezüstből tehát 6 pensát, vagyis 240 darab báni denárt vertek. Pontosán fedi ez eredményt egy okleveles adatunk, mely szerint a berényi hospesek az addig fizetett 3 pondus ezüst helyett 15 báni denár fizetésére köteleztettek. 3 pondus = 15 denár, tehát 1 márka = 48 pondus = 240 denár.²

IV. László, III. András és Károly Róbert korában a báni denárok átlagsúlya 0·70—0·82 g közt ingadozik. Az átlagsúlyok középszámát — IV. László *L—S* jegyű denárainak mindössze egy-két darabból kiszámított átlagát mellőzve — 0·785 g-ban állapíthatjuk meg, a minnek az 5°/_o-os hozzáadással *0·824 g-os kiverési súly felel meg*. A finomság is csökkent e korban s már csak az octava combustio (0·875 finomság) határain mozog.³

¹ Truheika 0·900-ra teszi a finomságot, nem véve figyelembe a középkori finomítás lehetőségeit.

² 1269. *Béla szlavón hg.*: „pro tribus ponderibus, que prius cum statera persolvebant, 15 denarios banales solvere teneantur.“ Smič. V. 519. I. V. ő. F. IV/3. 201. I. 15 banálisnak a *súlya* 3 pondus volt, de — 15 latos ezüstből készülvén — értéke több volt 3 pondus finom ezüsthél.

³ A valóságban 0·831—0·840 finomság a középkorban 0·875-nek tekintetett.

A pénzláb e korban így alakult:

	Pensa-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
1 márka 0·875 finom ezüst	7	280	233·3533	204·18414
1 pensa	1	40	33·33618	29·16916
1 báni denár	$\frac{1}{40}$	1	0·8334	0·7292

Az új, könnyebb pénzláb alapján tehát egy márka nyolczadrészig égetett ezüstből 7 pensát, vagyis 280 darab báni denárt vertek.

Az első báni denárok a friesachiak súlyában és finomságában verettek. A sedecima combustiós vagy 15 latos ezüst hazánkban az Árpádkorban nem volt használatos. A báni denár finomsága felülmúlta a legjobb XI. századi és IV. Béla kori pénzek finomsági fokát. Ha ennek czélját keressük, csakis a friesachi denárokkal való versenyképesség emelésében találhatjuk meg. A friesachiak forgalma Szlavóniában majdnem kizárólagos volt s azok kiküszöbölését csak megfelelő finomságú és értékű pénz verésével érheték el.

	Teljes súly	Színsúly
	grammban	
1 XIII. századi friesachi denár (1257-ig)	0·9773	0·9162
1 IV. Béla és V. István korabeli báni denár	0·9723	0·9115

Az 5 milligrammnyi eltérés az eltérő alapsúlyból származik s a forgalomban észre sem vehető értékkülönbséget

okozott. Nyilvánvaló, hogy a *báni denárok a friesachi denárokkal azonos értékben forogtak*.¹

A báni denárok későbbi értékcsökkenése is a friesachiakkal való kapcsolatra vezethető vissza. Friesachban ugyanis már 1257 óta a régi pénzláb helyébe új, könnyebb pénzláb lépett. 1 friesachi márka ezüstműl 272 denárt vagy — 1286 óta a pénzverési alapsúly megváltozván — 1 bécsi márka ezüstműl 340 denárt vertek.² IV. László kora óta:

	Teljes súly	Szinsúly
	grammban	
1 friesachi denár	0·8253	0·7737
1 (új) báni denár	0·8334	0·7292

A két pénznem tehát az új, könnyű pénzlábak alkalmazása után is nagyon közel állt értékben egymáshoz.

* * *

A báni denárokkal, mint jóminőségű és értékes pénzzel, a forgalomban mindig számlálva és nem mérlegelve fizettek. A források a báni denárok összegét *pensában*³

¹ Bizonyára báni denár értendő Moys nádor 1270-iki oklevelében a „*denarius currens pro frisatico*” alatt is. F. V/1. 80. l.

² V. ö. Mon. Carinth. IV. 509., Zahn. Steier. Ub. III. 319., 323. l. — Schwind—Dopsch. 141. l. és az I. rész 3. fejezetében a friesachi márkáról mondottakat. Az új pénzláb szerint:

$$\begin{aligned} 1 \text{ bécsi m. pénzezüst} &= 280\cdot614625 \text{ g} = 263\cdot0662 \text{ g szinezüst} \\ 1 \text{ friesachi denár} &= 0\cdot8253 \text{ g} = 0\cdot7737 \text{ g} \end{aligned}$$

³ „*Pensa denariorum Zagrabiensium.*” 1260: Smič. V. 183., 1270: Smič. V. 526., 1272: W. VIII. 399. l. — „*Pensa denariorum banalium.*” 1276: Smič. VI. 176. 1298: U. o. VII. 308. l.

vagy márkában¹ adják. Egy márkára a forgalomban mindig 5 pensát, vagyis 200 báni denárt számítottak.²

Az 5 pensás számítási márkát először 1261-ben említik forrásaink, de nyoma van annak, hogy már a báni denárok első verésének ideje előtt, 1242-ben is divatban volt ez a számítási mód,³ nyilván a friesachi denárookra vonatkoztatva. Eredete az, hogy

¹ „*Marca denariorum Zagrabiensium (v. in denariis Zagrab.)*“ 1269: Tk. Ep. I. 149., 1270: Smič. V. 571., 1271: Tk. Ep. I. 157., 1276: Smič. VI. 174., 1277: Smič. VI. 184., 1279: Smič. VI. 304., 1284: Blagay. 48., 1285: Smič. VI. 534., 1286: Smič. VI. 545., 1287: W. IX. 457., 1299: Tk. Ep. I. 242., 1300: Smič. VII. 407., (1295–1303 k.): Smič. VII. 218., 1323: Blagay. 94. l., 1339: Tk. Civ. I. 155. l. — „*Marca denariorum banalium (v. in denariis banalibus)*“ — 1273: Smič. VI. 50., 1279: Smič. VI. 324., 1299: W. XII. 647., 1300 k.: W. XI. 156 (tévesen 1219. dátummal), 1318: Blagay. 87., 1322: Tk. Civ. I. 101., 1326: Tk. Civ. I. 117. l.

² „*Marcas, quamlibet 5 pensa den. Zagrabiensium persolvendo*“ (v. singulas cum 5 pensis d. Z. v. quorum singule 5 pense marcam faciebant, vagy más kifejezéssel). — 1261: Smič. V. 193., 1263: H. o. VIII. 95., 1265: W. XI. 544., 1266: Smič. V. 409., 1268: W. VIII. 222., Tk. Ep. I. 137., 1269: Smič. V. 500., W. XI. 593., 1271: W. VIII. 369., 1272: Smič. V. 619., 1275: W. IX. 129., 1278: Tk. Ep. I. 198., Smič. VI. 280., Tk. Ep. I. 195., 1279: W. XII. 265., 1283: Blagay. 45., 1286: Blagay. 51., 1292: Blagay. 62., H. o. VI. 389., 1294: Tk. Ep. I. 233. l. — „*Marcas denar. banalium, singulas cum singulis quinque pensis computatas*“ (v. más kifejezéssel). I. Zágrábi oklevelek: 1277: W. IX. 184., 1278: Tk. Ep. I. 192., 1279: Blagay. 38., 1282: Tk. Ep. I. 210., 1294: Smič. VI. 480., 1316: Blagay. 81. l. — II. Budai háptalan. 1286: W. XII. 366. l. (téves 1282. évszámmal. Karácsonyi: Hamis okl. 64. l.), ez oklevélben a szlavóniai Peker földről van szó. — „*Marcas, singulas cum singulis 5 pensis computando*.“ I. Zágrábi oklevelek: 1287: Tk. Ep. I. 225., 1289: Smič. VI. 653., 1292: Blagay. 59. l. — II. Csázmai okl.: 1303: Zalai okl. I. 121. l. — Zágráb város kiváltságlevelében: 1266: „40 marcas solummodo in usuali moneta, cuiusquidem monete ducente pense predictarum 40 marcarum valorem contingunt.“ Tk. Civ. I. 41. és Smič. V. 402. l. — „*Pense, quorum singule 5 pense marcam tunc temporis faciebant*.“ 1265. Zágráb: Smič. V. 331. l. — „*Pense denariorum banalium, quorum singule 5 pense marcam t. t. fac*.“ 1272: Tk. Civ. I. 46., 1273: Blagay. 23. l.

³ Zágráb város 1242. évi kiváltságlevelében (Tk. Civ. I. 15.) a vérdíjak és büntetődíjak összege 5:1 arányban, a sérültek, illetve rokonaik és a város közt osztott meg („viginti quinque pensas leso,

200 friesachi denár színezüsttartalma 183·24 g
 1 magyar márka közönséges ezüst
 színezüsttartalma . . . . . 186·683 g

volt, tehát azonos értéket képviseltek. — Ezt a számítási módot alkalmazták azután a báni denárookra is, melyekből:

200 báni denár színezüsttartalma 182·3065 g
 volt.

Az 5 pensás báni számítási márka alatt tehát IV. Béla és V. István idején 1 márka közönséges ezüstrrel azonos értékű 200 báni denár értendő.

Az 5 pensás számítási márka Szlavóniában állandósult és 200 bánt akkor is 1 márkának számítottak, a mikor értékük már jóval kevesebb volt 182·3 g-nál, tehát már nem felelt meg egy magyar márka közönséges ezüstnek. IV. László kora óta

1 öpensás báni márka színezüsttartalma 145·84 g
 volt.

A nehéz súlyban vert, értékes báni denárok Szlavónia területéről igen rövid idő alatt kiszorították a friesachi pénzt. Horvátországban, Boszniában és Hercegovinában is általánosan elfogadott fizetési eszközzé lettek,¹ sőt csakhamar a szoros értelemben vett Magyarország területén is meghonosodtak. Az éremleletek hosszú sora bizonyítja a denárok magyarországi forgalmát.² Utat találtak azok —

quinque vero ad usus civitatis“, „100 pensas cognatis interfecti, 20 vero, pensas ad communes usus“). Egy helyütt azonban: „leso 10 marcas et ad usus civitatis 10 pensas“ állapított meg, a mi 5:1 arány mellett 10 márka = 5 × 10 pensa; 1 márka = 5 pensa eredményt ad.

¹ Ezért hívják ma is „banovac“-nak a hatost Hercegovinában. V. ö. Truhelka id. m. 328. l.

² A balatonfüredi lelet több, a margitszigeti 37, a zombori 200, a bogudinczi 378, a németcsanádi 76, a szerbcsanádi 251 db szlavóniai báni denárt tartalmazott (Arch. Ért. V. 1885. 125—128. l., XIV. 1894. 62. l., N. K. 1909. 58. l.; Berkeszi: Délmagyarország éremleletei. Tört. és Rég. Értesítő. XXIII. Temesvár, 1907. 11—13. l.). V. ö. még: Rómer Flóris: Igen érdekes éremlelet. (Arch. Ért. V. 1871. 62—67. l.), Frey Imre: Zombori régipénzlelet. (Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve. XXV. Zombor, 1909. 62—75. l.)

legalább XIV. századi forrásainkból ez tűnik ki — a távoli Erdélybe is.¹ A báni denárok elterjedésének okát értékeségük, az egykorú királyi denárokhoz való értékviszonyuk magyarázza meg.

U r a l k o d ó	A báni denár		A királyi denár	
	teljessúlya	színsúlya	teljessúlya	színsúlya
	grammban		grammban	
IV. Béla	0·9723	0·9115	0·5303	0·4773
V. István	0·9723	0·9115	0·5303	0·4242
IV. László	0·8334	0·7292	0·5115	0·4092
III. András				
III. András	0·8334	0·7292	0·3836	0·3452
Venczel	0·8334	0·7292	0·4384	0·3507
Ottó				

A királyi denárokból körülbelül *kettő* ért egy báni denárt.

Különösen nagy forgalomnak örvendtek a báni denárok a Szlavóniával közvetlenül szomszédos megyékben, főképp *Baranya vármegyében*. Itt a báni denárokat — a szlavóniai számítástól eltérő módon — nem 5 pensás márkával, hanem 6 pensás, vagyis 240 báni denáros márkával számították.²

A baranyai 6 pensás számítási márka eredetét illetőleg fontos azt tudnunk, hogy az első erről szóló források IV. László idejéből (1277. és 1285.) valók. Láttuk pedig, hogy e korban már a könnyebb pénzláb alapján verték a báni denárokat.

¹ Mon. Vat. I/1. 17., 19., 27., 91—107. l.

² „*Marcas denariorum banalium, pro qualibet marca sex pensas denarior. banal. computando*” (v. más kifejezéssel). I. *Baranyai oklevelek*: 1285: W. IX. 436.; 1288: H. o. VI. 338.; 1291: W. XII. 521.; 1313: Zichy. I. 145.; II. *Tolnamegyei Alkulsár közsegről szóló oklevelekben*: 1277: W. IX. 191. és 192. l.

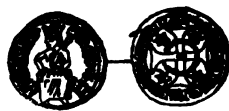
	Teljes súly	Szinsúly
	grammban	
1 régi báni denár	0·9723	0·9115
1 új " "	0·8334	0·7292
200 régi báni denár	194·46	182·300
233 ¹ / ₃ új " "	194·46	—
250 " "	---	182·300

Kitűnik ebből, hogy a 240 denáros márka eredete a súlykönnyebbedésre vezethető vissza, mert 233¹/₃ új denár nyomott és 250 új denár ért 200 régit. A kerekszám és könnyebb számítás végett 240 denárt, vagyis 6 pensát vettek 200 régivel azonosnak. Az így keletkezett

6 pensás baranyai márka színezésttartalma 175·008 σ
volt.

* * *

A báni denárok térfoglalásával a magyar királyi pénzverés sem kerülhette el azok hatását. Már az első báni denárokkal egyidőben vert C. N. H. 253. sz. éremnek „Moneta regis p[ro] Hungaria“ körirata is valószínűleg a báni denárok szokásos feliratának mintájára készült.

(C. N. H. 253.)

125. IV. Béla „Moneta regis pro Hungaria“ köriratú pénze.

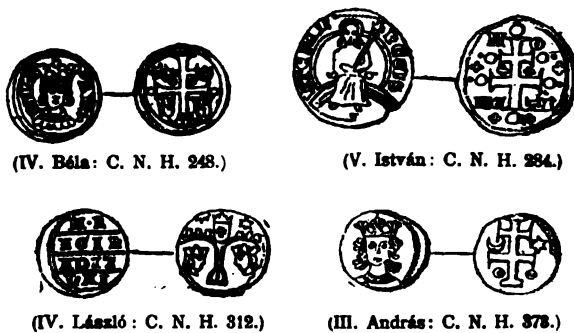
Később a királyi pénzekben gyakran találkozunk a báni denárok ismert hátlaprajzával.¹ Az előlapon leginkább királyi fő vagy ülőkép látható. E báni mintára vert magyar királyi pénzek súlyadatai a következők:

¹ V. ö. ezekről is Truhelka id. m. táblázatos felsorolását.

E pénzek súlya és finomsága körülbelül megfelel az egykorú királyi pénzlábnak.¹ Különös sajátosságuk, hogy IV. László és III. András korában, a mikor egyébként obolusok nem verettek, félsúlyú változataik is előfordulnak.²

Károly Róbert, a ki 1301 óta — rövid megszakítás-sal — állandóan birtokában tartotta Szlavóniát, az ország-

126—129. Magyar királyi pénzek a báni denár hátlapjával.

ban forgó egyéb pénzekkel szemben, különös előszeretettel karolta fel a jó súlyú, értékes báni denárokat. Okleveleiben többször szól báni denárokról,³ a melyeket ez időben — az 1301—1309 közt báni méltóságot viselő Héder-nembeli Henrik bánról — *Henrik bán denárainak* is neveztek.⁴

¹ A C. N. H. 252. sz. IV. Béla I. csoportbeli, a többi az 5 II. csoportbeli érmeinek felel meg. A C. N. H. sz. 373. a III. András-kori könnyebb pénzláb, a többiek a nehezebb pénzláb alapján verettek.

² Nevezetes, hogy ezek a XIII. század második feléből való obolusok legnagyobb számban szerémségi (Novi Banovce környékéről való) leletekben kerültek elő. (Nuber Károly szíves közlése. V. ö. Hóman Bálint: V. István korabeli lilimos obolus. N. K. 1916. 1. l.) Ebből az következtethető, hogy a báni típusú pénzek Szerémségben verettek; az ottani pénzverő kamara termékei voltak. III. András-kori banalis obolusról: Truhelka id. m. 417. l.

³ 1312: Anjou. I. 263.; 1314: H. okl. 187. l.

⁴ 1320: „denarii seu monete quondam Herricy bani.” Anjou. I. 548. l.; 1332—1337: „banales Hereniciani”, „denarii Henriciani”, „Herensiani”. Mon. Vat. I/1. 174., 240., 268. l.

1323-ban pedig az egységes királyi pénzverés mintájául is a báni pénzverést vette.¹

Ettől az időtől kezdve a „*báni denár (banalis)*” elnevezése alatt már nemcsak a szlavóniai báni denárokat értik, hanem minden oly pénzfajt, a mely a báni denárok mintájára s azok pénzlába alapján veretett. A Károly korabeli *királyi banalisok* (banales regales)² vagy *magyar banalisok* (banales hungaricales)³ különösen Erdélyben lettek kedvelt és általánosan használt fizetési eszközzé.

Az erdélyi forgalomban az egyszerű *báni denár*-ok mellett *régi és új bániakkal, verőczei bániakkal, keresztes bániakkal és kolozsvári bániakkal* találkozunk.⁴

(C. N. H. II. 51.)

130. I. Károly „királyi” báni denárja.

A valódi — Szlavóniában vert — báni denárokat a XIV. század második negyedéből származó forrásokban az egyszerű *báni denár* és *Henrik bán denárja* mellett *verőczei bániaknak* vagy *verőczeieknek*,⁵ *gréci (zágrábi) dená-*

¹ „bonos novos denarios scilicet . . . per totum regnum nostrum ad pondus denariorum banalium antiquorum, quos Stephanus quondam banus tempore domini Bele regis . . . cudi fecerat . . . fabricandos . . .” Anjou. II. 60. l.

² 1329: Anjou. II. 393. l.

³ 1327: Anjou. 280. l.

⁴ Jacobus Berengarius 1332—1337 közti időből való pápai tized-lajstromában: „*banales*”: Mon. Vat. I/1. 115. l.; „*denarii antiqui*”: 95., 103. l.; „*banales antiqui*”: 91—96., 103., 107. l.; „*banales Verocenses (Verucenses)*”: 103., 107., 111., 119., 139—140. l.; „*banales (v. denarii) cruciati*”: 113., 114., 127. l.; „*banales de Klusvar (Chlusvar)*”: 113., 185. l.

⁵ 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 240., 268. l.

roknak vagy grécieknek,¹ jó bániaknak, régi bániaknak² és Prodanics Mikács bánról *Mick bán zágrábi pénzének*³ is nevezik.

Csak pécsi források említik s így nyilván pécsi veret volt a — valószínűleg Görhes László kamaraispánról⁴ elnevezett — *gurhes báni v. gurhes denár* (banales gurhes dicti).⁵

A szlavóniai *jó báni denárokból* (banales boni vel prompti)⁶ továbbra is mindig 5 pensát számítottak⁷ — néha még Pécsen is⁸ — egy márkára. Pécsen egyébként a 6 pensás számítási mód továbbra is használatban maradt.⁹

Erdélyben a XIV. században *176 régi banalisként* számítottak egy márkára.¹⁰ A 176 denáros számítási márka eredetét az erdélyi márkasúlyban kell keresnünk, mert

1 erdélyi márka közönséges ezüst szín-	
ezüsttartalma	165'414 g,
176 régi báni denár színezüsttartalma	160'424 „

¹ „*greceses*“. 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 256, 377., 387—388.; H. o. VII. 408. I. A zágrábi Gréc hegyről (mons Grech).

² „*boni banales*“: 1328: F. VIII/3. 329. I. V. ö. még: Tk. Ep. II. 22. „*banales antiqui*“: Mon. Vat. I/1. 239. I.

³ „*Moneta Zagrabensis Myhcbani*“. 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 403. I.

⁴ 1323: „*cameras nostras . . . vendidimus comiti Heys, Ladislao de Gurhes, Emerico . . .*“ stb. Anjou, II. 59. I.

⁵ 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 271—280. I.

⁶ 1316: Blagay. 81.; 1321: Blagay. 89.; 1322: Tk. Civ. I. 101.; 1323: Blagay. 94., 1326: Tk. Civ. I. 117.; 1327: Blagay. 97.; 1339: Tk. Civ. I. 155. I.

⁷ 1321: Blagay. 89. I.; 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 163—170., 403. I, Zágrábban „*semper marcam cum 5 pensis computando*.“

⁸ 1312. Pécsi káptalan: Anjou. I. 260.; 1320. Pécsi kápt.: Anjou. I. 548.; 1333. Pécsváradi convent: Anjou. III. 32. I.

⁹ 1317—1320: Mon. Vat. I/1. 20., 21., 27. I.; 1328: Zichy. I. 310.; 1332: Zichy. I. 397.; 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 316.; 1339: Anjou. III. 618. I.

¹⁰ 1317—1320. *Rufinus*: „*marcha banalium illius compute, computatis 176 banalibus pro marca*.“ Mon. Vat. I/1. 17., 19., 27. I.; 1332—1337: „*marca antiquorum banalium, 11 pro loctone computando*.“ Mon. Vat. I/1. 113., 118., 124., 129., 130., 142. I.

Rufinus pápai adószedő szerint:

- 1 budai márka finom ezüst = 4 aranyforint
 1 176 báni denáros számítási márka = 3 aranyforint.¹

Mivel pedig:

- 1 budai márka finom ezüst színezüsttartalma 220·984 g volt,
 1 176 báni denáros márka = $\frac{220\cdot984 \times 3}{4} = 165\cdot738$ g színezüst

Ez a szám pontosan fedi nem 176 báni denár, hanem 1 erdélyi márka közönséges ezüst 165·414 g-os színezüst-tartalmát.

Később a 176 denáros márka mellett *192 báni denáros számítási márkával* is találkozunk.² Ez a számítási mód már a — Károly Róbert 1323. évi rendelete alapján vert — *királyi* (kolozsvári?) *báni denárookra* vonatkozik.

Az újabb bániak ezüstjével azonos, nyolczadrészig égetett ezüstből, de a régi bániak súlyában, tehát 0·9723 g súlyban vert³ királyi báni denárok színezüsttartalma 0·8507 g.

176 régi banalis színezüsttartalma	160·424 g
192 királyi banalis	163·334 „
1 erdélyi márka közönséges ezüst színezüsttartalma	165·414 „

volt.

A 176 és 192 denáros márkákon kívül egy ízben *160 régi báni denáros számítási márkát* is említenek a források.⁴ Ennek eredete a IV. László kora óta használá-

¹ Mon. Vat. I/1. 1—29. l.

² 1331: „marcas, lotonem cum duodecim denariis computando.“ Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. Történelmi Tár. 1911. 411., 412. l. — 1332—1337: „marca antiquorum banalium, 12 pro lottone computando.“ Mon. Vat. I/1. 119. l. — 1 márka = 16 lat = 16 × 12 = 192 denár.

³ 1323: „bonos novos denarios scilicet oct[avae combustionis] . . . ad pondus denariorum banalium antiquorum, quos Stephanus banus tempore Bele regis . . . cudí fecerat. Anjou. II. 60 l.

⁴ 1332—1337: „marca antiquorum banalium, banales 10 pro lottone computando.“ Mon. Vat. I/1. 135. l.

tos könnyebb báni denárok és a régi denárok értékviszonyára vezethető vissza. IV. László óta ugyanis:

1 200 új báni denáros márka ¹ színezüsttartalma	145·84 g
160 régi (0·9115 g színsúlyú) báni denár színezüsttartalma szintén	145·84 g.

A 176 régi báni és 192 királyi báni denáros márkák értékben 1 erdélyi márka közönséges ezüstnek, a 160 régi báni denáros márka a szlavón 5 pensás, vagyis 200 új báni denáros számítási márkának feleltek meg.

¹ Erdélyben is használatos volt. V. ö. Barabás Samu id. ált. Tört. Tár. 1911. 413. l.

TIZEDIK FEJEZET.

A BÉCSI DENÁROK¹ 1264—1338.

Alig egy évtizeddel az első báni denárok verése után, IV. Béla uralkodásának utolsó évtizedében, új — eddigelé csak szórványosan jelentkező — külföldi pénznem honosodott meg az ország nyugati vármegyéiben.

A győri, vasvári káptalanok, a zalamegyei újudvari keresztes-convent és az esztergomi káptalan előtt kötött

¹ IRODALOM: Luschin v. Ebengreuth, Arnold: Zur österreichischen Münzkunde. (Archiv f. Österr. Gesch. XLI. Wien, 1869.) — Münzgeschichtliche Vorstudien. (Archiv f. Österr. Gesch. XLVII. Wien, 1871.) — Die Wiener Pfennige. (N. Zeitschr. VII—IX. Wien, 1876—1877.) — Das Münzwesen in Österreich zur Zeit König Rudolfs I. (Festschrift zur 600jährigen Gedenkfeier... Wien, 1882.) — Die Chronologie der Wiener Pfennige des XIII. u. XIV. Jahrh. (Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wissenschaft. Phil.-Hist. Cl. CXL. Bd. Wien, 1899.) — Münzwesen, Handel u. Verkehr. (Geschichte d. Stadt Wien. II/2. Bd. Wien, 1905.) — Steierische Münzfunde. I—II. (Jahrbuch f. Altertumskunde. I—II. Bd. Wien, 1907—1908.) — Münzfund zu Mödling. (U. ott. IV. Wien, 1911.) — Wiener Münzwesen im Mittelalter. Wien u. Leipzig, 1913. — Muffat, K. A.: Ueber das Gewicht und den Gehalt der österreichischen Pfennige von der Mitte d. XIII. bis z. Mitte d. XV. Jahrh. (Abhandlungen d. hist. Cl. d. bayer. Akademie. XII. Bd. München, 1871.) — Huber, Alfonz: Untersuchungen über die Münzgeschichte Österreichs im XIII. und XIV. Jahrhundert. (Archiv f. Ö. G. XLIV. Bd. Wien, 1871.) — Pósta Béla: Hazai érmészetünk és a bécsi denárok. (Arch. Ért. V. 1885.) — Érmészeti bizonyítékok Magyarország történetéhez. Budapest, 1886. — Belházy, Johann von: Die Wiener Mark vor 1694 und die

adásvételi és zálogolási szerződésekben 1264 és 1270 közt tűnik fel a *bécsi denármárka* mint fizetési eszköz.¹ A vasvári káptalannak egy 1265 és 1270 közt kiadott keltezetlen oklevele² még a „*Rábán túl forgó denárok*”-nak (*marca denariorum ultra Rabam currencium*) nevezi a bécsi denárokat. Alig néhány évvel később már az egész Dunántúl és Északnyugat-Magyarország általánosan használt fizetési eszköze a bécsi denár volt.

A XIII. század utolsó tizedeiből és a XIV. század első feléből származó dunántúli és északnyugatmagyarországi éremleletekben a bécsi denárok ugyanazt a szerepet töltik be, a mit a XIII. század első feléből származó magyar leletekben a friesachi denárok. Százával, sőt ezrével kerülnek elő a földből a bécsi denárok nyugatmagyarországi forgalmát bizonyító érem példányok.³

* * *

Wiener Pfennige im XIV. Jahrhundert. (N. Zeitschr. XXVIII. Wien, 1897.) — Meyer, Theodor: Der auswärtige Handel des Hgtsms Österreich im Mittelalter Innsbruck, 1909. (Forschungen z. inneren Geschichte Österr. VI.) — László József: Nyugati pénznemek hazánkban a XIII. században. (Történeti Szemle. 1915.)

¹ 1264. *Győr*: Kubinyi. I. 47., 1265: F. IV/3. 303., 305., Soproni okl. I. 29., H. o. IV. 42., 1266: W. VIII. 158., Zalai okl. I. 50., 1269: Kn. M. I. 566., W. III. 202., VIII. 246., 1270: F. VII/3. 67. l.

² Kubinyi (I. 74. l.) 1250—1299., Wenzel (III. 21. l.) 1260—1280. évszámmal közlik. Az okl.-ben említett Herény-nembeli „comes Bana” Miklós vas megyei ispánnak 1255. és 1258. évi okleveleiben mint várnagy (*maior castri*) szerepel. (H. o. VI. 88. és VIII. 65. l.) Így említi IV. Béla is 1263-ban. (W. VIII. 60. l.) Még 1265-ben is *comes* cím nélkül szerepel, (H. o. VI. 132. l.) viszont a fiait nemesítő oklevél 1271-ben „comes”-nek mondja s ugyanebből tudjuk meg, hogy az 1270-iki felsőlendvai csatában elesett. (W. VIII. 338. l.) — V. ö. még Karácsonyi János: Magyar nemzetségek. III. 177—179. l.

³ Pusztá-Bánházán, Géczen és Nagykanizsán ismeretlen számú, Balatonfüreden 2861, Zalavárott 12, a steyer-magyar határon 686, Sárszentkereszten (Vas m.) 1900, Nagyszombaton 377, Budapesten a Rákosmezőn sok, Csepregen (Sopron m.) 635, Németsókon 968, Nyitrán 2512,

A *bécsi denárok*¹ az osztrák hercegek bécsi pénzverőházában a XII. század utolsó évei óta vert pénzek voltak. Az osztrák tudósoknak, elősorban *Arnold Luschin von Ebengreuth*-nek — az iratlan éremfajok közé tartozó és ezért csak rendkívüli fáradsággal osztályozható bécsi pénzek vizsgálatára szentelt — közel félszázados, eredményekben gazdag munkássága nyomán ma már teljesen tiszta képet alkothatunk a XII—XIV. századi bécsi pénzverésről.

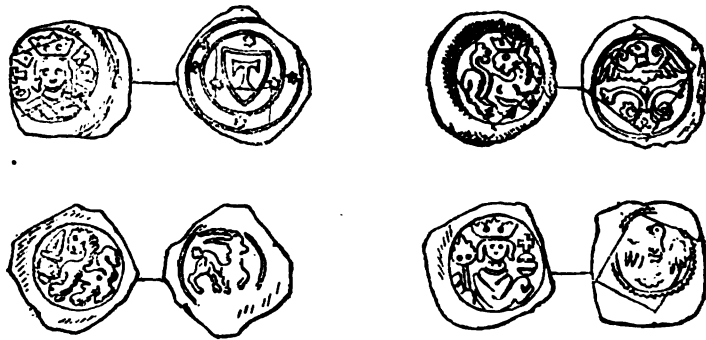
A bécsi denárok pénzlábjára vonatkozó eredményeket azonban revízió alá kell vennünk, mert Muffat és Luschin, kik a bécsi pénzláb megállapítását is megkísérelték, több nevezetes körülményt figyelmen kívül hagytak. Egyrészt abból a *téves fellelésből* indultak ki, hogy a 280 g-os bécsi márka Bécsben már a XII. században és a XIII. század elején használatban volt, másrészt pedig a magyar források 400 bécsi denáros számítási márkáját a bécsi súlymárkával és pénzlábbal hozták kapcsolatba, végül nem ismerték fel s nem különítették el a „bécsi denárok“ névvel jelzett magyarországi utánvereteket. Bécsben a XIII. század közepéig egy a troyesi márkából származó kb. 243 g-os súlymérték — az *ó-bécsi márka* — volt használatban s ezt csak 1250 táján váltotta fel az Ottokár morva őrgróf

Csáporon (Nyitra m.) 675, Tápiósápon 47, Székesfehérvárott 400, Margitszigeten 22, Szabadbattyánon több száz, Deákiban (Pozsony m.) 118, Unyon (Esztergom m.) 255, Csákányon 1967, Brunócson 11 db bécsi denár került elő. V. ö. Pósta Béla: *Érmészeti bizonyítékok*... Budapest, 1886. 11. l. — Höfken, R.: *Münzfund bei Gross-Kanizsa*. (N. Zeitschr. XIX. 1887. 235—241. l.) — Luschin: *Die Wiener Pfennige*. (N. Zeitschr. VII. 1874/5. 74. l.) és *Wiener Münzwesen*. 1913. 32—37. l. — H. Buchenau: *Ein ungarischer Fund von Wiener Pfennigen*. (Jahrbuch f. Altertumskunde. V. 1911. 179—187. l.) — Réthy László: *A margitszigeti árpádkori éremlelet*. (Arch. Ért. XIV. 1894. 62. l.) — *N. K.* 1906. 142., 1907. 14., 1908. 121. és 1914. 22. l.

¹ Iróink gyakorta helytelenül *fillér*-eknek nevezik a friesachi és bécsi denárokat. A „fillér“ elnevezés anachronistikus, mert a XIII. sz. végén még csak a hallei apró pénzecskéket (denarii Hallenses) nevezhetjük „Heller“, vagyis „fillér“ néven. A bécsi és friesachi pénz neve mindig „Pfennig“, tehát magyarra csak „denár“-ral fordítható.

által behozott nehéz bécsi márka.¹ A 400 denáros számítási márka pedig, mint látni fogjuk, magyar talajon kialakult, magyar számítási pénz volt, a melynek semmi köze sincs az osztrák pénzlábhhoz.

Ilyen körülmények közt nem csodálható, hogy még Luschin — a bécsi pénz legkiválóbb ismerője — sem tudta a fennmaradt pénzek metrologiai és finomsági adatait az

131—134. Bécsi denárok.

írott források értesítéseivél összhangba hozni. A következőkben — Luschinak a bécsi denárok chronológiáját illető megállapításait és finomsági, valamint súlyméréseit alapul véve, de a később tárgyalandó magyar vereteket a vizsgálatból kirekesztve — újól megkísérlem a bécsi denárok pénzlábjának megállapítását.

A bécsi denárok súly- és finomsági adatait következő táblázatban foglalhatjuk össze:²

¹ V. ö. erre nézve az I. rész 3. fejezetében mondottakat.

² E táblázatot Luschin legújabb műve (Wiener Münzwesen. 1913) alapján állítottam össze, a mely mintegy sűrített összefoglalása fél-százados tudományos eredményeknek.

Luschin száma	K o r	Drb ¹	Átlagsúly ¹ gramm	Finomság 1/1000-ben
<i>I. csoport:</i>				
28	V. Lipót (1179—1194) . .	5	0·934	—
<i>II. csoport:</i>				
29	V. Lipót	1	0·900	762
30	"	2	0·88	—
31	I. Frigyes (1195—1198) . .	1	0·92	—
32	"	14	0·86	—
33	"	—	0·81	—
<i>III. csoport:</i>				
34	VI. Lipót (1198—1230) . .	322	0·80	—
35	"	19	0·84	670
36	"	{ 79	0·788?	766
		{ 94	0·768	668
				680
37	"	{ 215	0·735	690
		{ 40	0·714	735
38	"	{ 183	0·76	710
		{ 238	0·876	662
				670
39	"	45	0·78	690
40	II. Frigyes (1230—1246) . .	{ 337	0·83	—
		{ 13	0·75	—
		{ 5	0·63	—
41	"	6	0·575	750
42	"	37	0·66	—
43	"	{ 45	0·90	—
		{ 33	0·75	—
44	"	91	0·85	680
45	"	{ 93	0·865	—
		{ 161	0·776	—

¹ Luschin az összsúlyt nem közli, csak az átlagot s a darabszámot, a hány darabból ezt az átlagot egy-egy leletnél levonta.

Lecsbín száma	K o r	Drb	Átlagsúly gramm	Finomság %/100-ben
46	II. Frigyes császár (1246-1250)	{ 724	0·82	—
		{ 34	0·78	{ 754
47a	"	{ 174	0·86	{ 664
		{ 27	0·78	{ 680
48a	"	{ 125	0·75	—
		{ 42	0·707	690
49	"	{ 464	0·76	680
		{ 127	0·674	—
<i>IV. csoport:</i>				
50	Ottokár (1250—1276)	10	0·69	680
51	"	269	0·72	710
52a	"	28	0·78	680
53	"	17	0·708	—
54	"	{ 106	0·78	—
		{ 30	0·82	670
59	"	14	0·80	694
60	"	—	—	684
61b	"	—	—	650
62	"	—	—	655
63	"	—	—	650
64	"	—	—	660
66	"	{ 49	0·81	{ 658
		{ 22	0·73	
67	"	—	—	660
68	"	—	—	640
71	Ottokár v. Rudolf (1261—1281)	—	—	660
73	"	{ 10	0·785?	{ 650
		{ 18	0·77	—
74	"	58	0·70	690
80	"	70	0·78	—
81	"	48	0·77	690
82	"	15	0·76	—
83	"	180	0·81	656
86	Rudolf (1276—1281)	{ 15	0·81	—
		{ 22	0·74	684
87	"	{ 15	0·80	{ 671
		{ 16	0·75	—

Luschin száma	K o r	Drb	Átlagsúly gramm	Finomság ‰/1000-ben
89	Rudolf (1276—1281). . .	65	0.74	664
90	I. Albert (1282—1308) . .	46	0.77	670
91	"	76	0.70	650
92	"	296	0.75	{648 651
93	"	64	0.68	670
94	"	26	0.76	650
95	"	106	0.75	667
96	"	38	0.74	645
97	"	{112 23	0.76 0.70	— 650
98	"	48	0.72	636
99	"	115	0.73	{668 669
100	"	51	0.707	650
101	"	204	0.73	{608 666
102	"	{405 327 66	0.80 0.75 0.669	{669 675
103	"	22	0.688	—
104	"	145	0.72	666
105	"	{39 36	0.74 0.672	— 630
106	"	{300 45 43	0.80 0.773 0.68	— — 630
107	"	313	0.74	656
110	"	{424 200	0.77 0.82	{675 684
111	"	{24 568	0.73 0.77	{653 656
114	"	{97 320	0.74 0.76	{654 660
115	"	{200 54	0.80 0.70	— 660
116	"	40	0.687	{610 670
120	"	{100 48	0.80 0.689	{648 645

Luschn asáma	K o r	Drb	Átlagsúly gramm	Finomság ‰/1000-ben
125	I. Albert (1282—1308) . . .	42	0·73	652
		121	0·76	648
126	"	97	0·687	615
				630
128	"	237	0·717	680
		78	0·688	681
130	"	70	0·71	630
		64	0·667	685
				686
131	"	90	0·691	595
				610
132	"	176	0·693	600
				625
133	"	126	0·693	620
134	"	37	0·773	610
135	"	143	0·74	630
136	"	93	0·688	628
137	"	238	0·70	624
<i>V. csoport:</i>				
138	II. Albert (1330—1358) . . .	—	—	587
				600
139	"	—	—	597
				626
141	"	29	0·644	510
				450
142	"	35	0·77	470
				524
	stb.			

E súlyadatok alapján 1308-ig négy súlycsoportot tudtam megkülönböztetni, a melyeken belül az egyes átlagok és finomságok ingadozása nagyon csekély, tehát azonos pénzláb alapján vert érmeknek tekintendők.

Kor	Uralkodó	Finomság	Drb	Összsúly ¹ gramm	Maxim. Minim.		Összátlag grammban
					átlagsúly		
1190 táján	V. Lipót (1 faj)	<i>I. csoport:</i> —	5	4.67	—	—	0.934 ²
? 1190—1198	V. Lipót, I. Frigyes	<i>II. csoport:</i> 0.762	19	16.43	0.92	0.81	0.8647
1198—1250	VI. Lipót, II. Frigyes herceg és II. Frigyes császár	<i>III. csoport:</i> 0.662—0.710 . . . (4 faj: 0.735—0.766 közt)	3773	2998.34	0.90	0.66 (1 faj: 0.575)	0.7946
1250—1308	Ottokár, I. Rudolf, I. Albert	<i>IV. csoport:</i> 0.630—0.686 . . . (Albert korában: 0.595—0.630 közt is; 3 faj: 0.690—0.710 közt)	7710	5777.363	0.82	0.667	0.7493

¹ Luschin (id. h.) csak átlagsúlyokat ad. Az összsúlyokat fajonként a darabszám és átlagsúly sokszorozásával számítottam ki.

² Az 1156—1210 közt vert más osztrák — *Kremsi* és *emsi* — denárok is e sűlyben verettek. Átlagsúlyuk 0.90, 0.898, 0.936, 0.90, 0.92, 0.98 g fajonként (Luschin: Wiener Münzwesen. 1913. 39—42. l., 1—4., 7—8. sz. fajok). Indokolt tehát e nehezebb éremfajt külön csoportba sorozni.

A középkori ezüstfinomítási technika mellett:

a 0·771	finom ezüstöt	már 13	latosnak	(0·812 ¹ / ₂)
a 0·712	„	„	„	(0·750)
a 0·683	„	„	11 ¹ / ₂	(0·718 ³ / ₄)
a 0·653	„	„	11	(0·687 ¹ / ₂)

kell tekintenünk. Ezt, valamint az *al marco* verés és kopás hibáira szokásos 5°/_o-ot figyelembe véve, a négy csoportnál következő eredményeket kapjuk:

	Finomság	Tényleges átlagsúly	Kiverési súly
		grammban	
I. csoport . . .	13 latos (0·812 ¹ / ₂)	0·934	0·9807
II. csoport . . .	13 latos (0·812 ¹ / ₂)	0·8647	0·9079
III. csoport . . .	11 ¹ / ₂ latos (0·718 ³ / ₄)	0·7946	0·834
IV. csoport . . .	11 latos (0·687 ¹ / ₂)	0·7493	0·7867

A három első csoport pénzeit az 1250 előtt használatos és kb. 243 g-os bécsi márkával, a negyedik csoportot a 280·614625 g-os bécsi márkával hozva kapcsolatba, a bécsi denárok pénzlábát a XII—XIII. század folyamán következőképpen állapíthatjuk meg:

	Solidus-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
<i>I. csoport (1190 táján és Enns, Krems 1190—1200):</i>				
1 márka 13 latos ezüst	20 ¹ / ₂	246	243·000	197·4375
1 számítási font . . .	20	240	237·06	192·600
1 solidus	1	12	11·853	9·631
1 denár	1/12	1	0·9878	0·8025

	Solidus-	Denár-	Teljes súly	Színsúly
	szám			
<i>II. csoport (1190—1198):</i>				
1 márka 13 latos ezüst	22 $\frac{1}{2}$	270	243·000	197·4375
1 számítási font . . .	20	240	216·000	175·488
1 solidus	1	12	10·800	8·7744
1 denár	$\frac{1}{12}$	1	0·900	0·7312
<i>III. csoport (1198—1250):</i>				
1 márka 11 $\frac{1}{2}$ latos ezüst	24 $\frac{1}{2}$	294	243·000	174·6563
1 számítási font . . .	20	240	198·312	142·560
1 solidus	1	12	9·9156	7·128
1 denár	$\frac{1}{12}$	1	0·8263	0·5940
<i>IV. csoport (1250—1308):</i>				
1 márka 11 latos ezüst	30	360	280·6146	192·9225
1 számítási font . . .	20	240	187·0764	128·615
1 solidus	1	12	9·3528	6·4296
1 denár	$\frac{1}{12}$	1	0·7794	0·5358

A pénzlábat így megállapítva, az írott források adatainak vizsgálatára térhetünk át.

Wolfer püspök 1203. évi útszámadásai szerint 10 kölni márka és 3 lat tiszta ezüstért, a mely Bécsben 9 márkát és 6 denárt nyomott, a püspök kamarása 11 font (= 240 × 11 darab) bécsi denárt kapott.¹ Tehát

11 font bécsi denár = 9 $\frac{6}{12}$ ó-bécsi márka;

292 bécsi denár = 1 ó-bécsi márka színezüst.

1 ó-bécsi márka 13 latos ezüstből az első csoportbeli pénzláb szerint 246 denárt vertek s így 1 márka színezüst 302 denárt ért. A különbözet — márkánként 10 denár, vagyis 3·31% — volt a pénzváltás fejében fizetett illeték.

¹ V. ö. a III. függelék.

A II. és III. csoportbeli pénzekre vonatkozó adatok nem maradtak ránk.

1256 és 1330 közt számos forrás szerint:

$$1\frac{1}{2} \text{ font} = 360 \text{ bécsi denár} = 1 \text{ bécsi márka ezüst.}^1$$

Muffat, Huber és Luschin — teljesen érthetetlenül — azt állítják, hogy e forrásokban 1 márka *színezüst* van $1\frac{1}{2}$ fontnyi denárral azonosítva.² A szóban forgó források azonban nemcsak hogy tiszta ezüstről (arg. purum), hanem még finom ezüstről (arg. finum, lötiges Silber) sem szólnak. Kivétel nélkül valamennyi — minden jelző nélkül — egyszerűen bizonyos számú márka ezüstöt említ. Csakis közönséges ezüstről lehet tehát szó, még pedig a pénzverésben használatos keverésű ezüstről, mert 1 márka 11 latos pénzezüstből 1250 és 1308 közt pontosan 360 darab, tehát $1\frac{1}{2}$ font denárt vertek.

Más források szerint ugyanebben az időben

$$1 \text{ bécsi márka finom ezüst (lötiges Silber)} = 2 \text{ font} \\ = 480 \text{ bécsi denár.}^3$$

¹ 1256: „500 marcis argenti... promissis... 750 tal. solvere teneamur.“ Monumenta Boica. XXIX/2. 205. l. — 1258: „III. talenta pro II. marcis argenti.“ U. ott. 161. l. — 1262: „20 marce pro 30 talentis viennensibus vendantur.“ Emler. Reg. II. 144. l. — 1282: „duo millia et quadringenta talenta denarior. Wiennensium... eandem pecuniam ad mille sexcentas marcas juxta estimationem redactam.“ Luschin (Archiv f. Ö. G. XLI. Wien, 1869. 270. l.). — 1330: „6 marcas argenti computatas pro 9 tal. novorum denariorum.“ Huber id. m. 526. l.

² Muffat id. m. 92. l., Huber id. m. 519—520. l., Luschin: Die Wiener Pfenninge (N. Zeitschr. IX. 149—150. l.)

³ 1302: Pangerl. Hohenf. Ub. 60. l. — 1305: „400 Marck löti- ges Silbers oder 800 ℥ Wiener Pfenning.“ Huber id. m. 523. l. — 1311: „300 ℥ Wiener oder 150 march gewegens Silbers... Wiennisch geloctes.“ Luschin. N. Zeitschr. IX. 158. l. — 1314: „2 ℥ fur ain march.“ U. ott. 158. l. — Konrád freisingeni püspök számadáskönyve (1311 k.): „2897 $\frac{1}{2}$ libre 2 denarii... in argentum purum (!) faciunt 1448 marcae et 2 $\frac{1}{2}$ fertones puri.“ Zahn. III. 166. l. — 1317: Zahn. III. 101. l. — Számos forrásadatot idéznek még erre a számítási módra az 1310—1350. évekből Huber (id. m. 523—524. l.) és Luschin (N. Zeitschr. IX. 158. l.). — Egy 1327. évi forrásban: „50 marck pfenning dafür wie ew abschlachen 25 marck löthigs Silbers“, mint Huber igen helyesen megjegyzi (id. m. 525. l.), itt tévesen „50 marck pfenning“-et irtak „50 pfund pfenning“ helyett.

1310 táján Hoffmann szerint „lötiges Silber“ alatt $14\frac{1}{2}$ latos ezüstöt értettek.¹ Már pedig

1 bécsi márka $14\frac{1}{2}$ latos ezüst színezüsttartalma: 254·3 g
480 bécsi denár színezüsttartalma: 257·23 g

volt, tehát 2 denárfont értéke csakugyan fedi 1 márka finom ezüst értékét.¹

Az 1283. évi salzburgi tizedlajstrom adatai szerint az I. Albert korabeli „új“ bécsi denárok színsúlyát 0·531 g-ban állapíthatjuk meg,² a mi megfelel a fentebb meghatározott 0·535 g-os színsúlynak.

Más helyütt ugyanez a forrás a „régii“ bécsi denár színezüstértékét 0·4488 g-ra teszi.³ Ez adat értékelésénél azonban tekintetbe kell vennünk, hogy a XIII—XIV. századi források „régii“ és „új bécsi denárai“⁴ — mint Luschin helyesen megállapítja — nem valami különböző pénzláb alapján vert éremfajt jelölnek. Új denárnak nevezték az utolsó kibocsátású, teljes értékben forgalomba hozható denárt, réginek az értékéből a pénzüjítás rendszere mellett folytonosan vesztő korábbi kibocsátású

¹ Hoffmann, Leonhard: *Alter u. neuer Münz-Schlüssel*. Nürnberg, 1715. 136. l. — I. Albertnek egy 1298. oklevele 610 font bécsi denárt 366 márkával mond egyértékűnek (Huber id. m. 520. l.), a mi 1 márka = 400 denár eredményt ad. Ez az oklevél arra vall, hogy a 400 denáros magyar számítási mód is utat talált volna Ausztriába. A forrásadat elszigeteltsége azonban azt mutatja, hogy ez esetben nem bécsi márkáról, hanem valami troyesi súlyról van szó.

² „ponderis Pattaviensis emptas pro 131 libris novorum Wiennensium, que marce reducte ad purum remanserunt 70 m. minus dimidio lottone, computando *marcam quamlibet puri pro 15 soldis longis minus duobus denariis novorum Wiennensium*.“ Steinherz. 85. l. — $15 \times 30 - 2$ új bécsi denár = 1 passai m. (= 237·872 g) színezüst. Tehát 1 denár = 0·5309 g színezüst.

³ „*marcam quamlibet puri pro XVIII. soldis longis minus 10 denariis veterum Wiennensium [... ponderis Pataviensis]*“. Steinherz. 85. l.

1 denár = $\frac{237 \cdot 872}{540}$ = 0·4488 g színezüst.

⁴ Luschin: *Wiener Pfennige*. N. Zeitschr. IX. 155—157. l. felsorolt adatokon kívül: F. VIII/1 619., Chmel. 245., Zahn. II. 74., 86., 90., 94., 113., 115., 130., 135., 172., 192., 236. l. stb.

denárokat.¹ A 0,4488 g színezüst tehát nem a bécsi denár színezüsttartalmát, hanem az értéküket veszített régi denároknak forgalmi ezüstellenértékét fejezi ki. Ugyancsak a régi pénz értékcsökkenése magyarázza meg, hogy a salzburgi tizedlajstrom a bécsi denárok finomságát a tényleges finomsághoz (0,687 $\frac{1}{2}$) közelálló 0,666 finomság mellett néha 0,625, sőt 0,600-ban állapítja meg.²

A régi bécsi denárok teljes súlyát a salzburgi tizedlajstrom alapján 0,801 g-ban állapíthatjuk meg,³ a miből azt következtethetjük, hogy „rég”i bécsi denárok neve alatt 1250 előtti időből származó — 0,826 g-os átlagú — és újabb — 0,779 g-os — denárok vegyesen forogtak.

Az írott források tehát nemcsak hogy nem állnak ellentétben a súlyadatokból levont következtetéseinkkel, hanem *csakis* azok alapján magyarázhatók meg kielégítő módon. A források egyezése igazolja a pénzlábra vont következtetéseink helyességét és az I. csoportbeli denárokról fennmaradt egyetlen adat a 243 g-os ó-bécsi márka használata-

¹ Luschin: Wiener Münzwesen. 24. 1. Az értékcsökkenésre nézve v. ö. a 12. fejezetben mondottakat.

² „Item una pensa denariorum Wiennensium habens X. marcas Salzburgensis ponderis, que reducte ad purum argentum remanent argenti marce VI. et ferto I.“ Steinherz. 63. 1. — „Item ad pondus Salzburgense Wiennensium ponderatorum marce III. minus lothonibus III., quibus reductis deficit marca I. et lothones II.“ U. ott. 71. 1. — „Marcas denariorum ponderatorum Wiennensium ad idem pondus LXI. et V. lothones, que comprehendunt marcas argenti puri ad idem pondus: marcas XL. et fertones III. et dimid.“ U. ott. 83. 1. A három egyenlet szerint:

10 márka súlyu bécsi denár	színezüsttartalma: 6 $\frac{1}{4}$ márka,
2 „ 13 lat súlyu bécsi denár	„ 1 „ 11 lat,
61 „ 5 lat „ „ „	„ 40 „ 14 lat,

a bécsi denárok finomsága tehát: 1. 0,625; 2. 0,600; 3. 0,666.

A minimalis 0,600 finomsággal, 0,779 g teljes súly mellett, csak 0,4674 g finomsúlyt kapunk, a mi közel áll a tizedszedő által 0,4488 g-ra tett finomsúlyhoz.

³ „64 $\frac{1}{2}$ libre Wiennensium antiquorum, que fuerunt in pondere marce 44 et 3 lottones ad pondus Wiennense.“ Steinherz. 27. és 81. 1.

$$1 \text{ denár súlya} = \frac{280 \cdot 614625 \times 44\frac{1}{2}}{64\frac{1}{2} \times 240} = 0,801 \text{ g.}$$

tát is, a mi a bécsi pénztörténet szempontjából igen nagy fontossággal bír.

* * *

A bécsi denárok magyarországi elterjedésének oka — azon a minden külföldi pénz forgalmát előmozdító körülményen kívül, hogy a pénzbeváltási kényszernek alávetve nem voltak — elsősorban IV. Béla külpolitikájában keresendő. A tatárjárás óta Béla és utódai állandó érintkezésben voltak az osztrák uralkodókkal. Ez az érintkezés, mint azt már László József kiemelte¹ — kétségkívül nagyon elősegítette a bécsi denárok forgalmát. Az osztrák tartományok és hazánk érintkezése különösen élénk volt az Ottokárral Ausztria és Styria birtokáért folytatott harcok idején, a miket betetőzött 1254-ben Styria meghódítása. István ifjabb király, mint Styria hercege és Gütkeled nembeli István bán, mint Styria kapitánya 1254 és 1260 közt nevükkel, illetve címerükkel ellátott pénzt is verettek a steyer tartomány részére.²

A bécsi denárok lassú beszivárgása a nyugati határon bizonyára már ezidőben megindult, mindazonáltal nagyobb mérveket csak 1261 után öltött. A Babenberg Frigyessel, majd cseh Ottokárral — Ausztria ezidőbeli uralkodóival — folytatott szakadatlan harcok sokkal kevésbé kedveztek az idegen pénz térfoglalásának, mint az 1261 óta bekövetkezett békés érintkezés. Ottokár — 1261 október 25-én Kuni-gundával, Béla unokájával — kötött házassága óta békében

¹ Id. m. 354. l.

² Gütkeled István styria pénzéről a báni denárokkal kapcsolatban szólunk (képét lásd a 335. lapon). István király friesachi típusú styria veretét lásd: C. N. H. 355. sz. a. és Érdy János: Styria, mint magyar vezérség és érmei (Magyar Akadémiai Értesítő 1858-ról. Pest, 1858. 208—209. l.). Az ugyanott ismertetett „Moneta Stirie” feliratú pénzek azonban Ottokár cseh király veretei. — A Domanig és Zimmermann (C. N. H. Pótlék. 354B. sz.) által IV. Béla styria érmei közé sorolt „Moneta B. regis” feliratú és éremrajza szerint teljesen idegen pénz Ottokárnak styria verete. A felirat: „Moneta B[ohemie] regis”-t jelent. V. ö. Luschin (Jahrbuch f. Altertk. I. 1907. 144—152. l.)

élt felesége nagyapjával. Az uralkodók rokoni összeköttetése mindenestre elősegítette a két ország, különösen pedig Bécs és a tatárjárás után alapított, illetve fejlődésnek indult magyar városok közti kereskedelmi forgalmat. A kereskedelmi érintkezés nyomán lendült fel a bécsi pénz magyarországi forgalma.¹

A külpolitikai kapcsolatok nyomán megindult kereskedelmi érintkezések megvilágítják a bécsi denárok beözönlésének útját, módját és okát. Nem adják azonban magyarázatát annak, miért lettek az ország egyes részeiben alig néhány év alatt a legkedveltebb fizetési eszközzé, még pedig okleveleink tanúsága szerint a királyi pénz forgalmának rovására?

A friesachiak beözönlése természetes következménye volt az egykorú magyar pénz silány minőségének és az azzal űzött visszaéléseknek. IV. Béla korában ilyen okok nem segítették elő a bécsi pénz térhódítását. Béla király mintaszerű pénzverése és a 11 latos (0.687¹/₂ finomságú) bécsi pénznél sokkal finomabb — 0.900 finomságú — ezüstből vert denárai bizonyítják, hogy ő nem vette igénybe a rossz pénz verésében rejlő gazdag, de erkölcstelen jövedelmi forrást. Hogy mindamellett a bécsi denárok elterjedtek az országban, sőt a magyar király finomabb pénzét ki is szorították a forgalomból,² annak *okát a bécsi denárok magyarországi árfolyamában kell keresnünk.*

A bécsi denárok az osztrák kereskedelmi forgalomban *fontonként*, vagyis 240-ével számítottak, a *számítási*

¹ László József (id. m. 353. l.) azt állítja, hogy a hazánkban valaha forgalomban volt idegen pénzek közül „legnagyobb forgalmi területe nálunk az ú. n. bécsi filléreknek” (helyesen: denároknak) volt. Ez tévedés, mert a friesachiak az ország minden részéből előkerült leletekben, viszont a *valódi* bécsiek csak a nyugatmagyarországi leletekben szerepelnek. Az egész országban elterjedt „*bécsi denárok*”, mint látni fogjuk, magyar veretek voltak.

² László (id. m. 359. l.) természetesnek véli ezt, mert a bécsi pénz szerinte „folytonosan előnyben volt a magyar denárok felett”. Ez azonban helytelen feltevés, mert a bécsi pénz — bár abszolút ezüstértéke nagyobb volt — finomság tekintetében nemcsak Béla, de még V. István és IV. László kevésbé finom pénzeit sem közelítette meg.

*márka a bécsi denárokkal kapcsolatban Ausztriában ismeretlen volt.*¹ Magyarországon viszont a *számítási font* egyáltalában nem lévén használatos, a bécsi denárfont sem honosodott meg.²

A magyar források a bécsi denárokat — a magyar pénzszámítási módnak megfelelően — mindig pensában és márkában számítják.

Úgy a „*bécsi denármárka*”,³ mint a „*bécsi*

¹ „*Librae (talenta) Wiennensis monete (v. denariorum Wiennensium.)*“ 1219 és 1307 közt: Zahn. I. 137., 138., 147., 165., 222., 227., 228., 255., 293., 339., 353.; Zahn. Steyer. III. 29., 36., 371., II. 423.; Austr. Inf. I. 41., 128.; Chmel. 47.; Emler. Reg. II. 795.: Cod. d. Morav. IV. 381., W. II. 124.; F. VIII/1. 619. l. stb. — „*Pfunnt Wiener phennige.*“ 1291—1324 közt: Chmel. 245.; Zahn. II. 7., 35., 53., 61., 74., 86., 90., 94., 115., 130., 135., 225., 264. l. stb. Úgy a latin, mint a német kifejezésre számtalan példa van az osztrák oklevéltárakban, viszont számítási márka egyáltalában nem említettik.

² Az a néhány oklevelünk, a mely *bécsi denárfont*ról szól, részben osztrák vonatkozású, részben az 1315—1333 közötti időből származó pozsonyi oklevél. Tudjuk pedig, hogy Pozsony városa 1301—1328-ig — pár évi megszakítással — III. András özvegye, Habsburgi Ágnes jogán *osztrák kézen volt*, tehát az ott kelt oklevelek osztrák okleveleknek tekintendők. *Ausztriára vagy osztrákokra vonatkozó ily oklevelek: 1292: Soproni okl. I. 58.; 1325: Soproni okl. I. 103., 106. és F. VIII/2. 653.; 1332: F. VIII/3. 651. l.; Pozsonyi oklevél: 1315: Kn. M. II. 714., 703.; 1318: Kn. M. II. 742.; 1333: F. VIII/3. 714. l.* — Az osztrák pénz és számítási mód az osztrák uralom idején annyira meghonosodott Pozsonyban, hogy Károly, a mikor 1323-ban két évre birtokába vette a várost, kénytelen volt annak használatát megengedni. F. VIII/2. 9. l.; v. ö. az előző fejezetben ez oklevél idézetét.

³ „*Marca (denariorum) Wiennensium*“ vagy „*in denariis Wiennensibus*“. I. *Győri oklevelek: 1264: Kubinyi. I. 47.; 1269: W. VIII. 245., 246.; 1270: F. VII/3. 67.; 1271: W. VIII. 362.; 1278: F. VII/2. 70.; 1318: Soproni okl. I. 82.; 1321: F. VIII/2. 313. l.* — II. *Pozsonyi oklevelek: 1278: W. IV. 174.; 1287: H. okl. 106.; 1291: W. V. 57.; 1294: W. X. 166., H. okl. 145.; 1296: Apponyi. I. 29.; 1305: Kn. M. II. 555.; 1308: Anjou. I. 158.; 1310: Kn. M. II. 630.; 1314: Kn. M. II. 696.; 1318: Kn. M. II. 747. l.* — III. *1269. Esztergom: Kn. M. I. 566.; 1265. Vasvár: H. o. IV. 42.; 1280. Csorna: W. IX. 287.; 1289. Tihany: Ph. X. 541.; 1290. Esztergom: H. o. VII. 212.; 1296. Nyitra: H. o. VI. 420.; 1298. Fehérvár: H. okl. 16.; 1309. Budafelkővíz: Anjou. I. 172.; 1310. Esztergom: Kn. M. II. 623.; 1313. Sopron: Soproni okl. I. 76.; 1314: Soproni okl. I. 77.; 1315. Veszprém: Zalai okl. I. 145.;*

*pensa*¹ magyar talajon létrejött, a magyar pénzsámítási gyakorlatban gyökerező, specialis magyar számítási pénzek voltak. Semmi közülük sincs ezeknek az osztrák kereskedelmi praxishoz és még kevésbé a bécsi márkasúlyhoz.

A *pensa* 40 denár összegét jelentő magyar számítási pénz lévén, a *bécsi pensa* alatt 40 darab bécsi pénz érteendő.

A márkára, mint 1265—1340 közti időkből származó összes forrásainkból kitűnik, állandóan 10 *pensát*, vagyis 400 bécsi denárt számítottak.² Ez a 400 bécsi

1318. Fehérvár: F. VIII/2. 191.; 1319. Esztergom: Kn. M. II. 758.; 1327. Veszprém: Zalai okl. I. 208.; 1329. Nyitra: Anjou. II. 451.; 1331. Vasvár: Zalai okl. I. 255.; 1335. Csorna: Soproni okl. I. 132. I. — „*Marca monete currenti in provincia.*” 1277. Locsmánd: W. IX. 142. I. (F. IV/1. 397. I. tévesen: 1245. dátummal.)

¹ „*Pensa denariorum Wiennensium.*” I. Pozsonyi oklevelek: 1284: W. IV. 272.; 1290: W. V. 17.; 1295: W. XII. 571.; 1299: H. okl. 173.; 1312: Anjou. I. 258.; 1318: Anjou. I. 470.; 1325: Anjou. II. 105.; 1334: Zichy. I. 423. I. — II. Veszprémi oklevelek: 1290: W. V. 19.; 1295: W. V. 138.; 1324: Zalai okl. I. 178.; 1327: Zalai okl. I. 198. I. — III. 1299. Tihany: Kn. M. II. 460.; 1301. Bakonybél: Ph. VIII. 303.; 1300. Tihany: Kubinyi. I. 180.; 1318. Nyitra: Kn. M. II. 752.; 1324. Tihany: Zalai. okl. I. 174. I.

² „*Pro qualibet marca decem pensas denariorum Wiennensium computatis*” (v. *singulis 10 pensis comp.* v. más hasonló kifejezéssel). I. Győri oklevelek: 1265: F. IV/3. 303., 305.; Soproni okl. I. 29.; 1266: W. VIII. 158.; 1269: W. III. 202.; 1271: W. III. 266., VIII. 361.; 1304: Soproni okl. I. 64. I. — II. Pozsonyi oklevelek: 1289: H. okl. 113.; 1298: W. X. 319.; 1308: Anjou. I. 152.; 1311: Kn. M. II. 639., 645., 648.; 1312: Kn. M. II. 666., Anjou. I. 273.; 1313: H. o. VII. 370. I. — III. 1266. Zala: Zalai okl. I. 50.; 1267—1270. Vasvár: Kubinyi. I. 74.; 1277. Esztergom: W. IX. 188.; 1290. Nyitra: W. X. 8.; 1313. Nyitra: Kubinyi. II. 61. I. Az esztergomi káptalan 1288. évi oklevelében: „*sex pensas denariorum Wiennensium decem denariis ad presens dimidium marcam et tria pondera facientes*” (Kn. M. II. 242. I.) szerint: 230 bécsi denár = 27 *pondera*, a mi 1 márka = 409 denár eredményt ad. Ez a számítás azonban csak a kerekszámba való átszámítás eredménye, mert 230 denár = $\frac{1}{2}$ márka + 36 *pondus* = 27·6 *pondus*. — 1269: „*in denariis Wiennensibus singulas novem pensas pro qualibet marca numerando*” (Kn. M. I. 568. I.) szerint 1 márka = 360 denár, a mi az egykorú osztrák számítási módnak felel meg. Ez a számítási mód azonban, a mely csak egy oklevélben fordul elő, nem honosodott meg.

denáros számítási márka 1 márka közönséges ezüst vagy az evvel egyértékű 5 pensás báni márka értékében forgott.¹ E számítási móddal azonban a bécsi denár árfolyamértéke nagyon alacsonyan volt megállapítva, mert:

1 magyar márka közöns. ezüst színezüsttartalma	186·683 g
1 5 pensás báni márka (1272-ig)	„ 182 306 „
1 10 pensás bécsi denármárka	„ 214·320 „

A bécsi denár árfolyamának alacsony meghatározásával a magyar király nyilván az idegen pénznem beözönlését akarta meggátolni.² A rendelkezés azonban kétélű volt. A külföldi kereskedőket elriasztotta attól, hogy pénzüket ily értékben — kb. 13⁰/₁₀₀-os (27·63 g színezüst = 12·9⁰/₁₀₀) értékvesztéssel — hazánkban forgalomba hozzák. A magyarok azonban, különösen a Béccsel állandó és intenzív kereskedelmi összeköttetésben álló Pozsony, Győr, Esztergom és más dunántúli városok polgárai, hamar rájöttek arra, mennyivel nagyobb értéket képvisel a 10 pensás bécsi denármárka a vele azonos értékűnek mondott 1 márka közönséges ezüsthöz. Ezért előszeretettel kötötték ki továbbra is, hogy a fizetés bécsi denármárkában történjék. Azt már azután a fizetőfélre bízták, milyen áron szerzi be a bécsi denárokat osztrák vagy belföldi kereskedőktől. A bécsi denár árfolyamértékének túlságosan alacsony meghatározásával tehát nemcsak hogy nem érték el annak kiküszöbölését, hanem inkább előmozdították forgalmát.

— 1299: „10 pensas denarior. Wiennensium minus duobus ponderibus pro marca computando aut marca argenti.“ Zichy. I. 95. l. Ez esetben a márkára 383¹/₂ bécsi denárt számítottak.

¹ 1270: „dando 10 pensas Wiennensium pro marca, vel argentum commune.“ H. o. VI. 166. l. — 1267: „dando pro qualibet marca 5 pensas denarior. Zagradiensium aut 10 pensas in Wiennensibus.“ F. IV/3. 406. l. — 1277: „dando 10 pensas Wiennenses pro qualibet marca aut 5 pensas denariorum banalium.“ W. IX. 187. l.

² Hogy a bécsi denár árfolyamának e megállapítása királyi intézkedésre történt, az bizonyítja, hogy először IV. Bélának 1267-iki oklevele azonosítja a 10 pensás bécsi denármárkát az 5 pensás báni márkával. F. IV/3. 406. l.

Nem sokat változott a helyzet az új súlymérték — a budai márka — használatbavétele után sem, mert

1 10 pensás bécsi denármárka színezüsttartalma	214·32 g
1 budai márka közönséges ezüst	196·43 „

volt. A két márka közt tehát még mindig 17·89 g színezüst, vagyis $8\frac{1}{3}\%$ volt az értékkülönbség.

* * *

A bécsi pénz gyors elterjedése a magyar királyi pénz forgalmát és ezzel a kincstár egyik legfontosabb jövedelmi forrását veszélyeztette. A külföldi pénz forgalma hovatovább odáig fejlődött, hogy akárhányan egyenesen megtagadták a királyi pénz elfogadását. A II. András korából való nagy kiváltságlevelek — az 1222. és 1231. évi aranybullák és az 1233. évi beregi szerződés még az alattvalókat védelmek a rossz királyi pénz veréséből származó igazságtalan megterheléssel szemben. III. András 1291. és 1298. évi törvényei pedig már a jó ezüstből vert királyi pénzt és a király jogos pénzváltási hasznát kénytelenek — az alattvalók túlkapásaival szemben — védelmükbe venni. A törvények *szigorú* intézkedései¹ élénken visszatükrözik a bécsi pénz térhódításában rejlő nagy veszedelmet és a királyi kincstár károsodásának fokát.

Ilyen körülmények közt nem csodálható, hogy uralkodóink minden eszközt megragadtak, hogy a bécsi denárok forgalmát kiküszöböljék vagy legalább is korlátozzák. *Legtöbb sikerrel a bécsi denárokhoz külsőleg hasonló pénzek forgalombahozatala kecsegtetett* és királyaink nem riadtak vissza e — solidnak éppen nem mondható — eszköz alkalmazásától.

Harmincz esztendeje mult, hogy Pósta Béla a Magyarországon lelt bécsi denárok vizsgálata közben négy olyan éremfajt fedezett fel, a melyeknek egyik lapján a bécsi

¹ 1291: XIV. és 1298: XXXVIII—XXXIX. t.-csikkek. Ezekről részletesen szólunk a 12. fejezetben.

denárok ismert éremrajzainak egyike, másik lapján valamely egykorú magyar éremrajz — specialisan magyar éremjeggyel és a négy faj közül egyen „Rex Ladis[laus]“ körirattal — látható. Következtetésül — igen helyesen — megállapította, hogy „a hazai leletekben előforduló bécsi fillérek, ha nem is mind, de egy nagy részük eredetileg egykorú magyar királyok által Magyarország számára veretett pénzek“ voltak. Megállapította egyúttal azt is, hogy ezek a magyar veretek sokkal tökéletlenebb, durvább kivitelben készültek, mint a valódi bécsi denárok.¹ Ez utóbbi megfigyelés fontos, mert a középkori *utánveretek* (Nachprägungen) legjellemzőbb ismertetőjele előállításuknak — a mintául vett pénzhez viszonyítva — primitív volta.

Réthy László — Pósta négy éremfajához újabb négyet, közte egy „Rex Stephanus“ és egy másik „Rex Ladiill. A. A.“ köriratút sorolva — külön sorozatba foglalta össze a bécsi fillérekkel rokon magyar vereteket.²

Theodor Meyer, osztrák tudós a középkori osztrák kereskedelemről írt művében³ — Pósta és Réthy eredményeitől függetlenül — Károly Róbert 1342. évi pénzverési bérszerződésének szövegéből mutatja ki, hogy *magyar veretű „bécsiek“ is voltak*. Károly a szerződésben a „bécsi denárokról“, mint az ő kamarájában vert pénzről szól, majd oly magyar denárokról beszél, a melyek a bécsiek finomságában verettek. A szerződés háromféle (denarii lati, mediocres és parvi) bécsi denárt különböztet meg.⁴ Meyer megállapítja, hogy ez a megkülönböztetés *csak magyar*

¹ Pósta Béla id. ért. (Arch. Ért. V. 1885. 109—113. l.) és Érmészeti bizonyítékok. 11—21. l.

² C. N. H. XVIII. sorozat. 347—354. sz. érmek. E sorozatot egy újabb — „Ladislaus Rex“ köriratú — fajjal egészítette ki Zimmermann Lajos. (C. N. H. Pótlék. 354A. sz. érem.) Luschin: Geschichte d. Stadt Wien. I. Wien, 1897. (432. l. mellett Tafel XIX. Erläuterungen) ismertet egy magyarországi bécsi utánveretet. Egy más éremrajzú ilyen utánveret Nuber F. Károly birtokában van.

³ id. m. 16—18. l.

⁴ „pro quatuor latis Wyennensibus et aliis camere nostre monetis“; „combustionem Wyennensem habentes“ (t. i. denarii). V. ö. a szöveget: Corpus Juris. I. 152. l. és Szekfű: T. T. 1911. 25—26. l.

forrásokban fordul elő és Ausztriában ismeretlen. Ez alapon arra az eredményre jut, hogy a magyar források „denarii Viennenses“-e alatt nem kell mindig és okvetlenül bécsi pénzt értenünk, hanem részben magyar pénzeket, a melyek a bécsi denár mintájára készült utánveretek voltak. „Viennenses“ elnevezésük a cseh „vidensky“ néven nevezett denárok nevéhez hasonlóan csak azt jelenti, hogy a bécsi mintára vert pénzeket is „bécsi denároknak“ nevezték.¹ Szükségesnek véli ezért a magyarországi adatoknak és Luschin korábbi számításainak gyökeres revidióját.

A bécsi denárok sorozatában már régebben feltűnt és Luschin fejtegetéseiben igen nagy zavart okozott, hogy *egyres magyarországi leletekben a teljes súlyú, többnyire négyszögletes és homorú bécsi denárok mellett tömegesen fordulnak elő könnyebb (0.46—0.58 g-os), kerek és sima veretű denárfajok.* Ezeknek verete néha tökéletesen megfelel egy-egy nehéz bécsi denárfaj veretének, máskor egészen új válfajokként jelentkeznek.² Osztrák földön szórványosan

¹ Ezt a gyakorlatot a „vidensky“-n kívül számos más analogia is bizonyítja. A *bécsi, friesachi, aquilejai és grázi denár* — mint Luschin (Festschrift. 40. l.) kiemeli — *gyűjtőnevek* voltak, a melyek a denárok típusát és pénzlábat jelölték. „*Bécsi denár*“ volt az osztrák hercegek kremsi, ennsi és bécsújhelyi pénze is, „*friesachi*“ pénzt meg éppen 8—9 pénzverő úr veretett 16—17 pénzverőhelyen. (V. ö. a 311. lapon mondottakat.) — III. Ottó császár kifejezetten „*regensburgi pénz*“ verésére adott a freisingeni püspöknek és a salzburgi érseknek jogot. „*Monetam ratisponensem... construi concessimus.*“ Lori: Sammlung des baier. Münzrechts. I. 6., 7. l. — II. Frigyes császár a bambergi püspöknek *friesachi* pénz verésére ad jogot, Meráni Ottó herceg pedig Innsbruckban az „*augzburgihoz hasonló*“ pénzt veret. Mon. Carinth. IV. 294. Schwind—Dopsch. 80. l. — Hunyadi János kormányzó 1451-ben lévai Cseh Lászlónak arra ad engedélyt, hogy „*in castro suo Ujvár (vasmegyei Németújvár) appellato denarios Viennenses cudi facere possit et valeat.*“ H. o. VII. 470. l. Pozsony városa 1439 és 1442 közt bécsi mintára verette az ú. n. fehér denárokat, a melyeket a források „*bécsi fehér denárnak*“ neveznek. V. ö. Kováts Ferencz: Pénzértékviszonyok Pozsonyban 1435—1460 közt. (M. G. T. Sz. VII. 1900.) 444—446. l.

² Luschin: Wiener Pfennige. N. Zeitschr. VI—VII. 1876. 79—80. l. — Wiener Münzwesen. 1913. 47—61. l. adja leírásukat. Nagyobb számban kerültek elő ilyenek egy ismeretlen lelhelyű, egy steyer-magyar határmenti (686 db), a szentkereszti (191 db), budapesti,

előkerült egy-egy ily könnyebb súlyú denár, de *nagy tömegben Magyarországon kívül sohasem találták*. Aziránt Luschin szerint sem lehet kétség, hogy ezek a kisebb éremfajok a magyar forrásokban *denarii parvi*, majd *mediocres* néven említett éremfajokkal azonosak. Luschin azonban korábban — a XIV. századi súlyosabb denárokat megelőző — XIV. századi bécsi pénzeknek tartotta ezeket,¹ később pedig féldénároknak (Hälblinge) nevezi,² bár súlyuk szerint semmiképen sem tekinthetők a bécsi denárok obolusaiul.

A könnyű „bécsiek” csak magyar leletekben fordulnak tömegesen elő. Csak magyar források említenek „Viennenses parvi“-t, majd „mediocres“-t és „Viennenses lati“-t. A kis bécsiek — ellentétben a szögletes, homorú és nehezebb bécsi denárokkal — a magyar éremtechnikának megfelelő kerek formában, síma lapra verettek. Károly Róbert mint saját kamarája pénzét említi a bécsi denárt. A könnyű „bécsiek” — súlyuk alapján — sem mint denárok, sem mint obolusok nem illeszthetők be a bécsi denárrendszerbe. *Minde körülmények kétségtelenül bizonyítják, hogy a könnyű „bécsi denárok” magyar veretű érmek voltak.*

Döntő bizonyítékkal szolgált e tekintetben az érmihályfalvi (Bihar m.) gazdag éremlelet, a melynek alapján — az eddig ismert éremfajok figyelembevételével — *Nuber Károly 120 különböző veretű, átlagban 0.515 g-os, kerek és síma „bécsi denár” fajt tudott megállapítani.*

Abból a helyes megfigyelésből kiindulva, hogy a bécsi denárok egyes fajainál *minden előlapnak egy bizonyos, meghatározott hátlap felel meg*, Nuber öt csoportba osztja a „magyar bécsi denárokat”. Az elsőbe a *normalis* — együvé tartozó bécsi elő- és hátlappal —, a másodikba a *hybrid* — bécsi, de nem együvé tartozó elő- és hátlappal —, a harmadikba a *koholt hátlapú* (v. *előlapú*), de bécsi elő- (vagy hát-) lappal, a negyedikbe a *magyar (elő- v.) hát-*

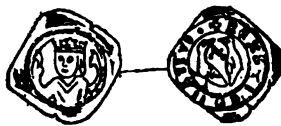
nagyszombati, nagykanizsai és érmihályfalvi leletekben. Luschin: *N. Zeitschr.* VI—VII. 74. l., *Wiener Münzwesen.* 47—61. l. Höfken: *Münzfund bei Gross-Kanizsa.* (*N. Zeitschr.* XIX. 1887. 241. l.)

¹ *N. Zeitschr.* IX. 1878. 194—195. l.

² *Wiener Münzwesen.* 1913. 49. s. köv. l.

lapú,¹ de bécsi (hát- vagy) előlappal vert, végül az ötödikbe a *magyar királyok nevével is ellátott* bécsi denárfajokat sorozta.²

Luschin, a ki korábbi dolgozataiban ez éremfajok egyikét-másikat a bécsi denárokról összeállított nagybecsű chronologiai sorozataiba felvette, kifejezetten csak a királyok nevével ellátott fajok magyar voltát ismeri el. Ez álláspontját még ma sem adta fel teljesen, de legújabb művében már kénytelen volt elismerni, hogy Magyarországon a „Hälb-

(C. N. H. 347.)

135. V. István magyar veretű bécsi denárja.

lingek³ súlyában bécsi utánveretek készültek és hogy az érmihályfalvi leletben egész sor ilyen utánveret került elő.³

A magyarországi kis bécsi denárfajok *chronológiájának* megállapításáról egyelőre — a leletek csekély száma miatt — le kell mondanunk.⁴ Annyi bizonyos, hogy IV. László kora előtt nem voltak forgalomban. Tekintve a fajok nagy számát, fel kell tennünk, hogy évtizedeken át rendszeresen verték azokat.

¹ Más magyar pénzről is ismert.

² Nuber Károly a legnagyobb készséggel ismertetett meg fenti nagybecsű eredményeivel s áttekintés végett rendszerezett „magyar bécsi denár” gyűjteményét is hosszabb időre rendelkezésemre bocsátotta. Ennek áttanulmányozása meggyőzött a rendszerezés helyes voltáról. A magyar veretek egy kis csoportját a Magyar Nemzeti Múzeum szerezte meg Nubertől.

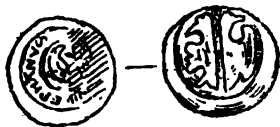
³ „Es unterliegt jedoch keinem Zweifel, dass Nachmünzen von Wiener Pfennigen Ottokars in der Grösse der öfter erwähnten Kleinfennige oder Hälblinge in Ungarn hergestellt wurden. Stücke dieser Art mit dem Namen des Königs Ladislaus Cumanus (1272—1290) bildet Réthy a. a. O. Nr. 351, 354 ab. Noch nicht verwertet ist jedoch der Fund von Érmihályfalva im Biharer Komitat, der uns eine Reihe solcher Nachprägungen mit einem Durchschnittsgewicht von 0.543 g gebracht hat, darunter 2 bis 3 neue Rückseiten: Panther, Löwe, Adler, gekrönter Drache, zu allen oben Nr. 51 und 62 bis 79 beschriebenen Wiener Pfennigen, mit Ausnahme von Nr. 65, 66 und 72—74.“ Luschin: Wiener Münzwesen. 1913. 60. l.

⁴ Értesülésem szerint Nuber Károly e kérdéssel is foglalkozik, kívánatos volna, hogy eredményeit közrebocsássa.

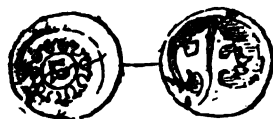

A bécsi denárok első — V. István korabeli — magyar utánveretei a bécsi denárok szögletes alakjában és súlyában verettek, mint a következő táblázat¹ bizonyítja:

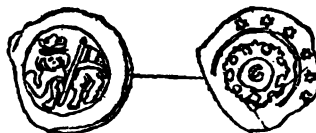
É r e m f a j	Darab	Átlagsúly
C. N. H. 347 ²	20	0·709
C. N. H. 348 (Luschin. 85. sz.)	20	0·727
	96	0·720
C. N. H. 349	1	0·690
C. N. H. 351	1	0·670
Luschin. 84. sz.	170	0·720

(C. N. H. 352.)

(C. N. H. 353.)

(C. N. H. 350.)

136—138. Magyar veretű kis bécsi denárok.

A IV. László korában verni kezdett könnyű vagy „kis bécsiek” súlyadatait következő táblázatba foglalhatjuk össze:³

¹ Az adatokat lásd II. függelék és Luschin: Wiener Münzwesen. 59. és 60. l.

² A C. N. H. táblájának száma szerint közlöm a fajokat. A C. N. H. szövegében a 347. sz. tévesen 351. sz. alatt, a 348. sz. 347. sz. alatt, a 350. sz. 348. sz. alatt, a 353. sz. 350. sz. alatt, a 351. sz. 353. sz. alatt van leírva.

³ Luschin a megfelelő bécsi denár számával jelöli a fajokat, ezt követem én is. Az egyes adatokat lásd a II. függelékben és Luschin: Münzwesen. 49—61. l., a steyer határmenti leletét: Luschin. N. Zeitschr. VI—VII. 74. l., a nagykanizsai leletét: Höfken id. m. N. Zeitschr. XIX. 241. s. köv. l.

Lelet	Éremfaj száma	Darab	Átlagsúly gramm	A megfelelő denár kora	Jegyzet
—	C. N. H. 350	4	0-525	} V. István (C. N. H. 348)	} C. N. H. 350 = Luschin 85
Nagyszombati	Luschin 85	2	—		
—	C. N. H. 352	1	0-550	}	
—	353	4	0-577		
—	354	1	0-490		
—	Pótl. 354A	1	0-440	}	
Szentkereszti	Luschin 34	15	0-460		
—	36	68	0-520	} VI. Lipót (1198—1230)	} 322 valódi bécsi megfelelő denárral
—	37	7	0-510		
—	38	19	0-475	}	} 4 " " " "
—	39	9	0-550		
—	43	43	0-526	} II. Frigyes (1230—1240)	} 33 " " " "
—	45	30	0-460		
Budapesti és nagyszombati	—	—	—	} Ottokár (1251—1276)	} 161 " " " "
—	62	—	—		
—	63	—	—	} Ottokár v. Rudolf (1261—1281)	} 44 " " " "
—	64	—	—		
—	67	—	—	} Ottokár	} Nuber közlése az átlagsúly- (Luschin 0-543 g-nak mondja)
—	69	1?	—		
—	71	—	0-58	} Ottokár v. Rudolf	} (Luschin 0-543 g-nak mondja)
—	72	—	—		
—	51	Több	0-515	} Ottokár	} Höfken id. m.
Érmihályfalvi	62—64, 67—73, 75—79	száz (120 faj)	—		
Nagykanizsai	—	—	0-527	} Steyer-magyar határmenti	
Steyer-magyar határmenti	—	886	[0-5717] ¹		

¹ E tételben valódi bécsi denárokkal vegyesen fordultak elő s az átlagban sincsenek szétválasztva.

Az egyes átlagsúlyok — 0·46 és 0·58 g közt ingadozván — alig mutatnak eltérést. A legnagyobb számban ismert fajok (Luschin 36. és 43. sz., 43 és 68 db.) átlaga : 0·520 és 0·526 g. A gazdag érmihályfalvi lelet átlagsúlya 0·515 g, a nagykanizsaié 0·521 g. *Átlagsúlyul tehát 0·520 g-ot kell felvennünk.*

Az al marco verés és kopás hibáira a szokásos 5⁰/₁₀-os hozzáadást felvéve, *a kiverési súlyt 0·546 g-ra tehetjük.*¹

A magyar veretű „kis bécsi denárok” (Hälblinge) finomsága Luschin kutatásai szerint nem tér el a valódi bécsi denárok finomságától. A 11 latos (0·687¹/₂ finomságú) ezüst helyett azonban hazánkban, a hol a lat szerinti próba ismeretlen volt, a *tertia combustio*-s (10²/₃ latos) ezüstöt használták.²

A magyar veretű bécsi kis denárok pénzlába tehát — IV. László idején már a budai márka lévén a pénzverési alapsúly — így alakult:

	Pensa- szám	Denár- szám	Teljes súly	Színsúly
			grammban	
1 márka 0·666 finom ezüst	11 ¹ / ₄	450	245·53779	163·69186
1 pensa	1	40	21·8255	14·5503
1 kis bécsi denár	¹ / ₄₀	1	0·5456	0·3637

¹ Az érmihályfalvi lelet alapján 0·541, a nagykanizsai alapján 0·553 g volna. Az összeállításban nem dolgoztam fel a Buchenau-tól ismertetet, 400 darabból álló székesfehérvári leletet. (Ein Ungarischer Fund von Wiener Pfennigen. Jahrbuch f. Altertumskunde. V. 1911. 179. s. köv. 1), mert Buchenau cikkéhez csak könyvem nyomása közben tudtam hozzájutni. E leletben is egész sor „Hälbling”-nek és „Leichter Pfennig”-nek elnevezett magyar veret került elő. Súlyuk 0·330—0·580 g közt ingadozik, átlaguk kb. a fent megállapított súlyoknak felel meg. Buchenau a leletben előforduló 0·200—0·300 g-os kisebb veretekben — XV. századi (I) bécsi források alapján — 1300—1330 közt vert „negyedbécsieket” (Vierlinge) akar felfedezni. Ezek az apró veretek pedig nyilván nem „Vierling”-ek voltak, hanem bizonyára bécsi *obolusok*.

² V. ö. Károly Róbert pénzszerződéseit. S z e k f ű : T. T. 1911. — Miklós bán 1344. évi szerződése szerint : *Viennenses autem (et Grecenses) denarii, quia tertia (et quarta) combustionis existunt.* T r u h e l k a id. m. 464. l.

A pénzláb teljes világosságot derít a „kis bécsi denárok“ verésének körülményeire. Tudjuk, hogy forrásaink a 10 pensás bécsi márkát az 5 pensás báni márkával azonosították, tehát 1 báni denár értékében 2 bécsi forgott. IV. László korában — a mikor e kis bécsiek verése megkezdődött — már az új, könnyebb báni denárok voltak forgalomban. Ezeket a kis bécsiekkel összehasonlítva:

1 új báni denár	színezüsttartalma	0·7292 g
2 kis bécsi denár	„	0·7274 „
1 5 pensás báni márka	„	145·84 „
1 10 pensás „kis bécsi“ márka	„	145·503 „

A magyarországi kis bécsi denárok verése tehát nem azt a célt szolgálta, mint II. Andrásnak a friesachiak külső köntösében jelentkező pénzei, a nép kizsárolását. Ellenkezőleg, IV. László és utódai a kis bécsieket egyrészt a valódi bécsi denárok forgalmának kiküszöbölése és a jogos királyi pénzváltási jövedelem megóvása céljából, másrészt a báni és bécsi denárok értékének — a számítási gyakorlatnak megfelelő — kiegyenlítése végett verették. A kis bécsi súlya és finomsága pontosan megfelelt forgalmi értékének, fél báni denárnak.¹ Veretésük tehát nem állt ellentétben az utolsó Árpádoknak jó pénz verésére irányuló törekvéseivel.

* * *

A „kis bécsiek“ verése nem szorította ki teljesen a valódi bécsi denárokat a forgalomból. A bécsi veretű denárok színezüstértéke jóval nagyobb lévén a magyar királyi bécsiek értékénél, a forgalomban továbbra is nagy kelen-dőségnek örvendettek. 1281 óta — tehát a kis bécsiek első, IV. László korabeli verésével körülbelül egyidőben — tűnnek fel dunántúli és nyitrai forrásokban a *széles bécsi denárok* (denarii lati Viennenses). Az oklevelekben

¹ E megfigyelésünket érdekesen egészíti ki az a körülmény, hogy az érmihályfalvi leletben több száz „kis bécsi“ társaságában egy valószínűleg céltudatosan kettévágott báni denár fele is előkerült. Nuber Károly szíves közlése.

többnyire a széles bécsi denárok is *pensában*¹ vagy *márkában*² számítva fordulnak elő.

A „széles bécsi denár“, „széles régi bécsi denár“ és „széles denár“ alatt a valódi, szögletes és — a kis bécsiekhez viszonyítva széles — bécsi denárokat értették.

A *széles bécsiek* továbbra is 10 pensával számítottak egy márkára.³ A 10 pensás széles bécsi denármárka —

¹ „*Pensa latorum (denariorum) Wiennensium.*“ I. *Pozsonyi oklevelek*: 1302: Kn. M. II. 512., F. VIII/1. 616., 1308: Kn. M. II. 588., 590., 1310: Anjou. I. 205., 1311: Anjou. I. 237., Kn. M. II. 651. I. — II. 1289. *Vasvár*: H. o. VI. 849., 1293. *Tihany*: F. VII/2. 174., 1304. *Esztergom*: F. VIII/7. 41. I., 1329. *Veszprém*: Zalai okl. I. 236. I. — „*Pensa latorum et bonorum denariorum Wienn.*“ 1307. *Pozsony*: Kn. M. II. 569. I. — „*Pensa latorum denariorum.*“ 1311. *Vasvár*: H. o. I. 108. I.

² „*Marca latorum (denariorum) Wiennensium*“ (v. „*in latis Wiennensibus*“). I. *Győri oklevelek*. 1288: F. V/3. 443. 1291: H. o. I. 85., 1292: Soproni okl. I. 59., 1301: F. VIII/1. 74., 1302: F. VIII/1. 105., 1303: H. o. IV. 104., F. VIII/1. 145., 1304: H. o. IV. 108., 1306: Anjou. I. 110., 1307: H. o. IV. 113., 1309: Hédervár. I. 13. I. — II. *Pozsonyi oklevelek*: 1293: W. V. 87., Kn. M. II. 348., 1294: W. V. 102., W. XII. 560., 1296: W. V. 160., 1300: H. o. VII. 287., Kn. M. II. 488., 1302: Anjou. I. 31., Kn. M. II. 513., 515., 1304: Kn. M. II. 546., 1305: Anjou. I. 96., 1308: Anjou. I. 153., 1310: Kn. M. II. 617., 620. I. — III. *Vasvári oklevelek*. 1283: H. o. VI. 300., 1284: W. IX. 409., 1286: H. o. VI. 320., 1293: H. o. VI. 397., 1297: H. o. III. 47., 1314: Anjou. I. 347. I. — IV. *Esztergomi oklevelek*. 1291: Károlyi. I. 21., 1305: Kn. M. II. 553., 1307: Kn. M. II. 577., 1309: Kn. M. II. 614. I. — V. *Nyitrai oklevelek*. 1300: W. XII. 658., Kn. M. II. 481. 1307: F. VIII/1. 234. I. — VI. 1281. *Türje*: H. o. VI. 268., 1301. *Zalavár*: Zalai okl. I. 120., 1307. *Sopron*: Soproni okl. I. 66., 1308. *Zalavár*: F. VIII/5. 35., 1310. *Zalavár*: Zalai okl. I. 133., 1312. *Tihany*: Zalai okl. I. 136., 1318. *Veszprém*: Zalai okl. I. 149. I. — „*Marca latorum denariorum.*“ 1288. *Vasvár*: W. IX. 491., 1299. *Győr*: W. X. 358., 1312. *Vasvár*: Soproni okl. I. 73. 1313. *Vasvár*: Anjou. I. 308., 1313. *Nyitra*: Kubinyi. II. 60., 1318. *Veszprém*: Zalai okl. I. 149. I. — „*Marca latorum denariorum videlicet Wiennensium.*“ 1288. *Győr*: F. V/3. 443. I. — „*Marca (latorum) denariorum Wienn. antiquorum.*“ *Győri oklevelek*. 1290 k: Kubinyi. I. 146., 1291: Kubinyi. I. 149., 1301: F. VIII/1. 71. I. — 1326. *Pozsony*: F. VIII/3. 146. I. stb.

³ „*Marcas, pro qualibet marca decem pensas denariorum latorum Wiennensium computatis*“ (v. más hasonló kifejezéssel). — I. *Győri oklevelek*. 1298: F. VII/2. 254., 1301: F. VIII/1. 73., 1309 (Pannonhalma):

214·32 g színsúlyával — jóval nagyobb értéket képviselt az 5 pensás (új) báni márkával azonos értékű 10 pensás (kis) bécsi denármárkánál, a melynek színsúlya csak 145·50 gramm volt.

A hazai veretű könnyű bécsi denárokat a XIV. századi források *kis denároknak* (parvi, denarii parvi, parvuli), *kis bécsieknek* (parvi Viennenses) is nevezik.¹

I. Károly Róbert a széles bécsi denárok kedveltségét látva, 1335 táján maga is veretett — a kis bécsiek mellett — *széles bécsi denárokat*. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy ez időtől kezdve a *királyi oklevelekben* is szerepelnek a széles bécsiek,² noha korábban ilyenekben azok sohasem említetnek. Az 1342. évi pénzszerződés *kifejezetten mint a királyi kamarában vert pénzt említik a széles bécsi denárt*.³ A széles bécsiekhez — mint ezidőben már Ausztriában is szokásban volt — *obolusokat* (féldenárosokat) is veretett, a melyeket egyik forrásunk „igen kis bécsiek“-nek (Viennenses valde parvi)⁴ nevez. Ezek az apró bécsi obolusok — a források szerint — úgy aránylottak a magyar veretű kis bécsiekhez, mint 10:14-hez.⁵

Anjou. I. 185. l. — II. *Pozsonyi oklevelek*. 1309: Kn. M. II. 616., 1309: Kn. M. II. 607., H. o. VII. 357., Kn. M. II. 597., 1310: Kn. M. II. 632., 1319: Kn. M. II. 762. l.

¹ „Parvi.“ 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 91., 97., 127., 154., 159., 292., 336., 373—399. l. — „Parvuli.“ 1332—1337: U. ott I/1. 100. l. — „Moneta parva.“ 1332—1337: U. ott 292. l. — „Pecunia minuta.“ 1332—1337: U. ott 292. l. — „Parvi denarii.“ 1293: H. o. VIII. 322., 1320: Anjou. I. 570., 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 91., 101., 194., 205., 206., 208., 216., 219., 233., 322—337. l. — „Parvi Wiennenses.“ 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 201., 271., 292., 302., 316., 402. l.

² 1335: F. VIII/4. 54., 1336: F. VIII/4. 162., 166., 1337: F. VIII/4. 226., 1338: F. VIII/4. 317. l.

³ 1342: „pro 4 latis Wyennensibus vel aliis camere nostre monetis.“ Corpus Juris. I. 152. l. és Szekfü. T. T. 1911. 25. l. V. ö. Meyer id. m. 16—18. l.

⁴ Mon. Vat. I/1. 312. l.

⁵ 1332—1337: „parvi denarii... parvi Viennenses vocati et duplicati banales dicti, 10 pro grosso“, — „Viennenses valde parvos, qui currunt in Alba Regali 14 pro grosso“. Mon. Vat. I/1. 302., 312., 316. l.

Ha a széles bécsi denárok és a kis bécsiek súlyát nézzük, ez az arány teljesen megfelel a valószínűségnek.

1 széles bécsi denár színezüsttartalma	0·5358 g
1 kis „ „ „	0·3637 „
7 széles „ „ „	3·7506 „
10 kis „ „ „	3·637 „

Tehát az „igen kis bécsi“, a melyből 14 darab ért 10 kis bécsit, pontosan megfelel $\frac{1}{3}$ bécsi széles denárnak, vagyis annak obolusa volt.

A magyarországi széles bécsi denárok és félsúlyukban vert obolusai (igen kis bécsiek) forgalma idején a régi magyar veretű bécsiek „parvi“ elnevezése zavarokra adott okot. Ezért kezdik a régi 0·3637 g finomsúlyú és 0·545 g súlyú magyarországi kis bécsieket — a széles bécsi denárokhoz és a félsúlyú bécsi obolusokhoz vagy igen kis bécsiekhez viszonyítva — „közepes bécsieknek“ (*mediocres, medii Viennenses*) nevezni.¹

Amióta a magyar király is veretett *széles bécsi denárokat*, ez az elnevezés nem fedte többé a valódi bécsi denár értelmét. Ezért a dunántúli vidéken *szögletes denár* (*latus cardinatus, parvus cardinatus, denarius card.*) néven kezdték a valódi bécsi denárokat és az e korban már szintén vert valódi bécsi obolusokat nevezni.²

¹ Az 1332—1337. évi pápai tizedszedők számadásaiban: „parvi denarii, medii seu parvi Viennenses vocati, et duplicati banales dicti“. Mon. Vat. I/1 316. l. Az 1339. évi pénzszerződésben: „medio Viennense bene ponderato“. Szekfű, T. T. 1911. 17. l. — 1342: „parvis et etiam mediocribus Wyennensibus.“ Szekfű, T. T. 1911. 26. l.

² 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 383—384. l. (veszprémi adat). A „card.“ rövidítés helyes jelentését már Finály Henrik (Középkori magyar metrologiája. Közvetteszi: Finály Gábor. Budapest, 1908. 22—23. l.) megállapította. Kropf Lajos (M. G. T. Sz. 1901. 244. l.) Schoenvisner téves — „denar. carol“ — olvasásától megtévesztve, „denarii Carolenses“-t olvas és a pénzt Károly szicíliai király pénzének mondja.

A bécsi denárokból — úgy a szélesekből,¹ mint a kis (közepes) denárokból² — ezidőben is 10 pensát számítottak egy márkára. A bécsi obolusokról (igen kis bécsiekről) a források nem emlékeznek meg, de azok fél széles denár értéket képviselvén, minden bizonynyal márkánként 20 pensával számítottak.³

Baranyában 6 pensa báni denár alkotván a baranyai számítási márkát — a fél báni denár értéket képviselő kis (közepes) bécsiekből 12 pensát, vagyis 480 denárt számítottak egy márkára.⁴ A baranyai 12 pensás bécsi márka színezüsttartalma 174·60 g volt.

* * *

A bécsi pénzverés hatása nem csupán a bécsi típusú magyar pénzek, a magyarországi bécsi denárok verésében nyilvánult meg. Reányomta bélyegét III. Andrástól Károly

¹ „*Marca latorum denariorum Wiennensium, pro qualibet marca 10 pensis comput.*“ 1331: Anjou. II. 571., 1335: F. VIII/4. 54., 1335: Soproni okl. I. 134., 1336: F. VIII/4. 162., 1337: F. VIII/4. 226., 1337: F. VIII/4. 270., 1338: Zichy. I. 549, Zalai okl. I. 340., Anjou. III. 456., F. VIII/4. 342., 1339: Károlyi. I. 137. l. 1341: Soproni okl. I. 166., Békefi. Pilsai. I. 335. l.

² 1328: „*marcis denariorum parvorum Wiennensium ad rationem ponderis de Alba Regali, quamlibet marcam per 10 pensas computando.*“ Blagay. 106. l. 1332—1337: „*marca parvorum Wiennensium, quamlibet marcam per 10 pensas computando.*“ Mon. Vat. I/1. 403. l.

³ Az 1338. évi pénzverési szerződés szerint ez évben Károly oly denárokat és obolusokat veretett, a melyek ezüsttartalma a bécsi széles, illetve a bécsi kis denárok (közepesek) ezüsttartalmának felel meg. Az így vert denárokból 8 pensa, az obolusokból 16 pensa ment egy márkára. Szeikfű T. T. 1911. 17. l. Valószínű tehát, hogy a mikor még 10 pensa ért a széles bécsiekből 1 márkát, az obolusokból 20 pensát, vagyis 800 darabot számítottak arra.

⁴ 1332—1337 (bécsi adat): „*11 marcas in parvis Wiennensibus, 12 pensas pro marca computando.*“ Mon. Vat. I/1. 292. l. — Az a két árpádokori oklevél, a melyekben 12 pensás bécsi márkáról van szó, nem tartozik ide. Azok az egykorú osztrák számítási mód hatását mutatják. Egyiküket a (1284: W. IV. 274. l.) borsmonostori apát adta ki, a mely monostor az osztrák heiligenkreuzi monostor leányegyháza volt, a másik (1283: H. o. V. 68. l.) egy veszprémi oklevél.

S BÉC)

SUBER F. az azonos előlapú fajok átlagsúlyát.

reték.)

75.

Magyar hátlap: C.N.H.

Magyar

344, 359.

323.

körirat

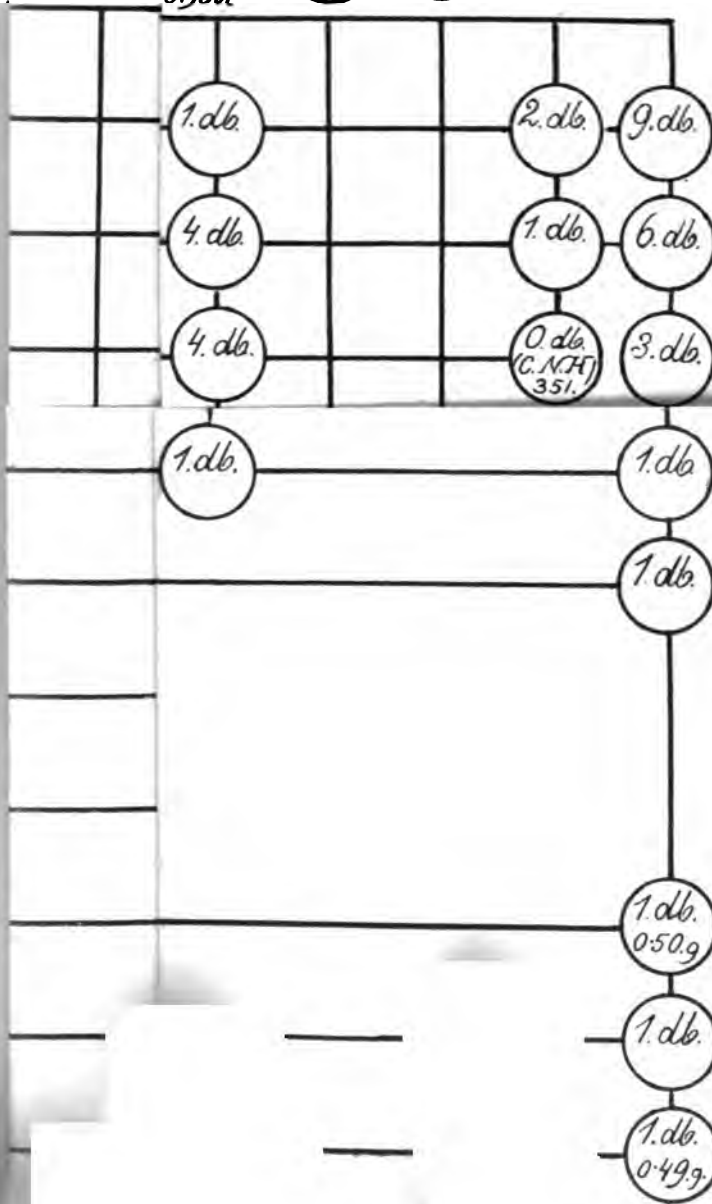

Egyéb
bóholt

†LADIS-
LAVS REX

Abnormis és
meghatározha-
talan hátlap

Róbertig valamennyi királyunk pénzverésére. A bécsi denárok, valamint a báni denárok forgalmával s a magyar bécsiek és bániak verésével a régi magyar típusú királyi denárok háttérbe szorultak. Az utolsó Árpádok pénzeinek éremrajzán a bécsi denárok hatása világosan észlelhető. Sőt azokon a pénzverőhelyeken is, a hol a bécsi és báni denárok külső hatása kevésbé érvényesült, kénytelenek voltak a bécsi és báni denárokhoz alkalmazkodni.

A báni denár színezüstértéke III. András korában pontosan fedte 2 kis bécsi denár színezüstértékét. Szükségessé vált azonban a magyar típusú királyi pénzek pénzlábát is ezekhez a kedvelt forgalmi eszközökhöz közelebb hozni. Azt a jelenséget, hogy III. András — a ki az írott forrásoknak értesítése és pénzeinek finomsága szerint a királyi pénzverés jó hírét mindig szívében viselte — miért tért át könnyebb pénzlábra, a bécsi és báni pénzlábhöz való alkalmazkodás szüksége magyarázza meg. A forgalomban a királyi denárok a kis bécsivel úgy látszik egyértékben forogtak. Ez azonban nagy hátrányára volt a pénzverésnek. A királyi denár színezüstértéke IV. László és III. András idején 0·409 g volt, szemben a kis bécsi denár 0·363 g-os színsúlyával. A királyi denárral fizetők pénzüknék kb. egytizedét elvesztették, ha azokat a kis bécsiekkel azonos értékben számították. III. András nem akarta, hogy a magyar veretű kis bécsiek egyéb pénzeit háttérbe szorítsák s ezzel a magyar pénzverés teljesen bécsi hatás alá kerüljön. Ezért könnyebb pénzlábra tért át, a melynek alapján vert denárai már nem álltak messze a kis bécsiektől érték tekintetében.

1 báni denár	színezüsttartalma	0·7292 g
2 bécsi kis denár	„	0·7274 „
2 (könnyebb) III. András-f. denár	„	0·690 „
2 Venczel és Ottó-féle denár	„	0·7014 „

volt.

Károly Róbert, 1323-ban még az egész ország pénzverését egységesen a régi báni pénzláb alapján akarta rendezni. 1335. és 1336. évi pénzverési bérszerződéseivel a

körmöczi és erdélyi kamarák területén oly denárokat veretett, a melyek egy harmadrészig égetett (0,666 finom) ezüsből készültek s a melyekből 10 pensát számítottak egy márkára.¹ Noha ezekből a kis denárokból 14 pensányit vertek 1 márka ezüsből s így színezüsttartalmuk csak 0,292 g volt, az ezüst finomsága (a bécsi 11 latos keverésnek felelően meg) és a 10 pensás számítási mód a leg-határozottabban mutatják a bécsi denárok hatását a magyar királyi pénzverésre. Ugyanez időtájt, vagy már korábban — mint említettük — bécsi széles denárokat és obolusokat is veretett.

A csaknem egy század óta használatos „bécsi denárok” teljes kiküszöbölését Károly Róbert 1337 vagy 1338-ban rendelte el. Ugyanekkor szüntette meg a magyar széles, közepes és fél bécsi denárok verését is. 1338. évi pénzszerződésében már újfajta magyar denárok és obolusok verését rendelte el, a melyekben annyi legyen az ezüst, mint a jó súlyú széles bécsiekben, illetve félbécsiekben, de a melyekből már nem 10 és 20, hanem 8, illetve 16 pensa számítassék egy márka ezüstre.² Az 1342. évi szerződésekben pedig már *mint öt év óta eltörölt pénznemről szól a bécsi széles denárokról.*³ A kis és közepes bécsieket ugyanekkor mint *mindenképen kiirtandó* régi pénzfajokat említi, a melyekkel kereskedni senkinek sem szabad.⁴

¹ Szekfű. T. T. 1911. 7., 12. l.

² Szekfű. T. T. 1911. 16—17. l.

³ „Pro 4 latis Wyennensibus vel aliis camere nostre monētis quinti anni iam abolītis.” Corpus Juris. I. 152. l. Szekfű. T. T. 1911. 25. l.

⁴ „ut nullus omnino hominum cum aliquibus antiquis monētis aut auro vel argento in specie et specialiter cum parvis et mediocribus Wyennensibus, quorum omnimodam extirpacionem volumus et committimus... mercandi habeat facultatem.” Corpus Juris. I. 154. l. Szekfű. T. T. 1911. 26. l.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A CSEH GARASOK ÉS
ARANYFORINTOK.¹

1301—1325.

Nyugateurópának a Meroving aranyverés beszűntetése óta egyedüli vert pénze az *ezüstdenár* — s annak félsúlyban vert *obolusa* — volt. A XI. század óta állandóan tartó pénzromlás, az ezüstdenár értékének fokozatos sülyedése és ezzel kapcsolatban a veretlen ezüst-valuta általános elterjedése az ezüstdenár-rendszer bukását készítette elő.

A XIII. században a folyton fejlődő forgalom és kereskedelem igényeit már sem a csekély értékű ezüstpénz, sem

¹ IRODALOM: Voigt, Audactus: Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen. II. Prag, 1772. — Smolík, Josef: Nálež pražských grošů v Časlavi a jejich rozbor. (Památky archaeologické a místopisné. Dílu XII. sesit. 8. 337—344. 1.) — Smolík, Josef: Pražské Groše a jejich díly. 1300—1547. (Rozpravy České Akademie Císaře Františka Josefa. Ročník III. Třída. I. Č. 3.) V Praze, 1894. — Rappe, Heinrich: Die Münzstätte Kuttenberg. (N. Zeitschr. XX. 1888.) — Muffat, K. Aug.: Ueber das Gewicht u. den Gehalt der österr. Pfennige... und der böhmische Groschen im XIV. Jahrh. (Abhandlungen d. hist. Cl. d. bayer. Akad. XII. München, 1874. 121—144. 1.) — Luschin: Die Wiener Pfennige. (N. Zeitschr. VIII. 1877. 286—292. 1.) — Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. III/2. Leipzig, 1901. 393—396. 1. — Friedensburg: Deutsche Münzgeschichte. (Meister's Grundriss. I/4.) 2 Aufl. 120—123. 1. — *A magyar garasmárkáról*: Kropf Lajos: A magyarországi pápai adószedők számadásai a XIII. és XIV. században. (M. G. T. Sz. 1901.) — Salamon Ferencz. Budapest története. III. Budapest,

több ezer garasan végzett mérésekkel következő eredményeket kapta.¹

Faj Smolliknál	Uralkodó	Darab	Finomság	Összsúly	Átlagsúly
				grammokban	
1	II. Venczel 1300—1305	20	0·930	70	3·5
2	"	41	0·922	150	3·659
3	I. János 1310—1346	1908	0·918	7018	3·678
4	"	317	0·918	1154	3·640
5	"	11	0·915	38	3·454
6	"	103	0·915	379	3·679
7	"	350	0·907	1317	3·763
8	"	5	0·902	17	3·400
9	"	12	0·896	42	3·500
10	"	4	0·883	14	3·500
	Összátlag	2771	0·910	10199	3·680 ²

A garasok tényleges finomsága — az utolsó 0·883 finomságú fajt nem számítva — 0·896 és 0·930 közt ingadozik, tehát *oly ezüsből verettek, a melyet a középkorban 15 latos — 0·937¹/₂ finom — ezüstnek tekintettek.*³

¹ Smolik id. ért.-ben (Památky archaeologické. XII. 340. 1.) levő táblázat után.

² Smolik-nál 3·577 g, de mivel ez nem az összes denárok össz-súlyából, hanem a 10 csoport átlagsúlyából megállapított középszám, az összes 2771 garas és össz-súlyuk — 10199 g — alapján 3·680 g-ra kellett kiigazítanom.

³ V. ö. fentebb a 15 latos friesachiak finomsági adatait. Károly Róbert magyar király később, mikor a cseh garasok mintájára magyar garasokat veretett, ezeket — a Kuttenberg csehországi pénzverőhely kiváltságával felruházott, tehát részben legalább kuttenbergi telepítésű — Kőrmöcsbányán (1328: „In ceteris omnibus eisdem libertatibus, quibus hospites de Kutumbanya regni Bohemie existunt, iidem hospites nostri perpetuo perfruantur.“ F. VIII/3. 295. 1.) a magyar királyi pénzverésben teljesen szokatlan ¹/₁₆-részig égetett ezüsből készíttette. (Szekfű. T. T. 1911. 7. és 12. 1. 1335. és 1336. évi pénzverési szerződés.) Az első

Kiverési átlagnál, a 2771 darab cseh garas súlyából nyert 3·68 g-os tényleges átlaghoz 5⁰/₁₀-ot hozzáadva, 3·864 g-ot *kapunk*. A pénzlábat tehát következőképp állapíthatjuk meg:

	Garas	Teljes súly	Színsúly
		grammokban	
1 prágai márka 15 latos pénzezüst	66	253·14	237·31875
1 garas	1	3·8354	3·5957

A jó ezüsből vert, értékes garasok Cseh- és Morvaországban, sőt a szomszédos országokban is nagyon rövid idő alatt uralkodó fizetési eszközzé lettek. A források *számítási márkákban*, azonban helyenként különböző összegű számítási márkákban fejezik ki a garasokban történt fizetéseket.

Az oklevelek ritkán említenek egyszerűen *prágai garasmárkát* (marca grossorum denariorum Pragensium),¹ többnyire a márkára számított garasok számát is megmondják.

Cseh- és Morvaországban — alig néhány évvel a prágai garasok verése után — háromféle számítási mód volt általánosan a használatos:

- az 56 garasos cseh számítási márka,
- a 64 „ morva számítási márka és
- a 60 „ „sexagena“.

A három számítási mód közül a legelterjedtebb a „sexagena“ volt.

A *prágai 56 garasos számítási márka*, a melyet a források kezdetben „*prágai súly szerint való prágai garas-*

körmöczi pénzverők nyilván Csehországból hozták magukkal a *pénzezüst 15 latos keverésének* — a régi báni denárokat nem tekintve — nálunk ismeretlen szokását.

¹ 1309: Cod. d. Morav. VI. 18. — 1320—1335: Emler. Reg. III. 254., 256., 296., 345., 775., IV. 54. l.

márkának”,¹ később egyszerűen „56 garasos márkának”,² majd „királyi 56 garasos márkának”³ és „királyi számítási márkának.”⁴ is neveznek, 1 prágai márka 13 latos (0,812 $\frac{1}{2}$ finom) — a magyar „quinta combustios” közönséges (0,800 finom) ezüstnek megfelelő — ezüsttel volt egyértékű. Mert

56 garas színezüsttartalma . . . . . 201,3592 g,
1 prágai márka 13 latos ezüst színezüsttartalma 205,67625 „

volt.

A prágai számítási márka mellett s avval egyidőben volt divatban a „sexagena grossorum”⁵ vagy németül „Schock-Groschen”⁶. „Sexagena” a. m. hatvan s a sexag. grossorum

¹ „Marca grossor. denarior. Pragensium ad pondus Pragense, 56 grossos pro marca computando.” 1307: Emler. Reg. II. 913., 921., 928. l. (IL Venczelnek egy 1293 decz. 1-ről tévesen keltezett oklevele: Emler Reg. II. 656. l. 1293-ban Venczel még nem veretett garasokat, az oklevél tehát vagy 1303-ból való, vagy hamis.) „Marca Pragensis ponderis et numeri, 56 grossos pro m. qual. computando.” 1308: Emler. Reg. II. 940., 1309: Emler. Reg. II. 957. l.

² „Marca, 56 grossos [Pragenses] pro marca qual. computando.” 1309: Cod. d. Morav. VI. 379., 1312: Emler. Reg. III. 45., 1329: Emler. Reg. III. 616., 1335: Emler. Reg. IV. 70., 1336: Emler. Reg. IV. 852., 1337: Emler. Reg. IV. 147. l. Németül: 1308: Cod. d. Morav. VI. 375., 1312: Emler. Reg. III. 42. l.

³ „Marca regalis videlicet 56 grossos.” 1321: Emler. Reg. III. 278. l. — „Mark silbers Kuniges gewichtes je sechs und funfzig grozzer Beheimischer pfenninge fur ain mark.” 1318: Cod. d. Morav. VI. 114.

⁴ „Marca grossor. denarior. Pragensium pagamenti regii.” 1315: Cod. d. Morav. VI. 67., 1321: Cod. d. Morav. VI. 138., 1322 (Szilézia: Emler. Reg. III. 317., 1323: Cod. d. Morav. VI. 189., 1330: Emler. Reg. III. 648. l.

⁵ 1304: „pro 60 grossorum Prag. sexagenas.” Emler. Reg. IV. 762. — „Sexagenae grossorum (denariorum) Pragensium.” 1306: Emler. Reg. II. 906., 1307: Emler. Reg. II. 916., 1309: Cod. d. Morav. VI. 20., 1312: Emler. Reg. III. 31., 45., 1317: Emler. Reg. III. 165., 1318: Emler. Reg. III. 169., 1322: Cod. d. Morav. VI. 152., 1325: Emler. Reg. III. 445., 1334: Čelakovský. 41. l. 1335: Emler. Reg. IV. 51., Čelakovský. 44. l. 1339: Čelakovský. 58. l. és még nagyon sok adat ugyanez oklevéledítiókban. Gyakran egyszerűen csak „sexagenae”-t említenek a források.

⁶ Schock grozzer Prager pfenninge. 1328: Emler. Reg. III. 552., 1330: Cod. d. Morav. VI. 395., 1340: Čelakovský. 61. l.

60 garas összegét jelenti. Egyes források elvéve *60 garasos márkának*¹ is nevezik, de általánosan a *sexagena* elnevezés volt használatos.

A *sexagena* eredetét kutatva, valószínűnek látszik, hogy az egy más cseh számítási pénzből, a *3 font filléres márkából* keletkezett. Csehországban ugyanis a XIII. század végén a *hallei pénz* (denarii Hallenses, Heller), az apró ezüstfillér jött forgalomba,² a melynek mintájára később, a XIV. században az úgynevezett *kis prágaiakat* (parvi Pragenses) verték. A kis denárokból vagy fillérekből 12 darabot, vagyis 1 solidust számítottak 1 garasra.³ Mivel pedig *1 prágai számítási márka* 3 font fillérrel, azaz 720 fillérrel számított,⁴ értéke 60 garasnak felelt meg.

Ezüstellenértékét keresve, azt látjuk, hogy 1 márka törvényes ezüsttel azonosították.⁵ Ez $13\frac{1}{2}$ latos volt, mert:

1 sexagena (= 60 garas) színezüsttartalma . . . 215·742 g
1 prágai márka $13\frac{1}{2}$ latos ezüst színezüsttartalma 213·583 „

Morvaországban, a hol a súlymérték a 280·614625 g-os *morva*⁶ vagy *brünni márka*⁷ volt, kezdetben (1303-ban) 62 garast számítottak 1 márkára.⁸ Ez a *62 garasos morva számítási márka* azonban igen korán helyet adott a hosszú ideig használatos *64 prágai garasos morva számítási márkának* („marca grossorum ad pondus Moravicum“, vagy

¹ „Marca denarior. grossorum Pragensium 60 grossos pro marca qual. computando.“ 1305: Emler. Reg. II. 890., 1211., 1318: Emler. Reg. III. 196., 1334: Emler. Reg. IV. 33., 1335: Emler. Reg. IV. 66. l.

² 1291: Emler. Reg. II. 668., 1308: U. ott IV. 769., 1309: U. ott IV. 771. l. — V. ö. Inama—Sternegg. III/2. 380. s. köv. l.

³ Voigt id. m. II. 97—98. l. — Rappe id. h. 241. l.

⁴ V. ö. 1320: „Jede mark zu 3 pfund heller.“ Emler. Reg. III. 235. l.

⁵ 1311: „2 marcas argenti legalis et usualis ponderis vel duas sexagenas grossorum.“ Emler. Reg. III. 6. l.

⁶ *Pondus Moravicum* (Moraviense). 1276—1305: Cod. d. Morav. IV. 99., 168., 294., 403., V. 88., 90., 94., 184., 299. l.

⁷ *Pondus Brunense*. 1263—1304: Cod. d. Morav. III. 355., IV. 295., V. 172. l.

⁸ 1303: „sexaginta grossorum Pragensium et duorum pro una marca currencium.“ Cod. d. Morav. V. 166. és Emler. Reg. II. 852. l.

„marca grossorum Moravici pagamenti“).¹ A források néha egyszerűen *64 garasos márkának*,² máskor — *a könnyű vagy rövid (56 garasos) márkával*³ szemben — *nehéz vagy nehéz súlyú 64 garasos márkának*⁴ is nevezik.

A 62 garasos márka eredete a cseh és morva márkák súlyviszonyára vezethető vissza. Mert ha

$$\begin{aligned} 1 \text{ prágai márka} &= 253 \cdot 14 \text{ g} &= 56 \text{ garas, akkor} \\ 1 \text{ morva márka} &= 280 \cdot 614625 \text{ g} &= 62 \cdot 07 \text{ garas.} \end{aligned}$$

Mivel pedig 56 garas 1 prágai márka 13 latos ezüstöt ért, a 62 garasos morva márka 1 morva márka 13 latos ezüsttel volt azonos értékű s annak körülbelül meg is felelt, mert:

1 morva márka 13 latos ezüst színezüsttartalma 227·999 g,
62 prágai garas színezüsttartalma | . . . . 222·93 g.

A 64 garasos morva márkát minden valószínűség szerint a *gyakorlati számítás megkönnyítése végett* hozták

¹ „*Marca grossorum [denariorum] Pragensium ad pondus Moravicum, 64 grossos computando pro marca.*“ 1307: Cod. d. Morav. VI. 4., 1317: U. ott VI. 86., 1319: U. ott VI. 115., 1321—1333: Cod. d. Morav. VI. 146., 157., 221., 231., 261., 302., 344. l. — „*Marca grossorum [denarior.] Pragensium ponderis Moravici*“, (később:) „*...ponderis et numeri moravicalis.*“ 1305—1333: Cod. d. Morav. V. 178., 187., VI. 4., 112., 136., 174., 290., 335., 345., 357. l. — „*Marca grossor. den. Prag. Moravici pagamenti, 64 grossos pro m. computando*“ 1321: Emler. Reg. III. 286., 1321—1330: Cod. d. Morav. VI. 145., 182., 213., 239., 240., 318. l. — „*Marca grossor. den. Prag. Moravici pagamenti.*“ 1324: Cod. d. Morav. VI. 202., 1327: U. ott VI. 261. l.

² „*Marca grossorum den. Pragensium, 64 g pro marca qual. computando.*“ 1307: Cod. d. Morav. VI. 3., 1306: Emler. Reg. II. 937., 1311—1335: Emler. Reg. III. 2., 191., 216., 288., 529., 566., 688., 763., IV. 2., 29., 53., Cod. d. Morav. VI. 31., 39., 51., 83., 125., 143., 151., 230., 244., 288., 314. stb. l.

³ „*Marca levis, 56 grossos prag. pro m. qual. comp.*“ 1325: Emler. Reg. III. 423. 1337: Emler. Reg. IV. 171. l. — „*Marca brevis.*“ 1311—1312: Emler. Reg. III. 75., 1316: Emler. Reg. III. 142—143. l.

⁴ „*Marca gravis, 64 grossos prag. pro m. qual. computando*“ (később csak:) „*marca gravis*“ v. „*m. gravis ponderis.*“ 1312—1333: Emler. Reg. III. 32., 274., 326., 381., 415., 473., 493., 628., 629., 705., IV. 171., Cod. d. Morav., VI. 253., 313., 350. l.

divatba. A Csehországban is használatos német súlyrendszer alapszáma 4 volt. Ebbe a négyes számrendszerbe a 62 garasos márka sehogyszem lévén beilleszthető, 64 garast kezdtek egy márkára számítani, a mi által a kereskedelemben a márka súlyrészei garasokban voltak kifejezhetőek.

Az 1 márka	= 64 garas
1 ferto	= 16 „
1 lat	= 4 „
1 quentchen	= 1 „

számításra az oklevéltárakban sok példát találhatunk. Az új számítási márka ezenfelül közelebb állt a 13 latos morva márka színsúlyához is,

64 prágai garas színezüsttartalma 230·1248 g
1 morva márka 13 latos ezüst színezüsttartalma 227·999 „

lévén.

A 64 garasos számítási márka a tulajdonképeni Csehországban is meghonosodott. Kuttenbergben, a cseh garasok pénzverőhelyén — igen korán — használják a 64 garasos számítási márkát¹ az 56 és 60 garasos² mellett.

Csehországban azonban *1 márka finom ezüsttel* azonosították,³ a minek — ha finom ezüstnek az ezidőtájt Alsó-Ausztriában is szokás *14½ latos ezüstöt* vesszük fel — meg is felelt, mert

¹ 1308. *Kuttenberg város tanácsa*: „in 600 marcis gross. denar. monete Pragensis, 64 g numerando pro marca.“ Emler. Reg. II. 937. 1.

² 1330. *Kuttenberg város tanácsa*: „3 marcas pagamenti regii“ és „20 sexagenas grossor. Prag. den.“ Emler. Reg. III. 648. 1.

³ 1325: „36 mark letigs silber, immer 64 grozzer prager phenning fuer ein mark.“ Emler. Reg. III. 454. 1. — Egy 1302. évi oklevél szerint 2 font bécsi denár azonosított Csehországban 64 prágai garassal. E számítás is oda vezethető vissza, hogy Ausztriában 1 márka finom ezüstre — persze bécsi márkára — 480 denárt, viszont Csehországban 1 prágai márka finom ezüstre 64 garast számítottak. Az oklevél így szól: „1 march grozzer prager phenninge, und immer vier und sechzich an der Zahl von zwei phunt wienner.“ Pangerl. Hohenf. Ub. 60. I. V. ö. még 1328: „je fur die mark 64 Pehaimischer Φ oder 2 $\mathcal{F}$ alter Wiener Φ .“ (Idézi: Luschin. N. Zeitschr. IX. 156. 1.)

64 prágai garas színezüsttartalma 230·1248 g
 1 prágai márka 14¹/₂ latos ezüst
 színezüsttartalma . . . . . 229·4081 .

A cseh garasok — súlyuk és értékük praedestinálta őket erre — rövid idő alatt a szomszédos országokban, Lengyel- és Magyarországon, valamint Ausztriában is kedvelt fizetési eszközzé lettek.

Lengyelországban azonban a prágai márkánál jóval könnyebb — 195·7 grammos — krakói márka lévén használatban, nem számítottak egy márkára 56, 60 vagy 64 garast, hanem csak 48-at. A 48 garasos lengyel vagy krakói súly szerint számított márka¹ eredete a Csehországban legáltalánosabban használt 60 garasos (márkával vagy) sexagenával van összefüggésben.

1 prágai márka : 1 krakói márka = 60 garas : x

$$x = \frac{195 \cdot 7 \times 60}{253 \cdot 14} = 46 \cdot 386 \text{ garas,}$$

a mely szám helyett, a száma és színsúlya következtében egyaránt a lengyel (1 márka = 24 skot = 96 quart) súlyrendszerbe pontosan beilleszthető, 48 garas vételett fel.

A 48 garasos számítási márka egy krakói márka 21 skotos, vagyis 0·875 finom (14 latos) ezüstnek felelt meg.

1 krakói márka 21 skotos ezüst színezüsttartalma 171·2419 g
 48 prágai garas „ 172·5936 „
 volt.

¹ „*Marca polonialis ponderis, 48 grossos pro m. qual. computando.*“ 1335: Emler. Reg. IV. 63., 1337: Emler. Reg. IV. 151. l. — „*Marca polonici pagamenti.*“ 1339: Emler. Reg. IV. 284. l. — „*Marca, 48 grossos den. pro marca comput.*“ 1315: Cod. d. Morav. VI. 66. l., 1319: Theiner. Polon. I. 140., 1319—1332: Theiner. Polon. I. 229., 263., 274. l. — „*Marca grossor. Pragensium ponderis Cracoviensis*“ (v. „*secundum modum Cracoviensem.*“) 1314: Cod. d. Polon. II. 195. l., 1318: Cod. d. Polon. II. 214. l. — „*Marca denar. Boemicalium, quatuor solidos dictorum denariorum pro m. qual. comp.*“ 1319 (Krakó): Theiner. Polon. 143. — „*Marca ad pondus Cracoviense, computatis pro m. qual. 48 grossis.*“ 1327: Theiner. Polon. I. 284. l.

Ausztriában 72 garasával számították a finom ezüst márkát.¹ Finom ezüst (löthiges Silber) alatt — mint láttuk — Ausztriában $14\frac{1}{2}$ latos ezüstöt értettek és csakugyan

1 bécsi márka $14\frac{1}{2}$ latos ezüst színsúlya 254·3 g

1 finom ezüst márka értékben forgó 2 font

bécsi denár színsúlya . . . . . 257·23 „

72 cseh garas színsúlya . . . . . 258·8904 „

volt.²

A XIV. század első negyedében tehát a hazánkkal szomszédos országokban következő számítási márkák vagy garasmárkák voltak használatosak:

Garasmárka	Színezüst-súly g-ban	A megfelelő súlymárka	
		megnevezése	színsúlya g
48 garasos lengyel márka	172·5936	1 krakói m. 21 skotos (0·875 finom) ezüst	171·2419
56 garasos cseh királyi márka	201·3592	1 prágai m. 13 latos (0·812 $\frac{1}{2}$ finom) ezüst	205·676
60 garasos sexagena	215·7420	1 prágai m. 13 $\frac{1}{2}$ latos (0·843 $\frac{1}{4}$ finom) ezüst	213·583
[62 garasos morva márka	222·9334	1 morva m. 13 latos (0·812 $\frac{1}{2}$ finom) ezüst	227·999]
64 garasos morva márka	230·1248	1 morva m. 13 latos (0·812 $\frac{1}{2}$ finom) ezüst	227·999
64 garasos cseh finom márka	230·1248	1 prágai m. 14 $\frac{1}{2}$ latos (0·906 $\frac{1}{4}$ finom) ezüst	229·408
72 garasos bécsi márka	258·8904	1 bécsi m. 14 $\frac{1}{2}$ latos (0·906 $\frac{1}{4}$ finom) ezüst	254·300

¹ 1316: „*March letigen Silbers, Wiener Gewichts, je für ain march 72 grozzer Brager Pfenning oder 3 march alter Wiener Pfenning gewogener für 2 march silbers.*“ (Idézi: Luschin. N. Zeitschr. VIII. 284. 1.) — 1319: „*Markch silbers Wiennâr gewichtes, immer zwen und sibenzigk grozzer pehemischen phenning für ein igleich Markch.*“ Austr. Inf. I. 245. 1.

² A cseh garasok első verését követő második évből való s egy későbbi forrásunk 64 garast mond a 2 fontos bécsi számítási márkával

Kitűnik ebből, hogy Csehországban az 56 garasos — „királyi“-nak nevezett, tehát *törvényes* — számítási márkával 1 márka ezüsten vesztett a beváltó fél 4·317 g-ot, a mi a királyi kincstár pénzverési jövedelméül szolgált. Viszont a Csehországban használatos *sexagena* és *64 garasos finom márka* számítással, továbbá külföldön, Morvaországban, Lengyelországban és különösen Ausztriában csak bizonyos értéklevonás mellett volt a cseh garas ezüstre beváltható.

A beváltási díj az apró denárokhoz viszonyítva¹ csekély volt, mert a jó ezüsből vert, értékes cseh garast szívesen fogadták a szomszédos országokban is.

* * *

Az Árpád-háznak 1301-ben történt kihalta után a magyar trón leányágra szállt. A viszálykodó trónkövetelők közül először Venczel, a hasonló nevű cseh király fia, lépett az Árpádok örökébe. Az ő rövid uralkodása alatt a *cseh garasok* (grossi, grossi Boemicales, denarii Boemicales)² hazánkba is utat találtak. Károly Róbert idejéből származó forrásaink szerint — különösen az ország északi felében — hamarosan kedvelt fizetőeszközzé lettek.

A sokféle és igen különböző értékű aprópénz mellett az értékes garas igen nagy kelendőségnek örvendett s a XIV. század első évtizedeiből származó éremleleteinkben elég gyakoriak II. Venczel és János cseh királyok garasai.³

azonosnak. Ez a számítás azonban helytelen s — mint fentebb már említettük — azon alapult, hogy Csehországban 64 garast számítottak 1 márka (de *prágai* márka) finom ezüstre, viszont Bécsben 2 font denárt egy *bécsi* márka finom ezüstre.

¹ V. ö. erre nézve a 12. fejezetben a külföldi pénznemek beváltási illetékéről mondandókat.

² „*Grossi Pragensis*.“ 1308: Gentilis számadáskönyve: Mon. Vat. I/2. 459. l.: „*Boemini*“. 1317—1320: Mon. Vat. I/1. 18., 23—27. l. „*Grossi [Bohemicales]*.“ 1324. I. Károly: Anjou. II. 143.; 1326. Szepes: Schmauk. 64.; 1332: Zichy. I. 391., 404.; 1334. Szabolcs m.: Anjou. III. 58. l.

³ Zsolnán 300 db., Budakeszin 28 db., Pozsonyban 1 db., Sólýomkőn 8 db. prágai garast találtak, Károly Róbert pénzei társaságában. N. K. 1907. 65. l., 1908. 24. l., 1914. 19. l., 1905. 15. l.

Az okleveles források többnyire egyszerűen *garas-márkát*¹ vagy *cseh garas-márkát*² említnek, más források azonban az egy márkára számított garasok mennyiségéről is adnak felvilágosítást.³

Az 56 garasos prágai márka hazánkban — kezdetben Északnyugat-Magyarországon mint *56 cseh garasos „közön-séges ezüst“ márka*,⁴ később *56 garasos budai számítási márka*⁵ néven általánosan használatba jött. Ezt az 56

¹ *Marca grossorum [denariorum]. 1320. Szepes: F. VIII/2. 272. — 1321. Ujvár m.: H. o. V. 97. — 1325. Szaboles: Anjou. II. 222. — 1327. Eger: Károlyi. I. 64. — 1327. I. Károly (szövetség János cseh királylyal): F. VIII/3. 194. és Emler. Reg. III. 496. — 1328. Szepes: Weber. 6. — 1329. Ujvár m.: Károlyi. I. 72. — 1329. Eger: Károlyi. I. 70. — 1330. Szepes: Anjou. II. 467. — 1332. Sárospatak: Zichy. I. 390. — 1332. Sági konvent: F. VIII/3. 669. — 1332. Esztergom: Anjou. II. 581. — 1332. Lelesz: Zichy. I. 404. — 1334. Sárospatak: Zichy. I. 439. l. — A W. VII. 146. lapon 1243. évi keletkezéssel közölt oklevél dátuma téves (talán 1343-iki?), mert 1243-ban, 60 évvel Venczel első garasainak verése előtt garas-márkáról nem lehet szó.*

² *M. grossorum Boemicalium. 1328. Várad: Zichy. I. 309. — 1329. Várad: Anjou. II. 416. — 1332. I. Károly: Anjou. II. 616. — 1332. Budafelhévíz: Zichy. I. 391. — 1336. I. Károly: Anjou. III. 264. l.*

³ A forrásokban szereplő 40, 50, 56, 64 stb. garasos fehérvári, kassai, váradai stb. márkák által félrevezetve történettudósaink egy része abban a tévhitben él, mintha mindezeknek a számítási pénzeknek ugyanannyi különböző súlymárka felelne meg (v. ö. pl. Ereky: Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881. 158. l. — Bohdaneczky Imre: Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt. Budapest. 76—78. l. és Erdélyi László: Ph. Rendtörténet. X. 365. l. stb.), holott ezek számítási márkák voltak. — A 64 garasos finom ezüst márka számítási márka jellegére már Belházy felhívta a figyelmet (A régi magyar pénzverési súlymértékek. 46—47. s. köv. l.).

⁴ 1317—1320: „*Marcha communis argenti Boeminarum, 56 Boemini grossis computatis pro marca.*“ Rufinus számadáskönyve. Mon. Vaticana. I/1. 23—24., 27. l. (a győri egyházmegye területén).

⁵ „*Marca ad compotum (numerum) Budensem, pro qual. marca 56 grossis computatis.*“ 1333: Anjou. III. 18. — 1335: F. VIII/4. 90. — 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 183., 401. l. (győri egyházm.). — „*Marca ad numerum (computum, rationem) Budensem*“ v. „*m. numeri (computi, rationis) Budensis.*“ 1322. Várad: Zichy. I. 210. — 1323. Várad: Zichy. I. 220. — 1330. I. Károly: H. o. II. 63. — 1330. Szepes: Wagner. 128. — 1332. Buda: Anjou. II. 635. — 1333.

garasos márkát — mint elnevezéséből is kitűnik — 1 budai márka közönséges ezüsttel vették azonos értékűnek. 1 10 pensás bécsi márka, mint láttuk, 1 márka közönséges ezüsttel egyértékben forgott s az 56 garasos márkát forrásaink a 400 denáros vagy 10 pensás bécsi márkával azonosnak mondják.¹ Az 56 cseh garas értéke meg is felelt 1 budai márka közönséges ezüstnek, bár valamivel nagyobb értéket képviselt,

56 cseh garas színezüsttartalma	. 201·3592 g
1 budai márka közönséges ezüst színezüsttartalma	. . . . . 196·43 „

lévén.

A Morvaországgal szomszédos területen — Nagyszombat vidékén — a 62 garasos régi morva márka honosodott meg, 62 cseh garasos márka néven, ezt a márkát

Várad: Zichy. I. 407. — 1333. *Pál orsz. bíró:* Anjou. III. 5. — 1335. *I. Károly:* F. VIII/4. 77. — 1335: *Erdélyi kápt.:* Zimm.—Werner. I. 469. *Marca grossorum [bohemicium] ad rationem (computum v. numerum) Budensem (v. rationis, compoti v. numeri Budensis.)* 1332. *Csanádi kápt.:* Zichy. I. 393. — 1332. *I. Károly:* F. VIII/3. 620. — 1333. *Pál orsz. bíró:* Anjou. III. 18. — 1333. *Buda:* Anjou. III. 40. — 1334: F. VIII/3. 727. — 1334. *I. Károly:* Anjou. III. 69. — 1335. *Várad:* F. VIII/4. 133. — 1335. Zichy. I. 474. — 1335: Anjou. III. 131. és 151. — 1336: Zichy. I. 491. — 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 41., 46. (váradi), 174., 180. (kalocsai), 199., 226. (esztergomi), 337. (egri), 385., 400. (veszprémi), 303. I. (pécsi egyházmegye). — „*Marca grossorum [Pragensium], 56 grossos pro m. qual. computando.*“ 1327. *I. Károly* (szövets. János cseh királylyal): F. VIII/3. 194. és Emler. Reg. III. 496. I. — 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 93., 97., 119. I. (erdélyi egyházm.), 180. I. (kalocsai egyházm.), 219. (esztergomi egyházm.), 224. (váczi egyházm.), 196. I. (veszprémi).

¹ 1317—1320 (Rufinus): „*marchas... Viennenses ad 400 Viennenses pro marcha, quarum quelibet valet 3¹/₂ florenos auri*“ és „*marcha... communis argenti Boeminarum, 56 Boemini grossis computatis pro marcha, quarum quelibet valet 3 florenos et dimidium auri.*“ Mon. Vat. I/1. 15—19., 25—27.; 23—24. I. — 1329: „60 marchas, quamlibet marcham cum quinquaginta sex grossis vel cum decem pensis latorum Viennensium.“ Zichy. I. 333. I. V. ö. még Anjou. I. 629., Zichy. I. 207., F. VIII/7. 200. I. a hol a fizetés részben bécsi denárokbán, részben 56 garasos márkában köttetik ki.

két garas híján 1 budai márka finom ezüsttel azonosították, a melynek értékéül 64 cseh garast vettek fel.¹

A 62 garasos márka — mint Morvaországban — nálunk sem volt hosszú életű. Helyét a *64 garasos budai finom ezüst márka*² foglalta el, a minek értékét a 64 garas csekélyllyel haladta meg.

<i>1 budai márka finom ezüst színezüsttartalma</i>	220·984 g
<i>64 cseh garas</i>	230·1248 „

volt.

A Lengyelországgal szomszédos Szepességen — a 210·4609 g-os szepesi márka súlyának is inkább megfelelő — 48 garasos lengyel számítási márka honosodott meg, *48 garasos szepesi számítási márka*³ vagy — szepesi oklevelekben — *könnyű számítási márka* néven.⁴

<i>48 cseh garas színezüsttartalma</i>	. 172·5936 g
<i>1 szepesi márka közönséges ezüst színezüsttartalma</i>	. . . . . 168·3687 „

volt, tehát a 48 garasos szepesi márka 1 szepesi márka közönséges ezüstnek felelt meg.

¹ 1317—1320: „10 marchas Boeminorum, computatis 62 Boeminis grossis pro qualibet marcha . . .” „Boeminis grossis . . . quorum 64 valent I. marcham fini argenti, que valet 4 flor. auri.” Mon. Vat. I/1. 18. és 27. l. „marca fini arg. ad pondus Budense valet IIII florenos.” U. ott 14—34. l.

² 1317—1320: Mon. Vat. I/1. 18., 27. és 14—18. l. (v. ö. az előző jegyzetet). — 1332—1337 (Berengár Jakab számadáskönyvében): „marca ad rationem fini argenti.” Mon. Vat. I/1. 137., 142., 143. l. „marca grossorum, quamlibet marcam cum 64 grossis computando.” U. ott 124. l. — 1320: „20 marcas de fino argento vel cum grossis ad rationem fini argenti.” Anjou. I. 556. l.

³ „Marcam quamlibet cum 48 grossis computando.” 1334. Ujvár megye: Anjou. III. 77. — 1339. Veszprém: F. VIII/4. 401. — 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 192—193., 203., 217., 226., 231., 234. l. — 1315. Lubló: „unum fertonem . . . (3 részletben) . . . 4 grossos . . . 4 grossos . . . 4 grossos.” Schmauk. 45. l. — „Marca grossorum [denarior.] numeri Scepusiensis.” 1343: Schmauk. 92. — 1349: Anjou. V. 259. — 1332—1337: „48 grossi faciunt marcam Scipciensem.” Mon. Vat. I/1. 226. l.

⁴ „M. ad computum levem.” 1330. Szepesi comes: „150 marcas ad computum levem” Wagner. 128.

A 48 garasos szepesi márka volt használatos az egri egyházmegye némely, a Szepességgel szomszédos, vidékén is.¹ Ezt nevezik egyes forrásaink *kassai márkának*.²

Az országos számítási pénzzé lett 56 garasos budai számítási márka, a 62 garasos nagyszombati számítási márka, a 64 garasos budai finom ezüst számítási márka és a 48 garasos szepesi számítási márka a hasonló összegű cseh, morva és lengyel számítási márkáknak receptiója és az ezüst mérlegelésére használatos hazai súlymértékekkel való relációba hozatala útján keletkeztek.

A külföldi pénz mindig bizonyos értékcsökkenéssel lévén csak ezüstre beváltható, *az ezüst márka színsúlya mindig kevesebb a megfelelő garasmárkánál*. A különbözet volt a kincstár vagy a magánosok *váltási nyeresége* a külföldi pénzen.³

Számítási márka	A vele egyértékűnek tekintett súlymárka	Különbözet színezüstgrammokban
és színezüsttartalmuk		
64 garasos finom ezüst márka = 230·1248 g	1 budai márka finom ezüst = 220·984 g	9·140
56 garasos budai márka = 201·3592 g	1 budai márka közöns. ezüst = 196·43 g	4·929
48 garasos szepesi márka = 172·5936 g	1 szepesi márka közöns. ezüst = 168·368 g	4·225

Nagyváradon 1329-ben *50 cseh garast* számítottak 1 márkára.⁴ Mi volt e számítási mód eredete, azt megállapítani nem tudjuk. Tekintve, hogy Váradon 1291 és 1296

¹ 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 203—207., 212—215., 327. l.

² 1332—1337: „*Marcas Cassenses*“ Mon. Vat. I/1. 317., 327., 355—357. l. — „*Marca [grossorum] computi Cassensis.*“ 1332. Várad: Zichy. I. 385., 1338. *János borsodi főesp.*: Anjou. III. 461. l.

³ V. ö. a 12. fejezetet erről.

⁴ „*pro 8 marcis grossorum bohemicalium . . . quamlibet marcum cum 50 grossis.*“ Anjou. II. 416. l.

közt a 10 (nyilván bécsi) pensás, vagyis 400 denáros márka volt használatos,¹ valószínűleg oly számítási módra vezethető vissza, a mely szerint 8 denár ért 1 cseh garast, bár a bécsi denármárka és az 50 garasos márka ezüstértéke éppen nem fedte egymást.

400 bécsi denáros márka színsúlya 145·503 g
50 cseh garasos „ „ 179·785 „

volt.

Később, 1335 táján, az ország különböző vidékein más és más — 40, 50, 60, 66, 72 garasos — számítási garasmárkák jöttek használatba.² Mivel azonban ezek már *nem cseh garasokkal*, hanem Károly Róbert *magyar garasaival* vannak összefüggésben, ismertetésük a magyar pénztörténet egy más fejezetébe tartozik.

* * *

A XIV. század két első tizede — az interregnum és az olygarchákkal vívott polgárháborúk kora — a pénzforgalom terén is a legteljesebb zűrzavar képét mutatja.

Az ezüstrúdvaluta fizetőeszközei — a finom ezüst márka és közönséges ezüst márka mellett, a melyek háromféle: *budai*, *szepesti* és *erdélyi súlyban* mérettek — *királyi*³ vagy *magyar denárok*,⁴ melyeket *budai denároknak*⁵ is nevez-

¹ Cod. Saec. XIV. *Bécsi Hofbibliothek kéziratára*: 1062. sz. 110 b lapon. A codexről v. ö. a 14. fejezetben mondandókat.

² V. ö. az 1332—1337. évi pápai adószedő számadásait. Mon. Vat. I/1. 41—372. l.

³ *Denarii regales*. 1298: F. VII/4. 245., 1317: Schmauk. 46., 1326: F. VIII/3. 57. l.

⁴ *Denarii ungaricales*. 1325. *Erdélyi kápt.*: Zimm.—Werner. I. 397. l.

⁵ *Marca denariorum [monete] Budensium*. 1294. *Pécs*: W. X. 164. — 1301. *Budafelkévíz*: Anjou. I. 7. — 1329. *Buda*: F. VIII/6. 110. — 1346: Zichy. II. 207.

nek forrásaink, *széles bécsi denárok*, magyar veretű *kis bécsiek*, *báni denárok*, *régi báni denárok*, *báni mintára vert királyi denárok*, *cseh garasok* forogtak egymás mellett a magyar pénzpiaczon.¹ A különféle pénznemeknek egymáshoz és a különféle súlymértékekhez s veretlen ezüst márkákhoz való viszonya a legkülönbözőbb értékű számítási márkák — denármárikák, báni márikák, bécsi márikák, garasmárikák — keletkezését eredményezte. A pápai tizedszedők, a kik kötelességük teljesítése közben az ország minden vidékének helyi fizetési eszközével, súlymértékével, pénznemével és számítási módjával kénytelenek voltak megismerkedni, mind kiemelik a magyar fizetőeszközök rendkívüli tarkaságát.² A kereskedőnek, adószedőnek s más e fajta, pénzzel sűrűn bánó emberfiának valóságos számológépművésznek kellett lennie, ha a Magyarországon divatos számítási módok, súlyok és pénznemek labirintusában a megcsalás veszélye nélkül akart eligazodni.

Károly Róbertnek, a későbbi nagy pénzreformátornak uralkodása első éveiben éppen elegendő gondot adott királysága külső és belső ellenségeinek megfékezése. Az ország gazdasági ügyeinek rendbehozatalára csak később gondolhatott és ekkor — először 1323-ban — fogott az áldatlan pénzverési viszonyok s általában a királyi pénzügy rendezéséhez. Károly Róbert 1323-ban egy utolsó kísérletet tett a régi pénzrendszer megmentésére. Az uralkodó pénzválságot a denárrendszer alapján véghezvitt reformmal igyekezett leküzdeni. 1323 január 6-án Temesvárott kelt s az erdélyi káptalanhoz intézett oklevele szerint az ország rendei azzal a kéréssel járultak eléje, hogy a királyi kamara rossz pénze (indebita moneta) által az ország lakosait érő sérelmet orvos-

¹ Az a korábbi feltevés, mintha a XIV. század első negyedében a hatalmas olygarcha, trencsényi Csák Máté is veretett volna pénzt, a forrásokból nem nyer igazolást. V. ö. erről Hóman Bálint: Csák Máté állítólagos pénzverése és egy trieri oklevél (Turul, 1915. 33—34. l.

² 1281—1286: Gerardus de Mutina, 1317—1320: Rufinus de Civinio, 1332—1337: Jacobus Berengarius et Raimundus de Bonofato. Mon. Vat. I/1. 1., 10., 38., 401. l.

Az 1323. évi reformok nem vezettek a kívánt eredményre. A kedvelt külföldi és régi belföldi pénzek, különösen az értékes cseh garasok a forgalomból többé kiküszöbölhetők nem voltak, sőt mellettük egy új külföldi pénznem — a *firenzei arany* (florenus) — forgalma is mind nagyobb méreteket öltött.

A középkori Európának — a Karolingok korában megalapozott — félezredéves ezüstpénzrendszere a XIV. század elején utolsó óráit élte. A XIII. század második felében Itáliában — először 1252-ben Firenzében —, majd Franciaországban aranypénzeket kezdtek verni, a melyek — főképp a firenzei arany — rövidesen egész Európában

140. Firenzei aranyforint.

kedvelt fizetési eszközzé lettek. A firenzei aranyak hazánkban már IV. László idején feltűntek.¹

A változó értékű kis ezüstpénzek forgalma és az aranynak a XIV. század első negyedében bekövetkezett értékemelkedése magukban is érthetővé teszik az aranyforint meghonosodását. 1320 után forrásaink mind gyakrabban emlegetik az aranyforintot.² Nem kis részük volt ebben a XIII. század utolsó két évtizede óta hazánkban megfordult pápai tizedszedőknek, kik a fizetéseket leginkább aranyforintokban szerették kapni.

¹ 1282: „100 florenis per centum denarios enumerando.“ W. IX. 339. l. (1272—1290 k.): F. VII/5. 425. l. — A F. IV/3. 26. l.-on 1260, F. VIII/1. 79. és VI/2. 305. l.-on 1301 dátummal közölt oklevelek 1360, illetve 1401-ből valók. V. ö. Karácsonyi: Hamis okl. 56. és 68. l.

² 1317—1320: Mon. Vat. I/1. 14—38. l. 1323: Zimm.—Werner. I. 378. 1325: F. VIII/2. 658. l.

Az arany- és nagy ezüstpénzek, a forint és a garas, forgalmának növekedésével a kis ezüstpénz, a denár lassanként teljesen háttérbe szorult. Hovatovább világossá lett, hogy a *középkori denárrendszert fenntartani nem lehet.*

Az állandó és nagyobb érték mellett, az aranypénz és a garas fölényre az volt, hogy használatuk *lehetővé tette a kor fejlettebb gazdasági viszonyait, az élénkülő kereskedelmet és a fejlődő városi élet mellett immár túlhaladott és nehézkes ezüstrúdváluta teljes kiküszöbölését.*

Károly Róbert éles szemmel ismerte fel a pénzverés rendezetlenségében rejlő gazdasági károkat és *1325 táján hozzáfogott a pénzverés ügyének végleges rendezéséhez.*

(C. N. H. II. 1.)

141. Károly Róbert aranya.

A firenzei aranyak mintájára — korábban valamennyi német uralkodónál, egyidőben János cseh királyal¹ — *1325-ben vagy 1326-ban aranypénzt kezdett veretni.*

A „magyar aranyat” először egy — eddig tudtommal fel nem használt — *morva forrás említi.* Konrád olmützi püspök *1326.* évben kelt végrendelete szól: „*de nonaginta aureis monele regis Ungarie.*“²

Néhány évvel később *garasokat* is veretett a cseh garasok mintájára.

¹ A cseh király *1325-ben* veretett először aranyforintokat. V. ö. Inama—Sternegg. III/2. 408. 1.

² Cod. d. Morav. VI. 243. 1. — A zágrábi káptalannak 1315. évi oklevele, a melyben „*pro 276 florenis puri auri ungaricalis, veri et iusti ponderis*“ adnak el (Tk. Civ. I. 89. 1.), *magyar aranyból vert forintról* szól. Ez firenzei pénz volt, de az aranyat hozzá az aranyban bővelkedő Magyarországról vették.

A magyar király garasait először 1333-ban említi egy forrásunk¹ és az 1335-iki pénzszerződés már mint az előző évben is vert pénznemről szól a garasokról.²

Első veretésük idejét 1328- vagy 1329-re kell tennünk, mert Károly király 1328-ban ruházta fel Körmöcbánya városát a csehországi Kutenbánya (Kuttenberg) szabadságaival.³ Tudjuk pedig, hogy a cseh garasokat Venczel király ideje óta verték Kutenbergben, a miből joggal következtethető, hogy Károly éppen garasok verése végett hozott innét gyakorlott cseh (vagy talán olasz?) pénzverőket,

(C. N. H. II. 3.)

142. Károly Róbert garasa.

mint Venczel annakidején Kutenbergbe. Ezek persze csak régi szabadságaik és kiváltságaik meghagyása mellett voltak hajlandók hazánkban megtelepedni. A garasok 1335-nél korábbi időben való verését bizonyítja az is, hogy Károly korából öt eltérő garas-typust (C. N. H. II. 3—7. sz.) ismerünk, noha Károly azok használatát 1338-ban már ismét

¹ 1333. Pál országbíró: „80 marcas ad numerum Budensem cum grossis boemicalibus vel regalibus.“ Anjou. III. 18. 1. A F. VI/2. 152. lapon közölt s állítólag 1298-iki oklevél „budai garasmárkát“ említ. Ez időben azonban nemcsak hazánkban, hanem még Csehországban sem vertek garasokat. Az oklevél tehát vagy hamis, vagy a keltezése téves.

² „Grossos ad modum grossorum nostrorum anno iam elapso per cives Budenses fabricatorum.“ Szekfű. T. T. 1911. 7. 1.

³ „In ceteris autem omnibus eisdem libertatibus, quibus hospites de Kutumbánya, regni Bohemie existunt, iidem hospites nostri perfruantur.“ F. VIII/3. 295. 1.

eltiltotta¹ és hogy az 1332—1337. évi pápai tizedlajstrom *régi magyar garasokat* említ.²

Az *értékpénzül* vert aranyak és garasok mellett Károly továbbra is veretett *denárokat* és ezek félsúlyában *obolusokat*. Ezek az apró ezüstpénzek az 1335—1342 közt kötött pénzszerződések szerint $\frac{1}{3}$ -részig égetett (0,666 finom) ezüsből verettek s valódi értéküket messze meghaladó névértékben forogtak,³ tehát az aranyforint és ezüstgaras mellett a *váltópénz* szerepét töltötték be.

Az *aranyforintok* és *magyar garasok* verése s ezzel egyidejűleg a denárok és obolusok váltópénzzé sülyedése a középkori törvényes ezüstdenárvaluta s evvel egyetemben a gyakorlati ezüstrúdvaluta bukását és *egy új, a kettős valután alapuló, pénzrendszer bevezetését jelenti*.

Az ezüst, mint fizetési eszköz, második helyre szorult az arany mellett s főpénzdarabbá az aranyforint lett.

Az 1325 és 1342 közt végrehajtott nagy pénzreform, Károly Róbert aranyainak és garasainak részletes ismeretése már kívül esik tárgyunk keretén. A XIV. század közepe óta Európaszerte ismert és kedvelt, kitűnő súlyban és finomságban vert, sőt értékben magát a mintául vett firenzei aranyat is felülmuló „*magyar aranyforint*” verése egy új korszaknak, a magyar pénztörténet fénykorának kezdetét jelöli.

¹ „ut nullus cum grossis forum facere presumpmat.” Szekfű. T. T. 1911. 21. 1.

² „57 grossos antiquos de Hungaria.” Mon. Vat. I/1. 403. 1.

³ V. ö. az 1335., 1336., 1338. és 1342. évi szerződéseket. Szekfű. T. T. 1911. 7—25. 1.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A PÉNZVERÉSI REGALE.¹

A *pénzverési jog* eredetében az államhatalom ellenőrző ténykedésére vezethető vissza. Az ókori államok pénzverési joga a kereskedelmi forgalomban használatos fizetési eszközöknek állami ellenőrzéséből fejlődött ki. Célja a visszaélések meggátolása volt.

Később — a középkor folyamán — a pénzverési jog nemcsak egyik legföltékenyebben őrzött felségjoggá, hanem az uralkodó háztartásának egyik fontos jövedelmi forrásává is lett. A pénzverés jogának gyakorlása, maga a *pénzverés*, költségekkel járt, a mely költségek megtérítése a pénzt használó országlakosok terhére esett.

A *pénzverési illeték* levonása a középkorban kétféle formában történt. A törvények és szabályok előírták a súlyegységből (font, márka) veretendő pénzdarabok számát. A Karoling-korban a *magánosok által beadott* aranyat és ezüstöt verték pénzzé a királyi pénzverőházban. A törvényes előírás szerint megtörtént pénzverés után a kivert pénz

¹ IRODALOM: A *pénzverési regale kialakulásáról és a pénzüjtési rendszerről*: Eheberg, K. Th.: Über das ältere deutsche Münzwesen und die Hausgenossenschaften. (Schmoller's Staats- u. Socialwissenschaftl. Forschungen II. 5. Leipzig, 1879.) — Luschin: Allg. Münzkunde. 212—213. 1. — Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. II. 414—417., III:2. 369—370. 1. — Krajner, Emerich v.: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. Wien, 1872. 703—720. 1. — Thallóczy Lajos: A kamara haszna története. Budapest, 1879. — Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. Budapest, 1880. 390—396., 468—475. 1. — Illés József: Az Anjoukori társadalom és adózás. Budapest, 1900. 49—55. 1.

bizonyos $\frac{1}{10}$ -át levonták a kincstári költségek fejében, mint jogos pénzverési illetéket, a többi kézhez kapta a nyersanyag beszolgáltatója. Ez lehetett a szokás hazánkban is a XI. század folyamán, ha ugyan Jehúdah-há-Kóhen mainzi rabbinak a XI. század közepéről származó döntvénye értesítését hitelesnek vehetjük. E szerint ugyanis egy magyarországi zsidó engedélyt kért és kapott volna a magyar királynétól, hogy részére a pénzverő főnöke 100 fontnyi denárt veressen az ő saját ezüstjéből.¹

Később, a XI. századtól kezdve Európaszerte a kincstár vagy a pénzverők tulajdonát képező ércanyagot dolgozták pénzzé. Egy súlyegységből azonban nem a törvényesen előírt számú, hanem annál valamivel több pénzdarabot vertek. Viszont az országlakosok az előírt számú pénzdarabot voltak kénytelenek elfogadni, egy súlyegység értékében. A tényleg vert pénzdarabok és az előírt számú pénzdarabok mennyisége közti különbséget szolgált pénzverési illetékül.²

Mindkét módszer mellett volt valamelyes haszna a kincstárnak, részben a pénzverési illetéknek a tényleges költségeknél magasabban történt megállapítása, részben azáltal, hogy a pénz a forgalomban tiszta arany- és ezüstértékben forgott, noha kevert — bár kezdetben igen finom

¹ Kohn Sámuel: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Budapest, 1881. 45—46. l.: „S. engem Hagarországban rábírt, beszéljek az ő érdekében a királynéval, adna parancsolatot a pénzverő főnökének, hogy S.-nek, ennek saját ezüstjéből, egész száz fontig filléreket veressen...”, „beszéltem a királynéval s ez a pénzverő főnökének megparancsolta, hogy S. számára a filléreket veresse.” — Arra nézve, hogy Hagarország alatt a héber források hazánkat értik, v. ö. Kohn érvelését: u. ott 144—159. l.

² Példákkal világítva meg a dolgot: Pipin idején egy font ezüsből 22 solidust, vagyis 264 denárt vertek, de a magános, a ki 1 font ezüstit adott be kiverésre, csak 21 solidust, vagyis 252 denárt kapott vissza, a pénzverési illeték tehát 12 denár, vagyis 4.55% volt. (Soetbeer: Beiträge. Forschungen z. deutschen Geschichte. IV. Göttingen, 1864. 278. l.) A XI. században 252, 264, 300 stb. denárt vertek egy fontból, de a forgalomban 240 denár szerepelt 1 font értékében. A különbséget — 12, 24, 60 stb. denár — volt a pénzverési illeték.

keverésű — nemesfémből veretett. E haszon, mint *pénzverési haszon* vagy *pénzverési nyereség* (Münzgewinn), az uralkodói jövedelmek egy része, de igen csekély része volt.

A X. században megindult s a XI. században rohamosan fejlődő pénzrontás abban nyilvánult, hogy az uralkodók és a pénzverés jogával — kiváltságok révén — felruházott pénzverő urak mindjobban eltávolodtak az eredeti törvényes Karoling-kori pénzlábtól és 1 fontból — 240 denár helyett — mindig több és több denárt, 300, 360, 420, 480 darabot is verettek, a forgalomban azonban továbbra is 240 denárt számítottak egy fontra. A pénzverési illeték az uralkodó méltányos és jogos haszna így lassanként 50—100%-os teherré növekedett. A pénzverési illeték elvesztette illeték jellegét s indirect adóvá alakult át. A *pénzverési jog ezáltal regalevá, a királyi jövedelmek egyik fő forrásává, a pénzverési haszon rendes királyi jövedelemmé lett.*

A pénzverés jogának anyagi kihasználása nem merült ki a súlyegységből vert pénzdarabok számának folytonos emelésében. A XI. század folyamán — a források értesítése szerint először Csehországban s nem sokkal utóbb nálunk is I. András és Salamon korában — a *periodusonként való pénzüjtés vagy kényszerpénzváltás rendszere* (renovatio monetae, relutio monetae, mutatio monetae) *lépett életbe.*¹

A *pénzváltás* (cambium) joga — a veretlen ércs, valamint a régebbi uralkodók és az akkori uralkodó régebbi kibocsátású és forgalomból vont pénzei beváltásának joga — régidők óta a királyi pénzverők kiváltságai közé tartozott.

¹ Pauler Gyula (id. m. I. 507. l.) a pénzüjtások első nyomait Kálmán király idejében keresi. „Azóta van — írja — királyainknak az az aránylag sokféle pénze.” Thallóczy Lajos (A kamara haszna története. 21. l.) — az első okleveles adat a nyereség czéljából végrehajtott pénzbeváltásra III. Béla korából lévén — ezidőtájjra teszi a pénzüjtési rendszer kezdetét. Pénzleleteink tanubizonyosága alapján ezt az időpontot jóval korábbra, I. András és Salamon korára kell helyeznünk. V. ö. a II. rész 4. fejezetét.

Törvényes ércpénzt csak az uralkodók és a pénzverés jogával kiváltságképen felruházott tartományurak verethettek. A pénzverő hatalom szigorúan örködött saját területén az ő pénzének kizárólagos forgalma felett. Teljes névértékben csak az uralkodó és tartományúr helyi pénze forgott. Minden más, külföldi pénz és a veretlen ércz is csak névértéken, sőt valódi értéken alul, bizonyos értékvesztéssel volt forgalomba hozható.

A vásárokon az oda kiszálló pénzverők, a nagyobb forgalmú kereskedő- és pénzverőhelyeken a pénzverőházakban ugyancsak a pénzverők váltották be magánosok, kereskedők és termelők, veretlen ércz és régi pénz készletét új, törvényes ércz-pénzre, természetesen bizonyos jogos — a pénzverési illetéknek megfelelő s avval azonos természetű — *pénzváltási illeték* levonása mellett. Ez a régi gyakorlat volt az alapja a nemzetgazdasági szempontból szerfölött káros és következményeiben, mint láttuk, súlyos gazdasági sülyedésre vezető *pénzüjtési*, vagy helyesebben *kényszerpénzbevéltési* rendszernek.

A pénzverő fejedelmek — mértéktelen nyerészkedési vágytól hajtva — nem elégedtek meg a könnyebb súlyú pénzek verésében rejlő jövedelmi forrással, hanem a pénzverési jogot tisztára mint jövedelmük gyarapítására szolgáló eszközt fogták fel s időnként — kétévente, évente, sőt évenként többször is — új pénzt bocsátottak ki, a melynek forgalombahozatalával a régebbi kibocsátású pénz értéke devalválódott.¹ Az alattvalók, sőt az országon keresztülutazó idegenek is, kötelesek voltak külföldi és régi pénzeiket bizonyos értéklevonással új s igen gyakran silányabb minőségű, értéktelenebb pénzre beváltani.

¹ Csehországban a XI. század közepe óta évenként többször, rendszerint kétszer volt pénzkibocsátás. Voigt, Audactus: Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen. II. 22. 1. Luschin: Allg. Münzkunde. 219. 1. — Franciaországban is évenként többször bocsátottak ki pénzt. Sziléziában és Lengyelországban évenként három pénzkibocsátásról tudunk. Németország legtöbb pénzverőhelyén, így Bécsben is megelégedtek az évenkénti pénzkibocsátással. V. ö. Luschin: Allg. Münzkunde. 218—226. 1. Eheberg id. m. 65—70. 1. Thallóczy: id. m. 3—6. 1. Inama—Sternegg id. m. III/2. 369. 1. Luschin: Die Wiener Pfennige (N. Zeitschr. VIII. 265—266. 1.).

A kincstárra nézve teljesen közömbös volt, vajjon az alattvalók s a külföldi utazók és kereskedők méltányos illetéknek, avagy igazságtalan tehernek, zsarolásnak minősítik-e a pénzváltásból eredő kamarai hasznot? A *pénzüjtési rendszer lényege és célja az volt, hogy a kincstárnak évente bizonyos meghatározott jövedelme legyen belőle.*

A pénzüjtésből származó jövedelmet még tetemesen fokozták — különösen a XII—XIII. században — avval, hogy a pénz súlyát, a pénzezüst finomságát s vele az új pénz értékét is fokozatosan leszállították.¹ A „*királyi hamispénzverés*“-nek ez a divatja a XII. században, II. Béla idején nálunk is szokásba jött.

A középkorban „pénzváltás“ alatt háromféle művelet értendő, ú. m.:

1. a régebbi uralkodók pénzeinek és az uralkodó fejedelem régebbi kibocsátású pénzeinek,
2. a veretlen ezüstnek, esetleg aranynak,
3. a külföldről — kereskedők és keresztülutazó idegenek útján beözönlő — idegen pénznek

újkibocsátású, törvényes hazai pénzre való beváltását.

Mindhárom műveletből folyó jövedelmet egyaránt *pénzváltási nyereségnek* nevezzük.

A pénzüjtés rendszere hazánkba — mint láttuk — már a XI. század közepén utat talált. Nem tekinthető véletlennek, hogy nálunk már ebben az időben és szemben Béla és Géza pénzverésével éppen András és Salamon acceptálták a pénzüjtés rendszerét, a mikor Európaszerte csak Csehországban volt kimutathatólag divatban. I. András leánya és Salamon nővére, Adelhaid herczegnő, a morva

¹ A pénzek belső értékének csökkentése, a hamis vagy rossz pénz verésének felhasználása a királyi jövedelmek gyarapítására főképp Franciaországban divatozott, de szokásban volt Angliában és a német tartományokban is. V. ö. Clamageran: *Histoire de l'impôt en France*. I. Paris, 1867. 216., 248—249., 261. és kül. 300—304. I. Vocke: *Geschichte der Steuern des britischen Reichs*. Leipzig, 1866. 275—277. I. Luschin: *Allg. Münzkunde*. 222—225. I. Inama—Sternegg. II. 415. I.

Vratiszlávnak, a későbbi cseh királynak volt felesége. E rokoni kapcsolat magyarázza meg a cseh rendszer magyarországi meghonosodását.

Salamon, Szent László, Kálmán és II. István kétévenként, II. Béla óta pedig összes uralkodóink évenként új pénzt bocsátottak ki.

„Az új pénz ideje“ (tempus novae monetae),¹ vagyis a kötelező pénzbeváltás ideje évenként *hat hétig* tartott, márczius 15-től (vagy virágvasárnapjától) Szent Györgyig.² Ez idő alatt a kamaraispánok, illetve embereik az egész országban szertejártak és forgalomba hozták az új pénzt, a melyet az ország minden lakosa *köteles volt* elfogadni, illetve a pénzváltási időszakban bizonyos mennyiségű új pénzt beváltani.³

A kamaraispánok és közegeik ez időszakban úgy a királyi birtokon, mint a nemesek és egyházak birtokain, autonóm községekben és városokban megjelenhettek és követelhették a régi pénznek új pénzre leendő beváltását.

¹ „Tempore nove monete.“ 1255 és 1278: Orsz. Levéltár. D. O. 398. és 1011. sz. oklevelek. (Kiadva: F. IV/2. 310. és W. IX. 204. l.)

² 1265: „12 denarios novos, quorum solutionem facere debent et comptere usque festum S. Georgii omni anno.“ (Iványi Béla: Századok. 1909. 878—881. l. *Téves* szöveggel és dátummal: W. XI. 499—502.) — 1271: „Deinde singulis annis in Ramis Palmarum monetam nostre camere regie cum omni reverentia suscipere tenebuntur et solenniter permitttere currere secundum jus, vigorem et lucrum camere regie cambiare universaliter tenebuntur (t. i. hospites de Scepus), ita quod comes camere vel sui officiales, quos ad hoc deputaverit, altero dimidio mense, sive sex hebdomadis plenam habeant potestatem cambianđi.“ Wagner. 191. l. — 1321: „denarii... camere nostre novi nonnisi sex septimanis in medio ipsorum currere debent et cambiari.“ Thallóczy id. m. 148. l. — Így volt ez külföldön is. Strassburgban hét hétig, Brandenburgban két hónapig, Ausztriában három hétig (Eheberg id. m. 70—76. l.), Morvaországban tizenkét hétig (1243: „Post renovacionem monete infra XII ebdomadas...“ Cod. d. Morav. III. 17. l.) tartott a pénzváltási időszak.

³ A pénzváltási kötelezettségről v. ö. az 1298: XXXVIII. és XXXIX. t. cz. szigorú intézkedéseit és alább a váltásról mondottakat. 1335-ben minden *porta* 3 nehezéket (pondus), vagyis 25 denárt volt köteles beváltani. Szekfű. T. T. 1911. 9. l.

A közigazgatási hatóságok — nemesek és egyházak birtokain a vármegye ispánja,¹ szabad községekben, városokban és egyes kiváltságolt egyházak birtokain, a melyek a comes hatósága alól mentesek voltak, a városi tanács,² illetve maguk a birtokosok³ — kötelesek voltak a pénzbeváltást előmozdítani és a kamaraispán közvegeit működésük közben hathatósan támogatni. A kamaraispán közvegei mellé rendelt vármegyei és városi ember egyúttal ellenőrzője is volt azok lelkiismeretes működésének, a mit az is bizonyít, hogy a kiváltságok megkövetelik ezeknek jó hírét és vagyonosságát.

¹ A vármegye ispánjának pénzváltási ügyekben való hatóságáról: 1222: Kn. M. I. 233. l. 1231: Kovachich. Sylloge. 5. l. 1274: H. o. VI. 196. l. 1291: „Et si monetam nostram in regno nostro currere facere voluerimus, de qualibet provincia quatuor boni homines cum comite parochiali ipsam monetam nostram currere faciant et quambiri.“ Kovachich. Sylloge. 20. l. V. ö. a vármegyei határőrök kiváltságlevelét, mely szerint: „cum decimatoribus vel monetariis jobagio castris bone fame, possessionem habens mittatur.“ H. o. VIII. 128. l.

² 1238. Nagyszombat: „Cum nummularii autem serviens comitis parochiani vel cuiuscunque alterius, non incedat, sed villicus monetam regiam in eadem villa procuret et iuxta legis constitutionem celebris habetatur.“ F. IV/1. 133. l. 1244. Budavár: „Item homo magistris tavarnicorum nostrorum non debeat stare cum monetariis inter ipsos, sed unus ex ipsa villa fide dignus illis associetur, qui super receptione monete regalis curam habeat pervigilem et undique diligentem.“ F. IV/1. 328. l. 1255. Besztercebánya: „Circa renovacionem monetarum nummularii ad eos venientes septem diebus pretextu nove monete nullam in ipsos habebunt potestatem, elapsis vero ipsis 7 diebus, omnem habebunt iurisdictionem, quam habent in Strigonio vel in Buda (ha t. i. e 7 nap alatt a város lakossága nem tett eleget pénzváltási kötelezettségeinek). Kn. M. I. 427. l. 1279. Vasvár: „cum monetarii nostri ad forum ipsorum hospitem nostrorum accesserint, causa concambii faciendi, hominem villici fide dignum sibi in socium assumant, sub cuius testimonio super curru monete in ipsa villa secundum ordinationem a nobis ipsis monetariis traditam procedant.“ F. V/2. 527. l. 1291. Pozsony: „Item monetarios nostros precedat homo iudicis de ipsa civitate, qui eam faciet celeriter acceptari, exclusa potestate comitis parochiani.“ F. VI/1. 110. l.

³ Ez tűnik ki a pannonhalmi apátság 1267- és 1270-iki okleveleiből, melyek szerint a pénzügyekben is az apát vagy a király ítél. Ph. II. 231. és 333. l.

Az új pénz csak a pénzbevéltási időszakban birt teljes névértékével. Ekkor volt *teljes érvényű (celebris est moneta)*.¹

A 6 hét elteltével, Szent György napján az új pénz veszteni kezdett értékéből s ez az értékcsökkenés folyton fokozódott a következő pénzkibocsátás idejéig.² Ez időtől

¹ 1255: „dum *celebris* est ipsa moneta.“ Orsz. Lt. D. O. 398. és 1011. sz. 1238: „iuxta legis constitutionem *celebris* habeatur“ (t. i. moneta regia). F. IV/1. 133. l. 1298: XXXVII. t.-cz. „per totum regnum una regalis et *celebris* sit moneta.“ Kovachich. Sylloge. 39. l.

² Az új pénznek e fokozatos értékcsökkenése és a fent jelzett terminusok helyessége világosan kitűnik forrásainkból. 1255 és 1278: „Item tempore nove monete, dum *celebris* est ipsa moneta . . . cum autem *denarii* incipient descendere . . .“ Orsz. Ltár. D. O. 398. és 1011. — 1265: „12 *denarios* novos, quorum solutionem facere debent et computere usque festum S. Georgii omni anno, que si usque dictum festum non solverit, extunc solvet duo pondera *denariorum* cum *statera*.“ (Iványi: Századok. 1909. 878—881. Wenzel *léves* szöveggel és 1261-iki kelettel: XI. 499—502. l.) Vagyis Szent Györgyig 12 denár ért 2 pondust, azontúl a denárokkal súly szerint fizettek. 1248: „ipsi singulis annis ratione census 40 marcas in moneta domini regis cum eadem *celebritate*, secundum magis et minus, sicut se *qualitas* temporis obtulerit, in festo S. Michaelis . . . solvere teneantur“ (F. IV/2. 35. l.), a minék értelme az, hogy a 40 márka fejében annyi denárt fizessenek, a mennyi a pénz Szent Mihály-napi értéke szerint 40 márkára megy. Az 1255-iki és az 1248-iki oklevelekre már Krajer felhívta a figyelmet, a ki *elsőnek* állapította meg, hogy az új pénz fokozatos értékcsökkenésen ment keresztül, éppen az 1255. évi oklevél alapján. „Ich glaube“, mondja, „die obige Stelle aus der Urkunde des Königs Béla des 4-ten vom Jahre 1255 besagt . . . dass bei der Annäherung des Termins des Geldwechsels die alte Münze in Ungarn ein Viertel an Werth verlor, wieviel mag sie am Tage der wirklichen Einwechslung verloren haben? Diese hier vorgetragene Bemerkung ist mein Gedanke, ich habe sie nirgends gelesen. Aber ist sie wahr? oder ist sie nur eine Vermuthung? das mögen andere entscheiden.“ (Id. m. 709. l.) Később Hebergs kutatásai a német pénztörténet terén teljes mértékben igazolták a magyar jogtörténeti irodalom e régi munkásának megfigyelését. Németországban — egyes helyeken — szabályzatok írták elő, hogy mennyivel csökken a pénz értéke bizonyos időközökben. Brandenburgban például július 25-től szept. 29-ig $24\frac{1}{3}$, szept. 29-től nov. 11-ig $25\frac{1}{3}$, nov. 12-től decz. 25-ig $26\frac{1}{3}$, decz. 25-től febr. 2-ig $27\frac{1}{3}$, febr. 2-től bőjtközépig $28\frac{1}{3}$, ettől május 1-ig $29\frac{1}{3}$, máj. 1-től júl. 25-ig $30\frac{1}{3}$, majd $31\frac{1}{3}$ schilling forgott 1 márka értékben. Heberg id. m. 75—76. l. „Durch die jährlich sich wiederholende Verrufung erlitten die neu aus gegebenen Pfennige vom Tage ihrer ersten Ausgabe an schon durch den blossen Zeitablauf eine Entwertung.“ (Luschin: Allg. Münzkunde. 221. l.)

kezdve a kamaraispán már *nem követelhette a beváltást*,¹ csak oly esetben, ha valakit tilalmas régi vagy külföldi pénzek használatán kapott.²

A pénz értékcsökkenése mindjárt a beváltási idő eltelte után igen nagy volt. Míg Németországban az egész év alatt érte el a 25%-os értékdevalvációt, nálunk már Szent György után 25%-kal kevesebbet ért az új pénz.³

Az évenkénti pénzkibocsátás rendszere lévén érvényben, *a pénz egy esztendeig, husvétől husvétig volt forgalomban*.⁴ Ez egy év alatt a pénz értéke — már Szent György napján 25%-kal csökkenvén, — fokozatosan lejjebb szállt. *A legközelebbi pénzkibocsátás idején már csak 50% értékvesztéssel váltották be új pénzre*. A pénzváltók 2 régi denárt vettek 1 új denárért.⁵ Később, a XIV. századi pénzreformok idején már csak 33% volt az évi értékvesztés.⁶

¹ 1271: „finito autem tempore sex hebdomadarum, expresso superioris, comites camere surgent de cambio, cessante omni vigore eorundem.“ F. V/1. 132—135. l.

² V. ö. a keresztetek pénzváltási kötelezettségéről alább idézett forrásadatokat, az Anjou-kori szigorú tilalmakat és a német analógiákat. E h e b e r g id. m. 70. l.

³ 1255. és 1278: „Item tempore nove monete, dum celebris est ipsa moneta de mensura quatuor garlarum unum denarium recipient, cum autem denarii incipient descendere, pro tribus garlis unum denarium.“ Orsz. Lt. D. o. 398. és 1011. sz. Az 1265. évi oklevél szerint Szent Györgyig 12 denárt fizetnek a lipóiak az új denárokból, ezután 2 pondus denárt mérlegelve. (Iványi. Századok. 1909. 879. l.)

⁴ 1222-iki aranybulla: „Item nova nostra moneta per annum observetur, a Pascha usque ad Pascha“. Kn. M. I. 235. l. — 1271: „ipsa moneta . . . curret per totum annum, usque ad revolutionem nove monete.“ Wagner. 191. l.

⁵ 1265: „tres novos denarios vel sex [vet]eres.“ Iványi. Századok, 1909. 880. l. Wenzelnél tévesen „sex stateres“. Ebből Balogh Albin (A magyar pénz története. 1912. 38. l.) azt következteti, hogy „stater“-nek nevezett széles denárok lettek volna hazánkban forgalomban, a mi természetesen szintén tévedés. 1323: „pro 2 antiquis banalibus similiter unus novus denarius (t. i. ad pondus denariorum banalium antiquorum fabricatus) . . . cambiantur.“ Anjou. II. 60. l.

⁶ 1338: „pro tribus ponderibus antiquarum monetarum . . . in statera ponderando, dabit ex eisdem denariis duo pondera, levando similiter in statera.“ Székfü. T. T. 1911. 17. l.

Az új pénz kibocsátása és a régi pénz kényszerbevéltása tetemes jövedelmet hozott a királyi kincstárnak, mert minden új denárért két avval egyértékű vagy jobb régi denárt kapott vissza. A pénz tulajdonosának vesztesége 50%, de a királyi kamara nyeresége 100% volt. A pénzváltási haszon még ennél is nagyobb volt a XII. század első felében és II. András idején, a mikor minduntalan az előzőnél kevésbbé értékes pénzt hoztak forgalomba.

A pénzváltási nyereségen *felül* a kamaraispánokat és tisztjeiket minden márka után 1 pondus, vagyis $\frac{1}{48}$ márka, tehát 2·08% illetve meg váltási díj címén.¹

A pénzverés felségjogával ellentétben állt az idegen pénzek forgalma. Francia- és Németországban a területális pénzverési jogok kialakultával és a pénzverési jognak regalevá fejlődésével teljes érvényre jutott az elv, a mely szerint minden pénz csak azon a területen érvényes, a hol vertett és minden területen csak az ott vert pénz használható fizetési eszközül. Az uralkodók és pénzverő urak féltékenyen őrködtek pénzük kizárólagos forgalma felett és minden kül- és belföldi kereskedő kénytelen volt a birtokában levő idegen pénzeket az ország vagy tartomány azidőszertit törvényes ércpénzére beváltani.²

Magyarországon, a hol a pénzverés felségjogának a nagy frank császár korában megállapított szigorú alapelve³ szerint egyedül a királyt illette meg a pénzverés joga,⁴

¹ 1271: „de qualibet marca... emptionis titulo recipient unum pondus.“ Wagner. 191. l.

² V. ö. erről: Inama—Sternegg id. m. II. 394. s köv. l. — Eheberg id. m. 48—56., 140—141. l. — László József id. ért (Tört. Szemle. 1915.) 235. l. — Érdekes e tekintetben az 1286-iki karinthiai pénzverési rendelet, a mely szerint mindenki, a ki friesachi helyett, aquilejai vagy más idegen denárral fizet, elveszti a fizetésre használt pénzösszeget. Schwind u. Dopsch. 41. l.

³ 805: „Volumus ut nullo alio loco moneta sit, nisi in palatio nostro“ (Luschin: Allg. Münzkunde. 203. l.). — 808: „De monetis, ut in nullo loco moneta percutiatur nisi ad curtem“ (Soetbeer. id. h. IV. 293. l.).

⁴ 1147—1148: „Nullusque in tam spaciose ambitu rege excepto, monetam vel theloneum habere audeat“, mondja hazánkról az itt járt nagy német történetíró, Ottó freisingeni püspök (Gesta Friderici. I. cap. 32.).

a XI—XII. században olyannyira szigorúan keresztülvitték ez elvet hogy az e korból származó éremleletekben — byzánczi aranyakat kivéve — idegen pénzek egyáltalában nem szerepelnek.

A külföldi pénzek beváltásánál a gyakorlat nagyon ingadozó volt. Vannak forrásaink, a melyekből az tűnik ki, hogy a méltányos váltási nyereséget leszámítva, teljes értékben váltották be a külföldi utazók pénzét.¹ A legális beváltási illeték nagyságáról némi fogalmat ad néhány XIII. századi példa.

Láttuk, hogy a XIII. század első felében 1 magyar márka súlyú friesachi denár, majd meg 240 drb. könnyű (0·977 g-os) friesachi forgott 1 magyar márka finom ezüst értékben.

240 friesachi denár színsúlya . . .	219·909 g
1 márka súlyú friesachi színsúlya	218·768 „
1 magyar márka finom ezüst „	210·018 „

volt. A kincstár haszna tehát 8·75—9·891 g színezüst volt egy márkánál, a mi a finom ezüst márka 210·018 g-os színsúlyához viszonyítva 4·16, illetve 4·70⁰/₀-nak felel meg.

A XIII. század második felében 400 bécsi denár forgalmi értéke 1 magyar márka közönséges ezüst volt.

400 régi bécsi denár színsúlya	214·32 g
1 magyar márka közöns. ezüst színsúlya	186·683 „

lévén, a kincstári haszon egy márkánál 27·637 g színezüstre, vagyis 14·80⁰/₀-ra rúgott.

¹ Albertus Aquensis: Historia Hierosolimitanae expeditionis. Lib. II. (Bongarsius: Gesta dei per Francos I. Hanoviae, 1611.) Bouilloni Gottfried elrendelte, hogy „omnia aequo precio mutuarentur. Sic et sic per singulos dies et silentio, et pace in mensura aequa et iusta venditione dux et populus regnum Ungariae pertransiens.“ Odo de Deogilo: Liber de Via S. Sepulcri. (Monum. Germ. Scr. XXVI. 62. l.) „In hac pro voto nobis fuerunt et forum et concambium“ — mondja Magyarországról. Ugyanő később nagyon panaszkodik a görög pénzváltók zsarolásairól (63. l.).

Nem szabad azonban felednünk, hogy maga a veretlen ezüst is csak bizonyos értéklevonással, a kincstárnak 15—35%-ig terjedő hasznával volt törvényes magyar pénzre beváltható. A friesachi és bécsi pénznemek tehát magyar pénzre — hozzávetőleg számítva — 20—50% kamarai nyereség levonása mellett voltak beválthatók.

A külföldi pénzek kényszerbeváltásából eredő haszon a XII. század második felében volt a legnagyobb. Az 1189. évben hazánkban keresztülutazó keresztésvitézek panaszai-ból világos képet alkothatunk a pénzváltási nyereség nagyságáról. Ansbertus művében olvassuk, hogy a magyar pénzváltók mily súlyosan megkárosították a keresztéseket a pénzváltásnál, a mikor két kölni denárért csak öt, két friesachiért négy és egy regensburgiért egy magyar denárt adtak cserébe, noha ez alig ért egy veronait.¹

A kölni denár színezüsttartalma e korban 1·35 g, a friesachi denáré — mint láttuk — 1·1224 g, a regensburgié 0·75 g, a veronai kis denáré 0·085—0·086 g volt.²

Az egykorú — III. Béla korabeli — magyar pénzek színsúlya 0·114—0·456 g közt ingadozik, tehát a panasz nem ment a túlzásoktól, mikor a magyar pénzt a felényi értékű veronával hasonlítja össze. 1189 táján vagy a könnyebb, vagy a nehezebb bracteáták voltak hazánkban forgalomban. Ezek 0·162, illetve 0·208 g-os színsúlyát véve fel, a keresztések

a kölni denárnál	2·70 g	helyett	0·810	vagy	1·040 g
a friesachi	2·244	„	0·648	„	0·833
a regensburgi	0·75	„	0·162	„	0·208

színezüstöt kaptak, tehát pénzük értékének 21·46—38·5%-át.

¹ „In sola igitur commutatione denariorum vel argenti Ungari graviter nostros angariaverunt, quippe qui pro duobus Coloniensibus quinque tantum suos et pro duobus Frisacensibus quatuor dabant Ungaricos et pro Ratisponense unum tantum Ungaricum, qui vix Veronensem valebat.“ (Ansberti Ystoria de expeditione Friderici imperatoris. Fontes rerum Austriacarum Scriptorum. V. Wien, 1863. 19. l. V. ö még Pauler id. m. II.³. 483. l.)

² V. ö. a II. rész 7. fejezetét és a III. függelékét. Továbbá Lamprecht: Deutsches Wirtschaftsleben. II. 479. l.

A keresztesek 70—78%, illetve 61·5—72·3%-os vesztesége mellett a pénzváltók, illetve a kincstár tiszta jövedelme a 0·162 g színezüsttartalmú bracteátát véve fel, 1 denárnál 0·378, 0·399, 0·588 g-ra, tehát 233%, 246%, sőt 362%-ra, a 0·208 g-os bracteátával 0·332, 0·353, 0·542 g-ra, tehát 160%, 170% és 265%-ra rúgott. *A kincstár átlagos nyeresége a külföldi pénzek beváltásánál III. Béla korában 250%-ra tehető*, tehát sokkal nagyobb volt, mint a régi pénz beváltásából származó haszon.¹ Múltán panaszkodhattak tehát a keresztesek, hogy a magyar pénzváltók hihetetlen módon megszarolták őket.

A királyi pénz mellett állandóan használatos volt a *veretlen ezüst* is fizetési eszközül. Egyes kiváltságolt népelemek — így a szepesi szászok is — a XIII. században *jogosan* használhattak pénz helyett veretlen ezüstöt, aranyat vagy más tárgyat fizetőeszközül.² Általában azonban az alattvalók, ha veretlen ezüstjüket forgalomba akarták hozni, azt — szabály szerint — kötelesek voltak új pénzre beváltani.³ A veretlen ezüstnek meghatározott váltási árfolyama volt az érvényben lévő új pénzhez viszonyítva s természetesen itt is megfelelő értéklevonás jött szokásba. Az 5 pensás báni márka a régi, jósúlyú banálisok idején 1 márka közönséges ezüsttel volt egyértékű, de így számították akkor is, a mikor — a báni denárok súlycsökkenése idején — színezüsttartalma már messze alatta maradt 1 márka közönséges ezüst színezüsttartalmának. A számítási márkák és a márka finom vagy közönséges ezüst közti különbséget a

¹ Eheberg. id. m. 140. l. is fontosabbnak tartja az idegen pénzek beváltási jogát a régi pénzek beváltásánál.

² 1271: „Ipsa moneta curret per totum annum, usque ad revolutionem nove monete, quod quilibet habeat liberam licenciam emendi, vendendi cum ipsa moneta, cum auro et argento vel cuiuscunque substantie facultatis. Wagner. 191. l.

³ Károly Róbert szigorú tilalma a korábbi viszonyokra is világot vet: 1338: „Item statuimus, quod nullus, sive civis, sive forensis, cum auro vel argento, aut cum antiquis monetis publice vel occulte forum facere presumat.“ Szekfű. T. T. 1911. 19. l. V. ö. Eheberg id. m. 59. l.

*kincstár pénzváltási haszna volt, mely a XIII—XIV. században 15—35%-ra rúgott.*¹

Sokkal kedvezőlenebb volt a helyzet a XII. század végén. A veretlen ezüst és a királyi pénz viszonyának megállapításához tudnunk kell, hogy III. Béla király korában hány denárt számítottak 1 márkára? Közvetlen adatunk erre nincs, de minden valószínűség a mellett szól, hogy 400 darabot. A keresztesek panaszából tudjuk, hogy 1 friesachiért 2 magyar denárt adtak pénzváltóink. Később, a XIII. század folyamán is *mindig 2 kis magyar vagy bécsi pénzt számítottak 1 friesachira*, majd az ennek helyébe lépő báni denárra. A friesachiakból Karinthiában 160 darabot, *házánkban a XIII. században 200 darabot (majd ugyanennyi báni denárt) számítottak 1 márkára.*² Minden merészség nélkül feltehetjük tehát, hogy *III. Béla korában 400 denárt számítottak 1 márkára.*

III. Béla pénzei közül az alább következő jövedelmi számításokban szereplő könnyebb bracteákat véve fel:

1 magyar márka közönséges ezüst színsúlya 186·6837 g
400 Béla-f. könnyű bracteáta (0·162) színsúlya 64·8

volt. Tehát 1 márka közönséges ezüstről $1152\frac{1}{8}$ denár került ki.

1 márka közönséges ezüstnek királyi pénzre való beváltásánál *a beváltó fél* (186·68—64·8=) 121·88 g szín-

¹ I. Károly 1323. évi rendelete szerint 1 budai márka $\frac{1}{8}$ részig égetett ezüstről 252 darab denárt vertek, de a forgalomban 1 közönséges márka értékében 5 pensa, vagyis 200 darab forgott. Mivel pedig

1 budai márka közönséges ezüst színsúlya 196·43 g,

200 1323. évi denár színsúlya . . . . . 170·5

volt, a kincstár minden márkán — vagyis minden pénzzé vert 170·5 g színezüstről $25\cdot93$ g színezüstöt nyert, a mi $15\cdot2\%$ nyereségnek felel meg. 10 pensa magyar veretű kis bécsi is 1 márka közönséges ezüst értékében forgott, pedig színezüstsúlya csak $145\cdot50$ g volt, a kincstári nyereség ennél $50\cdot93$ g ezüst, vagyis 35% .

² V. ö. a 9. fejezetet. A XII. században Csehországban is 200 denárt számítottak 1 márkára. Prágai Cormas szerint: „marcam nostrae monetae 200 nummos dicimus“. Voigt: Beschreibung d. bisher bekannten böhmischen Münzen. I. 70. l. és II. 26., 30. l.

ezüstöt, vagyis *ezüstjének $\frac{2}{3}$ -részét, 66 $\frac{2}{3}$ %-át vesztette el. Viszont a királyi kincstár egy 400 denáros márka forgalombahozatalával — 400 denárért 1152 $\frac{1}{3}$ denárt, 64·8 g ezüstért 186·68 g ezüstöt vagy megfelelő értékű más árut (aranyat stb.) kapván, — közel 200 $\frac{2}{3}$ %-ot nyert.*

A beváltó félnek III. Béla korában

régi pénznek új pénzre váltásánál . . .	50%
veretlen ezüstnek pénzre váltásánál . . .	66 „
külföldi pénznek magyar pénzre váltásánál	75 „

volt a vesztesége. Viszont a kincstárnak

<i>régi pénzek beváltásánál . . .</i>	<i>100%</i>
<i>veretlen ezüst beváltásánál . . .</i>	<i>200 „</i>
<i>külföldi pénzek beváltásánál . . .</i>	<i>250 „</i>

volt a tiszta nyeresége, pedig III. Béla nem is veretett olyan rosszminőségű pénzeket, mint II. Béla vagy II. Géza tették. Az alattvalóknak és külföldi kereskedőknek e súlyos és igazságtalan megterhelését ismerve, értjük csak meg — amiről fentebb már részletesen szóltunk — a veretlen ezüstvaluta és a külföldi, friesachi és bécsi pénznemek gyors terhódításának valódi okát. A XII. századi magyar pénzverés az alattvalók és kereskedők legteljesebb kizsákmányolására alapított jövedelmi forrás volt. E hihetetlennek látszó kizsákmányolás magyarázza meg, mikép foglalhatott el a pénzverési jövedelem a magyar király jövedelmei közt oly előkelő helyet — mint az a következőkből kitűnik.

* * *

Külföldön, Angliában maradt fenn egy gazdaságtörténeti szempontból rendkívül értékes statisztikai kimutató, a melyből világos képet nyerünk a középkori magyar király vagyoni helyzetéről, a királyi, helyesebben állami jövedelmek s ezek közt a pénzverési jövedelem nagyságáról.

A kimutató — másolatban — egy XV—XVI. században keletkezett codexben van meg, a mely jelenleg a párisi Bibliothèque Nationale tulajdona. A codex 1680 előtt egy angol

könyvtaré volt, a honnét Colbert szerezte meg. A kézirat az angol-normann birodalomra vonatkozó egyéb darabok közt foglal helyet¹ s *mindenesetre Angliában, ottani eredeti kéziratból másolták.*

Teljes szövege a következő:

„*Regni Ungarie fines et dominatus amplitudo.*

In regno *Bele regis* Ungarie sunt he terre:

Ungaria caput regni, Croacia, Dalmacia et Rama.

In Ungaria sunt due sedes archiepiscopales, Strigoniensis et Colocensis.

Strigoniensis habet *de curia regis*, de moneta sex mille marcas et unum monetarium et est metropolis Ungarie. Colocensis sedem habet bachiensem et habet duo millia et quingentas marcas. Suffraganei domini Strigoniensis (sic!) sunt: episcopus Agriensis, habens tria millia marcarum; episcopus Boacensis, habens septingintas (sic!) marcas; episcopus Quinqueecclesiensis, habens mille et quingentas marcas; episcopus Jeuriensis, habens mille marcas; episcopus Vesprimiensis, habens mille septingentas marcas; episcopus Nitriensis, habens trecentas marcas.

Suffraganei Colocensis sunt: episcopus Sunadensis vel a fluvi (sic!) preterlabente Morisensis, habens duo millia marcarum; episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis, habet mille marcas; episcopus Ultrasylvanus, habens duo millia marcarum, episcopus Zagrabiensis super flumen Soa, habens mille quingentas marcas. In Dalmacia sunt duo archiepiscopatus: Jacerensis, habens quingentas marcas; Espaletensis, habens quadringentas marcas, unde Espalensis (sic!). Qui similiter habent suffraganeos decem.

Rex Ungarie de redditu monete sue habet sexaginta mille marcas per annum.

Idem habet de sale suo sedecim mille marcas. Idem habet de pedagiis et passagiis et mercatis seu foris, *que*

¹ V. ö. mindezekre nézve Baumgarten Ferencz helyes megállapításait (Kritikai jegyzetek az Árpád-kor története köréből. Századok, 1904. 871—873. l.). További következtetéseiben azonban Baumgarten teljesen félreismerte a kézirat célját és természetét.

omnia sua sunt, triginta millia marcarum. Idem habet de alienis hospitibus regis de Ultrasylvas quindecim millia marcarum. Idem habet de sua tercia parte — de septuaginta duobus comitibus suis — de reddito annuo viginti quinque millia marcarum. Idem habet de duce Sclavonie per annum decem mille marcas. Unusquisque comitum septuaginta duorum semel in anno regem Ungarie procurat et antequam de mensa surgat, dona dat minus centum marcarum et aliquis eorum mille marcas. In quibus ad minus estimatur summa solius regis larga computacione decem millia marcarum. Et preter hec dona regine et filiorum regis magna in argento, in pannis sericis et equis. Et preter hec omnia populus terre regi facit victum plenarium.¹

A jövedelmi kimutatás keletkezését mindenesetre III. Béla korára kell tennünk. IV. Béla idején a tartományok közt felsorolták volna Szerbiát, Galicziát, Lodomériát és Cumaniát is. Továbbá e korban már nem mondhatnák, hogy minden rév, vám és vásár „a királyé“, a mi III. Béla korára igen jól ráillik.²

Régebbi történetíróink — bár tévesen abból indultak ki, hogy a kézirat francia eredetű — helyes történeti érzékkel III. Béla második házasságával hozták azt kapcsolatba. III. Béla második felesége, Margit királyné. Fülöp Ágost francia király testvére és Henrik angol trónörökös özvegye volt. Béla és Margit házasságának megkötésénél nagy szerepet játszott a magyar király vagyona. A magyar királyok — a források tanúsága szerint — mindig bőkezűen gondoskodtak feleségük ellátásáról³ s Béla már a házasság-

¹ Számos kiadása közt a legjobb Békefi Remigé, a ki a párisi eredeti facsimilijének közlése mellett adja a fenti kritikai szöveget (III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Budapest, 1900. 139—140. l.).

² Ottó freisingeni püspök is kiemeli, hogy „*nullusque in tam spaciose ambitu (t. i. Magyarországon) rege excepto... thelonium habere audeat*“. (Gesta Friderici. I. cap. 32.)

³ II. András 1218-ban második feleségének, Jolántának, özvegye esetére 8000 márka hozománya visszafizetésén felül Bodrog vármege összes jövedelmét hagyja évi jövedelmül. Zimm.—Werner. I. 17. l. Ugyanő harmadik feleségével, Beatrixszal kötött házasságakor ennek egy-

kötés előtt tekintélyes összeget küldött menyasszonyának ajándékol. Margit a magyar királytól kapott pénzből 300 márkás alapítványt tett a roueni székesegyházban, első férje, Henrik herczeg emlékére.¹

Margit, a mikor kezét Bélának adta, tekintélyes — az angol királytól kapott — angliai és francziaországi birtokokról mondott le, aránylag csekély, 2750 fontnyi évjáradék fejében.² Érthető tehát, hogy mielőtt magát e lépésre elszánta volna, ő és rokonsága is pontosan tájékozódni akartak leendő ura vagyoni helyzete és jövedelmének nagysága felől.

Ez az egyedüli lehetséges magyarázata a nagyértékű kimutatás létrejöttének³ s annak, mikép került Angliába az angol-normann háznak — Margit első ura családjának — történetére vonatkozó iratok közé a magyar király vagyoni helyzetét tárgyaló irat.

A kimutatás felsorolja mindenekelőtt Magyarország részeit, az anyaországot és társországokat, majd a geographiai terjedelemtől fogalmat adandó, az országban levő összes érseki és püspöki egyházmegyéket, megjegyezvén egyszersmind valamennyinél, mennyi évi jövedelmet húz a királyi udvartól (*de curia regis*),⁴ természetesen tized czímén.⁵

szersmindenkorra 5000 márka ezüstöt adott s élte végéig — a magyar királynét megillető összes jövedelmeken és hasznokon felül — évi 1000 márka ezüst évjáradékot rendelt saját házi kincstárából („De sua camera speciali“). H. okl. 2. 1.

¹ Margit okleveléről v. ö. Kropf Lajos: Margit királyné, III. Béla neje. Századok. 1900. 76. 1. és Fejérpatak László a „III. Béla magyar király emlékezete“ cz. mű 352. lapján.

² Margit királynőnek erről szóló 1186. évi oklevelét közli Fejérpatak László „III. Béla magyar király emlékezete“ 349—351. lapján.)

³ A kimutatás hangsúlyozottan emeli ki a királyné és fiai számára járó „ajándékok“ nagyságát: „*dona regine et filiorum regis magna in argento . . .*“

⁴ Az esztergomi érsek jövedelme mellett, de *valamennyire* vonatkozik.

⁵ Csodálatos, hogy még ma is úgy emlegetik történeti művekben a kimutatás e részét, mintha az a püspökök jövedelmét sorolná fel, pedig *csakis a királyi udvartól* kifizetett papi tizedről, tehát összes jövedelme egy

A királyi jövedelmek után járó főpapi tizedről már Kálmán király I: 25. t.-cikke határozott, rendelvén, hogy a *vám- és vásárjövedelemből egytizedet a püspökök kapjanak*.¹

E tizednek az egyes főpapok közt való megosztása arányára nézve, III. Béla jövedelmi kimutatásán kívül, más forrásunk nincs. Imre királynak egy 1198. évi oklevele az esztergomi érseket „*az összes királyi jövedelmek (proventus) tizedének*” a szent királyoktól kapott jogában erősíti meg.² Más forrásokból azonban kitűnik, hogy az esztergomi érseket nem az összes, csak a pénzverési jövedelmek tizede illette meg,³

csekély részéről van benne szó. Ez a téves felfogás okozta Baumgarten súlyos tévedését is, a ki hajlandó a czime szerint is a király vagyoni helyzetéről szóló kimutatásban a pápai adólajstrom czéljaira készült főpapi jövedelmi kimutatást látni. Azzal ugyan adósunk marad, mikép került a pápai lajstrom Angliába, nem is szólva arról, hogy oly általános és rendszeres pápai adóztatásoknak, a minőre Baumgarten gondol, 1280 előtt — tehát sem III. Béla, sem IV. Béla korában — hazánkban *semmi nyoma* sincs. Azt sem magyarázza meg, mit keres a *királyi* jövedelmek kimutatása a pápai lajstromban.

¹ „De tributis autem et vectigalibus, sicut comitibus terciam partem dare decrevimus, ita *decimam* quoque *episcopis* censemus”. Z á v o d s z k y. 186. l. — Hasonlóképen intézkedett Nagy Károly frank császár is annak idején. V. ö. C l a m a g e r a n : Histoire de l'impôt en France. I. 175—176. l.

² 1191: „Quod quia sanctissimus rex Stefanus et beatus Ladizlaus rex, Hungarie reges, nostri patres et predecessores, ordinaverunt, . . . ut de *omnibus proventus regalibus*, nunc habitis et quoque modo et nomine habendis, atque ampliandis, rex Hungarie . . . *decimam solvere debeat* archiepiscopo Strigon, . . . in perpetuum statuimus, quod *de omnibus* regalibus proventus archiepiscopus Strigon. *decimam ad plenum recipere debeat*, prout semper receperunt.” Kn. M. I. 156. l.

³ III. Béla fenti kimutatása: „habet de curia regis de moneta 6000 marcas”, viszont a király jövedelmei közt: „Rex Ungarie de redditu monete sue habet sexaginta mille marcas per annum”. — 1211. Az esztergomi és kalocsai érsek egyessége: „De proventu monete decima pertineat ad ecclesiam Strigon., ubicunque in regno Ungarie cudatur” és „Strigon. archiepiscopus renunciat omni iurisdictioni . . . quod habebat vel habere videbatur in provincia Colocensi, preter *decimam monete*, si ibi contingeret fabricari” (Kn. M. I. 198), tehát *csak* a pénzverési tized illette meg a kalocsai egyházmegye területéről. V. ö. még 1221: W. I. 178., 1256: Kn. M. I. 438. l., 1272: Kn. M. I. 595—596. l. Később a pénzverési tizedhez járult a *bányajövedelmek* (1256: Kn. M. I. 437., 1262: U. o. 474. l.) és

tehát ez oklevélben az összes „*proventus*“ alatt csak a *pénzverési* jövedelmeket kell értenünk. Kiténik ez egyébként magából az oklevélből is, mert Imre szükségesnek tartotta külön kiemelni, hogy a szepesi és pozsonyi *vámok* tizede az érseket illeti, tehát a vámok nem foglaltak az *összes* jövedelmekben.

A főpapi tizedek felsorolása a királyi jövedelmek mellett azért volt szükséges, mert a király tiszta jövedelme csak e tized levonása után volt megállapítható.

A Béla-féle kimutatás szerint:

az esztergomi érsek	6000	márkát,
a kalocsa-bácsi érsek	2500	„
az egri püspök	3000	„
a váczai püspök	700	„
a pécsi püspök	1500	„
a győri püspök	1000	„
a veszprémi püspök	1700	„
a nyitrai püspök	300	„
a csanádi (marosi) püspök	2000	„
a bihari püspök	1000	„
az erdélyi püspök	2000	„
a zágrábi püspök	1500	„
a zárai érsek	500	„
a spalatói érsek	400	„

összesen tehát: 24,100 márkat

kaptak a királyi udvartól.

A király jövedelme a következő:

Kézpénzben:

1. pénzváltási jövedelemből	60,000	márka
2. sójövedelemből	16,000	„
3. vámok, révek, vásárok jövedelme	30,000	„
4. erdélyi idegen hospesektől	15,000	„

a székelyek és oláhok terményadajának, censusának tizede (1256: Kn. M. I. 437. l.). Egyéb és különösen az összes királyi jövedelmek tizede az 1256-iki nagy kiváltságlevél (Kn. M. 437. l.) szerint sem illette meg az esztergomi érseket.

5. a 72 vármegye comesétől az őt megillető $\frac{2}{3}$ -rész ¹ évi jövedelem	25,000	márka,
6. Szlavónia herczegétől	10,000	„
7. a comesek „ajándék“-ából	10,000	„
összesen tehát:		166,000

Természetben:

8. A királyné és a király fiai „ajándék“ czímén nagy összeget kapnak:

ezüstben,
selyemszövetben és
lovakban.

9. Mindezenfelül *a föld népe teljesen ellátja a király háztartását* (populus terre regi facit victum plenarium). Ez a királyi magángazdaságok természetbeli jövedelmeire vonatkozik.

A terményjövedelmek értéke a kimutatásban nincs meghatározva. Ezért *a magyar király — készpénzben és természetben befolyt — összes évi jövedelmét* a főpapoknak kifizetett 24100 márka tizedjövedelem alapján kell kiszámítanunk. Az így kapott 241,000 márkából levonva a 166,000 márkányi ezüst- és készpénzjövedelmet, a 9. pontban említett dománialis, természetbeli jövedelmek ezüst ellenértékeül pontosan 75,000 márkát kapunk. Ennyire becsülték tehát a királyi magángazdaságok jövedelmét.

A 241,000 márka — a márkát 233.3533 g-os magyar márka közönséges ezüstnek (s részben a forgalomban 1 márka közönséges ezüst névértékben forgó számítási márkának) véve fel, ennek színezüsttartalma 186·6837 g lévén —

44.9907717 kg színezüsttel

volt egyértékű.²

Tekintettel arra, hogy jelenleg aranyvaluta van érvényben s arra, hogy az ezüst értékének folytonos csökkenése

¹ A XV. századi másolatban tévesen „tercia parte“ van.

² Finom ezüst márkát véve fel: $(210 \cdot 018 \times 241,000) = 50614 \cdot 338$ kg-ot kapunk.

mellett az ezüstgrammokkal való számítás irreális eredményekhez vezet, viszont az arany értéke évszázadokon át igen csekély ingadozásoknak volt kitéve, *az egész összeget aranygrammokra számítom át.*¹ A két nemesfém XII. századi értékarányát *1:10-re* téve, a királyi jövedelmek évi összege

4499·077 kg aranyra

rúgott. A 4499·077 kg arany pénzértéke — az 1892 : XVII. t.-cz. szerint 1 kg nyersaranyból 328 darab tizkoronás készítettén —

14.756.972·56 korona,

*tehát közel 15 millió korona.*²

A 214,000 márkányi évi jövedelem eloszlását az egyes jövedelmi ágak közt a túloldali táblázat mutatja.

A 15 millió koronás királyi, helyesebben állami bevétel — tekintve, hogy a közigazgatás költségei részben a várbirtokok és Szlavónia jövedelmének a várispánokra és a bánra eső részéből, részben a közigazgatás alsóbb tisztjeinek várföldjövedelméből amúgy is fedezve voltak — a XII. század közepén rendkívül nagynak mondható. A nélkül, hogy megkísérelnők ez összeg vásárlóképesége alapján mai értékének megállapítását,³ mégis meg kell jegyez-

¹ Ennek s az 1:10 értékarányának megokolását lásd alább a 14. fejezetben.

² Az ezüst 1911. évi 83·96 K forgalmi árát (Magyar Statisztikai Évkönyv. XIX. Budapest, 1912. 151. l.) véve fel, mindössze 3.777,425·13 K-át kapnánk, tehát a valódi értéknek $\frac{1}{4}$ -ét! Thallóczy (id. m. 15. l.), Pauler (id. m. I. 337. l.) és Marczali (Magyarország története. II. 319. l.) ezüstértékkel számítva — de természetesen az ezüst korábbi, a XIX. század nyolczvanas éveiben szokásos, magasabb értékét véve fel — 3·5—4 millió forintra, vagyis 7—8 millió koronára teszik a 168,000 márka értékét. A teljes 241,000 márka jövedelem értékéül e számítással $10\frac{1}{2}$ —12 millió koronát kapnánk. — Ereky István: A magyar helyhatósági önkormányzat. A vármegyék. I. kötet. 2. kiadás. Budapest, 1910. 254—263. l. szintén a III. Béla-féle kimutatás alapján kísérli meg a királyi jövedelmek kiszámítását. Számításaiban azonban több tévedés van. Így a püspöki tizedekről, az esztergomi érseki pénzverési jövedelmekről s a várjövdelemről mondtak nem állhatnak meg.

³ E kísérlet czéltalanságáról alább a 14. fejezetben szólunk.

Jövedelmi ág	Márka ezüst	Ezüst kg	Arany kg	Korona
1. Tiszta dománialis jövedelmek.				
A királyi magángazdaságok terményjövedelméből	75,000	14,001·2775	1,400·1277	4.592,418·80
2. Tuljómódon dománialis jövedelmek. (Ürbéres szolgáltatások, földbér, kezdetleges fejadó, ajándék, birságok stb.)				
Várirtokokból, ispánoktól	35,000	6,533·9295	653·3929	2.143,128·70
Szlavóniából	10,000	1,868·837	188·6837	612,322·50
Erdélyből	15,000	2,800·2555	280·0255	918,483·80
3. Regalek.				
Pénzverés	60,000	11,201·022	1,120·1022	3.673,935·20
Só	16,000	2,986·9392	298·6939	979,715·90
Vámok, révek, vásárok	30,000	5,600·511	560·0511	1.836,972·70
Összesen	241,000	44,990·7717	4,499·077	14.756,972·50

nünk, hogy ez az összeg *többszörösen nagyobb értéket képviselt*, mint a mennyit 15 millió korona ma ér.

III. Béla jövedelmeinek nagyságáról legjobb fogalmat ad, ha a francia és angol királyok jövedelmeivel hasonlítjuk össze.

Az angol királyok évi jövedelmét III. Béla kortársai, II. Henrik és I. Richárd idejében 200,000, illetve 150,000 fontra teszik.¹ A 350 g-os angol tower-pounddal:

$$\begin{aligned} 200,000 \text{ £} &= 70,000 \text{ kg ezüst} \\ 150,000 \text{ £} &= 52,500 \text{ „ „} \end{aligned}$$

s ha ezt az ezüstöt *maximális számítással* 15 latosnak vesszük fel, az angol király évi jövedelme

$$\begin{aligned} \text{II. Henrik (1154—1189) korában} & 65,625 \text{ kg} \\ \text{I. Richárd (1189—1199) „} & 49,212.5 \text{ „} \end{aligned}$$

színezüst volt, tehát Oroszlánszívű Richárd korában nem sokkal több, mint III. Béla 44,990 kg-nyi jövedelme.

A *domanidlis* jövedelmeket a kimutatás alapján 75,000 márkára, vagyis *4.592,418 koronára* tettük. 40 évvel később, 1238-ban Szent Lajos francia király tiszta jövedelme birtokaiból 235,286 párisi font, 1248-ban 178,530 párisi font volt, a mi — Clamageran számítása szerint — *5.284,323 franc*-nak, illetve *4.009,783 franc*-nak felel meg, később Szép Fülöp idején (1285—1314) 259,990 toursi fontra — *4.014,890 franc*-ra — teszik azt.²

A magyar király pénzverési jövedelme 60,000 márka, azaz 3.673,935 korona, 100 évvel később a francia királyé csak negyedrésznyi, 60,000 toursi font — 1 fontot Clamagerannal 15.40 francnak véve — 924,000 franc volt.³

Szép Fülöp francia király összes — birtokokból, egyenesadókból és regalekból befolyt — jövedelmét $10\frac{1}{2}$

¹ Vocke: Geschichte der Steuern des britischen Reichs. Leipzig, 1866. 6. l.

² Clamageran: Histoire de l'impôt en France. I. Paris, 1867. 323—324. l.

³ U. ott 326. l.

*millió franc-ra teszik,*¹ a mely összegnél III. Béla magyar király jövedelmének összege *másfélszer* nagyobb volt.

Tekintetbe véve, hogy a XIII. század folyamán úgy a magángazdasági, mint a pénzverési jövedelmek kevesbedtek,² feltehető, hogy a francia király jövedelme körülbelül megfelelt a magyar királyénak.

*A magyar király, vagyis az állam évi jövedelme körülbelül annyi volt mint a — két császár után — leggazdagabb és legelőkelőbb európai uralkodók, az angol és francia királyok jövedelme.*³

A pénzverési regaleből származó bevétel a királyi jövedelmek sorában igen tekintélyes helyet foglalt el. Bár a XII. század végén a magyar államháztartás jellege még határozottan domaniális jellegű volt, *a pénzverési regale szolgáltatta az egész jövedelemnek 25%-át,*⁴ — 60,000 márkát, mai pénzben 3.673,935 aranykoronát.⁵

¹ Clamageran id. h.^o327. l. 73.800,000 franc-t mond, de csak azért, mert előbb átszámítja az egyes összegeket *hétyszerűsükre*, feltéve, hogy a pénz vásárlóképesége 1295 óta ily fokra süllyedt. A bevételek *tényleges* fémtértéke az ő számítása szerint: 10.542,850 franc-ra teendő.

² A XIII. századi angol királyok évi jövedelmét: és pedig Jánosét 100,000, III. Henrikét 80,000, I. Edvárdét 150,000, II. Edvárdét 100,000 fontra teszik, szemben a XII. századi István 250,000, II. Henrik 200,000 és I. Oroszlánszívű Richárd 150,000 fontos jövedelmével. Vocke id. m. 6. és 18. l. — Hazánkban II. András, Angliában Földnélküli János korában indult meg ez a gazdasági süllyedés.

³ A byzánzi császár évi jövedelmét *658 millió francra* teszik. V. ö. Pauler id. m. I.^o 337. és 508. l. — A német-római császárok évi jövedelmét hozzávetőleg sem tudjuk megállapítani. A leggazdagabb német fejedelmek egyikének — a brandenburgi választófejedelemnek — évi jövedelmét a XIII. században mai német pénzben mindössze 800,000 márkára, vagyis kb. *1.000,000 koronára* teszik. V. ö. Eheberger cikkét (Conrad—Lexis: Handwörterbuch d. Staatswissenschaften. 3. Aufl. IV. Bd. Jena, 1909. 161. l.).

⁴ Az osztrák hercegségben I. Rudolf ideje alatt a hercegi jövedelmeknek $\frac{1}{2}$ -ét, illetve $\frac{1}{4}$ -ét tette a pénzverési nyereség, a domaniális jövedelmeket nem számítva. Luschin: Das Münzwesen z. Zeit König Rudolfs von Habsburg (Festschrift. 49. l.). VI. Edvárd idején Angliában 400,000 £ összjövedelemből 140,000 £, vagyis 35% származott a pénzverési haszonból. Vocke id. m. 27. és 277. l.

⁵ Az a feltevés, mintha e 60,000 márkában a bányák jövedelme is bebefoglaltatnék, nem állhat meg. A kimutatás *határozottan kiemeli* —

A 60,000 márka pénzverési jövedelem tizede a kimutató, de — mint láttuk — más okleveleink kétségtelen bizonyítéka szerint is, az esztergomi érseket illette.¹ Az esztergomi érseknek a pénzverési regale tizedéből kapott hatalmas — 6000 márkányi, mai pénzben 367,393·50 aranykorona, vásárlóképességét tekintve azonban sokkal nagyobb értéket képviselő — évi jövedelme a XIII. században, a pénzverés decentralisatiója korában felébresztette más egyházi és világi urak irigységét. Először a csanádi püspök igyekezett az

úgy a 60,000 márka, mint az esztergomi érseknek ebből tizedképen járó 6000 márkánál —, hogy e jövedelem a *pénzből* (*de moneta*) származik. Igaz, hogy az 1256. és 1262-iki kiváltságlevelek szerint (Kn. M. I. 437. és 474. l.) az esztergomi érseket nemcsak a pénzverésből, hanem a *bányavámból* (*urbura*) származó jövedelem tizede is megillette. Ez a forrás azonban a XIII. század második feléből való, a mikor már egyes birtokosok és szabad községek bányaművelési kiváltságot élveztek. (1211: F. III/1. 106. l. — IV. Béla: W. III. 220—226. l. (selmeczi bányajog). — 1291: W. X. 29. l.) E kiváltság abból állt, hogy saját földjükön, saját hasznukra bányászhatták a nemesérczet a királynak beszolgáltatandó $\frac{1}{n}$ vagy $\frac{1}{10}$ fejében (V. ö. Wenzel: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880. 19—29. l. Hóman Bálint: A magyar városok az Árpádok korában. Budapest, 1908. 62—63. l.). Ez a $\frac{1}{10}$, illetve $\frac{1}{8}$ volt az *urbura* vagy bányavám (bányatized), a minnek egy tizedét a XIII. században szintén az esztergomi érsek élvezte. Az első ismert ily bányaművelési kiváltság II. András korából származik, a ki a német lovagrendnek megengedi, hogy a fiscusnak fizetett *fele rész* (*media pars ad fiscum regium deportetur*), tehát 50% befizetése mellett saját hasznukra kereshetnek aranyat és ezüstöt földjeiken (F. III/1. 106. és 371. l.). — Ez a kiváltság azonban kivételes volt. Általában az egész ország területén talált minden arany- és ezüstbánya a királyé volt. A kinek földjén ily bányát fedeztek fel, köteles volt azt a királynak megfelelő csere-birtokért átengedni (v. ö. W. XII. 200. l. és F. VIII/3. 198. l.). Ezt az állapotot csak Károly Róbert változtatta meg 1327-ben, elrendelvén, hogy a kiknek földjén bányát találtak, a földet továbbra is élvezik, sőt az ott talált s a királyt illető nemesércznek $\frac{1}{3}$ -részét is ők kapják (F. VIII/3. 198—199. l.). A bányák ilyképen még a XIII—XIV. században is, egészen 1327-ig — néhány kivételesen kiváltságolt személyt és községet nem számítva — a királyi magángazdaság részei voltak. Annál inkább így volt ez a XII. században. A bányák jövedelme tehát azért nincs külön felsorolva Béla jövedelmei közt, mert az a magángazdasági jövedelmekben bennfoglaltatik.

¹ E tizedet gyakran összetévesztik a *pisctummal*, a miről alább, a kamarai administratióval kapcsolatban fogunk szólni.

egyházmegyéje területén vert pénz tizedét a pápa közbenjárásával megszerezni.¹ Később, a mikor V. István Lóránd szlavóniai bánnak adta a drávántúli pénzverésből származó királyi jövedelmet, a bán vonta kétségbe az esztergomi érsek tizedjogát.² Mindezek a kísérletek hajótörést szenvedtek az érsek régi kiváltságain, a melyeknek érvényét a kalocsai érsek az esztergomi érsekkel kötött egyességében már 1211-ben elismerte.³ E kiváltságokat később II. Honorius pápa is megerősítette.⁴ Maga a király, a mikor István bán 1256-ban Benedek mester, zágrábi kanonokot küldte ki a szlavóniai (pakráczai) pénzverő-kamara ellenőrzésére, külön oklevelet adott ki az esztergomi érseknek, a melyben megállapítja, hogy a kanonok mint a „*bán embere*” tartózkodott a pénzverőben s ebből az esztergomi érsekre a jövőben semmi kár se háromoljék. Viszont a zágrábi püspök e címen soha semmit sem követelhesen a pakráczai kamara jövedelmeiből.⁵

* * *

A pénzverési regaleből származó évi bevétel összegét ismerve, megkísérelhetjük annak *hosszvetőleges* megállapítását, mennyi pénzt veretett évente a magyar király?

A pénzverési jövedelem évente 60,000 márka volt, még pedig semmi esetre sem 60,000 márka ezüst hanem 60,000 márka ezüst névértékben forgó — mint említettük, valószínűleg 400 denáros — számítási márka.

60,000 márka közönséges ezüst jövedelme a XII. században Nyugateurópa egy uralkodójának sem lehetett a pénzverésből. 60,000 számítási márka viszont teljesen reális eredményekre vezet.

Fentebb a pénzverési jövedelem 60,000 márkáját is, mint a többi királyi bevételt, „közönséges ezüst márkák”-

¹ 1221: W. I. 178. 1.

² 1272: Kn. M. I. 595—596. 1.

³ 1211: Kn. M. I. 198.

⁴ 1221: W. I. 178. 1.

⁵ 1256: Kn. m. I. 438. 1.

kal azonosítottuk, a mi ellentmond annak, hogy ezek „számítási márkák” lettek volna. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert a királyi kincstárról s nem magánemberről van szó. A forgalomban ugyanis a számítási márka *névértéke* 1 márka közönséges ezüst volt. A királyi kincstár a befolyt 60,000 számítási márka régi és külföldi pénzből és ezüsből ismét 60,000 márka névértékben forgó pénzt verethetett. A királyi kincstárra nézve tehát 60,000 denármárka valóban 60,000 márka közönséges ezüst *értékével* bírt.

A kibocsátott új pénz összmenyiségének fele a régi pénz beváltására szolgált. A régi pénzek beváltásánál u. i. 100% volt a kincstár nyeresége, mert minden új denárért 2 régi denárt kapott. Az évi pénzcontingensnek éppen a *fele* volt elegendő az előző évi pénz kicserélésére, a szorosan vett *pénzújításra* (renovatio monetae). Másik fele a veretlen ezüst és külföldi *pénz beváltására* (cambium) használtatott fel.

A veretlen ezüst beváltásánál 200%, a külföldi pénzeknél 250% volt a kincstár nyeresége. Fel kell azonban tennünk, hogy a XII. század végén, tekintettel az ország terménygazdasági színvonalára és a külföldi forgalom csekélységére, veretlen ezüst sokkal több került beváltásra, mint külföldi pénz.

Mindezt figyelembe véve, *az évi pénzkibocsátás összmenyiségét a XII. század végén kb. 38,000 számítási márkára, vagyis 15·2 millió denárra tehetjük.*

38,000 márka denárért kapott a kincstár a pénzbeváltás útján:

19,000	márkáért	38,000	márka	értékű	régi	pénzt,
13,000	„	39,000	„	„	ezüstöt,	
6,000	„	21,000	„	„	külföldi	pénzt,

összesen 38,000 márkáért 98,000 denármárka értékű

pénzt és ezüstöt, tehát *évi tiszta nyeresége 60,000 számítási márka volt.*¹

¹ A 38,000 márka pénzből nyert 60,000 márkányi kincstári tiszta nyereség, a mi azt jelenti, hogy a kamara 38,000 márkával 98,000 márka értékű pénzt és ezüstöt váltott be, középkori fogalmak szerint még min-

III. Béla pénzei közül az 1180—1185 körül használatban volt könnyebb bracteákat¹ véve a számítás alapjául, az évi pénzcontingenshez ($0.216 \text{ g} \times 15,200.000 =$) 3283.2 kg negyedrészig égetett pénzezüstöt, vagyis 2462.4 kg színezüstöt dolgoztak fel a királyi pénzverőházban.²

Az évi pénzváltásból származó nyereség pedig 3888 kg színezüst volt, a mi ismét pénzzé verve 24 millió denárt,

dig nem tekinthető a pénzverési regale legteljesebb kihasználásának II. Béla és II. András idejében bizonyára több volt a kamara nyeresége a rosszanyagú pénzekből, hiszen Angliában — a rossz pénz verésének virágkorában — VI. Edward $20,000 \text{ font}$ nemesérczből $140,000 \text{ font}$ hasznot tudott kihozni! V o c k e id. m. 277. l.

¹ A bracteák korát 1180—1190 körüli időre tehetjük s a korábbi könnyebb bracteákat 1180—1185-re. III. Béla e pénzei angol pénzek társaságában is kerültek elő, tehát második házassága idején s 1185 táján, a mikor a kimutatást összeállították, épp ezek voltak használatban. Chronologiai megállapításaim is erre mutatnak. (V. ö. a 271. l.-on mondottakat.)

² E számok *realis* voltát bizonyítja az, hogy I. Károly 1342-ben minden pénzverőhelyen — s ilyen 12 volt — 1000—1000 márkányi denár verését rendelte el (Szekfü. T. T. 25. és Corpus Juris. I. 153. l.) oly pénzből, a melyből 12 pensa veretett 1 budai márkából s a forgalomban 8 pensa számított 1 márka finom ezüstre. Az egész országban tehát évente $12,000 \text{ denármárka}$, vagyis $8000 \text{ budai márka finom ezüstöt}$, mai súlyban 1964.3 kg finom , tehát $1767.8 \text{ kg színezüstöt}$ vertek pénzzé. Ekkor azonban már megszűnt az évi pénzkibocsátás rendszere s ugyancsak az 1342. évi pénzszerződések szerint négyévi pénzkibocsátás volt egyidőben forgalomban. *1342-ben tehát $48,000 \text{ denármárka}$, vagyis $(48,000 \times 320 =) 15,360,000 \text{ denár}$, ezüstben 7857.2 kg finom , tehát $7071.2 \text{ kg színezüst volt pénzzé verve forgalomban}$, az ekkor már állandóan vert *aranyforintok mellett*. — Ausztriában az első Habsburgok idején $14,000 \text{ font}$, vagyis $3,360,000 \text{ denár}$, ezüstben (v. ö. a 10. fejezetet) $2619 \text{ kg pénzezüst}$, tehát $1800.6 \text{ kg színezüst}$ volt az ú. n. „cursus monetae maior“, a mi alatt Luschin szerint nem az egész pénzcontingenst, hanem a Magyarországon s más szomszédos tartományokban forgalomban levő bécsi pénzt (Num. Zschr. VIII. 311—312. l.) kell értenünk, mert *nem képzelhető el, hogy egy virágzó tartomány egész pénzszükségletét ily kis összeg kielégíthesse*. Ezt Meyer is elismeri (Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im M.-A. 1909. 15. l.), bár ő a „cursus monetae maior“-t másképp magyarázza. 1564-ben *csak* a körmöczi pénzverőben $1326 \text{ budai márka aranyat}$ és $24,838 \text{ márka 15 latos ezüstöt}$ (N e w a l d, Joh.: Das österreichische Münzwesen unter den Kaisern Maximilian II. etc. Num. Zeitschr. XVII. 1885. 225. l.), vagyis $327.583 \text{ kg színezüstöt}$ és $6098.667 \text{ kg 15 latos ezüstöt}$*

azaz 60,000 — a kincstár által 60,000 márka közönséges ezüst névértékben forgalomba hozható — számítási márkát ad, tehát mai pénzben 3.673,935 aranykoronának felel meg.

* * *

A kincstár. pénzváltási jövedelme, a mely kezdetben jogos pénzverési illetékké szedetett, a rossz és értéktelen pénzek korában *regale*-vá alakulva, igazságtalan és súlyos teherré lett. Az uralkodók és kamaraispánok lelkiismerete volt egyetlen korlátja e teher folytonos növelésének. Sajnos, ez a lelkiismeret másfél századon át túlságosan tág volt és teret engedett a termelő és kereskedést űző néprétegek legteljesebb kizsákmányolásának. A nép megszokta, hogy a pénzváltási haszonban jogtalan és méltánytalan terhet lásson.¹ Hiába verettek a XIII. században egye-

verték pénzzé. A két fém értékarányát e korban minimalisan 1:11-re téve, az arany mennyiség 3603·413 g színezüstnek, az ezüst pedig 5717·501 g színezüstnek felel meg. Tehát 1564-ben a körmöczi pénzverőben 9320·914 kg színezüstértékű aranyat és ezüstöt dolgoztak fel. Ugyanennyi volt körülbelül az 1565-ben feldolgozott nemesfém, a mikor 1296 márka arany és 24.283 márka ezüst verett pénzzé. (N e w a l d id. h. 225. l.) A III. Béla korára megállapított 2462·4 kg színezüstnyi évi pénzcontingens tehát semmi esetre sem túlzott és a korviszonyoknak — kb. $\frac{1}{3}$ -a lévén az I. Károly korában forgó ezüst-pénzcontingensnek — teljesen megfelel. A mai fejlett viszonyokkal való összehasonlításnak a XII. századi állapotok megítélésére nézve sok jelentősége nincs, mindazonáltal megemlítjük, hogy Magyarországon 1892 és 1910 közt 416,388 kg színezüstöt és 153,417 kg szinaranyat verték pénzzé s hoztak forgalomba, a mi átlagban évi 21,915 kg színezüst- és 8074·5 kg szinarany-nak felel meg. Az arany és ezüst értékarányát átlagosan 1:30-ra téve, 242,237 kg színezüstértékű aranypénzt és 21,915 kg színezüsttartalmú ezüstpénzt, összesen 264,152 kg színezüstértékű nemesfémét vernek évente pénzzé, a nélkül, hogy a régebbi pénzt bevonnák. Ez a III. Béla-kori évi kibocsátásnak 107-szeres összege! (V. ö. V a r g a Béla: Koronaértékű érméink. (Num. Közl. 1910. 93—99. l. statisztikai táblázatait.)

¹ A kortársak felfogását élénken tükrözi vissza II. Frigyes császár 1237. évi kiváltságlevele, a melyben a steyer urak kérésére eltörölte az évi pénzüjtítés rendszerét: „Monetam quoque, que singulis annis *avaritia exposcente solebat renovari in preiudicium commune habitatorum eiusdem terre*“. (Zahn. Steyer. II. 463. l.) V. ö. még a Képes Krónikának I. Béla uralkodásáról szóló fejezetét. (Lásd fentebb a 219—221. l-on).

uralkodóink jó ezüstről értékes pénzt, mindenki igyekezett — akár veretlen ezüst, akár külföldi s így a beváltás alól elvonható pénz használatával — kibujni a pénzváltási haszon megfizetése alól.

Az ezüstpénz értékének fokozatos csökkenése már a XII. században a veretlen ércz-valuta térhódítására vezetett, a XIII. században pedig végleg züllesnek indult a pénzrendszer.

Az értéktelen hazai pénzeknek horribilis, 100—250%-os kamarai nyereség mellett való forgalombahozatala nyitott utat az értékesebb és évenkinti pénzbeváltás alá nem eső külföldi pénznemeknek. Hozzájárult ehhez a pénzverésnek a XIII. század közepe óta bekövetkezett decentralisatiója, a mi az egységes királyi pénzverés megszüntét jelentette. A XI—XII. századi „*generalis moneta totius Ungariae*”¹ helyét különféle pénzverőhelyeken, időnként változó pénzláb alapján vert pénzek foglalták el. Az ország szép fejlődésnek indult gazdasági élete — az állandó pénzláb alapján vert hazai pénzt nélkülözvén — híjával volt az éltető gyökérnek, a melyen át táplálkozva, nagyra nőhetett volna.

A veretlen ezüst és külföldi pénz — minden szigorú tilalom ellenére — rendes fizetési eszközzé lett. A királyi pénz háttérbe szorult s ezzel a pénzverési *regale jövedelme is csökkenni kezdett.*² Különösen érezhetővé vált ez IV. Béla ideje óta, a ki II. András rablógazdálkodása után ismét jó, *állandó* és az addiginál értékesebb pénzt kezdett veretni, tehát nem élt a pénzrontásnak a XII—XIII. században nálunk is gyökeret vert rendszerével.

Hiába bocsátott ki később 1291-ben és 1298-ban III. András szigorú rendeleteket a királyi pénz elfogadása, a pénzváltás végrehajtása iránt, az uralkodó közfelfogás mellett azoknak érvényt szerezni nem tudott. A külföldi pénzeket, a veretlen ezüstöt a forgalomból kiküszöbölni nem lehetett.

¹ V. ö. Ince pápa 1212. évi oklevelét. Kn. M. I. 198.

² V. ö. erről Eckhart Ferencz helyes megjegyzéseit. (A királyi adózás története. Budapest, 1908. 36. l.)

Az egyedüli mód, a melylyel a királyi pénz forgalmát biztosítani lehetett volna, a pénzláb egységesítése és a pénzváltás rendszerének eltörlése volt.

A pénzek sokféleségében rejlő hátrányok az utolsó Árpádok idején már igen nagy mértékben mutatkoztak. IV. Bélának időrendben későbbi, 0.477 g, V. István 0.424 g, IV. László és III. András 0.4092 g színezüsttartalmú királyi denárai, a Magyarország nyugati részein forgó 0.5358 g színezüsttartalmú bécsi denárok és a 0.9115, majd 0.7292 g színezüsttartalmú báni denárok teljesen eltérő pénzláb alapján vert pénzek voltak, a melyek egymással semminő viszonyban sem állottak s igen nagy nehézségeket okoztak a forgalomban.

Az első lépés a pénzlábak egységessé tétele felé IV. László korában a magyarországi „kis bécsi denárok” verésével történt meg. E „kis bécsiek” 0.3637 g színezüsttartalmukkal az egykorú 0.729 g színezüsttartalmú báni denárokkal szemben féldenár értéket képviseltek. Bár a báni denároktól eltérő pénzláb alapján és egészen más keverésű ezüsből verettek, verésük célja, a valódi bécsi pénz forgalmának korlátozása mellett, a báni és bécsi denárok értékviszonyának kiegyenlítése volt.

III. András király uralkodása utolsó éveiben — a királyi denárok pénzlábjának csökkentésével — a magyar típusú királyi pénzt is közelebbi viszonylatba hozta a báni és bécsi denárokkal. A 0.3452 g színezüsttartalmú új, könnyű királyi pénzek a 0.3637 g-os kis bécsikkel körülbelül azonos, a 0.729 g-os bániakhoz viszonyítva körülbelül féldenár értéket képviseltek. Ezáltal, bár az országban továbbra is háromféle — királyi, báni és kis bécsi — pénzt verettek, elérték a magyar pénzek egységes számításának lehetőségét.

Azonban mindez csak félintézkedés volt. *A bajok igazi forrása a kényszerpénzüjtás vagy évenkénti pénzváltás rendszerében volt.* Ennek eltörléséhez Árpád-házi királyainkban nem volt meg a kellő erély, s valószínűleg nem is ismerték fel a módot, mikép lehetne ezt a kincstár nagyobb károsodása nélkül végrehajtani.

A király jövedelmei közt — a külföldi pénz állandó forgalma mellett is — igen tekintélyes helyet foglalt el a pénzverési nyereség. *Ha tehát az uralkodó a pénzüjtési rendszert el akarta törölni, annak megfelelő más jövedelmi forrásról kellett gondoskodnia. Szét kellett választania a pénzverést s az abból származó királyi jövedelmet. A regalevá fejlődött pénzverési illetéket adóvá kellett alakítania.*

A XII. században uralkodóink még biztosítani tudták a magyar királyi pénz kizárólagos forgalmát. A külföldiek — mint a keresztések panaszából is kitűnik — kényszerítve voltak pénzkészletük beváltására s a magyar pénz használatára. Bizonyára — mint később az Anjou-korban — szigorú tilalmak és büntetések korlátozták a külföldi pénz forgalmát, s a XII. századi királyok érvényt is tudtak szerezni e tilalomnak.

A XI—XII. századi magyar királyi hatalom utolsó nagy képviselőjének, III. Bélának halálával e viszonyok lényeges változáson mentek keresztül. A gyöngye és pazarló II. András idején, a királyi hatalom alapjának, a királyi birtokoknak és jövedelmeknek elpocsékolásával kapcsolatban a magyar király pénze is elvesztette addigi jelentőségét. András nem volt képes ellentállni a jó ezüsből vert külföldi pénzek beözönlésének és nem tudta biztosítani saját, silány pénzének kizárólagos forgalmát. A friesachiak és a veretlen ezüst használatával a nép — magyarok és külföldiek egyaránt — felmentve érezték magukat az évi pénzüjtés által viselt súlyos teher alól. Nem fogadták el a királyi pénzt, nem siettek beváltani pénz- és ezüstkészletüket *új pénzre*, sőt mindenképen szabadulni igyekeztek a birtokukban levő rossz magyar pénztől. Ezzel azután veszendőbe ment a királyi készpénzjövedelmek legelső forrása: a pénzverési regale.

II. András — örökös pénzzavarokkal küzdve — sokkal kevésbé nélkülözhetette a pénzüjtésből befolyt jövedelmet, mint bárki más elődei és utódai közül. Ezért találkozunk éppen II. András idején először a pénzváltási haszon fejében fizetett *rendkívüli adóval* (collecta monetae, collecta lucri camerae).

Már 1212-ben említi III. Incze pápa oklevele, a melyben a kalocsai és esztergomi érsekek egyességéről szól, hogy a pénzváltási iövedelem helyét más jövedelem is elfoglalhatja.¹ Majd 1231- és 1234-ből való forrásaink szólnak a „lucrum camerae“ vagy „moneta“ fejében szedett rendkívüli adóról (collecta).²

Mi volt ez a pénzváltási vagy kamarai nyereség fejében szedett adó, azt világosan megmondja IV. Béla 1237. évi oklevele, a mely szerint *a rendkívüli adó e faját „az el nem fogadott pénz váltása, vagyis kamarai nyereség fejében“ fizették.*³ Kiténik ebből, hogy mindazok, a kik vonatkoztak magukat a kötelező pénzbeváltásnak alávetni — tehát mindazok, a kik királyi pénz helyett külföldi pénzzel vagy ezüsttel kereskedtek — *bizonyos meghatározott összegű rendkívüli adót fizettek a király pénzváltóinak.*⁴

A pénzváltási nyereség váltása fejében fizetett adó annak, a királyi kincstár által hirdetett felfogásnak első kifejezése, hogy *a pénzváltási nyereség nem valami jogtalan és igazságtalan illeték* — a minnek a kétszázados pénzrontás idején kialakult közvélemény tartotta —, *hanem a királyi kincstárat valamennyi országglakostól megillető adó.*

¹ „monete . . . vel illius, quod loco colligetur monete.“ F. III/1. 132. l.

² 1231: „nullam collectam, nec lucrum camerae...“ Kovachich: Sylloge. 3. l. — 1234: „solucione collecte, que lucrum camere vel monete dicitur.“ F. VII/5. 245. l. — V. ö. még a heiligenkreuzi és borsmonostori apátságoknak 1229—1230-ból datált, de 1231 táján hamisított (Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Budapest, 1916. 95. l.) okleveleit: [1229]: „libertini denarii, pondera . . . collecta lucri camere.“ W. I. 261. l. — [1230]: „omnem collectam, quam monetarii ad cameram nostram colligere solent.“ W. I. 270. l. — *Év nélkül*: „pondera, que ad lucrum camere nostre colliguntur.“ F. III/2. 88. l.

³ „si collecta rex in regno indixerit sive pro redemptione monete, que recepta non fuerit, sive lucrum camere vel quocunque alio nomine censeatur.“ W. VII. 30. l. V. ö. még 1266: „collectam lucri camerae.“ W. III. 129. l.

⁴ V. ö. Krajner id. m. 711—713. l. és Eckhart id. m. 40—50. l. — Eckhart azonban téved, mikor azt hiszi, hogy ez adót *minden lakosra* kivetették. Az 1237-iki oklevélből világos, hogy *csakis* azok fizették, a kik a pénzt nem fogadták el.

A pénzváltás megtagadása esetén fizetett rendkívüli adó (*collecta*)¹ életbeléptetésével voltaképpen egy *facultativ adórendszer* lépett életbe. A pénzt beváltók ugyan névszerint még *illetéket* fizettek, de a teher illetékjellege már elkopott, adóvá lett, mert azok is, a kik nem váltottak be pénzt, *a helyett* adófizetésre köteleztettek.

Az adóvá alakulást nyomon követték — a középkor minden adórendszerét megbénító — *mentességek*. A míg a pénzváltási nyereség, legalább is névszerint, illeték volt, minden országlakost, a ki pénzt váltott, egyaránt terhelte. Mihelyt azonban ily facultativ adóvá alakult, mindazok a kiváltságolt elemek — világi és egyházi urak — a kik más, kezdetleges rendes (szabad denárok, nehezekek) és rendkívüli adók (*collecta*) fizetése alól mentességet élveztek, igyekeztek az új adó alól is mentességet szerezni.

A pénzváltási illeték fizetése alól királyaink — bár az abból egyes területekről befolyó jövedelmet néha részben vagy egészben eladományozták² — *senkit sem mentettek fel*. A példátlan kiváltságokkal bíró német lovagrendnek is csak azt a kiváltságot adta II. András, hogy a pénzváltókat birtokukra beengedniök nem kellett, hanem a rend mestere váltotta be a népeik részére szükséges új pénzt s maga a rend kárpótolta meghatározott összeggel a pénzváltókat az így szenvedett veszteségért.³ Hasonló kiváltságot

¹ „*Collecta*” gyűjtőnév alatt igen sokféle — hadmentességi díjból, hadisegélyből alakult s más címeken szedett — rendkívüli adókat értettek az Árpád-korban. A *collecta*-ról legutóbb Eckhart Ferencz írt (id. m. 33—73. l.) és az összes forrásanyag lelkiismeretes felhasználásával sikerült neki a rendkívüli adó bonyolult kérdéseit helyesen megvilágítania.

² 1222: II. András a német lovagrendnek: „nullus monetariorum... terram eorum intret vel presumat eos in aliquo molestare, et ipsum ius et utilitatem, quam in terra ipsorum percipere deberemus de nova moneta, totaliter eisdem fratribus indulsimus...” F. III/1. 371. l. — 1247: IV. Béla a johannitáknak: „Nec non de moneta, que illic de voluntate regia et consilio preceptoris domus illius, pro tempore constituti, curret, medietatem nobis reservamus, sicuti de ceteris redditibus est pretactum, medietate alia ad usum dicte domus convertanda.” F. IV/1. 449—450. l.

³ 1212: „nullus monetariorum ultra silvas terram eorum intret vel presumat eos in aliquo molestari, sed dicto fratri Theodorico et sibi

élvezett az erdélyi szászság II. András 1224. évi nagy kiváltságlevele értelmében. „A szebeni ispánság területén“, mondja András, „senki se merjen pénzzel megjelenni, hanem adjanak évente (t. i. az erdélyi német hospesek) a mi kamaránk hasznára 500 márka ezüstöt.“¹ Az 500 márka ezüst a pénzváltási haszon fejében egy összegben fizetett váltság volt.

Viszont a pénzváltási adó alól való mentességek száma — a fennmaradt oklevelekből ítélve — a XIII. század vége felé már elég nagy lehetett. A források, a melyekből a pénzverési váltság fejében kivetett rendkívüli adóról értesülünk — III. Incze oklevelét kivéve — egytől-egyig ily mentességet adó kiváltságlevelek.²

succedentibus tantum dent nummularii de nova moneta pro argento, quod sufficiat populo ibi conversanti . . .“, „dictus fr. Th., vel quicumque Magister in loco eius fuerit, pro argento illo dictis nummulariis satisfacere et respondere teneatur.“ Zim.—Werner. I. 14. 1. A zágrábi egyház népeit 1217-ben (Smič. III. 148.) csak a királyi pénz beváltása alól mentesítették, de a hercegi és báni pénzváltók természetesen ott is gyakorolhatták jogaikat.

¹ „Nec eciam in comitatu Chybinienſi aliquis audeat comparare (az 1317-iki átiratból kiadott szövegben — nézetem szerint — tévesen: comparare) pecunia; ad lucrum vero nostre camere quingentas marcas argenti dare teneantur (t. i. hospites theutonici Ultrasilvani) annuatim.“ Zimm.—Werner. I. 34. 1. E forráshely értelmezését illetőleg eddig nagyon eltérő nézetek merültek fel (v. ö. erről Thallóczy id. m. 25—27. 1.) az irodalomban. Az 500 márkát némelyek a szászok földbérének (censusának) tartják, pedig a pénzre vonatkozó tilalomból világosan kitűnik, hogy itt csakis pénzváltási váltságról lehet szó. Nem változtat e tényen az sem, hogy e jövedelem később a XIV—XV. században beolvadt a szászoknak évente Szent Mártonkor fizetett *censusába*. Az erdélyi hospesek *censusa* sokkal nagyobb volt 500 márka ezüsthöz. III. Béla idejében — mint láttuk — 15,000 márkára rúgott. Később, a mikor már a census és lucrum összeolvadt, a szászok — bizonyára éppen az Andrea-numra hivatkozva — úgy tüntették fel, mintha ez lenne összes tartozásuk. A „lucrum camerae“ egyenes adóvá alakultát már az Anjouk korában nyomon követte az összes *rendes* évi tartozások, ú. m. a kezdetleges adóknak, városoknál s más kiváltságos királyi népeknél a földbérnek az új egyenes-adóba, a lucrum helyébe lépett *portális adóba*, vagy az évi *taxa*-ba való beolvadása. V. ö. az 1351: XII. t.-cz.-t, a mely a portális adó életbe léptetésével egyidőben megszünteti a marturinát Szlavóniában.

² W. I. 261., 270., F. VII/5. 245., W. VII. 30., W. III. 129. F. III/2. 88. Kovachich: Sylloge. 3. 1.

Az első forrás, a mely az addig időnkint kivetett pénzváltási adó *országos és állandó jellegű* szervezéséről szól, III. Andrásnak 1298. évi törvénye. E törvény intézkedései rendkívül fontosak a pénzverési regale történetére és a pénzváltási illeték adóvá alakulására nézve. Kitűnik belőlük, hogy III. András, ez a minden tekintetben kiváló uralkodói kvalitásokkal bíró fejedelem, teljesen tudatában volt a pénzverés decentralisációjában, a pénzek sokféleségében rejlő gazdasági veszedelemnek, de egyszersmind azt is látta, hogy a királyi (állam-)háztartásra mily fontossággal bír a pénzverésből származó jövedelem. E kettős szemponttól vezettetve, *egyrészt az egész ország területén vert pénzel: egységesítését rendelte el, másrészt törvényes intézkedéssel sanctionálta az ő idejéig szokásjog alapján működő facultativ adórendszert.*

Említettük már, hogy uralkodása második felében, a királyi denárok súlyának csökkentésével, azokat az országban vert bécsi denárokhoz közelebb hozta. A magyar királyi denárok ezáltal — éppúgy mint a kis bécsiek — a báni denárokkal is viszonylatba hozattak, azoknak körülbelül fele értékét képviselvén.

Ezzel a pénzsúlyokból megállapítható reformmal függ össze az 1298 : XXXVII. t.-cz., mely elrendeli, hogy *„az egész országban egyféle, állandó értékű — két évig ötöd-részig égetett ezüstből, az azután következő években pedig tizedrészig égetett ezüstből készült — királyi pénz forogjon,* a melyet minden városban és vásáros községben forgalomba kell hozni¹. A XXXVIII. t.-cz. szerint azok az urak, a kik az új pénz forgalmáhozatalát saját vásárukon vagy birtokukon meggátolnák, megfosztatnak a vásártartás jogától. A XXXIX. t.-cz. pedig elrendeli, hogy mindazok, *a kik nem fogadják el a királyi pénzt* (vagyis megtagadnák a királyi pénzverési haszon fizetését), *birtokuk minden egyes mansiója (háznépe) után félfertőnyi adót fizetnek.*²

¹ Lásd a 327. lapon a 3. jegyzetet.

² XXXVIII. t.-cz.: „Et si quis nobilium vel potentum in foro sue possessionis vel etiam aliis in locis de commissis — secundum antiquam

III. Andrásnak ez az intézkedése a XIV. században is érvényben maradt, mint az Károly Róbertnek 1321. évi okleveléből kitűnik, a melyben a kassaiakat a pénzverési nyereség és *az e helyett szedett félfertős collecta* fizetése alól mentesíti.¹

Egészen más természetű volt a Károly Róbertnek 1323-ban végrehajtott pénzreformja idején kivetett $\frac{1}{2}$ -fertős collecta. Károly az ország összes kamaráit öt kamaraispánnak adva bérbe, „új, tartós érvényű“ s az egész országban mindenütt egyazon pénzláb alapján készült és az egész ország területén érvényes denárok verését rendeli el.² A pénzreform végrehajtása czéljából az ország rendei felajánlották, hogy abban az évben *az ország összes jobbágyportái vagy mansiói félferto ezüstöt fizessenek*, a minnek fizetését Károly — az erdélyi káptalanhoz intézett ez oklevelében — szigorúan elrendeli.³

Ez a félfertős rendkívüli adó semmi vonatkozásban sincs a pénzváltási nyereség helyett fizetett collectával. *Ez tisztán a pénzláb egységesítésének, a pénzreform*

consuetudinem — monetam eandem currere non fecerint, ex tunc jure fori priverunt et ipsam jus fori, ad illum vel illos devolvatur. qui [...] modum in hoc et in aliis digno et debito feruntur honore“. — XXXIX. t.-cz.: „Et nihilominus, si qui eandem non assumpserint monetam, ad collectam dimidii fertonis per singulas mansiones sue possessionis teneantur“. Kovachich. Sylloge. I. 40. l.

¹ „ipsi ab omni lucri camere nostre in eadem civitate et provincia existentis et collecta singulorum dimidiorum fertonum argenti ratione lucri ipsius camere nostre exigenda“. Thallóczy id. m. Okleveles függelék. 148. l.

² „bonam novam monetam perpetuo durabilem et per totum regnum nostrum ubique discurrendum fabricari faceremus“. Anjou. II. 59—60. l. A pénzlábról fennebb, a 11. fejezetben szóltunk.

³ „iidem prelati, barones et nobiles regni nostri de singulis portis jobagionum suorum et aliorum omnium populorum in regno nostro existentium, nullo penitus exempto, videlicet tam in civitatibus eciam, quam in oppidis constitutorum singulos dimidios fertones cum argento vel denariis iuxta valorem argenti hoc anno nobis dari et persolvi ordnantes assumpserunt...“ „fidelitati vestre precipimus... ipsos dimidios fertones de singulis portis seu mansionibus... ex integro dari et plene persolvi facere debeat“. Anjou. II. 59—60. l.

végrehajtásának költségeire egyszersmindenkorra önként felajánlott rendkívüli adó volt, a melyet nem azok fizettek, a kik a pénzbéváltást megtagadták, hanem kivétel nélkül minden jobbágycsalád. Az 1323. évi félfertós — önként felajánlott — collecta tehát nem érintette a kamaráknak a pénzbéváltásból befolyó hasznát. A pénzváltási hasznon *felül* fizetett 1323-ban minden porta egyszersmindenkorra $\frac{1}{2}$ fertó ezüstöt a végrehajtandó pénzreform költségeire. Kitűnik ez az erdélyi káptalanhoz intézett rendelkezésből, a mely szerint a káptalan köteles az új pénz forgalombahozatalát birtokán megengedni, népei pedig azt az előírt váltási mód szerint, vagyis 3 bécsiért egy és 2 régi banálisért egy új denárt adva, beváltani.¹ A rendelet — legfőbb célja a régi pénzfajok kiküszöbölése s az új királyi denárok forgalombahozatala lévén — teljesen figyelmen kívül hagyta azt a lehetőséget, hogy valaki a pénzbéváltási kötelezettségnek ne tenne eleget. Ezért nem is szól a váltáság fejében fizethető collectáról. Ellenkezőleg, szigorú — anyagi felelőséggel sanctionált² — rendelkezéssel intézkedik a pénzváltási kötelezettség betartásáról.

Károly Róbert 1335. évi pénzbérleti szerződése, a mely *portánként 3 pondus új pénzben* pontosan meghatározza a beváltandó pénz mennyiségét is,³ ismét elrendeli,

¹ „precipimus per presentes, quatenus dum iidem comites camere nostre [vel] aliquis ex ipsis seu officiales ipsorum predictos novos denarios nostros in medium populorum vestrorum... presentaverint, per eosdem populos vestros diligenter suscipi, honorifice acceptari et potenter currere, *ac cambium ordine prescripto* absque contencione *faciatis et ipsos dimidios fertones* de singulis portis... ipsis comitibus camere nostre... *dari et plene persolvi facere debeatis*“; az előírás szerinti beváltásról pedig ezt mondja: „*ordinandoque et statuendo*, ut pro tribus viennensibus v[eteribus unu]s denarius camere nostre et pro duobus antiquis banalibus similiter unus novus denarius, pro uno autem grosso boe[micali] tres novi denarii... cambiantur“. Anjou. II. 60. l.

² „aliud non facturi, alioquin damnum, si quod camera nostra ex parte populorum vestrorum pateretur, per eosdem populos vestros, cum ipsorum gravamine restaurari faciemus“. Anjou. II. 60. l.

³ „homines singularum portarum... ipsi comiti camere nostre singula tria pondera argenti vel aliarum quarumlibet antiquarum monetarum, ad rationem argenti... portantes, alia tria pondera... novorum

hogy a beváltási kötelezettségnek eleget nem tevők portánként $\frac{1}{2}$ budai fertó ezüstöt tartoznak fizetni.¹

A mansiónként $\frac{1}{2}$ fertóban kivetett collecta — közönséges ezüstben, a XIII. század végén használatos budai márka súlylyal — 24·5537 g színezüstöt tett, a mi aranyban 2·455 g-nak, mai pénzben 8·05 koronának felel meg.² Egy jobbágyháznép adójául 8 korona — a mi vásárlóképességét tekintve a mainak többszörös értékét képviselte — rendkívül súlyos adóteher volt. Világos tehát, hogy ez a súlyos adó, a mely quasi büntetésszámba ment, a végből vettetett ki, hogy mindenki igyekezzék pénzváltási kötelezettségének eleget tenni. Különösen kitűnik ez az 1335. évi rendeletből, a mely a pénzváltási hasznót portánként a 3 pondus ezüst vagy megfelelő ezüstértékű régi pénz és 3 pondus, vagyis 25 darab új kis denár közti különbözetre, tehát 4·969 g színezüstre (= 1·63 korona) teszi,³ szemben a félfertós adó 24·553 g színezüsttartalmával (= 8·05 korona). Az adó ötszöröse volt a pénzváltási haszonnak, tehát büntetésdíj jellege pregnánsan kidomborodik.

A király pénzváltási hasznát, éppúgy mint az annak váltása fejében szedett rendkívüli adót XIII. századi forrásaink *kamara hasznának* (lucrum camerae) nevezik.

Az összes forráshelyek figyelmes áttanulmányozásával arra az eredményre jutottam, hogy a „lucrum camerae” sohasem volt a királyi adók gyűjtőneve, hanem valamennyi oklevélben egy a többi jövedelemtől — különösen

parvorum denariorum nostrorum, videlicet 25 denarios parvos ab ipso comite camere... cambire e converso recipere tenebuntur”. Székfű. T. T. 1911. 9. l.

¹ „quicumque ipsam monetam nostram parvam premissio ordine cambiendam... contempserit acceptare... de singulis portis... singulos medios fertones ad racionem Budensem solvere teneantur.” U. ott.

² Az átszámításra nézve v. ö. a 14. fejezetet.

³ Az 1335. évi szerződés szerint 1 budai márka $\frac{1}{2}$ -részig égetett ezüstből 14 pensa, tehát 580 kis denárt vertek, melyekből 10 pensa, tehát 400 denár forgott 1 márka, 25 denár 3 pondus ezüst értékében. 1 kis denár színsúlya tehát: $\frac{245 \cdot 53779 \times \frac{2}{3}}{580} = 0 \cdot 2923$ g, 25 denárt 7·3075 g volt, szemben 3 budai pondus közönséges ezüstnek $(4 \cdot 09229 \times 3 =) 12 \cdot 27687$ g színsúlyával. A különbözet 4·9693 g!

a más címen szedett rendkívüli adóktól (collecta) — szigorúan elkülönített¹ s több forrásban névszerint is a pénzváltási jövedelemmel azonosnak mondott királyi jövedelem.² Mindazokat, a kik ennek ellenkezőjét állították, azok az oklevelek vezették félre, a melyekben a pénzváltási jövedelem fejében kivetett rendkívüli adókról tétetik említés, „collecta lucri camerae” vagy „pondera lucri camerae” néven. E források lucrum camerae fejében szedett collectáját és pondusait más források, más természetű „collecta”-jával és „pondera”-jával azonosítva, a „lucrum camerae”-t a királyi adók gyűjtőnévének tekintették.³

A pénzváltást elrendelő szigorú rendelkezések és a váltáság fejében fizetett, büntetésszámba menő félfertős rendkívüli adó kivetése nem vezettek kellő eredményre. A falusi nép, a szegényebb elem bizonyára sietett e rendelkezéseknek — kis pénzecskejét beváltva — eleget tenni, nehogy a súlyos adóteherrel róják meg. Viszont a hivatásos kereskedők, városiak, egyszóval a kiknek sok pénzük volt, szívesen lefizették a félfertót s ennek megtörténte után nyugodtan tovább használták régi és idegen — beváltás alá nem kerülő — pénz- és ezüstkészletüket.

A régi rendszer alapján romlott meg s tovább nem volt fenntartható. *Károly Róbert legnagyobb érdeme az, hogy belátva az évi pénzüjtés rendszerének tarthatatlanságát, miután 1336-ban már kísérletet tett erre, 1339-ben végleg eltörölte azt. 1342. évi pénzszerződéseiből tudjuk, hogy az évi pénzüjtés rendszere 1339 táján megszűnt, mert 1342-ben a négy év alatt egyazon pénzláb alapján*

¹ Az egyes forrásokat lásd fentebb, többnyire szó szerinti idézve. 1229: W. I. 261., 1231: Kovachich. Sylloge. 3., 1234: F. VII/5. 245., 1230—1235. k.: F. III/2. 88., 1266: W. III. 129., 1321: Thallóczy id. m. 148. l.

² 1234: „solucione collecte, que lucrum camere vel monete dicitur”. F. VII/5. 245. l. 1237: „si collecta... sive pro redemptione monete, que recepta non fuerit, sive lucrum camere vel quocumque alio nomine censatur. W. VII. 30. l., tehát a lucrum a moneta fejében szedett adóval azonos. V. ö. a 453. lappal.

³ V. ö. a Thallóczy id. m. 12. l. és Illés id. m. 49—50. lapjain idézett okleveleket.

vert pénzek egyidőben voltak forgalomban.¹ A pénzváltásból eredő hasznot, a kamarai nyereséget ugyanekkor új, állami egyenes adóval pótolta. *1336 óta a 3 garasos vagy — 6 denár érvén 1 garast — 18 denáros portális adó életbeléptetésével a pénzverési illeték végleg és névszerint is adóvá alakult át.*²

3 magyar garas színezüsttartalma ($3 \cdot 1971 \times 3 =$) *9.591 g volt*, tehát az új egyenesadó összege jóval kisebb a félfertós collectánál. Az új adó már nem birt büntetésdíj jelleggel, hanem a jobbágycsaládok szolgáltatási képességének megfelelő, solid adóteher volt, a melynek kivetése pótolta a királyi kincstár pénzverési jövedelmét.³

¹ *1342*: „in integris camere nostre monētis annorum preteriti, tercii, quarti et presentis, per totum regnum nostrum uniformiter discurrendis“ ... másutt a régi „*quinti anni iam abolitis monētis*“ beváltásáról szólva, mondja: „ipsos annorum preteriti, tercii et quarti camere denarios in suo esse cursu et cambio remanere volumus“. Szekfű. T. T. 24—25. l. V. ö. még a következő jegyzetet is.

² *1336*: „Et quia insolencias, que propter cambium monetarum nostrarum singulis annis eveniebant, volumus evitare, bona deliberacione mediante statuimus, quod dica per totum regnum debeat fieri hoc modo, ut de qualibet porta, que exitum dat ad plateam, ubi homines morantur ... dicto comiti camere nostre a die dicacionis ... quintodecimo die solvi debeant singuli tres grossi illis exceptis, qui super hoc privilegiali libertate predecessorum nostrorum et nostra fulciuntur“. Szekfű. T. T. 1911. 13. l. — *1342*: „Item quia volumus, ut presens moneta nostra combustionis amplianda per totum regnum nostrum immutabiliter possit perpetuari et habundari et ipsi denarii camere nostre annorum preteriti, tercii, et quartum unacum eisdem novis pariter debeant discurrere et acceptari, statuentes ordinavimus et committimus, ut in quolibet comitatu de singulis portis ... facta dicacione infra quintum decimum diem decem et octo denarios predicte camere nostre pro lucro camere ipsi comiti camerarum dare et solvere teneantur“. U. o. 27—28. l. — *1345. I. Lajos*: „Item pro ampliacione et perpetuacione dictorum denariorum camere nostre committimus ut in quolibet comitatu ... de singulis portis ... facta dicacione infra quintum decimum diem tres novos grossos vel decem et octo denarios integros novos dicte camere ... pro lucro camere ipsi comiti camere dare et solvere ... teneantur“. Thallóczy id. m. 57—58. l. — Ugyanigy intézkedik Nagy Lajos 1351: IV. t.-czikke a háromgarasos, lucrum camerae fejében szedett portális adóról. *Corpus Juris Hung.* I. 170. l.

³ Hasonló fejlődésen ment át a pénzverési regale Sziléziában, Ausztriában és Arragoniában. Sziléziában már 1226-ban „*pecunia mone-*

Az új — „*lucrum camerae*”-nek nevezett — egyenes adó behozatala egyszeriben végét vetette az évi pénzüjtás káros rendszeréből származó bajoknak, magát a rendszert szüntetvén meg s ezzel alapot teremtve az új, kettős valután alapuló pénzrendszer állandó fennmaradásához.

* * *

Szlavóniában — a báni pénzverésnek 1255 táján történt szervezése óta — az állandó pénzláb alapján vert báni denárok forgalma következtében sokkal kedvezőbbek voltak a pénzviszonyok, mint az anyaországban. Nevezetes, hogy itt már a XIII. század közepe óta találkozunk a pénzváltási jövedelem *adóvá* alakulásának határozott nyomaival. Szlavón oklevelekben gyakran — először 1255-ben, tehát a báni pénzverés első említésével egy időben — találkozunk az ú. n. „*hétdenáros adóval*”.¹

Arra nézve, hogy ez a hétdenáros adó, melyet egy 1271. és egy 1279. évi oklevél is „*a lucrum camerae fejében szedett collecta*”-nak nevez,² pénzváltási váltáság fejében fizetett adó volt, V. Istvánnak az esztergomi érsek részére

talís”, Arragoniában 1236 óta „*monctaticum*” nevű egyenesadóvá alakult a pénzváltási nyereség. (Eheberg id. m. 80. l. Luschin: Allg. Münzkunde. 227. l.) Ausztriában 1359 óta szesz mérési tized foglalta el, mint indirect adó, a pénzváltási nyereség helyét. (Eheberg id. m. 81. l.) Nyoma van annak, hogy Angliában is adót szedtek „*moneyage*” néven a pénzváltási nyereség fejében (Vocke: Geschichte der Steuern des britischen Reichs. Leipzig, 1866. 276. l.) és Franciaországban is ismeretes volt ez az adó „*relevatio monetae*” néven. (Luschin: Allg. Münzkunde. 228. l.) A két utóbbi országban azonban nem lett rendes adóvá s valószínűleg a mi félfertős collectánknak megfelelő facultativ adónem volt.

¹ „*Collecta 7 denariorum*” 1255: Smič. IV. 613. — 1271: Smič. V. 595. — 1272: Kn. M. I. 595. — 1274: F. V/2. 184. — 1275: Smič. VI. 123. — 1277: W. XII. 191. — 1278: Blagay. 32. — 1279: Smič. VI. 318. — 1289: Smič. VI. 682. — V. ö. ez adónemről: Eckhart id. m. 78—81. l.

² 1271 és 1279: „*collecta 7 denariorum ... racione lucri camere*” Smič. V. 595., VI. 318. l.

1272-ben kiadott oklevelét ismerve, semmi kétségünk sem lehet. Megtudjuk ebből, hogy a király a „*lucrum camerae*“ fejében Szlavóniában (ultra Dravam) szedett hétdenáros adó jövedelmét Lóránd szlavón bánnak adományozta. Az esztergomi érsek követelte a bántól ennek a collectának tizedét, de a bán kétségbevonta az érsek tizedjogát és megtagadta annak fizetését. Az esztergomi érsek szerint azonban „*a kamara tizede az egész országban őt illeti, következésképpen ezalatt értendő a lucrum camerae tizede is, a mi ugyanazt jelenti*“. A király bebizonyítva látta az érsek jogát és mivel az érsek felmutatta a pápáknak és királyi elődeinek erről szóló kiváltságleveleit is, elrendelte, hogy a *lucrum camerae* fejében szedett collecta tizedét a bánnak meg kell fizetnie, mert az esztergomi érsek annak mindig birtokában volt.¹ Az esztergomi érseket a pénzverési jövedelem tizede illette meg, annak birtokát megerősítő pápai és királyi oklevelei voltak és vannak, „*lucrum camerae*“ alatt a XIII. században mindig csak a pénzverési jövedelmet értik és az esztergomi érseknek egyébként semminemű tizedjoga sem volt Szlavóniában. Világos tehát, hogy a „*lucrum camerae fejében szedett hétdenáros collecta*“ a pénzváltási haszon váltása fejében fizetett évi adó volt. Gyakori említése forrásainkban arra mutat, hogy Szlavóniában már a báni denárok verésének kezdetével megszűnt a pénzüjtés rendszere, vagy legalább is az évi pénzüjtés helyét hosszabb terminusokhoz kötött pénzüjtés foglalta el. A hétdenáros collecta a régi — IV. Béla és V. István korabeli — báni denárokkal ($0.9115 \times 7 =$) 6.3805 g, a későbbiekkel ($0.7292 \times 7 =$) 5.104 g színezüstöt ért, reális adóteher volt és nélkülözötte a magyarországi félfertős collecta büntetésdíj jellegét.

Megállapíthatjuk ez alapon, hogy Szlavóniában az évi pénzüjtés rendszere a báni denárok verésével egyidőben megszűnt és a pénzváltásból származó kamarai haszon helyét már ekkor, csaknem 100 évvel korábban, mint Magyar-

¹ Kn. M. I. 595—596. l. V. ö. Hóman Bálint: Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár. (Turul. 1916.)

országban, házanként hét báni denáros egyenes adó foglalta el.¹

E sajátos jelenség okait kutatva, figyelmünk a báni pénzverés megalapítója, a nagy bán, Gútkeled István személye felé fordul. István bán 1248—1259-ig az akkor magyar tartományképen kormányzott *Styria kapitánya* is volt. Stájerország pedig az első német tartományok egyike volt, a hol az évi pénzüjtés káros rendszerét teljesen megszüntetve, 1237 óta csak ötvenként bocsátottak ki pénzt.²

István éles szemmel felismerte a stájer rendszer előnyeit, de mivel az évi pénzüjtés rendszerének eltörlésébe a király kárpótlás nélkül nem egyezhetett bele, az abból származó jövedelem pótlására évi adót (hétdenáros collectát) hozott be. Az ebből származó jövedelmet később V. István a bännak adományozta. István bán reformjának eredménye volt a báni denároknak — a IV. László idején bekövetkezett egyszeri pénzlábkönnyebbitést nem tekintve — változatlanul állandó pénzlába, egész Magyarországon való elterjedése, jó híre és keresettsége.

A magyar királyok — különösen IV. Béla — elősegítették a bánok törekvéseit, de maguk más kamaráikban nem követték Gútkeled István reformjait. Károly Róbert volt az, a ki — mint 1323. évi rendelkezése is bizonyítja — felismerte a báni pénzverés előnyeit s ugyanő szüntette meg később egész Magyarországon az évi pénzüjtés kárhozatos rendszerét, adóval pótolva az abból származó királyi jövedelmet.

¹ A hétdenáros collecta természetét már Truhelka felismerte s fenti megállapításainkkal azonos eredményekre jutott. (Die slavonischen Banaldenare. Id. h. 337—339. l.)

² II. Frigyes 1237. évi szabadságlevele a stájer urak részére: „Monetam quoque, que singulis annis avaritia exposcente solebat renovari in preiudicium commune habitatorum eiusdem terre, ex nunc volumus sine consilio communi ministerialium maiorum Styriae nullatenus renovari et renovatam in primo pondere per quinquennium perdurare“. Zahn. Steier. Ub. II. 643. l. V. ö. még Luschin: Allg. Münzkunde. 219—220. l.

A szlavóniai hétdenáros collecta fennmaradt mindaddig, a míg az *önálló báni pénzverés*.¹ Csak Nagy Lajos 1351 : XII. t.-cikke rendelte el e helyett Szlavónia területén is a „*lucrum camerae*“ neve alatt szedett országos portális adónak fizetését.²

¹ Truhelka id. m. 339. l. 1349-ből idézi az utolsó adatot.

² Corpus Juris Hung. I. 1000—1526. 174. l.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A PÉNZVERÉS ÉS PÉNZVÁLTÁS ADMINISTRATIOJA.¹

Szent István és XI. századi utódainak „Regia Civitas” és „Pannonia” feliratú érmei alapján Esztergomban, Székes-Fehérvárott vagy éppen Pannonhalmán keresik a XI. századi pénzverő székhelyét. E megállapítások azonban nem egyebek meddő kísérleteknél. A *Regia Civitas* — a bajor Regina Civitas (Regensburg) felirat utánzata — *királyi várost* jelent. Fehérvárra és Esztergomra egyaránt alkalmazható volt. *Pannoniának* pedig, a Salamon egyik éremfaján előforduló *Pannonia Terra* változat bizonyítéka szerint, *Magyarország az érteleme*. Így nevezik hazánkat XI. századi okleveleink is. Meg erősítik ezt a herczegek — Béla és Géza — hasonló feliratú pénzei, a melyek semmi esetre sem verethettek a király országrészéhez tartozó Pannonhalmán.

¹ IRODALOM: Luczenbacher János: Az esztergomi érsekség pénzmestere. (Tudománytár. Értekezések. V. Buda, 1839. 89—109. l.) — Thalóczy Lajos: A kamara haszna története. Budapest, 1879. — Réthy László: Magyar pénzverő izmaeliták és Besszarábia. Arad, 1880. — Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. I. Budapest, 1884. — Kollányi Ferencz: Az esztergomi érsek pisetumjoga. Budapest, 1889. — Truhelka, Čiro: Die slavonischen Banaldenare. I. Münzgeschichte. (Wissenschaftl. Mittheilungen aus Bosnien u. der Herzegovina. VI. Wien, 1899. 328—346. l.) — Gálócsy Zoltán: Esztergom-e vagy Székesfehérvár? Regia Civitas. (N. K. 1906.) — Szekfű Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. T. T. 1911. — Szekfű Gyula: Serviensek és familiarisok. Budapest, 1912. 103—110. l. — Karácsonyi János: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Budapest, 1913. — Csinos Albin: Az izmaeliták Magyarországon. Esztergom, 1913. — A német pénz-

Annyi bizonyos, hogy — a hercegi pénz verésének XI. és XIII. századi rövid korszakát¹ nem számítva — *egyidőben csak egy pénzverőház működött az országban*. Az esztergomi és kalocsai érsek 1211-ben kötött egyessége még csak mint *lehetőséget* említi az „*általános (egységes) magyar pénz*“ (generalis moneta totius Ungarie) verésének megszűntét.² Világosan kitűnik ebből, de a pénzek typologiai sajátágaiból is,³ hogy *Magyarországon 1211 előtt csak egyféle királyi pénz volt*, tehát csak egy királyi pénzverőház működhetett. Több pénzverőház mellett — a XI.—XIII. századi viszonyok mellett, ha még oly szigorú szabályok írták volna is elő a pénzek egységes pénzlábát — nem lehetne „*generalis moneta*“-ról beszélni.

A XVII. századi viszonyokból s abból a körülményből következően, hogy a pénzverési jövedelem tizede az esztergomi érseket illette, nagy *valószínűséggel* bír az a feltevés, hogy a magyar király pénzeit már a XII. században is Esztergomban verték. Ismétlem azonban, hogy ez csak feltevés, a mit semmi pozitív forrásadat sem bizonyít.⁴

A XIII. században a főpénzverőhely *Esztergom* volt. Forrásaink gyakran — először 1240-ben — emlegetik az esztergomi pénzverőket (monetarii, fabri, aurifabri) és az

verő „Hausgenossenschaft“-ok szervezetéről és működéséről lásd Luschin: *Das Münzwesen in Österreich z. Zeit Rudolfs v. Habsburg* (Festschrift zur 600-jährig. Gedenkfeier... Wien, 1882. 49—55. l.). — Muffat: *Beiträge zur Geschichte d. Bayerischen Münzwesens*. (Abhandlungen d. königl. Bayer. Akad. Hist-Ph. Kl. XI. 1870. 218—226. l.) — Eheberg, Karl Theod.: *Ueber das ältere deutsche Münzwesen und die Hausgenossenschaften*. Leipzig, 1879. (Schmoller's Staats- u. Sozialwissenschaftl. Forschungen. II. Bd. 5. Heft.) — Inama-Sternegg: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*. II. 420—424. l. és III/2. 446—455. l.

¹ Imre korában András herceg Szlavóniában veretett pénzt.

² „*Quod si cudi desierit generalis moneta totius Ungarie, quidquid loco generali monete successerit.*“ Kn. M. I. 198. és 199. lapon.

³ V. ö. a 242—247. lapon mondottakat. Csupán III. Béla lemezpénzei mutatnak más pénzverőhelyre, nem említve IV. István rövidéltű *byzáncki* típusú arany- és rézpénzeit.

⁴ Legújabbban Gálócsy Zoltán kísérelte meg az esztergomi pénzverő XI. századi létezésének bizonyítását (id. h. 92. s köv. l.) XIII. századi — tehát *nem egykorú* — források alapján.

esztergomi kamarát.¹ Maguk a kamaraispánok is gyakran esztergomi polgárok voltak. Már 1221-ben szerepel egy esztergomi oklevélben „Gathco magister monetariorum regis”,² a kit egy korábbi forrásunk kamaraispánnak (comes camere)³ nevez. Szemény kamaraispán⁴ esztergomi polgár volt,⁵ hasonlóképpen esztergomi gazdag polgárok voltak velencei Archinus és Walter kamaraispánok is.⁶

A XIII. század első negyedében — 1211 és 1221 közt — történt meg az első lépés a királyi pénzverés decentralisatiója, a későbbi kamarák felállítása felé. 1211-ben még az egységesen vert magyar pénzről szólnak forrásaink s 1221-ben már egy a csanádi egyházmegye területén működő pénzverőházról beszél III. Honorius pápa.⁷ 1253-ban említik forrásaink először a szerémi pénzverőkamarát,⁸ 1255 óta Budavárott is vertek pénzt, budai denárokat,⁹ a király ott levő pénzverőházában (fabrica).¹⁰ 1255 táján kezdte meg működését a báni kamara, melyet a XIII. századi források

¹ 1240: „de camera nostra apud Strigonium”. Zimm.—Werner. I. 69. l. — „Monetaris” (esztergomi vonatkozású oklevelekben). 1245: Kn. M. I. 361., 1270: Kn. M. I. 576. l. — „Fabri, aurifabri.” 1248: Kn. M. I. 372., 1259: Kn. M. I. 456., 1264: Kn. M. I. 510., 1272: Kn. M. I. 593—594., 1289: Kn. M. II. 249. l. Hogy a *faber* és *aurifaber* alatt pénzverőmunkásokat értettek, bizonyítja az 1255. évi pesti vásárvámszabály következő kifejezése: „Excipimus... *fabros* nostros de Strigonio illos, qui tempore nove monete donec in fabrica laborabunt...” Orsz. Levéltár. Dipl. o. 398. sz.

² Kn. M. I. 231. l.

³ Ph. I. 621. l.

⁴ 1244: „Scemeyn comes camere domini regis.” W. VII. 178. l.

⁵ 1245: „Scemeyno comiti civi Strigoniensi.” Kn. M. I. 360. l.

⁶ 1249: „Archinus comes camere nostre, nacione Venetus, nunc civis Strigoniensis”. Kn. M. I. 379. l. — Walterről v. ö. Kn. M. I. 521., 551., II. 25. l., a mely oklevelekből világosan kitűnik, hogy Komárom ura, Walter kamaraispán, azonos az esztergomi polgárral.

⁷ „decima monete, que cuditur in Cenadiensi Dioecesi.” W. I. 178. l.

⁸ 1253: „per camerarios nostros Simienses.” F. IV, 2. 171. l.

⁹ 1294: W. X. 164., 1301: Anjou. I. 7. l.

¹⁰ 1255: „qui tempore nove monete in fabrica laborabunt.” Orsz. Levéltár. D. o. 398. sz. (Fejér IV/2. 311—313. több hibával.) — Így nevezik külföldön is a pénzverőházat. V. ö. II. Ottokár 1275. évi oklevélét: „*fabricam* monete nostri.” (Cod. d. Morav. IV. 163. l.)

pekreczi (pakráczi) kamarának,¹ majd *drávántúli és zágrábi kamarának*² neveznek. Egy 1262-iki oklevél többszámban szól „a pénzverő kamarákról.”³

A pénzverés decentralisatiója Esztergomból indult ki. A budai pénzverőházban például, a mely egyébként a XIV. században is szoros kapcsolatban maradt az esztergomival,⁴ *esztergomi pénzverők* dolgoztak, a kik erre az időre egész családjukkal Budavárába költöztek.⁵

Teljesen önálló fejlődésnek indult a szlavóniai báni kamara, a mely a horvát-szlovón bán fennhatósága alá tartozott s a magyar királyi pénztől eltérő pénzláb alapján vert pénzt, *zágrábi vagy báni denárokat* hozott forgalomba. A szlavón kamara önállóságát a pénzverés gyökeres reformját végrehajtó Károly Róbert sem korlátozta, a miben persze nagy része volt a bánok erélyes és becsületes gazdálkodásának, mintaszerű pénzverésének.⁶

Az egyes kamarák hatáskörének elosztására nézve az Árpád-korból nincs adatunk, legfeljebb a báni kamara hatáskörének területe állapítható meg Szlavóniában. A bécsi denárokat említő árpádkori források és a leletek származási helye alapján⁷ feltehető, hogy a kis bécsi denárokat verő kamara hatásköre a Dunántúl északi megyéire s talán a dunáninneni északmagyarországi megyékre terjedt ki.

A XIV. században már pontosan meg volt minden egyes kamara hatásköre jelölve. Károly Róbert pénzszerződései minden kamaránál felsorolják a vármegyéket, a melyekre az illető kamara hatásköre kiterjedt. E korban egyébként

¹ 1256: „in camera de Pucruch.” Kn. M. I. 438.

² 1270: W. VIII. 327. l. 1272: Kn. M. I. 595—596. l. (V. ö. az 1256-iki *hamis* oklevelet: Kn. M. I. 439. l.) 1294: Truhelka id. m. 460. l.

³ „ac camerarum monetas cudencium.” Kn. M. I. 474. l.

⁴ V. ö. Szekfű T. T. 1911. 35. l. közölt oklevelet és Thalóczy id. m. 57. és 63. l. az *egyesített* budai és esztergomi kamarákról.

⁵ 1255: „fabros nostros de Strigonio illos, qui tempore nove monete, donec in fabrica laborabunt, si cum uxore et familia in castro superius morabantur.” Orsz. Levéltár. D. o. 398.

⁶ A báni kamaráról v. ö. a 9. fejezetet s az ott idézett műveket.

⁷ V. ö. a 10. fejezetet jegyzeteit.

teljesen befejeződött a pénzverés decentralisatiója s 1335—1345 táján 11 vagy 12 pénzverőkamara működött hazánk területén.¹

A XI—XII. századi magyar pénzverés és pénzváltás administrációjának történetét sűrű homály fedi. Forrásaink már e korban — először 1111-ben — említik a *pénzverőket és pénzváltókat* (monetarii, nummularii),² szervezetükről azonban mit sem mondanak.

Valószínű, hogy kezdetben a *királyi pénzverők* (monetarii regis) a kamaraispán — vagy mint ekkor nevezték: a *pénzverőmester* (magister monetariorum regis)³ — fennhatósága alatt éppoly önálló — de a központi (királyi) közigazgatási és gazdasági szervezetbe beilleszkedő — testületet alkottak, mint más királyi népek, pl. az udvarnokok az udvarnokispánok, a lovászok a lovászmester, a bakonyi erdőőrök a bakonyi ispán, az egyes várak népei a várispánok igazgatása alatt.

A XIII. századi *esztergomi* pénzverők már *szabad községi szervezetbe* csoportosulva éltek. Okleveles források a *pénzverők, aranyművesek községét* (villa fabrorum v. monetariorum Strigoniensium),⁴ más oklevelek a *pénzverők, aranyművesek utcáját* (vicus fabrorum)⁵ említik.⁶ Más hospes

¹ XIV. századi forrásaink *esztergomi, budai, körmöczbányai, szomolnoki, szatmári, váradai, erdélyi, pécsi, szerémi* (1335—1347 közt: Szekfű. T. T. 5. l.), *lippai* (Kovachich: Formulae. XV. l.) és *szlavóniai* (1344: Smič. XI. 166. l.) kamarákat említenek. Ezenkívül valószínűleg *Szegeden* is volt pénzverőkamara, mert 1332—1340 közt *szegedi kis denárok* (parva moneta Chogediensis és Czegediensis) említettnek (Mon. Vat. I/1. 174. és 415. l.).

² 1111: Fejérpataky: Kálmán okl. 43. l. — Bécsi képes krónika 52. caput. — A pécsi püspökség 1190. évi hamis (v. ö. Karácsonyi: Hamis okl. 10. l.) oklevelében: „nummularios seu monetarios”. F. II/254. l.

³ 1221: Kn. M. I. 231. l.

⁴ 1264: „per medium ville fabrorum”, 1270: „de villa monetariorum Strigon.” Kn. M. I. 512., 576. l.

⁵ „In vico fabrorum”: 1264 és 1272: Kn. M. I. 511., 593—594. l. V. ö. még 1245: „tenet metas cum monetariis” U. ott I. 361. l.

⁶ 1245: Kn. M. I. 361. l. a monetariusoknak Boján faluban Esztergom mellett volt földjét említi.

községek és a nagyobb szabadsággal felruházott várnép községek mintájára külön — nyilván választott — *falusi bírájuk* (villicus) volt, „az aranyművesek” vagy „pénzverők bírája.”¹ Fölöttes hatóságuk a *kamaraispán* vagy *pénzverő-mester*² volt.

A pénzverők szabad községi szervezetében megvolt a német „*Münzer-Hausgenossenschaft*”-ok csirája, de a későbbi irányú fejlődésnek útját állta a XIII. században divatba jött *bérleti rendszer*.

A királyi jövedelmek, köztük a pénzverési regale, bérbeadásának rendszere Európaszerte szokásos volt a XIII. század folyamán.³ E rendszer a XIII. században nálunk is meghonosodott.⁴

A bérletrendszer életbeléptetésének pontos idejét — a források szűkszávasága miatt — csak közvetett következtetésekkel állapíthatjuk meg.

*Okleveles forrásaink — először 1239-ben, majd 1262—1268 közt szólnak kifejezetten a pénzverés és a királyi kamarák bérbeadásáról.*⁵ IX. Gergely, IV. Béla és Orbán

¹ 1259: „Petrus villicus fabrorum.” Kn. M. I. 456. l.

² Ph. I. 621. l.: „Gathk comes camerae.” — Kn. M. I. 231. l.: „Gatkone monetarium regis magistro.”

³ V. ö. Szekfű. T. T. 1911. 5. l. — Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. III/2. 447—448. l. — Luschin von Ebengreuth: Allg. Münzkunde. 230—231. l. — Lamprecht: Deutsches Wirtschaftsleben im M.-A. II. Leipzig, 1885. 373—374. l. — Venczel és Ottokár cseh királyok pénzbérlési szerződéseit közli Emler. Reg. II. 1010—1018. l.

⁴ A rendkívüli adó (collecta) jövedelmének bérbeadására Eckhart (A királyi adózás története Magyarországon. Arad, 1908. 59—60. l.) 1279—1281-ből hoz példát — angol analogiára hivatkozva.

⁵ IX. Gergely 1294-ben IV. Bélához: „cum nobis duxeris supplicandum, ut sicut olim clare memorie regi Portugallie, quod redditus suos Iudeis vel Paganis possit vendere, indulisimus... sic serenitati tue idem concedere curaremus; tuis precibus inclinati... concedimus postulata.” F. IV/1. 175. l. — 1262. IV. Béla: „Item similiter decimam partem percipiet idem archiepiscopus ante omnia de fructibus camerarum, pro quantacunque pecunia poterunt locari.” Kn. M. I. 474. l. — 1263. IV. Orbán pápa: „eos... ad colligendum redditus et proventus tuos, postquam illos Iudeis et Sarracenis vendideris, preficis.” Kn. M. I. 487. l. — 1268. IV. Béla: „Eorum, qui Regiam conducunt cameram, vel potius pro

pápa okleveleiből az tűnik ki, hogy a királyi kamara jövedelmeit IV. Béla korában már rendszeresen bérbeadták. A bérletrendszer meghonosodását azonban korábbi időre, II. András korára kell tennünk. Nem csalódhatunk, ha a *pénzverés decentralisatióját és a középkori pénzügyigazgatás lelkiismeretlen kufárainak, a zsidó és szerecsen (izmaelita) kamaraispánoknak visszaéléseit éppen a bérletrendszer életbeléptetésével hozzuk kapcsolatba.*

A decentralisatio első nyomaival — mint említettük — 1221-ben találkozunk s ugyanez időben merülnek fel az első panaszok a zsidó és izmaelita kamaraispánok ellen.¹ A két körülmény összefüggése világos és mindkettőt a bérletrendszer életbeléptetése magyarázza meg.

Az izmaeliták vagy szerecsenek alatt *mohamedánok* értendők. Eredetileg a mohamedán bolgárokat, kunokat, kazárokat s más népelemeket nevezték így, a kik közé a XII—XIII. század folyamán mohamedán hitre tért tősgyökeres magyarok is számítottak.² Magyarországon igen nagy számban laktak ezek a XI. században *kalizok*-nak nevezett³ mohamedánok. Árpádházi királyaink — külö-

redditisbus camere Regie certam pecunie quantitatem se soliturns constituunt, obligant, et promittunt, necnon conductores tricesime, seu emptores reddituum tricesime pro tempore, si non attenderint, quod promiserunt, vel non exsolverint, quod debuerunt, sive nobis racione Camere...* Kn. M. I. 551. V. ö. U. ott I. 520. I. A „*locatio(loquatio) monetae*“ és „*venditio*“ alatt mindig a bérbeadás értendő. V. ö. I. *Károly 1323*: „*cameras nostras... vendidimus et loquavimus.*“ Anjou. II. 59. I. — I. *Károly 1335*: „*cameram nostram... dedimus et locavimus*“ Szekfű. T. T. 1911. 7. I. U. így 1336., 1338., 1342. U. ott 12., 16., 24. I. — Venczel és Ottokár cseh királyok okleveleiben: Emler. Reg. II. 1010., 1011., 1014., 1015. I.

¹ 1222: Aranybulla: „*Comites camere, monetarii, salinarii et tributarii, nobiles regni nostri sint; ismaelite et iudei fieri non possint.*“ Kn. M. I. 235. I.

² 1232: „*omnes sarracenos... sive sint Ungari, sive Bulgari, sive Cumani, vel cuiuscunque nationis homines.*“ Kn. M. I. 282. I. V. ö. Réthy id. ért. és jelentése (Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1906. évi állapotáról. Budapest, 1907. 141—149. I.) Pauler, A magyar nemzet története. 2. kiad. I. 165. s köv. I., Karácsonyi id. m. stb.

³ Fejérvataky: Kálmán okl. 44. I. és Pauler id. h. 166. I.

nösen Szt. László és Kálmán — minden eszközt megragadtak, hogy ezt az ethnikailag rokon népekből kikerült mohamedán lakosságot, mint értékes népelemet, keresztényre és magyarrá téve, teljesen beolvaszzák a magyarságba.¹ A XI—XII. században a magyarországi mohamedánok, főképp a *bolgár* mohamedánok képviselték nálunk a kereskedő és pénzüzlettel foglalkozó elemet. Nem csodálható tehát, hogy — pénzzel bánó emberek lévén — igen korán szerepük jutott a királyi pénzverésben. Már Kálmán királynak, az izmaeliták és magyarok összeolvadását drákói szigorral követelő bölcs uralkodónak, pénzügyi administrációjában is nevezetes szerepük volt, s úgylátszik már ekkor is volt a pénzverésben részük.²

A XII. században IV. István s valószínűleg III. Béla pénzverőmunkásai közt is sok volt a mohamedán, a kiknek működése a magyar pénzeknek, főképp az említett két uralkodó pénzeinek ornamentikáján maradandó nyomot hagyott. Feltehető, hogy az ezidőben már javarészt keresztényre lett régi mohamedán lakosság mellett új, Byzánzból hozott arab pénzverők is működtek nálunk.³

Későbbi keletű a *zsidók* szereplése a királyi pénzügy kezelésében. A pénzverés XI—XII. századi szervezete mellett a zsidók — bár egyes zsidó pénzverők lehettek⁴ — semmi esetre sem juthattak vezető szerepre a pénzügyi administrációban. Nem kerülhettek oly fontos közigazgatási állásba, a minő a kamaraispán vagy pénzverőmester

¹ Pauler id. m. 165—166., 184—185. l. — Marczali (Szilágyi-féle Magy. Nemzet Története. II.) 225—226. l.

² „*Institores autem regii fisci, quos hungarice caliz vocant... cum istis vero laborabant... monetarii.*“ Fejérpataky: Kálmán okl. 42—43. l.

³ A korábban IV. Béla pénzeinek tartott, mohamedán írással és keleti motívumokkal ékes pénzekről v. ö. Réthy id. ért. 12—16. l. — Karabaček: Der unmittelbare Einfluss d. mongolischen Invasion... (Num. Zeitschr. VI/VII. 1876.) Réthy Corpus N. H. I. 17—20., 22—23. l. a megfelelő képekkel és Réthy László jelentése spanyolországi tanulmányútjáról. (Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról. Budapest, 1907. 141—149. l.)

⁴ V. ö. Kohn Sámuel (id. m. 100. és 141. l.) és Réthy (id. jelentése) megjegyzéseit néhány árpádkori pénzünk héber feliratairól.

hivatala volt. Teljesen kizárja ezt a középkori keresztény államokban uralkodó felfogás. Egészen más helyzet állt elő a bérletrendszer életbeléptetésével. A királyi jövedelmek bérbeadása mindenütt s nálunk is a jövedelmek fokozását czélozta. A bérlő sok minden apróbb-nagyobb üzleti visszaélést megengedhetett magának, a mit a királyi tisztviselő nem tehetett meg, viszont a király a magasabb bérösszeg fejében szemet hunyt e visszaélések fölött. A pénzverést tehát a király a bérlettel *üzleti alapra* fektette. Mihelyest azonban üzletről s jól jövedelmező üzletről volt szó, tüstént jelentkeztek a középkori Európa pénzemberei és bankárai, a zsidók.¹ Ők, a kik — mint a következők megmutatták — nem igen csináltak lelkiismereti kérdést a bérletnek meg nem engedett módokon való kiaknázásából, természetesen hihetetlenül magasra tudták fokozni a bérösszeget is s így nem csodálható, ha a gyengébb uralkodók, zavaros pénzügyi helyzetükben, szívesen vették igénybe szolgálataikat.

A pénzverés decentralisatiója, éppúgy mint a zsidó és szerencsen kamaraispánok alkalmazása, a pénzverési jövedelem fokozottabb kiaknázására vezetett. A míg a pénzverés királyi tisztek felügyelete és kiváltságolt királyi pénzverők munkája mellett folyt, a királyi kamarának — már a könnyebb ellenőrzés céljából is — érdekében állt a pénzverés központi administratiója. Mihelyt azonban, *nyerészkedési vágyból*, a bérletrendszerre tértek át, előnyösebbnek tünt fel a decentralisatió. Több bérlő, az ország különböző részeiben felállított pénzverőházzal — különböző területek népességével lévén *közvetlen érintkezésben* — sokkal nagyobb forgalmat s jövedelmet producálhatott és természetesen többet is fizethetett bérösszegképen a királyi kincstárnak.

A mi mármost a szerencsétlen következményekkel járó bérletrendszer életbeléptetésének közvetlen indokait illeti, arról II. Andrásnak egy a pápához intézett, 1218. évi —

¹ A zsidók pénzületi tevékenységét már XI. századbeli forrásaink kiemelik. V. ö. Kálmán kir. zsidó törvényét, Závodszky. 195—196. l. és Kohn id. m. 60. s köv. l., Pauler id. m. 165. s köv., 183—184. l.

tehát a decentralisatió és a zsidó és izmaelita kamaraispánok első említését közvetlenül megelőző időből való — levele tájékoztat. Keservesen panaszkodik ebben a pápának, hogy a míg ő keresztényi és fejedelmi kötelességeit teljesítve a Szentföldön harczolt, országát az itthon maradt lelkiismeretlen sáfárok a pénzügyi tönk szélére sodorták. Visszatérte után Magyarországot kizsarolva és kincstárát minden jövedelmeiből kifosztva találta, olyannyira, hogy nemcsak tartozásait nem fizetheti meg, hanem *„tizenöt esztendő alatt sem lesz képes országának korábbi állapotát visszaállítani“*.¹ Ilyen szomorú körülmények mellett érthető, hogy az amúgy sem erős jellemű király üzletemberekkel, izmaelitákkal és zsidókkal lépett összeköttetésbe s velük a pénzverés bérletének jól jövedelmező rendszerét léptette életbe. Nem menthető azonban, hogy — mint II. András pénzeinek ismertetése közben láttuk — szemet hunyt a pénzverési jognak legcsúnyább és meg nem engedhető módon való kiaknázása fölött, mert a bérleti rendszer — bár legjөvedelmezőbb kiaknázási módja a pénzverési regalának — nem jelenti szükségképen a visszaélések megengedését. A bérletrendszer kellő ellenőrzés és főképp a bérló kamaraispánok kötelességeinek szigorú — és megfelelő büntető sanctióval biztosított — meghatározása mellett, a mint az pl. Károly Róbert korában történt, határozott előnyökkel rendelkezik a kezdetlegesebb középkori házi kezelés felett.

1222 és 1234 közt hangzanak fel az ország köznemessége és papsága részéről a leghangosabb panaszok a király zsidó és izmaelita kamaraispánjai ellen. A király a felzúduló alattvalók panaszaitól, majd az ország főpapjának, az esztergomi érseknek és magának a pápának fenyegetéseitől megijedve, több ízben megígérte s az aranybullákban, majd a beregi szerződésben kiváltságlevéllel, sőt

¹ „Novit etiam vestra Sanctitas, quod cum in Hungariam pervenimus, modo Hungariam, sed tantum angariatam atque dissipatam et cunctis fisci proventibus spoliatam reperimus; ita videlicet, quod nec debita ... persolvere, nec usque ad quindecim annorum spatium regnum nostrum pristino statu poterimus reformare.“ F. III/1. 251. l.

királyi esküvel erősítette meg ígéretét, hogy a kamarák ispánjává, a pénzverés, só- és vámjövedelmek tisztjeivé s más tisztségekre többé zsidókat és izmaelitákat nem nevez ki.¹ Mindazonáltal továbbra is bérbeadta a királyi jövedelmeket zsidóknak és izmaelitáknak,² úgy hogy Róbert érsek kénytelen volt e miatt 1232-ben a királyi pénzügyek vezetőit egyházi átokkal sujtani.³

IV. Béla 1239-ben pápai engedélyt kért IX. Gergelytől, hogy — *miként a portugall király tette* — zsidóknak és szerecseneknek is bérbeadhassa királyi jövedelmeit. A pápa megengedte ezt, csak azt kötötte ki, hogy melléjük egy keresztény embert adjon, a kik ellenőrizték, nehogy a keresztényekre sérelmes módon gyakorolják hivatalukat.⁴ Később 1263-ban IV. Orbán pápa megintette Bélát a zsidó és szerecsen kamaraispánok alkalmazása miatt,⁵ mindazonáltal sem ő, sem utódai nem szüntek meg zsidóknak bérbeadni a királyi pénzverést.⁶ Az utolsó tilalom az 1279. évi budai zsinaton hangzott el, a mikor elrendelték, hogy semmiféle adó-, vám-, révhivatalokba s más köztisztségekbe zsidókat, szerecseneket, izmaelitákat s más hitetleneket ne alkalmazzanak. Az

¹ 1222-iki aranybulla (24. §.): „comites camere, monetarii, salinarii et tributarii, nobiles regni nostri sint. Ismaelite et iudei fieri non possint”. Kn. M. I. 235. l. — 1231-iki aranybulla (31. §.): „Monete et salibus ac aliis publicis officiis iudei et saraceni non preficiuntur”. Kovachich: Sylloge 9. l. — 1232. Róbert érsek kiátkozza az országot, mert kimondatott a királyi levélben „ne iudei vel sarraceni camere vel aliis publicis officiis preferantur” s mindennek daczára már nemcsak e hivatalokat bírják, de még javult is helyzetük. Kn. M. I. 281. l. — 1233-iki beregi egyezmény (7. §.): „Iudeos, sarracenos sive ismaelitas de cetero non preficimus nostre camere, monete, salibus...” etc. U. o. I. 292. l. — A pápák tiltakozásait lásd: 1225. II. Honorius: F. III/2. 49., 1231. IX. Gergely: F. III/2. 241., 1233: F. III/2. 367. l.

² 1232 előtt Sámuel izmaelita, 1232-ben Teka zsidó kamaraispánokról van említés téve forrásainkban. Kn. M. I. 281., F. III/2. 271. l.

³ Kn. M. I. 281. l.

⁴ F. IV/1. 175. l.

⁵ Kn. M. I. 487. l.

⁶ 1265 előtt: Henul, 1265-ben pedig flai, Wluelmus, Oltmann és Neklinus, 1280—1282-ben Fredmann zsidók voltak kamaraispánok. K. M. I. 521; 551; H. o. VIII. 205; 221. l.

ez ellen vétőket — bármily rendűek és rangúak legyenek — a zsinat végzése szerint *egyházi átokkal* kell sújtani, a mely átok hatálya mindaddig tart, a míg a zsidók és a többi hitetlenek e hivatalokból el nem távolíttatnak.¹

A bérletrendszerrel a pénzverés régi szervezete felbomlott. A kamaraispán többé nem királyi tisztviselő, hanem *a királylyal magánjogi szerződésben álló üzletember volt.* A pénzverők ez idő óta már nem királyi népek, hanem a kamara-

¹ 125. caput. H u b e, Romualdus: Antiquissimae constitutiones Synodales provinciae Gneznensis. Petropoli, 1856. 161. l. A budai zsinat e végzésére elsőnek K o h n S á m u e l hívta fel a figyelmet irodalmunkban. (Az 1279-iki budai zsinat végzései. Történeti Tár. 1881. 543—550. l.) K o h n a zsidók történetéről írt művében (70. s köv. és különösen 80—95. l.) mindenáron tisztázni szeretné a zsidó kamaraispánokat a zsarolás és hűtlen kezelés vádjá alól. Buzgóságában nemcsak a forrásokkal helyezkedik ellentétbe, a mikor ezek világos értesítései ellenére azt állítja, hogy a vádak csakis az izmaelitákra vonatkoztak, hanem Hunfalvynak egy megjegyzésére támaszkodva — megvádolja az *ország nagyjait* —, hogy a zsidókat csak azért zárták ki a hivatalokból, mert „*ingyen szerették a zsidó hivatalokat és az izmaeliták és zsidók kizárásával olcsóbban akartak szert tenni a bérbeadott állami jövedelmekre*”. (88. l.) Kohn okoskodása azonban a viszonyok teljes félreismerésén alapul. Az 1222., 1231. és 1233. évi intézkedések, valamint a pápák intelmei szerint nem az ország elszegényedésében bizonyára részes országnagyok, hanem az említett kiváltságokat kicsikaró *köznemesek és az egyházi rend* kívánták a zsidók eltávolítását. Ezek a nemesek és papok nem, a Kohn által említett „*országnagyok*” pedig még kevésbé foglalkoztak e korban királyi jövedelmek bérletével vagy bármely más pénzügylettel, azon egyszerű ok következtében, mert nem értettek ahhoz s a korfelfogás szerint magukra nézve lealázónak tartották e foglalkozást. A zsidók és izmaeliták kizárása után a bérletek ahhoz értő kereskedő városi polgárok (v. ö. fentebb az esztergomi kamaraispánokról mondottakat és Truhelka id. m. 343. és 344. l.), később kereszténynyé lett izmaelita családok kezébe kerültek. A nemkeresztény elemek kizárását nem szabad zsidóüldözésnek felfognunk. A középkori keresztény világfelfogás természetes következménye volt, hogy — a sajnálatos példákon okulva — nem láttak garantiát a hivatalok, különösen a pénzügyek tisztességes kezelésére nézve, ha azok idegen erkölcsű és idegen származású kalmárok kezére jutottak. Ezért követelték, hogy a pénzügyi s más tisztségek is keresztény, magyar emberekkel töltsenek be. A zsidó kamaraispánok lelkiismeretlenségét eléggé megvilágítja az a körülmény, hogy II. András és IV. Béla zsidó kamaraispánjai még a királynak járó bérösszeget sem fizették pontosan. V. ö. F. III/2. 271. és Kn. M. I. 521., 551. l.

ispánok magánszolgálatában álló tisztviselők, munkások (officiales,¹ servientes) voltak. XIV. századi forrásainkból kitűnik, hogy a pénzverők a bérlő kamaraispánnal szemben *familiarisi*, tehát magánjogi viszonyban élő emberek voltak, a kik a királynak és helyetteseinek közvetlenül semmi felelősséggel sem tartoztak. Hatóságuk — úgy igazságszolgáltatás, mint közigazgatás tekintetében — uruk, a kamaraispán volt és minden tekintetben mentesek voltak a királyi tisztviselők és bírák fennhatósága alól.² Még oly ügyekben is, a hol egyrészt nemesek, egyháziak vagy más kiváltságolt testületek, másrészt a kamaraispán alkalmazottai állottak szemben, rendszerint mentesek voltak a kisebb helyi autonóm szervek bíraskodása alól s ily esetekben közvetlenül a vármegyeispán vagy a király megbízottja ítelt.³

A kamaraispánok tisztjeinek és pénzverőmunkásainak exemptiója nem jelentette az állami ellenőrzés hiányát. Maga a bérlő kamaraispán felelősséggel tartozott a királynak. A pénzverőházak működése szigorú ellenőrzés, még pedig *kettős* — tárnokmesteri (Szlavóniában báni) és érseki — *ellenőrzés* alatt állt. Pénzverés idején állandóan a kamarában tartózkodott a király, illetve a tárnokmester, Szlavóniában a bán megbízott embere.⁴ A másik ellenőrző közeg

¹ 1271: „comes camere vel sui *officiales*“. Wagner. 191. l.

² V. ö. mindezekről Szekfű (T. T. 1911. 5—6. l. és Serviensek és familiarisok. 103—110. l.) fejtegetéseit. A forráshelyek idézetei ugyanott.

³ A pénzverésnek e szervezete magyarázza meg, hogy a teljes exemptióval bíró nemesek, egyházak s más kiváltságos néprétegek autonóm bíraskodási joga a pénzváltás ügyében korlátozva volt. A pénzváltók cselekedeteiért a kamaraispán volt felelős, ezért azokat a helyi bíraskodási szervek hatásköre alól ki kellett vonni. A nemesek, egyházak, szászok, városok ügyeiben a megyei ispánok ítélték (1222: Corpus Juris. I. 132. l. — 1231: Kovachich. Sylloge. 5. l. — 1274: H. o. VI. 196. l. — 1291: Kovachich. Sylloge. 25. l.), vagy a királynak e végből kiküldött bírāja. (1269: H. o. VI. 157. l.)

⁴ IV. Béla 1256-iki oklevele szerint Benedek mester zágrábi kánonok „tamquam homo bani Stephani, per ipsum banum ad hoc specialiter deputatus... resedit in camera de Pucruch“. Kn. M. 438. l. I. Károly pénzverési szerződése szerint a királyi pénzügyek vezetőjének, a tárnokmesternek embere állandó felügyelet alatt tartotta a pénzverőkamara működését. Szekfű. T. T. 1911. 8—34. l.

az esztergomi érseknek kiküldött embere volt.¹ A tárnokmester, mint a királyi pénzügyek legfőbb vezetője, a király nevében gyakorolta a felügyeletet. Az esztergomi érseket pénzverési tizedjogából következőleg nemcsak mint kötelesség, hanem quasi mint jog illette meg az ellenőrzés gyakorlása.

Az ellenőrzés IV. Béla kora óta nagyon szigorú volt. *Az összes pénzverőszerszámokat és vésett bélyegeket az érsek e célra kijelölt megbízott embere őrizte és csak a pénzverés idején adta át a kamarák ispánjának, a munka teljesítése végett.* Károly Róbert idején, de minden valószínűség szerint már korábban is, a szerszámokat az őrizetbevétel előtt a tárnokmester embere és az érsek embere pecséttel zárták le. Azok felnyitása tehát csakis a tárnokmester és az érsek, illetve megbízottjaik jelenlétében s akaratával történhetett meg. *A pénzezüst öntése és a pénz verése az ő jelenlétükben, tehát ellenőrzésük mellett történt.* A szerszámok őrizete fejében az esztergomi érsek minden pénzzé vert márka után 1 pondus (későbbi nevén: pisetum) vagyis $\frac{1}{48}$ márka összeget kapott a vert pénzből.² Az e címen kapott jövedelemhez való jog volt az esztergomi érsek *pisetumjoga*, a mit csak a legújabb időben váltott meg az állam.³ Hasonlóképen a tárnokmester is díjaztatott az ellen-

¹ Ugyanott.

² 1256. IV. Béla: „de qualibet marca in camera, ubi denarii cuduntur, unum pondus argenti fini sibi persolvi deberet nomine sue ecclesie et quod ferramenta cudencia et sculpta non alias servari deberent, nisi sub hominis ipsius custodia, ad hoc per eum deputati“. Kn. M. I. 437. l. 1262: „ponderibus, qui officialibus archiepiscopi pro ferramenti custodia sunt deputata“. Kn. M. I. 474. l. 1335: „Ferramenta autem formalia sub inclusione sigillorum ipsorum hominum domini archiepiscopi et magistri Tawarnicorum nostrorum in locis consuetis conserventur et eisdem presentibus ipsi denarii nostri triiformes cudantur et formentur“... „Preterea de qualibet marca unum pondus ratione conservacionis ferramentorum homini eiusdem domini archiepiscopi assignetur“. Székfű. T. T. 1911. 11. l. — V. ö. még az 1336. és 1338. évi szerződések megfelelő intézkedéseit. U. o. 13., 21. l.

³ Az esztergomi érsek *pisetumjogát* régebbi íróink rendszerint összetévesztették az érsek tizedjogával. A pisetum kérdését és történetét a teljes okleveles és irodalmi apparatus felhasználásával Kollányi Ferencz (Az esztergomi érsek pisetumjoga. Budapest, 1889.) tisztázta.

őrzésért. Károly Róbert idején minden munkanap után félfero volt a díjazása.¹

A tárnokmester és az esztergomi érsek ellenőrzési kötelessége nem merült ki a denárok verésénél való jelenlétben és a szerszámok őrizetében. Károly Róbert pénzverési szerződéseiből kiténik, hogy mindaz, a mi Németországban a Münzmeister teendői közé tartozott, nálunk a XIV. században a tárnokmester és az érsek embereinek, tehát királyi (állami) közegeknek kötelessége volt. Ők ellenőrizték *próbdával* a pénz finomságát és súlyát, felügyeltek a pénzbevéltás törvényes lefolyására, ítélkeztek a felmerült vitás ügyekben. A kamara haszna fejében kivetett adó beszédése az ő jelenlétükben történt. Egy szóval, felügyeletük és ellenőrzésük a pénzverés és pénzbevéltás igazgatásának minden ágára kiterjedt.² Vajjon korszakunkban is így volt-e, azt nem tudjuk, de a pénzverés kevésbé rendezett volta, valamint az 1335. és 1342. év közt e tekintetben történt, Károly szerződéseiből megállapítható haladás arra engednek következtetni, hogy e szigorú ellenőrzési rendszert csak Károly Róbert léptette életbe.

A XI—XII. században a királyi pénzverőtisztek és a pénzverőmester vagy kamaraispán szigorúan ellenőrizték a munkásokat. Mint kifejtettük, XI—XII. századi pénzeink sigla-rendszere minden bizonynnyal ezzel az ellenőrzéssel van kapcsolatban.³

Ez az ellenőrzés a bérletrendszer életbeléptetésekor, II. András korában ellanyhult. Legalább a kamaraispánok ellen felhangzó panaszokból s a pénzláb ingadozásából ez következtethető. A szerszámok szigorú őrizete csak IV. Béla kora óta volt állandóan szokásban.

* * *

¹ 1335: „Quolibet vero die operis camere nostre singulos dimidios fertones similiter eidem magistro Tawarnicorum nostrorum vel homini suo... persolvat (t. i. comes camere nostre). Szekfű. T. T. 1911. 11. 1. V. ö. az 1336., 1338. és 1342-iki szerződések hasonló intézkedését. U. o. 13., 21., 33. l.

² V. ö. az id. szerződések. Szekfű. T. T. 1911. 7—35. l.

³ V. ö. a 200—202. lapon erről mondottakat. Hasonló eredményre jutott Szentgáli Károly (A sziglák megfejtése felé. N. Közl. 1916.) imént megjelent dolgozatában.

A pénzverési administratio ismeretére nagyon érdekes és fontos volna a *pénzverő munkások számának* megállapítása. Sajnos, XIII. századi forrásainkból semmi következtetés sem vonható a decentralisált kamarák munkaslétszámára. Megkísérelhetjük azonban a XII. századi királyi pénzverőmunkások (monetarii, nummularii regis) számának hozzávetőleges megállapítását.

A gyakorlati éremtan művelői — mint többek szóbeli közléséből tudom — a siglák sokfélesége alapján felteszik, hogy az évi pénzüjtás rendszere mellett a XI—XIII. századi pénzverőházban több száz, sőt ezernél is több munkás dolgozott. Ez a feltevés azonban téves és a korviszonyok teljes félreismerésén alapszik. Bécsben — Európának ekkor már egyik legfontosabb kereskedő városában és forgalmi gócpontján — a XIII. században mindössze 48 pénzverő volt a „Münzer-Hausgenossenschaft“ tagja.¹ Fel sem tehető, hogy a XII. századi Magyarországon a pénzverőmunkások száma ennek tízszeresére, sőt húszszorosára rúgott volna.

Az előző fejezetben a pénzverési jövedelemből hozzávetőleg megállapítottuk, hogy az évi pénzkibocsátás összege III. Béla korában 15·2 millió denár volt. Szentgáli megállapítása szerint — kéziverés mellett — egy adogató segéddel dolgozó ügyes munkás verőtökéjéről óránként 1200 kész pénzdarab hullott le.² A pénzverők csak az év bizonyos időszakában dolgoztak a pénzverőműhelyben.³ Ezt a munkaidőt önkényesen 6 hétre, helyesebben 42 munkanapra teszem. Napi 10 óra munkát véve fel

1 munkás	1 segéddel naponta	12,000 darab,
30 „	30 „	360,000 „
30 „	30 „ 42 nap alatt	15.120,000 „

pénzt vert. Tehát 30 munkás 6 hét alatt pénzzé verhette az évi pénzcontingenst.

¹ V. ö. a 201—202. lapon mondottakat.

² Szentgáli Károly: A sziglák megfejtése felé. Num. Közl. 1916. 50. l.

³ Kiténik ez a budai vásárvámkiváltságban a pénzverőkről mondottakból. (Orsz. Lt. D. o. 388. sz.) Az év többi részében a pénzváltással voltak elfoglalva.

A középkori kezdetleges munkarendszer mellett a pénz-
ezüst égetését, a bélyegponczéllást s más előmunkálatokat
mindenesetre ugyanezek a munkások végezték. Legfeljebb
néhány külön gyakorlott munkás vezette az égetési, öntési,
ponczéllási munkálatokat. Minde munkákat természetesen a
pénzverésre szánt 6 hét előtt végezték el, viszont az azt
követő időben — különösen pedig „új pénz idején“ —
az egész pénzverő munkásság *pénzváltással* foglalkozott,
mesterségének haszna után járt.

Mindezt figyelembe véve — s azt is, hogy a segéd-
munkások nagy része minden bizonynyal a családtagok
sorából került ki — a *XII. századi magyar királyi pénz-
verőmunkásság létszámát 70—75 munkásnál, a pénzverők
falvának lakosságát pedig 40—50 családnál többre nem
tehetjük.*

* * *

A pénzverés administrációjával kapcsolatban kell még
a hamispénzverőkről megemlékeznünk. A Nemzeti Múzeum
éremtárában, a valódi árpádkori ezüstpénzek mellett, igen
sok rézből készült, többnyire a mintául használt ezüst-
pénznél primitívebb kivitelű példányt őriznek.¹ Ezek a réz-
pénzek — II. Béla és II. Géza néhány (C. N. H. 83., 56.,
69., 88., 90., 63. és 269. sz.) éremfaját nem számítva, a
mikor maga a király veretett rossz ezüstből és rézből
pénzt — *egykorú hamisítványok*. Kitűnik ebből, de írásos
emlékeinkből is, hogy a pénzhamisítás elég gyakori bűn-
cselekmény volt.²

¹ Túlnyomó részük mint „hamisítvány“ van elkönyvelve, több
példányról azonban magam állapítottam meg finomsági méréseim közben,
hogy rézből készült hamis pénzek. Így a C. N. H. 62. sz. II. Gézának
tulajdonított érem II. Béla C. N. H. 59. sz. érmének rézhamisítványa,
találtam továbbá hamis példányokat a C. N. H. 42., 44., 50., 61., 79.,
94., 108A., 119., 129., 162., 163., 166., 167., 173., 174. sz. érmékből stb.

² 1219. *Honorius pápa* (F. III/1. 285. és 314. l.) a csanádmegyei
fekete barátok, 1253-ban IV. Béla a szerémi kamarai tisztviselőktől lelep-
lezett Lőrincz bessenyői bíró és fiai, 1263-ban ugyanő óvári Konrád
pénzhamisításáról emlékezik meg. (Smič. IV. 539—540., W. VIII. 51. l.)

A pénzhamisításnak más formája volt, a mikor a törvényes finomságú pénzeztükből egyes lelkiismeretlen pénzverők *saját hasznukra* vertek pénzt. A XII. századi hatalmas pénzváltási nyereség különösen csábítóvá tette a hamispénzverésnek ezt a kevésbé megállapítható alakját. A XII. századi pénzek közt nagy számban találhatók a jó pénztől alig megkülönböztethető *hybrid veretek*, a mikor valamely éremfaj nem a megfelelő hátlappal, hanem más, korábbi vagy későbbi hátlappal veretett.¹ E hybrid veretek egy része valószínűleg oly pénzverőmunkások visszaéléseire vezethető vissza, a kik a régi ponczéllott vagy vésett bélyegzőket — egyiknek elő-, másiknak hátlapi bélyegzőjét — elsikkasztva, azokkal pénzt vertek.

A hamispénzverést szigorúan büntették királyaink. A pénzhamisító a XIII. század második felében a szokásjog értelmében s 1298 óta törvény szerint is *minden vagyonát elvesztette*.²

* * *

Nagyon kevés, néhány mozaikszerű adat az, a mit XIII. századi forrásaink a pénzverési administrációról nyújtanak, mindazonáltal elegendők arra, hogy némi halvány képet nyerjünk általuk a királyi pénzverőházak és a pénzverőkamarák működéséről.³

¹ V. ö. az 5. fejezetben (248—249. l.) ezekről mondottakat.

² 1253: Smič. IV. 539., 1263: W. VIII. 51. l. — 1298: XL. t.-cz.: „Et si que persona ausu temerario monetam in sua possessione vel domo cudi fecerit, illa possessione vel domo privetur poenam legis susceptura”. Kovachich. Sylloge. I. 40. l. — V. ö. az 1335., 1336., 1338. évi intézkedéseket. Szekfü. T. T. 1911. 11., 14., 21. l., melyek az ország régi szokásainak megtartását rendelik el a hamisítókra nézve.

³ A pénzverés *technikai* kivitelének ismertetése a szorosán vett *leíró éremtan* keretében tartozik s ezért arra e helyen nem is tértem ki. V. ö. erre nézve Kovács Ede: „Árpád-kori királyaink pénzeinek technikája” cz. értekezését (Num. K. 1903.) és Szentgáli Károly id. m. (Num. K. 1916.)

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

ADALÉKOK MAGYARORSZÁG
KÖZÉPKORI ÁRSTATISZTIKÁJÁHOZ.

1000—1325.

A gazdaságtörténetnek a pénztörténettel szorosan összefüggő, de külön tudományként művelt ága az *ártörténet* vagy *történeti árstatisztika*.

Az ártörténet feladata — *a történetíró szempontjából* — a magángazdaságok gazdasági elhelyezkedésének vizsgálata, az egyes társadalmi osztályok vagy egyének megélhetési viszonyainak, gazdasági helyzetének és a jövedelmek értékének a pénz vásárlóereje alapján való megállapítása. Az ártörténet a vagyon alkatrészeit tevő földbirtok, ház, emberi és állati munkaerő, valamint a nevezetesebb szükségleti — élelmi, ruházati és háztartási — cikkek pénzbeli ellenértékének megállapítása és az így nyert eredményeknek a különböző osztályok és egyének vagyoni helyzetével való viszonyba hozatala által éri el e célját.

A középkori Magyarország terménygazdasági szervezete, másrészt a források hézagossága *teljesen lehetetlenné teszi a rendszeres középkori magyar ártörténet kidolgozását*. A terménygazdasági viszonyok mellett minden, a jövedelmek pontos nagyságának megállapítására irányuló kísérlet meddő munka lenne. A vagyonok és jövedelmi ágak terményhozadéka-
nak meghatározásához jóformán teljesen hiányoznak az adatok. Nincs semmi támaszpontunk sem arra nézve, hogy az ország lakosságának túlnyomó részét tevő agricultur népelem — földbirtokos és földműves — milyen mértékben tudta gyü-

mölcsoztetni a jövedelme alapját képező földbirtokot. Csak távoli — évszázadokkal későbbi — viszonyokból vonhatnánk némi következtetést a gazdálkodás intenzitására, a birtokok jövedelmezőségére nézve. S ha ezt megtennők is, hol maradnak a földművelés mellett halászattal, vadászattal, kezdetleges ipari ágakkal foglalkozó úrbéresek terményszolgáltatásainak és saját kis háztartásuk szükségleteire fordított terményjövedelmeinek értékeléséhez szükséges adatok? És még akkor is, ha kellő számú adat állna mindezekre nézve rendelkezésünkre, miképen lehetne e — mai szemmel nézve alig értékelhető — terményjavak értékét *egységes alapra* hozni, a mi nélkül megbízható eredményeket úgysem nyerhetünk?

Okleveleinkből mindössze a földbirtok, rabszolga és igavonó állat árára nézve szerezhethünk némi tájékozódást. Egyéb árúk értékére csak néhány elszórt adat áll rendelkezésünkre. A legfontosabb szükségleti cikkek, a gabona és más élelmiszerek, valamint a ruházati darabok ára tekintetében teljes sötétségben hagynak forrásaink.

A miennél összehasonlíthatatlanul gazdagabb forrással rendelkező külföldi — német, francia és olasz — történeti irodalom sem volt képes a középkori ártörténet terén különösebb eredményeket felmutatni. Le kell tehát mondanunk arról, hogy a középkori Magyarország rendszeres ártörténetét valaha is megírhattuk.¹

Az *ártörténet* vagy *történeti árstatisztika* eredményes művelése *három alapfeltétel*en nyugszik. Az egykorú pénzek fémtartalmának, vagyis belső értékének ezüst- vagy aranygrammokban leendő megállapításán, az egyes árúk

¹ Az erre irányuló eddigi kísérletek teljesen sikertelenek voltak. Weisz (Földes) Béla: Adalékok Magyarország árstatistikájához (Függelék Körösi József: Adalékok az árak történetéhez. Pest, 1873. cz. művéhez) cz. dolgozata csak néhány forrásadatnak csoportosítása. A XIII. századból mindössze 3, a XIV.-ből 9 adatot ad. Bevezetésül közli Rupp-nak a pénznemekről írt sorait. Salamon Ferencz (Budapest története. III. 183—215. l.) a XIV. századi árakkal foglalkozott, de eredményei genialis következtetései ellenére sem állhatnak meg. Balogh Albin: „A magyar pénz története az Árpádok idején” (Budapest, 1912.) és „Adalék a magyar pénztörténethez I. Károly korában” (A pannonhalmi

mérésére szolgáló régi mértékeknek valamely újkori mértékrendszerre való egységes átszámításán, végül lehetőleg egy helyről vagy gazdaságilag hasonló színvonalon álló helyekről származó *sok adatnak* együttes mérlegelésén. Forrásaink — sajnos — csak az első feltétel teljesítésére képesítenek. A középkori magyar mértékeket illetőleg jobbra feltevésekre vagyunk utalva, viszont az adatok csekély száma a harmadik feltétel teljesítését gátolja meg.

A következőkben tehát csak arra szorítkozhatunk, hogy az áradatokat statisztikai táblákba állítva össze és a pénzértékeket, valamint az árakat ezüst- és aranygrammokra és koronaértékre átszámítva, némi fogalmat alkossunk a XI—XIII. századi pénzérték- és árviszonyokról.

Feltétlenül tartózkodnunk kell azonban — az ekként nyert aranykoronaértékű áraknak a mai árviszonyokkal való összehasonlítása útján — a pénzek relatív vásárlóképességének megállapításától. A történeti irodalomban eléggé elterjedt felfogás szerint ugyan az ártörténetnek egyik fő célja éppen ez volna, a legújabb gazdaságtörténeti irodalom azonban teljesen elvetendőnek tartja e felfogást. Egyrészt a középkori terménygazdasági árú- és munkaértékek összehasonlítása a mai értékekkel, az életviszonyok teljes különbözősége mellett, szinte kivihetetlen. A munkás teljesítőképessége, a nyersárúk felhasználhatósága a technika haladásával oly változásokon ment át, hogy minden összehasonlítás a tévedések egész sorozatát vonja maga után. Másrészt, ha e körülmények figyelmen kívül hagyásával mégis megkísérelnők a pénz relatív vásárlóerejének megállapítását, az összehasonlításnak *az összes* szükségleti cikkek áradatainak oly, folytonos sorban ismert sorozatán s ez ársorozatoknak *együttes* vizsgálatán kellene alapulnia, a minő adatsorozatokkal a középkorból egyáltalában nem rendelkezünk.¹

főiskola évkönyve. 1914—1915. tanév. Pannonhalma, 1915. 108—160. l.) cz. dolgozatainak ártörténeti része a pénzek tényleges értékére vonatkozó vizsgálatok teljes mellőzésével s az oklevelek szórványos adatainak általánosításával készült próbálkozások.

¹ A pénzek relatív vásárlóerejének megállapítására irányuló kísérletek tévedéseiről, nehézségeiről és meddőségéről Lamprecht, Karl:

a) ÉRTÉKARÁNY.

A középkori árak egységes feltüntetése végett szükséges az akkori pénzértékeknek *arany-* vagy *ezüstgrammokra* való átszámítása, vagyis a középkori pénzek fémértékének pontos megállapítása. A középkori ezüstvaluta az ezüstgrammokra való átszámítást teszi könnyebbé és indokoltabbá, viszont a ma érvényben levő aranyvaluta — a mai árakkal és értékekkel való összehasonlítás megkönnyítése céljából — az aranygrammokra való átszámítást ajánlja. A két módszer helyessége vitatható,¹ ha azonban az árakat nem csupán fémgrammokban akarjuk kifejezni, hanem a ma érvényes *koronaértékben* is, akkor feltétlenül az aranygrammnak kell elsőbbséget adnunk. Az ezüst értékének állandó ingadozása s különösen az utolsó évtizedekben tapasztalt rendkívüli értékcsökkenése, a minnek következtében az ezüst értéke a középkorhoz viszonyítva kb. egynegyedére szállt alá, továbbá az aranyvaluta mai érvénye az ezüstgrammból koronaértékre való átszámítást irreálissá teszi. Az így nyert eredmények tévedésekre vezetnek és nem nyújthatnak helyes képet a középkori árviszonyokról. Viszont az arany értéke a folyton fokozódó aranytermelés mellett sem csökkent és hosszú századokon át alig volt ingadozásoknak kitéve.

A középkori és különösen a XII—XIII. századi értékeknek aranygrammokra való átszámításánál az egyetlen nehézség a két nemesfém középkori *értékarányának* megállapításában rejlik. A tiszta ezüstvaluta korában — kevés arany

Deutsches Wirtschaftsleben im M.-A. Leipzig, 1885. II. 601. s köv. 1. — Sommerlad, Theo.: Preisgeschichte (Conrad—Lexis: Handwörterbuch d. Staatswissenschaften. 3. Aufl. VI. Jena, 1910. 1168. s köv. 1. — Mandelló Gyula: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Budapest, 1903. 10—23., 93—99. l. V. ö. még Bud János (Árstatisztika. Magyar Statisztikai Közlemények. 44. kötet. Budapest, 1913. 1. l.) megjegyzéseit a középkori áradatokról.

¹ Lamprecht ezüst-, Mandelló aranygrammokra számítja át a középkori árakat. Az aranzszámítás előnyeiről v. ö. Sommerlad id. h. 1170. l. és Mandelló id. m. 43. l.

lévén forgalomban — elszórt forrásadatok értesítéseire vagyunk utalva s az értékaránynak pontos megállapítása lehetetlen. Mindazonáltal, ha a forrásadatok egybevetése által beigazolódnak, hogy az értékarány korszakunkban nem igen volt nagyobb ingadozásoknak kitéve, teljesen kielégítő eredményekhez juthatunk, mert mint kiemeltük, az arany értéke nem igen mutat ingadozást. Az arany és ezüst XI—XIII. századi értékarányát illetőleg, nagyon kevés hazai adat áll rendelkezésünkre.

A XI. században, a mikor a bizánczi arany még nagyobb számban volt forgalomban, a magyar pénzeknek ehhez való viszonya alapján Szent István korában

1 : 9·818, kereken 1 : 10,

1038—1095 közt pedig

1 : 8·78, kereken 1 : 9-re

tehetjük a két nemesfém arányszámát.¹ A XII. századból nincs adatunk.

1222-ben egy értékes koronát, a mely 12 márka tiszta aranyat tartalmazott a drágaköveken kívül, II. András 140 márka ezüstért adott el.² A drágakövek értékét figyelembe véve, az értékaránynak

1 : 10 körül

kellett lennie és 1 : 12-nél mindenesetre jóval kevesebb volt.

Az 1281—1286. években nálunk járt pápai adószedő. Mutinai Gellért, 10 font velencei kis denárért 1 magyar vagy szlavón márka ezüstöt,³ viszont 1 firenzei aranyért 2 fontot és 1 denárt számít.⁴ 1 magyar márka közönséges

¹ V. ö. a II. rész 3. és 4. fejezetét.

² „coronam ... duodecim marcas purissimi auri continentem preter lapides ... pro 140 marcis argenti expendimus.“ F. VII/1. 209. és 221. l.

³ „620 marca 1½ pondus de argento Ungariae = 6200 librae 6 solid. Venetorum parvorum, qualibet marca comp. pro 10 libris.“ Mon. Vat. I/1. 8. l. Szlavóniáról u. ott 6. l.

⁴ „2 florenos auri, qui valent 4 libris et 2 denariis Venetorum parvorum, computato floreno pro 40 solidis et 1 denario.“ U. ott 9. l.

ezüst színezüsttartalma 186·6837 g. A firenzei fontból (339·008 g) 96 darab aranyforintot vertek,¹ tehát 1 arany súlya 3·53133 g volt. Az egyenlet így állítható fel:

$$1 \text{ márka} = 2400 \text{ velencei kis denár}$$

$$1 \text{ aranyforint} = 481 \text{ „ „ „}$$

$$186·6837 \text{ g ezüst} = \frac{2400}{481} \times 3·53133 \text{ g arany} = 17·619 \text{ g arany.}$$

Az értékarány tehát:

$$1 : 10·59.$$

A márkát 200 báni denáros márkának véve fel — ennek 182·30 g-os színsúlyával

$$1 : 10·34$$

arányt kapunk.

III. András 1291 : XXVIII. t.-cikke pontosan

$$1 : 10\text{-ben}$$

határozza meg a két fém értékarányát.²

A hazánkkal szomszédos Morvaországban 1296-ban szintén

$$1 : 10\text{-re}$$

teszik az értékarányt.³

Salzburgban 1283-ban

$$1 : 10·058$$

volt a két nemesfém értékaránya, Regensburgban ugyanakkor

$$1 : 9·872.⁴$$

¹ Salamon Ferencz: Budapest története. III. 116., 130., 135. l. Schäfer (Vatikanische Quellen. Hg. v. Görres-Ges. II. Bd.) 43*—44*, 53*. l. stb.

² „a cancellario decem marcis argenti redimi debeat aut marca auri“. Kovachich. Sylloge. 23. l.

³ „3 marcas auri vel 30 marcas puri argenti“. Cod. d. Morav. V. 43. l.

⁴ Steinherz (Mittheilungen d. Inst. f. Ö. G. XIV.) 23. l.

Ez alapon s más források felhasználásával Steinherz
1283—1294. években egész Dél-Németországra

1 : 10-re

teszi az arányt.¹ Németországban a XIII. század elején
készült „Sachsenspiegel“ szerint is

1 : 10

volt az értékarány.²

Korábban, a X—XII. században, Németországban

1 : 8 és 1 : 12

közt ingadozott.³

Velenczében 1284-ben

1 : 10⁶³,

1285-ben

1 : 10⁹

volt az értékarány,⁴ Olasz- és Franciaországban a XIII.
században általában

1 : 10-re

tehető.⁵

Angliában a XII. században

1 : 9

volt, a XIII. században

1 : 9 és 1 : 10⁵

közt ingadozott az értékarány.⁶

¹ U. o. 24. l.

² Soetbeer: Edelmetall-Produktion und Werthverhältniss zwischen Gold und Silber. (Ergänzungsheft Nr. 57 zu Petermann's Mittheilungen) Gotha, 1879. 118. l. V. ö. Luschin von Ebengreuth: Das Werthverhältnis der Edelmetalle in Deutschland während d. M.-A. Bruxelles, 1892. 21—23. l.

³ Inama—Sternegg. id. II. 419—420. l. — Lamprecht: Deutsches Wirtschaftsleben. II. 376. l. — Luschin id. m. 17—19. l.

⁴ Nagl, Alfred: Die Goldwährung und die handelsmässige Geldrechnung. N. Zschr. XXVI. Wien, 1894. 210. l.

⁵ Inama—Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte, III/2. 404—405. l. — Salamon Ferencz id. m. III. 101. l. — Soetbeer id. h. 118—119. l.

⁶ Inama—Sternegg id. m. II. 420. l. — Salamon Ferencz: Budapest története. III. 100. l. — Soetbeer id. h. 119. l. szerint 1230—1278-ban 1 : 10, korábban 1 : 9.

Mindez adatok alapján az arany- és ezüst értékarányát a XIII., sőt a XII. században is kereken

1 : 10-re

tehetjük. Nagyobb tévedéseknek nem leszünk kitéve, ha a pénzek értékének aranygrammokra való átszámítását ez arányszám alapján hajtjuk végre,¹ bár az értékarány minden bizonynyal némi ingadozásoknak volt alávetve.

Az aranygrammoknak koronaértékre leendő átszámításánál az 1892 : XVII. t.-cz. 3—4. §§-aiban megállapított és ma is érvényes törvényes értéket véve irányadóul,

1 g aranyat 3·28 korona

értékben számítok át.

b) MÉRTÉKEK.

Forrásadataink vajmi kevés támaszpontot nyújtanak az 1000—1325 közt használatos magyarországi mértékeket illetőleg. Az oklevelek többnyire csak a mértékegység nevét említik, de azok nagyságát és egymáshoz való viszonyát nem világítják meg.

A folyadékok mérésére a *vödör (idria)*, *csöbör (chibrio)*, *köböl (cubulus)*, *hordó (urna, tuna, tunella)*, *quartale* és *akó (aco)* voltak használatosak. Gabonamérésre a *vödör (idria)*, *köböl (cubulus)*, *szapu (sapo)*, *mérő (metreta)* és az *akó* vagy *nagy köböl* szolgáltak.²

¹ Soetbeer (Edelmetall-Produktion. id. h. 120. l.) általában 1 : 10-től 1 : 11-re teszi a XIII—XV. században a relatiót.

² *Idria* : Szt. László. I. : 40. t.-cz. : „decem ydrie“ (gabonáról). — 1199 : „80 idrias vini“. H. o. V. 2. — 1211 : „30 ydrias de vino, 40 cubulos avene“. W. XI. 111. — 1229 : „12 idris cervisie“ és „5 idrias cervisie“. Várad Reg. 350. sz. eset. — 1249 : „50 hydrias vini“. Kn. M. I. 377. — 1269 : „1 ydriam mellis“. Ph. X. 532. l. — 1292 : „idrias cervisie“. Kn. M. II. 314.

Chibrio : 1226 : „2 chybrionibus cerevisiae“. Várad Reg. 341. sz. eset. — 1296 : „pro quol. chibrione solvent 5 quartalia“. W. V. 162. l.

Tunella : 1269 : „tunellarnm vini“. F. IV/3. 497. — 1273 : „40 tunellis vini“. F. V/2. 107. — 1280 : „de una tunella vini“. F. V/3. 22.

Ez *ürmértékek* — különösen a gyakran említett *köböl* — helyenként változó nagyságban voltak használatosak. Forrásaink *szerémi, somogyi, váradi, lipői és bolgár köböl*, továbbá *mosoni mérőt* említenek.¹

— 1282: „1 *tunella vini*“. H. okl. 94. — 1291: „3 *tunelle vini*“. W. XII. 517. — 1295: „*tunella vini*“. W. XII. 571. l.

Urnas: 1325. *Pozsony*: „2 *urnas vini cum communi mensura*“. F. VIII/2. 676. l.

Tunna: 1316: „singulas septimanas vini, sive chibriones cum *tunna* Soproniensi“. F. VIII/1. 600. l.

Quartale: 1296: „pro quol. chibrione solvent 5 *quartalia*“. W. V. 162. l.

Metreta: 1279: „cum *metreta* Musuniensi.“ W. IX. 251. l.

Sapo: 1292: „2 *sapones de avena*“. Kn. M. II. 314.

Cubulus: 1138: „2 *cubulones farine*“, „30 *cubulos marcii*“. Kn. M. I. 92. — 1209: „20 *cubulos vini*“. Smič. III. 89. — 1211: „*cubulum siliginis*“, „*cubulum mellis*“. Smič. III. 104. — 1211: „30 *ydrias de vino*, 40 *cubulos avene*“. W. XI, 111. — 1220: „20 *cubulos vini*“. Smič. III. 187. — 1227: „CC *cubulos vini*“. F. III/2. 108. — 1240: „12 *cubulos cervisie*“, „1 *cubulum avene*“. W. VII. 103. — 1247: „25 *cubulis vini*“. W. VII. 245. — 1248: „120 *cubulos vini boni*“, „2 *cubulos frumenti boni*“. F. IV/1. 23. — 1256: „2 *cubulos vini*“. W. XI. 431. — 1293: „3 *cubulos vini*“. H. o. VII. 229. — 1322: „1 *cubulum avene*“. Wagner. 447. l.

Magnus cubulus: 1208: „9 *cubulos vini cum magno cubulo*“. F. III/1. 65. l. — A bakonybéli apátság 1171. évi oklevelében: „5 *cubulos tritici, cum magno cubulo, quam ipse rex cum suo proprio pugillo mensuravit, illamque mensuram ab homine Laurencio nomine in domum Scti Martini conservare misit*“. (Ph. VIII. 275. l.) Erdélyi László kimutatta ugyan, hogy ez az oklevél 1234 táján készült hamisítvány, annyit azonban mindenesetre bizonyít, hogy a XIII. században Pannoniában egy „hiteles“-nek tekintett „nagy köbölt“ őriztek. — 1240: „50 *cubulos vini, cum magno cubulo, qui vulgo Ako vocatur*“. F. IV/1. 193. l.

Ako: 1237: „40 *acones de annona*“; „...8 *acones puri frumenti et quilibet aco continet quinque cubulos Syrmieneses*“. W. VII. 29. — 1295: „2 *acones vini, cum recto et debito acone ville de Bozyn*“ (Bazin). W. XII. 571. — 1335: „aconem ... cum vero *akone civitatis Posoniensis, presente iudice, iuratis et civibus Posoniensibus mensurare et signo eorum consignare tenebuntur*“. Anjou. III. 135. l.

¹ *Cubulus Syrmienensis*: 1237: W. VII. 29. l.

Cubulus Simigiensis: 1220: „400 *cubulos vini, de cubulo de Sumogy*“. Váradi Reg. 15. eset. — 1264: „20 *cubulos farine... et totidem cubulos de annona, cum cubulo Symigiensi*“. Kn. M. I. 503. l.

Említenek okleveleink 3 *araszos vödört és köblöt*¹ és 4 *araszos köblöt*.² Más források szerint Esztergomban a gabona mérésére 4 *araszos, 2 ujjas és 1 hüvelyes köblöt* vagy *szaput*, bor mérésre 3 *araszos, 2 ujjas és 1 hüvelyes köblöt* használtak.³

Az egyes űrmértékek nagyságát és egymáshoz való viszonyát illetőleg forrásaink semmi pozitív felvilágosítást sem

Cubulus Bulgaricus: 1240 (Győrvár népei): „20 cubulos Bulgaricos de vino.” F. IV/1. 195. l.

Cubulus (de Lypton): 1265: „1 cubulum de avena, cum cubulo in provincia percurrenti.” Iványi: Századok. 1909. 878—881. l. — V. ö. 1257: „... cum cub. quatuor palmarum... sicut est in Turuch et in Lypto.” W. II. 281. l.

Cubulus (de Várad): 1312: „1 cub., cum usuali cubulo seu mensura civitatis.” F. VIII/7. 103. l.

Metreta Musuniensis: 1279: „cum metreta Musuniensi.” W. IX. 251. l.

¹ „*Idria trium palmarum virilis manus*”: 1269: Ph. X. 532. l. a tihanyi úrbéresekről. — „*Cubulus trium palmarum*”: 1270. (Vas megye): „5 cub. avene, cubulus vero debet esse trium palmarum.” H. o. VIII. 127. l. — 1270. (Szlavónia): „cub. de vino, cum cubulo trium (Fejérnél tévesen „tuni”) palmarum, 12 cub. de pabulo, cum cub. quatuor palmarum.” F. V/1. 91. l.

² *Cubulus quatuor palmorum v. palmarum*: 1220: „400 cubulos vini, de cubulo de Sumngy et 50 cubulos silliginis quatuor palmorum.” Várad Reg. 15. eset. — 1248: „100 cub. avene, cum cubulo quatuor palmarum.” Smič. IV. 374. — 1248: „vinum 60 cubulos quatuor palmarum.” W. II. 202. — Nyilván idetartozik a topuskói apátság 1213-iki oklevelében említett: „cubulum unum frumentum, cuius mensura erit quatuor pugnorum.” Smič. III. 116. és W. XI. 120. l.

³ 1279: Elrendeli a király, hogy fejérmegyiek a tizedet az *esztergomi káptalantól* használt mértékkel fizessék. „Mensuram iustam et congruentem... formaremus” — mondja — „... de qualibet capecia frumentorum, cum cubulo quatuor palmorum et duorum digitorum, pollicibus appositis, cubulus persolvatur; de singulis autem capeciis silliginis, ordeis et avene duo cubuli erogentur. Presertim decime vini cum cubulo trium palmorum adjunctis pollice et duobus digitis ab omnibus exigantur.” Kn. M. II. 113. l. — V. ö. még: 1257. Liptói és turóczi kir. népek: „... 20 cubulos avene cum cubulo quatuor palmarum et duorum digitorum, sicut est in Turch et in Lypto...” W. II. 281. l. — 1292: Esztergomi kápt. Németi hospesek: „2 saponis de avena, cum saponis 4 palmarum et duorum digitorum.” Kn. M. II. 314.

adnak. Későbbi korok mértékeiből vont következtetések a tévedések egész sorozatát rejtik magukban. Ezért meg kell elégednünk annak a negatív ténynek konstatálásával, hogy árpádkori *űrmértékeink* nagyságának megállapítása a forrás- adatok hiányossága és csekély száma miatt meg sem kísérelhető.¹

A ki nem csépelte gabonát forrásaink *kepeben* (capecia) számítják.² A kepe nek főképp a tizedfizetésnél jutott szerepe, mert a főpapoknak — a visszaélések elkerülése végett — jogukban állt a gabonát az aratás után a mezőn beszedni. A gabona, *kepekbe* rakva állt a tarlón s a főpap megbízottja minden tizedik kepe t lefoglalta püspöke számára. Később, mikor a pénzbeli megváltás jött szokásba, bizonyos meghatározott összeget fizettek a püspöknek járó kepek megváltása fejében.

Hány *kéve* volt a XIII. században egy kepeben, ma már nem állapítható meg s így még csak megközelítőleg sem tudjuk meghatározni annak szemtartalmát. Valószínű, hogy miként ma is az ország különböző vidékein igen különböző módon és más-más számú kévéből rakják össze a *keresztet* és *csumót*, úgy az Árpád-korban is *vidékenként változó volt a kepe nagysága*. A XVI. században Tihanyban 52, a Felső-Tisznánál 52—104 kéve a kepe, tehát jóval nagyobb gabonátömeg volt, mint a kereszt.³ Nyoma van annak, hogy eredetileg

¹ Az egyes forrásokban említett arányok, melyek szerint pl. 1 csöbör=5 quartale (W. V. 162.), vagy 5 szerémi köből=1 akó (W. VII. 29.), csak *helyi* jelentőséggel bírnak s azok általánosítása helytelen eredményre vezetne. — V. ö. Inama—Sternegg (id. m. II. 496—498. l.) megjegyzéseit az ily forráshelyek általánosításának problematikus voltáról.

² *Capecia*: Kálmán I.: 44. t.-cz. Závodszy. 189. l — 1229: F. III/2. 169., 1230: F. III/2. 212., 1261: F. IV/3. 42., 1264: F. VII/5. 342., 1277: F. V/2. 400., 1285: Kn. M. II. 204., 1297: F. VI/2. 70.

³ —a—u.—. Keve, kereszt, kalangya, kepe (M. G. T. Sz. 1896. 363—364. l.) és Erdélyi László: Pisky István tihanyi kapitány számadáskönyve. (M. G. T. Sz. 1905. 208. l.) A *kepe* szó vidékenként még ma is használatos kereszt, másutt meg több keresztből összerakott *kalangya* értelemben. A keresztbe (csumóba) vidékenként 9—10—13—14—17—18—26 kévét raknak. Természetesen a kévék nagysága is változó.

1 kepe = 2 kalangya = 4 kereszt

volt, a mely utóbbiban a kévék száma változó.¹ Más adatok szerint viszont a kepe, kalangya és kereszt azonos értelemben is használatosak voltak.²

Nem sokkal több eredményre vezet a hossz mértékek vizsgálata. A kisebb tárgyak mérésére használt arasz (*palmus*, *palma*) a szövet-, vászon- és földmérésre is használt rőf (*cubitus*, *ulna*, „*vulgo Reyf*“) és az öl (*ulna*, *amplexus*), a melyet néha jelzővel, mint királyi öl (*ulna*, *amplexus regalis*), erdei öl (*ulna silvatica*) említenek, a gyakoribb hossz mértékek.³ Földek mérésénél volt a kötél (*funis*, *funi-*

¹ M. G. T. Sz. 1896. 363—364. l.

² Ez következik abból, hogy a tihanyi számadások szerint a kepe, kalangya és kereszt egyaránt 2 kila szemet adtak. Erdélyi id. h. 205—208. l.

³ *Palmus*, *palma*: 1138: „mensura piscium 4 palmorum.“ Kn. M. I. 92. — 1230: „60 pisces ad longitudinem trium palmorum.“ H. o. VI. 26. — 1269: „de ligno Domini longitudinem unius palme et dimidie...“ F. IV/3. 491. l. V. ö. fentebb a 3 és 4 araszos köbölről mondottakat.

Cubitus: 1237. Veszprém: telekről: „14 cubitorum in latitudine, et 120 in longitudine.“ H. o. V. 17. — 1243. Esztergom: „longitudo curie est 70 cubitorum, qui vulgo appellatur Reyf, latitudo vero 41 cubitus.“ Kn. M. I. 354. — 1294. Pécs: „400 cubitos telarum.“ W. X. 164. — 1299. Esztergom: „cuius palatii et curie longitudo facit 36 mensuras cubiti, vulgariter Reyf dicti, latitudo vero 23.“ Kn. M. II. 458. l.

Ulna: 1258. Nagyszombat: „terra... in latit. 30 ulnas duabus minus, in longit. 35 ulnarum continet quantitatem.“ Kn. M. I. 453. l. — 1276. Eger: „terram 52 ulnarum in latitudine existentem.“ W. IX. 162. l. — 1278. Eger: földről: „in longit. 190 ulnarum.“ F. V/2. 482. l. — 1291. Erdélyi kápt.: „24 ulnis de panno Dorni.“ Zimm.—Werner. I. 179. l. — 1299: „12 ulnas dorneti.“ Zichy. I. 95. l. — 1326. Szepes: „83 ulnarum mensuratarum.“ Anjou. II. 240. l. — 1335. Esztergom: „domorum longitudo 17 ulnas et latit. tantundem continet, cum mensura seu ulnis pannorum, que in vulgari „ref“ dicitur.“ Anjou. III. 177. l.

Ulna regis: 1278. Pécs: „ad ulnam seu mensuram computacionemve domini regis.“ Zichy. I. 39. l.

Ulna de vico: 1255. Esztergom: „terram... cuius longitudo est 124 ulnarum, et latit. eius 92 ulnarum, cum ulna de vico, que vulgo Reyf vocitatur.“ Kn. M. I. 431. l.

Ulna silvatica: 1318. Várad: „54 ulnas cum mensura silvatica.“ F. VIII/2. 189. l.

culus) és *virga* használatos.¹ A *kötél* 10, 15, 24, 33 öles lehetett² s bizonyára vidékenként változott a hosszúsága. *Egy kötél föld* oly értelemben is használatos, mint még ma is vidékenként kis hold helyett „*egy láncz földet*” mondanak. Ez esetben területet jelent.³ Hasonló értelmű a *16 öles és 1 araszos virga*.⁴

E hosszsmértékek közül csupán a *királyi öl* (*amplexus, ulna vagy mensura regalis*) nagyságát határozhatjuk meg későbbi forrásokból, a mit alább a *hold* és *ekeföld* nagyságával kapcsolatban fogunk megtenni.

Amplexus: 1260: W. VII. 538. — 1281: W. IX. 325. 1.

Amplexus regius (regalis): 1270: Zichy. I. 26. — 1278: Kubinyi. I. 107. — 1289: Ph. X. 541. — 1333: F. VIII/7. 248. — 1336: Zalai okl. I. 321. — 1336: Zichy. I. 493. — 1337: Anjou. III. 380. 1.

¹ *Funis*: (1255. k.): H. o. VIII. 60. 1.

Funiculus: 1239: W. VII. 80. — 1253: „cum funiculis mensurando” (földosztásról). W. II. 243. — 1264: „terras... non funiculo mensuravunt.” F. VI/2. 388. — 1275: F. V/2. 306. — 1284: W. IX. 409. — 1294: W. XII. 521. 1.

Virga: (1295): F. VI/1. 374.

² 10 öles kötél (*funiculus*): 1239: „terram fimosam cum funiculo decem ulnarum numero nonaginta sex, ubi contineri dicuntur 140 iugera et silva.” W. VII. 80. 1.

15 öles kötél: 1284 (*Vasvári kápt.*): „particulam terre, videlicet 5 funiculos, cum funiculo 15 amplexuum, continentem...” W. IX. 409.

24 öles kötél: 1275 (*Vasvári kápt.*): „cuius terre quantitas, cum funiculo viginti quatuor amplexuum, ...” F. V/2. 306. 1.

33 öles kötél: [1255 k.] *Vasvári kápt.*: „cuius terre latitudo est ex parte Rabe mensurata tali fune, qui continet 33 amplexus, 18 funes et 20 amplexus, longitudo vero eius 53 funes continet.” H. o. VIII. 60. 1.

³ A források „*funiculus*”-át nagy óvatossággal kell kezelniünk, mert gyakran „*fűkötélet*”, vagyis a földközösségben földosztáskor nyert földek összességét jelenti s nem a földmérőkötélet. V. ö. Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Budapest, 1894. 27—32. l. — Csodálatos, hogy még ma — Tagányi beható fejtegetései után is — összetévesztik egyesek az ideális „*fűkötélet*” a mérőkötéllel. V. ö. Turchányi Tihamér: *Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt*. Budapest, 1909. 11. l.

⁴ 1295: „laneus autem tenet 12 virgas et quelibet virgarum habebit 16 ulnas et unum palmam.” F. VI/1. 374. 1.

Területmértékül a hold (jugerum) — Szlavóniában néha a dalmát eredetű ureten vagy vereten — és az ekeföld vagy ekealj (aratrum) volt használatos.¹ A rétet, kaszálót kaszaaljával mérték.²

Az egyes oklevelek területmérő adatainak megítélésénél nem szabad felednünk, hogy azok gyakran, sőt a legtöbb esetben nem pontosan megmért területről, hanem csak bizonyos számú holdra vagy ekeföldre *becsült* területekről szólnak. Már az afféle kifejezések is, mint „1, 2, 10 stb. ekeföldre elegendő föld”, „1, 2, 10 stb. eke művelésére elegendő föld”³ mutatják, hogy ily becsléssel

¹ *Jugera*: 1228: W. XI. 209. — 1230: Kn. M. I. 274. — 1235: H. o. V. 16. — 1237: F. IV/1. 76. 1238: W. VII. 64. — 1240: W. VII. 111. — 1245: H. okl. 12. — 1256: H. o. VII. 61. — 1257: W. VII. 477. — 1261: W. XI. 515. — 1279: H. o. IV. 58. — 1293: Kn. M. II. 348. — 1293: Melczer Okm. 5. 1. — 1295: W. V. 138. — 1300: H. o. VII. 287. — 1302: Anjou. I. 24. — 1307: Soproni okl. I. 66. — 1310: Anjou. I. 213. — 1311: Kn. M. II. 651. — 1316: Weber. 5. — 1318: H. o. I. 111. — 1324: Zalai okl. I. 174. 1.

Szepesi hold: 1326. *Szepesi kápt.*: „2 jugerum, secundum mensuram villarum predictarum.” (T. i. Lomnic stb.) F. VIII/5. 171. V. 6. még. 1279: „120 jugera mensure Scepusiensis.” F. IX/7. 720. 1.

Uretenus, veretenus: 1262: Smič. V. 229. — 1272: „32 dimensiones, que ulgo vereten dicuntur.” Smič. VI. 10. 1. — *Dalmáciában*: 1237: Smič. IV. 23., 1264: U. ott V. 313. 1.

Aratrum: 1199: „terram ad. V. aratra.” H. o. II. 1. — 1218: W. VI. 397. — 1259: „terram 1 aratri.” F. IV/2. 516. — 1263: „3 aratra.” Ph. II. 324. — 1275: „6 aratrorum.” W. XII. 164. — 1277: F. VII/5. 437. — 1283: Kn. M. II. 171. — 1300: H. okl. 174. — 1308: Kn. M. II. 591.

² *Fenetum*: 1245: „ad quadraginta falcatores.” F. IV/1. 44. — 1279: „... 10 falcastra sufficiencia.” W. IX. 256—257. — 1299: „ad 4 falcastra sufficiens.” W. XII. 652. — 1295: „fenile sufficiens per diem octo hominum falcature.” H. o. VIII. 346. 1.

³ „Ad [X]aratra sufficiens terra”: 1207: Ph. X. 502. — 1226: W. VI. 449. — 1227: H. o. I. 8. — 1230: W. VI. 491. — 1232: W. VI. 515. — 1240: F. IV/1. 201. — 1247: H. o. VII. 35. — 1250: W. II. 218. — 1263: H. o. VI. 118. — 1272: Kubinyi. I. 85. — 1277: F. VII/2. 58. — 1284: H. okl. 103. — 1291: Kn. M. II. 312. — 1296: Apponyi. I. 29. Zalai okl. I. 113. — 1303: Anjou. I. 65. — 1308: Kn. M. II. 586. — 1322: Zichy. I. 210. — „Ad usum (vagy usui, vagy ad culturam, culturae) [X]aratorum sufficiens, terra”: 1221: F. III/2. 226. (ott

állunk szemben. Más oklevelek világosan meg is mondják, hogy az ekeföldek vagy holdak számának megállapítása becslés útján, erre kiküldött megbízható emberek (boni homines) szemmértéke szerint történt.¹ Nagyot tévednének tehát, ha az oklevelek területmeghatározásaiban minden esetben négyzetölelig meghatározott területeket keresnének.

Az országban divó területmértékek, a vidékenként változó *holdak* és *ekéföldek* területének nagyságáról mindazonáltal némi képet alkothatunk magunknak forrásainkból. Okleveleink többféle holdat említenek.

1270-ben a Dunántúl — Baranya megyében 70 királyi öl hosszú és 7 királyi öl széles, tehát 490 □ királyi öl

tévesen: 1231). — 1248: Kn. M. I. 375. — 1255: F. IV/2. 364. — 1263: W. III. 70. — 1270: Kn. M. I. 584. — 1273: Smiđ. VI. 44. — 1277: Smiđ. VI. 194. — 1279: H. o. VII. 175. — 1281: H. o. VII. 176. — 1283: H. o. VI. 295. — 1290: H. okl. 121. — 1296: H. o. VII. 254. — 1303: Kn. M. II. 538. — *Culturac*: 1269: W. III. 199. — 1271: W. III. 267. — 1274: F. V/2. 221. — 1288: Kn. M. II. 244. — 1311: Kn. M. II. 640. — 1320: Zichy. I. 185.

¹ 1251: „cuius terre quantitas secundum sententiam eorumdem (t. i. bonorum) virorum conprovincialium continebat terram trium aratorum.“ W. VII. 334. l. — 1257: „viri inspectores, ad hoc destinati. sex aratorum esse dixerunt.“ Kn. M. I. 444. l. — 1264: „que terra computata est... ad 160 jugera.“ F. IV/3. 248. l. — 1267: „... usui 20 aratorum, sicut ex visu oculorum datur considerare, sufficientes.“ W. III. 173. l. — 1268: „terram sufficientem pro uno aratro, non mensuratum, sed uno aratro sufficientem.“ W. VIII. 223. l. — 1268: „sufficientem ad unum aratrum et dimidium, sicut per visum considerare potuimus.“ W. III. 184. — 1269: „... sufficientem culture 3 aratorum vel paulo plus.“ W. III. 199. l. — 1274: „terram circa longitudinem unius jugeris.“ W. IX. 61. l. — 1287: „sicut ex visu considerari potest, ad 100 jugera sufficientem.“ F. V/3. 374. l. — 1298: „3 aratra, prout visu considerari potest, sufficientes.“ Zichy. I. 90. l. — 1335: „terram regali cum mensura mensurare... nequivissent, ob hoc ipsi visuali consideratione — Deo pre oculis habito considerantes ipsam terram ad 5 aratra terrarum iuxta regni consuetudinem se extendere invenissent.“ Anjou. III. 185. l. — 1344: „regali mensura, si mensurari possit, vel visu considerando mensurare.“ Zichy. II. 140. l. — 1344: „quam cum ad considerationem visuum fere ad viginti sex jugera terrarum...“ Kubinyi. II. 140. l. — Hasonló értelemben: 1353: Zichy. II. 547. és 1364: H. okl. 275. l. — A becslés szerinti földmérésről szól Eckhart is: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im M.-A. Innsbruck, 1914. 158—159. l.

területű,¹ 1311-ben Győrött 9 öl széles és 8 öl széles holdakról szólnak.² Az utóbbiaknál azonban sem az öl minősége, sem a hold hossza nincs megadva. 1278-ban Váczott 80 királyi öl hosszú és 12 királyi öl széles, tehát 960 □ királyi öl területű holddal mérnek.³ Pozsonyban 1294- és 1311-ben 72 királyi öl hosszú és 12 öl széles, tehát 864 □ királyi öl területű holdról van említés téve, a mely az 1311-iki oklevél szerint az ország szokása szerint való hold volt.⁴

Ez a 864 □ öles hold volt az országos vagy királyi hold, a mely évszázadokon át Magyarország hivatalos területmértéke maradt.⁵ Minden bizonynyal ezt kell értenünk XIII. és XIV. századi forrásaink királyi holdja⁶ alatt is.

¹ 1270. Pécsváradí konv.: „habens quodquod iugerum terre septoaginta amplexus in longitudine, septem vero in latitudine, cum mensura regia, iuxta regni consuetudinem approbatam.” Zichy. I. 26. l.

² 1311. Győr: „unum iuger in latitudine sub mensura novem amplexuum” „...unum iuger cum mensura 8 amplexuum in latitudine.” Héderváry. I. 15—16. l.

³ 1278. Váci káptalan: „80 jugera, quodlibet iuger in longitudine octuaginta amplexus cum mensura regali, in latitudine vero duodecim amplexus mensurando...” Kubinyi. I. 107. l.

⁴ 1294. Pozsony: „quodlibet iuger habens in longitudine septuaginta duas mensuras regias, et in latitudine duodecim.” W. V. 102. l. — 1311. Pozsony: „quodlibet iuger in longitudine 72 mensuras, a planta usque ad verticem capitis manu erigendo, continens et in latitudine 12 cum dicta mensura, iuxta consuetudinem regni continens.” Kn. M. II. 652. l.

⁵ 1336. Pál országbíró: „... quodlibet iugerum in latitudine 12 [...] regales et in longitudine 72 haberet...” Zichy. I. 493. l. — 1476. Nyírkállai Tamás formuláris könyvében: „mensura regalis in longitudine unius iugeris 12 ulnas in se continet, ulna vero facit 5 brachia sive 5 cubitus silvarum, aut integram longitudinem unius hominis, levando manus sursum.” Kovachich M. G.: *Formulae Solennes Styli*. Pesthini, 1799. 268. l. — 1514: „unum iugerum terrae arabilis aut silvae, regalis mensurae, continet in sua longitudine 72, in latitudine vero 12 mensuras seu ulnas regales.” Werbőczy: *Tripartitum*. Pars. I. tit. 133. §. 47.

⁶ *Iuger, regali cum mensura vagy mesure regie (regalis)*: 1276: Békefi. Pilisi. I. 321. — 1293: H. o. V. 75. — 1307: F. VIII/1. 244—245. — 1308: Anjou. I. 168. — 1332: Anjou. II. 633. — 1340: Soproni okl. I. 157. — „Terram... regali mensura mensurare v. mensurando”: 1332: Bánffy. I. 68. — 1335: Anjou. III. 185. — 1341: Zichy. I. 610. és 622.

Adva van tehát forrásainkban háromféle hold, ú. m.

- a 960 □ királyi öles nagy hold,
 a 864 □ „ „ királyi hold és
 a 490 □ „ „ kis hold.

Mekkora volt ezek területe, az a *királyi öl* nagyságától függ. A királyi ölet az 1311-iki pozsonyi oklevél és 160 évvel később Nyirkállai Tamás formuláskönyve akkép határozza meg, hogy a „*kezét feje fölé nyujtó embernek*” hosszával egyenlő. Tamás még hozzáteszi, hogy 5 rőf vagy erdei öl hosszúságának felel meg.¹ Jól megtermett, 180 cm magas embert véve fel, kb. 250 cm-t kapnánk ilymódon, ha azonban az 5 rőfös hosszúságot vesszük, minimalisan is kb. 300 cm az eredmény, mert a *karhosszúságú* rőf nagysága helyenként 59—80 cm közt ingadozott. A meghatározások tehát eléggé labilisak. Azonban a *királyi mértékek*, az oklevelek amplexus regalis, ulna regalis, mensura regalis kifejezéseiből ítélve, bizonyára már e korban pontosan meg voltak határozva. Az 1311. és 1476. évi meghatározás csak azért történt ily primitív módon, mert tájékozást kívántak adni a királyi öl nagyságáról azoknak, a kik nem rendelkeztek hiteles királyi hossz-mértékkel. Bizonyítja ezt egy Nyirkállai Tamás művénél száz évvel öregebb oklevél, a mely szerint *Székesfehérvárott őrizték a hiteles királyi földmértéket, a melyet a hagyomány Szent István mértékének tartott.*² Ez az 1372-ben Szent István mértékének tartott ősi mérték minden bizonynyal azonos volt a XIII—XIV. századi „királyi mértékkel” és a másfélszázad mulva Werbőczy Hármaskönyvében leírt „királyi mértékkel”. Werbőczy I. 133. cz. 47. §-ában a „királyi öl vagy mérték” $\frac{1}{16}$ részének ábrája is meg van adva a pontos mérték megállapíthatása végett. E rajz szerint a *királyi öl* pon-

¹ L. az előző lapon a jegyzeteket.

² 1372. *A veszprémi képt.* földmérésről szólva, írja: „ut si mensuram ambiguitatis propulsivam et certam . . . habere voluerit, ex tunc hominem . . . in Albam Regalem pro aportanda mensura per Sctum Stephanum regem devolictam et constitutam deberet destinare.” Ph. VIII. 389. l. Idézi a meghatározott kir. mérték létezését bizonyítandó: Eckhart, Franz: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im M.-A. Innsbruck, 1914. 158. l.

tosan 3'056 méter volt,¹ a mely mértéket a XIII—XIV. századi királyi öl hosszúl kell tekintenünk. A 3'056 m-es öllel

$$1 \square \text{ királyi öl} = 9\cdot339136 \text{ m}^2.$$

A XIII. századi források holdjainak területe pedig a következő volt:

$$1 \text{ nagy hold} = 960 \square \text{ kir. öl} = 8965\cdot57056 \text{ m}^2$$

$$1 \text{ kir. hold} = 864 \square \text{ „ „} = 8069\cdot013504 \text{ m}^2$$

$$1 \text{ kis hold} = 490 \square \text{ „ „} = 4576\cdot17664 \text{ m}^2$$

A ma nálunk használatos földmértékek nagysága:

$$1 \text{ bécsi öl} = 1\cdot896484 \text{ m}; 1 \square \text{ öl} = 3\cdot5966515 \text{ m}^2$$

$$1 \text{ kataszteri hold} = 1600 \square \text{ öl} = 5754\cdot6424996 \text{ m}^2$$

$$1 \text{ magyar hold} = 1200 \square \text{ „} = 4315\cdot9818747 \text{ m}^2$$

Az *ekelőld* vagy *ekealja* (aratrum) nagyságát illetőleg² szintén eltérő források állnak rendelkezésünkre. A XIII. században *rendszerint 120 holdat számítottak 1 ekelőldre,*³

¹ Rejtő Sándor műegyetemi tanár mérése. A szöveg így szól: „Ista mensura sedecies sumpta facit unam mensuram sive unam regalem“. Csiky Kálmán kiadásában (Budapest, 1894.) 276—277. l.

² Acsády Ignác (Mértékek és súlyok. Magyar Közgazdasági Lexikon. II. 641. l. és A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908. 23. l.) szerint *ekelőld* alatt annyi föld értendő, a mennyit egy négyökrös ekével *egy nap* alatt fel lehet szántani!! Tévedésének súlyos voltára már Erdélyi László (Egyházi földesúr és szolgálói középkorban. Budapest, 1907.) rámutatott s így azzal e helyütt részletesebben foglalkoznom felesleges. *Ekealj* vagy *ekelőld* alatt kezdetben bizonyára annyi földet értettek, a mennyinek megművelésére egy 4 ökrös faekével dolgozó szolgáló-család évi munkája elegendő volt. Később 2—4, sőt néha 6 család is lakott egy ekelőldön, tehát a szó nagyobb terület jelzésére ment át.

³ 120 holdas ekelőld: 1230: a somogyi civilisek, udvarnokok és precók földjéből ad a király a pannonhalmi apátságnak, „terram ad duo aratra hoc modo, quod de singulis generibus hominum supra scriptorum (értsd: civilibus, udvornicis et preconibus) iussimus dare octoginta jugera terrarum“. Vagyis 2 ekelőld = 3 × 80 hold! W. I. 269. l. — 1264. Zólyom: „statuimus terram ad unum aratrum sufficientem, eximendo a tribus villis, videlicet a villanis de Nedozer . . . 40 jugera terrarum, . . . de Hai etiam 40 jugera, . . . de Divék similiter 40 jugera“. Vagyis 1 ekelőld = 3 × 40 hold! F. IV/3. 255. l. — 1279. Szepesi kápt.: „quilibet ipsorum 120 jugera agrorum fertilium mensure

a mi a 960 □ öles nagy, a 864 □ öles királyi holddal és a 490 □ öles kis holddal számítva, következő eredményeket adja:

120 nagy hold = 107·5868 ha = kb. 187 kat. hold (107·61 ha)
 120 királyi „ = 96·8281 „ = „ 168¹/₂ „ (96·97 ha)
 120 kis „ = 54·9141 „ = „ 95¹/₂ „ (54·95 ha)

1230-ban Hont megyében 110 holdat számítanak 1 ekeföldre,¹ a mi a következő eredményekre vezet:

110 nagy hold = 98·6212 ha = kb. 171¹/₂ kat. hold (98·70 ha)
 110 királyi „ = 88·7591 „ = „ 154 „ (88·62 ha)
 110 kis „ = 50·3379 „ = „ 87¹/₂ „ (50·36 ha)

Később, a XIV—XV. században, országos terület-mérték volt a 150 királyi holdas királyi ekeföld.² Ez

Scepusiensis pro suo aratro libere debent possidere . . . F. V/2. 600. l. — 1296. Tihanyi konv.: „centum et viginti jugera terre ad usum unius aratri sufficientia“. F. IX/7. 720. l. Villányi Szaniszló (Győrmege és város anyagi műveltségtörténete. 111. l.) ez oklevelet a 130 holdas ekeföldre idézi s hűségesen követi ebben Erdélyi László, a ki egyébként a Ph. Rendtörténet I. 205. lapján a Villányi művébe csúszott sajtóhibával idézi oklevelünket (F. IX/7. 270. l.-ot írva 720 helyett!), Fejérnél az idézett helyen tényleg „centum et triginta jugera“ áll, de ez nyilván sajtóhiba, mert az oklevél még négyszer szól a földterület nagyságáról s mindenütt „ipsa centum et viginti jugera“-ról beszél; azonkívül pontosan részletezi a birtok fekvését s az egyes területrészek holdakban megjelölt nagyságának összege is 120 holdat tesz ki, sőt Fejér regesztája is 120-at említ az oklevél élén. Forrásaink tehát épp úgy nem tudnak 130 holdas, mint az Erdélyi-nél (id. h. 205. l.) kérdőjellel idézett 140 holdas ekeföldről sem.

¹ 110 holdas ekeföld: 1233 (Szebelléb, Hont m.): „cuilibet aratro debent centum et decem jugera assignari, cum eadem mensura, qua proxima villa, scil. Lengen solet suos agros mensurare.“ Kn. M. I. 298. l.

² 1336: „quodl. jugerum in latit. 12 [...] regales et in longitudine 72 haberet et terra unius aratri in predictis generibus terrarum iuxta premissum modum regni centum et quinquaginta jugera in se contineret.“ Zichy. I. 493. l. — 1349. Szepesi kápt.: „terram unius medii aratri, videlicet 75 jugera terrarum, quorum quodlibet jugerum in longitudinem 72 et latitudinem 12 mensuras contineret.“ F. IX/1. 701. l. — 1476. Nyirkállai Tamásnál: „ad unum aratum, videlicet C et L jugera regalis mensurae.“ (Kovachich id. h. 268. l.) — 1514: „unum aratrum continet in se centum et quinquaginta jugera terrarum regalis mensurae.“ Werbóczy I. 133. §. 47.

a mérték — mint egy 1224. évi oklevélből kitűnik — már a XIII. században sem volt ismeretlen¹ és valószínűleg ezt kell értenünk mindenütt a források *királyi mértékű vagy országos ekeföldje alatt*.²

$$1 \text{ királyi ekeföld} = 150 \text{ királyi hold} = 121\cdot0352 \text{ ha} \\ = \text{kb. } 2\cdot10\frac{1}{3} \text{ kataszt. hold (121\cdot039 ha)}.$$

Ezek a számításaink mind a 3·056 m-es hiteles királyi öllel történtek, pedig tudjuk, hogy e mellett *más hossz- és területmértékek*³ is voltak használatban. Magát a királyi ölet is gyakran nem a törvényes mértékkel, hanem az oklevelekben említett módon „*egy kinyújtott kezű ember*” magasságával azonos, tehát kb. 250 cm-es mértékkel mérték.

2·5 méteres ölet véve fel: 1 □ királyi öl = 6·25 m².

A 864 □ öles királyi hold ilymódon mérve 5400 m², a 490 □ öles kis hold pedig 3062·5 m² volt. Az ekeföld 150, 120 és 110 holdas ekével:

150 királyi hold	= 81	ha = kb. 141 kat. hold (81·14 ha)
120 „ „	= 64·8	„ = „ 112 ¹ / ₂ „ „ (64·73 „)
110 „ „	= 59·4	„ = „ 103 „ „ (59·27 „)
120 kis hold	= 36·75	„ = „ 64 „ „ (36·82 „)
110 „ „	= 33·68	„ = „ 58 ¹ / ₃ „ „ (33·66 „)

¹ 1224. (Benedek győri prépost): „...predium Chuzar, ubi continentur tercenta jugera terre, ad duo aratra sufficientia”. Legjobb kiadása — mint Szentpétery Imre figyelmeztetett — Rómer Flóris-tól (Tudománytár. IX. 1841. 261. l.).

² „Aratrum mensure regalis” vagy „cum mensura regali” (regia): 1227: H. o. VII. 13.; [1268—1270 k.]: Kn. M. I. 613.; 1292: F. VII. 4. 223.; 1294: H. o. VIII. 342.; 1296: H. o. VII. 253., H. o. VII. 263.; 1298: W. V. 200.; 1299: H. o. VIII. 392.; 1306: F. VIII/1. 206.; 1310: Zichy. I. 127.; 1331: F. VIII/3. 580.; 1263: „aratrum... secundum mensuram regni consuetam.” H. o. VI. 119.; 1274: „iuxta mensuram regni approbatam.” W. IX. 96.; 1278: „ad... mensuram... domini regis et regni, ad 4 aratra sufficientem.” Zichy. I. 39.; 1279: „iuxta regni consuetudinem approbatam...” W. XII. 275.; 1294: „secundum regni consuetudinem.” H. o. VIII. 343.; 1308: „iuxta consuetudinem regni.” Kn. M. II. 589. l.

³ V. ö. a fenti forrásadatokat. „Ulna silvatica”, „mensura Scepusiensis”, Esztergomban „ulna de vico”, stb.

Látjuk tehát, hogy hold és ekeföld alatt a XIII. században vidékenként nagyon különböző nagyságú területmértéket értek. Csak a királyi öl kétféle — törvényes és szokásos — méretét véve alapul, *a hold nagysága 30·625 és 89·655 ár, az ekeföldé 58·5 és 210·33 kataszteri hold közt ingadozhat.*¹ Más források szerint meg éppen csak becsléssel, szemmértékkel állapították meg a terület nagyságát.

A legtöbb oklevél a területeírásoknál egyszerűen ekeföldet vagy holdat említ, közelebbi meghatározás nélkül, hiszen a kor felfogása szerint mindenkinek tudnia kellett, hogy az ekeföld és hold alatt mindenkor az illető helyen

¹ Erdélyi László (Pannonh. Rendtörténet I. 205. l.) felteszi, hogy a pannonhalmi apátság birtokainak 1240 tájáról való összeírásában „egy ekealj 120 hold, egy hold 864 □ öl volt, az öl pedig megegyezik a bécsi öllel”. E feltevés *léves*, mert a 864 öles hold a királyi hold volt és mindig, minden forrásban 864 □ *királyi öllel* (72 öl hosszú és 12 öl széles) azonos. Ezenfelül semmi okunk sincs feltenni, mintha hazánkban a XIII. század közepén már a bécsi ölet használták volna mérésekre. De nem is hihetjük ezt el Erdélyinek. A bécsi öl használata a XVI. század előtt ki nem mutatható. Végleg meghonosodott a bécsi öl a XVII—XVIII. században, előbb legfeljebb a nyugati határszéleken volt használatos. Erdélyi onnét indul ki, hogy Albős összeírása Nyalka község határát a szomszédok becslése szerint 30 ekeföldre teszi, már pedig a mai határ 2485 kataszteri hold, a XIII. századi — Erdélyinek a pannonhalmi birtokkönyvön alapuló becslése szerint — kb. 1900 kat. hold volt. A nélkül, hogy számításomnak csálhatatlanságot óhajtanék tulajdonítani, megkísérlem a pannonhalmi birtokkönyv és Albős adatait a fent ismertetett mértékek alapján megoldani. *Felteszem*, hogy Pannonhalmán a pécsváradiconvent 1270-iki okl.-ben (Zichy. I. 26. l.) említett 490 □ királyi öles kis holddal és az általában szokásos 120 holdas ekefölddel mérték és hogy a királyi ölet — az országos hiteles mérték nem lévén kéznél — a még 1311-és 1476-ban is szokásos módon, a kinyújtott kezű ember magasságával vagyis kb. 2·5 méterrel vették azonosnak. Nyalka határa e szerint — Albős adata nyomán 30 ekeföld lévén — $(2\cdot5^2 = 6\cdot25; 6\cdot25 \times 490 = 3062\cdot5 \text{ m}^2; 3062\cdot5 \times 120 = 367500; 367500 \times 30 = 11,025.000 \text{ m}^2 =) 1102\cdot5 \text{ ha}$, vagyis 1916 kataszteri hold volt. Már pedig Erdélyi saját megállapítása szerint Nyalka XIII. századi határa „körülbelül 1900 kat. hold” volt (id. h. 205. l.). Látjuk tehát, hogy Albős összeírásának adatai XIII. századi ismert magyarázattal is megmagyarázhatók, a nélkül, hogy súlyos anachronizmussal élve, a XVII—XIX. században használatos *bécsi ölet* átültetnők a XIII. századba.

akkor divatozó területmértéket értik. *Kitűnik ebből, hogy minden kísérlet, a melylyel a XIII. századi források területmértéket adó adatait egységes jelenkori mértékre akarnók reducálni, alapjában téves volna.*

Meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy a XIII. században közönségesen 120 holdat számítottak egy ekeföldre és 150 királyi holdat egy királyi ekeföldre. A 110 holdas ekét egyetlen egy forrásunk említi, 130 és 140 holdas ekeföldről pedig okleveleink egyáltalában nem tudnak.

A hold területe helyenként változó volt. Forrásainkból 490, 864 és 960 □ királyi öles holdak használatát tudjuk igazolni, de minden bizonynyal más mértékkel mért holdak is voltak használatban.¹

A forrásokban földbirtokkal kapcsolatban használatos *mansio*,² *teluc*,³ német vidékeken *Lehen*, *laneus*, (*lehyn*, *lehun*)⁴ nem jelentenek területmértéket. A *mansio* (mansus) eredeti értelme ház volt s birtokadományokban, összeírások-

¹ A területmértékek sokfélesége nem valami speciális korszerű jelenség volt. 500 évvel később Mária Terézia úrbéri rendelete a hold vagy láncc területét 1100, 1200, 1300 □ ölben állapítja meg, kiemelve, hogy Temes-, Krassó- és Torontálban 1600, Szerém- és Verőcében a szántóföld mérésére 2000, a kaszálóéra 1000, Pozsegában 1296 □ bécsi öles holdak vannak használatban. Az 1600 □ öles törvényes kataszteri hold mellett ma is előszeretettel számítanak vidékenként 1200 □ öles magyar holdban, 1100, 1000, sőt 800 □ öles kis holdban vagy lánccban.

² 1229. II. *András*: „27 mansiones exceptis parvulis et juvenibus, terram ad 4 aratra, fenetum 20 iugerum, vineas 60 cultas et incultas 40, silvam quasi 65 iugerum.“ F. V/1. 305. — (1216—1240 k.): „... cum 3 aratris... et servis ac ministris quibusdam super 80 mansionibus, cui quelibet 20 jugera sufficiunt.“ W. VI. 22. (az évszámot I. Karácsonyi Hamis okl. 90. 1.) — 1278. *Győr*: „terra, prout visu decernere potuerunt, est sufficiens ad 32 mansus, ad quamlibet mansum 20 iugeribus terre arabilibus pertinentibus.“ W. IX. 213. — 1279: „terram ad usum unius aratri suffic., super qua 3 mansiones populorum condicionalum, datores videlicet serici resident.“ Kn. M. II. 116.

³ 1236. *Veszprém*: „40 jugera terre, quod vulgo dicitur *teluc*.“ W. VII. 22. — 1224. (*Győr m.*): „70 iugera terrarum, quod vulgo *teluc* dicitur.“ W. I. 197. — 1243. *Fehérvár*: „totam terram suam... , que wigariter *teluc* vocatur.“ W. VII. 143.

⁴ I. *Dunántúl*. 1261. *Győr*: „8½ mansiones vulgo *lehynik*.“ Kubinyi I. 40. — 1292. *Vasvár*: „3 mansos suos, quod vulgo *Lehun*

ban a XI—XII. században *háznép*, (szolga- vagy jobbágy-) *család* (familia) értelemben használatos. Később az elnevezés a *házhely* (*curia, porta*), majd a *szolga- vagy jobbágytelek*, vagyis a földközösség idején a falu közös földjéből egy-egy családot megillető szántóföldek, ház s más javak együttes megjelölésére használatos, épp úgy, mint a magyar *telek*, vagy a német *Lehen*.¹ Ily értelemben véve bizonyos földterület is magában foglal a *mansio*, de annak terjedelme a helyi viszonyoknak megfelelően változott. A falu birtokának kiterjedéséhez képest — okleveleink szerint — 2—3—4, sőt több háznép élt egy ekeföldből. Teljesen téves tehát az a régebbi íróink műveiben közkeletű felfogás, mely a *mansio*-t területmértékként fogja fel.²

c) PÉNZÉRTÉK- ÉS ÁRTÁBLÁZATOK.

Ezüst : arany = 1 : 10.

1 gramm arany = 3·28 korona.

1 márka 1280-ig = 1 magyar márka = 233·3533 g.

1 márka 1281-től = 1 budai márka = 245·53779 g.

A hol a forrásban egyszerűen márka vagy márka ezüst van, közönséges ezüstöt vettem fel.

dicitur, habitatores continentes." H. o. VI. 387. — 1292. (Németi hospesek): „ad singulos laneos seu lyhynios, 60 iugera terrar. arabilium... dedimus et assignavimus." Kn. M. II. 314. — 1311. Pozsony: „lanei sui, quod vulgo Leyhin nuncupatur." Kn. M. II. 648. — 1331. Vasvár: „10 lyhynios" . . . „6 lyhynios." Soproni okl. I. 122. — 1339. Győr: „6 laneos sive lyhynos." F. VIII/6. 169. — II. Szepesség. 1279: „de quolibet laneo agrorum fertilium, debitam longitudinem, latitudinemque continentium." F. V/2. 599. — 1295: „Laneus autem tenet 12 virgas et quelibet virgarum habebit 16 ulnas et unum palmam." F. VI/1. 374. — 1329: „60 curias, laan vocatas vulgariter." F. VIII/6. 112.

¹ Helyes értelmezésükre nézve v. ö. Erdélyi László műveit (Pannonh. Rendtört. I. kötet. és Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. Budapest, 1907.), továbbá Hóman Bálint: Pótlék a magyarországi latin-ság szótárához. Századok. 1913. 70. l.

² Turchányi Tihamér (Magyarországi monostorok gazdasági viszonyai a tatárjárás előtt. Budapest, 1909. 7—12. l.) a *mansio*-ról még ma is, mint *területmérték*-ről beszél s így természetesen sok arra vonatkozó adatot tart érthetetlenek.

I. A MAGYAR ÉS MAGYARORSZÁGON FORGÓ
KÜLFÖLDI PÉNZEK ARANYÉRTÉKE.

Kor és pénznem	Szinezüst- tartalom	Arany- érték	Arany- korona ¹
	grammban		
1. Ezüstpénsek.			
<i>XI. század.</i>			
Szent István obolusa	0·720 =	¹ / ₆₀ byzánczi	0·24
„Herczegi“ obolusok (Péter, Aba, I. András C. N. H. 12., Béla hg., Géza hg., Salamon C. N. H. 19., I. László C. N. H. 27., 31., 26., 34., 37.)	0·644 =	„	0·24
Könnyebb obolusok (I. András C. N. H. 11., Salamon C. N. H. 22., 21., I. Géza király I. László C. N. H. 25.)	0·564 =	„	0·24
I. Béla király és Salamon (C. N. H. 20.)	0·483 =	¹ / ₆₀ byzánczi	0·18
Salamon (C. N. H. 22A.)	0·390 =	„	0·18
Salamon (C. N. H. 22B.)	0·360 =	„	0·18
I. Szt. László denárai (C. N. H. 36., 28., 32., 33.)	0·781 =	¹ / ₆₀ byzánczi	0·36
<i>XII. század.</i>			
1. csoport: Kálmán (I. csop.), II. István (C. N. H. 51.)	0·470	0·0470	0·15
2. csoport: Kálmán (II. csop.), II. István (C. N. H. 53.)	0·399	0·0399	0·13
3. csoport: II. István (C. N. H. 39., 78., 71., 75.)	0·3079	0·0308	0·10
4. csoport: II. István (C. N. H. 76., 65.), II. Béla (C. N. H. 59.)	0·256	0·0256	0·08
5. csoport: II. Béla (C. N. H. 61.)	0·137	0·0137	0·04 ¹ / ₂
6. csoport: II. Béla (C. N. H. 81., 79., 74.)	0·1728	0·0173	0·05 ¹ / ₂
7. csoport: II. Béla (C. N. H. 83., 56., 69.), II. Géza (C. N. H. 67.)	0·086	0·0086	0·03

¹ Mindig egész vagy féfillérekre kikerékítve.

Kor és pénznem	Színezüst-tartalom	Arany-érték	Arany-korona
	grammban		
8. csoport: II. Béla (C. N. H. 88., 90.), II. Géza (C. N. H. 63.)	0·096	0·0096	0·03
9. csoport: II. Géza (C. N. H. 269.)	0·0327	0·0033	0·01
10. csoport: II. Géza (C. N. H. 92., 94.)	0·114	0·0114	0·04
11. csoport: II. Géza (többi), III. István, III. Béla (C. N. H. 111., 127.), Imre (C. N. H. 113.)	0·144	0·0144	0·05
12a. csoport: II. László (C. N. H. 94—97.)	0·051	0·0051	0·01 ^{1/2}
12b. csoport: IV. István (C. N. H. 104., 109.)	0·1728	0·0173	0·05 ^{1/2}
13. csoport: III. Béla (C. N. H. 162., 163., 167., 112B., 117.)	0·114	0·0114	0·04
14. csoport: III. Béla (C. N. H. 279., 271., 280., 281A., 278.)	0·162	0·0162	0·05
15. csoport: III. Béla (C. N. H. 275., 272., 263., 110., 135., 105.)	0·208	0·0208	0·07
16. csoport: III. Béla (C. N. H. 143., 108.)	0·259	0·0259	0·08 ^{1/2}
17. csoport: III. Béla (C. N. H. 17.)	0·4058	0·0406	0·13
18. csoport: III. Béla (C. N. H. 106.)	0·456	0·0456	0·15
<i>XIII. század.</i>			
II. András (C. N. H. 116.)	0·144	0·0144	0·05
„ (C. N. H. 171.)	0·500	0·0500	0·16
„ (C. N. H. 173., 183.)	0·444	0·0444	0·14 ^{1/2}
„ I. csoport többi érme	0·4167	0·0417	0·13 ^{1/2}
„ II. csoport	0·460	0·0460	0·15
„ III. csoport	0·673	0·0673	0·22
„ IV. csoport	0·583	0·0583	0·19
Friesachi nehéz denár	[1·122	0·1122	0·37]
„ könnyebb denár	0·916	0·0916	0·30

Kor és pénznem	Szinezüst-	Arany-	Arany-
	tartalom	érték	
	grammban		
IV. Béla I. csoport	0·6437	0·0644	0·21
„ II. csoport	0·477	0·0477	0·16
V. István	0·424	0·0424	0·14
IV. László, III. András I. csoport	0·409	0·0409	0·13
III. András II. csoport	0·345	0·0345	0·11
Venczel és Ottó	0·3507	0·0351	0·11 ¹ / ₂
Báni denár (1255—1272-ig)	0·9115	0·0911	0·30
„ „ (1272—1310-ig)	0·7292	0·0729	0·24
Bécsi (széles) denár (1260—1338)	0·5358	0·0536	0·17 ¹ / ₂
Magyar veretű kis bécsi denár (1272-től)	0·3637	0·0364	0·12
<i>XIV. század eleje.</i>			
Cseh garas (1301—1330)	3·5957	0·3596	1·18
2. Aranypénsek.			
<i>XI—XII. század.</i>			
Byzánczi arany (pensa auri)	—	4·4	14·43
<i>XIII—XIV. század.</i>			
Firenzei aranyforint (1280-tól)	—	3·5313	11·58
3. Számitási pensa			
<i>(= 40 denár).</i>			
1 pensa XII. századi (11. csoport: 1148—1180) kis denár	5·760	0·576	1·89
1 pensa XIII. sz.-i friesachi denár	36·64	3·664	12·02
1 pensa IV. Béla (I. cs.) denár	25·75	2·575	8·44
1 pensa IV. Béla (II. cs.) denár	19·08	1·908	6·26
1 pensa V. István denár	16·97	1·697	5·57
1 pensa IV. László, III. András (I. csoport) denár	16·36	1·636	5·37
1 pensa III. András (II. csoport) denár	13·81	1·381	4·53
1 pensa Venczel, Ottó denár	14·03	1·403	4·60
1 pensa kis bécsi denár	14·56	1·456	4·78
1 pensa széles bécsi denár	21·44	2·144	7·03
1 pensa báni denár 1272-ig	36·46	3·646	11·96
1 pensa új báni denár 1272-től	29·16	2·916	9·56

II. A SZÁMITÁSI MÁRKÁK ARANYÉRTÉKE.

Számítási márka	Színerezüst-tartalom	Aranyérték	Aranykorona
	grammban		
[5 pensás friesachi denármárka	188·200	18·32	60·09]
8 pensás denármárka (IV. Béla)	152·740	15·274	50·10
5 pensás régi báni márka (IV. Béla, V. István) . . .	182·300	18·23	59·79
10 pensás (széles) bécsi márka	214·320	21·432	70·30
10 pensás (kis) bécsi márka (1272 óta)	145·503	14·55	47·72
5 pensás új báni márka (IV. Lászlótól I. Károlyig) .	145·840	14·584	47·83
6 pensás baranyai báni márka	175·008	17·50	57·40
56 cseh garasos budai márka	201·359	20·136	66·04
64 cseh garasos budai finom m.	230·124	23·012	75·48
48 cseh garasos szepesi márka	172·593	17·259	56·61
62 cseh garasos nagyszombati márka	222·933	22·293	73·12
50 cseh garasos váradi márka	179·785	17·978	58·97

III. A „MÁRKA EZÜST” ARANYÉRTÉKE.

Súlymárka	Színerezüst-tartalom	Aranyérték	Aranykorona
	grammban		
1 magyar márka finom ezüst .	210·018	21·002	68·88
1 magyar márka közöns. ezüst	186·683	18·668	61·23
1 szepesi márka finom ezüst .	189·414	18·941	62·13
1 szepesi márka közöns. ezüst	168·368	16·368	55·22
1 erdélyi márka finom ezüst .	186·091	18·609	61·04
1 erdélyi márka közöns. ezüst	165·414	16·541	54·26
1 budai márka finom ezüst .	220·984	22·098	72·48
1 budai márka közönséges ezüst	196·430	19·643	64·43
1 magyar fertó finom ezüst .	52·504	5·250	17·22
1 magyar fertó közönséges ezüst	46·670	4·667	15·31
1 budai fertó finom ezüst . .	55·246	5·524	18·12
1 budai fertó közönséges ezüst	49·107	4·910	16·11
1 szepesi fertó finom ezüst . .	47·353	4·735	15·53
1 szepesi fertó közönséges ezüst	42·092	4·209	13·81
1 erdélyi fertó finom ezüst . .	46·522	4·652	15·34
1 erdélyi fertó közönséges ezüst	41·353	4·135	13·56

IV. FÖLDÁRAK.

Év	Hely (megye) ¹	Forráshely	Hány eke?	Ár	1 eke-föld ára
				márkában	
<i>1. A földterület ekeföldben, az ár márkában, márká ezüstben v. márká közönséges ezüstben.</i>					
1183	Kéménd (Esztergom)	Kn. M. I. 128	1	2	2
1207	Vámos (Veszprém)	Ph. X. 502	2 ^{1/2}	7	2·8
1214	Sztára, Udvari (Pozsony)	Ph. I. 629	2	10	5
1218	Örs (Komárom)	W. VI. 397	3	3	1
1221	Kázmér (Sopron)	F. III/2. 226 ³	10	20	2
1223	Hetény (Komárom)	Kn. M. I. 241	2	3	1·5
1227	Vicza (Sopron)	H. o. I. 8	2	10	5
1230	Sásony (Moson)	W. VI. 491	5	8 ^{1/2}	1·7
	Esztergom (Esztergom)	Kn. M. I. 273	1	6	6
1232	Tolmács (Nógrád)	W. VI. 515	1 ^{1/2}	4	2·66
1237	Mihályi, Kázmér (Sopron)	H. o. III. 3	8	40	5
1239	Csenger (Szatmár)	W. XI. 309	2	4	2
1240	Kázmér (Sopron)	F. IV/1. 201	4	20	5
1244	Muraköz	Smi ⁴ . IV. 261	5	12	2·4
1245	Karva (Esztergom)	W. VII. 200	2	2 ^{3/4}	1·375
1247	Megyeréd (Nyitra)	H. o. VII. 35	2 ^{1/2}	9	3·6
1248	Vocsárd (Nyitra)	Kn. M. I. 375	3	2 ^{1/2}	0·833
1250	Ludány (Nógrád)	W. II. 218	8	20	2·5
	Hatvan (Nógrád) ³	Kn. M. I. 384	40	10	0·25
1251	Rakalya (Zala)	W. VII. 334	3	10	3·33
	Luczin (Nógrád)	Kn. M. I. 390	2	2 ^{1/2}	1·25
1254	Szodó (Bars)	F. IV/2. 285	6	20	3·33
1255	Muzsla (Heves)	Kn. M. I. 429	4	6	1·5
	Garam-Sáró (Bars)	H. o. VIII. 61	4 ⁴	12	3
	Garam-Sáró (Bars)	W. VII. 401	6	14	2·33
1255	Tótriska (Nógrád)	Kn. M. I. 430	5 ^{1/2}	7 ^{1/2}	1·363
	Füss (Bars)	F. IV/2. 363	1	2	2

¹ A helynevek meghatározásánál főképp Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza. I—III., V. Budapest, 1890—1912. és Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I—IV. Pest, 1851. cz. műveket használtam fel.

² Tévesen 1231. évszámmal. V. ö. Karácsonyi: Hamis okl. 50. l.

³ Az esztergomi érsek vette.

⁴ 2 eke szántó, 2 eke cserjés.

Év	Hely (megye)	Forráshely	Hány eke?	Ár	1 eke- föld ára
				márkában	
1255	Füss (Bars)	F. IV/2. 364	2	5	2·5
1256	Tengerd (Fejér)	H. o. VII. 51	2	6	3
	Kuraly (Esztergom)	Kn. M. I. 441	3	8	2·66
1257	Szodó (Bars)	Kn. M. I. 444	6	20	3·33
1259	Kogol (Nyitra)	F. IV/2. 516	1	5	5
1260	Mártond (Hont)	W. VII. 542	12	29	2·40
1263	?Yztevec (Esztergom)	F. IV/3. 177	3	2 ^{1/2}	0·833
	?Kisdeuch (Nyitra)	Ph. II. 324	3	12	4
	Szentlélekmonostora (Valkó)	H. o. VI. 118	3	10	3·33
	Kisdencs (Somogy)	W. III. 70	3	12	4
1270	Ság (Győr)	Kn. M. I. 584	{ 1 2	{ 3 6	{ 3 3
1271	Kér (Nyitra)	Kn. M. I. 589	4	10	2·5
1272	Ochna (Kőrös)	Kubinyi I. 85	4	32	8
1275	Dobra (Valkó)	W. XII. 164	6	15	2·5
1277	Ürmény (Nyitra)	F. VII/5. 437	2	6	3
	Kér (Veszprém)	F. VII/2. 58	6	18	3
1278	Ján (Zala)	Zal. okl. I. 89	8	40	5
1279	Miske (Heves)	W. IX. 259	1	2	2
	Csermend (Nyitra)	H. o. VII. 175	3	9	3
1283	Újfalu (Turócz)	H. o. VI. 295	2	20	10
	Berencs (Nyitra)	Kn. M. II. 171	3	10	3·33
1284	Noszvaj (Borsod)	H. okl. 103	1	7	7
1290	Berencs (Nyitra)	H. okl. 121	1	3	3
1293	Mojs mellett (Trencsén)	W. X. 131	1	9 ^{3/4}	9·75
1294	Kuraly (Esztergom)	H. o. VIII. 343	3	7	2·33
1296	Bille (Zala)	Zal. okl. I. 113	1	4	4
	Liczko (Zala)	H. o. VII. 254	7	15	2·14
1298	Bezede (Baranya)	Zichy I. 90	3	8	2·66
1300k.	Szelepcsény (Bars)	Kn. M. II. 473	20	20	1
1300	Baksa (Vas)	H. okl. 174	1	3	3
1303	Csuny (Moson)	Anjou I. 65	1	11	11
	Kuraly (Esztergom)	Kn. M. II. 538	2	3 ^{1/2}	1·75
1304	Gércze (Vas)	H. okl. 174	1	3	3
1308	Kuraly (Esztergom)	Kn. M. II. 591	4	6	1·5
	Gyegy (Esztergom)	Kn. M. II. 589	4	6	1·5
	Szelepcsény (Bars)	Kn. M. II. 586	1	8	8
1310	Lajmér (Baranya)	Zichy I. 127	4	11	2·75
1311	Szelepcsény (Bars)	Kn. M. II. 640	1	8	8

Év	Hely (megye)	Forráshely	Hány eke?	Ár	1 eke-föld ára
				márkában	
1320	Hodos (Tolna) . . .	Zichy I. 155	1	6	6
1322	Herencsény (Nógrád) . .	Kubinyi II. 77	2	7	3·5
	Lajmér (Baranya) . . .	Zichy I. 210	2	20	10
1325	Ján (Zala)	F.VIII/7.167	8	40	5
<i>2. A földterület ekeföldben, az ár márka finom (decima combustiós) ezüstben.</i>					
1257	Muzsla (Heves)	Kn. M. I. 445	18	36	2
1264	Öis (Komárom)	Kn. M. I. 519	} 16	30	1·875
		Kn. M. I. 531			
1272	Hrusova (Gömör)	W. III. 281	1	4	4
1276	Egresd (Trencsén)	H. o. VI. 215	1	3	3
1278	Lajmér (Baranya)	Zichy I. 39	4	11	2·75
1279	Adánd (Somogy)	W. XII. 275	15	40	2·66
1287	Sáró (Bars)	H. o. VIII. 256	3	20	6·66
	Hetény (Komárom)	Kn. M. II. 221	4	2	0·50
1303	Sárkány (Esztergom) . . .	Kn. M. II. 525	1	3	3
<i>3: A földterület ekeföldben, az ár 10 pensás bécsi széles denármárkában.</i>					
1265	Kalács (Sopron)	W. III. 123	4	18	4·5
	Bárány (Veszprém)	F. IV/3. 305	3 ^{1/2} ¹	17 ^{1/2}	5
1283	? Gyanó (Diagna, Vas m.)	H. o. VI. 300	2	6	3
1286	Torvaj (Vas)	H. o. VI. 320	3	10	3·33
1296	Koros (Nyitra)	H. o. VI. 420	1 ^{1/2}	4 ^{1/2}	3
	Galánta (Pozsony)	Apponyi I. 29	6	18	3
	Körtvélyes (Pozsony) . . .	W. V. 160	6	30	5
1310	Inó (Pozsony)	H. o. VII. 360	1 ^{1/2}	15	10
<i>4. A földterület ekeföldben, az ár IV. Béla-kori 8 pensás denármárkában.</i>					
1257	Muzsla (Heves)	Kn. M. I. 445	5	10	2

¹ Az eladási ár 20 márka volt, de ezt kivételes árnak mondják a valóban csak 17^{1/2} márkát érő földért.

Év	Hely (megye)	Forráshely	Hány eke?	Ár	1 eke-föld ára
				márkában	
<i>5. A földterület ekeföldben, az ár 5 pensás új báni márkaiban.</i>					
1274	Szamárfölde (Zala) . . .	W. IX. 106	7	25	3·57
1278	Polana (Varasd) . . .	Smič. VI. 44	7	28	4
1298	Derzsénye (Hont) . . .	W. X. 324	4	3	0·75
<i>6. A földterület ekeföldben, az ár 6 pensás baranyai báni márkaiban.</i>					
1281	Végbala (Baranya) . . .	H. o. VII. 176	7	20	2·85
1293	Vég (Baranya) . . .	W. XII. 544	7	20	2·85
<i>7. A földterület ekeföldben, az ár denármárkaiban.</i>					
1289	Ecsed (Esztergom) . . .	Kn.M.II. 255	4	9	2·25
1300	Hernádnémeti (Zemplén)	W. X. 395	1	7	7
<i>8. A földterület holdban, az ár márka ezüstben vagy márkaiban.</i>					
			Hány hold?		120 hold ára m.
1228	Igal (Veszprém) . . .	W. XI. 209	250	12	5·76
1230	Ságizsidód (Hont) . . .	Kn.M.I. 274	30	2	8
1235	Pesze (Veszprém) . . .	H. o. V. 16	52	1½	3·46
1237	Arács (Zala) . . .	F. IV/1. 76	95	6	7·58
	Hetény (Szerém) . . .	H. o. VI. 35	{ 100	1½	1·08
			{ 80	1	1
1238	Örs (Komárom) . . .	W. VII. 64	280	26	12
1240	Bőny (Győr) . . .	W. VII. 111	90	2¼	3
1245	Ságizsidód (Hont) . . .	H. okl. 12	{ 30	2	8
			{ 25	1½	7·2
1256	Lapsa (Vas) . . .	H. o. VII. 61	160	5	3·75
1261	Vicza (Sopron) . . .	W. XI. 515	37	3	9·73
1292	Örs (Zala) . . .	Kubinyi I. 155	190	11	6·94
1293	Örs (Zala) . . .	Kubinyi I. 157	95	5½	6·94
1308	Olaszfalú (Tolna) . . .	H. o. III/56	30	½	2

Év	Hely (megye)	Forráshely	Hány hold?	Ár	120 hold ára
				márkában	
9. A földterület holdban, az ár 10 pensás széles bécsi denármárkában.					
1269	Percel v. Keresztúr (Sopr.)	Kubinyi I. 67	140	10	8·57
1294	Torcs (Pozsony)	W. V. 102	100	6	7·2
1312	Szentandrás (Moson)	Anjou I. 251	30	3	12
10. a) Szepesi földek, magas árukból következtetve nyilván arannyal adózók, terület ekeföldben, ár (szepesi) márka finom ezüstben.					
			Hány eke?		1 ekeföld ára
1298	Tamásfalu	W. V. 196	2	50	25
1298	Nádasd	W. X. 320	1	35	35
1306	Meynhard	F.VIII/1.206	1	50	50
b) Ugyanaz, ár (szepesi) márka ezüstben.					
1273	Tátra alatt	H. o. VIII. 156	1	17	17
1307	Menedékkő	F.VIII/1. 244	$[\frac{1}{3}]^1$	11	33
1317	Tamásfalu	Schmauk. 46	2	153	76·5 ²
11. A földterület „uretenus” (veretenus)-ban, az ár báni pensában.					
			Hány uretenus?	Ár pensában	
1260	Az Odra mellett (Zágráb)	Smič. V. 183	12	15	
1272	Jarmanich	Smič. VI. 10	32	32	
12. A földterület 12 öles „kötél”-ben, az ár márkában.					
			Hány kötél?	Ár márkában	
1284	Perbese (Vas)	W. IX. 409	5	12	

¹ „40 hold” van a forrásban.

² Az oklevél megmondja, hogy egy fél fertó arany évi adófizetési kötelezettség terheli a vásárolt földet.

13. Összegezések és átszámítások.									
a) 1 ekeföld (ill. 120 hold) ára márkában.									
Hány márka az ár?	és pedig							Összesen hány esetben?	
	Budai márka finom ezüst	Bécsi széles denár-márka	Magyar márka finom ezüst	Budai márka közönséges ezüst	Magyar márka közönséges ezüst	Baranyai 6 pensás márka	IV. Béla f. 8 pensás márka		5 pensás új báni márka
	Hány esetben?								
$\frac{1}{4}$	—	—	—	—	1	—	—	—	1
$\frac{1}{2}$ —1	1	—	—	1	4	—	—	1	7
1·1—2	—	—	2	4	12	—	1	—	19
2·1—3	1	3	3	7	18	2	—	1	35
3·1—4	—	1	1	3	9	—	—	2	16
4·1—5	—	3	—	1	6	—	—	—	10 ¹
5·1—6	—	—	—	1	2	—	—	—	3
6·1—7	1	—	—	3	—	—	—	1	5
7·1—8	—	1	—	2	5	—	—	—	8
8·1—9	—	1	—	—	—	—	—	—	1
9·1—10	—	1	—	3	1	—	—	—	5
10·1—11	—	—	—	1	—	—	—	—	1
11·1—12	—	1	—	—	1	—	—	—	2
Összesen									113

¹ A vételárak legnagyobb része 1—5 márka közt ingadozik (113 eset közül 80 esetben), a mi kb. 3 márka átlagos árnak felel meg. Nevezetes, hogy úgy Nyirkállai Tamás formuláris-könyve (1476), mint Werbőczy Tripartituma 3 márkára teszik egy ekeföld törvényes becsüárát, a miben a régi gyakorlat nyomai tükröződnek vissza. V. ö. Kovachich M. G. Formulae solennes styli. 267—269. l. és Werbőczy István Hármaskönyve. (Csiky Kálmán kiadása.) Budapest, 1894. 271. l.

b) 1 ekeföld ára átszámítva aranykoronákba. ¹		
Hány esetben?	Ár márkában	Korona
1	$\frac{1}{4}$ magyar márka közönséges ezüst .	15·31
1	$\frac{3}{4}$ 5 pensás báni márka	35·87
1	$\frac{1}{3}$ budai márka finom ezüst	36·24
2	0·833 magyar márka közönséges ezüst .	51·00
2	1 " " " "	61·23
1	1 budai " " " "	64·43
1	1·25 magyar " " " "	76·54
1	1·363 " " " "	83·46
1	1·375 " " " "	84·19
2	1·5 " " " "	91·84
2	1·5 budai " " " "	96·64
1	2 8 pensás denármárka	100·20
1	1·7 magyar márka közönséges ezüst .	104·09
1	1·8 " " " "	110·21
1	1·75 budai " " " "	112·75
1	2·25 denármárka	120·74 ²
5	2 magyar márka közönséges ezüst .	122·46
1	2 budai " " " "	128·86
1	1·875 " " finom " "	129·15
1	2 magyar " " " "	137·76
1	2·14 budai " közönséges " "	137·88
1	2·33 magyar " " " "	142·66
2	2·40 " " " "	146·95
1	2·33 budai " " " "	150·12
4	2·5 magyar " " " "	153·07
2	2·66 " " " "	162·87
2	2·85 baranyai 6 pensás márka	163·59
1	3·57 5 pensás báni márka	170·75
1	2·66 budai márka közönséges ezüst .	171·38
1	2·8 magyar " " " "	171·44
1	2·75 budai " " " "	177·18
1	2·66 magyar " finom " "	183·22
8	3 " " közönséges " "	183·69
1	2·75 " " finom " "	189·42
1	4 5 pensás báni márka	191·32
3	3 budai márka közönséges ezüst .	193·29

¹ Abszolút fémérték a II. és III. táblázatok alapján.

² 400 db. IV. László-féle denárt véve 1 márkára.

Hány eset-ben?	Ár márkában	Korona
4	3·33 magyar márka közönséges ezüst .	203·89
1	3 " " finom " .	206·64
3	3 bécsi széles denármárka . . .	210·90
1	3·46 magyar márka közönséges ezüst .	211·85
1	3·33 budai " " " .	214·55
1	3 " " finom " .	217·44
1	3·6 magyar " közönséges " .	220·43
1	3·5 budai " " " .	225·50
1	3·75 magyar " " " .	229·61
1	3·33 bécsi széles denármárka . . .	234·10
2	4 magyar márka közönséges ezüst .	244·92
1	4 budai " " " .	257·72
1	4 magyar " finom " .	275·52
6	5 " " közönséges " .	306·15
1	4·5 bécsi széles denármárka . . .	316·35
1	7 denármárka	316·85 ¹
2	5 budai márka közönséges ezüst .	322·15
1	5 bécsi széles denármárka . . .	351·50
1	5·76 magyar márka közönséges ezüst .	352·68
1	6 " " " " .	367·38
1	6 budai " " " .	386·58
1	7·2 magyar " " " .	440·85
2	6·94 budai " " " .	447·14
1	7 " " " " .	451·01
1	7·58 magyar " " " .	464·12
1	6·66 budai " finom " .	482·72
3	8 magyar " közönséges " .	489·84
1	7·2 bécsi széles denármárka . . .	506·16
2	8 budai márka közönséges ezüst .	515·44
1	9·73 magyar " " " .	595·77
1	8·57 bécsi széles denármárka . . .	602·47
1	9·75 budai márka közönséges ezüst .	628·19
2	10 " " " " .	644·30
1	10 bécsi széles denármárka . . .	703·00
1	11 budai márka közönséges ezüst .	708·73
1	12 magyar " " " .	734·76
1	12 bécsi széles denármárka . . .	843·60

¹ 400 darab III. András-féle, II. csoportbeli denárt véve 1 márkára.

c) 1 ekeföld ára az ország különböző vidékein:													
Hol?	15—50	51—100	101—150	151—200	201—250	251—300	301—350	351—400	401—500	501—600	601—700	701—845	Összesen adás-vételi eset
	korona volt 1 ekeföld ára, hány esetben												
I. Észak-Magyarország (Szatmár, Zemplén, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád) . . .	1	4	3	2	1	1	1	—	1	—	—	—	14
II. ÉNy.-Magyarország (Hont, Bars, Turóc, Trencsén, Nyitra)	1	2	3	6	7	—	1	—	4	2	2	—	28
III. Osztrák-határ (Pozsony, Moson, Sopron)	—	—	2	—	1	—	5	1	—	2	1	3	15
IV. Dunántúl (Vas, Veszprém, Győr, Komárom, Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya, Somogy, Zala)	1	6	8	16	7	1	2	4	3	—	1	1	50
V. Drávántúl (Kőrös, Varasd, Valkó, Szerém).	—	1	1	2	1	—	—	—	1	—	—	—	6
Az összes felsorolt országrészekben ¹	3	13	17	26	17	2	9	5	9	4	4	4	113
d) Szepességen 1 ekeföld ára:													
Hány esetben?	Ár márkában								Korona				
1	17	szepesi	márka	közöns.	ezüst	.							938·74
1	25	"	"	finom	"	.							1553·25
1	33	"	"	közöns.	"	.							1822·26
1	35	"	"	finom	"	.							2174·55
1	50	"	"	"	"	.							3106·50
1	76 ¹ / ₂	"	"	közöns.	"	.							4224·33 ²

¹ A többiből egyáltalában nincs adatunk.² Évi ¹/₂ fertő arany földbérkötelezettséggel.

V. KISEBB FÖLDTERÜLETEK — MINDEN VALÓ-
SZÍNŰSÉG SZERINT BELSŐSÉGEK — ÁRA.

Év	Hely (megye)	Forráshely	Hány hold?	Ár		1 hold
				márkában		ára
<i>1. Az ár márkában, márka ezüstben.</i>						
1257	Től (Somogy)	W. VII. 477	6	1		$\frac{1}{6}$
1293	Paloznak (Zala)	Melczer. 5	52	15		$\frac{15}{52}$
1307	Pozsony megyében	H. o. III. 53	14	4		$\frac{2}{7}$
1310	Patak (Zemplén)	Anjou I. 213	8	1		$\frac{1}{8}$
1319	Kondoros (Pozsony)	H.o.VII.383	29	25		$\frac{25}{29}$
<i>2. Az ár szepesi márkában.</i>						
1307	Menedékkő	F. VIII/1 244	$2\frac{1}{2}$	7		2·8
1316	Sztojánföldre	Weber. 5	8	14		$1\frac{3}{4}$
<i>3. Az ár 10 pensás bécsi denármárkában.</i>						
				Ár		1 hold
				márka	denár	denár
1279	Alsóörs (Zala)	H. o. IV. 58	13	$4\frac{1}{2}$	1800	138
1293	Döbrögöz (Pozsony)	Kn. M. II. 348	8	4	1600	200
1294	Vámosaszó (Zala)	W. V. 138	3	$\frac{1}{2}$	200	67
1300	Zorus (Pozsony)	H. o. VII. 287	30	$4\frac{1}{2}$	1800	60
1307	Harka (Sopron)	Sopr. okl. I. 66	11	1	400	36
1310	Karcsa (Pozsony)	Kn. M. II. 623	4	3	1200	300
1311	Tejed (Pozsony)	Kn. M. II. 651	5	$3\frac{2}{10}$	1280	256
1313	Köcsk (Vas)	F. VIII/6. 26	45	5	2000	44
1319	Bodoló-Sámoth (Pozs.)	Kn. M. II. 765	16	10	4000	250
1318	Balaton-Szőlős (Zala)	H. o. I. 111	4	1	400	100
1324	" "	Zalai okl. I. 174	4	$\frac{1}{2}$	200	50
1324	" "	Zalai okl. I. 178	2	$\frac{1}{2}$	200	100
1320	Sámoth (Pozsony)	Kn. M. II. 783	6	6	2400	400
<i>4. Az ár báni pensában.</i>						
				Ár		1 hold
				pensa	denár	denár
1279	Től (Somogy)	W. IV. 211	} 6 } 2	12	480	80
				6	240	120

Hány esetben?	Ár	Korona
5. Összegezés.		
<i>1 hold ára átszámítva aranykoronákba.</i>		
1	36 bécsi széles denár	6·33
1	44 " " "	7·73
1	$\frac{1}{8}$ budai márka közönséges ezüst	8·05
1	50 bécsi széles denár	8·78
1	$\frac{1}{6}$ magyar márka közönséges ezüst	10·20
1	60 bécsi széles denár	10·54
1	67 " " "	11·77
2	100 " " "	17·57
1	$\frac{2}{7}$ budai márka közönséges ezüst	18·41
1	$\frac{15}{52}$ " " "	18·58
1	80 új báni denár	19·13
1	138 bécsi széles denár	24·25
1	120 új báni denár	28·70
1	200 bécsi széles denár	35·15
1	250 " " "	43·93
1	256 " " "	44·98
1	300 " " "	52·72
1	$\frac{25}{39}$ budai márka közönséges ezüst	55·54
1	400 bécsi széles denár	70·30
1	1·75 szepesi márka közönséges ezüst	96·63
1	2·8 " " " "	154·62
<i>1 hold ára volt:</i>		
4 esetben	. . . 5—9 korona	
7 "	. . . 10—20 "	
2 "	. . . 21—30 "	
1 "	. . . 31—40 "	
2 "	. . . 41—50 "	
2 "	. . . 51—60 "	
1 "	. . . 61—70 "	
1 "	. . . 96·63 "	} Szepesi föld
1 "	. . . 154·62 "	

VI. TELEK-

Év	Hely (megye)	Forráshely
1214	Nyulas (Moson)	W. VI. 372
1226	Monyorókerék (Vas)	W. VI. 434
1237	Veszprém	H. o. V. 17
1258	Nagyszombat előváros	Kn. M. I. 453
1260	Topos (Zala)	F. IV/3. 29
1264	Lyula (Somogy)	W. VIII. 119
1268	Csege (Tolna)	Smič. V. 465
1302	Felső-Lucse (Pozsony)	Anjou I. 24
1308	Bán (Trencsén)	Kn. M. II. 590
	Fél (Pozsony)	Kn. M. II. 588
1311	Döbrögöz (Pozsony)	Kn. M. II. 648
1312	Fél (Pozsony)	Kn. M. II. 666
1317	Botfalu (Nyitra)	Kn. M. II. 730
1318	Veszprém-Alváros	Zalai okl. I. 149
1319	Botfalu (Nyitra)	Kn. M. II. 762
1325	Nagy-Écs (Győr)	H. o. III. 81

VII. HÁZ-

Év	Hely (megye)	Forráshely
1273	Esztergom	F. V/2. 107
1275	Szécsény (Nógrád)	W. XII. 132
1275	Locsmánd (Sopron)	W. IX. 142
1279	Esztergomi vásártér	Kn. M. II. 93
1279	Pozsony	W. IV. 207
1295	Veszprém	W. V. 139
1299	Veszprém	Zalai okl. I. 115, 117
1309	Esztergomi vásártér	Kn. M. II. 613
1312	Esztergom	Kn. M. II. 664
	Esztergom	Kn. M. II. 665

¹ „vulgo lechun“.

² „vulgo lechen“.

³ 1 magyar márka színezüst.

ÁRAK.

Az ingatlan megnevezése	Á r a	
	márka stb.	korona
{ 14 loca curiarum ¹	40 marcae	2449·20
{ 12 loca curiarum	35 marcae	2143·05
10 mansiones ²	12 marcae arg.	734·78
120 ¹²⁰ / ₁₂₀ rőfős „locum curiae“	2·75 marcae arg.	168·38
28 öl széles, 35 öl hosszú telek	0·625 m. fini arg.	43·05
2 „fundos curiarum“	5 marcae	306·15
1 holdas „fundum curiae“	1 m. arg. purissimi	76·54 ³
4 hold „terram sessionalem“	5 marc. denarior.	298·95 ⁴
5 holdas telek	2 marcae	128·86
2 „laneos“	14 bécsi pensa	98·42
¹ / ₂ „fundus curiae“	15 bécsi pensa	105·45
¹ / ₂ „leyhin“	7 bécsi denárm.	492·10
¹ / ₂ házhely	3 „ „	210·90
¹ / ₂ curia, 13 holddal	10 „ „	703·00
4 sessio és 44 hold föld	20 „ „	1406·00
1 házhely 8 holddal	6 „ „	421·80
{ 1 „locus sessionalis“, kert és	10 „ „	703·00
{ 10 hold föld		

ÁRAK.

Az ingatlan megnevezése	Á r a	
	márka stb.	korona
1 „pallacium“	{ 20 m. fini arg. és 40 hordó bor	1377·60
„pro edificiis“	10 marcae	612·30
1 mansum cum pomerio, agro etc.	3 m. denariorum	210·90 ⁵
1 „pallacium“	200 m. fini arg.	13776·00
1 háztelek minden rajtlelvő épülettel	20 m. fini arg.	1377·60
2 hold háztelek „ „	1 marca	64·43
1 „pallacium“, 32 holddal	35 marcae	2255·05
1 „pallacium“	72 marcae	4638·96
1 „pallacium“	{ 6 marca merci- monialis arg.	386·58
1 kőház „cum area“	{ 6 marca merci- monialis arg.	386·58

⁴ 5 pensás régi báni márkával.⁵ Bécsi széles denárokkal.

VIII. SZŐLŐ-

Év	Hely (megye)	Forráshely
1228	Dörgicse (Zala)	H. o. V. 12
1243	Arács (Zala)	Ph. X. 520
1255	Rád (Somogy)	Ph. II. 294
1271	Nyulas (Moson)	W. III. 267
1272	Balaton mellett	Zalai okl. I. 69
1277	Csege (Tolna)	W. IX. 186
1283	Pécsöl (Zala)	H. o. V. 68
1295	Berki (Tolna)	H. o. VIII. 352
1300	Szólós (Zala)	Kubinyi. I. 180

IX. MALOM-

Év	Hely (megye)	Forráshely
1234	Meszes (Baranya)	H. okl. 1
1243	Moha (Fejér)	W. VII. 143
1244	Pécsöl (Zala)	H. o. V. 19
1249	Veszprém	W. II. 211
1258	Veszprém folyó	W. II. 311
1270	Barsnál a Garamon	Kn. M. I. 584
1275	Mahalány	H. okl. 73
1277?	Cheresneycha folyón	Smic. VI. 194
1288	Hévjő vizén (Bihar)	H. okl. 109
1299	— —	Kubinyi. I. 177
1310	Tolmács (Nógrád)	Kn. M. II. 622
1314	Kéménd a Garamnál	Kn. M. II. 698
1318	Torma folyó (Veszprém)	H. o. IV. 128

¹ Bécsi denárokkal.

ÁRAK.

Az ingatlan megnevezése	Á r	
	márka stb.	korona
3 szőlő, 10 hold föld és 2 kapás	12 marcae	734·76
{ 9 szőlő, 57 hold föld, erdő és 3 vinczellér	17 marcae	1040·91
2 szőlő, 30 hold föld és rét	3 marcae	183·69
10 ekeföld, rajta 25 szőlővel	20 m. denarior.	1406·00 ¹
6 kapásra való szőlő	1 ³ / ₄ marcae	107·15
{ 3 hold szőlő és 2 hold szőlőnek való föld	4 m. denarior.	191·32 ²
1 hold szőlő	3 m. bécsi denár	210·90
4 hold szőlő	5 marcae	322·15
1 hold szőlő és 1 hold föld	10 pensa bécsi denár	70·30

ÁRAK.

Az ingatlan megnevezése	Á r	
	márka stb.	korona
1 ¹ / ₂ malom, curiával	4 ¹ / ₄ m. és 3 pondus	264·05
1 malomhely, háztelekkel és réttel	4 marcae	244·92
1 ¹ / ₂ hold malomhely, 1 hold föld	6 marcae	367·38
1 malom, háztelek, kis szigettel	12 m. argenti	734·76
1 malomhely, 6 holddal	5. m. boni argenti	344·40
1 négyköves malom	16 m. argenti	979·68
3 malom, 6 ekeföld	27 marcae	1653·21
1 ekeföld, 2 malom	5 marcae	306·15
1 malom	1 marca	64·43
1 malom	12 marcae	773·16
1 ¹ / ₂ malom, szántófölddel	6 ¹ / ₄ m. argenti	394·63
{ 1 malom „ <i>plures lapides</i> et bancas in se continens“, összes tartozékaival	26 m. fini argenti	1884·48
1 malomhely, 12 holddal	2 marcae	128·86

² 5 pensás új bániakkal.

X. VEGYES INGAT-

Év	Hely (megye)	Forráshely
1232	Kinos-Berény (Somogy)	H. o. IV. 13
1261	Csicsal (Somogy)	Ph. II. 312—313
1263	Csorna (Sopron)	Kubinyi I. 45
1268	Patony (Pozsony)	W. III. 178
1279	Pomáz (Pilis)	W. IX. 256
	Pomáz (Pilis)	W. IX. 255
	Szőlős (Zala)	W. XII. 277
1291	Kuraly (Esztergom)	Kn. M. II. 312
1295	Lyula (Somogy)	H. o. VIII. 346
1296	Nagy-Écs (Győr)	H. o. V. 80
1300	Lyula (Somogy)	H. o. VIII. 404
1302	Kuraly (Esztergom)	Kn. M. II. 517
1302	Berencs (Nyitra)	Kn. M. II. 507

¹ 5 magyar márka színezüst.

² Baranyai 5 pensás márkával.

LANOK ÁRA.

Az ingatlan megnevezése	Á r	
	márka stb.	korona
3 ekeföld, 12 kaszásra rét, mező, 210 hold beltelek	50 marcae	3061·50
60 hold szántó, 25 hold cserjés (nemoris), 7 hold házhely	7 marcae	428·61
120 hold, 30 kaszásra való rét	14 m. fini argenti	964·32
1 ekeföld, ebből 100 hold szántó	18 marcae	1102·14
40 hold föld, 10 kaszásra rét, 2 szőlő, 3 házhely	5 m. puri argenti	382·70 ¹
164 hold, rét, 2 szőlő	20 m. fini argenti	1377·60
16 hold, 2 kaszásra rét, 1 szőlő, 1 malomhely	12 m. denarior.	573·96 ²
1 ekeföld, 2 hold házhely	2½ marcae	161·07
15 hold, 8 kasza rét	4 marcae	257·72
30 hold, rét, erdő, szőlő, 1 ház- hely	24 marcae	1546·32
28 hold, 8 kasza rét, erdő, szőlő, háztelek házakkal	14 m. denarior.	669·62 ¹
1 ekeföld és 2 hold beltelek	2 m. denariorum	92·02 ²
2 ekeföld és gyümölcsös	12½ marcae	805·38

¹ 400 darab Venczel-féle denárt véve 1 márkára.

XI. NÉHÁNY NAGYOBB BIRTOK, URADALOM ÁRA.

(A földterület nagysága nincs feltüntetve.)

Év	Hely (megye)	Forráshely	Á r a	
			márka ¹	korona
1269	Baracs (Nyitra) . . .	Kn. M. I. 564	40 ³	2449·20
1262	Staraduna (Moson) . .	W. III. 28	43	2632·89
1232	A Mura mentén . . .	W. VI. 514	50	3061·50
1276	Dubnice (Trencsén) . .	W. IV. 75	50	3061·50
1288	Szentmiklós (Torda) . .	W. IV. 334	50 ³	3624·00
1294	Rókus (Szepes) . . .	H. o. VI. 404	50 ³	3624·00
1291	Pétörkeföldre (Fejér)	H. o. VI. 369	60	3865·80
1294	(Szepes)	W. X. 167	60	3865·80
1280-90 között	Merke (Somogy) . . .	H. okl. 57	65	4187·95
1295	Rókus (Szepes) . . .	H. o. VII. 245	75 ⁴	5436·00
1222	Szebelléb (Hont) . . .	Kn. M. I. 237	90	5510·70
1292	Péntök (Szolnok) . . .	W. X. 85	80 ³	5798·40
1234	Gilyén (Szatmár) . . .	H. o. VI. 29	100	6123·00
1249	Zsiros és Marton (Zólyom)	H. o. VI. 51	100	6123·00
1254	Karacs mellett (Zemplén)	H. o. VII. 45	100	6123·00
1288	Igriczi (Borsod) . . .	W. XII. 473	100	6443·00
1284	Ragyolcz (Szepes) . . .	W. IX. 377	100 ³	7248·00
1258	Vatasomlyó (Fejér) . . .	H. o. VI. 60	120	7347·60
1294	Békásmegyér (Pilis) . .	W. X. 159	120	7731·60
1287	Alsó-Berencs és Pográny (Nyitra)	Kn. M. II. 226	130	8375·90

¹ Marca, marca argenti, marca fini argenti.² 1280-ig magyar, 1281-től budai márkával számítva.³ Fini.⁴ Finiti.

Év	Hely (megye)	Forráshely	Á r a	
			márka ¹	korona
1252 k.	Gréch (Zágráb) . . .	W. XI. 379	140 ³	9643·20
1279	Kendtelők (Doboka) . .	F. V/2. 547	150 ³	10332·00
1266	Moycsecs (Pozsony) . .	W. VIII. 159	165	11102·95
1235	Tordafölde	W. VI. 569	200	12246·00
1299	Margonya (Sáros) . . .	W. XII. 641	200	12886·00
1325	[Henning comes összes birtoka]	F. VIII/2. 649	200 ³	14496·00
1274	Machyk (Roviscse) . . .	W. IX. 50	260	15919·80
1258	Dienes (Pozsony) . . .	F. VII/1. 310	280	17144·40
1212	Szurch a Tisza mellett	H. o. VIII. 13	300	18369·00
1290	Bél (Hont)	W. IX. 531	300	19329·00
1282	Máicsik a Dudvág mellett	W. XII. 370	300 ³	21744·00
1287	Gyorok (Nyitra)	Kn.M.II. 223	300 ³	21744·00
1287	Kövesd (Sopron)	F. V/3. 376	300 ⁴	24160·92
1241	Szobotiszt (Nyitra) . . .	Apponyi I. 1	400 ³	27552·00
1285	Szakállas (Hont)	Kn.M.II. 205	400 ³	28992·00
1296	Visk (Nógrád)	F. VII/2. 193	437	28155·91
1265	Esztergomi ház és egy birtok $\frac{1}{3}$ része	Kn. M. I. 526	500	30615·00
1268	Komárom vára minden tartozékkal	Kn. M. I. 551	800 ³	55104·00
1228 k.	Lippó predium (Baranya)	W. I. 257	1000	61230·00

¹ Marca, marca argenti, marca fini argenti.

² Finiti.

³ Fini.

⁴ Puri; 300 budai márka szinezüst.

XII. SZOLGA-

Év	Oklevélkiadó	Forráshely
<i>1. Az ár márka ezüstben, márkában.</i>		
1223	Győri káptalan	Ph. I. 661
1232	" "	H. o. VIII. 28
1243	Fehérvári káptalan	W. VII. 142
1255	" "	H. o. V. 26
1258	" "	F. VII/1. 310
1263	Veszprémi káptalan	H. o. III. 12
1274	Fehérvári káptalan	W. IX. 94
1275	Esztergomi káptalan	H. o. VIII. 179
1282	Pozsonyi káptalan	Kn. M. II. 154
1288	Sági konvent	H. o. VI. 335
1294	Pozsonyi káptalan	W. V. 100
1303	" "	Kn. M. II. 521
	" "	Kn. M. II. 537
1304	" "	Kn. M. II. 541
1313	Sági konvent	Kn. M. II. 675
<i>2. Az ár márka finom ezüstben.</i>		
1272	Fehérvári káptalan	W. IX. 8
1303	Pozsonyi káptalan	Kn. M. II. 527
<i>3. Az ár bécsi széles denármárkában.</i>		
1290	Esztergomi konvent	H. o. VII. 212
	Pozsonyi káptalan	W. V. 17
1300	" "	Kn. M. II. 488
1302	" "	Kn. M. II. 513
1305	" "	Kn. M. II. 552
1309	" "	Kn. M. II. 612
1315	" "	Kn. M. II. 706
<i>4. Összegezés.</i>		
1 szolga ára volt: 1 esetben $\frac{3}{5}$ márka		
	5 " $1\frac{1}{5}$ —2 "	
	13 " $2\frac{1}{4}$ —3 "	
	5 " $3\frac{1}{3}$ —4 "	

* Felszabadításért fizetett váltság.

ÁRAK.¹

Szolgák száma és megnevezése	Ár márka	1 szolga ára	
		márka	korona
2 szolga	5	$2\frac{1}{3}$	153·07
4 szolga (apa, nő, 2 lány) .	9	$2\frac{1}{4}$	137·77
3 szolga (és 2 fiú)	6	{ 2 vagy ($1\frac{1}{5}$) ²	122·46 73·47
11 férfi, 4 nő	20	$1\frac{1}{3}$	81·64
7 szolga, 1 szabados	24	3	183·69
1 szolga	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	214·30
3 „	9	3	183·69
1 szabados	4*	4	244·92
2 szolganő	5	$2\frac{1}{3}$	161·07
6 szolga	20	$3\frac{1}{3}$	214·76
1 „	4	4	257·72
1 „	2*	2	128·86
1 „	2*	2	128·86
2 „	5	$2\frac{1}{3}$	160·07
2 „	3*	$1\frac{1}{3}$	96·64
9 szolga	27	3	206·64
1 „	3*	3	217·44
3 szolga	9	3	210·90
1 „	3	3	210·90
1 szolganő	3	3	210·90
1 szolga	3	3	210·90
1 „	$\frac{3}{5}$ *	$\frac{3}{5}$	42·18
1 „	3*	3	210·90
1 szolganő	$\frac{3^2}{5}$	$\frac{3^2}{5}$	253·08

1 esetben: 50 K-án alul
6 „ 51—150 K
5 „ 151—200 „
12 „ 201—258 „

¹ V. ö. a VIII. és XIII. táblálatokkal.

XIII. BIRTOK ÉS SZOLGÁK

Év	Hely (megye)	Forráshely
1181	Szőlős (Baranya)	F. II. 199
1240 k.	Érdi (Fejér)	Zichy. I. 5
1244	Veszprém	H. o. V. 19
1247	Bögöd (Fejér)	H. o. VII. 37
1257	Pécsöl (Zala)	F. IX/7. 667
1269	Veszprém	H. o. IV. 46

XIV. LÓ-

Év	Forráshely	Hány ló?
1100 k.	Kálmán I. 36. t.-cz.	1 <i>hadi ló</i>
1213	Várad Reg. 381. sz.	1
1219	" " 84. sz.	3
1225	Smić. III. 252	1 paripa
1270	H. okl. 60	1
	H. o. VI. 174	1
1281	F. V/3. 104	1
1285	W. IX. 436	2
1287	F. VII/2. 118	1 paripa
1291	F. VI/1. 175	{ 1
		{ 1
1294	W. X. 164	1
1299	F. VI/2. 215	1
	H. o. VIII. 390	1
1317	Anjou. I. 431	1 csődör
1318	Anjou. I. 483	1
1320 k.	H. o. VII. 390	1
1322	Anjou. II. 41	2
1323	Anjou. II. 63	{ 1 paripa
		{ 1 "

¹ 1 pensát 1 byzánczi aranynak véve.

² A szövegben „pensa”, nyilván friesachi.

EGYÜTTES ÁRA.

Az ingatlan és szolgák megnevezése	Á r a	
	márka	korona
{ „Predium“ és „27 mansiones libertinorum“	120	7347 60
„Terra“ és „6 libertinus“	10	612 30
75 hold és 1 szolga	2 ^{1/4}	137 77
„Terra“ és „5 libertinus“	30	1836 90
{ „Possessio“, rét, erdő és szőlők, 22 libertinus	55	3367 65
{ „malom, 4 szolga, 5 fiúval és egyiknek lányaival	30	1836 90

ÁRAK.

Ára márka, pensa	1 ló ára	
	márka, pensa	korona
15 pensa	15 pensa ¹	216 48
2 marcae	2 márka	122 46
2 „	^{2/3} „	40 82
100 (friesachi) pensa	100 (friesachi) pensa ²	1201 80
5 marcae	5 márka	306 15
100 „	100 „ ³	6123 00
14 „	14 „	902 02
6 baranyai 6 pensás márka	3 baranyai márka	172 20
10 marcae	10 márka	644 30
15 „	15 „	966 45
10 „	10 „	644 30
1 „	1 „	64 43
2 „	2 „	128 86
1 „	1 „	64 43
15 „	15 „	966 45
3 „ ⁴	3 „	193 29
5 „	5 „	322 15
10 „	5 „	322 15
8 „	8 „	515 44
10 „	10 „	644 30

¹ V. István király vette.⁴ „absque equis ultra 3 marcas valentibus“ történik az aestimatio, tehát 3 márkát tekintettek a rendes árnak.

XV. SZARVASMARHA- ÉS DISZNÓÁRAK.

Év	Forráshely	Milyen állat?	Á r a	
			márkában stb.	korona
XI. század	Szt. István trv. és Szt. László III. 29. t.-cz. . . .	1 tinó	1 pensa	14·43
1239	Ph. I. 767 . . .	1 ökör	$\frac{1}{2}$ márka	30·61
1273	W. IV. 32 . . .	1 marha	$\frac{1}{4}$ márka	15·31
1292	Kn. M. II. 314 . . .	1 „	1 márka	64·43
1293	H. o. VII. 229 . . .	1 tinó	40 denár ¹	9·56
1294	W. X. 164 . . .	1 marha	$\frac{1}{4}$ márka	16·10
1279	W. XII. 272 . . .	1 disznó	$\frac{1}{4}$ márka	15·31
1315	F. VIII/5. 102 . . .	1 „	1 fertó	16·10

XVI. GABONAÁRAK.

Év	Forráshely	Mennyiség	Á r a	
			márkában stb.	korona
1100 k.	Kálmán I. 44. t.-cz.	1 kepe	5 nummus ²	0·78
1229	F. III/2. 169 . . .	{ 1 „	1 pondus	1·28
		{ (1 „	$\frac{1}{2}$ pondus ³	0·64)
1230	F. III/2. 212 . . .	1 „	{ 12 usualis denár ⁴	2·28
1261	F. IV/3. 42 . . .	1 „	{ 1 pondus fini arg.	1·44
1277	F. V/2. 400 . . .	1 „	{ 12 bécsi denár	2·11
1291	21. t.-cz. Kova-chich. Sylloge .	1 „	1 pondus	1·34
1297	F. VI/2. 70 . . .	1 „	$\frac{1}{50}$ marca ⁵	1·29

¹ Szlavón oklevél, tehát báni denár.

² 1 Kálmán-féle nummus színsúlya 0·470, aranyértéke 0·047 g.

³ Kivételes tizedváltáság.

⁴ II. András-féle denár IV. csoport.

⁵ 500 kepe = 10 marca argenti.

XVII. ÉLELMICZIKKEK ÁRA.

Év	Forráshely	Az eladott tárgy	Á r a	
			márkában stb.	korona
1279	W. XII. 273	1 vödör sör (hidria cerevisiae) . . .	40 denarii ¹	5·37
1291 - 8	Cod. Ms.	200 só	30 pensa ²	160·98
	Bibl. Vindob. 119a) 1. ³	100 só	15 "	80·49
		1 tunella bor . . .	23 "	123·42
		2 " "	45 "	241·47
		1 nagy tunella bor	45 "	241·47
		1 " " "	4 ⁷ / ₈ márka	314·10
1315	F. VIII/5. 102	1 edény sör (vas cerevisiae) . . .	1 fertó	16·10

XVIII. RUHÁZATI CZIKKEK, VEGYESEK ÁRA.

Év	Forráshely	Az eladott tárgy	Á r a	
			márkában stb.	korona
1220	F. III/1. 304	1 pánczél	10 marcae	612·30
1277	Kn. M. II. 71	1 pánczél = 1 díszöltöny	—	—
1291	F. VI/1. 175	1 pánczél	10 marcae	644·30
1317	Anjou. I. 431	1 "	14 marcae	902·02
1320 k.	H. o. VII. 390	1 "	5 marcae	322·15

¹ IV. László 0·409 g finomsúlyú denárával.² III. András 0·409 g finomsúlyú denárával.³ A bécsi udvari könyvtár *Cod. Sacc. XIV. Nr. 1062* jelzetű kéziratában a 119. lapon Benedek váradi püspök idejéből való feljegyzések vannak (v. ö. Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. III. Nagyvárad, 1884. 1—4. l.), a melyeket számomra Eckhart Ferencz barátom volt szíves lemásolni. Ugyane codex 90b) lapján levő feljegyzések már a XIV. századból valók, mert *garasokkal* is számítanak bennök.

Év	Forráshely	Az eladott tárgy	Á r a	
			márkában stb.	korona
1294	W. X. 164	3 pár csizma .	9 pondera	12·06
XIV. sz. eleje	Cod. Ms. Bibl. Vindob. 90 b) L.	1 pár saru . .	6 sol. par- vulorum ¹	8·29
1275	F. V/2 265	1 drágaköves ki- rályi övaranyból	500 marcae	30615·00
1299	Zichy. I. 95	12 rőf (ulna) dú- reni posztó .	1 marca	64·43
1318	Anjou. I. 483	1 vég (pecia) jó dúreni posztó .	5 marcae	322·15
		1 vég jó yperni posztó . . .	10 marcae	644·30
XIV. sz. eleje	Cod. Ms. Bibl. Vindob. 90 b) L.	1 rőf (brachium) barchet . . .	33 (parvi) denarii	3·80
		1 rőf keztyűnek való	17 sol. par- vulorum ¹	23·49
		1 rőf piros posztó	22 sol. parv.	30·39
		1 rőf posztó . .	36 „ „	49·73
		1 rőffelsőruhának való posztó .	14 „ „	19·34
1222	F. VII/1. 209	Gizella királyné drágaköves aranykoronája .	140 marcae	8572·20
1269	F. IV/3. 491	Ereklyetartó ke- reszt, Krisztus keresztjének da- rabjával . .	500 marcae	30615·00
1276	F. VII/2. 46	A veszprémi egy- ház elpusztult egyházi könyvei- nek értéke . .	3000 marcae	183690·00
1291	Zimm.—Wer- ner. I. 179	Egy templomtető építési költsége	90 marcae in denariis ²	4304·70

¹ Venczel és Ottó kis, 0·351 g finomsúlyú denárát véve fel. 1 solidus = 12 denár = 1·382 K.

² III. András nehezebb denáraival.

XIX. VÁMTARIFÁK.

1. Győri vámtarifa. 1255.¹

A megvámolt jármű vagy árú	A fizetendő vám összege			
	a király- nak	a győri ispánnak	összesen	korona
1 Magyarországba jövő német szekér	4	2	6 denarii regales ²	0·93
1 Magyarországból távozó német szekér	8	2	10 den. reg.	1·56
1 Győrt Abda felé elkerülő német szekér.	—	—	2 " "	0·31
1 Győrt Füzitő felé elkerülő német szekér	—	—	1 " "	0·16
1 magyar szekér	2	$\frac{1}{3}$	$2\frac{1}{3}$ " "	0·39
1 Németországba vitt ökör	2	$\frac{1}{3}$	$2\frac{1}{2}$ " "	0·39
1 Győrt elkerülő Németországba vitt ökör Abdán	—	—	$\frac{1}{2}$ " "	0·08
1 ökör (belforgalomban)	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$ " "	0·12
1 latin hospes szekere	—	—	1 fertos ³	15·31
1 szekér méz	3	1	4 pondus	5·10
1 szekér só	—	—	$2\frac{1}{3}$ só	—
1 hordó bor	8	2	10 den. reg.	1·56
100 márka bors	—	—	1 m. bors	$\frac{1}{100}$ érték
100 karmantyú	—	—	2 karmantyú	$\frac{1}{50}$ "

2. Németországba induló varasdi és verőczei polgárok vámkötelezettsége. 1209 és 1242.

A vámost jármű vagy állat	Varasdiak: 1209 (Smít. III. 89. l.)		Verőczeiek: 1242 (Smít. IV. 106. l.)	
	denár ⁴	korona	denár ⁴	korona
1 ló	2	0·60	2	0·60
1 ökör	$\frac{1}{3}$	0·15	$\frac{1}{3}$	0·15
1 disznó	$\frac{1}{3}$	0·10	—	—
1 terhesszekér	3	0·90	2	0·60
1 szekér a Drávarévnél	1	0·30	—	—

¹ F. IV/2. 323—324. l. V. 5. Domanovszky Sándor: A harminczadvám eredete. Budapest, 1916. 23—28. l.

² IV. Béla denáraival.

³ E feltűnően magas vám magyarázata nyilván a latin hospesektől szállítani szokott árú minőségében rejlik, bár ezt a vámszabás nem nevezi meg.

⁴ Friesachiakkal számítva.

3. Merényei, kompolli és bertényi

A vámolt jármű, állat vagy árú	Merénye (Zala) : 1276 ¹	
		korona
1 ló	3 denár ⁴	0·40
1 ökör	2 „	0·27
1 disznó, juh vagy kecske	1 „	0·13
1 üres szekér	4 „	0·54
1 terhesszekér	1 pondus	1·27
1 mázsásszekér	—	—
1 sóhordó szekér	—	—
1 hordó bor	—	—

4. 1306—1326. évi

A vámolt árú, állat vagy jármű	1306.	1307.
	Bicskei vám Anjou. I. 111	Opori rév Anjou. I. 135
1 eladó ló	2 denár	—
1 „ ökör	2 denár	1 denár
1 „ disznó (juh)	1 denár	$\frac{1}{2}$ denár
1 tunella bor	12 denár	—
1 vég yperni posztó	—	—
1 „ düreni posztó	—	—
1 „ hayi (acheni?) posztó	—	—
1 „ szürke posztó	—	—
1 „ finom(?) posztó	—	—
1 üres szekér	—	2 denár
1 terhesszekér	—	4 denár
1 mázsásszekér	12 denár	—
1 sóhordó szekér	1 só	—
1 árút vivő gyalogos	4 denár	—
1 gyalogos utas	1 denár	—

¹ F. VII/2. 48. 1.² F. V/3. 22. 1.

vámleírások. 1276—1284.

Kompolt (Heves) : 1280 ³		Bertény (Bihar) 1289 ³	
	korona		korona
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	—	—
1 pondus	1·27	$\frac{1}{3}$ pondus	0·63
1 só	—	{ 2 denár ⁴	0·27 + 2 só
2 denár ⁴	0·27	{ + 2 só	—
		—	—

kisebb vámtarifák.

1312. Telegdi vám Anjou. I. 264	1312. Nagymihályi vám Sztáray. I. 41	1314. Bácsii vám (Valkó) H. okl. 187	1320. Fegyverneki rév (Heves) Anjou. I. 570	1326. Budai rév F. VIII/3. 57
1 pondus	1 bécsi den.	—	—	—
1 banalis	1 bécsi den.	1 banalis	—	—
1 denár	—	$\frac{1}{4}$ banalis	—	—
1 pondus	1 pondus	—	8 denár	1 denár
2 pondus	—	—	—	—
1 pondus	—	—	—	—
$\frac{1}{2}$ pondus	—	—	—	—
—	2 bécsi den.	—	—	—
—	$\frac{1}{3}$ pondus	—	—	—
2 banalis	4 bécsi den.	—	2 parvi den.	$\frac{1}{3}$ denár
—	—	2 banalis	4 parvi den.	1 denár
1 fertó	$\frac{1}{3}$ fertó	2 pondus	$\frac{1}{3}$ fertó	4 denár
{ 2 banalis	4 só	—	4 parvi den.	—
{ + 4 só	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—

³ W. IX. 401. l.⁴ IV. László-kori denárokkal.

5. *Budavári 1255. évi és gölnczi 1278. évi vásárvámtarifák.*¹

Az árú megnevezése	A vásárvám összege		Koronában	
	az el- adótól	a vevő- től	IV. Béla	IV. László
	denár		denáraival	
1 ló	2	2	4 denár	0·62 0·54
1 ökör	1	1	2 denár	0·31 0·27
1 disznó vagy juh . .	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{2}{3}$ denár	0·10 0·09
1 nagy ökörbőrös szekér	—	—	$\frac{1}{3}$ ferto	7·65 7·65
5 márka értékű bőr .	—	—	1 pondus	1·27 1·27
5 márka értékű posztó .	—	—	1 pondus	1·27 1·27
1 vég szürke posztó .	—	—	2 denár	0·31 0·27
100 rőf vászon . . .	—	—	2 denár	0·31 0·27
1 nagy hajó (carina) ga- bona	—	—	$\frac{1}{3}$ ferto	7·65 —
1 hajó gabona	—	—	1 pondus	1·27 —
1 szekér gabona . . .	—	—	2 denár	0·31 0·27
1 „ komló	—	—	3 denár	0·47 0·40
1 „ széna	—	—	2 denár	0·31 0·27
1 „ fű	—	—	1 denár	0·16 0·13
3 hordó bort vivő sze- kér (a váron belül) .	—	—	3 pondus	3·83 3·83
3 hordó bort vivő sze- kér (a váron kívül) .	—	—	$\frac{1}{3}$ ferto	7·65 7·65
1 hordó bor (eladva) .	—	—	2 pondus	2·55 2·55
1 hordó méz	—	—	$\frac{1}{3}$ ferto	7·65 7·65
1 mázsásszekér hal . .	—	—	$\frac{1}{3}$ ferto	7·65 7·65
1 hajó hal	—	—	1 pondus	1·27 —
100 só	—	—	1 só	$\frac{1}{100}$ -rész ért.
10 só	—	—	1 denár	0·16 0·13
1 mázsa faggyú . . .	1	1	2 denár	0·31 0·27
5 márka értékű ezüst .	—	—	1 pondus	1·27 1·27
1 szekér ólom	—	—	3 pondus	3·83 3·83
1 „ vas	—	—	3 denár	0·47 0·40
5 mázsa értékű viasz .	—	—	1 pondus	1·27 1·27
1 mázsa viasz	2	2	4 denár	0·62 0·54

¹ A két vámszabályzat (*Országos Levéltár D. O. 398. és 1011. sz.*) — nem tekintve a budaiban a pénzverőkről, az esztergomi, fehérvári kereskedőkről és a hajószállítmányokról mondottakat — szó szerint egyezik. Mindkét vásár vásárpénze a nyúlzigeti apáczárdái volt.

6. Az 1288. évi esztergomi vásárvámtarifa.

IV. László király 1288-ban erősítette meg az esztergomi káptalan vám- és vásárvámkiváltságait.¹ A kiváltságlevélben átírta a vámjövdelem adományozására és élvezetére vonatkozó okleveleket és a káptalan régi hiteles feljegyzéseiből összeállított vásárvámtarifát. E vásárvámtarifáról csak az imént állapította meg Domanovszky, hogy négy különböző korban keletkezett részből áll, a melyek elseje a XIII. század elején, a többi három 1255, 1284, illetve 1288-ban jött létre.² Domanovszky alaposan megokolt érvelése teljesen meggyőző s maga az oklevél is megerősíti, midőn a tarifát több régi feljegyzésből, könyvből és oklevélből összeállítottnak mondja.³ A magam részéről csupán annyiban vélem módosítandónak, hogy a friesachiakban megszabott vámtételeket — a friesachiak csakis ekkor lévén forgalomban — *feltétlenül* a XIII. század elején keletkezett első tarifából valóknak kell tartanunk. Ez egyébként Domanovszky következtetéseit és eredményeit nem érinti. A tarifa összeállítója a legrégebb — *mindenesetre II. András korában keletkezett*⁴ — tarifát vette alapul s céljának megfelelően ebbe illesztette be az újabb tételeket. A régi tarifa logikus sorrendje némi változást szenvedett részben azért, hogy az 1255. és 1284. évi tarifákat összefüggő egészben közzéiktatták, részben pedig azért, hogy *a régi tarifának egyes tételeit kiemelve*, az 1288. évben megállapított új tételekhez kapcsolva sorolták fel, nyilván ez

¹ Az eredeti oklevelet (*Esztergomi főegyházmegyei káptalan levéltára*: Lad. 41. fasc. 3. No. 3; Kn. M. II. 238. l. tévesen Lad. 40. jelzetet ad) Dedek Crescens Lajos praelátus-kanonok úr szívességéből összevettem Knauz kiadásával s megállapíthattam, hogy e kiadás hibátlan.

² Domanovszky Sándor: *A harminczadvám eredete*. Budapest, 1916. 32—39. l.

³ „sicut in antiquis instrumentis, privilegiis, munimentis et scriptis, libris et nociónibus eiusdem Strigon. Capituli vidimus seriatim, quibus omnes fides et certa credencia debet merito adhiberi, mercimoniorum et rerum venalium, seu bonorum forensium... hee sunt estimaciones et taxaciones.”

⁴ Ezt bizonyítja — a *friesachiak* említése mellett — az is, hogy IV. László, a ki az átírt okleveleket időrendben írja át, Imre és IV. Béla oklevelei közé illesztve adja a vámtarifát.

új betoldások hitelét emelendő. Ez okozza az utolsó résznek — Domanovszky által kiemelt — zavaros elrendezését.

Domanovszky szerint

az első (XIII. sz. elejei) tarifához tartoztak az oklevél 8—13. és 27—31.,

az 1255-iki tarifához tartoztak az oklevél 14—26. és 32.,

az 1284-iki „ „ „ „ 33—50.,

az 1288-iki „ „ „ „ 51—78. sorai.¹

Nézetem szerint a régi, II. András-kori tarifa részei az oklevél

8—13., 22—26., 51., 64—66., 74—75., 27—31.,

68¹/₃—70., 57—58., 47—50., 63., 77—78. sorai voltak;

az 1255-iki tarifához tartoztak a 14—21. és 32. sorok;

az 1284-iki „ „ a 33—46. sorok;

1288-ban csatoltattak a tarifához az 52—56., 59—62., 67—68¹/₃, 71—73. és 76. sorok.

A megvámolt árú	A vásárvám összege	
		korona
<i>a) II. András korabeli tarifa.</i>		
<i>1. Állatok.</i>		
1 külföldre vitt marha	2 friesachi	0·60
1 marha, ökör	1 „	0·30
1 disznó	1 „	0·30
1 juh	¹ / ₅ „	0·06
1 bárány	¹ / ₅ „	0·06
1 bárány husvétől Ker. Szent Jánosig	¹ / ₁₀ „	0·03
<i>2. Prém.</i>		
1 drága prémet hozó oroszországi székér	¹ / ₂ márka	30·61

¹ A sorszámok Knau z kiadására (Kn. M. II. 238—240. 1.) vonatkoznak.

A megvámolt árú	A vásárvám összege	
		korona
3. Bor.		
1 hordó magyar bor	1 pondus	1·28
1 „ esztergomi polgártól hozott szerémségi bor	2 „	2·56
1 hordó szerémiectől hozott szerémségi bor	$\frac{1}{30}$ márka	3·06
1 hordó külföldre vitt bor, <i>ezenfelül</i>	1 pondus	1·28
4. Egyéb.		
1 mázsa (= 220 márka) viasz	20 friesachi	6·00
1 mázsa réz	2 „	0·60
1 mázsa ólom	1 „	0·30
1 teher komló vagy szömörce	1 „	0·30
apró árú (len, kender, üst, tál, serleg)	„szokás szerint“	—
1 hajó élelmiszer	1 friesachi	0·30
5. Iparosok heti helypénze.		
<i>a városban levő</i> kovács, varga, kézművesablak (üzlet)	$\frac{1}{2}$ friesachi	0·15
sütő	1 kenyér	—
korcsmáros	3 pondus	3·84
mészáros, minden vágáskor	$\frac{1}{3}$ friesachi	0·15
<i>a vásáron árvuló</i> sátoros szatócs, varga, timár, kalapos, karman-tyús, ószeres	1 „	0·30
b) 1255-iki tarifa.		
1. Posztó, vászon.		
1 vég bíbor posztó	4 pondus	5·10
1 vég színes posztó	$\frac{1}{40}$ márka	1·53
1 vég szürke posztó	$\frac{1}{3}$ pondus	0·64
1 vég gyolcs	$\frac{1}{40}$ márka	1·53
1 vég német vászon	$\frac{1}{3}$ pondus	0·64
1 márka értékű barchet	$\frac{1}{3}$ pondus	0·64
2. Bőr.		
100 nyúlőr	$\frac{5}{10}$ pondus	0·64
100 mókus- vagy nyestbőr	$\frac{6}{30}$ pondus	0·38
3. <i>Velenceiek</i> árúik után	$\frac{1}{100}$ -rész érték	—

A megvámolt áru	A vásárvám összege	
		korona
c) 1284-iki tarifa.		
1. <i>Gabona, hal.</i>		
1 szekér gabonaféle	1 pondus	1·28
1 szekér kis hal	1 pondus	1·28
1 mázsászekér hal	1 uncia	7·65
1 bárka hal	2 szép hal	—
1 viza	1 pondus	1·28
1 tok	$\frac{1}{3}$ pondus	0·64
apró árúk (sajt, gyümölcs)	$\frac{1}{100}$ -rész érték	—
d) 1288-iki tarifa.		
1. <i>Bőr.</i>		
1 ökörbőr	$\frac{1}{100}$ uncia	0·08
1 kecske- vagy juhbőr	$\frac{1}{100}$ uncia	0·08
2. <i>Élelem.</i>		
1 vágómarha húsa	$\frac{1}{3}$ ökörbőr	—
100 só	1 só	—
3. <i>Kereskedő heti helypénze.</i>		
(rab)szolga- és szolgálókereskedő	40 denár ¹	5·20

7. A vámszedési jog értéke.

Év	Forrás	Az eladott vám	Á r a	
			márka	korona
1264	Kn.M.I.518	Udvardi vám	70	4286·10

¹ IV. László-kori denár.

XX. FÖLDBÉR (CENSUS, TERRAGIUM).

Év	Hol?	Forráshely	Földbér összege	
				korona
<i>1. Hospesek, városi polgárok földbére.</i>				
<i>A) 1 cheföld után.</i>				
1233	Szebelléb . . .	Kn. M. I. 298	$\frac{1}{3}$ máрка	30·61
1246	Keresztúr . . .	F. IV/1. 441	1 fertó	15·31
1268	Rimavölgy . . .	W. VIII. 213	6 pondus	7·65
¹²⁶⁰ 1270 k.	Kolozsvár . . .	W. VIII. 267	1 fertó	15·31
1292	Németi . . .	Kn. M. II. 314	[2 fertó ¹]	32·215
<i>B) 1 mansio után.</i>				
1100 k	(Várföldeken) . . .	Kálmán I. 35	8 denár ²	1·20
1209	Varasd . . .	Smič. III. 89	12 denár ³	3·60
1220	Varasd . . .	Smič. III. 187	12 denár ³	3·60
1231	Valkó . . .	Smič. III. 346	$\frac{1}{2}$ fertó	7·65
1234	Verőcze . . .	F. III/2. 412	4 pondus	5·10
1242	Verőcze . . .	Smič. IV. 166	$\frac{1}{3}$ fertó	7·65
1243	Jászó . . .	F. IV/1. 305	3 pondus	3·82
1247	Beregszász . . .	F. IV/1. 456	2 pondus	2·55
1262	Nagyszőlős . . .	W. VIII. 31	3 pondus	3·82
1263	Komár . . .	Endl. 504	12 denár ⁴	1·88
1263	Füzítő . . .	Ph. II. 325	2 pondus	2·55
1264	Csút . . .	Kn. M. I. 510	3 pondus	3·82
1264	Berény . . .	F. IV/3. 201	3 pondus	3·82
1265	Liptó-Hibe . . .	W. VIII. 127	1 pond. auri	15·94
1270	Németlipcse . . .	F. V/1. 27	1 „ „	15·94
¹²⁶⁰ 1270 k.	Bonczhida . . .	H. o. V. 40	3 pondus	3·82
¹²⁶⁰ 1270 k.	Kolozsvár . . .	W. VIII. 267	3 pondus	3·82
1270	Kosva . . .	F. V/1. 80	$2\frac{1}{2}$ pondus	3·18
1271-ig	Győr . . .	F. V/1. 147	$\frac{1}{3}$ fertó	7·65
1273	Koy . . .	W. IV. 32	$\frac{1}{3}$ fertó	7·65
1277	Komárom . . .	Endl. 544	$\frac{1}{3}$ fertó	7·65
1290	Verőcze . . .	Smič. VI. 694	20 denár ⁵	4·78

¹ laneus (= 60 hold) után 1 fertó.² Kálmán pénzével.³ Friesachival.⁴ IV. Béla könnyebb denárjával.⁵ Báni denárral.

Év	Hol?	Forráshely	Földbér összege		
				korona	
<i>C) Ház után (föld nélkül).</i>					
1233	Szebelléb . . .	Kn. M. I. 298	3 pondus	3·82	
1262	Nagyszőlős . . .	W. VIII. 31	1 $\frac{1}{2}$ pondus	1·91	
1268	Rimavölgy . . .	W. VIII. 213	2 pondus	2·55	
<i>D) Házatlan zsellér.</i>					
1243	Jászó	F. IV/1. 305	12 denár ¹	1·88	
1246	Keresztúr . . .	F. IV/1. 441	1 $\frac{1}{2}$ pondus	1·91	
2. Várnépek (castrenses, civiles) földbérére mansiónként:					
1100k.	—	Kálmán. I. {35, 80 és 81	16 denár ²	2·40	
1256	Pozsony	W. II. 270	5 pondus	6·375	
1261	Szolgagyőr . . .	W. XI. 503	5 "	6·375	
1263	Nyitra	W. VIII. 81	5 "	6·375	
1267	Szolgagyőr . . .	W. III. 158	5 "	6·375	
1270k.	Nyitra ³	W. VIII. 273	5 "	6·375	
1271	Győr	F. V/1. 148	5 "	6·375	
1274	Gömör	H. o. VII. 150	5 "	6·375	
3. Szepesi „aranyadók“ (auridatores) földbérére.					
Év	Forráshely	Hány ekeföld?	Földbér	Földbér 1 ekeföld után	
				szepesi súly	korona
1258	Bárdosy. 91	4	1 fertó auri	3 pond. auri	43·14
1280	H. o. VI. 262	(1)	3 pond. " ⁴	3 " "	43·14
1292	F. VI/1. 223	2	1 $\frac{1}{2}$ fertó " ⁴	3 " "	43·14
1294	Schmauk. 20	(1)	3 pond. " ⁴	3 " "	43·14
1295	F. VI/1. 375	(1)	3 " " ⁴	3 " "	43·14
1296	H. o. VII. 253	2	1 $\frac{1}{2}$ fertó " ⁴	3 " "	43·14
1297	H. o. VII. 263	2	1 $\frac{1}{2}$ " " ⁴	3 " "	43·14

¹ IV. Béla könnyebb denáraival.

² V. ö. Hóman Bálint: Adó vagy földbér? Budapest, 1913. 10—11. l.

³ „Jobagio castri“.

⁴ Az 1295. évi oklevél szerint a *rendes* auridator-i kötelezettség 3 pondus arany („que ceteri auridatores . . .“) volt, nyilván 1 ekeföld után, mint azt az 1258., 1292., 1296. és 1297. évi adatok bizonyítják. Fel kell ezért tennünk, hogy a hol nincs is a terület feltüntetve, a $\frac{1}{2}$ fertós adó 2 ekeföldre, az 1 fertós 4 ekeföldre vonatkozik. (Így: 1261: F. IV/3. 50., 1262: Bárdosy 95., 1263: H. o. VI. 115., 1278: F. V/2. 450. l.)

d) ÁRTÖRTÉNETI KÖVETKEZTETÉSEK.

A XI—XIII. századi források adatait statisztikai táblázatokba foglalva össze, bizonyosságot szerezhettünk arról, hogy elszört adataink egyáltalában nem nyújtanak alapot arra, hogy e korszak áráiról összefüggő képet alkossunk.

A legfontosabb szükségleti cikkek, gabona, hús (élő disznó, juh, vágott hús), hal, só, ruházati tárgyak árait illetőleg mindössze egy-két adat áll rendelkezésünkre, ezért minden következtetéstől tartózkodnunk kell.

Egyedül a földbirtok s az annak művelésére szükséges emberi és állati munkaerő árának hozzávetőleges megállapítását kísérelhetjük meg.

A földárakra vonatkozó adatok túlnyomó részben dunántúliak és északmagyarországiak. A Tiszántúl, Erdély és a Tisza-Duna köze hatalmas területéről — egyetlen egy szatmármegyei adatot kivéve — nem ismerek oly vételt, a hol az ár mellett a földterület nagysága is fel volna tüntetve. Az áradatok helyes megítélhetése céljából az eladott föld fekvése szerint öt földrajzi csoportba osztottam az összes fennmaradt adatokat (IV. 13. c) táblázat):

1 ekföld ára	50 K-n alul	51—150	151—250	251—350	351—500	501 K-n feletti volt
	az összes adásvételi esetek %-ában					
I. Az osztrák határon (Pozsony, Moson, Sopron)	—	13 ¹ / ₃	6 ² / ₃	33 ¹ / ₃	6 ² / ₃	(501— 845 K) 40
II. Északnyugat-Magyarországon	3·57	17·86	46·43	3·57	14·285	(501— 700 K) 14·285
III. Dunántúl . .	2	28	46	6	14	(801— 750 K) 4
IV. Drávántúl . .	—	33 ¹ / ₃	50	—	16 ² / ₃	—
V. Észak-Magyarországon . .	7·14	50	21·43	14·29	7·14	—

E táblázat alapján — az árak megoszlását alaposan mérlegelve — 1 ekeföld átlagos árát

Pozsony, Moson és Sopron vármegyében	400 K-ra
Északnyugat-Magyarországon	250 „
Dunántúl	200 „
Drávántúl	175 „
az északi megyékben	150 „

tehetjük.

1 ekeföld, mint láttuk, rendszerint 120 hold volt *Minimális számítással* — 490 □ királyi öles kis holdat és emberhosszúsággal mért 2·5 méteres királyi ölet véve fel — *területe 36·75 hektár, vagyis kb. 64 kataszteri hold (36·82 ha) volt.* 1 kataszteri hold árúul így

Pozsony, Sopron, és Moson vármegyékben	6·25 K-át
Északnyugat-Magyarországon	3·90 „
Dunántúl	3·12 „
Drávántúl	2·73 „
az északi megyékben	2·34 „

kapunk.

Ezek az árak mai fogalmak szerint oly alacsonyok, hogy szinte kétségeket keltenek az adatok helyességéért. Ha azonban az árpádkori földárak realitásáról akarunk meggyőződni, azokat nem a mai viszonyokkal kell összehasonlítani, hanem *a földek egykorú jövedelmezőségét* kell megállapítani. Nem szabad felednünk, hogy az Árpád-korban *maga a földterület* nem képviselt értéket. Szerte az országban hatalmas földterületek heverték megműveletlenül. Hiába jutott valaki ily területek birtokába, megfelelő munkaerő híján semmit sem kezdhett vele. A „birtok“ értékét a rajta élő emberek — szabadok és szolgák — száma s nem a földterület nagysága határozta meg. Az eladó szolga nemcsak drága, de ritka áru is volt. Ezért a nagyobb birtokosok mindenféle kiváltságokkal igyekeztek szabad telepeseket, hospeseket csalogatni birtokaikra.

A hospesek által művelt földek terményhozadéka a rajta élő hospes-családokat illetve, az úr csupán egy meghatározott évi összeget, földbért kapott tőlük a föld használata fejében. A hospesek rendes földbére adataink szerint (v. ö. a XX. táblázatot) az I—III. földrajzi csoportba tartozó helyeken 1 ekeföld után 2 fertó (= $\frac{1}{2}$ márka = kereken: 32 K), 1 mansio után $\frac{1}{2}$ fertó (= 8 K) volt, az V. csoportba tartozó helyeken 1 ekeföld után 1 fertó (= 16 K); 1 mansio után 3 pondus (= 4 K). A IV. csoportba tartozó helyeken a földbér e két határ közt ingadozik.

Mivel 1 ekeföldről 3—4 család (mansio) élt, az I—III. csoportban 1 ekeföld jövedelmét 24—32 koronára, a IV—V. csoportban 12—16 K-ra tehetjük. A hospesek által művelt föld tehát

400 K vételár mellett a vételár	6—8 ^o / _o
250 " " " " "	9·6—12·8 ^o / _o
200 " " " " "	12(—16) ^o / _o
175 " " " " "	6·85—9·14 ^o / _o
150 " " " " "	8—10·6 ^o / _o -át

jövedelmezte.

Körülbelül ennyi volt a királyi várföldek jövedelmezősége is. A várnépek 5 pondusos (6·37 $\frac{1}{2}$ K-ás) földbére mellett — 1 ekeföldre 3—4 mansiót számítva — az ekeföld jövedelme kereken 19—25 K-ra tehető. Várföldekre vonatkozó adataink mind az I—III. földrajzi csoportba tartozván, jövedelmezőségük a maximális 400 K földárral 4·75—6·25°/_o, 250 K-ás földárral 7·6—10°/_o, 200 K-ás árral pedig 9·5—12·5°/_o közt ingadozott.

A hol a földbérjövedelem több volt, a föld ára is magasabb. A szepesi aranyadók (auridatores) 1 ekeföldről 3 pondus aranyat (43·14 K) fizettek, de itt az ekeföld ára is 938—3106 K közt ingadozott s átlagban is 1900 K-ra tehető.

A szolgák és szabados úrbéresek által művelt földbirtokon lakó szolganép épp úgy, mint az általa használt ígásállatok az úr tulajdonát képezték. A szolgákkal művelte-

tett föld valódi értékét tehát csak úgy állapíthatjuk meg, ha a megfelelő emberi és állati munkaerő árát is hozzászámítjuk.

Egy ekeföldet rendszerint 3 vagy 4 szolgálcsalád művelt,¹ két négyökrös igával. Ezenfelül minden ekeföldre *legalább* is 2 lovat számíthatunk az úri birtokokon.

A szolga árát — az ismert 25 adásvételi eset megszólása alapján² — *átlagosan 200 K-ra* kell tennünk. Az igásmarha ára 1 fertó és 1 márka közt ingadozik, rendes árát $\frac{1}{2}$ márkára, kb. *30 K-ra* tehetjük.

A ló ára — mint ma is — nagyon ingadozó volt, a ló minősége szerint. A rendes ár 1—6 márka, *64—344 korona* volt. Hadi lovakért, paripákért, csődörökért 10—15 márkát, 644—966 koronát is fizettek, nem is említve V. Istvánnak 6123 koronáért (100 márkáért) vett lovát.³ Inkább keveset mint sokat mondunk, ha a gazdaságokban használt ló átlagos árát 3 márkára⁴ — kb. *180 K-ra* — tesszük.

A különböző földvételárakat s egy ekeföldre 3 szolgát véve fel:

¹ Erdélyi László (Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. Budapest, 1907. 92—93. l.) az 1 ekeföldön élő szolgák rendes számát 2 családra teszi, noha éppen az ő értékes birtoktörténeti kutatásaiból is kitűnik, hogy a XII—XIII. században 3—4, sőt 6 szolgálcsalád élt egy ekeföldön. 1240 táján 27—49 hold jutott egy családra, sőt elég gyakran csak 20 holdat kapott egy-egy család. (V. ö. Erdélyi: Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban. Budapest, 1907. 18—24. l. és W. VI. 22., IX. 213. l.) Tihanyban 20 ekeföldön 60 háznép, Dömösön 3 ekeföldön 10 család, a csatári monostor birtokain 2 ekeföldön 9, 1 ekeföldön 3, 4 ekeföldön 12, 2—2 ekeföldön 6—6 mansio volt. (Erdélyi: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Budapest, 1906. 29. l. Kn. M. I. 88. l. — Fejérpatak: A Gútkeled-biblia. Magyar Könyvszemle. 1892/3. 14—18. l.)

² Lásd fentebb a XII. 4. táblázatot.

³ Kn. M. II. 145. l. között 1281-iki oklevél, a melyben egy 200 márkás lóról esik említés, hamis. (V. ö. Karácsonyi. Hamis okl. 30—31. l.) IV. Béla 1250-ben (F. IV/2. 93. l.) Terebes falut adta Ernei lovászmesternek egy néki a mohi csata után adott loért. Ez azonban nem vételár, hanem jutalom volt a király életének megmentéséért.

⁴ V. ö. a XIV. táblázat 4. jegyzetét.

	I.	II.	III.	IV.	V.
1 ekeföld	400 K	250 K	200 K	175 K	150 K
3 szolga	600 „	600 „	600 „	600 „	600 „
8 ökör	240 „	240 „	240 „	240 „	240 „
2 ló	360 „	360 „	360 „	360 „	360 „
1 ekeföld ára meg- felelő munkaerővel	1600 K	1450 K	1400 K	1375 K	1350 K

4 szolgát véve 1 ekeföldre :

	I.	II.	III.	IV.	V.
1 ekeföld	400 K	250 K	200 K	175 K	150 K
4 szolga	800 „	800 „	800 „	800 „	800 „
8 ökör	240 „	240 „	240 „	240 „	240 „
2 ló	360 „	360 „	360 „	360 „	360 „
1 ekeföld ára meg- felelő munkaerővel	1800 K	1650 K	1600 K	1575 K	1550 K

Egy ekeföld ára tehát a megfelelő munkaerővel 1350 és 1800 K közt ingadozott. Nagyobb eltérés a többitől csak a három nyugati megyében volt, a hol az ekeföld ára 1600—1800 K. Az ország többi részén 1 ekeföld ára 3 szolgálával átlagosan 1400 K-ra, 4 szolgálával 1600 K-ra tehető.

Egy kataszteri hold, megfelelő munkaerővel felszerelt szántóföld ára tehát, ismét — minimális számítással — 64 kat. holdat számítva 1 ekére :

Pozsony, Sopron és Moson vármegyében: 25—28·12 K,
az ország nyugati és északi vidékén: 21·87—25 K-ra
tehető.

A szolgák által művelt földbirtok jövedelmezőségét illetőleg azokra a forrásokra vagyunk utalva, a melyek a papi tized fizetését szabályozzák.

A XIII. században a birtokukat szolgálkkal és úrbérésekkel műveltető földbirtokosok, nemes urak *tizedkötelezettsége 1 ekeföld után általában 1 fertóban volt megállapítva.*¹ E törvényesen megállapított tizedválság alapján *1 ekeföld évi átlagos jövedelmét 10 fertóra, vagyis 2½ márka közönséges ezüstre tehetjük,* bár — a föld minősége és a szolgálk tartozásainak különféle megállapítása szerint — néha minden bizonynyal kevesebbet vagy többet jövedelmezett.

Magyar, illetve budai márkával számítva, 1 ekeföld úrbéres szolgálkkal művelt úri birtok átlagos évi jövedelme tehát — mai pénzben — *153·07—161·07 K-ra, kerekén 155 K-ra* tehető. Az átlagos, 1400 és 1600 K-ás vételárral hozva kapcsolatba, *az úri birtok jövedelmezősége 9·68—11·07%, volt.* Az osztrák határszéli megyék 1600 és 1800 K-ás földáraival viszont 8·61—9·68%-ot kapunk.

Az összes adatokat egybefoglalva s a vételárhoz viszonyítva :

a királyi várföld jövedelmezősége . . .	4·75—12·5%
a telepésekkel művelt úri birtok jövedelmezősége	6 —12·8 (16)%
az úrbéres szolgálkkal művelt úri birtok jövedelmezősége	8·61—11·07%

volt.

Az eladott földek területe a legtöbb esetben, a *nagyobb birtokoké* pedig jóformán soha sincs az adásvételi szerző-

¹ III. András 1291: XXI. t.-cz.: „Item decimas frugum secundum decreta sanctorum regum solvere teneantur, ita videlicet, quod quilibet nobilis sive saxo de numero nobilium, de quolibet aratro unum fertonem pro decimis solvat, populi autem ipsorum nobilium et saxonum de singulis capeciis solvant unum pondus.“ A szent királyok törvényére való hivatkozás bizonyítja, hogy ez országosan elfogadott szokás volt. Bizonyítják ezt egyébként más források is. 1281-ben az egri püspökség kiváltóságait szabályozó oklevél is ennyire teszi a tizedet: „de quolibet aratro nobilium unum fertonem solvere teneantur.“ F. IV/3. 42. l. — 1290-ben a szepesi jobbágyfiúk is egy fertót fizetnek egy ekeföld után tizedben. Kn. M. I. 273. l.

désekben feltüntetve.¹ Így bár 40—1000 márka, azaz 2450—61,230 korona árban eladott birtokokról is tudunk — ezeknek minőségéről és nagyságáról semmit sem tudván —, minden további következtetést mellőznünk kell.

A földárak alacsony volta mellett feltűnő, hogy egyes kisebb földterületek eladási ára jóval meghaladja a fentemlített összegeket (V. táblázat). E kisebb — holdakban kifejezett — területek nyilván házi kezelésre alkalmas földterületek és belsőségek voltak. *Áruk holdanként 6·33—70 korona közt ingadozik* s az adatok többsége alapján átlagosan 10—40 koronára tehető. A 490 □ királyi öles kis holdat (3062·5 m²) véve fel, *egy kataszteri hold* belsőség árúul 18·78—74·14 koronát kapunk.

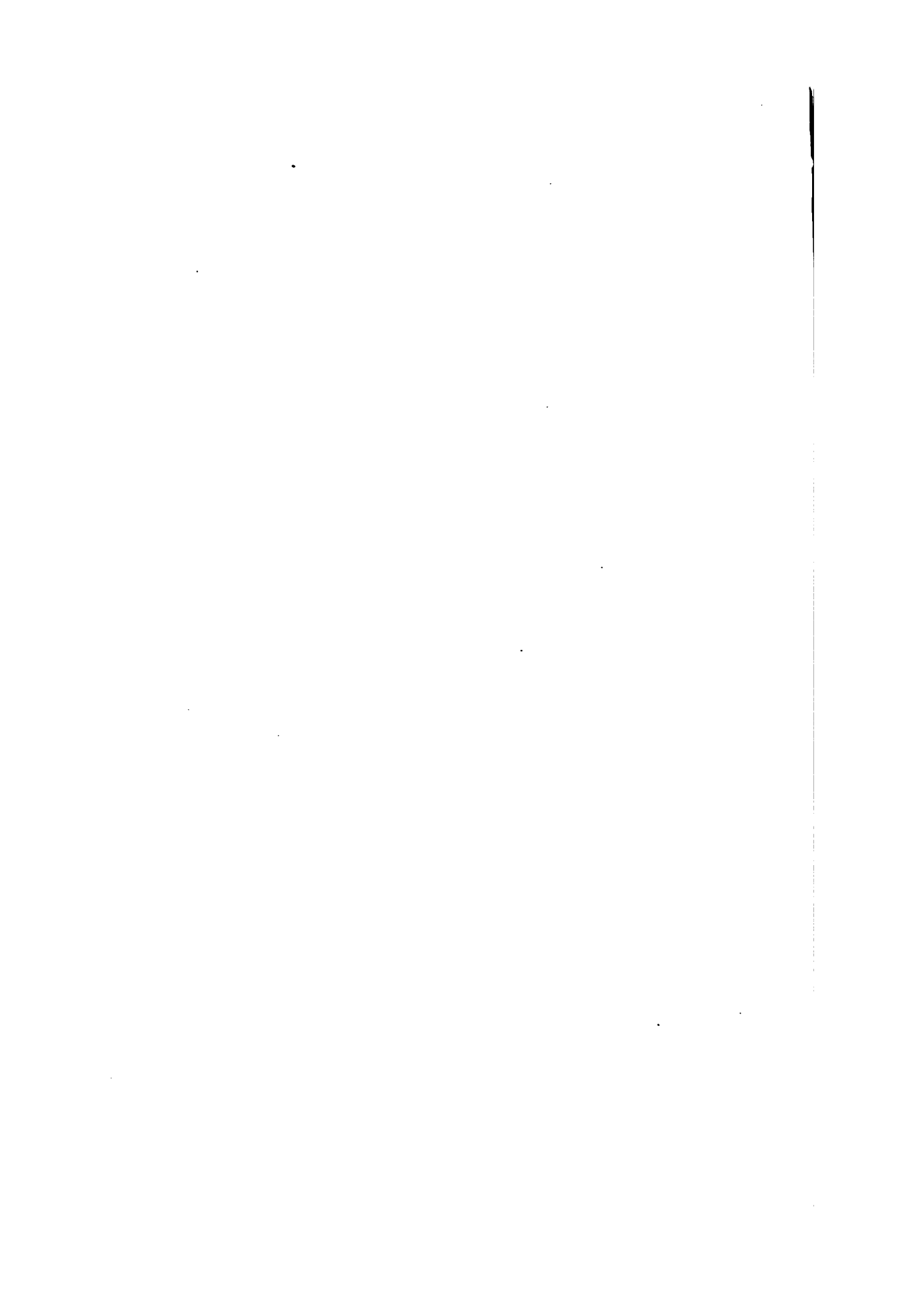
Még értékesebb volt természetesen a háztelek. Pozsony-megyei falvakban pár hold belsőséggel járó háztelekért fizetett 105, 128, 210, 492 koronás vételárakról tudunk. Veszprémben egy 14400 □ rőfnyi háztelekért 168 koronát fizettek. Hasonló árakat, 129—367 koronát fizettek a malomhelyekért.

A vizimalmok ára, természetesen üzemképességükhöz mérten, 64—1884 K közt ingadozik.

A szőlő ára is nagy volt. 1 hold szőlőt 70—210 koronáért adtak el.

Nagy értéket képviseltek a városi kőházak, az ú. n. paloták (palacium). Nem szólva egy 13776 koronáért eladott esztergomi palotáról, Esztergomban 386·50—4639 koronás házvételekről tudunk s nem sokkal marad alattok Pozsony és Veszprém házainak értéke sem.

¹ Mindössze hat adásvételi esetet ismerek a XIII. századból, a hol — a terület megjelölésével — 10 ekföldnél nagyobb (12, 15, 16, 18, 30 és 40 ekföldes) birtokról van szó. V. ö. a IV. táblázatot.

MAGYAR PÉNZEK ÉS A MAGYARORSZÁGI BÉCSI PÉNZEK SZÍNEZÜSTTAR

RAJZOLTA: RICH

színezüst.

0:800 gr.	0:325 gr.	0:350 gr.	0:375 gr.	0:400 gr.	0:425 gr.	0:450 gr.	0:475 gr.	0:500 gr.	0:525 gr.	0:550 gr.	0:575 gr.	0:600 gr.	0:625 gr.	0:650 gr.	0:675 gr.	0:700 gr.	0:725 gr.	0:750 gr.	0:775 gr.
																		0:920	
														0:644					
														0:644					

FÜGGELÉK.

I.

AZ EURÓPAI SÚLYMÉRTÉKEK XIV–XVIII. SZÁZADI KERESKEDELMII KÉZIKÖNYVEKBEN.

A közép- és újkori lokális és territoriális súlyrendszerek ismeretére nézve elsőrendű fontossággal bírnak az egykorú gyakorlati kereskedelem céljait szolgáló kézikönyvek. Az egyes helyi súlyok valódi nagyságának megállapításánál néhány tizedgrammnyi, sőt 1—2 grammnyi eltérésnek a jelentősége minimális. Mindazonáltal a metrologiai és éremtani kutatások és számítások egysége érdekében nagyon fontos az egyes súlymértékek nagyságának *egységes alapon nyugvó* megállapítása. Ebből a szempontból nézve szükséges a nevezetesebb súlyösszehasonlító kereskedelmi kézikönyvek adatainak összefüggő vizsgálata. E kézikönyvek közül különösen nagy becse van a XIV. századi Pegolotti és a XVIII. századi Schoapp művének. Több értékes adatot tartalmaz a müncheni udvari könyvtár egy XVI. századi codexe is.

a) PEGOLOTTI:
LA PRATICA DELLA MERCATURA.

1340 körül.

Francisco Balducci Pegolotti-nak a gyakorlati kereskedelemről 1340 körül írt műve¹ rendkívül sok értékes adattal világítja meg a középkori súlymértékek egymáshoz való viszonyát.

¹ La pratica della mercatura. [Della decima e di varie altre gravezze imposte dal commune di Firenze, della monete e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI. Tom. I.—IV. Lucca & Lisbona, 1765/6. cz. mű III. kötetében.] A codexről és a mű koráról l. 170—171. és II. 61.. 74—79. l. szól Pagnini, e mű kiadója.

Városról városra haladva sorolja fel az egyes nagyobb kereskedelmi városok és tartományok súlymértékeit s meghatározza azoknak más mértékekhez való viszonyát.

Pegolotti adatait vizsgálva, mindenekelőtt néhány ismert és Pegolottinál leggyakrabban összehasonlításul vett súlymérték egymáshoz való viszonyát kell megállapítanunk. Ezek alapján azután az összes számítások megoldhatók lesznek. Ilyenekül 6 súlymérték kínálkozik: a párisi márka, a firenzei font, az angol márka, a velencei márka, a szicíliai vagy nápolyi aranyfont és a genovai font.

1. Párisi márka.

Kiindulópontul mindenesetre a *párisi márkát* kell vennünk, a melynek súlyát a szakirodalom — az eredeti XIV. századi normálsúly alapján — teljes pontossággal megállapította. A párisi márka $\frac{1}{50}$ -része a — János francia királynak 1350 körül, tehát Pegolotti korában készült normálsúlya nyomán készített s ma is meglevő — régi párisi normálsúlynak, a 12237·645 g súlyú „Pile de Charlemagne“-nak.

1 párisi márka pontos súlya:

244·7529 gramm.¹

Súlyrészeire osztva:

Párisi márka	Uncia	Súlydenár	Gramm
1	8	192	244·7529
	1	24	30·5941125
		1	1·27475

¹ V. ö. Hilliger, Benno: Studien zu mittelalterlichen Maassen und Gewichten. (Historische Vierteljahrschrift. III. Jahrg. 1900. Leipzig. 1900) 210. l. — K. H. Schäfer: Wertvergleichen... [Vatikanische Quellen. II. Bd. Paderborn, 1911] 41*—42.* l. — Luschin v. Ebengreuth: Allgemeine Münzkunde u. Geldgeschichte. München, 1904. 155. l. — Larousse: Grand dictionnaire universelle du XIX. Siècle, Tome X. Paris, 1873. 1129. l. — Noback, Chr. u. Fr.: Vollständiges Taschenbuch der Münz-, Maass- und Gewichtsverhältnisse. Leipzig, 1850. 855. l. — La Grand Encyclopédie. Tome 23. Paris. 17. l. — Engel-Serrure: Traité de numismatique du moyen âge. I. Paris, 1891. XXXVII. l. stb.

2. Szicíliai aranyfont és nápolyi arany- és ezüstfont.¹

A Pegolottinál csaknem minden súlymértékkel összehasonlított szicíliai aranyfont és nápolyi (pugliai) arany- és ezüstfont nagyságát a párisi márkához való viszonyából állapíthatjuk meg:

„Tari 34 e grani 13 once 1 in Parigi a peso d'argento.“ (167—168., 103. l.)²

„30 tari sono once 1. in Cicilia a peso d'oro.“ (103. l.)

„30 tari sono un' oncia a peso d'oro (in Puglia).“ — „Tari 30 fa once 1. in Napoli a peso d'oro e d'ariento.“ (167. l.)

E szerint **1 szicíliai arany és 1 nápolyi arany- és ezüstfont:**

317·860884 gramm.³

Szicíliai aranyfont	Uncia	Tari	Gran	Gramm
1	12	360	7200	317·860884
	1	30	600	26·488407
		1	20	0·8829469
			1	0·04414734

3. Firenzei és ascolii font.

A firenzei font nagysága a következő összehasonlításokból állapítható meg:

1. „Marco 1 d'argento e d'oro al peso di Parigi fa in Firenze once 8. denari 16.“ (206. l.)⁴

2. „Libra 1 d'argento al peso di Firenze fa in Parigi once 11. denari 2.“ (206. l.)⁵

3. „Tari 32. fa once 1. in Firenze.“ (167—168. l.)⁶

¹ Az egyes forráshelyeknél idézett lapszámok Pegolotti művének idézett kiadását jelölik.

² 1 párisi uncia = 30·5941125 g = 34¹³/₃₀ tari = ⁶⁹⁹/₃₀ tari. 1 tari = 0·8829469 g; 1 gran = 0·04414734 g.

³ N o b a c k (id. m. 791—792. l.) szerint a XIX. században a szicíliai (palermoi) fémfont 317·368 g, a nápolyi font 320·759 g volt.

⁴ 244·7529 = 8²/₃ uncia = ²⁸/₃ uncia: 1 firenzei font = 12 × ²/₃₀ × 244·7529 = 338·8886 g.

⁵ 30·5941125 × 11 + 1·27475 × 2 = 339·08473 g.

⁶ 0·8829469 × 32 = 28·2543008 g; 28·2543 × 12 = 339·0516 g.

1 firenzei font:

1. 338·8886 g
2. 339·0847 „
3. 339·0516 „

Középszámmal:

339·008 gramm

volt a *firenzei* és a vele azonos súlyú *ascolii font*¹ súlya.²

Firenzei font	Uncia	Súlydenár	Gramm
1	12	288	339·008
	1	24	28·25066
		1	1·177111

4. Velencei, padovai, friauli és zarái márka.

A *velencei márka* súlya, a melylyel — Pegolotti szerint — a *padovai, friauli és zarái márkák* teljesen azonos súlyúak,³ következő egyenletekből állapítható meg:

1. „Marco 1 d'argento al peso di Vinegia fa in Firenze once 8. denari 10.“⁴ (142. l.)
2. „Tari 33 e grani 13 e un terzo fa un' oncia in Vinegia a peso d'oro e argento.“⁵ (167—168. l.)
3. „Marco uno d'argento al peso d'Ancona fa in Firenze once 8 e un quarto“ és „Marco uno d'argento al peso d'Ancona fa in Vinegia once 7 den. 20 di den. 24. pesi per uncia.“ (157—158. l.)⁶

¹ „Libbre 100 d'Ancona fanno in Ascoli libb. 102.“ és „Libbre 100 d'Ancona fanno in Firenze libbre 102.“ (157—158. l.)

² Ez a súly pontosan fedi az irodalomban ismert 339—339·5 g-os súlyt. N o b a c k szerint a XIX. században 339·542 g volt a firenzei font (id. m. 250. és 520. l.).

³ „Marchi 1. d'argento di Padova è tutt' uno col marco di Vinegia.“ (141. l.) — „In Frioli. Marco uno d'ariento è tutt' uno marco con quello di Vinegia.“ (150. l.) — „Marco uno d'argento al peso di Giadra fae in Vinegia marc. 1.“ (146. l.)

⁴ 226·00528 + 11·77111 = 237·77639 g.

⁵ 1 tari = 0·8829469; 1 gran = 0·04414734 g.; 33 tari + 13¹/₂ grani = 237·80687 g.

⁶ 8¹/₄ firenzei uncia = (7²⁰/₂₄ = 7⁵/₆ =) ⁴⁷/₆ velencei uncia;
 28·250666 × 8¹/₄ = 233·0679994; $\frac{233·0679994 \times 6}{47} = 29·753361$;
 29·753361 × 8 = 238·02688 g.

1 velencei márka:

1. 237·77639 g
2. 237·80687 „
3. 238·02688 „

Középszámmal:

237·8720 gramm¹

volt a *velencei, padovai, friauli és sárai márka* súlya.

Velencei márka	Uncia	Súlydenár	Gramm
1	8	192	237·8720
	1	24	29·7340
		1	1·2389

5. *Genovai, konstantinápolyi, perai, avignoni font, nimesi, marseillei és ferei kis font.*

A felsorolt súlyok — Pegolotti adatai szerint — azonosak voltak.² Nagyságukat következő egyenletek fejezik ki:

1. „Marchi uno d'arg. al peso di Vinegia fa in Genova once 9. denari 3.“ (143. l.)³

¹ Muffat szerint 237·5236 g (Abhandlungen d. Hist. Cl. d. Kgl. Bayer. Akademie XII. 82. l.) volt. A XIX. században 238·49936 g-ra nőtt. (Noback id. m. 1327. l.)

² „Il peso di *Costantinopoli*, con quello di *Pera* sono tutto uno a peso in *Genova*.“ (31. l.)

„Tari 29. e grani 10. once una in *Genova*.“

„Tari 29. e grani 10. once 1. in *Pera*.“ (103. és 168. l.)

„Cantaro uno di *Pera* fa in *Firenze* libbre 138 e un terzo.“

„Cantaro uno di *Genova* fa in *Firenze* lib. 138. e un terzo.“ (202—203. l.)

„Cantaro uno di *Pera*, che è libbre 150 *Genovesche*.“ (145. l.)

„Il peso a che si vende la mercatanzia in *Nimissi* è tutt' uno peso, con quello di *Monpolieri*, a che si vende la mercatanzia.“ (230. l.)

„Libbre 1. di spezeria sottile di *Genova* fa ne' detti luoghi libbre 1. sottile.“ (224. l.)

„Libbre 1 di feta torta di *Genova* fa ne' detti luoghi libb. 1. sottile.“ (224. l.)

„Libbre 1. di spezeria sottile in *Genova* fa in *Marsilia* libbre 1 sottile.“ (223. l.)

„La libbra sottile in *Vignone* come in *Nimissi* . . .“ (230. l.)

„Libbre una sottile (a nyomtatásban tévesen „grossa“ áll) di *Nimissi* fa in *Campagna* (t. i. in *Fiera*) libbre 1. sottile.“ (231. l.)

³ 237·8720 g = 9¹/₈ uncia; 1 uncia = 26·0681 g; 12 uncia = 312·8172 g.

2. „Libbre cento di Firenze al peso della stadera fanno in Genova libbre 108, e un terzo.“¹

3. „Libbre una d'argento al peso di Firenze fa in Genova once 12. den. 22.“ (202. l.)²

4. „Tari 29 e grani f0. once una in Genova.“ (103. l.)³

5. „Marco 1. d'argento di Parigi fa in Genova once 9. denarii 8.“ (224. l.)⁴

6. „Libbre una sottile di Nimissi fanno in Firenze once 11. denari 6.“ (205. l.)⁵

7. „Marcho 1. d'argento al peso di Vinegia, fae in Costantinopoli once 9. den. 4.“ (33. l.)⁶

8. „Libbre una d'argento di Firenze fa in Costantinopoli once 12. den. 22.“ (203. l.)⁷

9. „Tari 29. e grani 18. e un mezzo once 1. in Costantinopoli.“ (103. és 168. l.)⁸

1 genovai font:

1.	312·8172 g
2.	312·9304 „
3.	314·9493 „
4.	312·5630 „
5.	314·6820 „
6.	317·8199 „
7.	311·3952 „
8.	314·9493 „
9.	317·0662 „

Középszámmal:

314·3525 gramm⁹

a genovai, konstantinápolyi, perai és avignoni font, a nimesi, marseillei, montpellier-i és ferei [Champagne] kis font súlya.

¹ 33900·8 g = 108 $\frac{1}{3}$ genovai font; 1 font = 312·93045 g.

² 339·008 g = 12 $\frac{22}{24}$ uncia (= 12 $\frac{11}{12}$) = 12 $\frac{11}{12}$ uncia; 1 uncia = 26·24578 g; 1 genovai font = 314·94936 g.

³ 0·8829469 × 29 + 0·04414734 × 10 = 26·04693; 1 genovai font = 312·563 g.

⁴ 244·7529 (= 9 $\frac{1}{3}$) = 9 $\frac{1}{3}$ uncia; 26·2235 g = 1 uncia; 1 font = 314·682 g.

⁵ 28·250666 × 11 + 1·177111 × 6 = 317·81992 g.

⁶ 237·8720 = 9 $\frac{1}{6}$ uncia = 9 $\frac{1}{6}$ uncia; 1 uncia = 25·9496 g; 1 font = 311·3952 g.

⁷ 339·008 g = 12 $\frac{22}{24}$ uncia; 1 font = 314·94936 g.

⁸ 0·8829469 × 29 + 0·04414734 × 18·5 = 26·4221858 g; 1 font = 317·0662296 g.

⁹ N o b a c k szerint a XIX. században a genovai font 316·7789 g volt (id. m. 288. l.).

Genovai font	Uncia	Súlydenár	Gramm
1	12	288	314·3525
	1	24	26·1960
		1	1·0915

6. Londoni tower márka, kölni, anconai, chiarenzai, barlettai, pugliai, messinai (szicíliai), barcelonai és castello-di-castroi (szardiniai) márka.

A felsorolt márkasúlyok — Pegolotti szerint — azonosak voltak.¹ Nagyságukat következő egyenletek adják:

1. „Marco 1 d'argento al peso della Torre di Londra fa in Firenze once 8. denari 8.“ (206. l.)²
2. „Tari 33 once 1 a Londra d'Inghilterra.“ (168. l.)³
3. „Tari 33 fa once 1 in Cologna.“ (167. l.)³
4. „Marchi 1 d'argento di Messina fae in Napoli once 8. e tari 24.“ (104. l.)³
5. „Tari 33 sono once 1. in Cicilia a peso d'argento.“ (103. l.)³
6. „Tari 33 fa once 1. in Ancona a peso d'argento.“ (103. és 167. l.)³
7. „Marco uno e sterlini 3 e mezzo d'argento al peso della Torre di Londra fanno in Vinegia mar. 1. d'argento.“ (147. l.)⁴
8. „Marco 1. d'argento al peso di Vinegia fa in Barletta once 8 e sterlini 3. e mezzo.“ (170. l.)⁴

¹ „Il marchio della Torre di Londra si e appunto col marchio di Cologna della Magna.“ (147. l.)

„Tari 33 once 1 a Londra d'Inghilterra.“

„Tari 33. fa once una in Cologna.“ (103., 167—168. l.)

„Tari 33. fa once 1. in Ancona a peso d'argento.“ (103. és 167. l.)

„Tari 33 pesi sono once una d'ariento in Messina.“ (97. l.)

„Tari 33 sono once 1 in Cicilia a peso d'argento.“ (103. l.)

„Marchi 1. d'argento di Messina fae in Barletta mar. 1.“ (104. l.)

„Marco uno d'argento al peso d'Ancona fa in Chiarenza marchi 1.“ (157. l.)

„Marco 1. d'argento al peso di Messina fae in Firenze once 8 e denari 6.“ (104. l.)

„Marco 1. d'argento di Castello (di Sardigna), che è tutt uno col marco di Barzalona di Catalogna fa in Firenze once 8. denari 6.“ (208. l.)

² $28 \cdot 250666 \times 8 + 1 \cdot 177111 \times 8 = 235 \cdot 42222 \text{ g.}$

³ $0 \cdot 8829469 \times 33 = 29 \cdot 1372477 \text{ g; } 29 \cdot 1372477 \times 8 =$

$233 \cdot 0979816 \text{ g.}$

⁴ $\frac{237 \cdot 8720 \times 160}{163 \cdot 5} = 232 \cdot 7799 \text{ g.}$

9. „Marchi 1 d'argento al peso di Messina fae in Firenze once 8. e denari 6.“ (104. l.)¹
 10. „Marco uno d'argento al peso d'Ancona fa in Firenze once 8 e un quarto.“ (158. l.)¹
 11. „Marco 1. d'argento d'Ancona fa in Firenze once 8. denarii 6.“ (206. l.)¹
 12. „Marco 1 d'argento di Castello, che e tutt' uno col marco di Barzalona di Catalogna, fa in Firenze once 8. denari 6.“ (208. l.)¹
 13. „Once 12 e mezzo d'argento al peso di Firenze fanno in Chiarenza marco 1 e mezzo.“ (202. l.)²
 14. „Marco uno d'argento al peso d'Ancona fa in Vinegia once 7. den. 20 di den. 24 pesi per un oncia.“ (157. l.)³
 15. „Marco 1. d'argento di Messina fae in Genova once 9 [meno]⁴ denari 2 e un terzo.“ (105. l.)⁵

1 londoni márka :

1.	235·42222	g
2.	233·09798	„
3.	233·09798	„
4.	233·09798	„
5.	233·09798	„
6.	233·09798	„
7.	232·7799	„
8.	232·7799	„
9.	233·06799	„
10.	233·06799	„
11.	233·06799	„
12.	233·06799	„
13.	235·42222	„
14.	232·9163	„
15.	233·2176	„

Középszámmal :

233·3533 gramm

volt a *londoni, kölni, anconai, chiarensai, barlettoi,*

¹ $28 \cdot 250666 \times 8 + 1 \cdot 177111 \times 6 = 233 \cdot 067994$ g.

² $\frac{(339 \cdot 008 + 14 \cdot 125333) \times 2}{3} = 235 \cdot 4222$ g.

³ $237 \cdot 8720 - \frac{29 \cdot 7340}{6} = 232 \cdot 9163$ g.

⁴ A nyomtatott szövegből tévesen kimaradt e szó!

⁵ $\frac{314 \cdot 3525 \times 3}{4} - (1 \cdot 0915 \times 2 \frac{1}{3}) = 233 \cdot 2176$ g.

messinai, barcelonai és castello-di-castroi márka
súlya.¹

Londoni márka	Uncia	Sterling	Gramm
1	8	160	233·3533
	1	20	29·16916
		1	1·458458

E hat ismert súlyrendszer alapján Pegolotti összes adatait vizsgálat tárgyává tehetjük. Előrebocsátandó azonban, hogy — mivel Pegolotti a gyakorlati kereskedelem céljait tartotta szem előtt s az átszámítás könnyítése végett lehetőleg kerek számokkal dolgozott — az egyes súlymértékek csak néhány tizedgrammnyi, sőt néha csak 1—2 grammnyi eltéréssel állapíthatók meg.² E hibák kiküszöbölésére leghelyesebbnek látszott az egyes súlyokra nyert különböző eredmények *középszámát* venni fel végeredményül, mint azt már a fenti négy súly (firenzei, genovai, velencei és londoni) kiszámításánál is tettük.

7. Ciprusi márka.

1. „Mar. 1 d'argento al peso di Puglia fae in Cipri mar. 1 e sterlini 7.“ (82. l.)³
2. „Mar. 1 di Cipri fae in Firenze once 7. e denari 21. e grani 14. e 2 terzi.“ (84. l.)⁴

¹ Grote: (Numismatische Metrologie. Münzstudien III. 11. l.) 233·2746 g-ra teszi az angol márkát a Tower-pound állítólagos 349·914 g súlya alapján. A XVIII. századi kölni márkát 233·705 g-ra teszi s a XIX. században 12-féle súlyú helyi „kölni márkát“ mutat ki 233·095 és 234·068 g közt ingadozó súlyllyal (id. h. 36. l.). N o b a c k szerint a kölni márka 233·8123 g (id. m. 427. l.), de ő is 18 különféle súlyú németországi helyi „kölni márkát“ ismertet s 6 abból származott németországi márkát — összesen 24-et — 233·095—233·956 g súlyllyal (id. m. XXII—XXIII. l.). Nelkenbrecher's Taschenbuch. 10. Aufl. Berlin u. Wien [1804.] 427. l. szerint a párisi márka 5094 hollandi ass súlyával szemben a kölni 4864 ass-t nyom, a mely arányból 233·709 g súlyt kapunk.

² Különösen kiténik ez oly helyekből, a hol nem egészen pontosan mondja meg a súlyt, így pl.: „Cantaro 1. di Messina fae in Pisa libbre 240. in 245“ (105. l.) és „Libbre cento di Londra fanno in Firenze libbre 138 in 140“ (206. l.) stb.

$$^3 \frac{233 \cdot 3533 \times 160}{167} = 223 \cdot 5720 \text{ g.}$$

$$^4 28 \cdot 25066 \times 7 + 1 \cdot 177111 \times 21 + \frac{1 \cdot 177111}{24} \times 14 \frac{2}{3} = 223 \cdot 19328 \text{ g.}$$

3. „Libbre una d'argento di Firenze fae in Cipri mar. una e once 4. e sterlini 3.“ (84. l.)¹

4. „Mar. uno d'argento di Vinegia fae in Cipri mar. 1. e sterlini 10 e 5 octavi. Sicchè mar. 100 di Vinegia fanno in Cipri mar. 106 e once 5. e starlini 2. e mez. d'once 8. per uno mar. e denari 20 starlini per un' oncia di Cipri“ (86. l.)²

5. „Libbre 5 d'argento di Genova fanno in Cipri mar 7. e starlini 5.“ (87. l.)³

6. „Mar. 1. d'arg. al peso della Torre di Londra fae in Cipri mar. 1. e sterlini 7.“ (90. l.)⁴

7. „Tari 31 e grani 12. once 1 in Cipri (in Famagosta di Cipri).“ (103. és 168. l.)⁵

1 ciprusi márka = 8 uncia = 160 sterling:

1.	223·5720	g
2.	223·1932	„
3.	223·2151	„
4.	223·0594	„
5.	223·5395	„
6.	223·5720	„
7.	223·2089	„ ⁶

Középszámmal:

223·3371 gramm.

8. Pápai (római) márka.

1. „Mar. 1 d'argento al peso della Corte fae in Cipri once 7 e sterlini 19 e 5 ottavi di sterlini, 20 per un' oncia ed once 8. per 1 mar.“ (91. l.)⁷

$$^1 339'008 \text{ g} = 12\frac{3}{20} \text{ uncia}; \frac{20 \times 339'008 \times 8}{243} = 223'2151 \text{ g.}$$

$$^2 \frac{237'872 \text{ g} \times 160}{170'825} = 223'0594 \text{ g.}$$

$$^3 314'3525 \times 5 = 7 \times 8 + \frac{1}{4} \text{ uncia}; 1 \text{ uncia} = 27'94244 \text{ g}; 1 \text{ márka} = 223'5395 \text{ g.}$$

⁴ Lásd az előző oldalon lévő 3. sz. jegyzetet: 223'572 g.

⁵ $0'8829469 \times 31 + 0'04414734 \times 12 = 27'9011219 \text{ g} = 1 \text{ uncia.}$

⁶ Van egy téves adat is Pegolottinál: „Mar. 1 d'argento di Parigi fae in Cipri mar. 1 e sterlini 10“ (89. l.), ez 230'35 g-ot adna. Nyilván sajtóhiba; 10 helyett 14 vagy 15 állt.

$$^7 223'3371 - \frac{223'3371 \times 3}{160 \times 8} = 222'8137 \text{ g.}$$

2. „Once 8 di Firenze d'ariento fanno in corte marco 1. e den. 3. di den. 24. per un' oncia, e d'once 8. per uno marco.“ (205. l.)¹

3. „Tari 31 e grani 13 e 2 terzi once una in corte di Papa.“ (103. és 168. l.)²

4. „Marchi 1. d'argento al peso della corte fa in Genova once 8. denari 13. e mezzo, di denari 24 pesi per un' oncia.“ (224. l.)³

1 pápai (római) márka == 8 uncia == 192 denár:

1. 222·8137 g
2. 222·5283 „
3. 223·7976 „
4. 224·3032 „

Középszámmal:

223·3607 gramm.⁴

9. Sevillai márka.

1. „Marco uno d'argento al peso di Sibilía fa in Firenze once 8. den. 2.“ (205. l.)⁵

2. „Tari 32. e grani 6 e 2 terzi once una di Sobilia.“ (103. és 168. l.)⁶

1 sevillai márka:

1. 228·3595 g
2. 228·3888 „

Középszámmal:

228·3741 gramm.⁷

¹ $\frac{28 \cdot 250666 \times 8 \times 192}{195} = 222 \cdot 5283 \text{ g.}$

² $0 \cdot 8829469 \times 31 + 0 \cdot 04414734 \times 13 \frac{2}{3} = 27 \cdot 9747 \text{ g} = 1 \text{ uncia};$
1 márka = 223·7976 g.

³ $26 \cdot 1960 \times 8 + 1 \cdot 0915 \times 13 \cdot 5 = 224 \cdot 3032 \text{ g.}$

⁴ Schäfer legújában (id. m. 41*—42.* l.) „cca 224 g“ súlyúnak állapítja meg XIV—XV. sz. adatokból.

⁵ $28 \cdot 25066 \times 8 + 1 \cdot 177111 \times 2 = 228 \cdot 359554.$

⁶ $0 \cdot 8829469 \times 32 + 0 \cdot 0441473 \times 6 \frac{2}{3} = 28 \cdot 54861 \text{ g} = 1 \text{ uncia.}$

⁷ A XIX. sz. castiljai (madridi) márka Noback (id. m. 608. l. szerint 230·0875 g.

10. *Ferrarai márka.*

„Marco uno d'argento al peso di Ferrara fa in Vinegia once 8 e den. 2.“ (141. l.)¹

1 ferrarai márka = 240·3498 gramm.

11. *Piacenzai, nimesi, mallorcai és montpelliereri márka.*

A felsorolt márkasúlyok — Pegolotti szerint — azonos nagyságúak voltak.²

1. „Marco 1 d'argento al peso di Messina fae in Majolica once 7. denari 23. e tre quarti.“ (118. l.)³

2. „Marco 1 d'argento al peso di Barletta fae in Majolica once 7. denari 23. e tre quarti.“ (118. l.)⁴

3. „Marco 1. d'argento di Majolica fae in Firenze once 8. e denari 9.“ (118. l.)⁵

4. „Marco 1. d'argento di Majolica fae in Genova once 9.“ (119. l.)⁶

5. „Marco uno d'argento al peso della terra di Vinegia fae in Majolica once 8. e denari 2.“ (119. l.)⁷

6. „Tari 33. e grani 6 e 2 terzi once una in Nimissi, Monpolieri e in Majolica.“ (103. és 168. l.)⁸

7. „Libbre 1 d'argento in Genova fa ne' detti luoghi (t. i. Nimissi e Monpolieri) marchi 1. e un terzo.“ (224. l.)⁹

8. „Marco 1 d'argento al peso di Vinegia fanno ne detti luoghi once 8 e denari 2.“ (144. l.)¹⁰

¹ $237\cdot872 + 1\cdot2389 \times 2 = 240\cdot3498$ g.

² „Marco 1. d'argento al peso di Piagenz^e è tutt' uno col marco di Nimissi.“ (232. l.)

„Marchi 1. d'argento di Majolica è tutt' uno col marco di Monpolieri e di Nimissi.“ (117. l.)

³ $233\cdot3533 + \frac{233\cdot3533}{767} = 233\cdot6575$ g.

⁴ Lásd az előző jegyzetet.

⁵ $226\cdot00533 + 1\cdot177111 \times 9 = 236\cdot59932$ g.

⁶ $314\cdot3525 - \frac{314\cdot3525}{4} = 235\cdot7644$ g

⁷ $\frac{237\cdot872}{194} \times 192 = 235\cdot4188$ g.

⁸ $0\cdot8829469 \times 33 + 0\cdot04414734 \times 6\frac{2}{3} = 29\cdot43156$ g = 1 uncia;
1 márka = 235·4525 g.

⁹ Ld. a 6. sz. jegyzetet!

¹⁰ Ld. a 7. sz. jegyzetet!

9. „Marco 1 di Parigi fa in Nimissi once 8. denari 8. di denari 24 pesi per 1 oncia e d'once 8 per uno marco.“ (231. l.)¹

1 piacensai, nimesi, montpelliereri és mallorcai márka = 8 uncia = 192 denár:

1.	233·6575	g
2.	233·6575	„
3.	236·5993	„
4.	235·7644	„
5.	235·4188	„
6.	235·4525	„
7.	235·7644	„
8.	235·4188	„
9.	234·9626	„

Középszámmal:

235·1884 gramm.²

12. Avignoni márka.

1. „Marco 1. d'argento al peso di Nimissi è maggior, che quello di Vignone sterl. 1.“ (230. l.)³

2. „Marco uno d'argento di Vignone fa in Firenze once 8. denari 7.“ (205. l.)⁴

3. „Marco 1. d'argento al peso di Vignone fa in Genova once 9. meno denari 1. e un terzo di denari 24. pesi per 1. oncia.“ (224. l.)⁵

4. „Marco 1. d'argento al peso di Vignone è maggiore, che il marchò della detta corte sterlini 7. e mezzo.“ (233. l.)⁶

$$^1 \frac{244 \cdot 7529 \times 192}{200} = 234 \cdot 962688 \text{ g.}$$

² A montpelliereri márka Engel—Serrure (id. m. I. T. XXXVII. l.) szerint: 239·11 g. — Nelckenbrecher I. C. (Taschenbuch d. Münz-, Maass- u. Gewichtskunde. 10. Aufl. Berlin u. Wien [1804]. 428. l.) szerint a piacenzai márka 4893 holl. ass, szemben a párisi márka 5094 holl. ass súlyával. Ez arány szerint a piacenzai márka: 235·10339 g.

$$^3 \frac{235 \cdot 1884 \times 160}{161} = 233 \cdot 72640 \text{ g.}$$

$$^4 228 \cdot 00533 + 1 \cdot 177111 \times 7 = 234 \cdot 24510 \text{ g.}$$

$$^5 314 \cdot 3525 \times \frac{2}{4} - 1 \cdot 0915 \times 1 \frac{1}{3} = 234 \cdot 3091 \text{ g.}$$

$$^6 \frac{223 \cdot 3607}{152 \cdot 5} \times 160 = 234 \cdot 3456 \text{ g.}$$

1 avignoni márka = 8 uncia = 160 sterling :

1. 233·7264 g
2. 234·2451 „
3. 234·3091 „
4. 234·3456 „

Középszámmal :

234·1564 gramm.¹

13. Brüggei aranyárka, tournaii és ferei (champagnei) márka.²

1. „Tari 34 e grani 10. once una in Fiera (di Campagna) d'argento.“ (103. és 168. l.)³
2. „Tari 34. e grani 10. once una in Bruggia a peso d'oro.“ (103. és 168. l.)³
3. „Marco 1. d'argento di Fiera fa in Vinegia once 8. den. 5.“ (144. l.)⁴
4. „La marca di Bruggia a peso d'oro, che è once 8, in Bruggia, torna in Genova once 9. denari 8.“ (225. l.)⁵
5. „Marco uno d'Bruggia a peso d'oro fa in Firenze once 8. den. 15.“ (251. l.)⁶
6. „Marco 1 di Bruggia al peso d'oro fanno in Parigi mar. 1.“ (249. l.)⁷

1 brüggei aranyárka, tournaii és ferei márka
= 8 uncia :

1. 243·6932 g
2. 243·6932 „
3. 244·0665 „
4. 244·1508 „
5. 243·6619 „
6. 244·7529 „

Középszámmal :

244·0030 gramm.

¹ Az avignoni márka Schäfer szerint (id. m. 42*. l.) „cca 234 g.“

² „Marco uno d'oro di Bruggia fa in Fiera marco uno.“ (250. l.)
— „Marco 1 di Bruggia a peso d'oro fa in Tornai Marco 1. d'oro“ (248. l.), tehát e három súlymérték azonos volt.

³ $0.8829469 \times 34 + 0.0441473 \times 10 = 30.46165$ g = 1 uncia;

⁴ $237.872 + 1.2389 \times 5 = 244.0665$ g.

⁵ $314.3525 \times \frac{3}{4} + 1.0915 \times 8 = 244.1508$ g.

⁶ $226.00533 + 1.177111 \times 15 = 243.66199$ g.

⁷ 244·7529 g.

14. *Brüggei ezüstmárka.*

1. „Tari 35. once 1 in Bruggia a peso d'argento.“ (103. és 168. l.)¹

2. „Marchi 21 d'argento al peso di Bruggio fanno in Parigi mar. 16.“ (249. l.)²

3. „Marchi 21 a peso d'argento fanno in Bruggia marchi 16. a peso d'oro.“ (242. l.)³

4. „Marco uno d'argento di Bruggia fa in Parigi once 6 e den. 2. e grani 6. e sei settini, di grani 24 per uno denaro e di denari 24 per un oncia.“ (250. l.)⁴

5. „Marco uno di Bruggia a peso d'ariento fa in Firenze once 6. den. 13. e mezzo.“ (251. l.)⁵

6. „Mar. 1. d'argento al peso di Bruggia fa in Vinegia once 6. denari 5 e tre quarti, di denari 24 per 1. oncia.“ (253. l.)⁶

7. „La marca di Bruggia d'argento, che è once 6 in Bruggia, fa in Genova once 7 denari 2 e due terzi, di den. 24 pesi per un' oncia di Genova.“ (225. l.)⁷

1 brüggei ezüstmárka = 6 uncia :

1.	185·4188	g
2.	186·4784	„
3.	185·9070	„
4.	186·4784	„
5.	185·3949	„
6.	185·5276	„
7.	186·2826	„

Középszámmal :

185·9268 gramm.

$$^1 0\cdot8829469 \times 6 \times 35 = 185\cdot418849 \text{ g.}$$

$$^2 \frac{244\cdot7529 \times 16}{21} = 186\cdot4784 \text{ g.}$$

$$^3 \frac{244\cdot0030 \times 16}{21} = 185\cdot9070 \text{ g.}$$

$$^4 30\cdot5941125 \times 6 + 1\cdot27475 \times 2 + \left(\frac{1\cdot27475}{24} \times 6\frac{2}{3} \right) = \frac{1\cdot27475 \times 2}{7} = 186\cdot47838 \text{ g.}$$

$$^5 28\cdot25066 \times 6 + 1\cdot177111 \times 13\frac{1}{2} = 185\cdot394994 \text{ g.}$$

$$^6 29\cdot7340 \times 6 + 1\cdot2389 \times 5\frac{3}{4} = 185\cdot5276 \text{ g.}$$

$$^7 26\cdot196 \times 7 + 1\cdot0915 \times 2\frac{2}{3} = 186\cdot2826 \text{ g.}$$

15. *Brabanti (bruxellesi, antwerpeni) márka.*

„Con Anguersa, con Mellino, con Borsella, con Coriovano e con tutto Brabante...“ etc. (248. l.)

1. „E lo marco dello argento al peso di Bruggia, ch'è once 6 in Bruggia, fa ne' detti luoghi once 6 e sterlini 8.“¹

2. „E lo marco dell' oro al peso di Bruggia fa ne' detti luoghi once 8 e sterlini 8.“ (249. l.)²

„...In Anguersa... di soldi 13 e denari 4 sterlini per uno marco, e gli 3 sterlini uno grosso tornese d'argento.“ (255. l.)

1 brabanti márka = 160 sterling :

1. 232·4085 g

2. 232·383 „

Középszámmal :

232·3957 gramm.³

16. *Londoni aranyművesmárka.*

„In Londra si ha 2 maniere di pesare argento, cioè il marco della zecca della Torre di Londra, ch'è appunto col marco di Colonia della magna, e l'altro s'è il *marco degli orfevori*, cioè degli orafi di Londra, che è più forte, e più grande marco, che quello della torre sterlini 5. e un terzo di sterlini 20. per 1. oncia e d'once 8. per 1 marco.“ (259. l.)⁴

1 londoni aranyművesmárka = 241·1317 gramm.

17. *Bécsi márka.*

„Marco 1 d'argento di Vienna fae in Vinegia once 8. denari 3. di denari 24. pesi per una oncia.“ (143. l.)⁵

1 (ó-) bécsi márka = 241·5887 gramm.

¹ $185·9268 = 6^8/20$ uncia ; 1 m. = $\frac{185·9268 \times 5 \times 8}{32} = 232·4085$ g.

² $244·0030 = 8^8/20$ uncia ; 1 m. = $\frac{244·003 \times 5 \times 8}{42} = 232·383$ g.

³ Később e súlymértéket az egész mai Belgium területén teljesen kiszorította a használatból a párisi „poids de marc“ súly. V. ö. Noback és Nelckenbrecher id. m.

⁴ $233·3533 + 1·458458 \times 5\frac{1}{3} = 241·1317$ g.

⁵ $237·872 + 1·2389 \times 3 = 241·5887$ g.

18. *Bolognai ezüstfont.*

1. „Tari 34 fa once 1 in Bologna.“ (167. l.)¹
2. Once 12 d'argento al peso di Bologna fanno in Firenze once 12. den. 18.“ (203. l.)²
3. „Libbre 1. d'ariento al peso di Bologna fa in Vinegia once 12 & denari 3 pesi d'once 8 per uno marco di Vinegia e di denari 24 pesi per una oncia.“ (142. l.)³

1 bolognai ezüstfont :

1. 360·2423 g
2. 360·19599 „
3. 360·5247 „

Középszámmal:

360·3209 gramm.⁴19. *Pisai font és milanói kis font.*

1. Tari 31. e grani 3 once 1. in Pisa.“ (103. és 168. l.)⁵
2. „Libbre 1 d'argento al peso di Firenze fanno in Pisa once 12. denari 8.“ (201. l.)⁶
3. „Libbre 1 di Firenze fa in Milano once 12. den. 8.“ (203. l.)⁶
4. „Libbre cento di Pisa fanno in Genova libbre 103.“ (217. l.)⁷
5. „Libbre 100 di Genova fanno in Milano libb. 96.“ (226. l.)⁸
6. „Libbre 100. di Firenze al peso della stadera fanno in Pisa libbre 105.“ (201. l.)⁹

¹ $0\ 8829469 \times 34 = 30\ 0201946\ \text{g} = 1\ \text{uncia.}$ ² $339\ 008 + 1\ 177111 \times 18 = 360\ 19599\ \text{g}$ ³ $237\ 872 \times 1\frac{1}{2} + 1\ 2389 \times 3 = 360\ 5247\ \text{g.}$ ⁴ Noback szerint (id. m. 136. l.) a bolognai font a XIX. században 361·85 g súlyú volt!⁵ $0\ 8829469 \times 31 + 0\ 0441473 \times 3 = 27\ 503787\ \text{g} = 1\ \text{uncia}; 1\ \text{font} = 330\ 0454\ \text{g.}$ ⁶ $339\ 008 = 12\frac{1}{2} = \frac{27}{2},\ \text{uncia}; 1\ \text{uncia} = 27\ 4871; 1\ \text{font} = 329\ 8452\ \text{g.}$ ⁷ $\frac{314\ 3525 \times 103}{100} = 323\ 78305\ \text{g.}$ ⁸ $\frac{314\ 3525 \times 100}{96} = 327\ 4505\ \text{g.}$ ⁹ $33900\ 8 : 105 = 322\ 864\ \text{g.}$

7. „Libbre 100 di Firenze fanno in Milano libbre 105.“
(203. l.)¹
8. „[Marco]² d'argento di Messina fae in Pisa once 8. e mezzo.“ (105. l.)³
9. „Il cantaro di Messina sottile... è libbre 250 di Messina“ és „Cantaro 1 sottile di Messina fae in Pisa libbre 240 in 245.“ (97. és 105. l.)⁴

1 pisai font = 1 milánói kis font:

1. 330·0454 g
2. 329·8452 „
3. 329·8452 „
4. 323·7830 „
5. 327·4505 „
6. 322·8640 „
7. 322·8640 „
8. 329·4396 „
9. 331·1050 „
- v. 324·3478 „

Középszámmal:

327·1589 gramm.⁵

20. Luccai font.

1. „Libbre cento al peso della stadera di Firenze fanno in Lucca libbre 101. o 102.“ (201. l.)⁶
2. „Libbre cento di Lucca al peso di feta fanno in Firenze libbre 97. once 4.“ (201. l.)⁷
3. „Libbre 1. d'argento di Firenze fanno in Lucca once 12. e denari 1. e mezzo.“ (201. l.)⁸

¹ L. az előző lapon a 9. jegyzetet.

² A nyomtatásban tévesen: „cantaro.“

³ $\frac{233 \cdot 3533 \times 12}{8 \cdot 5} = 329 \cdot 4396 \text{ g.}$

⁴ a) $\frac{317 \cdot 86088 \times 250}{245}$; b) $\frac{317 \cdot 86088 \times 250}{240}$

⁵ Noback (id. m. 625. l.) szerint a XIX. században a milánói font: 326·793 g.

⁶ $33900 \cdot 8 : 101 = 335 \cdot 6514 \text{ g; } 33900 \cdot 8 : 102 = 332 \cdot 3529 \text{ g.}$

⁷ $\frac{339 \cdot 008 \times 97 \frac{1}{2}}{100} = 329 \cdot 9677 \text{ g.}$

⁸ $\frac{339 \cdot 008 \times 288}{289 \cdot 5} = 337 \cdot 25147 \text{ g.}$

4. „Tari 31 e grani 15. once 1. in Lucca.“ (103. és 168. l.)¹

1 luccai font:

- 1. 335·6514 g
- v. 332·3529 „
- 2. 329·9677 „
- 3. 337·2514 „
- 4. 336·4026 „

Középszámmal:

334·3252 gramm.²

21. *Sienai font.*

1. „Libbre cento di Firenze al peso della stadera fanno in Siena libbre 103.“ (201. l.)³

2. „Libbre 1 d'argento al peso di Firenze fanno in Siena once 12. denari 3.“ (201. l.)⁴

3. Tari 31. e grani 13. e 1. terzo once 1. in Siena.“ (103. és 167. l.)⁵

1 sienai font:

- 1. 329·1339 g
- 2. 335·5113 „
- 3. 335·5197 „

Középszámmal:

333·3883 gramm.

22. *Velencei kis font és padovai font.⁶*

1. „Libbre 113 in 113 e mezzo sottile di Vinegia fanno in Firenze libbre 100.“ (142. l.)⁷

¹ $0·8829469 \times 31 + 0·04414734 \times 15 = 28·03355 \text{ g} = 1 \text{ uncia.}$

² Noback szerint (id. m. 567. l.) a XIX. században a luccai font: 334·5 g.

³ $33900·8 : 103 = 329·1339 \text{ g.}$

⁴ $\frac{339·008 \times 288}{291} = 335·51136 \text{ g.}$

⁵ $0·8829469 \times 31 + 0·04414734 \times 13\frac{1}{3} = 27·95997 \text{ g} = 1 \text{ uncia.}$

⁶ „Libbre 100 sottili di Vinegia fanno in Padova libb. 100.“ (141. l.)

⁷ $33900·8 : 113 = 300·0070 \text{ g; } 33900·8 : 113·5 = 298·6854 \text{ g.}$

2. „Libbre 100 sottili di Vinegia fanno in Genova libbre 96.“ (143. l.)¹
 3. „Lo migliajo sottile di Vinegia fae in Milano libb. 920 sottile.“ (147. l.)²
 4. „Libbre cento sottile di Vinegia fanno in Bologna libbre 84.“ (142. l.)³
 5. „Libbre cento sottile di Vinegia fanno in Lucca libbre 90.“ (143. l.)⁴
 6. „Libbre 96 di feta al peso di Costantinopoli fae in Vinegia libbre 100 sottili.“ (34. l.)⁵

1 velenczei kis font = 1 padovai font = 12 uncia :

1. 300·0070 g
 v. 298·6854 „
 2. 301·7784 „
 3. 300·9861 „
 4. 302·6695 „
 5. 300·8926 „
 6. 301·7784 „

Középszámmal :

300·9710 gramm.⁶

23. Velenczei aranyfont.

1. „Tari 30 e grani 16. once 1. in Vinegia d'oro filato.“ (103. és 167. l.)⁷
 2. „Libbre 1 di Vinegia, a che si pesano perle e oro filato e perperi d'oro, fae in Firenze once 11. denari 14.“ (142. l.)⁸
 3. „Libbre 1 d'oro e d'argento filato di Vinegia fae in Parigi once 10. e mezzo.“ (144. l.)⁹

$$^1 \frac{314 \cdot 3525 \times 96}{100} = 301 \cdot 7784 \text{ g.}$$

$$^2 \frac{327 \cdot 1589 \times 920}{1000} = 300 \cdot 98618 \text{ g.}$$

$$^3 \frac{360 \cdot 3209 \times 84}{100} = 302 \cdot 66955 \text{ g.}$$

$$^4 \frac{334 \cdot 3252 \times 90}{100} = 300 \cdot 89268 \text{ g.}$$

$$^5 \frac{314 \cdot 3525 \times 96}{100} = 301 \cdot 7784 \text{ g.}$$

⁶ Noback szerint (id. m. 1327. l.) a XIX. században: 301·2297 g.

⁷ $26 \cdot 48840 + 0 \cdot 04414734 \times 16 = 27 \cdot 19475 \text{ g} = 1 \text{ uncia.}$

⁸ $28 \cdot 250666 \times 11 + 1 \cdot 177111 \times 14 = 327 \cdot 2368 \text{ g.}$

⁹ $30 \cdot 5941125 \times 10 \cdot 5 = 321 \cdot 2381 \text{ g.}$

1 velencei aranyfont :

1. 326·3370 g
2. 327·2368 „
3. 321·2381 „

Középszámmal :

324·9373 gramm.**24. Velencei ezüstfont (márkafont).**

„Libbre 1 d'ariento di Vinegia, che e marchi 1. e mezzo di Vinegia.“ (143. l.)¹

1 velencei ezüstfont = 356·808 gramm.**25. Velencei „libra grossa“.**

„Le libbre cento grosse sono libbre 158 sottile.“ „Lo migliajo grosso di Vinegia si è libbre 1580 sottile.“ (134. l.)²

1 velencei libra grossa = 475·5341 gramm.³

Mivel azonban csak egy egyenlet áll rendelkezésünkre s e nehéz font tulajdonképpen a 237·872 g-os velencei márka kétszeres súlyából képzett font volt, súlyát valamivel magasabbra kell tennünk:

1 velencei nehéz font = 475·744 gramm.**26. Római font.**

1. Libbre 1 d'argento al peso di Firenze fanno in Roma onze 12. denari 6.“ (202. l.)⁴
2. „Tari 31 e grani 7. once una in Roma.“ (103. és 168. l.)⁵

¹ $237·872 \times \frac{2}{3} = 356·808$ g.² $\frac{300·971 \times 158}{100} = 475·5341$ g. A velencei súlyokra leghelyesebb

csupán a velencei kis fonttal és márkával való összehasonlítást venni ahelyett, mert ez bizonyára helyi s így pontos számításra alapszik.

³ Noback (id. m. 1327. l.) 476·9987 g-ra teszi a XIX. században e súlyt.

⁴ $\frac{339·008 \times 288}{294} = 332·0894$ g.

⁵ $0·8829469 \times 31 + 0·04414734 \times 7 = 27·68037$ g = 1 uncia. A Pegollettinál adott (202. l.) 3-ik egyenlet téves, mert 100 firenzei font nem lehetett 96 v. 97 római font, lévén előbbi súlyosabb.

1 római font:

1. 332·0894 g
2. 332·1644 „

Középszámmal:

332·1269 gramm.¹*27. Anconai, chiarenzai, nápolyi, pugliai és barlettai kereskedelmi font.²*

1. „Tari 33 e grani 6 e due terzi once 1 in Napoli e Puglia e per tutto lo regno.“ (168. l.)³
2. Libbre [1.]⁴ d'ariento di Vinegia fae in Chiarenza libb. una e den. 3. meno un quarto.“ (145. l.)⁵
3. „Cantaro 1 di Barletta fa in Genova libb. 280.“ (:76. l.)⁶
4. „Cantaro 1. di Barletta fa in Firenze libbre 258 in 260.“ (174. l.)⁷
5. „Libbre 100 di Barletta fa in Firenze libb. 104.“ (:74. l.)⁸
6. „Libbre 100 di Chiarenza fanno in Firenze libb. 102 in 103.“ (202. l.)⁹
7. Libbre 100 d'Ancona fanno in Firenze libb. 102.“ (158. l.)¹⁰

¹ Noback (id. m. 1047. l.) szerint 339·0728 vagy 339·156 g volt a XIX. században.

² „Lo peso e la misura di Napoli e tutto uno col peso e colla misura di Barletta.“ (168. l.)

„Lo cantaro si e cento ruotoli, e lo ruotolo si è libbre 2 e mezzo [in Barletta e Napoli]“; „Cantaro 1 di Barletta fa in Ancona libbre 250“; „Cantaro 1. di Barletta fa in Chiarenza libbre 250.“ (161., 169., 174. l.), tehát 250 barlettai = 250 anconai = 250 chiarenzai font.

„Libbre 100 di mercatanzia al peso d'Ancona fa in Chiarenza libbre 100.“ (156. l.) — Egy más helyen Pegolotti a pugliai fontot 3 denárral *kisebbsnek* mondja a chiarenzainál. (170. l.)

³ $0\cdot8829469 \times 33\frac{1}{2} = 29\cdot43155$ g; 1 font = 353·1786 g.

⁴ A szövegben tévesen: „100“.

⁵ $356\cdot808$ g = 1 font + $2\frac{3}{4}$ denár = $242\frac{3}{4}$ denár; 1 font = $\frac{356\cdot808 \times 4}{971} \times 240 = 352\cdot76568$ g [240 denár, mert minde helyesen

az angol számítási mód volt szokásban].

⁶ $\frac{314\cdot3525 \times 280}{25} = 352\cdot0748$ g.

⁷ $\frac{339\cdot008 \times 258}{250} = 349\cdot85624$; $\frac{339\cdot008 \times 260}{250} = 352\cdot568$ g.

⁸ $3\cdot39008 \times 104 = 352\cdot56832$ g.

⁹ $3\cdot39008 \times 102 = 345\cdot78816$ g; $33900\cdot8 \times 103 = 349\cdot17824$ g.

¹⁰ $3\cdot39008 \times 102 = 345\cdot78816$ g.

8. „Once 12 di Bologna fae in Ancona once 12 den. 9.“
(157. l.)¹

1 anconai, chiarenzai, nápolyi, pugliai és barlettai font:

1.	353·1786	g
2.	352·7656	„
3.	352·0748	„
4.	352·5680	„
v.	349·8562	„
5.	352·5683	„
6.	349·1782	„
v.	345·7881	„
7.	345·7881	„
8.	347·2968	„

Középszámmal 350·1062 grammot kapunk. Mivel ez nyilván a 233·3533 g-os anconai, chiarenzai, nápolyi, pugliai, barlettai, vagyis angol márkának $1\frac{1}{2}$ -szerese, a súlyt is pontosan e márka alapján:

350·0299 grammban

kell megállapítanunk. Ez egyszerismind a *londoni tower-pound* súlya is.

28. Cremonai font.

„Libbre 100 di Firenze fanno in Chermona libbre 112.“
(203. l.)²

1 cremonai font = 302·6857 gramm.³

29. Ferrarai font.

„Libbre 100 sottile di Vinegia fanno in Ferrara libb. 87.“
(141. l.)⁴

1 ferrarai font = 345·9436 gramm.⁵

¹ $\frac{360 \cdot 3209 \times 240}{249} = 347 \cdot 2968$ g. — A 157. l.-on levő egyenlet,

a mely szerint 92 bolognai = 100 anconai font, téves.

² $33900 \cdot 8 : 112 = 302 \cdot 6857$ g.

³ N o b a c k (id. m. 204. l.) szerint a cremonai font a XIX. században 309·4889 g volt.

⁴ $30097 \cdot 1 : 87 = 345 \cdot 9436$ g.

⁵ N o b a c k (id. m. 242. l.) szerint a ferrarai font a XIX. században 345·137 g volt.

30. *Perugiai font.*

1. „Libbre cento di Firenze al peso della stadera fanno in Perugia libbre 104.ª (201. l.)¹
2. „Libbre 100 sottile di Vinegia fanno in Perugia libb. 90.^a (147. l.)²
3. „Tari 32 e grani 6. once 1. in Perugia.^a (103. és 168.L)³
4. „Libbre 1. d'arg. al peso di Firenze fa in Perugia libbre 1.^a (201. l.)

1 perugiai font :

1. 325·9692 g
2. 334·4122 „
3. 342·2300 „
4. 339·0080 „

Középszámmal:

335·4048 gramm.31. *Zárai font.*

„Libbre 100. di Giadra [di Schiavonia] fanno in Vinegia libb. 112. sottile.^a (146. l.)⁴

1 zárai font = 337·0875 gramm.32. *Raguzai font.*

1. „Libbre 100 di cera al peso di Raugia [di Schiavonia] fanno in Vinegia libb. 119 sottili.^a (146. l.)⁵
2. „Libbre cento di cera di Raugia fa in Barletta libbre 101 e mezzo.^a (168. l.)⁶

$$^1 33900 \cdot 8 : 104 = 325 \cdot 9692 \text{ g.}$$

$$^2 30097 \cdot 1 : 90 = 334 \cdot 4122 \text{ g.}$$

$$^3 0 \cdot 8829469 \times 32 + 0 \cdot 04414734 \times 6 = 28 \cdot 51917 \text{ g} = 1 \text{ uncia. -}$$

$$1 \text{ font} = 342 \cdot 2300 \text{ g.}$$

$$^4 \frac{300 \cdot 971 \times 112}{100} = 337 \cdot 0875 \text{ g.}$$

$$^5 \frac{300 \cdot 971 \times 119}{100} = 358 \cdot 15549 \text{ g.}$$

$$^6 \frac{350 \cdot 0299 \times 101 \cdot 5}{100} = 355 \cdot 28034 \text{ g.}$$

1 ragusai font:

1. 358·15549 g
2. 355·2803 „

Középszámmal:

356·7179 gramm.**33. Raguzai ezüstfont.**

1. „Libbre 1. d'ariento di Raugia fa in Barletta once 12 e tari 5.“ (169. 1.)¹
2. „Once 12 d'ariento al peso di Raugia fanno in Vinegia once 11 d'ariento.“ (146. 1.)²

1 raguzai ezüstfont:

1. 322·2756 g
2. 327·0740 „

Középszámmal:

324·6748 gramm.**34. Cattaroi font.**

„Libbre cento di cera di Catera [di Schiavonia] fa in Barletta libbre 102.“ (169. 1.)³

1 cattaroi font = 357·03049 gramm.**35. Cattaroi ezüstfont.**

„Libbre 1. d'argento di Cattera fa in Barletta once 12. e tari 7.“ (169. 1.)⁴

1 cattaroi ezüstfont = 324·0415 gramm.¹ 317·86088 + 0·8829469 × 5 = 322·27561 g.² 29·7340 × 11 = 327·074 g.³ $\frac{350·0299 \times 102}{100} = 357·03049$ g.⁴ 317·86088 + 0·8829469 × 7 = 324·0415 g.

36. *Negropontei (euboeai) font.*

1. „Libbre 100 di Negroponte fanno in Firenze libb. 111.“
(202. l.)¹
2. „Libbre 100 di Chiarenza fanno a Nigroponte libb. 93.“
(108. l.)²
3. „Libb. 100. di feta, o di cera, o di grano al peso di
Negroponte fanno in Vinegia libb. 125. sottile.“ (145. l.)³

1 negropontei font:

1. 376·2988 g
2. 376·3752 „
3. 376·2137 „

Középszámmal:

376·2989 gramm.37. *Barcelonai és mallorcai font.*⁴

„A carica, che è cantara 3. al peso della terra. A cantara, che è libbre 104. di Majorchini. A libbre di Majolica di libbre 104. per un' cantaro.“ (113. l.) Tehát:

1 carica = 3 cantar = 312 font.

1. „La carica di Majolica di spezierie fae in Pisa libbre 384.“ (118. l.)⁵
2. „Cantaro 1. di Majolica fa in Firenze libbre 124.“ (118. l.)⁶
3. „Cant. 1. di Majolica fae in Genova libb. 136.“ (119. l.)⁷
4. „Carica una di Majolica fae in Vinegia libbre 420. sottili.“ (119. l.)⁸

$$^1 \frac{339'008 \times 111}{100} = 376'2988 \text{ g.}$$

$$^2 \frac{350'0249 \times 100}{93} = 376'3752 \text{ g.}$$

$$^3 \frac{300'971 \times 125}{100} = 376'2137 \text{ g.}$$

⁴ „Lo peso e la misura di Barzalona di tutte cose è tuttuno peso e una misura con quello di Majolica.“ (117. l.)

$$^5 \frac{327'1589 \times 384}{312} = 402'6571 \text{ g.}$$

$$^6 \frac{339'008 \times 124}{104} = 404'2017 \text{ g.}$$

$$^7 \frac{314'3525 \times 136}{104} = 411'0763 \text{ g.}$$

$$^8 \frac{300'9710 \times 420}{312} = 405'1532 \text{ g.}$$

1 mallorcai, barcelonai font:

1. 402·6571 g
2. 404·2017 „
3. 411·0763 „
4. 405·1532 „

Középszámmal:

405·7720 gramm.¹**38. Nimesi, montpellieri nagy font, francia font.**

1. „Libbre 100 grosse [in Nimissi e Monpolieri] sono libbre 128 sottile. (228. l.)²

2. „Libbre 1 e un terzo di Genova fa libbre 1. ne' detti luoghi di spezierie grosse.“ (224. l.)³

3. „Libbre una di carica di Nimissi fanno in Firenze once 14. denari 16.“ (205. l.)⁴

4. „Once 16 e un quarto infino in once 16 e mezzo di feta al peso di Vinegia fanno ne'detti luoghi libbre 1. grossa, a chè si vende feta in Nimissi e in Monpolieri colle Fiere di Campagna e di Francia.“ (144 l.)⁵

5. „La libbre sottile si e once 12 e la libbra grossa si è once 15 e mezzo.“ (228. l.)⁶

1 nimesi, montpellieri nagy font, francia font

= 15', uncia:

1. 402·3712 g
2. 419·1366 „
3. 414·3430 „
4. 407·5647 „
- v. 413·8350 „
5. 406·0380 „

Középszámmal:

410·5480 gramm.

¹ N o b a c k szerint a barcelonai font a XIX. században 401 g, a mallorcai 408 g volt (id. m. 86. és 637. l.).

² $\frac{314 \cdot 3525 \times 128}{100} = 402 \cdot 3712 \text{ g.}$

³ $314 \cdot 3525 \times \frac{11}{3} = 419 \cdot 1366 \text{ g.}$

⁴ $28 \cdot 25066 \times 14 + 1 \cdot 177111 \times 16 = 414 \cdot 343 \text{ g.}$

⁵ $25 \cdot 08091 \times 16 \frac{1}{4} = 407 \cdot 5647 \text{ g; } 25 \cdot 08091 \times 16 \frac{1}{2} = 413 \cdot 8350 \text{ g.}$

⁶ $26 \cdot 1960 \times 15 \cdot 5 = 406 \cdot 0380 \text{ g.}$

39. *Fèrei font.*

1. „Libbre 100. al peso della stadera di Firenze fanno in Fiera libb. 73.“ (206. l.)¹
2. „Libbre cento sottili di Vinegia fanno in Fiera libbre 65.“ (144. l.)²
3. „Libbre 540. sottili di Vinegia fanno in Fiera carica 1 che è libbre 350. di Fiera.“ (144. l.)³
4. „Libbre 1. e mezzo, a che si vende la spezieria minuta in Nimissi, che è libbra sottile, fa in Campagna lib. 1. grossa.“⁴

1 (champagnei) fèrei font :

1. 464·3945 g
2. 463·0323 „
3. 464·3552 „
4. 471·4287 „

Középszámmal :

465·5802 gramm.40. *Brüggei font.*

1. „Libbre cento di Bruggia fanno in Genova libbre 135.“ (224. l.)⁵
2. „Libbre cento di Genova fanno in Bruggia libbre 72.“ (224. l.)⁶
3. „Libbre 100. di Bruggia in Fiera libb. 93.“ (250. l.)⁷
4. „Libb. 100 di Firenze fanno in Bruggia libb. 78.“ (251. l.)⁸
5. „Libbre cento di Bruggia fanno a Vinegia libbre 145 sottili di cosa, che non manchi.“ (252. l.)⁹

$$^1 33900 \cdot 8 : 73 = 464 \cdot 3945 \text{ g.}$$

$$^2 30097 \cdot 1 : 65 = 463 \cdot 0323 \text{ g.}$$

$$^3 \frac{300 \cdot 971 \times 540}{350} = 464 \cdot 3552 \text{ g.}$$

$$^4 314 \cdot 3525 \times 1 \frac{1}{2} = 471 \cdot 4287 \text{ g.}$$

$$^5 \frac{314 \cdot 3525 \times 135}{100} = 424 \cdot 37587 \text{ g.}$$

$$^6 31435 \cdot 25 : 72 = 436 \cdot 6006 \text{ g.}$$

$$^7 \frac{465 \cdot 5802 \times 93}{100} = 432 \cdot 98958 \text{ g.}$$

$$^8 33900 \cdot 8 : 78 = 434 \cdot 6256 \text{ g.}$$

$$^9 \frac{300 \cdot 971 \times 145}{100} = 436 \cdot 40795$$

6. „Carica 1 di spezie al peso di Vinegia, che è libbre 400. fa in Bruggia libbre 280.“ (252. 1.)¹

1 brüggei font:

1. 424·3758 g
2. 436·6006 „
3. 432·9895 „
4. 434·6256 „
5. 436·4079 „
6. 429·9585 „

Középszámmal:

432·4929 gramm.

41. Londoni, brabanti (antwerpeni, bruxellesi, mechelni) font.²

1. „Libbre 100 di Bruggia fanno in Londra di chosa, che non manchi libb. 92 e mezzo.“ (249. 1.)³

2. „Con Angversa, con Mellino, con Borsella con Corlovano e con tutto Brabante, libbre 100 di Bruggia fanno ne' detti luoghi libbre 92. e mezzo.“ (248. 1.)³

3. „Libbre 160 sottili di Vinegia fanno in Borsella libb. 100 in 103.“ (144. 1.)⁴

4. „La carica di Nimissi di spezieria fa in Angversa libbre 260 in 262.“ (231. 1.)⁵

5. „La carica di Nimissi fa in Londra lib. 260 in 262 di spezieria.“ (231. 1.) „In Nimissi... libbre 128 sottile sono uno cantaro e cantaro 3. sono una carica.“ (228. 1.)⁵

6. „Libbre cento di Londra fanno in Firenze libbre 138 in 140.“ (206. 1.)⁶

1 londoni, brabanti (antwerpeni stb.) font:

1. 467·5598 g
2. 467·5598 „

$$^1 \frac{300 \cdot 971 \times 400}{280} = 429 \cdot 9585 \text{ g.}$$

² „Libbre 100 di Londra fanno in Angversa libb. 100 di spezieria“ (261. 1.), továbbá a fenti 1. és 2. egyenletekből is kitűnik azonos voltuk!

$$^3 43249 \cdot 29 : 92 \cdot 5 = 467 \cdot 5598 \text{ g.}$$

$$^4 \frac{300 \cdot 971 \times 160}{103} = 467 \cdot 52776; \quad \frac{300 \cdot 971 \times 160}{100} = 481 \cdot 3536 \text{ g.}$$

$$^5 \frac{314 \cdot 3525 \times 384}{262} = 460 \cdot 7303; \quad \frac{314 \cdot 3525 \times 384}{260} = 464 \cdot 2744 \text{ g.}$$

$$^6 \frac{339 \cdot 008 \times 138}{100} = 467 \cdot 83104; \quad \frac{339 \cdot 008 \times 140}{100} = 474 \cdot 6112 \text{ g.}$$

3. 467·5277 g — [481·5536 g]
 4. 460·7303 „
 v. 464·2744 „
 5. 460·7303 „
 v. 464·2744 „
 6. 467·8310 „
 v. 474·6112 „

Középszámmal: 466·1221 g, a mi nem más, mint a londoni 233·3533 g-os márka kétszerese, tehát pontosan:

466·7066 grammra¹

teendő.²

42. Párisi 15 unciás font.

1. „Libbre 100 di Londra fanno in Parigi libb. 96 in 97.“ (261. l.)³
2. „Once 16 e due terzi al peso della stadera di Firenze fanno in Parigi libbre 1, [che] è once 15 di Parigi.“ (206. l.)⁴
3. „Libbre 500 al peso della stadera di Firenze fa in Parigi carica 1.“ „In Parigi si ha due cariche, l'una si è libbre 300 e l'altra è libbre 350 . . . e la libbra si è once 15 di Parigi.“ (206. és 240. l.)⁵
4. „La carica di Parigi, che è in Parigi libbre 350. fa in Fiera libbre 364 in 367 e mezzo . . .“⁶
5. „ . . . e in Anguorsa 364.“ (240. l.)⁷
6. „Libbre 530 di Genova fanno in Parigi carica 1, che è in Parigi libbre 350. d'once 15 per libbra.“ (224. l.)⁸

¹ Noback (id. m. 59. és 171. l.) szerint a régi antwerpeni 470·1561 g, a régi bruxellesi font 467·67 g volt.

² A velencei kis fonthoz viszonyított két más egyenlet („Libbre 100 sottili di Vinegia fanno ad Anguorsa libbre 60 in 62“ 144. l. és „Libbre 100 di Londra fanno a Londra libbre 60 in 62“ 147. l.) téves: 485·437—501·618 g eredményre vezet s ezért mellőzendő.

³ $\frac{466 \cdot 7066 \times 100}{96} = 486 \cdot 1527$; $\frac{466 \cdot 7066 \times 100}{97} = 481 \cdot 1408$ g.

⁴ $28 \cdot 25066 \times 16 \frac{2}{3} = 470 \cdot 84433$ g.

⁵ $\frac{339 \cdot 008 \times 500}{350} = 484 \cdot 2971$ g.

⁶ $\frac{465 \cdot 5802 \times 367 \cdot 5}{350} = 488 \cdot 8592$; $\frac{465 \cdot 5802 \times 364}{350} = 484 \cdot 2034$ g.

⁷ $\frac{466 \cdot 7066 \times 364}{350} = 485 \cdot 3748$ g.

⁸ $\frac{314 \cdot 3525 \times 530}{350} = 476 \cdot 0195$ g.

23	1493 ad.: 1035-142. NM. — 0-60. Z. — 0-64. B. — 0-68. B. — 0-69. B. — 0-70. B. — 0-71. B. — 0-74. Zg. — 0-683. EM. — 64 db.: 43-861 (ebből max.: 0-8845, min.: 0-566). J. Num. — 0-73. B. Kil. Összesen 1557 db. ³	1079-003	0-884	0-56	0-693
24	12 db.: 7-23; 6 db.: 3-622; 3 db.: 1-80; 3 db.: 1-808. NM. — 0-555. EM. — (Hamis: 0-61). Zg. — 0-397, 0-526, 0-555, 0-582, 0-614, 0-707, 0-728. J. Num. — 0-75. B. Kil. — Összesen 33 darab	19-874	0-75	0-397	0-6022
25	20 db.: 12-11 (ebből: 0-53, 0-74). NM. — 0-71, 0-80. Zg. — 0-415. Z. — 0-57. B. Kil. — 5 db.: 3-19. HB. Összesen 29 db.	17-795	0-80	0-415	0-6136
26	18 db.: 12-67 (ebből: 0-59, 0-65, 0-68, 0-76, 0-79). NM. — 0-65, 0-66 (csonka), 0-76, 0-76 Zg. — 0-79. K. — 0-59, 0-68. B. Kil. Összesen 25 darab	17-56	0-79	0-59	0-7024
27	23 db.: 15-76 (0-54—0-86 közt). NM. — 0-57, 0-58 (csonka), 0-63, 0-82, 0-83. Zg. — 0-55. Z. — 0-60, 0-64, 0-69, 0-70, 0-73, 0-78. B. Kil. — 0-64. Rhé. Összesen 35 darab	23-94	0-86	0-54	0-684
28	0-81. Zg. — 0-72, 0-75, 0-79. B. Kil. — 0-70. Rhé. — 9 db.: 7-46; 0-67, 0-72, 0-825, 0-845, 0-965, 1-06. NM. Összesen 20 db.	16-315	1-06	0-67	0-8157

¹ Kisebb bélyegű változat.

² V. ö. a II. rész, 4. fejezetét.

³ Csak a nyitrai lelet 1493 + 64 darabját vettem fel az átlaghoz.

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	Össz-			Átlag-
		Maxim.	Minim.		
		súly grammokban			
29 30	0·32 (csonka), 0·39 (csonka), 0·39, 0·41, 0·45 (csonka), 0·49, 0·55, 0·57 (csonka), 0·61. Zg. — 0·41. Z. — 0·37 (csonka), 0·45, 0·54, 0·58. B. Kil. — 0·40, 0·47, 0·49, 0·49, 0·52, 0·52, 0·55. NM. — 0·558. Br. Összesen 17 darab.	8·44	0·61	0·39	0·4964
31	20 db.: 13·57 (ebből: 0·59, 0·72, 0·83). NM. — 0·63, 0·69, 0·73, 0·80. Zg. — 0·72, 0·73, 0·75. B. Kil. — 0·79. Gy. Összesen 28 darab.	19·41	0·83	0·59	0·6992
32	10 db.: 8·26, 10 db.: 8·08 (ebből: 0·87, 0·98, 1·01). NM. — 0·64, 0·77, 0·94, 0·98, 0·98, 1·02. Zg. — 1·095. Z. — 0·703, 0·741. EM. — 0·74, 0·77, 0·77, 0·83, 0·84, 0·84, 0·85, 0·89, 0·90, 0·95, 0·95, 1·02. B. Kil. — 0·80, 0·99. Rhé. 3 db.: 2·40. HB. Összesen 46 darab.	38·749	1·095	0·64	0·8423
33	20 db.: 15·05 (ebből: 0·63, 0·73, 0·74, 0·85). NM. — 0·55 (csonka), 0·61, 0·65, 0·66, 0·71 (csonka), 0·71, 0·72, 0·76, 0·83, 0·95, 0·96, 1·02, 1·12. Zg. — 0·88. Z. — 0·665, 0·768, 0·768, 0·86, 0·865. EM. — 0·59 (kisebb péld.). ¹ 0·76, 0·77, 0·80, 0·82, 0·82, 0·82, 0·84, 0·84, 0·85, 0·85, 0·85, 0·85, 0·85, 0·85, 0·85, 0·85, 0·85, 0·87, 0·89, 0·90, 0·95, 1·05. B. Kil. — 0·69, 0·72, 0·78, 0·78, 0·79, 0·81, 0·81, 0·82, 0·84, 0·85, 0·85, 0·87, 0·90, 0·90, 0·99, 1·00, 1·03. Rhé. — 0·63. Gy. — 5 db.: 3·95. HB. Összesen 41 darab.	05·741	1·12	0·61	0·4116

7. Libbre cento sottili di Vinegia fanno in Parigi libbre 62 e mezzo d'onze 15 per libbra e di libbre 350 per una carica di spezieria.“ (144. l.)¹

8. „La carica del pepe di Vinegia, che è libbre 400 sottili, fae in Parigi libbre 246 d'onze 15 per libbra di Parigi.“ (144. l.)²

9. „Libbre 1. e mezzo sottile di Nimissi fanno in Parigi libbre 1 grossa meno 2. per cento.“³

1 párisi 15 unciás font :

1.	486·1527	g
v.	481·1408	„
2.	470·8443	„
3.	484·2971	„
4.	488·8592	„
v.	484·2034	„
5.	485·3748	„
6.	476·0195	„
7.	481·5536	„
8.	489·3837	„
9.	481·1517	„

Középszámmal :

482·6346 gramm

és e fontnak 1 unciája ($\frac{1}{15}$ -e): 32·17564 g.

43. Milanói nagy font.

„Lo migliajo grosso di Vinegia fae in Milano libbre 600. grosse d'onze 28. per una libbra grossa di Milano.“ (147. l.)

1 milanói nagy font = 28 milanoi uncia:⁴

763·3707 gramm.⁵

¹ $30097 \cdot 1 : 62 \cdot 5 = 481 \cdot 5536$ g.

² $\frac{300 \cdot 971 \times 400}{246} = 489 \cdot 3837$ g.

³ $314 \cdot 3525 \times 1 \frac{1}{3} = 471 \cdot 52875$ g = $\frac{99}{100}$ párisi font.

⁴ $\frac{327 \cdot 1589}{12} \times 28 = 763 \cdot 3707$ g. — A velencei nagy fonttal való

fenti összehasonlítás alapján 792·906 g-ot kapnánk!

⁵ N o b a c k szerint (id. m. 623. l.) a milanoi nehéz font a XIX. században 762·517 g volt.

b) A MÜNCHENI UDVARI KÖNYVTÁR XVI. SZÁZADI CODEXE.¹

A müncheni udvari könyvtár kéziratai közt van az a XVI. század elejéről származó codex, a mely megállapítja néhány nevezetesebb középeurópai súlynak a *nürnbergi márkához*, illetve ennek súlyrészeihez való viszonyát s a melynek adatait és táblázatait nyomatták le, illetve vették alapul a későbbi nürnbergi szakírók, a XVI. századi Meder, a XVIII. századi Hoffmann és Schoapp.

A codex számításainak feloldásánál a *nürnbergi márkát* veszszük ismertnek. A nürnbergi márka azonos volt a velencei márkával,² tehát súlyát — Pegolotti adatai alapján —

237·872 grammra

kell tennünk.

Nürnbergi márka	Lat	Quentchen	Pfennig	Gramm
1	16	64	256	237·872
	1	4	16	14·867
		1	4	3·71675
			1	0·9291875

1. Augsburgi márka.³

1. „100 mk. Augspurger thut zu Nürnberg. 99 mk. 3 qu.
 $2^{8/30}$ pf.“
2. „1 mk. Augspurger thut zu Nürnberg. 15 lott 3 qu.
 $1^{11/30}$ pf.“
3. „100 mk. Nürnberger thut zu Augsp. 100 mk. 15 l.
 $3^{13/16}$ pf.“ (= $25843^{3/4}$ pf.)
4. „1 mk. Nürnberger thut zu Augsp. 1 mk. $2^{7/16}$ pf.“
(= $4185/16$ pf.)

¹ Cod. Germ. Nr. 158. Meder: Handel Buch. Nürnberg, 1562. 72—78 levélen *több hibával* adja e XVI. századi kézirat táblázatait. Számításaimhoz az *eredeti kéziratot* használtam.

² Muffat id. h. XII. 81—82. l. — Hoffmann: Alter und Neuer Münzschlüssel. I. Nürnberg, 1715. pag. 78. tabella. — Schoapp: Europäische Gewichtsvergleichen. Nürnberg, 1722. 78. l.

³ Cod. Germ. 158. 9—11. levél.

1 augsburgi márka :

1. 235·62615 g
2. 235·59549 „
3. 235·65582 „
4. 235·62846 „

Középszámmal :

235·62648 gramm.¹**2. Bécsi márka.²**

1. „100 mk. Wiener thut zu Nürnberg 117 mk. 12 lott “
2. „1 mk. Wiener thut zu Nürnberg 1 mk. 2 lott 3 qu.
1¹¹/₂₅ pf.^a
3. „100 mk. Nürnberger thut zu Wienn 84 mk. 14 lott
3 qu.^a (= 5435 quentchen.)
4. „1 mk. Nürnberger thut zu Wienn 13 lott 2 qu. 1¹²/₃₀ pf.^a
(= 217²/₅ pf.)
5. 100 mk. Wiener thut zu Augsp. 118 mk. 13 lott
3 qu. 3⁹/₃₀ pf.^a
6. „1 mk. Wiener thut zu Augsp. 1 mk. 3 lott ⁹/₃₀ pf.^a
7. „100 mk. Augspurger thut zu Wienn 84 mk. 1 lott
3 qu. 3¹⁴/₂₀ pf.^a (= 21535⁷/₁₀ pf.)
8. „1 mk. Augspurger thut zu Wienn 13 lott 1 qu. 3⁷/₂₀
pf.^a (= 215⁷/₂₀ pf.)

1 bécsi márka :

1. 280·09428 g
2. 280·09428 „
3. 280·10686 „
4. 280·10685 „
5. 280·09453 „
6. 280·08256 „
7. 280·09481 „
8. 280·10391 „

Középszámmal :

280·097263 gramm.

¹ Noback (id. m. 76. l.) és Grote (Münzstudien. III. 37—38. l.) szerint a XIX. században 235·924 g.

² Cod. Germ. 158. 1—3., 5—7. levél.

3. *Nürnbergi „kölni“, lipcsei és frankfurti márka.¹*

1. „100 mk. Kölner, Leipziger u. Franckfurter thut zu Nürnberg 98 mk. 7 lott.“
2. „1 mk. Kölner etc. thut zu Nürnberg. 15 lott 3 qu.“
3. „100 mk. Nürnberger thut zu Köln etc. 101 mk. 9 l. 1 qu. $2\frac{2}{3}$ pf. (= $26006\frac{2}{3}$ pf.)
4. „1 mk. Nürnberg. thut zu Köln etc. 1 mk. 1 qu. $\frac{4}{3}$ pf.“ (= $260\frac{4}{3}$ pf.)

1 kölni, lipcsei és frankfurti márka:

1. 234·15525 g
2. 234·15525 „
3. 234·15523 „
4. 234·15523 „

Középszámmal: 234·15524 gramm.

E súly nem egyezik a kölni márka eredeti 233·3533 grammos súlyával, tudjuk azonban, hogy Nürnbergben, Augsburgban s másutt is, egy a tulajdonképeni kölni márkánál *nehézebb súlyt* használtak, mint helyi kölni márkasúlyt. A nürnbergi kölni márka a XIX. században 233·832 g, az augsburgi kölni márka 234·068 g, a frankfurti márka 233·9569 g, a lipcsei 233·8123 g volt.² E helyi kölni márkák nagyobb súlyát az illető hely régi márkasúlyához való viszonyítás okozta, később viszont ezek alapján emelték fel a tulajdonképeni kölni márka súlyát is 233·812, majd 233·855 g-ra.

E szerint

1 XVI. századi nürnbergi „Kölner Mark“ = 1 lipcsei márka = 1 frankfurti márka = 234·1552 gramm.

4. *Milanói márka.³*

1. 100 mk. Wiener thut zu Mayland 119 mk. 1 untz 18 den. $14\frac{19}{30}$ grän.“ (= $16481239/30$ grän.)
2. „1 mk. Wiener thut zu Mayland 1 mk. 1 untz 12 d. $21\frac{22}{30}$ gr.“ (= $164812/30$ grän.)
3. „100 mk. Maylender thut zu Wien 83 mk. 14 l. $\frac{11}{20}$ pf.“
4. „1 mk. Maylender thut zu Wien 13 l. 1 qu. $2\frac{14}{20}$ pf.“

¹ 13—15. levélen.

² Grote (Münzstudien) III. 36. l., Noback id. m. 76., 266., 483. l.

³ 17—19. levélen.

1 milánói márka :

1. 234·93770 g
2. 234·93826 „
3. 234·93759 „
4. 234·90969 „

Középszámmal :

234·93081 gramm.¹**5. Lyoni márka.²**

1. „100 Leoner mk. thut zu Nürnberg. 103 mk. 7 lot $2\frac{2}{3}$ /₃₀ pf.“
2. „1 Leoner mk. thut zu Nürnberg. 1 mk. 2 qu. $2\frac{4}{30}$ pf.“
3. „100 Nürnberger mk. thut zu Leon 96 mk. 5 untz 8 den.“ (= 18560 den.)
4. „1 Nürnberg. mk. thut zu Leon 7 untz 17 d. $14\frac{4}{10}$ grän.“ (= $4454\frac{4}{10}$ grän.)

1 lyoni márka :

1. 246·07448 g
2. 246·07448 „
3. 246·07430 „
4. 246·07411 „

Középszámmal :

246·07434 gramm.**6. Antwerpeni márka.³**

1. „100 Andorffer mk. thut zu Nürnberg. 103 mk. 5 lott 2 qu. $3\frac{18}{30}$ pf.“
2. „10 mk. Andorffer thut zu Nürnberg. 10 mk. 5 l. 1 qu. $1\frac{19}{30}$ pf.“
3. „100 Nürnberger mk. thut zu Andorff 96 mk. 6 untz“ (= 774 u.)
4. „1 Nürnberger mk. thut zu Andorff 7 untz $14\frac{4}{5}$ englisches.“ (= $77\frac{4}{5}$ englisches.)

¹ Noback (id. m. 625. l.) szerint a XIX. században 234·997 gramm volt.² 21—23. levél.³ 25—27. levél.

1 antwerpeni márka :

1. 245·86083 g
2. 245·85836 „
3. 245·86252 „
4. 245·86252 „

Középszámmal :

*245·86105 gramm.¹*c) **SCHOAPP : EUROPÄISCHE GEWICHTS-
VERGLEICHUNGEN. NÜRNBERG, 1722.**

A nürnbergi Schoapp János György az európai súlyoknak a nürnbergi márkához, illetőleg fonthoz való viszonyát több táblázatban állította össze. Alábbiakban — a kerek számokkal kifejezett nagyobb súlyokat összehasonlító táblázatokat mellőzve — azon táblázatok nyomán számítottam ki az egyes súlyok nagyságát, a melyekben a különböző *súlyegységek* pontos nürnbergi ellenértékét adja.²

Összehasonlításának alapjául a nürnbergi márka és font szolgáltak.

A nürnbergi márka, mint fentebb említettük, a velenzei márkával azonos volt. Súlyát — Pegolotti adatai nyomán — *237·872 g*-nak találtuk s ezt a helyes súlyt vesszük fel Schoapp adatainak kiszámításához.³

Nürnbergi márka	Lat	Pfennig	Gramm
1	16	256	237·872
	1	16	14·867
		1	0·9291875

A nürnbergi font súlyát Schoapp pontosan meghatározza :

„1 $\mathcal{L}$ Nürnberger Stadt- oder Kram-Gewicht thut Nürnberger Silber-Gewicht: Marck $2\frac{9}{64}$ oder Marck 2, 2 Loth, 4 d.“⁴

¹ A XIX. századi hollandi (amsterdami) *márka* Noback szerint 246·083 g (id. m. 39. l.). A belga márka 246·8 g (Larousse: Grand dictionnaire universelle du XIX. Siècle. Tome X. Paris, 1873. 1129. l.) volt.

² 39—54. és 70—85. l.

³ A XIX. században ugyan Nürnbergben egy 238·569 g-os márkasúly volt használatban (Noback id. m. 769. l.), ennek eredete azonban nem vihető vissza korábbi időre, mint a 233·8555 g-os XIX. századi német „Zollverein“-márka (Noback XXXII—XXXIII. l.) korára. V. ö. a 63. l.-on erről mondottakat.

⁴ Id. m. 87. l.

Tehát:

1 nürnbergi font = 509·19475 gramm.¹

Nürnbergi font	Lat	Pfennig	Gramm
1	32	512	509·19475
	1	16	15·912335
		1	0·994520

Schoapp adatai a következők:

Súlyegység	Nürnbergi			Grammra átszámítva
	márka	lat	pfennig	
1. Ezüstsúlyok.				
Londoni font	1	9	1 ¹ / ₄	372·83648 ²
Troyesi font	1	8	12	367·95825
Velencei és nürnbergi orvosi font	1	8	—	356·80800
Milanói és bolognai font	{ 1	7	12 ¹ / ₄	353·32354
	{ 1	7	10 ³ / ₄	351·92976
Római ezüstoffont	{ 1	7	7	348·44531
	{ 1	7	5 ¹ / ₂	347·05153
Castiliai, cadixi, sevillai és lissaboni font	{ 1	7	3 ¹ / ₁₆	344·78663
	{ 1	7	2 ¹ / ₈	343·91552
Firenzei font, régi súly	1	6	13 ¹ / ₄	339·38573
Firenzei font, új súly	1	6	12 ¹ / ₂	338·68884
Nápolyi font	1	5	8 ¹ / ₄	319·87279
Genovai, luccai font	1	5	6 ³ / ₄	318·47901
Velencei kis font	1	4	4	301·05675
Bécsi márka	1	2	14	280·61462
Botzeni márka	1	2	13 ¹ / ₂	280·15003
Prágai, cseh márka	1	1	1	253·66818
Svájczi márka	1	—	12	249·02225
Londoni, angol márka	1	—	11 ¹ / ₂	248·55765
Troyesi ezüstsúlyok:				
Párisi, lyoni, genfi márka	{ 1	—	9	246·23468
	{ 1	—	8 ³ / ₄	246·00238

¹ A márka súlyemelkedésével kapcsolatban a XIX. században a font is 509·996 g-ra emelkedett. (N o b a c k 769. l.)

² Ez már nem a régi Tower-pound, hanem a XVI. században hivatalos angol súlymértékül elfogadott 12 unciás „Troy-pound”.

Súlyegység	Nürnbergi			Grammra átszámítva
	márka	lat	pfennig	
Amsterdami márka	1	—	$8\frac{5}{8}$	245·88624
Antwerpeni, strassburgi, re- gensburgi és magyar m.	{ 1	—	$8\frac{1}{2}$	245·77009
	{ 1	—	$8\frac{1}{4}$	245·53779
Troyesi márka	1	—	8	245·30550
Nürnbergi, velencei, passau i márka	1	—	—	237·87200
Nürnbergi márka a régebben használt <i>téves</i> súlyban	—	15	$15\frac{1}{2}$	237·40740
Augsburgi, ulmi márka	—	15	$13\frac{1}{4}$	235·31673
Milanói, bolognai márka	{ —	15	$13\frac{1}{2}$	235·54903
	{ —	15	$12\frac{1}{2}$	234·61984
<i>Kölni ezüstsúlyok:</i>				
Hamburgi márka	—	15	12	234·15525
Kölni márka	—	15	$11\frac{3}{4}$	233·92295
Frankfurti, erfurti, bambergi és berlini márka	{ —	15	$11\frac{1}{2}$	233·69065
	{ —	15	$11\frac{1}{4}$	233·45835
Kölni márka <i>régi</i> súlya	—	15	11	233·22606
Lipcsei márka	—	15	$10\frac{3}{4}$	232·99375
Római márka	{ —	15	10	232·29687
	{ —	15	9	231·36768
Cadixi, lissaboni, castiliai és sevillai márka	{ —	15	$7\frac{3}{8}$	229·85775
	{ —	15	$6\frac{3}{4}$	229·27835
	{ —	15	$6\frac{1}{4}$	228·81241
Lindauai márka	—	15	$6\frac{1}{4}$	228·81241
Firenzei márka régi súlyban	—	15	3	225·79256
Danzigi márka	—	14	$12\frac{1}{2}$	219·75284
Nápolyi márka	—	14	$5\frac{1}{2}$	212·78393
<i>Erdélyi</i> , genovai és luccai m. Boroszlói, krakói, poseni, thorni, lengyel márka	—	14	$4\frac{1}{2}$	212·31934
Régi porosz márka	—	13	2	195·12937
	—	12	15	192·34181
Nürnbergi				
2. <i>Kereskedelmi súlyok.</i> ¹				
	font	lat	pfennig	
Milanói nagy font	1	15	6	753·84691
Grazi font	1	13	$11\frac{1}{2}$	727·49210

¹ E rovatban nem sorolom fel a Schoapp-nál említett összes helyi súlyokat. Minden súlymértéknél csak a *nevezetesebb* városokat említem.

Súlyegység	Nürnbergi			Gramma átszámítva
	font	lat	pfennig	
Égeri, budai, raguzai font .	1	6	6 ^{1/2}	611·13315
Ambergi font	1	6	1 ^{1/2}	606·16054
Villachi font	1	4	—	572·84409
Regensburgi, salzburgi, müncheni font, genfi és lindai nagy font	1	3	9	565·88244
Bajor és landshuti font . .	1	3	2 ^{1/2}	559·41805
Bécsi font	1	2	12	552·95367
Roueni rézfont	1	1	13 ^{1/2}	538·53311
Freiburgi font	1	1	11	536·04681
Prágai, zürichi font	1	1	5	530·07969
Memmingeni, roueni font .	1	—	10 ^{1/2}	519·63722
Alicantei font	1	—	5	514·16735
Nürnbergi, würzburgi, genti, ír, zürichi, bergeni font, bécsi sáfrányfont, firenzei, frankfurti, lipcsei nagy font	1	—	—	509·19475
Berni, baseli font, kölni nagy font	—	31	6	499·24953
Magyar, párisi, nantesi, besançonai, brémai font .	—	31	1	494·27693
Párisi, strassburgi, amsterdami, augsburgi, brémai, müncheni, padovai, löweni, malinesi font . .	—	30	12	489·30432
Augsburgi, poseni, revali, rotterdami, scutarii font .	—	30	7 ^{1/2}	484·82898
Velencei nagy font, hamburgi, passai font . .	{	30	3	480·35364
	{	29	14 ^{1/2}	475·38103
Amsterdami, antwerpeni, kopenhágai, frankfurti, magdeburgi, constanzi, bruxellesi, mechelni, valenciai, würzburgi font . .	—	29	10	471·40295
Lipcsei, berlini, castiliai, drezdai, genfi, lissaboni font, salzburgi rézfont, lyoni sáfrányfont	—	29	1 ^{1/2}	462·94952
Londoni, alexandriai, brüggei, cadixi, lissaboni, sevillai font	—	28	9	454·49609

Súlyegység	Nürnbergi			Gramma átszámítva
	font	lat	pfennig	
Prágai kis font, thorni font	—	27	13	442·56184
Candiai, thorni font . . .	—	27	9 ¹ / ₂	439·08101
Danzigi, lyoni, bautzeni, dor- nicki font	—	27	2	431·62211
Lyoni, barcelonai, danzigi, rigai, stockholmi font .	—	26	10 ¹ / ₂	424·16320
Avignoni, löweni, montpel- lieri, toulousi, rigai, stock- holmi font	{	26	3 ¹ / ₂	417·20155
	—	26	—	413·72073
Bordeauxi, provençei, lem- bergi, moszkvai, palermói font	—	25	9 ³ / ₅	407·35579
Boroszlói, schlessingeni font, salzburgi kis font . . .	—	25	6	403·77552
Krakói, cattaroi font . . .	—	25	3	400·79196
Marseillei, lublini, varsói font	—	25	—	397·80839
Corfui, valonai font . . .	—	24	13	393·82483
Pármai, negropontei font .	—	24	10	391·84127
Római nagy font, bolognai, zárai font	—	22	13 ¹ / ₂	363·49742
Firenzei, luccai, königsbergi font	—	22	8 ¹ / ₂	358·52481
Tiroli, königsbergi font .	—	22	6	356·03851
Arragoniai, livornói font, firenzei kis font	—	22	3 ¹ / ₂	353·55221
Anconai, ferrarai, padovai font	—	21	10	344·10427
Veronai, padovai font, római kis font	—	21	5	339·13166
Genovai és milanói kis font, calabriai, piemonti, sienai, turini font	{	20	8	326·20288
	—	20	6	324·21384
Kölni kis font, nápolyi font	—	20	4	322·22480
Bergamói, apuliai font . .	—	20	2	320·23575
Cataloniai font	—	20	—	318·24671
Cremonai, saragossai font .	—	19	14	316·25767
Szicíliai, pugliai font . .	—	19	6	308·30150
Messinai font	—	19	1	303·32890
Velencei kis font	—	18	15	301·33986

II.
METROLOGIAI ADATOK.

1. KAROLING-PÉNZEK SÚLYADATAI.¹

A) Római fontból vert denárok.

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
<i>Kis Pipin.</i> (751—768)			<i>Karlman.</i> (768—771)		
1	3	1·47	1	762	1·27
2	927	1·46	<i>Nagy Károly.</i> (768—781)		
3	924	1·41	1	488	1·39
4	928	1·31	2	936	1·36
5	2	1·29	3	440	1·33
6	315	1·27	4	268	1·32
7	980	1·25	5	682	1·31
8	184	1·24	6	774	1·31
9	540	1·23	7	938	1·31
10	626	1·20	8	627	1·30
11	926	1·15	9	773	1·30
12	5	1·14	10	938	1·30
13	925	1·13	11	884	1·29
14	4	1·11	12	87	1·28
15	923	1·10	13	56	1·27
16	142	1·07	14	935	1·27
17	922	0·65	15	681	1·26
17 darab		20·48			

¹ A táblázatot Prou: *Les monnaies Carolingiennes* (Catalogue des monnaies de la Bibliothèque Nationale. Paris, 1896) adatai alapján állítottam össze.

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
16	640	1·24	41	203	1·09
17	685	1·24	42	292	1·08
18	930	1·24	43	550	1·08
19	891	1·24	44	939	1·07
20	937	1·23	45	489	1·05
21	687	1·23	46	316	1·03
22	42	1·22	47	6	1·03
23	650	1·22	48	941	0·99
24	85	1·20	49	95	0·97
25	686	1·20	50	932	0·94
26	934	1·18	51	895	0·93
27	684	1·17	52	290	0·92
28	61	1·16	53	100	0·82
29	542	1·15	53 darab		61·82
30	628	1·15	Összegezés:		
31	58	1·14	Pipin	17 db.:	20·48 g
32	59	1·13	Karlman	1 „	1·27 „
33	683	1·13	Károly	53 „	61·82 „
34	851	1·13	Összesen: 71 db. 83·57 „		
35	7	1·12	<i>Átlagsúly: 1·177 gramm.</i>		
36	885	1·11			
37	229	1·10			
38	57	1·10			
39	894	1·10			
40	289	1·09			

B) *Karoling-fontból vert denárok.*

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
<i>Nagy Károly.</i>			6	730	1·70
(781—814)			7	212	1·69
			8	898	1·69
			9	31	1·67
1	729	1·80	10	688	1·67
2	267	1·79	11	855	1·67
3	731	1·77	12	906	1·67
4	33	1·71	13	32	1·66
5	983	1·71	14	41	1·66

Sor- szám	Prou- száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou- száma	Súly (gramm)
15	732	1·66	7	43	1·81
16	62	1·65	8	66	1·81
17	443	1·65	9	126	1·81
18	629	1·64	10	188	1·81
19	800	1·63	11	145	1·79
20	30	1·62	12	293	1·79
21	905	1·61	13	909	1·78
22	793	1·60	14	377	1·78
23	981	1·60	15	631	1·78
24	728	1·59	16	653	1·78
25	942	1·58	17	859	1·78
26	853	1·56	18	295	1·77
27	852	1·53	19	843	1·76
28	899	1·53	20	44	1·75
29	982	1·52	21	357	1·75
30	802	1·52	22	657	1·75
31	794	1·50	23	806	1·75
32	915	1·50	24	842	1·75
33	854	1·49	25	146	1·74
34	912	1·49	26	827	1·74
35	896	1·46	27	9	1·73
36	943	1·46	28	68	1·73
37	185	1·45	29	719	1·73
38	801	1·40	30	630	1·73
39	897	1·40	31	64	1·72
40	829	1·38	32	376	1·72
41	40	1·37	33	715	1·72
42	916	1·32	34	828	1·71
43	911	1·23	35	902	1·71
43 darab		67·40	36	8	1·70
			37	359	1·70
			38	444	1·70
			39	903	1·70
			40	34	1·69
			41	79	1·69
			42	294	1·69
			43	718	1·69
			44	907	1·68
			45	567	1·67
			46	832	1·67
			47	833	1·67
<i>I. Jámbor Lajos.</i>					
(814—840)					
1	45	1·92			
2	913	1·90			
3	566	1·90			
4	632	1·83			
5	734	1·82			
6	319	1·82			

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)			
48	65	1.66	<i>I. Lothár [császár].</i> (817 [840]—855)					
49	445	1.66						
50	713	1.66				1	1048	2.18
51	836	1.65				2	11	1.69
52	886	1.65				3	75	1.66
53	918	1.65				4	921	1.66
54	919	1.65				5	78	1.60
55	712	1.64				6	790	1.60
56	716	1.63				7	77	1.58
57	447	1.63				8	1050	1.58
58	720	1.62				9	71	1.54
59	830	1.62				10	147	1.54
60	320	1.60				11	69	1.51
61	803	1.60				12	76	1.49
62	10	1.59				13	904	1.49
63	805	1.59				14	910	1.45
64	796	1.58				15	1049	1.45
65	114	1.58				16	1054	1.44
66	63	1.57				17	70	1.41
67	187	1.57				18	72	1.41
68	446	1.56				19	73	1.40
69	717	1.55				20	74	1.40
70	856	1.55	21	1050	1.39			
71	360	1.51	22	1053	1.39			
72	914	1.51	22 darab		33.86			
73	115	1.49						
74	507	1.49	<i>I. v. II. Lajos császár.</i> (814—875 közt)					
75	565	1.49						
76	797	1.49						
77	361	1.44						
78	857	1.44						
79	900	1.44						
80	917	1.39				1	996	1.86
81	920	1.39				2	1042	1.79
82	908	1.37				3	1001	1.78
83	318	1.35				4	1000	1.72
84	831	1.30	5	1013	1.70			
85	858	1.25	6	984	1.68			
86	46	1.05	7	987	1.67			
86 darab		141.88	8	1027	1.64			
			9	1031	1.64			

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
10	985	1.62	<i>„Karolus“ monogramm.</i> (781—877 közt)		
11	1025	1.62			
12	992	1.61	1	952	1.87
13	989	1.60	2	947	1.80
14	999	1.60	3	944	1.77
15	1017	1.60	4	945	1.77
16	990	1.59	5	953	1.75
17	1015	1.58	6	968	1.75
18	988	1.57	7	964	1.74
19	986	1.57	8	954	1.74
20	1002	1.57	9	955	1.74
21	1014	1.57	10	958	1.72
22	1006	1.54	11	946	1.70
23	1009	1.54	12	969	1.70
24	993	1.52	13	948	1.68
25	1008	1.51	14	956	1.68
26	1012	1.50	15	951	1.67
27	1028	1.50	16	959	1.65
28	116	1.48	17	963	1.64
29	1030	1.47	18	962	1.61
30	994	1.46	19	957	1.59
31	1007	1.45	20	965	1.58
32	1029	1.45	21	960	1.53
33	998	1.44	22	967	1.52
34	995	1.43	23	949	1.50
35	1018	1.43	24	966	1.46
36	1037	1.41	25	956	1.39
37	1007	1.40	26	961	1.23
38	1010	1.38	26 darab		42.78
39	1003	1.37	Német ág:		
40	1040	1.36	<i>Német Lajos.</i>		
41	1035	1.27	(840—876)		
42	1041	1.24	1	130	1.74
43	1038	1.23	2	134	1.58
44	1026	1.16	3	971	1.52
45	1039	1.15	4	135	1.44
46	1034	1.14	4 darab		6.28
47	1036	1.06			
47 darab		70.47			

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
<i>Vastag Károly.</i> (882—887)			<i>Gyermek Lajos.</i> (899—911)		
1	874	1·67	1	80	1·84
2	821	1·64	2	53	1·77
3	875	1·62	3	39	1·74
4	873	1·61	4	51	1·69
5	880	1·61	5	52	1·69
6	877	1·59	6	38	1·64
7	155	1·57	7	128	1·59
8	862	1·55	8	102	1·58
9	878	1·55	9	137	1·41
10	972	1·53	10	48	1·33
11	881	1·52	10 darab		16·28
12	872	1·50	Francia ág:		
13	876	1·48	<i>Kopasz Károly.</i> (840—877)		
14	879	1·48	1	324	2·03
15	156	1·39	2	109	1·94
16	159	1·37	3	218	1·92
17	871	1·37	4	256	1·91
18	157	1·36	5	108	1·90
19	158	1·36	6	633	1·90
20	163	1·36	7	183	1·89
21	596	1·36	8	173	1·86
22	161	1·34	9	531	1·85
23	162	1·32	10	101	1·84
23 darab		34·15	11	515	1·84
<i>Arnulf.</i> (887—899)			12	532	1·84
1	36	1·70	13	312	1·83
2	136	1·17	14	543	1·83
2 darab		2·87 ¹	15	192	1·82
			16	257	1·82
			17	546	1·82

¹ Az átlagszámításba nem vettem fel.

Sor- szám	Prou- száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou- száma	Súly (gramm)
18	618	1·82	59	88	1·74
19	654	1·82	60	89	1·74
20	231	1·81	61	98	1·74
21	241	1·81	62	105	1·74
22	176	1·81	63	209	1·74
23	491	1·81	64	240	1·74
24	558	1·81	65	248	1·74
25	174	1·80	66	269	1·74
26	270	1·80	67	330	1·74
27	278	1·80	68	398	1·74
28	764	1·80	69	494	1·74
29	401	1·79	70	535	1·74
30	586	1·79	71	742	1·74
31	204	1·78	72	604	1·74
32	22	1·77	73	571	1·74
33	113	1·77	74	599	1·74
34	116	1·77	75	861	1·74
35	266	1·77	76	117	1·74
36	272	1·77	77	233	1·73
37	326	1·77	78	16	1·73
38	588	1·77	79	264	1·73
39	234	1·76	80	363	1·73
40	190	1·76	81	381	1·73
41	191	1·76	82	410	1·73
42	193	1·76	83	422	1·73
43	194	1·76	84	613	1·73
44	253	1·76	85	619	1·73
45	426	1·76	86	845	1·73
46	449	1·76	87	111	1·72
47	739	1·76	88	150	1·72
48	220	1·75	89	286	1·72
49	123	1·75	90	299	1·72
50	279	1·75	91	331	1·72
51	298	1·75	92	403	1·72
52	382	1·75	93	429	1·72
53	479	1·75	94	580	1·72
54	495	1·75	95	587	1·72
55	516	1·75	96	594	1·72
56	518	1·75	97	24	1·71
57	740	1·75	98	216	1·71
58	647	1·75	99	239	1·71

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
100	269	1·71	141	420	1·67
101	472	1·71	142	517	1·67
102	474	1·71	143	648	1·67
103	492	1·71	144	697	1·67
104	513	1·71	145	12	1·67
105	205	1·70	146	595	1·67
106	210	1·70	147	578	1·67
107	119	1·70	148	175	1·66
108	263	1·70	149	378	1·66
109	321	1·70	150	407	1·66
110	364	1·70	151	421	1·66
111	396	1·70	152	799	1·66
112	471	1·70	153	621	1·66
113	551	1·70	154	575	1·66
114	701	1·70	155	576	1·66
115	713	1·70	156	94	1·66
116	593	1·70	157	182	1·65
117	601	1·70	158	271	1·65
118	561	1·69	159	404	1·65
119	652	1·69	160	413	1·65
120	585	1·69	161	427	1·65
121	106	1·69	162	769	1·65
122	246	1·69	163	605	1·65
123	328	1·69	164	620	1·65
124	370	1·69	165	281	1·65
125	371	1·69	166	90	1·65
126	409	1·69	167	172	1·64
127	411	1·69	168	213	1·64
128	511	1·69	169	255	1·64
129	380	1·69	170	107	1·64
130	692	1·68	171	310	1·64
131	589	1·68	172	343	1·64
132	19	1·68	173	345	1·64
133	153	1·68	174	397	1·64
134	170	1·68	175	406	1·64
135	217	1·68	176	414	1·64
136	273	1·68	177	553	1·64
137	617	1·68	178	768	1·64
138	388	1·68	179	573	1·64
139	533	1·68	180	600	1·64
140	844	1·68	181	124	1·64

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)
182	817	1·64	223	694	1·58
183	386	1·63	224	696	1·58
184	431	1·63	225	584	1·58
185	651	1·63	226	14	1·57
186	577	1·63	227	221	1·57
187	582	1·63	228	521	1·57
188	18	1·62	229	211	1·57
189	167	1·62	230	322	1·57
190	178	1·62	231	346	1·57
191	180	1·62	232	560	1·56
192	206	1·62	233	104	1·56
193	215	1·62	234	169	1·56
194	303	1·62	235	235	1·56
195	700	1·62	236	441	1·56
196	606	1·62	237	368	1·56
197	572	1·62	238	402	1·56
198	17	1·61	239	693	1·55
199	181	1·61	240	698	1·55
200	250	1·61	241	15	1·55
201	358	1·61	242	20	1·55
202	366	1·61	243	21	1·55
203	430	1·61	244	179	1·55
204	695	1·61	245	197	1·55
205	110	1·60	246	514	1·55
206	125	1·60	247	502	1·55
207	308	1·60	248	478	1·55
208	344	1·60	249	475	1·55
209	379	1·60	250	473	1·55
210	699	1·60	251	171	1·54
211	748	1·60	252	451	1·54
212	616	1·60	253	208	1·54
213	813	1·60	254	309	1·54
214	602	1·59	255	219	1·53
215	400	1·59	256	510	1·53
216	25	1·58	257	251	1·53
217	232	1·58	258	313	1·53
218	493	1·58	259	342	1·53
219	450	1·58	260	405	1·53
220	236	1·58	261	564	1·53
221	726	1·58	262	13	1·52
222	747	1·58	263	151	1·52

Sor- szám	Pro- száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Pro- száma	Súly (gramm)
264	509	1·52	303	274	1·42
265	252	1·52	304	132	1·41
266	372	1·52	305	177	1·41
267	416	1·52	306	314	1·41
268	280	1·51	307	387	1·40
269	399	1·51	308	369	1·39
270	816	1·51	309	766	1·39
271	552	1·50	310	442	1·37
272	302	1·50	311	554	1·37
273	555	1·50	312	559	1·37
274	131	1·49	313	168	1·36
275	332	1·49	314	512	1·36
276	419	1·49	315	534	1·36
277	477	1·49	316	569	1·36
278	610	1·49	317	737	1·36
279	727	1·49	318	297	1·35
280	765	1·49	319	549	1·35
281	296	1·48	320	207	1·34
282	247	1·47	321	547	1·34
283	323	1·47	322	556	1·34
284	362	1·47	323	284	1·33
285	408	1·47	324	189	1·33
286	544	1·47	325	258	1·31
287	579	1·47	326	329	1·31
288	288	1·46	327	744	1·31
289	583	1·46	328	798	1·31
290	301	1·45	329	562	1·30
291	311	1·45	330	614	1·29
292	438	1·45	331	423	1·28
293	452	1·45	332	200	1·25
294	732	1·45	333	508	1·21
295	304	1·44	334	154	1·18
296	385	1·44	335	325	1·17
297	425	1·44	336	702	1·15
298	574	1·44	337	201	1·02
299	749	1·44	338 ¹	618	1·82
300	198	1·43	339	204	1·78
301	249	1·43	340	619	1·73
302	557	1·43	341	205	1·70

¹ 338—350-ig Pro u szerint Vastag Károly érmei is lehetnek.

Sor- szám	Pron- száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Pron- száma	Súly (gramm)
342	743	1·70	6	591	1·70
343	617	1·68	7	840	1·70
344	621	1·66	8	590	1·66
345	620	1·65	9	841	1·66
346	213	1·64	10	867	1·63
347	748	1·60	11	868	1·63
348	869	1·58	12	865	1·60
349	610	1·49	13	866	1·57
350	744	1·31	14	864	1·56
350 darab		566·20	14 darab		23·54
<i>II. v. III. Lajos francia király.</i> (877—882)			<i>Odo.</i> (887—898)		
1	459	1·82	1	497	1·87
2	458	1·79	2	785	1·78
3	454	1·75	3	432	1·77
4	374	1·74	4	522	1·76
5	457	1·73	5	784	1·76
6	480	1·73	6	523	1·75
7	455	1·70	7	581	1·75
8	456	1·69	8	783	1·75
9	93	1·63	9	277	1·74
10	375	1·60	10	504	1·74
11	818	1·60	11	436	1·73
12	26	1·54	12	481	1·73
12 darab		20·32	13	286	1·72
<i>Karlman.</i> (879—884)			14	463	1·72
1	819	1·83	15	468	1·72
2	863	1·80	16	524	1·72
3	536	1·77	17	781	1·70
4	820	1·72	18	417	1·68
5	777	1·71	19	782	1·68
			20	505	1·68
			21	779	1·67
			22	780	1·67
			23	482	1·66
			24	437	1·65
			25	462	1·65

Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)	Sor- szám	Prou száma	Súly (gramm)			
26	352	1.64	<i>Együgyü Károly.</i> (898—923)					
27	27	1.62						
28	223	1.61						
29	486	1.61						
30	461	1.59				1	83	1.87
31	464	1.56				2	225	1.72
32	823	1.56				3	603	1.70
33	826	1.56				4	224	1.67
34	434	1.54				5	82	1.65
35	353	1.54				6	334	1.60
36	750	1.54				7	499	1.57
37	465	1.54				8	498	1.53
38	751	1.48				9	354	1.53
39	484	1.47				10	54	1.40
40	29	1.45				11	55	1.34
41	466	1.44				12	335	1.32
42	469	1.44				13	974	1.42
43	305	1.37	14	166	1.28			
44	244	1.34	15	165	1.27			
45	824	1.34	16	139	1.23			
46	433	1.32	17	226	1.17			
47	467	1.32	17 darab		25.27 ¹			
48	483	1.31						
48 darab		77.26						

2. ÁRPÁDKORI MAGYAR PÉNZEK SÚLY- ADATAI.

(A C. N. H. sorrendjében.)

Források:

B. = Börzsönyi Arnold mérései a győri r. k. főgymnasium éremtárában.

Bács G. = Gubitza Kálmán: A bácsi középkori éremlelet (N. K. 1913).

Bács H. = Harsányi Pál: Egy árpádházi magyar éremlelet (N. K. 1913).

¹ Az összefoglaló átlagszámítást lásd az I. rész 1. fejezetében.

- B. Kil. = Börzsönyi Arnold: Szent László-féle éremlelet Kiliti határában (N. K. 1903).
- Br. = Brenner Ferenc (Esztergom) mérései magángyűjteményében.
- EM. = Kovács István és Schneller Vilmos mérései az Erdélyi Múzeum éremtárában.
- F. = Finály Henrik: A régi magyar súlymérték (Erd. Múz.-Egyl. Évkönyvei. IV. 1866—1867. Kolozsvár, 1868).
- G. = Gohl Ödön: Salamon korabeli éremlelet Nyitraudányban (N. K. 1908).
- Gy. = Győrik Márton: A pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum Simkó-féle érem- és régiséggyűjteményének katalógusa. II. Pozsony, 1895.
- HB. = Hóman Bálint mérései Nuber F. Károly magángyűjteményében.
- H. Num. = Harsányi Pál: Árpádházi királyaink kiadatlan pénzei (N. K. 1912).
- J. = Jeszenszky Géza (Patvaróc) mérései magángyűjteményében.
- J. Num. = Jeszenszky Géza: Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről (N. K. 1914).
- K. = Kalocsay Endre: A szoros értelemben vett Magyarország érmei (Csurgói ref. főgymn. értesítője 1901—1902).
- K. Sk. = Kovács Ede: Súlyomkői éremlelet (N. K. 1905).
- Nagyk. = Harsányi Pál: Nagykereki lelet (N. K. 1914. 25. lap).
- NM. = Harsányi Pál mérései a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában.¹
- R. = Réthy László: Kiadatlan magyar érmek a Nemzeti Múzeumban (Arch. Ért. VI. 1886).
- Rhé = Rhé Gyula: Adatok a Kilitin lelt Szent László-féle éremlelethez (N. K. 1905).
- Rosos = Rosos Miklós mérései (Arch. Ért. III. 1870).
- Z. = Szabó Otmár mérései a zirczi apátság éremtárában.
- Zg. = Tkalčić Vladimir mérései a zágrábi Horvát Nemzeti Múzeum éremtárában.

¹ I. András és Szent László összes — a leletekben körülgyártan is elforduló — pénzeit magam mértem meg, a legnagyobb gonddal válogatva ki a teljesen ép példányokat. Ezenfelül Harsányi barátom sziveségéből ellenőrző méréseket is végeztem a múzeumi éremtárban s ennek eredménye a legteljesebb mértékben igazolta nemcsak a múzeumi, hanem a többi sziveségéből rendelkezésemre bocsátott mérések, illetve súlyadatok pontosságát is. E helyen ismételtén a legmelegebb hálával és köszönettel adózom a fent felsorolt uraknak, hogy oly szives előzékenységgel mérték meg kérésemre a rendelkezésükre álló érmeket s pontos adataik átengedésével lehetővé tették nekem az itt következő táblázat anyagának rendszerezés egybeállítását.

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	Össz-			Átlag-
		Össz-	Maxim.	Minim.	
		súly grammokban			
1	50 db.: 38·94, 50 db.: 37·90 (ebből: 0·64, 0·66, 0·81, 0·82, 0·83, 0·87). NM. — 0·765, 0·82, 0·86, 0·885, 0·96. Z. — 0·628, 0·652, 0·795, 0·817. Br. — 0·652, 0·68, 0·70, 0·852, 0·90. EM. — 0·69, 0·769. F. — 0·79. K. — 21 db. <i>átlega</i> : 0·7659 [ebből max.: 0·962, min.: 0·556], 0·71, 0·789. J. Num. — 0·76, 0·77, 0·81. H. Num. — 0·63, 0·67, 0·70, 0·77, 0·79, 0·85, 0·89. Gy. — 8 db.: 6·10. HB. Összesen 158 darab	121·378	0·962	0·556	0·7652
8	20 db.: 14·40 (ebből: 0·60, 0·73, 0·74, 0·80, 0·85, 0·86, 0·88). NM. — 0·49 (csonka), 0·53, 0·56, 0·57, 0·61, 0·61, 0·62, 0·63, 0·64, 0·64, 0·65, 0·68, 0·68, 0·68, 0·69, 0·81. Zg. — 0·47, 0·77. Z. — 0·52, 0·62, 0·69. B. — 0·69. Br. — 0·79. K. — 0·61, 0·79. Gy. — 4 db.: 2·30. HB. Összesen 48 darab	32·25	0·880	0·470	0·6718
10	8 db.: 5·70 (ebből: 0·55, 0·70, 0·76, 0·84). NM. — 0·62, 0·66, 0·86, 0·87. EM. — 0·37 (csonka), 0·54, 0·57, 0·57, 0·58, 0·58, 0·62, 0·66, 0·68, 0·69, 0·70, 0·74, 0·82, 0·84 (átlyukasztott). Zg. — 0·55. Z. — 0·70. B. — 0·385 (?), 0·612. Br. — 0·57, 0·86. Gy. — 3 db.: 2·17. HB. Összesen 38 darab	22·762	0·870	0·540	0·689
11	20 db.: 12·35 (ebből: 0·39, 0·52, 0·53, 0·66, 0·71, 0·74, 0·75); 0·23 (csonka). NM. — 0·47, 0·55, 0·59, 0·65. EM. — 0·37, 0·42, 0·43, 0·54, 0·58, 0·59, 0·59, 0·60, 0·65, 0·66, 0·66, 0·68, 0·70, 0·70, 0·73. Zg. — 0·455. Z. — 0·50. B. — 0·429, 0·55.				

13	— 0-48 (csonka), 0-49, 0-50, 0-50, 0-55, 0-59, 0-60, 0-61, 0-66, 0-63 (csonka), 0-64, 0-67, 0-67, 0-69, 0-71, 0-71, 0-71, 0-75, 0-77, 0-88, 0-92. Zg. — 0-615, 0-72, 0-755. EM. ² Összesen 31 darab	20-91	0-920	0-490	0-6745
	0-266, 0-310, 0-492, 0-52. NM. — 0-27, 0-33, 0-34, 0-34, 0-36, 0-40, 0-42, 0-44, 0-45, 0-46, 0-46, 0-47, 0-47, 0-48, 0-49, 0-51, 0-53, 0-54, 0-54, 0-54, 0-54, 0-59, 0-60, 0-66, 0-66. Zg. — 0-44, 0-515. Z. — 0-548. Br. — 5 db.: 1-835; 4 db.: 1-01; 2 db.: 1-01. G. — 0-59. B. Összesen 44 darab	19-426	0-66	0-25	0-441
14	0-159, 0-175, 0-24, 0-255. NM. — 0-15. Zg. — 0-27. Z. — 0-142, 0-21, 0-245, 0-252. EM. Összesen 10 darab	2-098	0-27	0-142	0-2098
15	50 db.: 34-45; 50 db.: 34-95; 7 db.: 5-24, 6 db.: 4-35, 5 db.: 3-71, 9 db.: 5-395 (ezekből: 0-574, 0-63, 0-75, 0-89), 12 db.: 8-705; 0-603, 0-645, 0-66, 0-673, 0-685, 0-762, 0-878. NM. — 0-52, 0-685, 0-695. Z. — 0-63, 0-636, 0-647, 0-81. EM. — 6 db. <i>áttaga</i> : 0-651; 0-690, 0-694, 0-714, 0-726, 0-79, 0-791. J. Num. — 0-65. G. — 0-64, 0-69, 0-78, 0-79, 0-81. Gy. Összesen 171 db.	119-00	0-89	0-52	0-6959
16	40 db.: 19-44 (ebből: 0-32, 0-462, 0-770); 0-722. NM. — 0-40, 0-40, 0-43 (csonka), 0-43, 0-47 (csonka), 0-50, 0-51, 0-52, 0-55, 0-69, 0-84. Zg. — 0-415. Z. — 0-57, 0-63, 0-82. B. — 0-70. F. — 0-47. J. Num. — 0-42, 0-70. Gy. Összesen 58 darab	29-727	0-84	0-32	0-5125
17	0-46. NM. — 0-51. Zg. — 0-711 (1) ¹ Br. Összesen 2 darab	0-97	—	—	0-485

¹ és ² Nincsenek az átlagban!³ Nem vettem fel, csak a három múzeum teljesem ép példányainak adatait.

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	Össz-	Maxim.	Minim.	Átlag-
19	10 db.: 0·69 (ebből max.: 0·80). NM. — 0·53 (csonka), 0·55, 0·57 (csonka), 0·62, 0·64 (csonka), 0·64 (csonka), 0·65, 0·66, 0·67, 0·68, 0·68, 0·68, 0·69, 0·70, 0·70, 0·71, 0·73, 0·75, 0·76, 0·77, 0·77, 0·83 (csonka). Zg. — 0·54, 0·595, 0·71. Z. — 0·57, 0·58, 0·64, 0·69. B. — 0·623. Br. — 0·79. K. — 2 db.: 1·32. G. — 0·79. Gy. Összesen 42 darab	28·528	0·83	0·54	0·6792
19A) ¹	0·33. NM. — 0·39 (csonka). Zg. Összesen 2 darab	0·72	—	—	0·36
20	10 db.: 5·25 (ebből maxim.: 0·65), 0·33. NM. — 0·24 (csonka), 0·31, 0·36, 0·41, 0·49, 0·54, 0·55, 0·55, 0·58. Zg. — 0·50. Z. — 0·49. B. — 0·49, 0·497. EM. — 6 db.: 3·29; 4 db.: 1·86. G. — 0·48, 0·56. Gy. Összesen 35 darab	17·337	0·65	0·31	0·4953
21	0·50, 0·67, 0·69, 0·70. NM. — 0·58. Zg. — 0·60. Z. — 0·49. B. — 0·40. EM. Összesen 8 darab	4·63	0·70	0·40	0·5787
22	(17 mm-es) 20 db.: 12·57 (0·54—0·75 közt). NM. — 12 db.: 6·91. G. Összesen 32 darab	19·48	0·75	0·54	0·6087
22A) ²	(16 mm-es) 51 db.: 20·99. G. Összesen 51 darab	20·99	—	—	0·4116
22B) ²	(14—16 mm-es) 89 db.: 33·00; 3 db.: 114 mm-es; 111. G.				

0-48, 0-54, 0-55, 0-57, 0-60, 0-61 (osonka), 0-61, 0-61, 0-61, 0-62, 0-65, 0-68 (csonka), 0-75, 0-76. Zg. — 0-55. Z. — 0-767, 0-822. EM. — 0-71. B. Kil. Összesen 35 darab	24-639	0-822	0-48	0-7039
36 20 db.: 16-47 (ebből: 0-65, 0-69, 0-71, 0-79, 0-81, 0-86, 0-87, 0-93, 0-95, 0-99, 1-00). NM. — 0-55, 0-68 (csonka), 0-69, 0-87. Zg. — 0-74, 0-82. B. Kil. — 30 db.: 25-35. HB. — Összesen 55 darab	45-49	1-00	0-55	0-827
37 10 db.: 0-53 (ebből: 0-57, 0-60, 0-63, 0-66, 0-67). NM. — 0-63, 0-63, 0-63, 0-64, 0-68, 0-72, 0-84. Zg. — 0-638, 0-66, 0-797. EM. — 0-70. B. Kil. Összesen 21 darab	14-095	0-84	0-57	0-6711
38 3 db.: 1-453, 0-333, 0-372, 0-375, 0-379, 0-395, 0-398, 0-431, 0-465, 0-468, 0-54, 0-745 (!) ¹ NM. — 0-31, 0-32, 0-33 (csonka), 0-34 (csonka), 0-36, 0-37, 0-38, 0-39, 0-43, 0-46, 0-49, 0-50, 0-51, 0-52. Zg. — 0-35. Z. — 0-40. B. — 0-49. Gy. — 3 db.: 1-42. HB. Összesen 31 darab	13-309	0-54	0-31	0-4293
39 0-242 (csonka), 0-305, 0-393. NM. — 0-29. Zg. Összesen 3 db.	0-988	0-393	0-29	0-327
40 12 db.: 5-26, 3 db.: 1-31, 3 db.: 1-28, 5 db.: 2-15, 4 db.: 1-80, 3 db.: 1-46, 2 db.: 0-90, 2 db.: 0-94, 2 db.: 0-93, 5 db.: 2-23; 0-31, 0-35, 0-36, 0-37, 0-38, 0-45, 0-48, 0-49, 0-50, 0-51, 0-52, 0-53, 0-55. NM. — 0-33. Z. — 0-33. Gy. — 5 db.: 2-14. HB. Összesen 61 darab	26-86	0-55	0-31	0-4403

¹ Nincs az átlagban!

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag-
		Össz-	Maxim.	Minim.	
41	4 db.: 1·93, 3 db.: 1·63, 2 db.: 1·18, 2 db.: 1·15, 2 db.: 0·99, 2 db.: 0·97; 0·40, 0·46, 0·48, 0·49, 0·50, 0·51. NM. — 0·445. Z. — 0·49. Gy. Összesen 23 darab	11·625	0·59	0·40	0·5054
42	3 db.: 1·37; 0·37, 0·37, 0·46, 0·57. NM. — 0·23 (csonka), 0·25, 0·27, 0·28 (csonka), 0·28, 0·33 (csonka), 0·33, 0·34, 0·35, 0·36, 0·37, 0·37, 0·37, 0·37, 0·38 (csonka), 0·38, 0·40, 0·41, 0·42, 0·43, 0·47, 0·48, 0·48, 0·49. Zg. — 0·38. Z. — 0·352. EM. Összesen 29 darab	11·492	0·57	0·25	0·396
43	0·41. Z. — 0·45, 0·515. EM. — 0·46. Gy. Összesen 4 darab	1·835	0·515	0·41	0·4587
44	0·465, 0·49. Z. Összesen 2 darab	0·955	—	—	0·4775
45	6 db.: 2·84, 4 db.: 2·05, 4 db.: 2·05; 0·36, 0·67. NM. — 0·28 (csonka), 0·34 (csonka), 0·37 (csonka), 0·37, 0·41, 0·42, 0·43, 0·45, 0·45, 0·49, 0·55, 0·57, 0·60, 0·63, 0·64. Zg. — 0·39. Z. — 0·658. Br. — 0·63. Gy. Összesen 31 darab	15·658	0·67	0·36	0·505
46	0·39, 0·46, 0·57, 0·57. NM. — 0·338. Br. Összesen 5 darab	2·328	0·57	0·338	0·4656
47	13 db.: 5·13, 5 db.: 2·04; 0·44, 0·48, 0·53. NM. — 0·38. Z. 0·402. Br. 5 db. 1·05. Gy. Összesen 24 darab	11·312	0·60	0·30	0·4484

	0-32 (csonka), 0-34, 0-36, 0-37, 0-37, 0-38, 0-38, 0-41, 0-42, 0-43 (csonka), 0-45, 0-46, 0-51, 0-52. Zg. — 0-46. Z. — 0-403. Br. — 0-42. EM. Összesen 25 darab	10-813	0-60	0-25	0-4325
49	3 db.: 1-16; 3 db.: 1-29; 0-28, 0-285, 0-49, 0-61. NM. — 0-37. Z. — 0-295, 0-527, 0-58. EM. Összesen 14 darab	5-887	0-61	0-28	0-1205
50	2 db.: 0-40; 0-12, 0-15, 0-17, 0-20. NM. 0-145. Z. — 0-182, 0-20. EM. — 0-17, 0-26. Gy. — 0-166, 0-168, 0-184, 0-189, 0-211. Br. Összesen 16 darab	2-882	0-26	0-12	0-180
51	0-44, 0-46, 0-51, 0-52, 0-57 (csonka), 0-58, 0-67, 0-70. Zg. — 0-43, 0-47. Z. — 0-43. Gy. Összesen 10 darab	5-21	0-70	0-43	0-521
53-54	0-34, 0-35, 0-35, 0-37, 0-37, 0-44, 0-50, 0-51. Zg. — 0-38. Gy. 0-36. Z. — 0-336, 0-520, 0-535. Br. — 0-32, 0-34. EM. — 20 db.: 8-83. HB. Összesen 35 darab	14-85	0-535	0-32	0-4242
56	2 db.: 0-46; 0-21, 0-27. NM. — 0-245. Z. — 0-231, 0-24. EM. — 0-15. K. — 0-22. Gy. — 0-206, 0-209, 0-215, 0-238, 0-277. Br. Összesen 14 darab	3-171	0-277	0-15	0-226
57	0-20 (változat!), 0-24, 0-27, 0-30, 0-30, 0-31, 0-32, 0-34, 0-35, 0-35, 0-36, 0-37, 0-37, 0-37, 0-37, 0-37, 0-37, 0-38, 0-40, 0-40, 0-44, 0-45, 0-48, 0-52, 0-52. Zg. — 0-40, 0-445. Z. — 0-328. EM. — 0-295. Br. Összesen 28 darab	10-418	0-52	0-24	0-372

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	Össz- súly grammokban			Átlag-
		Maxim.	Minim.		
41	4 db.: 1·93, 3 db.: 1·63, 2 db.: 1·18, 2 db.: 1·15, 2 db.: 0·99, 2 db.: 0·97; 0·40, 0·46, 0·48, 0·49, 0·50, 0·51. NM. — 0·445. Z. — 0·49. Gy. Összesen 23 darab	11·625	0·59	0·40	0·5054
42	3 db.: 1·37; 0·37, 0·46, 0·57. NM. — 0·23 (csonka), 0·25, 0·27, 0·28 (csonka), 0·28, 0·33 (csonka), 0·33, 0·34, 0·35, 0·36, 0·37, 0·37, 0·37, 0·37, 0·38 (csonka), 0·38, 0·40, 0·41, 0·42, 0·43, 0·47, 0·48, 0·48, 0·49. Zg. — 0·38. Z. — 0·352. EM. Összesen 29 darab	11·492	0·57	0·25	0·396
43	0·41. Z. — 0·45, 0·515. EM. — 0·46. Gy. Összesen 4 darab	1·835	0·515	0·41	0·4587
44	0·465, 0·49. Z. Összesen 2 darab	0·955	—	—	0·4775
45	6 db.: 2·84, 4 db.: 2·05, 4 db.: 2·05; 0·36, 0·67. NM. — 0·28 (csonka), 0·34 (csonka), 0·37 (csonka), 0·37, 0·41, 0·42, 0·43, 0·45, 0·45, 0·49, 0·55, 0·57, 0·60, 0·63, 0·64. Zg. — 0·39. Z. — 0·658. Br. — 0·63. Gy. Összesen 31 darab	15·658	0·67	0·36	0·505
46	0·39, 0·46, 0·57, 0·57. NM. — 0·338. Br. Összesen 5 darab	2·328	0·57	0·338	0·4056
47	13 db.: 5·13, 5 db.: 2·04; 0·44, 0·48, 0·53. NM. — 0·38. Z. — 0·402. Br. — 5 db.: 1·05. HB. Összesen 24 darab	11·352	0·53	0·38	0·4054

65	0-233, 0-264, 0-277, 0-278, 0-282, 0-286, 0-293, 0-295, 0-300, 0-319, 0-320, 0-323, 0-326, 0-328, 0-330, 0-333, 0-334, 0-337, 0-339, 0-342, 0-343, 0-353, 0-357, 0-359, 0-363, 0-364, 0-366, 0-373, 0-375, 0-378, 0-381, 0-388, 0-392, 0-403, 0-408, 0-431, 0-434, 0-445, 0-459, 0-471. Br. — 0-365, 0-415. Z. — 0-215, 0-270, 0-325, 0-335, 0-392. EM. — 0-22. K. — 0-22. Gy. — 500 db.: 180-825; 480 db.: 175-69; 100 db.: 36-94; 100 db.: 36-28; 87 db.: 32-05. HB. — Összesen 1347 darab	489-950	0-52	0-215	0-3687
66	0-336, 0-420, 0-437. Br. Összesen 3 darab	1-193	—	—	0-3976
67	10 db.: 2-25 (ebből: 0-16, 0-25). NM. — 0-19. Z. — 0-205, 0-224. Br. — 0-153, 0-171. EM. — 0-18. Gy. — 3 db.: 0-50. HB. Összesen 19 darab	3-873	0-25	0-153	0-2038
69	0-10 (csonka), 0-14, 0-14 (cs.), 0-15, 0-15, 0-15, 0-17 (csonka), 0-17 (cs.), 0-17, 0-17, 0-18 (cs.), 0-18 (cs.), 0-18, 0-18, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-19, 0-20, 0-20, 0-20, 0-20, 0-21, 0-21, 0-21, 0-21, 0-21, 0-21, 0-21, 0-22, 0-23 (cs.), 0-23, 0-23, 0-23, 0-24 (cs.), 0-24, 0-24, 0-24, 0-24, 0-25, 0-25, 0-25, 0-25, 0-26, 0-26, 0-26, 0-27, 0-27, 0-27, 0-28, 0-28, 0-28, 0-28, 0-28, 0-29, 0-29, 0-29, 0-30, 0-30, 0-30, 0-45 (!) Zg. — 0-205, 0-215, 0-260. Z. — 0-210, 0-225, 0-312. EM. — 0-24. Gy. — 0-185, 0-200, 0-219, 0-226, 0-264, 0-289, 0-346. Br. — 8 db.: 2-16. HB. Összesen 80 darab	18-606	0-346	0-14	0-2325

! Nincsenek az átlagban.
 † 1300 db. átlaga: 0-366686 g; max. 0-607, min. 0-257.
 ‡ Nagyobb változat.

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag-
		Össz-	Maxim.	Minim.	
59	[0.325, 0.340. Z. — 0.332, 0.355, 0.400, 0.418, 0.437. EM. — 0.28, 0.28. K. — 0.28. Gy. — 0.359, 0.369, 0.418. Br.] 1000 db.: 371.59; 500 db.: 183.10. HB. — 1300 db.: 476.705. J. Num. ² Összesen 2800 darab	1031.395	0.607	0.257	0.3688
61	0.101, 0.102, 0.107, 0.110, 0.112, 0.114, 0.114, 0.114, 0.114, 0.117, 0.118, 0.119, 0.120, 0.120, 0.128, 0.130, 0.134, 0.140, 0.141, 0.141, 0.142, 0.142, 0.148, 0.149, 0.155, 0.157, 0.157, 0.158, 0.159, 0.160, 0.162, 0.173, 0.175, 0.178, 0.178, 0.179, 0.196, 0.200, 0.210, 0.213, 0.222, 0.251, 0.255, 0.272, 0.279, 0.281, 0.285, 0.297. Br. — 0.11, 0.12, 0.12, 0.12, 0.12, 0.12, 0.13, 0.14, 0.14, 0.14, 0.14, 0.15, 0.15, 0.15, 0.16, 0.16, 0.16, 0.16, 0.16 (csonka), 0.17, 0.17, 0.18, 0.18, 0.18, 0.18, 0.19, 0.20, 0.20, 0.20, 0.20 (csonka), 0.21, 0.21, 0.21, 0.21, 0.22, 0.22, 0.22, 0.23, 0.23, 0.23, 0.23, 0.24, 0.26, 0.29. Zg. — 0.14, 0.24. Z. — 0.105, 0.108, 0.137, 0.163, 0.237. EM. — 0.22, 0.27. Gy. Összesen 96 darab	16.665	0.297	0.101	0.1785
63	0.16 (csonka), 0.21, 0.25 (csonka), 0.25, 0.27 (csonka), 0.27, 0.28 (csonka), 0.28 (csonka), 0.28, 0.29, 0.29, 0.29, 0.31, 0.31, 0.31, 0.32, 0.38, 0.43, 0.47, 0.47, 0.48, 0.51. Zg. — 0.24, 0.315, 0.32. Z. — 0.305, 0.365. EM. — 0.53. K. — 0.53. Gy. — 0.275, 0.324, 0.471. Br. Összesen 27 darab	9.546	0.53	0.21	0.3585
64	1.0 db. 1.70, 0.16, 0.26. NM. Összesen 16 darab	3.12	0.28	0.14	0.3288

<p>0-31, 0-32 (cs.), 0-33, 0-34, 0-35, 0-35, 0-35, 0-35, 0-35, 0-35, 0-35, 0-36, 0-36, 0-36, 0-37, 0-38, 0-38, 0-39, 0-39, 0-39, 0-40, 0-40, 0-41, 0-42, 0-43, 0-44, 0-44, 0-46, 0-46, 0-46, 0-48, 0-50. Zg. — 0-37, 0-42. Z. — 0-471, 0-480. EM. — 0-219, 0-270, 0-327, 0-355, 0-379, 0-388, 0-403, 0-410, 0-419, 0-433, 0-468, 0-490. Br. — 25 db.: 9-73; 15 db.: 5-395; 4 db.: 1-34. HB. Összesen 96 darab . . . . .</p>	<p>36-062</p>	<p>0-50</p>	<p>0-16</p>	<p>0-3756</p>
<p>76 10 db.: 4-05, 10 db.: 3-92 (ezekből: 0-30, 0-48, 0-55). NM. — 0-322, 0-370, 0-393, 0-407, 0-422. EM. — 0-293, 0-294, 0-298, 0-301, 0-306, 0-306, 0-309, 0-313, 0-314, 0-315, 0-317, 0-319, 0-319, 0-330, 0-331, 0-333, 0-336, 0-337, 0-340, 0-343, 0-344, 0-346, 0-350, 0-361, 0-366, 0-373, 0-379, 0-380, 0-380, 0-381, 0-385, 0-386, 0-388, 0-388, 0-389, 0-389, 0-390, 0-395, 0-396, 0-401, 0-402, 0-403, 0-409, 0-409, 0-411, 0-416, 0-416, 0-424, 0-430, 0-432, 0-441, 0-442, 0-449, 0-451, 0-454, 0-454, 0-463, 0-471, 0-478, 0-485, 0-486, 0-487, 0-491, 0-504, 0-505. Br. — 100 db.: 36-05; 70 db.: 25-39; 2 db.: 0-63. HB. Összesen 262 darab . . . . .</p>	<p>97-088</p>	<p>0-55</p>	<p>0-293</p>	<p>0-3705</p>
<p>77 0-45. NM. — 0-35. Gy. Összesen 2 darab . . . . .</p>	<p>0-80</p>	<p>—</p>	<p>—</p>	<p>0-40</p>
<p>78 4 db.: 1-52; 0-26, 0-38. NM. — 0-305. Z. — 0-346, 0-387. EM. — 0-45. Gy. — 0-268, 0-372, 0-415. Br. — 19 db.: 7-15; 10 db.: 3-64; 10 db.: 4-00. HB. Összesen 52 darab . . . . .</p>	<p>19-493</p>	<p>0-45</p>	<p>0-260</p>	<p>0-3748</p>
<p>79 4 db.: 0-90; 0-16, 0-23. NM. — 0-205. Z. — 0-163, 0-182. EM. . . . 0-20. Gy. — 0-147, 0-165, 0-182, 0-184, 0-191, 0-195, 0-205, 0-206, 0-210, 0-215, 0-224, 0-225, 0-238, 0-254. Br. — 0-17. HB. Összesen 25 darab . . . . .</p>	<p>5-051</p>	<p>0-254</p>	<p>0-147</p>	<p>0-202</p>

Érem- faj (NH. szám)	Súlyadatok grammokban	Össz.	súly grammokban		Átlag.
			Maxim.	Minim.	
103	0·93. Z. Összesen 1 darab	0·93	—	—	0·93
104	0·21, 0·25 (csonka). NM. — 0·20 (csonka). Zg. Összesen 3 darab	0·66	—	—	0·22
105	0·27, 0·30. NM. — 0·17 (csonka), 0·23. Zg. Összesen 3 darab .	0·80	0·30	0·23	0·266
106	0·47. NM. — 0·51. Zg. Összesen 2 darab	0·98	0·51	0·47	0·490
107	0·67, 0·77. NM. Összesen 2 darab	1·44	—	—	0·720
108	0·39, 0·40, 0·40. NM. — 0·22 (csonka), 0·33. Zg. — 0·35. R. Összesen 5 darab	1·87	0·40	0·33	0·374
109	6 db.: 1·66 (ebből: 0·23, 0·33). NM. — 0·23 (csonka), 0·28, 0·28. Zg. Összesen 8 darab	2·22	0·33	0·23	0·2775
110	0·36, 2 db. csonka: 0·55, 2 db. csonka: 0·50. NM. — 0·23. Zg. Összesen 6 darab	1·64	0·36	0·23	0·273
111	0·09 (csonka), 0·12 (cs.), 0·17 (cs.), 0·24 (cs.), 0·27. Zg. — (0·325. Z. — 0·315. EM.) ¹ — 63 db.: 11·93 (ebből 24 db.: 4·72; 7 db.: 1·27; 4 db.: 0·72; 3 db.: 0·56, 3 db.: 0·45; 0·14, 0·14, 0·14, 0·14, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·18, 0·20, 0·21, 0·21, 0·21, 0·21, 0·27, 0·27, 0·27). Bécs G. — 5 db.: 1·29; 3 db.: 0·79; 3 db.: 0·58; 3 db.: 0·56; 0·12, 0·13, 0·14, 0·15, 0·16, 0·17, 0·18, 0·19, 0·20, 0·21, 0·22, 0·23, 0·24, 0·25, 0·26, 0·27, 0·28, 0·29, 0·30, 0·31, 0·32, 0·33, 0·34, 0·35, 0·36, 0·37, 0·38, 0·39, 0·40, 0·41, 0·42, 0·43, 0·44, 0·45, 0·46, 0·47, 0·48, 0·49, 0·50, 0·51, 0·52, 0·53, 0·54, 0·55, 0·56, 0·57, 0·58, 0·59, 0·60, 0·61, 0·62, 0·63, 0·64, 0·65, 0·66, 0·67, 0·68, 0·69, 0·70, 0·71, 0·72, 0·73, 0·74, 0·75, 0·76, 0·77, 0·78, 0·79, 0·80, 0·81, 0·82, 0·83, 0·84, 0·85, 0·86, 0·87, 0·88, 0·89, 0·90, 0·91, 0·92, 0·93, 0·94, 0·95, 0·96, 0·97, 0·98, 0·99, 1·00.				

		V. 10		V. 17
124	Más vált.: 0-18. Bács G. Összesen 1 darab	0-18	—	0-18
	Más vált.: 0-18. Bács G. Összesen 1 darab	0-18	—	0-18
	4 db.: 0-98. NM. — 0-22, 0-24. Zg. Összesen 6 darab	1-44	—	0-240
125	0-17, 0-23, 0-24, 0-28, 0-30. Zg. — 0-210, 0-212, 0-212, 0-228, 0-230, 0-248, 0-282. EM. — 0-23. Br. — 60 db.: 14-19. HB. Összesen 73 darab	17-262	0-30	0-17 0-2364
126	0-21, 0-21, 0-21, 0-21, 0-22, 0-22. Zg. — 0-17. Bács G. — 0-19. Gy. — 100 db.: 19-93; 50 db.: 9-74; 20 db.: 3-99. HB. — Összesen 178 darab	35-30	0-22	0-17 0-1927
127	0-22, 0-22, 0-24. NM. Összesen 3 darab	0-92	0-24	0-22 0-230
128	0-24. B. Összesen 1 darab			
129	0-195. Z. — 0-212. EM. — 124 db.: 25-02 (0-18—0-23 közt). Bács G. — 110 db.: 23-20 (0-16—0-29 közt). Bács H. Összesen 286 darab	48-627	0-29	0-16 0-206
129A)	0-18. Bács G. — 0-26. Bács H. Összesen 2 darab	0-44	0-26	0-18 0-22
129B)	0-23. Bács H. Összesen 1 darab	0-23	—	0-23
131	0-28. B. Összesen 1 darab	0-28	—	0-28

¹ Nincs az átlagban.

137B)	0·25. Bács H. Összesen 1 darab	0·25	—	—	0·25
138	3 db.: 0·68; 0·22, 0·22, 0·22. Bács G. Összesen 6 darab	1·34	0·23	0·22	0·293
138A)	0·17 (csonka), 0·18 (csonka), 0·19 (csonka). Bács H.	—	—	—	—
140	0·18. Bács G. — 0·23. Bács H. } Összesen 4 darab	0·77	0·23	0·14	0·1925
140	vált.: 0·14, 0·22 Bács G.	—	—	—	—
141	0·20. Zg. Összesen 1 darab	0·20	—	—	0·20
143	0·31, 0·37. NM. Összesen 2 darab	0·68	—	—	0·34
144	200 db.: 47·08. HB. — 0·22, 0·22, 0·22, 0·23, 0·295, 0·340. EM. 12 db.: 2·78 (0·14—0·30 közt). Bács H. — 0·198, 0·316. Br. Összesen 220 darab	51·899	0·34	0·14	0·2859
144	vált. 14 db.: 3·10. Bács G. Összesen 14 darab	3·10	—	—	0·2214
	Más vált.: 0·22. Bács G. Összesen 1 darab	0·22	—	—	0·22
145	82 db. állaga: 0·2238. J. — 0·21. Z. — 0·163, 0·168, 0·170, 0·225, 0·285. EM. — 4 db.: 0·90; 4 db.: 0·81; 0·18. Bács G. — 0·21. Gy. — 0·24. Bács H. — 0·159, 0·186, 0·192, 0·194, 0·194, 0·204, 0·211, 0·216, 0·224, 0·229, 0·233, 0·234, 0·236, 0·242, 0·244, 0·253, 0·259, 0·264, 0·291. Br. — 400 db.: 87·03. HB. Összesen 518 darab	113·207	0·291	0·159	0·2185

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	Össz.		súly grammokban	Átlag-
		Maxim.	Minim.		
146	42 db. <i>átloga</i> : 0·2313. J. — 0·21. B. — 0·230, 0·243. EM. — 19 db.: 3·45 (0·14—0·22 közt). Bács G. — 0·23. Gy. — 19 db.: 4·20 (0·18—0·28 közt). Bács H. — 0·25. Br. — 18 db.: 4·45. HB. Összesen 102 darab	22·747	0·28	0·14	0·233
147	10 db.: 2·24 (0·18—0·28 közt). Bács G. — 0·22, 0·23, 0·31, 0·33. Bács H. Összesen 14 darab	3·33	0·33	0·18	0·3374
148	0·22, 0·26, 0·30, 0·40. NM. — 0·261. EM. — 0·200, 0·308. Br. — 0·174. Rosos. Összesen 8 darab	2·123	0·40	0·174	0·363
149	0·30, 0·34, 0·34, 0·35, 0·37, 0·38, 0·41, 0·46. NM. — 0·27. Z. — 0·24. B. — 0·25. Br. — 0·285. EM. — 0·33. Gy. Összesen 13 db.	4·325	0·46	0·24	0·3336
150	0·20, 0·20, 0·22. NM. — 0·22. Zg. — 0·21. Gy. Összesen 5 db.	1·05	0·22	0·20	0·21
151	0·29. B. — 0·29. Br. — 0·198, 0·235. EM. — 60 db.: 11·46 (0·15—0·20 közt). Bács G. — 0·23. Gy. — 47 db.: 10·34. Bács H. Összesen 112 darab	23·043	0·20	0·15	0·2057
151A)	0·18. Bács H. Összesen 1 darab	0·18			0·18
153	0·18. Z. — 257 db.: 49·52 (0·16—0·20 közt). Bács G. — 0·30. Gy. — 264 db.: 54·42 (0·16—0·30 közt). Bács H. — 0·174. Br.				

156A)	0·18, 0·22. Bács G. — 0·24, 0·26. Bács H. Összesen 4 darab .	0·90	0·26	0·18	0·225
157	<i>187 db.</i> : 37·13 (0·17—0·25 közt). Bács G. — 0·22. Gy. — <i>104 db.</i> : 22·23 (0·18—0·30 közt). Bács H. Összesen 292 darab	59·58	0·30	0·17	0·204
157A)	<i>18 db.</i> : 3·84 (0·18—0·23 közt). Bács G. — <i>26 db.</i> : 6·55 (0·18— 0·33 közt); <i>1 db.</i> : 0·42 (!). Bács H. — Összesen 45 darab .	10·81	0·42	0·18	0·240
157B)	0·22. Bács H. Összesen 1 darab	0·22	—	—	0·22
157C)	0·23. Bács H. — 0·18, 0·18. Bács G. Összesen 3 darab	0·59	0·23	0·18	0·196
157D)	0·21 (csonka). Bács H.	—	—	—	—
157E)	0·28. Bács H. — 0·18. Bács G. Összesen 2 darab	0·46	0·28	0·18	0·23
157F)	0·18, 0·26. Bács H. Összesen 2 darab	0·44	0·26	0·18	0·22
Új faj	0·20. Bács H. (XXI. csoport). Összesen 1 darab	0·20	—	—	0·20
158	0·30. Z. Összesen 1 darab	0·30	—	—	0·30
159	0·18, 0·19, 0·19, 0·19, 0·20, 0·22, 0·27, 0·29, 0·33. Zg. — 0·275. Z. Összesen 10 darab	2·335	0·33	0·18	0·2335
160	<i>4 db.</i> : 0·80; <i>3 db.</i> : 0·69; 0·18, 0·31. NM. — 0·25. B. — 0·30. EM. — <i>50 db.</i> : 9·71. HB. Összesen 61 darab	12·24	0·31	0·18	0·2006

Érem- fej (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag-
		Össz-	Maxim.	Minim.	
146	42 db. <i>átlaga</i> : 0·2313. J. — 0·21. B. — 0·230, 0·243. EM. — 19 db.: 3·45 (0·14—0·22 közt). Bács G. — 0·23. Gy. — 19 db.: 4·20 (0·18—0·28 közt). Bács H. — 0·25. Br. — 18 db.: 4·45. HB. Összesen 102 darab	22·747	0·28	0·14	0·223
147	10 db.: 2·24 (0·18—0·28 közt). Bács G. — 0·22, 0·23, 0·31, 0·33. Bács H. Összesen 14 darab	3·33	0·33	0·18	0·2378
148	0·22, 0·26, 0·30, 0·40. NM. — 0·261. EM. — 0·200, 0·308. Br. — 0·174. Rosos. Összesen 8 darab	2·123	0·40	0·174	0·263
149	0·30, 0·34, 0·34, 0·35, 0·37, 0·38, 0·41, 0·46. NM. — 0·27. Z. — 0·24. B. — 0·25. Br. — 0·285. EM. — 0·33. Gy. Összesen 13 db.	4·325	0·46	0·24	0·3326
150	0·20, 0·20, 0·22. NM. — 0·22. Zg. — 0·21. Gy. Összesen 5 db.	1·05	0·22	0·20	0·21
151	0·29. B. — 0·29. Br. — 0·198, 0·235. EM. — 60 db.: 11·46 (0·15—0·20 közt). Bács G. — 0·23. Gy. — 47 db.: 10·34. Bács H. Összesen 112 darab	23·043	0·29	0·15	0·2057
151A)	0·18. Bács H. Összesen 1 darab	0·18	—	—	0·18
153	0·18. Z. — 257 db.: 49·52 (0·16—0·20 közt). Bács G. — 0·30. Gy. — 10 db.: 10·13 (0·33—0·33 közt). HB. — 17 db.: 11·77. B.				

172	0-80, 0-84. NM. Összesen 2 darab	8-45	0-81	0-41	0-528
173	0-32 (sp.), 0-73, 0-78. NM. — 0-21 (!), ¹ 0-41, 0-45. Zg. — 0-445. Z. — — 0-32, 0-69. B. — 0-438. Br. Összesen 9 darab	1-64	—	—	0-820
174	0-26. Zg. Összesen 1 darab	4-583	0-78	0-32	0-509
175	0-36, 0-50, 0-55. NM. Összesen 3 darab	0-26	—	—	0-26
176	0-44, 0-46, 0-47, 0-49, 0-67, 0-69, 0-81. Zg. — 0-485. Z. — 0-53. B. — 0-592, 0-860. EM. — 0-52. Gy. Összesen 12 darab	1-41	0-55	0-36	0-470
177	0-44. Zg. Összesen 1 darab	7-017	0-86	0-44	0-5847
179	0-80, 0-93. NM. — 0-82. Zg. — 0-69. Z. Összesen 4 darab	0-44	—	—	0-44
180	0-44. Zg. — 0-53. B. Összesen 2 darab	3-24	0-93	0-69	0-810
181	0-52. B. Összesen 1 darab	0-97	0-53	0-44	0-485
182	0-25 (csonka). Zg.	0-52	—	—	0-52
183	0-54, 0-56. NM. — 0-52. Z. — 0-55. Zg. Összesen 4 darab	—	—	—	—
184	0-49 (csonka), 0-81. NM. Összesen 1 darab	2-17	0-56	0-52	0-542
185	0-37, 0-41. NM. Összesen 2 darab	0-81	—	—	0-81
		0-78	0-41	0-37	0-39

¹ Nincs az átlagban.

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag-
		Össz-	Maxim.	Minim.	
186	0·44, 0·50, 0·52. NM. — 0·45. Zg. — 0·51. B. — 6 db.: 2·37. HB. Összesen 11 darab	4·79	0·52	0·44	0·4354
187	0·27. NM. Összesen 1 darab	0·27	—	—	0·27
188	0·55, 0·69, 0·82. NM. Összesen 3 darab	2·06	0·82	0·55	0·686
189	0·51, 0·57, 0·62, 0·87. Zg. — 0·721. Br. Összesen 5 darab	3·291	0·87	0·51	0·6582
189A)	0·33, 0·33, 0·35, 0·38, 0·38. Zg. Összesen 5 darab	1·77	0·38	0·33	0·354
190	0·465. Z. Összesen 1 darab	0·465	—	—	0·465
191	0·53, 0·58. Zg. — 0·47. B. — 0·625. Br. Összesen 4 darab	2·205	0·625	0·47	0·5512
191A)	0·27. Z. Összesen 1 darab	0·27	—	—	0·27
192	0·47. Zg. Összesen 1 darab	0·47	—	—	0·47
194	0·61. Zg. Összesen 1 darab	0·61	—	—	0·61
195	0·83. Zg. — 0·43. Z. — 0·697. Rosos. Összesen 3 darab	1·957	0·83	0·43	0·652
196	0·28 (monka), 0·31. Zg. Összesen 1 darab	0·31	—	—	0·31

199	0-88. NM. — 0-72. Zg. — 0-88. R. Összesen 3 darab	2-48	0-88	0-72	0-826
200	0-89, 0-90. NM. — 0-90. R. Összesen 3 darab	2-69	—	—	0-896
200A)	0-83. H. Num. Összesen 1 darab	0-83	—	—	0-88
201	0-41 (csonka). Zg.	—	—	—	—
202	0-15. Zg. Összesen 1 darab	0-15	—	—	0-15
203	4 db.: 3-09. NM. — 0-50, 0-76, 0-84. Zg. Összesen 7 darab	5-19	0-84	0-50	0-741
204	2 db.: 1-134; 2 db.: 1-13: 2 db.: 1-07. NM. Összesen 6 darab	3-384	—	—	0-555
206	6 db.: 4-59. NM. — 0-75, 0-94. Zg. — 0-62, 1-035. Z. — 0-86. B. — 0-727, 0-815. EM. — 5 db.: 3-545. HB. Összesen 18 darab	13-882	1-035	0-62	0-7712
207	0-51. Zg. Összesen 1 darab	0-51	—	—	0-51
208	0-72, 0-76, 0-84. Zg. — 0-705. Z. — 0-76. B. — 5 db.: 3-73. HB. Összesen 10 darab	7-515	0-84	0-705	0-7515
208A)	0-37. Zg. Összesen 1 darab	0-37	—	—	0-370
209	0-67, 0-94. NM. — 0-62. Zg. — 0-765. Z. — 0-772. Br. — 15 db.: 9-99 (ebből: 0-72, 0-56). HB. Összesen 20 darab	13-777	0-94	0-56	0-6888
210	0-21, 0-23, 0-27, 0-31, 0-32. Zg. — 0-352. EM. — 0-34. HB. Összesen 8 darab	2-302	0-352	0-21	0-2877

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	Össz-			Átlag-
		Maxim.	Minim.		
		súly grammokban			
212	2 db.: 1·36. NM. — 0·69, 0·70. B. — 0·677. EM. — 20 db.: 14·23. HB. Összesen 25 darab	17·657	—	0·677	0·7062
213	0·35. Br. Összesen 1 darab	0·35	—	—	0·35
214	2 db.: 1·46. NM. — 0·73. B. — 2 db.: 1·36. HB. Összesen 5 db.	3·55	—	—	0·710
215	0·41. NM. Összesen 1 darab	0·41	—	—	0·41
216	2 db.: 1·52. NM. — 0·73. Zg. — 0·932. EM. — 2 db.: 1·51. HB. Összesen 6 darab	4·692	0·932	0·73	0·782
217	3 db.: 1·38. NM. — 0·46. Zg. — 0·42. EM. — 0·375. Z. — 0·30. B. Összesen 7 darab.	2·935	0·46	0·30	0·419
218	0·47, 0·69, 0·70. NM. — 0·69. Zg. Összesen 4 darab	2·55	0·70	0·47	0·637
219	0·79. Zg. — 0·785. Z. — 0·78. B. Összesen 3 darab	2·355	—	—	0·785
219A)	0·38, 0·37, 0·35, 0·31, 0·20 (csonka). Zg. Összesen 4 darab	1·41	0·38	0·31	0·352
220	3 db.: 1·36. NM. — 0·44. Zg. Összesen 4 darab	1·80	—	—	0·45
221	0·77, 0·80. Zg. — 0·65. Z. Összesen 3 darab	2·22	0·80	0·65	0·74

220	0-79. Zg. — 0-04. Z. — 0-43. B. Összesen 3 darab	1-20	0-47	0-34	0-72
224	0-510. Zg. — 0-560, 0-625. Z. — 0-690. B. — 0-693. Br. — 2 db.: 1-23. HB. Összesen 7 darab	4-308	0-693	0-51	0-6154
225	0-36. NM. — 0-19 (csonka), 0-41. Zg. Összesen 2 darab	0-77	0-41	0-36	0-385
226	0-60, 0-68. Zg. — 0-656, 0-680. EM. — 0-405, 0-445. Z. — 50 db.: 28-06. HB. — 0-560, 0-726. Br. Összesen 58 darab	32-812	0-726	0-405	0-5657
226A)	0-48. Br. Összesen 1 darab	0-48	—	—	0-48
227	0-15, 0-18, 0-19, 0-20 (csonka), 0-20, 0-29, 0-29. Zg. — 0-30. Z. — 0-286. Br. Összesen 8 darab	1-886	0-30	0-15	0-2357
227	változata: 0-13. Zg. Összesen 1 darab	0-13	—	—	0-13
228	0-65. NM. — 0-67, 0-79. Zg. Összesen 3 darab	2-11	0-79	0-65	0-703
229	0-74, 0-79, 0-88, 0-90, 0-92, 0-94, 0-96, 1-00, 1-02, 1-04, 1-06, 1-12, 1-15. Zg. — 1-075. Z. — 0-79. B. — 0-725. EM. — 1-008. Br. — 100 db.: 89-99. HB. Összesen 117 darab	108-103	1-15	0-725	0-9068
230	0-80. NM. — 0-80. R. Összesen 2 darab	1-60	—	—	0-80
231	2 db.: 0-88; 0-44, 0-58. NM. Összesen 4 darab	1-90	0-58	0-44	0-475
232	4 db.: 2-00; 0-42. Zg. — 0-45. B. Összesen 6 darab	2-87	—	0-42	0-478
233	0-52. NM. Összesen 1 darab	0-52	—	—	0-52

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban		Össz- súly grammokban	Maxim. Minim.	Átlag
	Súlyadatok grammokban	Össz- súly grammokban			
234	0·40, 0·49, 0·52, 0·52, 0·53, 0·53, 0·57, 0·57, 0·57. Zg. — 0·481. EM. — 0·645. Z. — 20 db.: 12·12. HB. Összesen 30 darab . . .	17·376	0·645	0·40	0·5792
235	0·65. B. — 0·50. NM. Összesen 2 darab . . .	1·15	0·65	0·50	0·575
236	0·31. NM. Összesen 1 darab . . .	0·31	—	—	0·31
237	0·55, 0·60, 0·61. Zg. — 0·57. Z. — 0·586. Br. — 0·57. Z. — 0·586, 0·593. Br. — 3 db.: 1·86. HB. Összesen 11 darab . . .	6·525	0·61	0·55	0·5931
238	3 db.: 0·80. NM. — 0·20, 0·24, 0·26, 0·35. Zg. Összesen 7 db.	1·85	0·35	0·20	0·264
240	0·463. EM. Összesen 1 darab . . .	0·463	—	—	0·463
241	0·513, 0·555, 0·699. EM. — 0·38, 0·44, 0·47, 0·50, 0·65. Zg. — 0·48. Z. — 0·49. B. — 0·548. Br. — 0·49. Z. — 100 db.: 49·90; 100 db.: 47·57. HB. Összesen 212 darab . . .	103·685	0·699	0·38	0·4890
242	0·22. EM. — 0·17, 0·17, 0·19, 0·21, 0·24, 0·25, 0·25, 0·29. Zg. 40 db.: 9·47. HB. Összesen 49 darab . . .	11·46	0·29	0·17	0·2338
243	3 db.: 1·08. NM. Összesen 3 darab . . .	1·08	—	—	0·36
244	0·51, 0·57. Zg. — 0·58. Z. — 0·77. B. — 0·578. Br. — 3·5 db.: 19·51. HB. Összesen 40 darab . . .	22·518	0·77	0·51	0·5629

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag-
		Össz-	Maxim. Minim.	Átlag-	
254	0·34. NM. — 0·46. Zg. Összesen 2 darab	0·80	—	—	0·40
255	0·31. Zg. Összesen 1 darab	0·31	—	—	0·31
256	0·31, 0·36, 0·39, 0·45, 0·47. Zg. — 0·362. EM. — 0·32. Z. — 0·58. B. — 0·37. Br. — 30 db.: 15·76. HB. Összesen 39 darab	19·372	0·58	0·31	0·4967
257	2 db.: 0·80. NM. — 0·44. Zg. — 0·45. Z. Összesen 4 darab . .	1·69	0·45	0·40	0·422
258	5 db.: 4·13. NM. — 0·73. Zg. — 0·633. EM. Összesen 7 darab .	5·493	0·83	0·633	0·7817
259	0·45, 0·49, 0·51, 0·56, 0·58. Zg. — 0·505. Z. — 0·43. B. — 3 db.: 1·43. HB. Összesen 10 darab	4·955	0·58	0·43	0·4955
260	0·61, 0·64. Zg. — 0·45. EM. — 0·50. B. — 100 db.: 51·90; 20 db.: 10·76. HB. Összesen 124 darab	64·86	0·64	0·45	0·523
261	0·13, 0·24, 0·31. Zg. — 0·33. Z. Összesen 4 darab	1·01	0·33	0·13	0·252
262	0·17, 0·18, 0·20, 0·20, 0·21, 0·23, 0·24. Zg. — 0·25. EM. — 0·24. B. — 29 db.: 6·60. HB. Összesen 38 darab	8·52	0·25	0·17	0·2249
263	10 db.: 2·50 (ebből: 0·18, 0·32). NM. — 0·19, 0·20, 0·21, 0·23, 0·24, 0·30, 0·32, 0·32, 0·33, 0·36. Zg. — 0·20, 0·24, 0·26, 0·315, 0·335. EM. — 0·195, 0·300. Z. — 31 db.: 8·82. HB. — 0·24. B. — 29 db.: 6·60. HB. Összesen 38 darab				

265	0-36. NM. — 0-30, 0-34. Gy. Összesen 3 darab	1-00	—	—	0-333
266	0-22. NM. — 0-28. Zg. Összesen 2 darab	0-50	—	—	0-25
268	0-66. Zg. — 0-34. EM. — 0-445. Z. — 0-40. B. Összesen 4 db.	1-845	0-66	0-34	0-461
269	0-09, 0-12, 0-14, 0-14, 0-14. Zg. — 0-095, 0-095, 0-098, 0-105, 0-155. EM. — 0-105, 0-130. Z. — 0-126, 0-178. Br. — 0-16. Gy. 4 db.: 0-495. HB. Összesen 19 darab	2-372	0-178	0-09	0-1248
270	0-22. NM. Összesen 1 darab	0-22	—	—	0-22
271	0-17, 0-23, 0-24, 0-25, 0-28. Zg. — 0-177, 0-193, 0-218, 0-222, 0-230. EM. — 0-26, 0-30. Z. — 0-206. Br. — 0-75 (?). Gy. — 8 db.: 2-08. HB. Összesen 21 darab	5-056	0-30	0-17	0-2407
272— 723	0-19, 0-21, 0-23, 0-25, 0-33. Zg. — 0-143, 0-245, 0-258, 0-293, 0-300. EM. — 0-16, 0-18, 0-31. Z. — 0-235, 0-316. Br. — 83 db.: 22-25. Nagyk. — 10 db.: 2-33. HB. Összesen 106 darab	28-23	0-33	0-143	0-2613
274	0-28. Gy. Összesen 1 darab	0-28	—	—	0-28
275	0-17, 0-23, 0-26, 0-27, 0-30. Zg. — 0-187, 0-255, 0-265, 0-302, 0-305. EM. — 0-26. Z. — 0-27, 0-33. Gy. — 30 db.: 7-54. HB. Összesen 43 darab	10-944	0-33	0-17	0-2545
277	0-29. Zg. Összesen 1 darab	0-29	—	—	0-29
278	0-23. NM. Összesen 1 darab	0-23	—	—	0-23

¹ Nincs az átlagban.

Érem- fej (CNH száma)	Súlyadatok grammokban	Össz- súly grammokban			Átlag
		Maxim.	Minim.		
254	0·34. NM. — 0·46. Zg. Összesen 2 darab	—	—	0·40	
255	0·31. Zg. Összesen 1 darab	—	—	0·31	
256	0·31, 0·36, 0·39, 0·45, 0·47. Zg. — 0·362. EM. — 0·32. Z. — 0·58. B. — 0·37. Br. — 30 db.: 15·76. HB. Összesen 89 darab	19·372	0·58	0·31	0·4967
257	2 db.: 0·80. NM. — 0·44. Zg. — 0·45. Z. Összesen 4 darab . .	1·69	0·45	0·40	0·492
258	5 db.: 4·13. NM. — 0·73. Zg. — 0·633. EM. Összesen 7 darab .	5·493	0·83	0·633	0·7647
259	0·45, 0·49, 0·51, 0·56, 0·58. Zg. — 0·505. Z. — 0·43. B. — 3 db.: 1·43. HB. Összesen 10 darab	4·955	0·58	0·43	0·4955
260	0·61, 0·64. Zg. — 0·45. EM. — 0·50. B. — 100 db.: 51·90; 20 db.: 10·76. HB. Összesen 124 darab	64·86	0·64	0·45	0·523
261	0·13, 0·24, 0·31. Zg. — 0·33. Z. Összesen 4 darab	1·01	0·33	0·13	0·252
262	0·17, 0·18, 0·20, 0·20, 0·21, 0·23, 0·24. Zg. — 0·25. EM. — 0·24. B. — 29 db.: 6·60. HB. Összesen 88 darab	8·52	0·25	0·17	0·2248
263	10 db.: 2·50 (ebből: 0·18, 0·32). NM. — 0·19, 0·20, 0·21, 0·23, 0·24, 0·30, 0·32, 0·32, 0·33, 0·36. Zg. — 0·20, 0·24, 0·26, 0·315, 0·335. EM. — 0·195, 0·300. Z. — 3/4 db.: 8·82. Nagyk. 0·240, 0·290, 0·305, 0·377. Br. Összesen 45 darab	17·080	0·377	0·18	0·2628
		0·00			0·30

289	4 db.: 2·17. NM. Összesen 4 darab	2·17	—	—	0·542
290	0·22, 0·24, 0·28, 0·30, 0·32, 0·34, 0·36. Zg. — 0·285. Z. — 0·24. B. — 17 db.: 4·93. HB. Összesen 26 darab	7·515	0·36	0·22	0·289
291	5 db.: 1·25 (ebből: 0·16, 0·34). NM. — 0·19, 0·33. Zg. — 50 db.: 11·83. HB. Összesen 57 darab	13·60	0·34	0·16	0·2385
292	0·51. Zg. — 4 db.: 2·12. NM. — 2 db.: 0·92. HB. Összesen 7 db.	3·55	—	—	0·5071
293	0·30. Zg. — 0·28. NM. Összesen 2 darab	0·58	—	—	0·29
294	0·36. Zg. — 0·36. Z. — 0·485. EM. Összesen 3 darab	1·205	0·485	0·36	0·401
295	0·33, 0·49. Zg. — 0·52. Z. — 0·535, 0·60. EM. — 17 db.: 8·095. HB. Összesen 22 darab	10·570	0·60	0·33	0·4804
297	100 db.: 50·73; 100 db.: 50·220; 290 db.: 149·76. HB. — 0·30, 0·35, 0·36, 0·40, 0·40, 0·42, 0·47, 0·66. Zg. — 0·505. Z. — 0·495, 0·716. EM. — 0·400. B. — 0·407, 0·582. Br. — Összesen 504 darab	256·973	0·716	0·30	0·5098
297	változata: 0·14, 0·15, 0·15, 0·18, 0·19. Zg. Összesen 5 darab	0·81	0·19	0·14	0·16
298	0·14, 0·19, 0·20, 0·20, 0·22, 0·24. Zg. — 0·230, 0·308. EM. — 0·25. B. — 60 db.: 12·13. HB. Összesen 69 darab	14·108	0·308	0·14	0·2044

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag
		Össz-	Maxim.	Minim.	
299	0·49, 0·53, 0·64. Zg. — 0·65. Z. — 0·53. EM. — 0·49, 0·73. B. — 0·604. Br. 40 db.: 22·30. HB. Összesen 48 darab	26·984	0·73	0·49	0·5617
300	3 db.: 0·97. NM. — 0·16 (csonka), 0·27, 0·28, 0·29. Zg. — 0·29. HB. Összesen 7 darab	2·10	—	0·27	0·300
300	változata: 0·48, 0·65. Zg. Összesen 2 darab	1·13	—	—	0·565
301	0·95, 1·01, 1·06. NM. — 0·87. Zg. — 0·74. Z. Összesen 5 darab	4·63	1·06	0·74	0·926
302	0·44. NM. Összesen 1 darab	0·44	—	—	0·44
303	0·99. Zg. Összesen 1 darab	0·99	—	—	0·99
303A)	0·50. Összesen 1 darab	0·50	—	—	0·50
305	0·41, 0·67. Zg. — 100 db.: 54·65. HB. Összesen 102 darab . .	55·73	—	—	0·5463
306	0·24. Zg. — 10 db.: 2·82. HB. Összesen 11 darab	3·06	—	—	0·2781
307	0·45. Zg. — 4 db.: 2·90. HB. Összesen 5 darab	3·35	—	—	0·670
308	0·31. Zg. Összesen 1 darab	0·31	—	—	0·31
309	0·38. Zg. — 0·61. B. — 0·505. Br. Összesen 3 darab	1·495	0·61	0·38	0·498
310	5 db.: 2·51. NM. — 0·43, 0·44, 0·46, 0·40, 0·62. Zg. — 0·450, 0·531, 0·636, 0·587. EM. 0·005. Z. 0·46, 0·55 B.				

312	5 db.: 2·41. NM. — 0·47 (csonka), 0·65, 0·68. Zg. 0·675. EM. — 0·68. Z. — 0·85. B. — 2 db.: 1·18. HB. Összesen 12 darab	7·125	0·85	0·48	0·5937
313	3 db.: 1·04. NM. — 0·44. Zg. Összesen 4 darab	1·48	—	—	0·370
314	2 db.: 0·62. NM. Összesen 2 darab	0·62	—	—	0·310
315	2 db.: 0·92. NM. — 0·52. Zg. Összesen 3 darab	1·44	—	—	0·480
316	2 db.: 0·88. NM. — 0·27. Zg. — 0·572. EM. Összesen 4 darab .	1·722	—	—	0·4305
317	3 db.: 1·52. NM. — 0·38· Zg. Összesen 4 darab	1·90	—	—	0·475
318	0·415. NM. Összesen 1 darab	0·415	—	—	0·415
319	0·51, 0·57. Zg. — 0·53. EM. — 0·50. B. — 4 db.: 1·95. HB. Összesen 8 darab	4·06	0·57	0·50	0·507
320	2 db.: 1·26. NM. — 0·50. Zg. Összesen 3 darab	1·76	—	—	0·586
321	2 db.: 0·82. NM. Összesen 2 darab	0·82	—	—	0·410
322	2 db.: 0·87. NM. Összesen 2 darab	0·87	—	—	0·435
323	0·46, 0·55. NM. — 0·54. Zg. — 0·49. B. Összesen 4 darab . .	2·04	0·55	0·46	0·510
324	3 db.: 1·42. NM. — 0·35, 0·48. Zg. Összesen 5 darab	2·25	0·48	0·35	0·450
325	0·47. NM. Összesen 1 darab	0·47	—	—	0·47
326	0·51, 0·42. NM. Összesen 2 darab	0·93	—	—	0·465
327	0·42. NM. Összesen 1 darab	0·42	—	—	0·42

347	0·79. Zg. — 4 db.: 2·80; 0·37(?) ² NM. — 15 db.: 10·59. HB. Összesen 20 db.	14·18	—	—	0·709
348	0·69. Z. — 4 db.: 3·06 (ebből: 1·06, 0·63). NM. .... 15 db.: 10·800. HB. ³ Összesen 20 darab.	14·55	1·06	0·63	0·727
349	0·69. NM. Összesen 1 darab	0·69	—	—	0·69
350	4 db.: 2·10 (0·50—0·62). NM. Összesen 4 darab	2·10	0·62	0·50	0·525
351	0·67. NM. Összesen 1 darab	0·67	—	—	0·67
352	0·55. NM. Összesen 1 darab	0·55	—	—	0·55
353	0·46, 0·58, 0·67. Zg. — 0·60. NM. Összesen 4 darab	2·31	0·67	0·46	0·5775
354	0·49. NM. ⁴ Összesen 1 darab	0·49	—	—	0·49
354.A)	0·44. Összesen 1 darab	0·44	—	—	0·44
355	0·79. (N. Zschr. XI. 256. l.) Összesen 1 darab	0·79	—	—	0·79
356	0·74. (N. Zschr. XI. 256. l.) Összesen 1 darab	0·74	—	—	0·74
357	3 db.: 1·19. NM. — 0·31, 0·39. Zg. — 0·435. Z. Összesen 6 db. változat: 0·10 (csonka), 0·13 (csonka), 0·15. Zg. Összesen 1 darab	2·254	0·435	0·31	0·3756
357	5 db.: 2·57. NM. — 0·39, 0·39. Zg. — 0·48. Z. Összesen 8 darab	3·83	0·52	0·39	0·4786

¹ Nincs az átlagban.

² A Magyar Nemzeti Múzeum egy 0·37 g-os példánya nyilván obolus; nincs az átlagban.

³ 96 darab átlaga 0·720 g. L u s c h i n : Wiener Münzwesen, 60. l.

⁴ A zágrábi múzeum 0·25 (?) grammos példányát nem vettem fel.

Érem- faj (GNH, száma)	Súlyadatok grammokban	súly grammokban			Átlag-
		Össz-	Maxim.	Minim.	
359	2 db.: 0·79. NM. — 0·34. R. Összesen 3 darab	1·13	—	—	0·3766
360	0·32, 0·54. Zg. — 0·362, 0·587, 0·080. EM. — 0·695. Z. — 0·524. Br. — 100 db.: 52·12. HB. Összesen 107 darab	55·828	0·695	0·32	0·5217
361	2 db.: 0·52. NM. — 0·18, 0·19, 0·20, 0·21, 0·21, 0·25, 0·31. Zg. — 0·27. B. — 30 db.: 6·70. HB. Összesen 40 darab	9·00	0·31	0·18	0·225
362	0·41. NM. — 0·48. Zg. — 5 db.: 2·818. HB. Összesen 7 darab	3·708	—	—	0·5297
363	2 db.: 0·64. NM. — 0·31, 0·32. Zg. — 0·295. EM. Összesen 5 db.	1·565	0·32	0·295	0·313
365	2 db.: 0·77. NM. — 0·295. EM. Összesen 3 darab	1·065	—	—	0·355
366	0·39. NM. — 0·40. Zg. — 0·335. EM. Összesen 3 darab	1·125	0·40	0·335	0·375
367	2 db.: 0·49. NM. — 0·20, 0·21. Zg. Összesen 4 darab	0·90	0·25	0·20	0·225
368	3 db.: 1·41. NM. — 0·31 (csonka), 0·40 (csonka), 0·65. Zg. — 0·73. Z. Összesen 5 darab	2·79	0·73	0·47	0·558
369	0·34, 0·61. NM. — 0·43. Zg. Összesen 3 darab	1·38	0·61	0·34	0·460
370	0·40, 0·45, 0·55. Zg. — 0·463. EM. — 0·52. B. — 3 db.: 1·465. HB. Összesen 8 darab	3·848	0·55	0·40	0·481
372	0·27, 0·29 (csonka), 0·30. Zg. Összesen 2 darab	0·57	—	—	0·285

376	0·40. Zg. Összesen 1 darab	0·40	—	—	0·40
377	0·34. Zg. Összesen 1 darab	0·34	—	—	0·34
378	2 db.: 0·86. NM. Összesen 2 darab	0·86	—	—	0·43
379	0·37, 0·40 (csonka). NM. — 0·49. Zg. Összesen 2 darab	0·86	0·49	0·37	0·43
379A)	0·38. NM. Összesen 1 darab	0·38	—	—	0·38
380	0·37. NM. Összesen 1 darab	0·37	—	—	0·37
381	2 db.: 0·87. NM. — 0·48. Zg. Összesen 3 darab	1·35	—	—	0·450
382	2 db.: 0·82. NM. — 0·45. EM. — 100 db.: 40·00. HB. Összesen 103 darab	41·27	—	—	0·4006
383	0·38, 0·41, 0·41. NM. — 0·38, 0·39. Zg. — 0·41. B. — 100 db.: 40·99; 50 db.: 20·66; 100 db.: 41·31. HB. Összesen 256 darab	105·34	—	0·38	0·4114
383A)	0·41. NM. — 0·24, 0·35, 0·41, 0·42, 0·47. Zg. Összesen 6 darab	2·30	0·47	0·24	0·3833
384	0·48. NM. — 0·43. Zg. — 0·40. B. — 0·345. Br. — 20 db.: 8·57. HB. Összesen 24 darab	10·225	0·48	0·345	0·426
385	0·42. NM. — 0·455. EM. — 0·409. Br. — 300 db.: 131·42; 100 db.: 43·25; 100 db.: 43·06. HB. Összesen 503 darab	219·014	0·455	0·409	0·4354
386	2 db.: 0·89. NM. — 0·455. EM. — 0·50. B. — 200 db.: 84·62; 100 db.: 42·59; 100 db.: 41·59. HB. Összesen 404 darab	170·645	0·50	0·445	0·4223
387	0·35 (csonka), 0·37, 0·55. NM. — 0·44. B. Összesen 3 darab	1·36	0·55	0·37	0·453
Környezet felt.	11 db.: 5·68. NM. Összesen 11 darab	5·68	—	—	0·5527

Érem- faj (CNH. száma)	Súlyadatok grammokban		Össz- súly grammokban	Maxim. Minim.	Átlag
II. 1	<i>Károly Róbert aranyai és garasai.</i>				
arany	3·449, 3·521, 3·534, 3·549, 3·550, 3·567, 3·576, 3·593. NM. Összesen 8 darab		28·338	3·593 3·449	3·54225
II. 3	3·77. NM. Összesen 1 darab		3·77	—	3·77
II. 4	5 db.: 16·32 (max.: 3·62, min.: 2·82). NM. — 2·53, 3·55. K. Sk. Összesen 7 darab		22·40	3·62 2·53	3·20
II. 5	2 db.: 6·38. NM. Összesen 2 darab		6·38	—	3·19
II. 6	10 db.: 32·23; 2·45, 3·66. NM. — 2·81, 2·83, 3·07, 3·07, 3·16, 3·18, 3·20, 3·23, 3·25, 3·35, 3·37. K. Sk. — Összesen 23 darab		72·80	3·66 2·45	3·1652
II. 7	10 db.: 33·15. NM. — 2·86, 2·87, 2·90, 2·94, 3·01, 3·01, 3·02, 3·09, 3·12, 3·13, 3·17, 3·40, 3·43, 3·43, 3·49, 3·53, 3·70, 3·85. K. Sk. Összesen 28 darab		91·10	3·85 2·86	3·253

3. AZ ÁRPÁDKORI MAGYAR PÉNZEK FINOM- SÁGI ADATAI.

— $\frac{1}{1.000}$ -ben kifejezve. —

Szent István pénzeinek finomságát dr. Gasparez Géza Elemér, a többi éremfajét magam állapítottam meg — a Nemzeti Múzeum éremtári anyagán — próbatúvel és savakkal, próbakövön végzett vizsgálattal. Tökéletes eredményeket természetesen csak igen nagyszámú pénzek vizsgálata és az eredmények átlagos közepszámának kiszámítása nyújthatna. Erre azonban sem időm, sem alkalmam nem volt. Kénytelen voltam minden éremfajnál néhány érempéldány finomságának megállapításával beérni, így is sok időbe került a finomsági mérések kivitele.¹

Az egyes finomsági adatok mindazonáltal kielégítő magyarázattal szolgálnak a pénzek finomsági fokának meghatározásához, különösen azért, mert az egyes uralkodók, sőt egész korszakok éremfajai rendszerint nem mutatnak túlnagy eltérést. A hol pedig ily eltérés van — a XII. században —, ott silányabb minőségű ezüstről lévén szó, könnyebb a meghatározás s így több darabot voltam képes definiálni. A pénzek *törvényes finomságát* azután (a mű szövegében) az egyes uralkodók vagy korszakok pénzeinek együttes mérlegelésével és a középkori technika figyelembevételével állapítottam meg. Eredményeim tehát nem tekinthetők elszigetelt, egyes adatokon nyugvó, hanem az átlagos számítást megközelítő pontosságú megállapításoknak.

A finomsági adatok felsorolásában a művemben megállapított *chronologiai* sorrendet követem :

Éremfaj (CNH. száma)	Finomsági adatok
1	<i>Szent István</i> 0·900, 0·890, 0·880, 0·860, 0·860, 0·850, 0·850, 0·820, 0·800
5—6 ²	0·850, 0·820, 0·730
8	<i>Péter</i> 0·890, 0·880, 0·870, 0·850

¹ Egy délelőtt 10—12 darabnál többnek finomsága nem állapítható meg, ha kellő pontossággal járunk el.

² Külföldi utánveretek.

Éremfaj (CNH. száma)	Finomsági adatok
	<i>Aba Sámuel</i>
10	0·900, 0·880, 0·850
	<i>I. András</i>
11	0·890, 0·880, 0·830
12	0·910, 0·900, 0·900, 0·890, 0·880, 0·860, 0·850, 0·810, 0·790
	<i>Béla herceg</i>
15	0·900, 0·900, 0·890, 0·870, 0·860, 0·850
	<i>I. Béla</i>
16	0·910, 0·900, 0·890, 0·880, 0·850 ¹
	<i>Salamon</i>
19	0·910, 0·880, 0·860, 0·850, 0·840
19A	0·510
20	0·880, 0·850, 0·800
22	0·848 (186 db. átlagfinoms. a főfémjelző szerint) ²
21	0·900, 0·880, 0·870
	<i>Géza herceg—I. Géza</i>
23—24	0·922, 0·854 ³ 0·900, 0·860, 0·850, 0·800 0·850 (1531 db. átlaga a főfémjelző vizsgálata szerint) ¹
	<i>Szent László</i>
25	0·880, 0·860, 0·850
27	0·890, 0·860, 0·850
36	0·880, 0·875, 0·850, 0·825
31	0·900, 0·870, 0·850

¹ 1531 db. C. N. H. 16., 23. és 24. érem finomsága a főfémjelző vizsgálata szerint 0·850. Harsányi Pál szives közlése.

² Harsányi Pál szives közlése.

³ Jeszenszky Géza. (N. K. 1914. 63. 1.)

Éremfaj (CNH.szám)	Finomsági adatok
	<i>Szent László</i>
26	0·880, 0·860, 0·820
34	0·880, 0·860, 0·810
37	0·900, 0·860, 0·830
28	0·900, 0·880, 0·850, 0·830
32	0·880, 0·860, 0·850
33	0·880, 0·870, 0·850, 0·820
	<i>Kálmán</i>
45	0·900, 0·860, 0·850, 0·840, 0·820
38	0·880, 0·850, 0·790
41	0·890, 0·850, 0·825, 0·810
46	0·880, 0·875, 0·840, 0·800
43	0·900, 0·860
42	0·875, 0·850, 0·850
48	0·890, 0·850, 0·820
47	0·900, 0·880, 0·840
40	0·880, 0·860, 0·850, 0·810
49	0·910, 0·880, 0·875, 0·850, 0·825
50	0·400, 0·350, 0·200, 0·200, 0·150
	<i>II. István</i>
51	0·880, 0·860, 0·810
39	0·880, 0·830
53	0·875, 0·850, 0·800
78	0·825, 0·800, 0·750, 0·750, 0·710, 0·690
71	0·775, 0·750, 0·725, 0·675, 0·325 (!)
75	0·820, 0·800, 0·775, 0·750, 0·700
76	0·700, 0·620, 0·450 (!)
65	0·775, 0·750, 0·675
	<i>II. Béla</i>
59	0·710, 0·650, 0·650, 0·610, [20 próba átlaga: 0·525 ^{1/2} , ¹ 0·450
61	0·810, 0·800, 0·780, 0·750, 0·700, 0·675
81	0·800, 0·780, 0·750, 0·680, 0·650

¹ Jeszenszky Géza mérése és szíves közlése. Egyes finomság: 0·624—0·356 közt.

Éremfaj ! (CNH.szám)	Finomsági adatok
<i>II. Béla</i>	
79	0·800, 0·750, 0·750, 0·700, 0·225 (!), <i>réz</i>
74	0·820, 0·780, 0·700, 0·875
83	0·800, 0·780, 0·720, 0·550, 5 péld : <i>réz</i>
56	0·350, 0·275, 0·200, 0·200, 0·200, 0·150, 0·150
69	0·500, 0·400, 0·225, 0·200, 4 db.: <i>réz</i>
88	0·250, 0·200, 0·200, 0·150, 0·150, 150 4. db.: <i>réz</i>
90	0·400, 0·400, 0·375, 0·300, 0·250, 0·250, 0·200, 0·200, 0·200, 0·200, 0·180
<i>II. Géza</i>	
63	0·480, 0·450, 0·450, 0·400, 0·350, 0·200, 0·150, 4 db.: <i>réz</i>
269	0·350, 0·250, 0·200, 0·150, 3 db.: <i>réz</i>
92/93	0·650, 0·500, 0·480, 0·450, 0·400
64	0·700, 0·650, 0·625, 0·600, 0·575
67	0·610, 0·580, 0·450, 0·420, 0·380, 0·300, 0·300, 0·200
149	0·600, 0·600, 0·580, 0·550
169	0·600, 0·580, 0·550
150	0·600, 0·580, 0·500
114	0·600
115	0·650
136	0·600, 0·580, 0·550, 0·500
118	0·600, 0·520, 0·500
124	0·650, 0·650, 0·600, 0·550
160	0·600, 0·600, 0·580, 0·550
125	0·650, 0·625, 0·625, 0·600
126	0·650, 0·650, 0·625, 0·600
132	0·600, 0·580, 0·550, 0·500
133	0·620, 0·600, 0·600, 0·580, 0·550
145	0·600, 0·550, 0·550, 0·500, 0·500
147	0·600, 0·550, 0·500
144	0·580, 0·550, 0·500, 0·500, 0·490
<i>II. László</i>	
94/97	0·480, 0·450, 0·400, 0·380, 0·350, 0·300, 0·200

Éremfaj (CNH.száma)	Finomsági adatok
	<i>IV. István</i>
104	0·800, 0·750
109	0·850, 0·820, 0·780
	<i>III. István</i>
122	0·650, 0·650, 0·600, 0·600, 0·550, 0·500
146	0·580, 0·550, 0·550, 0·500, 0·480, 0·480, 0·450
151	0·600, 0·580, 0·550
119	0·650, 0·625, 0·600, 0·600, 0·600, 0·580, 0·550, 0·550, 0·550, 0·450, 0·400
129	0·600, 0·550, 0·550, 0·500, 0·400, 0·250 (!)
123	0·600, 0·575, 0·550, 0·550, 0·500
137	0·580, 0·550, 0·550, 0·500
157	0·580, 0·580, 0·580, 0·540, 0·510
153	0·610, 0·580, 0·500, 0·480
	<i>III. Béla</i>
111	0·660, 0·650, 0·620, 0·600, 0·525, 0·450, 0·420
127	0·680, 0·650, 0·600
117	0·580
279	0·780, 0·750, 0·700, 0·680
271	0·750, 0·710, 0·700, 0·700, 0·680, 0·680, 0·650
280	0·800, 0·780, 0·750, 0·700
278	0·750, 0·720
275	0·810, 0·750, 0·700, 0·680
272	0·850, 0·820, 0·800, 0·800, 0·780, 0·660
263	0·800, 0·780, 0·720
110	0·550, 0·150 (!) 3 db. réz (hamis?)
135	0·580, 0·550
105	0·750
143	0·680, 0·620
108	0·650
17	0·800, 0·760
106	0·920

Éremfaj (CNH. száma)	Finomsági adatok
	<i>Imre</i>
113	0·650, 0·580
	<i>II. András</i>
116	0·550, 0·500
	I. csoport
171	0·880, 0·850
173 (174) ¹	0·790, 0·780, 0·750
183	0·800
175	0·720
181 (182)	0·750
190	0·700
191 (191A)	0·650
204	0·720
305 (306)	0·740, 0·700
	II. csoport
176 (177)	0·780, 0·750, 0·720
224 (225)	0·800, 0·720
189 (189A)	0·700, 0·675
195 (196)	0·720
194	0·700
209 (210)	0·680, 0·650
226 (227)	0·680
	III. csoport
172	0·800
179 (180)	0·780, 0·700
199	0·750
200	0·720, 0·700
301 (302)	0·680
308A (309)	0·720
303 (303A)	0·700

¹ A zárjelben levő szám a megfelelő obolust jelenti II. Andrástól V. Istvánig.

Éremfaj (CNH. száma)	Finomsági adatok
	IV. csoport
206 (207)	0·650, 0·600
214 (215)	0·650
208 (208 A)	0·700, 0·650
216 (217)	0·750
219 (220)	0·720, 0·680
221 (222)	0·750
212 (213)	0·700
(223)	0·700
	<i>II. Andráskori érseki veretek</i>
186 (187)	0·680
184 (185)	0·720
188	0·720
Korponai lelet 33—35	0·710, 0·700, 0·680
	<i>IV. Béla</i>
229 (231)	0·800, 0·760, 0·720
	I. csoport
228 (232)	0·850, 0·800, 0·780, 0·780
230	0·820
253 (254)	0·850, 0·800, 0·760
258	0·800, 0·780
	II. csoport
234	0·890, 0·780
235 (236)	0·780
237 (238)	0·880, 0·830
241 (242)	0·870, 0·830, 0·790, 0·750
244 (244A, 243)	} 0·850, 0·800
246 (247)	0·850, 0·820
259	0·860
260 (262)	0·780
268 (268A)	0·880

Éremfaj (CNH.száma)	Finomsági adatok
	<i>V. István</i>
285 (285A)	0·800, 0·780
287	0·810, 0·760
289	0·780, 0·760
(291)	0·800, 0·750
294	0·820
297 (298)	0·800 0·760
	<i>IV. László</i>
310	0·830, 0·780, 0·780
311	0·760
315	0·780
316	0·810
317	0·790
318	0·800, 0·760
323	0·800, 0·760
328	0·800, 0·750
330	0·780
331	0·800
	<i>III. András</i>
	I. csoport
362	0·760
369	0·810
370	0·880, 0·850
381	0·800, 0·780
	II. csoport
357	0·800, 0·790
363	0·860
365	0·900, 0·860
375	0·780
378	0·850, 0·800
379	0·900
380	0·800
	<i>Venczel</i>
383	0·830, 0·800, 0·760

Éremfaj (CNH. száma)	Finomsági adatok
	<i>Ottó</i>
387	0·800
	<i>(II.) András herceg salavón veretei</i>
197	0·750
203	0·720, 0·680
308	0·700
	<i>Báni hads alatt vert magyar pénsek</i>
	<i>IV. Béla</i>
248	0·890, 0·820
251	0·880, 0·840
256	0·890, 0·850
	<i>V. István</i>
284 (286)	0·860
	<i>IV. László</i>
312 (313)	0·800
319	0·820, 0·760
336 (337)	0·810, 0·760
	<i>III. András</i>
358	0·810
373	0·800
	<i>Magyar veretű bécsi denárok</i>
	<i>V. István</i>
347	0·750, 0·720, 0·680
348	0·700
	<i>Magyar veretű kis bécsi denárok</i>
	<i>IV. László</i>
350	0·690
Érmihály- falvi lelet éremfajai	0·760, 0·710, 0·680, 0·680, 0·660, 0·650,
	0·650, 0·650, 0·650, 0·640, 0·630, 0·630,
	0·630, 0·625, 0·620, 0·620, 0·620, 0·610,
	0·600, 0·600

III.

WOLFGER PASSAUI PÜSPÖK 1203—1204. ÉVI ÚTISZÁMADÁSAINAK PÉNZVÁLTÁSI ADATAI.¹

A XII. és XIII. század fordulójának pénztörténetére nézve elsőrangú fontossággal bírnak Wolfger útiszámadásainak pénzváltási adatai. A számadásokban — a melyeknek jelentőségét már Kropf Lajos is értékük szerint méltatta² — Bajorország, Ausztria és Felső-Itália csaknem valamennyi pénznemre találunk értékes adatokat. A szomszédos tartományok pénzeinek ismerete nagy fontossággal bír a magyar pénztörténet szempontjából is, ezért szükségesnek véltem — az irodalomban eddig kellőképen meg nem magyarázott³ — adatok feldolgozását.

Wolfger püspök kamarása, *Henrik mester*, a püspöki kamarából veretlen ezüstöt kapott s ezt utazás közben váltotta be az illető helyen használatos pénznemre. A beváltási adatok pontos feljegyzése lehetővé teszi az egyes pénznemek *ezüsterkének* meghatározását. Ez az érték nem fedi teljes pontossággal az illető pénznem *színsúlyát*, mert egyrészt nem tudjuk, hogy a beváltásra használt ezüst valóban színezüst volt-e? Másrészt — mint az egyes adatok összehasonlításából kitűnik — az egyes pénznemek más és más helyeken és időben más és más árfolyamban, bizonyos arcióval váltattak be. Mivel azonban a két eltérés egymást ellensúlyozza, az *eredményt az illető pénznem megközelítően pontos színsúlyának tekinthetjük.*

¹ Zingerle, Ignac V.: *Reiserechnungen Wolfgers von Ellenbrechtskirchen, Bischofs von Passau, Patriarchen von Aquileja.* Heilbronn, 1877.

² Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. VI. 1899.

³ A külföldi szakirodalom gyakran hivatkozik ugyan egyes adatokra, az egységes feldolgozást azonban eddig csak a magyar Kropf Lajos kísérelte meg (id. h. 61. s köv. l.). Eredményeinek legnevezetesebbike az a megállapítása, hogy a számadáskönyv adatai csakis egy kb. 210—218 g-os márka alapján fejthetők meg. Részletes eredményei nem egészen kielégítőek s így kénytelen voltam az újabb kutatások felhasználásával a számításokat újólág elvégezni.

Kiindulópontul a számadások következő adata szolgál: „In sabbato ante festum apostolorum Symeonis et Jude accepit frater Henricus in camera episcopi X. marcas et unum fertonem minus uno loth *ad pondus colon.*, quae . . .“ etc. (Z. 7. 1.)¹

Kitűnik ebből, hogy a passauai püspöki kamara hivatalos súlymértéke a *pondus Coloniense*, vagyis a kölni márka volt. A Henrik mestertől használt s a számadásokban külön megjelölés nélkül említett „márka“ alatt tehát *mindig a kölni márka értendő*. E feltevés helyessége azáltal bizonyítandó be, hogy a pénzváltások adatait egyenként vizsgálat tárgyává téve, az ismeretlen márka helyébe mindenütt a kölni márka súlya helyettesítendő be. Ha az összes adatok megmagyarázhatók ez alapon s az eredmények más források adataival összhangban állnak, a feltevés helyessége kétségen felül áll.

A Wolfger-féle számadások adatai a 233·3533 g-os kölni márka alapján egyáltalában nem magyarázhatók meg. Az ekként kapott eredmények minden más adattal ellentétben állnak. Ezzel szemben a XI—XII. században használt 215·496 g-os *ó-kölni márka*² behelyettesítésével az összes adatok kielégítően s egyéb forrásokkal teljes összhangban oldhatók meg.³

Előrebocsátandó, hogy forrásunkban a számítási font (= 240 denár) *talentum* néven szerepel s hogy *solidus* néven úgy a 12 denáros rövid, mint a 30 denáros hosszú solidus előfordul.⁴

Az ó-kölni márka súlyfelosztása forrásunkban a következő:

Márka	Fél-márka	Ferto	Uncia	Lat	Setin	Denár	Gramm
1	2 1	4	8	16	32	144	215·496
		2	4	8	16	72	107·748
		1	2	4	8	36	53·874
			1	2	4	18	26·937
				1	2	9	13·4685
					1	4 ¹ / ₂ 1	6·73425 1·4965

¹ Z = Zingerle id. m.

² V. ö. fentebb az 51—55. lapon mondottakat.

³ Nevezetes, hogy Kropf Lajos, a ki a 215·496 g-os *ó-kölni márka* létezéséről még nem tudott, visszafelé következtetve szintén arra az eredményre jutott (id. m. 64. l.), hogy a számadáskönyv adatai *csakis egy kb. 210—218 g-os márka* használata mellett érthetők meg.

⁴ Kropf id. h. 62. l. Ez a körülmény azonban nem okoz nehézséget, mert minden esetben megállapítható, hogy melyikről esik szó.

A) OLASZ PÉNZEK.

1. *Aquileiai denár.*

a) „Aput Climmun cambivit frater Heinricus tres marc. pro. XVIII. sol. longis et XXIII. den. aquilegensium.

b) Item ibidem dim. marc. pro. III. sol. longis et III. den.“ (Z. 58. 1.)

a) 3 márka = 18 sol. longus + 23 denár,
646·488 g = 563 denár,
1·1482 g ezüst = 1 *aquileiai denár.*

b) $\frac{1}{2}$ márka = 3 sol. longus + 4 denár,
107·748 g = 94 denár,
1·1462 g ezüst = 1 *aquileiai denár.*

2. *Velencei denár.*

a) „Apud Pordinum II. marc. pro XVIII. tal. venetianorum.“ (Z. 58. 1.)

b) „Apud Tharvisam III. marc. pro XXX. tal. et XXX. den. venet.“ (Z. 58. 1.)

c) „Apud Paduam unam marc. pro VIII. tal. venet.“ (Z. 58 l.)

a) 2 márka = 18 talentum,
430·992 g = 4320 denár,
0·09976 g ezüst = 1 *velencei denár.*

b) 1 márka = 9 talentum,
215·496 g = 2160 denár,
0·09976 g ezüst = 1 *velencei denár.*

c) 3 márka = 30 talentum + 30 denár,
646·488 g = 7230 denár,
0·08941 g ezüst = 1 *velencei denár.*

3. *Veronai denár.*

a) „Aput Veronam cambivimus semel octo marc. et dim. et unum sedin pro octoginta et novem tal. et VIII. sol. veron.

b) Item ibidem XII. marc. et fertonem et unum loth pro CXXVIII. tal. et V. sol. veron.

c) Item ibidem VIII. marc. pro nonaginta et quatuor tal. veron.“ (Z. 59. 1.)

a) $8\frac{1}{2}$ márka + 1 setin = 89 tal. + 8 sol.,
1838·450 g = 21,456 denár,
0·08568 g ezüst = 1 *veronai denár.*

b) 12 márka + 1 fertó + 1 lat = 129 tal. + 5 sol.,
 2653·2945 g = 31,020 denár,
 0·085534 g ezüst = 1 veronai denár.

c) 9 márka = 94 tal.,
 1939·464 g = 22,560 denár,
 0·08596 g ezüst = 1 veronai denár.
 Középszámmal: 0·0857246 g ezüst = 1 veronai denár.

4. Bolognai denár.

a) „... XL. tal. bon., pro quibus dabantur (apud Bononiam) VI. marc. et III. unc. et quarta et dim.“ (Z. 28. 1.)

(Ugyane váltásról:)

„... XL. libras ad litteras cambitionis . . . pro iam dictis XL. libris date sunt VI. marc. et III. unc. et quarta et dim.“ (Z. 46. 1.)

b) „Aput Bononiam XIII. marc. et fertonem et dim. pro CVI tal. veron. et XXIII. tal. et XII. sol. bononien.“ (Z. 59. 1.)

c) „[Aput Bitervam] III. marc. pro XV. tal. et VI. sol. bonon.“ (Z. 59. 1.)

a) 6 márka + $3\frac{3}{4}$ unczia = 40 talentum,
 1393·9897 g = 9800 denár,
 0·145207 g ezüst = 1 bolognai denár.

b) 14 márka + $1\frac{1}{2}$ fertó = 106 veronai tal. + 23 tal. + 12 sol.,

14 márka + $1\frac{1}{2}$ fertó = 25,440 veronai denár = 23 tal. + 12 sol.,

3097·755 g — 2180·8338 g¹ = 916·9212 g = 5664 denár.
 0·16188 g ezüst = 1 bolognai denár.

c) 3 márka = 15 tal. + 6 sol.
 646·488 g = 3672 denár,
 0·17605 g ezüst = 1 bolognai denár (Bitervában.)
 Középszámmal: 0·16104 g ezüst = 1 bolognai denár.

5. Sienai denár.

a) „Aput Senam V. marc. et fertonem et dim. pro XXXII. tal. et XV. sol. senen.“ (Z. 59. 1.)

b) „Aput Senam VIII. marc. pro XLIII. tal. et III. sol. senen.“ (Z. 59. 1.)

c) „Item ibidem (t. i. aput Romam) III. marc. pro XV. tal. senen. minus III. sol.“ (Z. 59. 1.)

d) „Aput Bitervam in reditu V. marc. pro XXIII. tal. et XII. sol. et VI. den. senen.“ (Z. 59. 1.)

¹ 1 veronai = 0·0857246 g a fenti 3 eredmény középszámával.

- a) 5 márka + $1\frac{1}{2}$ fertó = 32 tal. + 15 sol.,
1158·291 g = 7860 denár,
0·14736 g ezüst = 1 sienai denár.
- b) 8 márka = 43 tal. + 4 sol.,
1723·968 g = 10368 denár,
0·16627 g ezüst = 1 sienai denár.
- c) 3 márka = 15 tal. — 3 sol.,
646·488 g = 3564 denár,
0·18139 g ezüst = 1 sienai denár (Rómában).
- d) 5 márka = 23 tal. + 12 sol. + 6 denár,
1077·48 g = 5870 denár,
0·19003 g ezüst = 1 sienai denár (Bitervában).

6. Pisai denár.

„Aput Florentiam V. marc. pro XXVII. tal. et dim. pisanorum.“ (Z. 59. 1.)

- 5 márka = $27\frac{1}{2}$ tal.,
1077·48 g = 6600 denár,
0·163254 g ezüst = 1 pisai denár.

7. Római „denarii provisini“.¹

- a) „Aput Romam semel XI. marc. pro XXVII. tal. et XIII. sol. provisienium minus III. den.
b) Item ibidem XI. marc. pro XXVII. tal. et dim.
c) Item ibidem XVI. marc. pro XL. tal.
d) Item ibidem III. marc. pro VII. tal. et VIII. sol. et VI. den.“ (Z. 59. 1.)

- a) 11 márka = 27 tal. + 14 sol. — 3 denár,
2370·456 g = 6645 denár,
0·35672 g ezüst = 1 provisinus denár.
- b) 11 márka = $27\frac{1}{2}$ tal.,
2370·456 g = 6600 denár,
0·35916 g ezüst = 1 provisinus denár.
- c) 16 márka = 40 tal.,
3447·936 g = 9600 denár,
0·35916 g ezüst = 1 provisinus denár.
- d) 3 márka = 7 tal. + 8 sol. + 6 den.,
646·488 g = 1782 denár,
0·36727 g ezüst = 1 provisinus denár.

¹ Az ú. n. provinsi denárokat Rómában 1184 óta verték, a champagnei grófok, Provinsban vert pénzeinek mintájára. V. ö. *Vatikanische Quellen*. Hgg. v. Görres-Ges. II. Paderborn, 1911. 110° l.

8. *Milanói pénzek.*¹

A) „Imperialis“ denár.

a) „Aput Ferrariam III. marc. pro VIII. tal. imperialium.

b) Item II. marc. pro III. tal. imperial. minus uno sol. brevi.

c) Item II. marc. pro III. tal. et XV. sol. imperial.“ (Z. 59. l.)

a) 4 márka = 8 tal.,

861·984 g = 1920 denár,

0·44895 g ezüst = 1 imperialis denár.

b) 2 márka = 4 tal. — 1 sol.,

430·992 g = 948 denár,

0·45463 g ezüst = 1 imperialis denár.

c) 2 márka = 3 tal. + 15 sol.,

430·992 g = 900 denár,

0·47888 g ezüst = 1 imperialis denár.

B) „Mezzanus“ denár.

[Aput Mutinam]: „XXV. tal. et III. sol. veron. pro X. tal. mezanorum.“ (Z. 30. l.)

25 veronai tal. + 4 veronai sol. = 10 tal. mezanorum.

6048 veronai denár = 2400 mezani,

518·46238 g² = 2400 mezani,

0·21602 g ezüst = 1 mezanus.

B) BAJOR-OSZTRÁK PÉNZEK.

1. *Bécsi denár.*

„... X. marcas et unum fertonem minus uno loth ad pondus colon., ... Illas dedit ipse pro XI. tal. et hoc erat de argento ...“ [apud Wiennam]. (Z. 8. l.)

10 márka + 1 fertó — 1 lat = 11 talentum,

2195·3655 g = 2640 denár,

0·83157 g ezüst = 1 bécsi denár.

¹ Kropf (id. m. 66—69. l.) nem tudta megállapítani, hogy a „denarii imperiales“ és „denarii mezani“ miféle pénznemek voltak. Az újabb kutatások szerint mindkettő milanói pénz volt és pedig a „mediolanenses veteres“ voltak az „imperiales“ s a felényi értékű „mediol. novi“ a „mezani“ vagy „mediani“. V. ö. *Vatikanische Quellen.* II. 97*—98* l.

² 1 veronai denárt 0·0857246 g-nak véve.

2. *Regensburgi (augzburgi, nürnbergi, werde-i) denár.*

a) „Ratispone VI. marc. minus fertone et dim. pro VI. tal. et VIII. sol. et dim.“ (Z. 60. l.)

b) „Item ibidem (t. i. aput Nuoremberch) III. marc. et dim. pro V. tal. et VI. sol. et VI. den. Ratispon.“ (Z. 60. l.)

c) „Aput Nuoromberch III. marc. et fertonem et dim. pro III. tal.“ (Z. 60. l.)

d) „Aput Wizemburch III. fertones pro XVIII. sol. Nuoremberg. minus III. den.“ (Z. 60. l.)

e) „Aput Augustam III. marc. et III. fertones et dim. loth pro III. tal. et dim. augusten.“ (Z. 60. l.)

f) „Aput Werde III. marc. pro III. tal. et XII. sol. werden.“

g) Item ibidem unam marcam et pondus XX. denariorum pro XXVI. sol. minus III. den.“ (Z. 60. l.)

a) 6 márka — $1\frac{1}{2}$ ferto = 6 tal. + $8\frac{1}{2}$ sol.,
1212·165 g = 1542 denár,
0·78609 g ezüst = 1 regensburgi denár.

b) $4\frac{1}{2}$ márka = 5 tal. + 6 sol. + 6 denár,
969·732 g = 1278 denár,
0·75878 g = 1 regensburgi denár (Nürnbergben).

c) 3 márka + $1\frac{1}{2}$ ferto = 4 tal.,
727·299 g = 960 denár,
0·7576 g ezüst = 1 nürnbergi denár.

d) 3 ferto = 18 sol. — 3 denár,
161·622 g = 213 denár,
0·75878 g ezüst = 1 nürnbergi denár.

e) 3 márka + 3 ferto + $\frac{1}{2}$ lat = $4\frac{1}{2}$ tal.,
814·8442 g = 1080 denár,
0·75448 g ezüst = 1 augzburgi denár.

f) 3 márka — 3 tal. + 12 sol.,
646·488 g = 864 denár,
0·74825 g ezüst = 1 werdei¹ denár.

g) 1 márka + 20 súlydenár = 26 sol. — 4 denár,
245·426 g = 308 denár,
0·7968 g ezüst = 1 werdei denár.

¹ Kropf szerint *donaunörthi*. (?)

3. *Passai denár.*

a) „Item de eodem argento cambivit Andreas apud Cremis decem tal. praeter XXXVIII. den. pattavien. pro VIII. tal. et dimidio et XL. den. Wienn. monete.“ (Z. 7. l. jegyzet.)

b) „Aput Pattaviam cambivimus II. marc. et unum saetin fris[acen.]pon. Item ibidem . . . marc. pro XXII. sol. longis et dim. fertonem pro XLI. den.“ (Z. 60. l.)

a) $8\frac{1}{2}$ bécsi tal. + 40 denár = 10 passai tal. + 38 den.,
 2080 bécsi denár = 2438 passai denár,
 $0\cdot8025 \times 2080 = 1669\cdot20$ g = 2438 denár,
 $0\cdot68465$ g = 1 passai denár.¹

b) $\frac{1}{2}$ friesachi fertó = 41 passai denár,
 1 friesachi márka = $224\cdot4917$ g = 328 denár,
 $0\cdot68442$ g ezüst = 1 passai denár.

4. *Schongai denár.*

„Aput Schongowe III. marc. et fertonem pro V. tal. et dim. et VI. den. Schongow.“ (Z. 59. l.)

$4\frac{1}{4}$ márka = $5\frac{1}{2}$ tal. + 6 den.,
 $915\cdot858$ g = 1326 denár,
 $0\cdot69069$ g ezüst = 1 schongai denár.

5. *Friesachi denár.*

„reddidi . . . III. tal. et dim. bon. [aput Bononiam] pro X. sol. frisac.“ (Z. 45. l.)

$3\frac{1}{2}$ tal. bolognai = 10 sol. friesachi,
 840 bolognai denár = 120 friesachi denár,
 7 „ „ = 1 „ „

A bolognai denár értékéül középszámmal 0·161 g-ot kaptunk, tehát

$0\cdot161 \times 7 = 1\cdot127$ g ezüst = 1 friesachi denár.

Az eredmények fedik az irodalomban más forrásokból megállapított eredményeket, a minek bizonyítására álljon itt következő táblázat:

¹ A bécsi denárnak a 362. l.-on megállapított színsúlyával. A fenti 0·83157 g-os eredménnyel 0·70946 g-ot kapnánk.

Pénznevem	Színsúly grammokban		A forrásmű megnevezése
	Wolfger szerint	más forrás szerint	
Veronai . .	0·08596 0·08568 0·08553	30 veronai = 26 velenczei	Schäfer id. h. ¹ 126—127. l.
Velenczei .	0·09976 0·09976 [0·08941]		
Bolognai .	[0·17605] 0·16188 0·14520		
Sienai . . .	[0·19003 0·18139] 0·16627 0·14736	1 sienai = 1 pisai (0·1609)	Schäfer id. h. II. 115. l. ³
Pisai	0·16325		
Provisinus .	0·36727 0·35916 0·35916 0·35672	1 pisai = 1 sienai (0·1609)	

¹ 1 garas = 30 veronai, 1 garas = 26 velenczei. A veronait véve fel ismertek: $0·857246 \times 30 = 26$ velenczei; 1 velenczei = 0·08889 g.

² F. V. Malaguzzi: La zecca di Bologna. Milano, 1901. 19. l. Az 1205. évi pénzverőrendelet szerint:

1 bolognai font = $46\frac{1}{2}$ sol. bolognai = 558 denár. A pénzverő font keveréke $2\frac{3}{4}$ unczia ezüst + $9\frac{1}{4}$ unczia réz.

1 bolognai font Pegolotti szerint: 360·3209 g, 1 font. pénzv. ezüst = 82·5735 g ezüst + 277·7474 g réz; 1 bolognai denár = 0·6457 g, *színsúly*: 0·1485 g.

³ 1 kölni márka = 5 font 10 sol. sienai denár, 1 kölni márka = 1320 denár = 215·496 g, 1 sienai denár = 0·1609 g színezüst.

Pénznem	Szinsúly grammokban		A forrásmű megnevezése
	Wolfger szerint	más forrás szerint	
Mezzanus .	0·21602	0·2227	} Schäfer 89., 97—98. l. ¹
Imperialis .	0·47888	0·5083	
	0·45463 0·44895	0·4455	
Passai . .	0·68465 0·68442		} Muffat: Abhandlung d. bay. Akad. XI. Bd. 228—230. l.
Schongau .	0·69069		
Regensburgi	0·78609	0·7692	
	0·75878		
Werdei . .	0·7968		
	0·74825		
Nürnbergi .	0·75878		
	0·7576		
Augsburgi .	0·75448		
Bécsi . . .	0·83157	0·8025	
Friesachi .	1·127	1·1224	{ V. ö. a 293. l.-on a friesachiakról mondottakat.
Aquilejai . .	1·1482		
	1·1462		

¹ 1 imperialis = 3 bolognai = 2 mezzanus, 1 bolognai szinsúlya = 0·1485 g ezüst, tehát: 1 imperialis szinsúlya = 0·4455 g, 1 mezzanus szinsúlya = 0·2227 g. Továbbá 1 imperialis : 1 bolognai = 3·423 : 1; 1 imperialis = 3·423 × 0·1485 = 0·508315 g.

IV.

GLOSSARIUM.¹

aco: ako, cubulus magnus: *akó*; űrmérték.

1237: W. VII. 29. 1.: „quilibet aco continet quinque cubulos”. —
1240: F. IV/1. 193. 1.

ako: Lásd: aco.

amplexus: *öl*.

1260: W. VII. 538. 1. — 1281: W. IX. 325. 1.

amplexus regius (v. regalis): *királyi öl*; törvényesen 3·056 m,
a gyakorlatban 2·5—3 m-es hossz mérték.

1270: Zichy. I. 26. 1. — 1289: Ph. X. 541. 1.

aratrum: *ekealja, ekeföld*; rendszerint 120, máskor 110 vagy
150 holdas terület mérték.

1199: H. o. II. 1. — 1218: W. VI. 397. 1. — 1230: W. I. 269. 1. —
1233: Kn. M. I. 298. 1. — 1279: F. V/2. 600. 1.

aratrum mensurae regalis: *királyi ekeföld*; 150 királyi hold.

1224: Tudománytár. IX. 1841. 261. 1. — 1227: H. o. VII. 13. 1. —
1336: Zichy. I. 493. 1.

argentum Banale v. argentum de Bana: *selmeczbányai
ezüst*.

1274: H. o. VI. 201. 1. — 1290: W. IX. 531. 1. — 1298: Kubinyi
II. 45. 1.

¹ A szójegyzékbe csupán a Magyarországon 1335-ig használatos — pénzre és mértékekre vonatkozó — latin és latinosan használt magyar szavakat és kifejezéseket vettem fel. Kivánatos volna, hogy minden monographia írója hasonló jegyzékbe foglalja össze a tárgyával kapcsolatos hazai latin szavakat. A magyarországi latinság szótárának új és Bartal úttörő művénél tökéletesebb kiadása csakis így, többek közremunkálódásával lesz elkészíthető. (Hasonló jegyzékbe foglaltam már régebben össze a XI—XII. századi források latin szókincsét is. Századok, 1913.) Az egyes szavaknál mindig csak 1—2 — *többnyire a leghorábbiak közül való* — forrásadatot említek fel.

- argentum commune**: *közönséges ezüst*; a. m. egyötöd részig égetett (0·800 finom) ezüst.
1269: Kn. M. I. 564. l. — 1272: W. VIII. 403. l.
- argentum decimae combustionis**: *egyized részig égetett (0·900 finom) ezüst*.
1233: Kn. M. I. 292. — 1240: F. IX/7. 657. l.
- argentum finum**: *finom ezüst*; a. m. egyized részig égetett ezüst. Ld.: *marca argenti fini, finiti, boni*.
- argentum mercimoniale**: *arg. commune: kereskedelmi ezüst, a. m. közönséges ezüst*.
1265: H. okl. 43. l. — 1268: H. o. VI. 151. l.
- argentum octavae combustionis**: *egynolczad részig égetett (0·875 finom) ezüst*.
1322: Anjou. II. 59. l.
- argentum quartae combustionis**: *egyegyed részig égetett (0·750 finom) ezüst*.
1344: Truhelka id. m. 464. l.
- argentum quintae combustionis**: *egyötöd részig égetett (0·800 finom) ezüst*.
1271: Bárdosy. 109. l.
- argentum sedecimae combustionis**: *egyizenhatod részig égetett (0·937¹/₂ finom, tehát 15 latos) ezüst*.
1335: Szekfü. T. T. 1911. 7. l.
- argentum tertiae combustionis**: *egyharmad részig égetett (0·666 finom) ezüst*.
1335: Szekfü. T. T. 1911. 7. l.
- aurifaber**: *faber, monetarius: pénzverő*.
1248: Kn. M. I. 372.
- aurum**: *pensa, bizancius: 1. byzáncki aranysolidus; 2. 40 denár összegű számítási pénz*.
Bécsi Képes Krónika. 52. cap.
- banalis**: *denarius banalis: báni denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 115. l.
- banalis antiquus**: *régi báni denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 91—96., 103. l.
- banalis crucitus**: *banalis cruciatus: keresztes báni denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 113, 114. l.
- banalis Gurhes dictus**: *Gurhes László kamaraispán pécsi veretű báni denárja (?)*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 271—280. l.

- banalis Henricianus**: Lásd: denarius Henricianus.
- banalis Hungaricalis**: *magyar báni denár*. Lásd: banalis regalis.
1327: Anjou. II. 280. l.
- banalis de Klusvar**: *kolozsvári báni denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 113, 185. l.
- banalis regalis**: banalis hungaricalis: *királyi báni denár*; báni denár mintájára Magyarországon vert denár.
1329: Anjou. II. 393. l.
- banalis Verocensis**: *verőczei báni denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 103, 107. stb. l.
- Bizancius**: pensa auri: *byzáncki aranysolidus*.
Szt. László. II: 11. t.-cz. — Képes Krónika. 52. caput.
- Bizancius romanaticus**: bizancius: *byzáncki aranysolidus*.
1041—1061 k.: Magyar Könyvszemle. 1892/93. 19. l.
- Boeminus**: grossus: *cseh garas*.
1317—1320: Mon. Vat. I/1. 18, 23—27. l.
- cambiare monetam**: *pénzt váltani, pénzt újítani*.
1271: Wagner. 191. l. — 1323: Anjou. II. 60. l.
- cambium**: (*pénz*)*váltás, (pénz)újítás*.
1271: F. V/1. 133. l. — 1323: Anjou. II. 60. l.
- camera**: *pénzverő kamara* (a pénzverőház: *fabrica*).
1240: Zimm.—Werner. I. 69. l. — 1256: Kn. M. I. 438. l.
- camera monetam cudens**: camera: *pénzverő kamara*.
1262: Kn. M. I. 474. l.
- camera de Ultra Drawa**: *szlavóniai kamara*.
1272: Kn. M. I. 595, 596. l.
- camerarius**: officialis comitis camerae: *pénzverő tiszt*.
1253: F. IV/2. 171. l.
- capecia**: *kepe* (kalangya?), *gabonacsomó*.
Kálmán, I. 44. t.-cz. — 1229: F. III/2. 169. l.
- celebris moneta**: *teljes értékű pénz*.
1238: F. IV/1. 133. l. — 1255: Orsz. Ltár. D. O. 398. sz. —
1298: Kovachich. Sylloge. 39. l.
- chibrio**: *csöbör*; *űrmérték*.
1226: Váradi Regestrum. 341. sz.
- collecta dimidii fertonis**: *félfertős rendkívüli adó*; *lucrum camerae* fejében szedték.
1298: Kovachich. Sylloge. I. 40. l.

- collecta lucri camerae**: *collecta monetae, lucrum camerae*:
az el nem fogadott új pénz fejében szedett rendkívüli adó.
 1229: W. I. 261. l. — 1234: F. VII/5. 245. l.
- collecta monetae**: *collecta lucri camerae* (lásd ott).
 1234: F. VII/5. 245. l.
- collecta septem denariorum**: *hét-denáros adó; lucrum camerae*
fejében szedték Szlavóniában.
 1255: Smič. IV. 613. l. — 1271: Smič. V. 595. l. — 1279: Smič.
 VI. 318. l.
- comes camerae**: *kamaraispán, a pénzverők főnöke.*
 1219: Ph. I. 621. l. — 1222: Kn. M. I. 235. l.
- concambium**: *cambium*: *(pénz)váltás, (pénz)újítás.*
 1279: F. V/2. 527. l.
- cubitus**: *rőf*; *hosszmérték.*
 1237: H. o. V. 17. l. — 1243: „cubitorum, qui vulgo appellatur
Reyf“. Kn. M. I. 354. l.
- cubulus**: *köböl*; *űrmérték.*
 1138: Kn. M. I. 92. l. — 1209: Smič. III. 89. l.
- cubulus Bulgaricus**: *bulgár köböl.*
 1240: F. IV/1. 195. l.
- cubulus magnus**: *aco*: *nagy köböl, akó*; *űrmérték.*
 1208: F. III/1. 165. l. — 1240: F. IV/1. 193. l.: „cum magno
cubulo, qui vulgo Ako vocatur“.
- cubulus quatuor palmarum (v. palmorum)**: *négyaraszos köböl.*
 1220: Váradi Regestrum. 15. sz. — 1248: Smič. IV. 374. l.
- cubulus Simigiensis**: *cubulus de Sumugy*: *somogyi köböl.*
 1220: Váradi Regestrum. 15. sz. — 1264: Kn. M. I. 503. l.
- cubulus Syrmiensis**: *szerémi köböl.*
 1237: W. VII. 29. l.
- cubulus trium palmarum**: *háromaraszos köböl.*
 1270: H. o. VIII. 127. l.
- cudo**: *(pénzt) verni.*
 1221: W. I. 178. l. — 1256: Kn. M. I. 437. l. — 1298: Kovachich.
Sylloge. I. 40. l.
- cursus monetae**: *pénzforgalom, az új pénz forgalombahozatala.*
 1279: F. V/2. 527. l.
- decima monetae**: *decima de proventu monetae*: *a pénzverési*
és -váltási jövedelem tizede.
 1221: W. I. 178. l. — V. ő. 1211: Kn. M. I. 198. l.

denarius : nummus : *ezüstdenár*.

Szt. László. II. 14.; III. 8. és 20. t.-cz.

denarius argenteus : *ezüstdenár*.

Bécsi Képes Kr. 52. cap.

denarius australis : *osztrák (bécsi) denár*.

1222: F. III/1. 367. l. — V. ö. Zahn: Steyer. III. 31. l. (1220.)

denarius banalis : *báni denár*.

1272: TK. Civ. I. 46. l. — 1273: Blagay. 23. l.

denarius Budensis (v. *moneta Budensis*) : *budai denár*.

1294: W. X. 164. l. — 1301: Anjou. I. 7. l.

denarius cardinatus : *latus cardinatus* : *szögletes denár*; valódi bécsi denár.

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 383—384. l.

denarius Henricianus (v. *Herrici bani*) : *Henrik bán denárai*;

1301—1309 közt vert báni denárok.

1320: Anjou. I. 548. l. — 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 174, 240, 268. l.

denarius latus [*Wiennensis*]: *széles bécsi denár*; a valódi bécsiek neve szemben a magyar veretű bécsiekkel.

1283: H. o. VI. 300. l. — 1288: F. V/3. 443. l.

denarius parvus [*Wiennensis*]: *parvus*: *kis bécsi denár, magyar veretű bécsi*.

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 201, 271. stb. l. — 1320: Anjou. I. 570. l. — 1328: Blagay. 106. l.

denarius regalis (v. *regis*): *királyi denár*.

1248: Smič. IV. 374. l. — 1255: F. IV/2. 323. l.

denarius ultra Rabam currens : *bécsi denár*.

1265—1270 k.: Kubinyi I. 47. l.

denarius Ungaricalis : *magyar denár*.

1325: Zimm.—Werner. I. 397. l.

denarius usualis : *törvényes (szokásos) denár*.

1291: Kn. M. II. 277. l. — 1307: Anjou. I. 135. l.

denarius Wiennensis : 1. *bécsi denár*; 2. *a bécsi denár mintájára vert magyar királyi denár*.

1264: Kubinyi. I. 47. l. — 1269: W. VIII. 246. l.

denarius Zagrabiensis : *zágrábi denár*; a. m. *báni denár*.

1260: Smič. V. 183. l. — 1261: Smič. V. 193. l.

emptores reddituum : *a (királyi) jövedelmek bérleti*.

1268: Kn. M. I. 551. l.

- faber:** aurifaber, monetarius: *pénzverő*.
1255: Orsz. Ltár. D. O. 398. sz. — 1259: Kn. M. I. 456. l.
- fabrica:** *pénzverőház, pénzverőműhely*.
1255: Orsz. Ltár. D. O. 398. sz.
- ferramenta cudencia:** *pénzverőszerszámok*.
1256: Kn. M. I. 437. l. — 1262: Kn. M. I. 474. l.
- ferto:** *negyedmárka; súlymérték*.
F. III/1. 98. l. — Tk. Ep. I. 34. l.
- florenus:** *frenzei arany, aranyforint*.
1282: W. IX. 339. l. — 1272—1290: F. VII/5. 425. l. —
1317—1320: Mon. Vat. I/1. 14—38. l.
- Frisaticus (v. frixaticus):** *friesachi denár*.
1211: Ph. X. 506. l. — 1212: H. o. VI. 9. l.
- funiculus:** *mérőkötél; föld(hossz)mérték*.
1253: W. II. 243. l. — 1284: W. IX. 409. l.
- funiculus decem ulnarum:** *tízöles mérőkötél*.
1239: W. VII. 80. l.
- funiculus quindecim amplexuum:** *tizenötöles mérőkötél*.
1284: W. IX. 409. l.
- funiculus vigintiquatuor amplexuum:** *huszonnégyöles mérőkötél*.
1275: F. V/2. 306. l.
- funis, qui continet 33 amplexus:** *harminczháromöles mérőkötél*.
1255 k.: H. o. VIII. 60. l.
- Grecensis:** *zágrábi denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 256., 377. l.
- grossus:** grossus denarius: *garas; ezüstpénz*.
1308: Mon. Vat. I/2. 459. l. — 1324: Anjou. II. 143. l.
- grossus Bohemicalis:** *cseh garas*.
1328: Zichy. I. 309. l. — 1332: Anjou. II. 616. l.
- grossus de Hungaria:** *magyar garas*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 403. l.
- grossus regalis:** *(magyar) királyi garas*.
1333: Anjou. III. 18. l.
- hydria:** idria, ydria: *vödör; űrmérték*.
1249: Kn. M. I. 377. l.
- idria:** ydria, hydria: *vödör; űrmérték*.
1199: H. o. V. 2. — 1292: Kn. M. II. 314. l.

idria trium palmarum: *háromaraszos vödör.*

1269: Ph. X. 532. l.

jugerum: *hold;* 490, 864 vagy 960 □-öles területmérték.

1270: Zichy. I. 26. l. — 1278: Kubinyi. I. 107. l. — 1311: Kn. M. II. 652. l.

jugerum mensurae regalis: *jugerum iuxta consuetudinem regni:*

királyi hold; 864 □ királyi öl.

1294: W. V. 102. l. — 1311: Kn. M. II. 652. l.

juvencus: *linó;* a magyarok ősi terménypénze.

Szt. István. I. 15., 17. stb. t.-cz.

kuntinus: *quentchen;* súlymérték, a. m. $\frac{1}{4}$ lat.

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 93. l.

laneus: *lehun,* **lyhinius:** *telek.*

1292: H. o. VI. 387. l. — 1311: Kn. M. II. 648. l. — 1331: Soproni okl. I. 122. l.

lapis Budensis: *budai súlymérték.*

1321: „cum lapide Budensi”. Anjou. I. 644. l.

latus: Lásd: *denarius latus.*

libra: *font;* súlymérték.

XI. század eleje: Karácsonyi. Szent István oklevelei. 58. l. — 1075: Kn. M. I. 60. l.: „libra auri”. — 1150: Ph. I. 600. l.: „libra auri”.

libra [denariorum] Wiennensium: (*egy font bécsi denár,* a. m. 240 bécsi denár.

1315: Kn. M. II. 714. l. — 1318: Kn. M. II. 472. l.

locatio (camerarum): (*a pénzverő kamarák*) *bérbeadása.*

1262: Kn. M. I. 474. l. — 1335: Szekfű. T. T. 1911. 7. l.

locto: *lotto; lat;* súlymérték, a. m. $\frac{1}{16}$ márka.

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 93. l. — Tört. Tár. 1911. 406. l.

loquatio: *locatio* (lásd ott).

1323: Anjou. II. 59. l.

lotto: *lat.* Lásd: *locto.*

lucrum camerae: *pénzváltási haszon, kamara haszna.* V. ö. *collecta lucri camerae.*

1231: Kovachich. Sylloge. 3. l. — 1230—1235 k.: F. III/2. 88. l.

magister monetariorum: *comes camerae: pénzverőmester, kamaraispán.*

1221: Kn. M. I. 231. l.

mansio: *háznép, család; (később) telek, vagyis egy portához tartozó földek összessége.*

(V. ö Századok. 1913. 70. 1.) — 1278: W. IX. 213. 1.

marca: *marcha: márka, gira; súlymérték.*

1091: „50 marchas puri argenti“. Századok. 1906. 405. 1. — 1146: Ph. I. 599. 1.

marca ad pondus Albense (v. Alba-Regalense): *székesfejérvári márka.*

1269: Ph. X. 531. 1. — 1328: Blagay. 106. 1.

marca al peso di Bedoara: *budavári márka, a. m. budai márka.*

1308: Mon. Vat. I/2. 425. 1.

marca argenti: *(egy) márka ezüst.*

1091: Századok. 1906. 405. 1. — 1151 körül: Ph. I. 600. 1.

marca argenti boni: marca argenti fini: *(egy) márka finom ezüst.*

1230: Ph. I. 699. 1. — 1248: F. IV/1. 23. 1.

marca argenti communis: *(egy) márka közönséges ezüst*

1269: Kn. M. I. 584. 1. — 1272: Kubinyi. II. 11. 1.

marca argenti communis Boeminarum: *56 cseh garasos számlási márka.*

1317—1320: Mon. Vat. I/1. 23—24. 1.

marca argenti decimae combustionis: *(egy) márka egytized részig égetett (0.900 finom) ezüst.*

1240: F. IX/7. 657. 1. — 1248: W. VII. 266. 1.

marca argenti fini: marca argenti finiti: *(egy) márka finom ezüst, a. m. „Mark lötiges Silbers“, nálunk 0.900 finom ezüstöt értettek alatta.*

1227: W. VI. 446. 1. — 1241: Apponyi. I. 1. 1.

marca argenti finissimi: *m. arg. fini: (egy) márka finom ezüst.*

1299: W. X. 355. 1.

marca argenti finiti: *m. argenti fini: (egy) márka finom ezüst.*

1252 k.: W. XI. 379. 1. — 1263: Ph. II. 322. 1.

marca argenti mercimonialis: *m. arg. communis: (egy) márka kereskedelmi ezüst.*

1265: H. okl. 43. 1. — 1267: W. VIII. 181. 1.

marca argenti ponderati: *marca argenti stateralis: (egy) márka súlyú ezüst.*

1257: W. II. 294. 1. — 1260: Kn. M. I. 456. 1.

marca argenti puri: *(egy) márka színezüst.*

1222: Theiner. Hung. I. 37. 1. — 1233. F. III/2. 364. 1.

- marca argenti purissimi:** m. arg. puri: *(egy) márka színezüst.*
1264: W. VIII. 119. l.
- marca argenti stateralis:** marca arg. ponderati: *(egy) márka súlyú ezüst.*
1270: Ph. X. 533. l. — 1271: H. o. VII. 131. l.
- marca auri:** *(egy) márka arany.*
1175: Smič. II. 140. l.
- marca banalium,** lásd: *m. denariorum banalium.*
- marca Belae regis:** *Béla király márkája; 233-3533 g-os súlymérték.*
1224: Zimm.—Werner. I. 34. l. — 1426: Eder: De initiis juribusque Saxonum. 1792. 217. l.
- marca cerae:** *egy márka súlyú viasz.*
- marca cum pondere Ungarico:** *magyar márka, a Szepességen a. m. budai márka.*
1280: F. V/3. 54. l.
- marca denariorum:** *denármárka; számítási márka.*
1245: Smič. IV. 270. l. — 1257: W. VII. 472. l.
- (1) **marca [denariorum] banalium:** *báni denármárka; a. m. 200 báni denár.*
1273: Smič. VI. 50. l. — 1277: W. IX. 184. l.
- (2) **marca denariorum banalium (pro qualibet marca 6 pensas computando):** *(baranyai) báni denármárka; a. m. 240 báni denár.*
1285: W. IX. 436. l. — 1288: H. o. VI. 338. l.
- (3) **marca denariorum banalium:** *báni denármárka; Erdélyben 160, 176 és 192 báni denáros számítási márka.*
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 17., 19., 119., 135. l.
- marca denariorum latorum [Wiennensium]:** *széles bécsi denármárka; a. m. 400 széles bécsi denár.*
1288: F. V/3. 443. l. — 1298: F. VII/2. 254. l. — 1301: F. VIII/1. 73. l.
- marca denariorum [parvorum] Wiennensium:** *kis bécsi denármárka; a. m. 400 magyar veretű bécsi denár.*
1328: Blagay. 106. l. — 1332—1337: Mon. Vat. I/1. 403. l.
- marca denariorum ponderatorum (v. cum pondere):** *(egy) márka súlyú denár.*
1256: Ph. II. 302. l. — 1257: Ph. II. 304. l.
1286 k.: W. XII. 448. l.

marca denariorum stateralium (v. in denariis stateralibus): *(egy) márka súlyú denár.*

1238: H. o. VII. 14. l. — 1262: W. V. 271. l.

marca [denariorum] Wiennensium: *bécsi denármárka; a. m. 400 bécsi denár.*

1264: Kubinyi. I. 47. l. — 1265: F. IV/3. 303. l.

marca denariorum Zagrabensium: *marca denar. banalium: zágrábi denármárka; a. m. 200 báni denár.*

1261: Smič. V. 193. l. — 1269: Tk. Ep. I. 149. l.

marca Frisaticorum ad pondus: *(egy) márka súlyú friesachi denár.*

1232: Ph. I. 713. l. — 1240: F. IX/7. 657. l.

marca gravis ponderis: *nehéz márka.*

1291: H. o. VI. 363. l. — 1306: Zimm.—Werner. I. 234. l.

marca grossorum: *garasmárka; 48, 56, 64 stb. garas értékű számítási márka.*

1320: F. VIII/2. 272. l. — 1321: H. o. V. 97. l.

marca grossorum ad rationem fini argenti: *finom ezüst garasmárka; 64-garasos számítási márka.*

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 124., 137. l. — 1320: Anjou. I. 556. l.

marca grossorum Bohemicalium: *(egy) márka cseh garas, cseh garasmárka.*

1328: Zichy. I. 309. l. — 1329: Anjou. II. 416. l.

marca grossorum ad numerum (v. computum v. rationem) **Budensem**: *budai garasmárka; 56-garasos számítási márka.*

1332: Zichy. I. 393. l. — 1333: Anjou. III. 18. l.

marca grossorum compoti Cassensis: *kassai garasmárka.*

1332: Zichy. I. 385. l. — 1338: Anjou. III. 461. l.

marca grossorum Scipsiensis (v. ad numerum Scepusiensem): *szepesi garasmárka; 48-garasos számítási márka.*

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 192—193., 226. l. — 1343: Schmauk. 92. l.

marca Hungaricalis: *magyar márka; a. m. budai márka.*

1314: Kn. M. II. 695. l.

marca in denariis: a. m. *marca denariorum.*

1263: F. IV/8. 178. l. — 1269: H. o. VI. 157. l.

marca in denariis manutentis: *denármárka; számítási márka.*

1262: W. V. 271. l.

marca minoris ponderis: *könnyű márka; a. m. erdélyi márka.*

1287: Zimm.—Werner. I. 156. l.

- marca pagamenti:** m. arg. communis: (*egy*) *márka közönséges ezüst értékben forgó denármárka.*
1265: Kn. M. I. 524. l. — 1335: Szekfű. T. T. 1911. 7. l.
- marca pecuniae:** a. m. *marca denariorum.*
1254: Zichy. I. 7. l. — 1281: W. IX. 337. l.
- marca ponderis Albensis:** m. pond. Transilvani: *gyulafehérvári (erdélyi) márka.*
1329: F. VIII/3. 375. l.
- marca ponderis Bistriciensis (Pys-triciensis):** m. pond. Transilvani: *besztercei (erdélyi) márka.*
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 92., 101., 107—108. l.
- marca ponderis Budensis:** *marca cum pondere Budensi: budai márka; 245·53779 g súlyú súlymérték.*
1271: Bárdosy. 109. l. — 1297: Kn. M. II. 413. l.
- marca ponderis de Cluswar:** m. pond. Transilvani: *kolozsvári (erdélyi) márka.*
1350: Bánffy. I. 173. l.
- marca ponderis communis:** *közönséges márka; a. m. erdélyi márka.*
1330—1356 k.: Zimm.—Werner. I. 440. l.
- marca ponderis Hungarici (v. ad pondus Hungariae):** *magyar márka; 1271-ig a. m. Béla király márkája.*
1192: Muratori. Antiquitates Italicae. V. 874. has. — 1232: Theiner. Hung. I. 105. l.
- marca ponderis de Rodna:** *marca pond. Transilvani: radnai (erdélyi) márka.*
1268: Teleky. I. 8. l.
- marca ponderis Scepusiensis (Scipsiensis):** *szepesi márka; 210·4609 g-os súlymérték.*
1264: H. o. VI. 125. l. — 1279: F. V/2. 599. l.
- marca ponderis Scibiniensis:** *marca pond. Transilvani: szebeni (erdélyi) márka.*
1224: Zimm.—Werner. I. 34. l.
- marca ponderis Strigoniensis:** *esztergomi márka; a. m. budai márka.*
1281—1286: Mon. Vat. I/1. 10. l. — 1286: Kn. M. II. 211. l.
- marca ponderis terrestris:** *helyi márka; a. m.:*
1. erdélyi márka,
1283: Zimm.—Werner. 145. l.;
2. szepesi márka,
1289: W. IX. 517. l.

- marca ponderis Transilvani:** marca ponderis Scibiniensis: *erdélyi márka*; 206·7682 g-os súlymérték.
1317—1320: Mon. Vat. I/1. 34—37. l.
- marca ponderis Wiennensis (v. ad pondus Wiennense):** *bécsi márka*; 280·614625 g-os súlymérték.
1309: F. VIII/1. 621. l.
- marca usualium monetarum:** *denármárka; számítási márka.*
1297: Kn. M. II. 429. l.
- masa:** *mázsa*; súlymérték, a. m. 220 marka.
XIII. sz. eleje: Kn. M. II. 238. l. — 1255: F. IV/2. 311. l.
- metreta:** *mérő*; űrmérték.
1279: W. IX. 251. l.
- moneta aurea regis Ungariae:** *magyar aranyforint.*
1326: Cod. d. Morav. VI. 243. l.
- moneta Budensis:** denarius Budensis (lásd ott).
- moneta ducis pro Sclavonia:** *Szlavónia részére vert hercegi pénz*; néhány báni denárfaj körirata.
- moneta Myckbani (Mizbani):** *Mickbán denárja*; báni denár.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 403. l.
- moneta nova:** lásd *nova moneta*.
- moneta regalis (v. regia):** *királyi pénz.*
1238: F. IV/1. 133. l. — 1244: F. IV/1. 328. l.
- moneta regis pro Sclavonia:** *Szlavónia részére vert királyi pénz*; a báni denárok rendes körirata.
- monetarius: nummularius:** *pénzverő, pénzváltó.*
1111: Fejérpataky. Kálmán okl. 43. l. — 1186 k.: III. Béla király emlékezete. 1900. 139. l. — 1244: F. IV/1. 328. l.
- mutatio monetae:** renovatio monetae: *pénzüjítés, kényszerpénzváltás.*
Bécsi Képes Krónika. 52. cap. „non est mutata moneta“.
- nova moneta:** *új pénz*; (az évi pénzkibocsátás rendszere mellett) *a folyó évben kibocsátott pénz.*
1222: F. III/1. 371. l. — 1255: „tempus novae monetae“. Orsz. L tár. D. O. 398. sz. — 1271: Wagner. 191. l.
- nummularius: monetarius:** *pénzverő, pénzváltó.*
Bécsi Képes Krónika. 52. cap. — 1212: Zimm.—Werner. I. 14. l. — 1238: F. IV/1. 133. l.
- nummus:** denarius: *denár, ezüstpézt.*
Bécsi Képes Krónika. 52. cap. — Szt. László. I. 42. t.-cz.

obulus: *obolus; féldenár.*

IV. Béla CNH. I. 232. sz. pénze hátlapján: „obulus“.

officialis comitis camerae: *camerarius: pénzverőtitst.*

1271: Wagner. 191. l.

palma: *palmus: arasz; hossz mérték.*

1269: F. IV/3. 491. l.

palmus: *palma: arasz; hossz mérték.*

1188: Kn. M. I. 92. l. — 1230: H. o. VI. 26. l.

Pannonia: *Pannonia terra: a XI. századi pénzek hátirata Pétertől Szt. Lászlóig.*

parvus: *lásd denarius parvus.*

parvus [Wiennensis]: *denarius parvus: magyar veretű kis bécsi denárok.*

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 91., 97. s. köv. l.

(1) **pensa:** *pensa auri, aurum, bizancius: bizánczi aranyolidus. Szt. László. I. 14., 16.; II. 5. stb. t.-cz.*

(2) **pensa:** *aurum, pensa denariorum: 40 denár összegű számítási pénz.*

(V. ö. Szt. László. I. 42. t.-cz. — Bécsi Képes Krónika. 52. cap.) — 1134: Kn. M. I. 85. l. — 1141—1161 k.: Magyar Könyvszemle. 1892/3. 19. l.

pensa auri: *bizancius: aranypénz, bizánczi aranyolidus.*

Szt. István. I. 14; II. 9. t.-cz.

pensa denariorum: *pensa: 40 denár összegű számítási pénz.*

1277: Smič. VI. 198. l. — 1290: Smič. VI. 379. l.

perper: *bizancius: bizánczi arany.*

Smič. II. 170., 188. stb. l. (dalmát-horvát oklevelekben).

pondus: *pisetum: nehezék; súly mérték, a. m. 1/48 márka.*

F. II. 388. l., W. I. 183. l.

pondus Budense: *budai súly mérték, budai márka.*

1271: Bárdosy. 109. l. — 1303: Zimm.—Werner. I. 227. l.

pondus camerae regiae: *pondus regale: királyi kamarai súly mérték; a. m. budai márka.*

1280: H. o. VI. 262. l. — 1291: H. o. VII. 224. l.

pondus regale: *pondus camerae regiae: királyi súly mérték; a. m. budai márka.*

1260—1270 k.; W. VIII. 267. l. — 1317: Schmauk. 39. l.

pondus Theotonicale: *német súlymérték; a. m. bécsi márka.*

1292: W. X. 87. 1.

quambire: *cambiare: (pénzt) váltani, (pénzt) újítani.*

1291: „monetam currere faciant et quambiri“. Kovachich. Sylloge. 20. lap.

quartale: $\frac{1}{8}$ *csöbör, úrmérték.*

1296: W. V. 162. 1.

Regia Civitas: *királyi város; Szent István pénzeinek hátirata. Regensburg latin — Regina Civitas — nevének mintájára készült név.*

renovatio monetae: *mutatio monetae: pénzüjítés (az évi pénz-kibocsátás rendszere mellett).*

1255: Kn. M. I. 427. 1.

revolutio novae monetae: *renovatio monetae: pénzüjítés.*

1271: Wagner 191. 1.

Romanatus: *bizancius: bizánczi arany.*

Smič. II. 15., 31. 1. stb. (dalmát-horvát oklevelekben).

Romanatus auri: *a. m. Romanatus.*

Smič. II. 184., 218. 1. (dalmát-horvát oklevelekben).

sapo: *szapu; úrmérték.*

1292: Kn. M. II. 314. 1.

sculpta: *pénzverőbélyegek.*

1256: Kn. M. I. 437. 1.

statera: *mérleg, súlymérték.*

1243: F. IV/1. 305. 1.: „cum statera eiusdem loci“. — 1265: Századok. 1909. 879. 1.

statera magna: *nehéz súly; a. m. marca gravis ponderis.*

1248: Zimm.—Werner. I. 77. 1.

tempus novae monetae: *a kényszerpénzváltás, vagyis az új pénz kibocsátásának ideje; hat hét Virágvasárnapjától Szt. Györgyig.*

V. ő. nova moneta és 1265: Századok. 1909. 879. 1. — 1271: Wagner. 191. 1.

tuna: *hordó; úrmérték.*

1316: F. VIII/1. 600. 1.

tunella: *hordó vagy köböl; úrmérték.*

1269: F. IV/3. 497. 1. — 1273: F. V/2. 107. 1.

- (1) **ulna**: amplexus: *öl*,
1258: Kn. M. I. 453. l. — 1278: F. V/2. 482. l.
- (2) **ulna**: cubitus: *rőf*.
1291: Zimm.-Werner. I. 179. l. — 1335: „cum mensuris seu ulnis pannorum, que in vulgari *ref* dicitur“. Anjou. III. 177. l.
- ulna regis**: *királyi rőf*.
1278 Zichy. I. 39. l.
- ulna silvatica**: *erdei öl*.
1318: F. VIII/2. 189. l.
- ulna de vico**: *esztergomi rőf*.
1255: Kn. M. I. 431. l.
- uncia**: *nyolczadmárka*; súlymérték.
1230: Zalai okl. I. 5. l.
- uretenus**: vereten: szlapon és horvát területmérték.
1262: Smič. V. 229. l. — 1272: Smič. VI. 10. l.
- urna**: *vödör*; űrmérték.
1325: F. VIII/2. 676. l.
- venditio reddituum**: *a jövedelmek bérbeadása*.
1239: F. IV/1. 175. l. — 1263: Kn. M. I. 487. l. — 1323: Anjou. II. 59. l.
- Verocensis**: *verőczei báni denár*.
1332—1337: Mon. Vat. I/1. 240., 268. l.
- vicus fabrorum**: villa fabrorum: *a pénzverők utcája (községe) Esztergomban*.
1264 és 1272: Kn. M. I. 511., 593—594. l.
- villa fabrorum**: villa monetariorum: *a pénzverők községe Esztergomban*.
1264: Kn. M. I. 512. l.
- villa monetariorum**: villa fabrorum: *a pénzverők községe Esztergomban*.
1270: Kn. M. I. 576. l.
- villicus fabrorum**: villicus monetariorum: *a pénzverők községének bírója*.
1259: Kn. M. I. 456. l.
- virga**: (*vessző?*); föld(hossz)mérték.
1295: F. VI/1. 374. l.
- Wiennensis**: lásd *denarius Wiennensis*.

Wiennensis mediocris (v. medius): parvus Wiennensis:
magyar veretű bécsi denár, közepes bécsi (szemben a széles
és igen kis bécsiekkel).

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 316. l. — 1338: Szekfű. T. T. 1911.
17. l. — 1342: Szekfű. T. T. 1911. 26. l.

Wiennensis valde parvus: *igen kis bécsi denár; bécsi
obolus.*

1332—1337: Mon. Vat. I/1. 312. l.

ydria: idria, hydria: *vödör; űrmérték.*

Szt. László. I. 40. t.-cz. — 1211: W. XI. 111. l. — 1269: Ph.
X. 532. l.

V.

A X—XIV. SZÁZADI' MAGYAR PÉNZ-
TÖRTÉNET BIBLIOGRAPHIÁJA.

1. Irodalomtörténet, bibliographia.

- Barcza Imre: A magyarországi középiskolai értesítőkből megjelent gazdaságtörténelmi értekezések 1850-től 1885-ig. (M. G. T. Sz. IV. 1897.)
- Az 1860—1875. években folyóiratokban és évkönyvekben megjelent gazdaságtörténelmi cikkek. (M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- Az 1860—1875-ig megjelent magyar gazdaságtörténelmi könyvek. (M. G. T. Sz. IV. 1897.)
- Az 1876—1885. években megjelent gazdaságtörténelmi könyvek. (M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- Közgazdasági irodalmunk 1886—1900. (M. G. T. Sz. VIII. 1901.)
- Gazdaságtörténelmi irodalmunk 1901-ben, . . . 1902-ben. (M. G. T. Sz. IX, X. 1902—1903.)
- Engel Keresztély János; visszapillantások a Magyarországon e század elején történt természeti törekvésekre. (Arch. K. IX. 1873.)
- Gárdonyi Albert: Széchényi Ferencz gróf éremgyűjteményének katalógusáról. (Num. K. II. 1903.)
- Széchényi Ferencz gróf éremgyűjteményének megalapítása 1791—1807. (Num. K. III. 1904.)
- Gohl Ödön: Weszerle József. (Num. K. VI. 1907.)
- Harsányi Pál: A Magyar Nemzeti Múzeum százéves éremtára. (Num. K. X. 1911.)
- Réthy László emlékezete. (Num. K. XIV. 1915.)
- Hóman Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája 1597—1913. (Közgazdasági Szemle. 1914.)
- Magyar Könyvszemle 1894—1900. Pótlék a Magy. Közg. Lexikon bibliographiájához. (M. G. T. Sz. VIII. 1901.)
- Magyar Közgazdasági Lexikon. I. Budapest, 1898. 733. s. köv. 1. („Gazdaságtörténet“ címszó alatt.)

¹ 1325-ig.

- Mangold Lajos:** Könyvészet. (Árpád és az Árpádok cz. díszmúben. Budapest, 1907.)
- [**Miller, Jacobus:**] Supplementum ad elenchum librorum de numis Hungaricis et Transilvanicis agentium. (Appendix ad Catalogum... 111—114. l.)
- Ötvös Gábor:** Irodalom. (Állandó rovat a Num. K. I—XV. évf.-ában.)
- Rupp Jakab:** Kútfők és magyar pénztudományi írók. (Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. I. VIII—X. l.; II. 137—138. l.)
- [**Schoenvisner, Stephanus:**] Librorum de numis Hungaricis, ac Transilvanicis agentium elenchus. (Catalogus... inst. Széchényiani: Pars III. 294—302. l.)
- Szinnyei József:** Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. I. oszt. Történelem és segédtudományai. 1—2. kötet. Budapest, 1874—1885. (1. 914—915. l. — 2. 826—839. l.)
- Zimmermann Lajos:** Visszapillantás a Magy. Numizmatikai Társulat tízéves működésére. (Num. K. X. 1911.)

2. Folyóiratok.¹

- Archaeologiai Értesítő. (Arch. Ért.) Szerk. Römer Flóris, Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz, Hampel József. I—XIV. évf. Budapest, 1869—1883. Új folyam. I—XIX. 1884—1902.
- Archaeologiai Közlemények. (Arch. K.) I—XXII. köt. Kiadja a M. T. Akad. Archaeol. bizottsága. 1859—1902.
- Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. (M. G. T. Sz.) Szerk. Tagányi Károly, majd Kováts Ferencz. I—XII. évf. Budapest, 1894—1905.
- Numismatische Zeitschrift. (Num. Zschr.) I—XLIV. Bd. Wien, 1870—1913.
- Numizmatikai Közlöny. (Num. K.) Szerk. Gohl Ödön. I—XII. Budapest, 1902—1913.

3. Forrásgyűjtemények.

a) Éremtáblák és leírások, éremgyűjtemények, leletek.

- Berkeszi István:** Délmagyarország éremleletei. (Történelmi és régészeti értesítő. XXIII. Temesvár, 1907.)
- Bernegger, Mathias:** Dissertatio de regno Hungariae. Accedunt numismatum Hungaricorum aliquot icones. Argentorati, 1629.

¹ Csupán a magyar numizmatikával rendszeresen foglalkozó folyóiratokat vettem fel e jegyzékbe.

- Borsos István:** A pápai ref. főiskola éremgyűjteményének leírása. I. Magyar érmek. Pápa, 1909.
- Börzsönyi Arnold:** Szent László-féle éremlelet Kiliti határában. (Num. K. II. 1903.)
- A győri főgimnáziumi múzeum és a környékbeli kincsleletek. (Num. K. 1915.)
- Brunšmid, Josip:** Nekoliko Našašća novaca na skupu a Hrvatskoj i Slavoniji. (Horvát-szlavón éremleletek ismertetése a „Vjesnik archeolog.“ évfolyamaiban. Zagreb.)
- Buchena u, H.:** Ein ungarischer Fund von Wiener Pfennigen. (Jahrbuch f. Altertumskunde. V. Wien, 1911.)
- Darnay Kálmán:** Egervári éremlelet. (Num. Közl. V. 1906.)
- Éber Lászlóné:** A richárdpusztai éremlelet. (Num. K. III. 1904.)
- Engel, Joh, Christ.:** Aufforderung eines Deutschen Gelehrten zu einem histor. Verzeichniss des antiken u. modernen Münzsammlungen in Ungern u. Siebenbürgen. (Zeitschrift von u. für Ungern. V. 1804.)
- Érdy János:** Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korából I—II. (Arch. K. V. 1865.)
- Éremleletek, éremgyűjtemények és kiadatlan érmek.** (Kisebb ismertetések az Archaeol. Értesítő, Archaeol. Közlemények és Numizmatikai Közlöny hasábjain.)
- Fiala, Eduard:** Collection Ernst Prinz zu Windischgrätz. I. Prag, 1895. (296—396. l.: Das Königreich Ungarn.)
- Finály Henrik:** Érmészeti közlemények. (Erdélyi Múz.-Egyl. Évkönyve. III. 1865—1866.)
- Frey Imre:** Zombori régipénzlelet. (Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve. XXV. Zombor, 1909.)
- Bács-Bodrog megye érmészeti emlékei. (Bács-Bodr. vm. Tört. Társ. Évk. XXIII. Zombor, 1907.)
- Gohl Ödön:** A kenézlői honfoglaláskori lelet éremmellékletei. (Num. K. XIII. 1914.)
- A korponai középkori éremlelet. (Num. K. VI. 1907.)
- A magyarországi múzeumok, köz- és tanintézetek éremgyűjteményei. (Num. K. V. 1906.)
- Salamon korabeli éremlelet Nyitra-Ludányban. (Num. K. VII. 1908.)
- Grosschmid Gábor:** A Szemző-szállási lelet. (Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társ. Évk. IV. 1888.)
- Gubitz Kálmán:** A bácsi középkori éremlelet. (Num. K. XII. 1913.)
- Gulovics Tivadar:** Az ungvári kir. kath. főgimnázium érem- és régiségtárának ismertetése. (1908—1909. évi értesítő. Ungvár, 1909.)

- Győrik Márton: A pozsonyi ág. ev. lyceum érem- és régiségyűjteményének katalogusa. II. Pozsony, 1895.
- Hagen I. G. F.: Conventions Münz-Cabinet. Nürnberg, 1771. (13—17. és 186 s köv. l.)
- Hampel József: A honfoglalási kor hazai emlékei. (Magyar Honfoglalás kútfői. Budapest, 1900.)
- Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907.
- Harsányi Pál: Árpádházi királyaink kiadatlan pénzei. (Num. K. XI. 1912.)
- A balmazújvárosi lelet. (Num. K. VII. 1908.)
- Az abapusztai friesachi fillérlelet. (Num. K. XI. 1912.)
- Egy Árpádházi magyar éremlelet. (Num. K. XII. 1913.)
- A Nemzeti Múzeum éremtárából. (A bácsi lelet.) (Közlemények a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. I. Budapest, 1916.)
- Höfken, R.: Münzfund bei Gross-Kanizsa. (Num. Zschr. XIX. 1887.)
- Jeszenszky Géza: Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről. (Num. K. XIII. 1914.)
- Juranich László: Újonnan talált régi magyar pénzek. (Hazai Tudósítások. 1807. II.)
- Kalocsay Endre: A szoros értelemben vett Magyarország érmei. I. Az Árpádházbeli királyok érmei. (Csurgói ref. főgymn. 1901—1902. évi értesítője.)
- Kertay Viktor: Egervidéki pénzlelet. (Num. K. V. 1906.)
- Kovács Ede: A sólyomkői éremlelet. (Num. K. IV. 1905.)
- Kronika. Magyar Régészeti —. Ipolyi Arnold, majd Rómer Flóristól. (Arch. K. II—VII. 1861—1868.)
- Lakner Ambró: A csornai leletekről. (A Sopronmegyei Régész. Társ. II. Évkönyve. 1891.)
- Luschin v. Ebengreuth, Arnold: Friesacher Münzfunde. (Jahrbuch für Altertumskunde. V. Wien, 1911.) (Az esztergomi és zombori leletről.)
- Beiträge zur Münzgeschichte d. Steiermark im MA. (Gutkeled István szlavón bán és styriai kapitány pénzéről.) (Num. Zschr. XI. 1879.)
- Mader, Joseph: Kritische Beyträge zur Münzkunde des Mittelalters. I—III. Bd. Prag, 1803—1813. (III. köt. 50—109. l.)
- Máttus, Joh. N.: Catalog von altgriechisch, römisch, ungarisch, siebenbürgisch und polnisch, dann mittelalterlichen Münzen u. Medaillien. Pest, 1872.
- [Miller, Jacobus Ferd. :] Appendix ad catalogum numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani. Pesthini, 1810.

- Múzeumok, gyűjtemények. (Állandó rovat a Num. Közl.-ben.)
 Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztálya. Ismertetik az osztály
 tisztviselői. Budapest, 1902.
- Palma, Franciscus Carolus: *Heraldicae regni Hung. specimen.*
 Vindobonae, 1766. (Cum tabulis numismatum.)
- Petrikovich, Jan.: *Katalog numismatickej sbiersky muzealnej*
Slovensky spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine. (A turóc-
 szentmártoni tót múzeum éremtárának ismertetése a „Sbor-
 nik“ évfolyamaiban.)
- Polikeit Károly: *A pozsonyi kir. kath. főgimnázium érem-
 gyűjteménye. I. Magyarország. Pozsony, 1904.*
- Raimann: *Der Münzfund zu Dorosma.* (N. Zschr. IX. 1877.)
- Réthy László: *Die ungarischen Münzen d. Fürstlich Monte-
 nuovo'schen Münzcabinets.* Frankfurt a/M., 1886.
- *Kiadatlan magyar érmek.* (Arch. Ért. V—VI., XI. 1885.,
 1886., 1891.)
- *Corpus nummorum Hungariae.* (Arch. Ért. V. 1885.)
- *Montenuovo magyar éremgyűjteménye.* (Arch. Ért. II. 1882.)
- *Kiadatlan magyar érmek a Nemzeti Múzeum éremtárában.*
 (Arch. Ért. VI. 1886.)
- *Újabb utam az egyetemes magyar éremtári kiadvány érdeké-
 ben.* (Arch. Ért. VII. 1887.)
- *A margitszigeti Árpádkori éremlelet.* (Arch. Ért. XIV. 1894.)
- *Corpus nummorum Hungariae. I. Árpád-házi királyok kora,
 II. Vegyesházi királyok kora.* Budapest, 1899—1907.
- Rhé Gyula: *Veszprémmegyei éremlelőhelyek.* (Num. K. VII. 1908.)
- *Adatok a Kilitin lelt Szent László-féle éremlelethez.* (Num. K.
 IV. 1905.)
- Rómer Flóris: *Éremlelet.* (Béla hg. és Salamon korából.)
 (Arch. Ért. III. 1870.)
- *Érdekes éremlelet.* (Budapesti Közlöny, 1870. 2210. 1.)
- *Igen érdekes éremlelet.* (Arch. Ért. V. 1871.)
- *Éremtani adalékok.* (Arch. K. VIII. 1871.)
- Rosos Miklós: *Kiadatlan érmek.* (Arch. Ért. III. 1870.)
- Rupp Jakob: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. I. Árpádi
 korszak. II. A vegyesházakbéli királyok korszaka.* Budán,
 1841—1846.
- *Numi Hungariae hactenus cogniti. I. Periodus Arpadiana.
 II. Periodus mixta.* Budae, 1841—1846.
- [Schoennisner, Stephanus:] *Catalogus numorum Hungariae
 ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani. Pars I—III.*
 Pestini, 1807.
- Stipsics, Aloys. Emanuel: *Anzeige und Erläuterung einiger sel-
 tenen Münzen aus den Antiquitäten-Kabinete der k. Uni-
 versität in Pest.* (Zeitschr. von u. für Ungern. VI. 1805.)

- Szentgáli Károly: A pécsi városi múzeum éremgyűjteményéről. Pécs, 1909.
- Tóth Sándor: A kecskeméti r. kath. főgimnázium éremgyűjteménye. (1908—1909. évi értesítő. Kecskemét, 1909.)
- Tömörkényi István és Harsányi Pál: A szegedi múzeumba került régipénzleletek. (Num. K. 1912.)
- Vay Béla báró: Az én régi pénzeim. Alsó-Zsolcza, 1902.
- Végh Ödön: Néhány kiadatlan magyar érem az Árpádok korából. (Arch. K. VII. 1867—1868.)
- Welzl, Léopold de Wellenheim: Catalogue de la grande collection des monnaies et médailles. Vol. I—II. Vienne, 1844—1845.
- Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873. — Ugyanaz: 2. kiadás. Budapest, 1912.
- Zimmermann Lajos: Árpádházi magyar pénzek. (Pótlék Réthy Corpusához.) (Num. K. II—III. 1903—1904.)
- Pótlék a Corpus Nummorum Hungariae I. füzetéhez. Budapest, 1907.

b) Oklevelek, törvények, középkori irók.¹

- Ansbertus: Ystoria de expeditione Friderici imperatoris. (Fontes rer. Austriac. Scr. V. Wien, 1863. 19. 1.)
- Barabás Samu: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. (Történelmi Tár. XII. 1911.)
- III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Budapest, 1900. (A magyar királyi jövedelem XII. századi kimutatásának szövege: 139—140. 1.)
- Corpus Juris Hungarici. Szerk. Márkus Dezső. I. 1000—1526. Budapest, 1899.
- Kovachich, Joh. Nicolaus. Sylloge decretorum comitialium incl. regni Hungariae. I. Pestini, 1818.
- [Kovachich, Martinus Georg:] Sylloge constitutionum aliquot monetalium et metallicarum Regni Hungariae. (Schoenvisner: Catalogus. III. 303—399. 1.)
- Accessiones novae ad sylloge constitutionum... (Miller: Appendix. 163—252. 1.)
- Magyar Numizmatikai Adattár. (A Num. K. melléklete a IX. évfolyamtól.)
- [Mátyás Flórián] Florianus: Historiae Hungaricae Fontes domestici. I—IV. Pécs és Lipcse, 1881—1885. (A magyar krónikák szövege.)
- Monumenta Vaticana Hist. Regni Hungariae Illustrantia. Series I. Tom. 1—2. Budapest, 1885—7. (Pápai számadáskönyvek.)

¹ Az oklevéltárak jegyzékét lásd a 6—9. lapon.

- Pegolotti, Francesco Balducci: La pratica della mercatura. 1340 körül. (Della decima e di varie altre gravezze imposte dal commune di Firenze . . . ed. Pagnini. III. Lucca e Lisboa, 1766.)
- Szekfű Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. (Történelmi Tár. XII. 1911.)
- Weszerle József hátrahagyott kéziratok jegyzetei. (A Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában.)
- Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények. Függelékül: a törvények szövege. Budapest, 1904.
- Zingerle, Ignaz V.: Reiserechnungen Wolfger's v. Ellenbrechtskirchen, Bischofs von Passau, Patriarchen von Aquileja. Heilbronn, 1877.

4. *Általános rész. — Összefoglaló művek.*

- Acsády Ignác: Mértékek és súlyok. (Magyar Közgazdasági Lexikon. II. 641. l.)
- Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok idején. Budapest, 1912.
- Belházy János: A régi magyar pénzverési súlymértékek. Selmeczbánya, 1889.
- Bohdaneczky Imre: Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt. Budapest, [1908].
- Engel Zsigmond: A pénz keletkezése és fejlődése. Budapest, 1902.
- Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. Kolozsvár, 1915 (162—165. l.)
- Erekly Alfonz: Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881.
- Finály Henrik: A régi magyar súlymérték. (Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve. IV. 1866—1867.)
- középkori magyar metrologiája. Közléteszi Finály Gábor. (Num. K. VII. 1908.)
- Kautz Gyula: A nemes érczek az emberiség történetében. (Budapesti Szemle. XIII. 1877.)
- Kerékgyártó Árpád: A műveltség fejlődése Magyarországon. I. Középkor. Budapest, 1880. (IX. és X. fejezetben.)
- Kováts Ferencz: Pénztörténet. (Magyar Közgazdasági Lexikon. III. Budapest, 1901. 202—206. l.)
- Krajner, Emerich v.: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns. Wien, 1872. (703. s köv. lapok.)
- Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. I., II. Budapest 1896.)

- Ortvay Tivadar:** Súlyok, mértékek, pénz. (Pozsony város története. II. 2. Pozsony, 1898. 451—502. l.)
- Pauler Gyula:** A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I, II. 2. kiad. Budapest, 1899. (Különösen jegyzetekben.)
- Peer, Jacobus:** Res numaria regni Hungariae. 1778. (Kéziratban a Nemz. Múzeumban. Ismerteti: Gárdonyi Albert. Num. K. III. 1904.)
- Rupp Jakab:** Pénztani böngészet. (Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. II. 150—174. l.)
- Salamon Ferencz:** Pénz, súly, érték. (Budapest története. III. köt. Budapest, 1885. 85—245. l.)
- [**Schoenvisner, Stephanus:**] Specimen dissertationis de praestantia et usu numorum Hungariae ac Transilvaniae. (Catalogus inst. Széchényiani. P. III. 49—281. l.)
- Schoenvisner, Stephanus:** Notitia Hungaricae rei numariae. Budaë, 1801.
- Schwarz, Godofredus:** Rei numariae e medio aevo specimen. Osnabrugi, 1747.
- Thallóczy Lajos:** A kamara haszna története, kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Budapest, 1879.
- Timon Ákos:** Magyar alkotmány- és jogtörténet. 4. kiadás. Budapest, 1910. (233—235., 242. l.)
- Tóth Sándor, kovásznai:** A magyar pénzekről. Marosvásárhely, 1780. (A kéziratból kiadta Dékányi Kálmán. Num. K. X. 1911.)
- Végh Ödön:** A nyugoti és keleti érmészet befolyása Magyarországra érmészetére a középkorban. Pest, 1867.

5. Különös rész.

- Balogh Albin:** Adalék a magyar pénz történetéhez I. Károly idején. (A pannonhalmi főiskola évkönyve. 1914—1915. Pannonhalma, 1915.)
- Brunšmid Josip:** Najstariji hrvatski novci. Zagreb, 1904. (Fordítása:) A legrégebb horvát pénzről. (Num. K. IV. 1905.)
- Bunyitay Vincze:** Szent László király emlékezete. Budapest, 1892. (56—58. l. Szt. László érmei.)
- Cornides M. Daniel:** Erläuterung einer merkwürdigen ungrischen Münze aus dem XII. Jahrh. (Ungar. Magazin. 1783.)
- Csánki Dezső:** Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. Budapest, 1880.
- Csinos Albin:** Az izmaeliták Magyarországon. Esztergom, 1913.
- Despinits Péter:** Liliomokról az Anjou-házi magyar királyok pénzein. (Emlékkönyv. Temesvár, 1873.)

- Érdy János: Styria mint magyar vezérség és érmei. (Akad. Értesítő. XVIII. 1858.)
- Róbert Károly 1335-ik évi érmelesi szerződése. (Arch. K. VIII. 1871.)
- Van-e Róbert Károlynak szerb veretű érme? (Akad. Értesítő. XII. 1852.)
- Érdy K.: Néhány szó a szlavóniai érmekről. (Arch. Értesítő. VI. 1872.)
- Fejér, Georgius: Indiculus valoris numerum. (Codex diplomaticus. Tom. VII. Vol. 2. Budae, 1832.)
- Fridrich István: Befolyások I. Mátyás érmeire. (Századok. II. 1868: a Szűz Mária-kép Szent István pénzein.)
- Gálócsy Zoltán: Esztergom-e vagy Székesfehérvár? Regia Civitas. (Num. K. V. 1906.)
- Gaspáretz Géza Elemér: Érmek anyagának meghatározása próbakövön, savak segítségével. (Num. K. XII. 1913.)
- Gohl Ödön: Hazai éremhamisítványok. (Num. Közl. IV. 1905.)
- Gumowski Marián: A magyar pénz szereplése Lengyelországban a XI. században. (Num. K. IV. 1905.)
- [Haliczky Antal:] Értekezés a pénzekről és a pénztudományról (numismatica). (Tudományos Gyűjtemény. 1821. I.)
- Hanovius, Mich. Christ.: Samuel rex Pannoniae e numo argenteo exhibitus. Gedani, 1749.
- Hóman Bálint: Csák Máté állítólagos pénzverése és egy trieri oklevél. (Turul. 1915.)
- V. István-kori lilimos obolus. (Num. K. XV. 1916.)
- Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár. (Turul. 1916.)
- A magyar pénzverés Szent István korában (Századok. 1916.)
- Horvát István: Miért találtak gyakrabban a pénzgyűjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András magyar királyok pénzei, mintsem az ezek után uralkodott magyar fejedelmeknek pénzeik? (Tudományos Gyűjtemény. 1834.)
- Jankovich Miklós: Venczel magyar királynak tulajdonítható, mindeddig meg nem határozott és eszméletlen pénzeiről. (Tud. Gyűjtemény. 1827. VII. és Hasznos Mulatságok. 1827. II. 81. l.)
- Jerney János: Közlemények a IV. Béla korabeli ismeretlen rézpénzekről. (Athenaeum. 1842. I.)
- Jeszenszky Géza: Egy lappangó vegyesházi denár. (Num. K. IX. 1910.)
- Karabaček, V.: Der unmittelbare Einfluss d. mongolischen Invasion auf die Münzverhältnisse Ungarns. (Num. Zschr. VI—VII. 1876.)
- Karácsonyi János: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Budapest, 1913.

- Kemény Lajos:** A kassai pénzverőház. (M. G. T. Sz. IX. 1902.)
- Kiss Ferencz:** A karikapéNZ. (Arch. K. I. 1859.)
- Kohn Sámuel:** A zsidók története Magyarországon. I. Budapest, 1884. (70. és köv., 80—95. l.)
- Kollányi Ferencz:** Az esztergomi érsek pizetum-joga. Budapest, 1889.
- Kovács Ede:** Árpádkori királyaink pénzeinek technikájáról. (Num. K. II. 1903.)
- IV. István aranypénze. (Num. K. IV. 1905.)
- Kováts Ferencz:** Pénzértékviszonyok Pozsonyban 1435—1460 közt. (M. G. T. Sz. VII. 1900.)
- Városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900. 9—17. lap.
- Über die Nachmünzung der Wiener Denare in Pressburg ... etc. (Numism. Zeitschrift. XXXIV.)
- Kropf Lajos:** A magyarországi pápai adószedők számadásai a XIII. és XIV. században. (M. G. T. Sz. VIII. 1901.)
- Középkori pénzek értéke. (M. G. T. Sz. VII. 1900.)
- Magyar viasz, arany és ezüst Flandriában a XIII. sz.-ban. (M. G. T. Sz. V. 1898.)
- Münzer. M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- Szent István király ezüst denárjai. (M. G. T. Sz. VII. 1900.)
- Szent István „pensa auri“-ja. (M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- Még egyszer Szent István „pensa auri“-ja. (M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- Wolfger püspök utiszámadásai 1203/4-ből. (M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- László József:** Nyugati pénznemek hazánkban a XIII. században. (Történeti Szemle. 1915.)
- Luczenbacher (Érdy) János:** A „moneta“ magyar neve ügyében. (Társalkodó. XIV. 1845.)
- Magyar pénztudományi ritkaság. (Tudománytár. Értekezések. VI. 1839. 48—54. l.: I. Géza pénzeiről. — IX. 1841. 89—100. l.: „Libertas Budensium.“)
- Az esztergomi érsekség pénzmestere. (Tudománytár. Értekezések. V. 1839.)
- Luschin v. Ebengreuth, Arnold:** Die Wiener Pfenninge. (Numismatische Zeitschrift. Bd. VII—IX. Wien, 1876—1877.) (A magyarországi bécsi denárokról is.)
- Münzgeschichtliche Vorstudien. (A budai márkáról.) (Archiv f. Ö. G. XLVII. Wien, 1871.)
- Wiener Münzwesen im Mittelalter. Wien, 1913.
- Melich János és Lunzer Vilmos:** Marha. (Nyelvtudományi Közlemények. XXVII. 1897.)
- Mellen, Jacobus:** Series regum Hungariae e numis aureis. Lubecae, 1699.

- Meyer, Theodor: Der auswärtige Handel des Herzogthums Österreich im Mittelalter. Innsbruck, 1909. (A magyar „bécsi denárok“-ról.)
- Miller, Ferdinand Jacobus: Positio historico-critica: Effigiem B. Marie Virg. auro Hungarico probabilius Mathias Corvinus primus impressit. (Simonchiz: Dissertatio...)
- Miller Jakab nyomán Virág Benedek: Különös letzke a' Szűz Mária képéről a' magyar aranyon. Pesten, 1804.
- Muffat, Karl August: Ueber das Gewicht u. den Gehalt d. österreich. Pfenninge.... und d. böhmische Groschen im XIV. Jahrh. (Abhandlungen d. bayer. Akad. Hist. Classe. XII. München, 1874.)
- Nuber, C. F.: Beitrag zur Chronologie slavonischer Münzen. (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. VI. Wien, 1899.)
- Páriz Pápai Ferencz: De antiquis hungarorum monetis. (Dictionarium Latino-Hungaricum, Cibinii, 1782. 614—617. l.)
- Pauler Gyula: Szent István „pensa auri“-ja. (M. G. T. Sz. VI. 1899.)
- Pósta Béla: Érmészeti bizonyítékok Magyarország történetéhez. Budapest, 1886.
- Hazai érmészetünk és a bécsi denárok. (Arch. Ért. V. 1885.)
- Régi magyar pénzek. (Békésmegyei Közlöny. VI. 1879. decz. 18. 137. szám.)
- Réthy László: A Béla s István-féle pénzek első megfajtója. Num. K. X. 1911.)
- II. Géza és III. Béla érmei. (Forster: III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900.)
- Magyar numizmatikai adatok Oroszországból. (Num. K. II. 1903.)
- Az első magyar bracteát. (Arch. Ért. XII. 1892.)
- A Béla- és István-féle rézpénzekről. (Arch. Ért. XV. 1895.)
- Jelentés spanyolországi tanulmányútajáról. (A IV. István-féle rézpénzek eredetéről.) (Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1906. évi állapotáról. Budapest, 1907. 141—149. l.)
- Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia. Arad, 1880.
- Rómer Flóris: Kettős kereszt. (Arch. Ért. IV. 1870.)
- Még néhány szó a néhány szóra. (Szlavón pénzekről.) (Arch. Ért. VI. 1872.)
- Rosnak, Martinus: De imaginibus Deiparae in numis Hungaricis. Ed. altera Xysti Schier. Viennae, 1766.
- Rosos Miklós: A magyar pénzisméhez. (Győri tört. és rég. füzetek. III. 1865.)
- Rosty Zsigmond: Egy kis éremtan. (Család könyve. 1857. és Num. K. X. 1911.)

- Rupp Jakab: A magyar pénzekben ábrázolt tárgyak és azok jelentése. (Életképek. 1845. I.)
- Magyarhon egykori pénzviszonyairól. (Életképek. 1845. I.)
- Sándor István: IV. Bélának réz pénzéről. (Sokféle, 1801, VII.)
- Schoenvisner, Stephan: Über die ungrischen Blechmünzen. (Zeitschrift von und für Ungern. I. 1802.)
- Schuller, I. K.: Umriss und kritische Studien z. Geschichte von Siebenbürgen. II. 1851. (81—85. l.)
- Schwarz, Godofredus: Samuel rex Hungariae, qui vulgo Aba audit. Lemgowiae, 1761.
- Simonchiz, Innocentius: Dissertatio de numismatica Hungariae diplomaticae accomodata. Viennae, 1794.
- Smolík, Josef: Nález pražských grošů v Časlavi a jejich rozbor. (Památky archaeologické. XII. 8.)
- Pražske Groše a jejich díly. 1300—1547. (Rozpravy České Akademie. Ročník III. Třída I. Č. 3.)
- Számek György: Nehány szó az árpádkori pénzekről. (Tört. és Régészeti Értesítő. V. Temesvár, 1889.)
- Szentgáli Károly: A sziglak megfejtése felé. Budapest, 1916.
- Truhelka, Čiro: Die slavonischen Banaldenare. (Wissenschaftl. Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina. VI. Wien, 1899.)
- Weisz (Földes) Béla: Adalékok Magyarország árstatisztikájához. (Függelék „Kőrösi József: Adalékok az áruk történetéhez. Pest, 1873.“ cz. művéhez.)
- Weszpémi István: Magyarországi öt különös elmékedések. IV. Némely régi magyar királyok ritka pénzeikről. Pozsony, 1795.
- [Weszpémi István]. W. I. O.: Rövid elmékedés némely régi magyar királyoknak ritka pénzeikről. (Magyar Hirmondó. 1794. I. 729—758. l.)

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.¹

A *-gal jelölt lapszámok megfelelő adatai a jegyzetekben keresendők.

- A**ba Sámuel magyar király 192, 205—206, 208—212.
Adalbert salzburgi érsek 295.
administratio, pénzverési 456—473.
aes signatum 130.
akó 481.
alapsúly 18.
Albert osztrák herceg
I. 359—361;
II. 360.
Alfréd angol király 47.
államjegy 10.
állatárak 522—524.
állatpénz 155, 156—157.
Al-Manszúr kalifa 42
al marco 19, 36—37, 133, 202.
András magyar király
I. 192—193, 198, 205—206, 208—212, 213—217, 233—235;
II. 86, 102—103, 258—259, 260, 264, 291—314, 332—334, 442—443, 444—445, 462—466, 470;
III. 318, 320—321, 324, 326—328, 339—342, 345—348, 441, 446—447.
angol márka, lásd *márka, angol*.
angol pénz Magyarországon 298.
aprópénz, XII. századi 236—273.
arab font 42—43, 145.
arab hatás a magyar pénzekre 239—240.
arab pénz a magyaroknál 157.
arab pénzverők 463.
áradatok 497—543.
árak átszámítása koronaértékre 476—481, 496.
aranybulla 303.
aranyforint, lásd *forint*.
aranypénz, lásd *awreus, dinár, forint, semíssis, solidus, sztatér, tremíssis és triens*.
aranypénz, magyar 81, 98—99, 240.
aranypénz a magyaroknál 159 s köv.
aranyrúdvaluta 274, 286.
aransolidus, lásd *solidus*.
aranyvaluta 19; frank 136—142; magyar 407—409; római 132—134.
arasz 485.
árfolyamérték 25.
argentei minuti 139—140.
Arnulf bajor herceg 151.
árstatisztika, lásd *ártörténet*.
árstatisztikai táblázatok, lásd *ár-
adatok*.

¹ A függelékek anyaga a tárgymutatóban nincs feldolgozva.

- ártörténet, feladatai, fogalma 474—476.
 ártörténeti következtetések 537—543.
 as libralis 130.
 átlagsúly 20—22.
 átlagszámítás 20—22.
 augsburgi pénzcongresszus (1760) 71—74.
 Augustus császár 132.
 aureus —32.
 aurum (= pensa) 165.
 avers 17.
- B**ajor hatás magyar pénzekben 172—191.
 bajor márkasúlyok 62—63, 74—75.
 bajor pénzrendszer 148—153.
 Balti-tengermenti magyar utánveretek 186.
 báni denár, lásd *denár, báni*.
 báni denármárka, lásd *márka, számitási*.
 báni ellenőrzés 468.
 báni éremrajz 336—338.
 báni kamara 334—346, 458—459.
 báni pénzverés 329—352, 452—455.
 bankjegy 10.
 bányajövedelem 428°, 435°.
 bányavárosi font 115—118.
 bányavárosi (budai) márka 94—97, 115—118, 123.
 baranyai denármárka, lásd *márka, számitási*.
 barcelonai márka, lásd *márka, barcelonai*.
 bécsi denár, lásd *denár, bécsi*.
 bécsi denár, magyar veretű, lásd *denár, magyar veretű bécsi*.
 bécsi denármárka, lásd *márka, számitási*.
 bécsi font 122.
 bécsi garasmárka, lásd *márka, számitási*.
 bécsi gyógyszerfont 41°, 66.
- bécsi hatás a magyar pénzverésre 384—386.
 bécsi márka 64—74, 93, 95, 98, 108, 122, 123, 124.
 bécsi (ó-)márka 64—66, 124.
 bécsi mázsa 118, 122.
 bécsi pénzverés 353—386.
 bécsi súly Magyarországon 118—121.
 becsű 276—278.
 Béla herceg, lásd *Béla magyar király, I*.
 Béla magyar király
 I. 193, 205—206, 208—212, 217—224, 233—235;
 II. 249—250, 255—256, 260—261, 263—264, 267—268;
 III. 102—103, 238, 249—254, 257—258, 260, 264—265, 267—269, 424—439, 463 471;
 IV. 86—87, 315—326, 328, 334 s köv., 346—348, 353—354, 367—372, 454, 461—462, 466, 469—470.
 Béla király márkája 92, 102—105, 122, 123.
 belsőségek ára 510—511.
 bélyegváltózatok 199—200.
 béretrendszer, lásd *pénzverőkamorák bérete*.
 Bernát karinthiai herceg 295.
 Berthold bajor herceg 151.
 Berthold salzburgi érsek 295.
 besztercei márka, lásd *márka, besztercei*.
 birtokárak, lásd *földárak*.
 Boleszláv lengyel király, I. 183.
 Boleszláv cseh herceg, II. 183.
 bolgár köből 482.
 bolgár pénz 330°.
 bolgár pénzverők 463.
 bracteáta 196, 238—239, 253—254, 270, 299, 303.
 bronzvaluta 134.

- budai finom ezüst garasmárka, lásd *márka, számítási.*
 budai font 114—118, 122.
 budai garasmárka, lásd *márka, számítási.*
 budai kamara 334, 458.
 budai márka 83, 91, 94—99, 122, 125.
 budai mázsa 122.
 budai pénzverőház 99, 104, 334, 458.
 budai török font 112, 122.
 budai török kis font 112, 122.
 budavári márka, lásd *márka, budavári.*
 budavári pénzverőház, lásd *budai pénzverőház.*
 budavári vásárvámtarifa 530.
 bizánczi arany, lásd *solidus, bizánczi.*
 bizánczi hatás a magyar pénzekben 239—240.
- Caracalla** 132.
 Chlotár frank király, II. 136, 139.
 chronologia, lásd *éremchronologia.*
 collecta 442—450, 452—455.
 combustio (decima, quinta, tertia stb.) 22, 284—286.
 csanádi kamara 334, 458.
 cseh finom ezüst garasmárka, lásd *márka, számítási.*
 cseh garas, lásd *garas.*
 cseh garasmárka, lásd *márka, számítási.*
 cseh márkasúlyok 75—76.
 csereérték 25.
 cserekereskedés 154, 156.
 csöbör 481.
- Dagobert** frank király, I. 139.
 dalmát pénz 329—331.
 darabolás 19.
 denár (pénzdarab), angol 298; bécsi 298—299, 353—386; bécsi széles 380—383; bécsi szögletes 383; bolognai 79; cseh 183, 212, 266; ennsi 361—362; frank 37—40, 138—147; friesachi 78—80, 271, 289—314, 331—332, 341—342; gall 141; Karoling 31—40, 145—147, 149—150; kölni 147, 182*, 212*, 271; kremsi 361—362; Meroving 138—143; német 178—183, 212, 266, 291, 298; olasz 266; osztrák 299; regensburgi 151—152, 271; római 131—132, 135—136; sali 138—143; veronai 289.
 denár (pénzdarab), magyar 181, 231, 232, 263—266, 299—302, 308—311, 315—316, 325—327, 332—333, 346—348, 402—405, 441; báni (pakráczai, verőczei, szlavón, zágrábi) 329—352, 441; magyar veretű bécsi 372—386, 441; budai 402; esztergomi érseki 313—314; hercegi 332—334; Styria részére vert 335; értéke aranykoronában 497—499; mérlegelt 288, 310, 316—317.
 denár (súly) 60
 denárfont, lásd *font, számítási.*
 denármárka, lásd *márka, számítási.*
 denariosz, bronz 135*, 139.
 denarius, lásd *denár.*
 díjrendszer, lásd *vérdíjrendszer.*
 dinár 151*.
 dinarius, lásd *denár.*
 Diocletianus 132.
 dirhem 157.
 disznóárak 524.
 drachma (pénzdarab), attikai 131; gall 44*.
 drachma (súly) 30.
 drávántúli kamara 335—336, 459.
- Eberhard** bajor herceg 151.
 Eberhard salzburgi érsek
 I. 295;
 II. 293—295.

- Edictum Pistense 146.
Edward angoi király 47.
Ekbert bambergi püspök 296.
ekealja, lásd *ekefeld*.
ekefeld 487—488, 491—495; 110 holdas 492; 120holdas 491—492; 150holdas királyi 492—493.
élelmiszkek ára 525.
elnézés 19.
előlap 17.
eltérés 19.
Endre magyar király, lásd *András*.
ércspénz 10, 155—156.
ércsrúdvaluta 130—131, 137, 143, 155, 168, 274—288, 316—317.
ércsúlyok (márkák) 50, 90, 114—115.
erdélyi márka 56*, 92, 100—101, 122, 126.
erdélyi pisetum-súly, lásd *pisetum-súly*.
erdélyi török font 101, 122.
érem 11, 17.
éremchronologia 203—210, 241—254, 294—296, 301—302, 319—320, 337—339, 356—361, 376.
éremleírások, magyar, XI. századi 171—175, 192—198; XII. századi 236—247; XIII. századi 299—302, 318—320, 347, 372—376; szlavón báni 336—337.
éremleletek, lásd *leletek*.
éremrajz, lásd *éremleírások*.
éremrajztypusok 242—247.
éremtan 11.
éremváltozatok 247—248.
érme, lásd *érem*.
érseki pénz, esztergomi 312—314.
érték 25.
értékarány 25, 149, 188, 221—222, 477—481.
értékpénz 18.
északi márka 48—49, 51, 55, 56, 126.
esztergomi érseki denár 312—314.
esztergomi érseki ellenőrzés 468—470.
esztergomi kamara és pénzverőház 107, 334, 457—459.
esztergomi márka 93, 106—107, 123.
esztergomi vásárvámtarifa 531—534.
etruszk pénzek 130, 131.
eyrir 60.
ezrelékes jelölés a finomságnál 22—23.
ezüst, lásd *finom ezüst*, *közönséges ezüst*, *tiszta ezüst*, *színezüst*, *löttyeges Silber*.
ezüstdenár-rendszer 144.
ezüstfinomítás 23—24, 184.
ezüstmárka, lásd *márka ezüst*.
ezüstpénz, lásd *denár*, *dirhem*, *drachma*, *fillér*, *garas*, *milliarensis*, *obolus*, *siliqua*.
ezüstrúdvaluta 131, 168, 273, 274—288, 316—317, 407, 422—424.
ezüstsolidus 144.
ezüstvaluta 19; frank 144—148; magyar 169—409; római 131—135.
Familiaritás 468.
fehérvári márka 93, 105, 123.
félbracteata 196, 252.
féldenár, lásd *obolus*.
félfertős adó 446—449.
félobolus 224.
félsiliqua, lásd *siliqua auri* és *denár*, *frank*.
fémérték 25, 476—477.
Ferdinánd magyar király, I. 98—99.
ferro 60, 108—109, 281.
fillér 392.
finom ezüst 283—284.
finom ezüstmárka, lásd *márka ezüst*, *finom*.
finomság 22—24, 183—184, 259, 262*, 362.

- finomsági adatok, bécsi 357—362; cseh 184°, 212°, 266°, 389; friesachi 293; német 184°; olasz 266°.
- finomsági adatok, magyar, XI. századi 183, 208—209; XII. századi 255—259; XIII. századi 304—308, 321—325, 347, 379; szlavón báni 339.
- finomsúly 19.
- font (súly) 29—45; anconai 44°; apuliai 44°; arab 42—43; arragoniai 45°; avignoni 41° 44°; bagdadi 42; barcelonai 43°; barlettai 45°; bécsi 122; bécsi (gyógyszerfont) 41°, 66; bergamoi 44°; betelfakii 43°; bolognai 45°; bordeauxi 41°; boroszlói 41°; calabriai 44°; castilliai 44°; cataloniai 44°; cataroi 44°; chiarenzai 45°; cremonai 44°; dalmát 91°; dzseddai 43°; férei 41°, 42, 44°; ferrarai 44°; firenzei 44°, 45°; francia 41°, 42; frankfurti 78°; gall 44, 59; genfi 42; genovai 42, 44°; gyógyszerfontok 45°; Irak 43, 53°; Karoling 31—43, 56, 89, 145—146; kelta 44; konstantinápolyi 44°, 112—113; kölni 32, 44°, 58; königsbergi 45°; krakói 41°; leMBERGI 41°; libaui 41°; lipcsei 78°; lissaboni 44; livornoi 45°; loheiai 43°; londoni Tower 44, 49; löweni 41°; luccai 44°, 45°; mallorcai 43°; marseillei 41°, 44°; milanói 44°; minorcai 43°; mitaui 41°; montpellieri 41°, 42, 43°, 44°; morva 76°; moszkvai 41°; Nagy Károly fontja 31—43; nápolyi 44°, 45°; nimesi 41°, 42, 44°; nürnbergi 67, 78°; nürnbergi (gyógyszer) 45°; padovai 44°; palermoi 41°; párisi 42, 59, 114—115; pérai 44°; perugiai 44°; piemonti 44°; pisai 44°; poids de marc 32, 34, 59; poids de table 41; poseni 41°; prágai 78°; provencei 41°; ragusai 44°; rigai 41°; római 30—31; római kereskedelmi 44; római nagy 45°; római (új) 44; salzburgi 41°, 78°; saragossai 44°; szicíliai 44°; sienai 44°; stockholmi 41°; tiroli 45°; Tower 44, 49; toulousi 41°; troyesi 44; turini 44°; vámfont 53°; varsói 41°; velencei 44°, 45°, 59; veronai 44°; zárai 45°; zürichi 78°.
- font (súly), magyar 83—90, 112—115, 117—118, 122, 187, 278—279; bányavárosi 115—118; budai 114—118, 122; budai török 112, 122; budai török kis 112, 122; erdélyi török 101, 122; Szent István fontja 83—89, 122, 187.
- font, számítási 24, 147—148, 278; bécsi 364—369.
- font sterling 24, 147°.
- font súlyfelosztása 30, 42.
- forgalmi súly 19.
- forgalmi súlyátlag 20.
- forint, firenzei 98, 406; értéke koronában 499; magyar 81, 98—99, 407—409.
- források 13—14.
- főpapi tized, lásd *királyi jövedelmek tizede*.
- földárak 501—511, 516—519, 522—523, 537—543.
- földbér 535—536.
- földbirtok jövedelmezősége 538—542.
- főpénzdarab 18.
- francia font 41°, 42, 44, 59, 114—115.
- frank pénzrendszer 135—148.
- frank súlyrendszer 30—44.
- Freisingeni Ottó 327.

- friesachi denár, lásd *denár*, *friesachi*.
 friesachi denármárka, lásd *márka*,
számítási.
 friesachi márka 78—80, 125.
 friesachi típusú magyar pénz 299—
 302, 311, 332.
 Frigyes, II. császár 358, 361.
 Fülöp francia király, I. 53; IV. Szép
 433.
 Fülöp Ágost francia király 426.
 fünfvierdung 79, 293—294.
- Gabonaárak** 524.
 gabonamértékek 484—485.
 gall font 44, 59.
 garas 388; cseh 388—402; magyar
 402, 407—409.
 garas értéke koronában 499.
 garasmárka, lásd *márka*, *számítási*.
 Gebhard salzburgi érsek 295.
 germánok pénzforgalma 135—136.
 germán súlyrendszer 48°.
 germán vérdíjrendszer 161.
 Gertrud királyné 296—297, 332.
 Géza herceg, lásd *Géza magyar*
király, I.
 Géza magyar király
 I. 193, 205—206, 208—212,
 227—228, 233—235;
 II. 249—252, 256—257, 260—
 261, 263—264, 267.
- gira 46.
 gölnczi vásárvámtarifa 530.
 grän 60.
 grain 47°, 60.
 gréci (zágrábi) denár 349.
 gurhes báni denár 350.
 Gurhes László kamaraispán 350.
 Gútkeled István, lásd *István bán*.
 gyira 46.
 gyógyszerfontok 45°.
 győri vámtarifa 527.
 gyulafehérvári márka, lásd *márka*,
gyulafehérvári.
- Hälbling**, lásd *denár*, *magyar ve-*
relü bécsi.
 hallei pénz 392.
 hamispénzverők 472—473.
 Hanno kölni érsek 195.
 hányad szerinti jelölés a finomság-
 nál 23.
 Harun-al Rašid 42—43.
 hátlap 17.
 házarak 512—513.
 házhely 496.
 héber feliratok magyar pénzekon
 463°.
 Heller 392.
 helyi márka, lásd *márka*, *helyi*.
 Henrik angol király, II. 433.
 Henrik angol trónörökös 426—427.
 Henrik bajor herceg
 I. 152;
 II. 88, 152—153, 172—182;
 III. 152;
 IV. 178—179, 182, 212.
 Henrik bán denárai 348.
 Henrik császár
 II. 179, 182, 212;
 III. 52;
 IV. 195.
 hercegi pénzverés, magyar, XI.
 századi 217—228, 233—235;
 XIII. századi 332; német 146,
 151, 182.
 hétdenáros adó 452—455.
 hiteles királyi mérték 490.
 hiteljegy 10.
 hold 487—491, 494—495.
 hordó 481.
 horvát pénz 329—331.
 hossz mértékek 485—486.
 hybridveretek 248, 473.
- Imre magyar király** 254, 258,
 260, 264.
 Irak-font 43, 53°.
 István bán pénzverése 335—339,
 349, 351, 367, 454.

István magyar király

- I. Szent 83—89, 122, 169—191;
 II. 249—252, 255, 260, 263, 266, 268;
 III. 249—251, 257, 260, 264;
 IV. 240—241, 257, 260, 264, 463;
 V. 99, 318—319, 321—323, 325—327, 339 s köv., 347—348, 367, 377, 452—453.
 izmaelita kamaraispánok 462—467.
 izmaelita pénzverők 239, 462—467.

János cseh király 388—389.

jászói márka, lásd *márka, jászói*.
 Julius Caesar 132.

Kalangya 485.

kalizok 462—463.

Kálmán magyar király 249—250, 255, 260, 263, 266, 463.

kamara, lásd *pénzverőkamarák*.

kamara haszna, lásd *lucrum camerae*.

kamarai márka, lásd *márka, kamarai*.

kamarai nyereség, lásd *lucrum camerae*.

kamaraispánok 458, 461—470.

Kanut dán király 52.

kapuadó, lásd *portális adó*.

karát 60.

Karlman francia király 38—39.

Karl's Loth 34, 42°.

Karoling-font 31—43, 56, 89, 145—146.

Karoling pénzrendszer 31, 36—40, 144—148.

Károly császár

I. lásd *Nagy Károly*;

II. Kopasz 37—40, 146, 178—179, 180.

Károly francia király, III. Együgyű 37—39.

Károly magyar király

- I. 98—99, 348—349, 351, 375, 382—386, 397—409, 447—452, 454, 459—460, 469—470;

III. 119.

Károly német király, III. Vastag 37—39.

kassai mérték 111.

kaszaalja 487.

kelta font 44.

kényszerárfolyam 25.

kényszerpénzváltás, lásd *pénzüjtés*.
 kepe 484—485.

képzeleti pénz 24°.

kereskedelmi ezüst, lásd *közönséges ezüst*.

kereskedelmi ezüstmárka, lásd *márka ezüst*.

kereskedelmi súlyok (fontok) 114—115.

kereszt (gabonakereszt) 484—485.

keresztos báni denár 349.

kettős valuta 19; bajor 150; byzáncai 134; frank 141—143; magyar 407—409.

kilogramm 121.

királyi báni denár 349.

királyi ekeföld 492—493.

királyi garasmárka, lásd *márka, számítási, 56 garasos prágai*.

királyi hold 489—491.

királyi jövedelmek III. Béla korában 424—436.

királyi jövedelmek tizede 427—429.

királyi márka, lásd *márka, királyi*.

királyi öl 488—491.

királyi súly 104.

kis bécsi denár, lásd *denár, magyar veretű bécsi*.

kiverési súly 19—22, 36—37.

kolozsvári báni denár 349.

kolozsvári márka, lásd *márka, kolozsvári*.

kolozsvári mérték 111.

- Konrád salzburgi érsek 295.
 konstantinápolyi font 44°, 112—113.
 konstantinápolyi oka 101°. 113°.
 Konstantinosz (Nagy) pénzreformja 132—134.
 köből 481—483.
 kölni éremrajz 195.
 kölni márka 57—58, 60, 70—74, 125.
 kölni (ó-)márka 51—52, 55, 57, 126.
 kölni kereskedelmi (kereskedő) márka 53, 55, 56, 101, 107, 126.
 könnyű márka, lásd *márka, könnyű*.
 könnyű pénzláb 19.
 körirat, lásd *éremleírások*.
 körirat nélküli érmek 236 s köv. l., 355 s köv. lap.
 körülmetszett pénzek 198, 213—215, 229—231.
 kötél 485—486.
 közepes bécsi denár, lásd *denár, magyar veretű bécsi*.
 középsúly 19; törvényes, lásd *kiverési súly*.
 középsúlyeltérés 20, 178—179.
 közigazgatás, lásd *administratio*.
 közönséges ezüst 285—287.
 közönséges ezüst márka, lásd *márka ezüst*.
 közönséges márka, lásd *márka, közönséges*.
 krakói garasmárka, lásd *márka, számitási*.
 krakói márka 80—82, 126.
 krónika, magyar 219 s köv.
 kuintinus 108.
 kuttensbergi pénzverőház 388, 389*, 394, 408.
 külföldi pénz forgalma Magyarországon 163—167, 218*, 291—299, 353—354, 367—372, 380—384, 397—402.
- Lajos császár
 I. 37—40, 146, 178—180;
 II. 38.
- Lajos francia király
 II. és III. 38;
 IX. Szent 433.
 Lajos magyar király
 I. Nagy 455.
 Lajos német király
 II. 37—39;
 IV. Gyermeke 37—39.
 laneus 495.
 László magyar király
 I. Szent 84, 90, 196—199, 207—212, 228—232, 233—235, 463;
 II. 257, 260—261, 264;
 IV. 318, 320—321, 324—327, 338 s köv., 347—348, 376—380, 441.
 lat 60, 108.
 lehen 495—496.
 leletek 13, 164, 167, 185, 204—207, 250—254, 272, 291—292, 339, 344, 348, 354—355, 397.
 lemezpénz, lásd *bracteata*.
 lengyel garasmárka, lásd *márka, számitási*.
 lengyel márka 56, 60, 80—82, 126.
 Leovigild gót király 136.
 Lex Salica 138—141.
 libra, lásd *font (súly)*.
 liptói köből 482.
 livre usuelle 53*.
 lóárak 522—523.
 lombard pénz Magyarországon 167.
 londoni márka, lásd *márka, londoni*.
 Loránd bán 453.
 Lothár császár 37—39.
 löltige Mark 283.
 löltige Silber 283, 364—365.
 lucrum camerae 449—450, lásd még *pénzverési adó*.
 Ludolf bajor herceg 152.
- Magyar arany, lásd *forint, magyar és triens arany, magyar*.
 magyar báni denár 349.

- magyar (budai) font 114—118, 122.
 magyar font súlyok 83—90, 112—115, 117—118.
 magyar (Béla kir. f.) márka 92, 102—105, 123, 125.
 magyar (budai) márka 94, 108, 115—118, 123, 124.
 magyar márkasúlyok 84—85, 90—110, 116—121, 122—123, 278 s köv.
 magyar mázsa 118, 122.
 magyar oka 101*, 113, 122.
 magyar pénz külföldön 185—186, 213.
 malomárak 514—515.
 mancosus 150*—151*.
 mansio 495—496.
 Margit magyar királyné 105, 298, 426—427.
 marhapénz 160 s köv.
 márka (súly) 16, 46—61; amsterdami 59*, 124; anconai 56, 125; angol (tower) 42*, 49, 55, 56—57, 60, 103, 125; angol (troy) 59, 124; antwerpeni (régí) 56*; antwerpeni (troy) 59*, 124; augsburgi 57*, 75, 124; augsburgi 1694. évi „kölni“ 71—74, 125; avignoni 57*, 125; badeni 57*; bajor 62—63, 74—75; bambergi 57*, 125; barcelonai 58, 124; barcelonai (régí) 56, 125; barlettai 56, 125; bécsi 66—74, 93, 95, 98, 108, 122—124; bécsi (ó) 64—66, 124; berlini 57*, 125; boroszlói 56*, 126; brabanti 56*, 125; braunschweigi 57*; brüggei 59*, 124; brüggei 6 unciás 59*, 126; brünni 392; bruxellesi 56*; cadixi 56*, 125; castello di castroi 56, 125; castilii 56*, 125; cataloniai 58; chiarenzai 56, 125; ciprusi 126; cseh 51, 75, 124; dán 56; danzigi 126; drezdai 57*; erfurti 57*, 125; északi 48—49, 51, 55, 56, 126; fèrei 59*, 124; ferrarai 59*, 124; firenzei 58*, 125; frankfurti 57*, 125; friauli 57*, 124; friesachi 78—80, 125; genfi 59*, 124; gothai 57*; hamburgi 57*, 125; hannoveri 57*; hesseni 57*; kölni 57—58, 60, 70—74, 125; kölni (kereskedő) 53, 55, 56, 101, 107, 126; kölni (ó) 51—52, 55, 57, 126; königsbergi 56*, 126; krakói 56*, 80—82, 126; landshuti 74, 124; la rochellei 56*, 125; lengyel 56, 60, 80—82, 126; limogesi 58*, 125; lindai 125; lipcsei 57*, 125; lissaboni 56*, 125; londoni 49, 125; londoni (aranyműves) 59*, 124; londoni (troy) 59*, 124; Lübecki 56; lyoni 59*, 124; mallorcai 57*, 125; mechelni 56*; messinai 56, 125; milanoi 125; montpellieri 57*, 125; morva 60—67, 76, 123. 392; müncheni 74, 125; müncheni (új) 57*; nápolyi 126; nassauai 57*; nimesi 57*, 125; norvég 49; nürnbergi 57*, 62—63, 124; nürnbergi „kölni“ 69, 125; olasz 58, 125; oldenburgi 57*; orosz 56; osztrák 64—74, 77—80; padovai 57*, 124; pápai 58*, 126; párisi 54, 55, 58—59, 60, 124; passai 56, 124; piacenzai 57*, 125; porosz 56*, 126; poseni 56, 126; prágai 75, 124; pugliai 56, 125; regensburgi 59*, 63, 83—84, 124; regensburgi (új) 57*; római 58*; 125; salzburgi 77—78, 124; sevillai 56*, 125; szicíliai 56, 125; skandináv 48—49, 60, 126; Skara 49; strassburgi 59*, 124; svájci 59*, 124; svéd 49, 51, 126; sziléziai 56*; thorni 56*, 126; tiroli 77, 124; tournaii 59*, 124; Tower 49, 56,

- 125; troyesi 96—97, 124; varsói 56*, 82*, 126; velencei 51, 105, 124; zárai 57*, 124; Zollverein-Mark 58, 63*, 125.
- márka (súly), magyar 84—85, 90—110, 116—121, 122—123, 278 s köv.; bányavárosi 94—97, 115—118, 123; bécsi 120—121, 122; Béla király-féle 92, 102—105, 122, 123; beszteerci 92, 123; budai 83, 91, 94—99, 122, 125, 286—287; budavári 91, 94—95, 123; erdélyi 56*, 92, 100—101, 122, 126, 286—287; erdélyi „pisetum“ 94, 121, 122, 124; esztergomi 93, 106—107, 123; fehérvári 93, 105, 123; gyulafehérvári 92, 123; helyi 92, 93, 123; jászói 93, 123; kamarai 123; királyi 99, 108, 123; kolozsvári 92; könnyű 101, 123; közösleges 92, 123; magyar (Béla király-féle) 92, 102—105, 123, 125; magyar (budai) 94, 108, 115—118, 123, 124; nehéz 101, 105, 107, 123; német 93, 108, 123; pisetum 94, 121, 122, 124; radnai 92, 123; sebesi 92, 123; szobeni 92, 123; székesfehérvári 93, 105, 123; szepesi 56*, 93, 107—108, 122, 126, 286—287; szlavón 105.
- márka, számítási 316—317; bécsi 72 cseh garasos 396; cseh 60 garasos 391—392; cseh 64 garasos (finom) 394—395; friesachi 160 denáros 79; krakói (lengyel) 48 cseh garasos 395; morva 62 cseh garasos 392—393; morva 64 cseh garasos 393—394; prágai 56 garasos (királyi) 390—391; prágai 3 font filléres 392.
- márka, számítási, magyar, 5 báni pensás 343—344, 371—372, 380; 5 királyi báni pensás 405; 6 báni pensás baranyai 345—346; 10 bécsi pensás 369—372, 380—382; 12 bécsi pensás baranyai 384; 160 báni denáros 351—352; 176 báni denáros 350—351; 192 báni denáros 351; 48 cseh garasos szepesi 400—401; 50 cseh garasos váradi 401—402; 56 cseh garasos budai 398—399; 62 cseh garasos nagyszombati 399—400; 64 cseh garasos budai finom ezüst 400; kassai 401; 40, 50, 66, 72 magyar garasos 402; értékük arany koronában 500.
- márka arany 279.
- márka ezüst 280—287; finom ezüst 281—287; jó ezüst 282; kereskedelmi v. közösleges ezüst 284—287; szinezüst 282; törvényes ezüst 282; értékük aranykoronában 500; szinezüstértékük 287.
- márka súlyfelosztásai 60—61, 108—109.
- márkatypusok 55—59, 66—70, 123—126.
- marobotinus 151*.
- mázsa 109, 122.
- mellékjegyek, lásd *siglarendszer*.
- mérlegelt denárok 288, 310, 316—317.
- mérlegelt ezüst 281.
- Meroving-kori pénzverés 136—143.
- mérő 481.
- mérőkötél 485—486.
- mértékek 481—496.
- mértéktan 12.
- méterrendszer 121.
- metrologia 12, 16.
- metrologiai adatok, lásd *pénzsúlyok*.
- Mick bán denárja 350.
- milliarensis 134—135.
- mina (súly) 45; attikai 29, 48; attikai (ó) 101; babyloni 48*; boszporoszi 45*; cyzikoszi 45*; gall 45*; karthagói 45*.

- mohamedán, lásd *izmaelita*.
 morva garasmárka, lásd *márka*,
számítási.
 morva márka 66—67, 76, 123.
 mosoni mérő 482.
 munkáslétszám 471—472.
- N**agy Károly fontja 31—43.
 Nagy Károly pénzreformja 144—
 148.
 nagyszombati garasmárka, lásd
márka, *számítási*.
 nehezék 109.
 nehéz márka, lásd *márka*, *nehéz*.
 nehéz pénzláb 19.
 nemesfémek értékaránya, lásd *érték-*
arány.
 német márka, lásd *márka*, *német*.
 német pénzek 178—183, 212, 266,
 291, 298.
 nemzetközi forgalom 151, 185—186
 190, 213, 233—234.
 névérték 25.
 numismatika 11.
 nummus 134, 224*, 231.
 nürnbergi márka 57*, 62—63, 124.
 nyerssúly 19.
- bécsi márka 64—66, 124, 355,
 362, 366.
 obolus (pénzdarab), bécsi 382—384;
 regensburgi 153, 173 s köv.
 obolus (pénzdarab), magyar 175—
 231, 301, 305—309, 318—323,
 326, 347—348, 409; értéke arany-
 koronában 497.
 obolus (súly) 30.
 obon 109*
 Odo fanczia király 38—39.
 oka 101*, 113.
 ó-kölni márka 51—52, 55, 57, 126.
 olasz aprópénzek 266.
 olasz márka 58, 125.
 orosz vérdíjrendszer 161.
 országos súly 104, 110—111.
- osztrák denár, lásd *denár*, *osztrák*.
 osztrák márkasúlyok 64—74, 77—
 80.
 Ottó bajor herceg 152.
 Ottó császár
 I. 179;
 II. 179;
 III. 175, 179.
 Ottó magyar király 321, 325,
 327—328,
 Ottokár cseh király, II. 66—67, 355.
 358, 361, 367—368.
 öl 485—486, 490; erdei 485; királyi
 485—486, 490—491.
 óre 48, 60.
 őrtug 48, 60.
 ötvény 22—24.
- P**akrácsi denár, lásd *denár*, *báni*.
 pakrácsi kamara 334—335, 459.
 Pannonia (kőirat) 192 s köv, 456.
 pápai márka, lásd *márka*, *pápai*.
 papírpénz 10.
 párisi font 42, 59, 114—115.
 párisi márka 54, 55, 58—59, 60,
 124.
 pecunia 130*.
 pekreczi kamara, lásd *pakrácsi*
kamara
 pensa 160.
 pensa, arany 158—168, 188.
 pensa, számítási 159, 165, 221—
 224, 279, 331, 342 s köv., 370;
 értéke arany koronában 499.
 pensa auri 158—168.
 pénz 160—161.
 pénz (Geld) 10—11; (Münze) 11.
 pénz (külföldi) beváltása 419—422.
 pénzcontingens, évi 436—439.
 pénzcsonkítás 214—215, 229—230.
 pénzdarab (Münze) 11, lásd még
érem.
 pénzegység 18.
 pénzek értéke arany koronában
 497—500.

- pénzek súlyadatai, lásd *pénzsúlyok*.
 pénzérték 25.
 pénzértéksokkentes 417—418.
 pénzértéktablázatok 497—500.
 pénzérték 202; lásd még *csisz-
 tomzás*.
 pénzforgalom kezdete a magyarok-
 nál 157.
 pénzkibocsátás évi összege, lásd
pénzforgalmi évs.
 pénzlab 19; bécsi 355—356, 362—
 363; cseh 368—390; frank 31,
 36—40, 141—146; friesachi 293;
 római 131—134.
 pénzlab, magyar, XI. századi 186—
 188, 216, 218, 226, 228, 232;
 XII. századi 263—265; XIII. szá-
 zadi 308, 325—327, 379—380;
 szlavon báni 340—341.
 pénzlabegységesítés 441, 446—448.
 pénzlelték, lásd *lelték*.
 pénzrontás 213—217, 224—237,
 266—268, 269—270, 309—312,
 328, 412—414, 465—466.
 pénzsúlyok, bécsi 357—362; cseh
 183, 212, 266, 389; friesachi
 294—295; Karolingkori frank
 38—39, 178—180; német 178—
 183, 212, 266; olasz 266*, re-
 gensburgi 152.
 pénzsúlyok, magyar, XI. századi
 175—183, 208—211; XII. századi
 255—261; XIII. századi 302—
 308, 320—325, 348, 377—379;
 szlavón báni 339—340.
 pénztörténet 12—17.
 pénztörténet forrásai 13—14.
 pénztörténeti irodalom 15*.
 pénztudomány 11; elméleti 12; le-
 író 11.
 pénzűjtés 214—232, 259, 269—
 272, 412—424, 441—454.
 pénzűjtés eltörlése 450—455.
 pénzváltás 271—272, 412—439,
 472.
 pénzváltási adminisztráció 415—416,
 419, 456—473.
 pénzváltási adó 439—454.
 pénzváltási adó alóli mentesség
 332—333, 444—445.
 pénzváltási illeték, lásd *pénzverési
 jövedelem*.
 pénzváltási jog 412—414.
 pénzváltási nyereség, lásd *pénz-
 verési jövedelem*.
 pénzváltók, lásd *pénzverők*.
 pénzverés 18, 410.
 pénzverés decentralisatiója 458—
 464.
 pénzverés ellenőrzése 202—203,
 468—470.
 pénzverés technikája 199, 473.
 pénzverési adminisztráció 456—473.
 pénzverési alapsúly 18; magyar
 187, 262, 325.
 pénzverési adó, lásd *pénzváltási adó*.
 pénzverési illeték, lásd *pénzverési
 jövedelem*.
 pénzverési jog 170, 217, 329 s
 köv., 410—439.
 pénzverési jog eladományozása
 146—147, 151, 217, 329, 412.
 pénzverési jövedelem 133, 146—
 147, 188, 215—217, 270, 397,
 401, 405, 410—455.
 pénzverési jövedelem tizede 427—
 429, 435—436, 453.
 pénzverési nyereség, lásd *pénz-
 verési jövedelem*.
 pénzverési regale, lásd *pénzverési
 jövedelem*.
 pénzverési szabályok (törvények,
 rendeletek) 13.
 pénzverőházak, lásd *pénzverő-
 házak*.
 pénzverőhelyek 456—460.
 pénzverőjegyek, lásd *siglarendszer*.
 pénzverők 457, 459, 460—461,
 467—468, 471—472.
 pénzverők bírása 461.

- pénzverők községe 460—461.
 pénzverők száma 471—472.
 pénzverők szervezete 460—461, 467—468.
 pénzverőkamarák 334—335, 404, 456—462.
 pénzverőkamarák bérlete 461—470.
 pénzverőmester 458, 460—461.
 pénzverőmunkások, lásd *pénzverők*.
 perzsa pénz a magyaroknál 157, 167.
 peseta 160.
 peso 160.
 Péter magyar király 192, 205—206, 208—212.
 pfennig 60.
 Pile de Charlemagne 31—32, 34—35, 41.
 Pipin frank király 144—145.
 pisetum 109.
 pisetumjog 469.
 „pisetum“-súly, erdélyi 94, 121, 122, 124.
 poids de marc 32, 34, 41, 59.
 poids de table 41.
 pommerániai magyar utánveretek 186.
 ponczéllás (ponczolás) 199.
 ponczol (poncztű) 199*.
 pondus 109, 281.
 pondus Caroli 30, 33—34, 42*, 53*.
 portális adó 451—452.
 pozsonyi mérték 119.
 Pozsony város pénzváltási mentessége 333.
 prágai garas, lásd *garas, csek*.
 prágai garasmárka, lásd *márka, számitási*.
 prágai márka 75, 124.
 próba 23.
 püspöki pénzverés, német 182.
- Quart** 60.
 quartale 481.
 quentchen 60, 108.
 quinarius 132*.
- Radnai** márka, lásd *márka, radnai*.
 ravennai alapítólevél 83—89.
 regensburgi márka 59*, 63, 83—84, 124.
 regensburgi pénzverés 151—153, 173 s köv.
 Regia Civitas 171, 173—174, 192, 456.
 Regina Civitas 174.
 revers 17.
 rézpénz, magyar 240—241; római 130—131.
 rézrúdvaluta 130.
 Richárd angol király, I. 433.
 római font 30—31; új 44.
 római pénzrendszer 130—135.
 római súlyrendszer 29—31.
 rotolo 101*, 113*.
 rőf 485.
 Rudolf császár, I. 358, 361.
 ruhaárak 525—526.
- Saiga** 148—149.
 Salamon magyar király 194—195, 205—206, 208—212, 224—227, 233—235.
 schilling 148.
 Schok-Groschen, lásd *sexagena*.
 scripulum 30, 141*.
 sebesi márka, lásd *márka, sebesi*.
 semissis 133.
 semuncia 30.
 serviensek 468.
 sestertius 132*.
 setin 108*.
 sexagena, lásd *márka, 60 garasos számitási*.
 sextula 30.
 sicilicus 30.
 sigla-rendszer 193, 200—203, 238 (táblázat), 470.
 siliqua (súly) 30.
 silliqua auri 134—135, 139, 141.
 Skandináv súlyrendszer 48—49, 60, 126.

- skot 60.
 soldo 388.
 solidus, byzáncki arany 132—136;
 bajoroknál 149—150; Dalmát-,
 Horvátországban 272, 330; ma-
 gyaroknál 157, 158, 163—167,
 272; értéke aranykoronában 499.
 solidus, frank arany 136—142;
 frank ezüst 144.
 solidus longus 158.
 solidus, számítási 24, 143—145,
 150—151; 40 denáros 143; 36
 denáros 148—149; 30 denáros
 150—151; 12 denáros 144—148,
 150, 165—166.
 somogyi köből 482.
 spalatói pénz 330°.
 stájer pénzrendszer 454.
 sterling 50, 60.
 styriai magyar denár 335, 367.
 súly (mérőeszköz) 93°—94°, 113°.
 súlyadatok, lásd *pénzsúlyok*.
 súlyegység 18.
 súly- és mértékten 12.
 súlyrendszer 27—120.
 súly szerinti fizetés 137, 274—288.
 számítási font, lásd *font*, *számítási*.
 számítási márka, lásd *márka*, *szá-
 mítási*.
 számítási pénz 24; lásd még *font*,
márka, *pensa* és *solidus*.
 szapu 481, 483.
 szarvasmarhaárak 524.
 szebeni márka, lásd *márka*, *szebeni*.
 székesfehérvári márka, lásd *márka*,
székesfehérvári.
 széles bécsi denár, lásd *denár*, *bécsi*
széles.
 Szent Gellért 85—87.
 Szent István fontja 83—89, 122.
 Szent István pénzverése 169—191.
 Szent László, lásd *László magyar*
király, *I. Szent*.
 szepesi garasmárka, lásd *márka*,
számítási.
 szepesi márka 56°, 93, 107—108,
 122, 126.
 szerb pénz 330°.
 szerecsen kamaraispánok 462—
 467.
 szerémi kamara 334, 458.
 szerémi köből 482.
 színezüst 23—24, 183—184, 282.
 színsúly 19.
 szlavón kamara, lásd *báni kamara*.
 szlavón márka 105.
 szlavón pénz, lásd *denár*, *báni*;
denár, *hercegi*.
 szlavón pénzverés 329—342.
 szolgálárak 520—523.
 szögletes denár, lásd *denár*, *szög-
 letes bécsi*.
 szőlőárak 514—515.
 sztatér 132, 163.
 Talentum, lásd *font*, *számítási*.
 tárnokmesteri ellenőrzés 468—470.
 telek 495—496.
 telekárak 512—513.
 teljes súly 19.
 terménypénz 130, 154—168, 275—
 278.
 terményvaluta, lásd *terménypénz*.
 területmértékek 487—495.
 Theodobert frank király, I. 136.
 tinópénz 155, 158 s köv.
 tiroli márka 77, 124.
 tiszta ezüst, lásd *színezüst*.
 tized, lásd *királyi jövedelmek tizede*
 és *pénzverési tized*.
 Towermark 49, 56, 125.
 Tower-pound 44, 49.
 török súly Magyarországon 101,
 112—113, 122.
 történeti árstatisztika, lásd *ár-
 történet*.
 törvényes érték 25.
 törvényes középsúly, lásd *kiverési*
súly.
 tremissis 133, 136—137, 144, 240,

- triens-arany 136—137, 144.
 triens-arany, magyar 240.
 troyesi font 44.
 troyesi márka 54, 58—59, 96—97, 124.

Új pénz ideje 415—416.
 új-római font 44.
 uncia 30, 60, 109.
 uretenus 487.
 utánveretek, bécsi Magyarországon 372—384; friesachi Magyarországon 299—302, 311, 332; magyar külföldön 181, 186; római a frankoknál 136—138.
 ürmértékek 481—484.

Valódi pénz 18.
 váltópéncz 18, 134—135, 275, 409.
 valuta 18.
 valutafém 18.
 vámfont 53*.
 vámtarifák 527—534.
 váradi garasmárka, lásd *márka, számítási*.
 váradi köböl 482.
 váradi mérték 111.
 vásárlóképesség 25, 476.

 vásárvámtarifák 530—534.
 velencei márka 57, 105, 124.
 velencei pénz 330.
 Venczel cseh király II. 388.
 Venczel magyar király 321, 325, 327—328, 397.
 vend herczegek magyar utánveretei 186.
 vérdijrendszer 157—162.
 vereten 487.
 veretlen ezüst, lásd *ezüst*.
 veronai denár, lásd *denár, veronai*.
 verőczei báni denár 349.
 victoriatu 132*.
 vidensky 374.
 virga 486.
 visszatérő éremtypusok 242—247.
 vödör 481, 483.

Zágrábi denár, lásd *denár, báni*.
 zágrábi denármárka, lásd *márka, számítási 5 pensás*.
 zágrábi kamara 335, 459.
 zágrábi püspökség pénzváltási mentessége 332—333.
 Zollverein-Mark 58, 63*, 125.
 zsidó kamaraispánok 462—467.
 Zsigmond magyar király 104, 110.

TARTALOM.

	Lapszám
<i>Előszó</i>	3—5
A felhasznált oklevéltárak és forrásgyűjtemények jegyzéke . .	6—9
<i>Bevezetés.</i> A pénz. Pénztudomány, éremtan, pénztörténet. A pénztörténet segéd tudományai, forrásai és feladatai. Pénztani alapfogalmak	10—28

I. RÉSZ. A KÖZÉPKORI SÚLYRENDSZER.

<i>Első fejezet: A font.</i> Római font. A Karoling-font súlya és eredete. Új-római font. Kelta (gall) font	29—45
<i>Második fejezet: A márka.</i> A márka-súly eredete. Északi márka. Angol Tower-márka. Ó-kölni és kölni kereskedelmi márka. Párisi (troyesi) márka. Az északi, kölni kereskedelmi és angol márka elterjedése. Velencei márka. A kölni márka és font. Olasz márkák. Barcelonai márka. A párisi márka elterjedése. A 16 unciás új fontok. A márka súlyfelosztásai	46—61
<i>Harmadik fejezet: Bajor, osztrák, cseh és lengyel márkasúlyok.</i> Nürnbergi és regensburgi márka. Az ó-bécsi márka. A bécsi márka eredete és súlyának megállapítása. Az 1760—1767-iki súlyreform. Landshuti, müncheni, augsburgi, prágai, morva, tiroli, salzburgi, friesachi és krakói márkák	62—82
<i>Negyedik fejezet: Szent István fontja és a ravennai oklevél.</i> A súlymértékek XI. századi forrásainkban. A ravennai oklevél hitelessége. Szent István fontja	83—89
<i>Ötödik fejezet: Középkori magyar márkák.</i> A márka meghonosodása Magyarországon. Különböző márkák a forrásokban. A budai márka. Erdélyi (szebeni) márka. Magyar márka (Béla király márkája). Esztergomi márka. Szepesi márka. Német (bécsi) márka. A márka magyarországi súlyfelosztása. A mázsa	90—109
Hóman: Magyar pénztörténet.	45

<i>Hatodik fejezet: A XV—XIX. századi magyar súlymértékekről.</i>	
A budai márka mint országos súlymérték. Erdélyi súlyok.	
Török súlymértékek meghonosodása. A budai (magyar) font.	
A budai (bányavárosi, magyar) font és márka súlyemelkedése. A mássa (magyar és bécsi). Az 1715: LXIII t.-cz. és a bécsi súly behozatala. Az erdélyi „pisetum“-súly.	
A méterrendszer	110—121
<i>Hetedik fejezet: Táblázatok. A Magyarországon 1000—1874-ig használatos súlymértékek. Az európai márkasúlyok . . .</i>	122—126

II. RÉSZ. MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET.

<i>Első fejezet: Római és frank pénzrendszer. A római rézpénz. Estült pénz: a denarius. Aranypénzek. Nagy Konstantinosz pénzreformja: a solidus és a siliqua. Római pénz a frankoknál. A Meroving-kori aranyvaluta. A frank denár és a 40 denáros solidus. A Karolingok pénzreformja, a középkori ezüstdenár-rendszer megalapítása, az ezüstsolidus. A Karolingok utódainak pénzverése. A bajor pénzszámítás, a 30 denáros solidus. Autonóm bajor pénzverés. II. Henrik bajor herceg regensburgi pénzverése . . . . .</i>	129—153
<i>Második fejezet: A magyarok terménypénze és a „pensa auri“. Cserekereskedés, terménypénzek. Az ősmagyarok pénzei. A magyar vérdíjrendszer, a „tinópénz“ és a „pensa auri“. A „pensa auri“ jelentése. Összefoglalás . . . . .</i>	154—168
<i>Harmadik fejezet: Szent István pénzverése. Az önálló magyar pénzverés megalapítása. István pénzeinek leírása. II. Henrik herceg pénzverésének hatása Istvánra. Metrologiai adatok. Az egykorú külföldi pénzek és Szent István obolusai. Magyar pénz külföldi leletekben. Utánveretek. A Szent István-kori pénzláb. Eredmények . . . . .</i>	169—191
<i>Negyedik fejezet: A XI. századi pénzromlás és a herczgek pénzverése. A XI. századi magyar pénzek leírása. Körülmetszett pénzek. Bélyegváltozatok és sigla-rendszer. Éremchronologia. Metrologiai adatok. I. András pénzrontása, a pénzüjtés rendszere. A herczegi pénzverés. I. Béla pénzverése és a Krónika. Salamonkori pénzromlás. Géza pénzverése. Szent László és a pénzüjtési rendszer. Az első denárok verése. Eredmények . . . . .</i>	192—235
<i>Ötödik fejezet: A XII. századi aprópénz-korszak. A XII. századi pénzek leírása. Visszatérő éremtypusok. Éremchronologia. Metrologiai adatok; pénzláb. A XII. századi pénzverés két korszakának jellemzése. Eredmények . . . . .</i>	236—273

- Hatodik fejezet: A XII—XIII. századi termény- és ezüsttrúd-
valuta. Az európai ércztrúdvaluta. A magyarországi termény-
valuta. Az ezüsttrúdvaluta és a márkasúly meghonosodása.
A márka ezüst. A finom ezüst és kősönseges ezüst márkák
színezüsttartalma. A mérlegelt ezüstpénz. . . . .* 274—288
- Hetedik fejezet: A friesachi denárok kora. 1200—1240. Kül-
földi pénzek magyar leletekben. A friesachi denárok pénz-
lába. A friesachiak elterjedésének okai. II. András pénzei-
nek leírása, friesachi hatások. Metrologiai adatok, pénzláb.
Viszafélések a pénzverés körül. Esztergomi érseki veretek* 289—314
- Nyolczadik fejezet: Az utolsó Árpádok és utódaik pénzverése.
1235—1308. Az ezüsttrúdvaluta háttérbe szorulása. A pénzek
leírása. Metrologiai adatok, pénzláb. A pénzverés jellemzése* 315—328
- Kilenczedik fejezet: A báni denárok. 1255—1325. Dalmácia,
Horvátország és Szlavónia pénzforgalma a XI—XII. szá-
zadban. András herceg szlavón veretű pénzei. A szlavóniai
báni kamara felállítása. A báni denárok leírása, chronolo-
giája és metrologiai adatai. Pénzláb. Az ötpensás báni szá-
mítási márka. A báni pénz elterjedése Magyarországon.
A baranyai hatpensás márka. A báni pénzverés hatása a
magyar királyi pénzverésre. Királyi banalisok. Erdélyi szá-
mítási márkák . . . . .* 329—352
- Tizedik fejezet: A bécsi denárok. 1264—1338. A bécsi pénz
magyarországi leletekben. A bécsi denárok metrologiai
adatai és pénzlába. A forrásadatok bírálata. A bécsiek
magyarországi forgalmának okai. A magyar számítási mód.
A tízpensás bécsi denármárka. A magyar veretű „bécsi
denár”. Metrologiai adatok, pénzláb. A széles, kis, igen
kis és közepes bécsiek. A bécsi pénz hatása a magyar
pénzverésre . . . . .* 353—386
- Tizenegyedik fejezet: A cseh garasok és aranyforintok. 1301—
1325. A garas. A cseh garasok metrologiai adatai és pénz-
lába. A cseh, morva, lengyel és osztrák garasmármák. A cseh
garas magyarországi forgalma. Magyarországi (cseh) garas-
mármák. A pénzforgalom a XIV. sz. elején. Károly Róbert
1323. évi pénzreformja. A firenzei arany. Az ezüstdenár-
valuta bukása. A magyar aranyforint és garas . . . . .* 387—409
- Tizenkettedik fejezet: A pénzverési regale. A pénzverési jog.
Pénzverési illeték és pénzverési nyereség. A pénzváltás
joga. Pénzváltási nyereség. A pénzűjtési rendszer. A régi,
külföldi pénz és veretlen ezüst beváltásából származó királyi
jövedelem. A magyar király jövedelem a XII. században a
III. Béla-kori kimutatás alapján. Az esztergomi érsek pénz-
verési tizede. Az évi pénzkibocsátás összege. A pénzverési*

- illeték adóvá alakulása. A collecta lucri camerae. Mentességek ez alól. A félfertős collecta. A pénzüjtési rendszer megszüntetése és a portális adó. A szlavóniai hétdenáros collecta 410—455
- Tizenharmadik fejezet: A pénzverés és pénzváltás adminisztrációja.* Pénzverőhelyek. Az esztergomi kamara és a kamarák decentralisatiója. A pénzverők szervezete a XI—XII. században. A XIII. századi szabad községi szervezet. A bérletrendszer. Ismaelita és zsidó kamaraispánok. A kamarák szervezete a bérletrendszer idején. Állami ellenőrzés. A pisetum. A pénzverőmunkások létszáma. A hamispénzverés . . . 456—473
- Tizennegyedik fejezet: Adalékok Magyarország középkori ártatistikájához. 1000—1325.* Az ártörténet vagy történeti ártatistika feladatai. A rendszeres ártörténet kidolgozásának nehézségei. a) Értékarány. b) Mértékek: Úr-, gabona-, hossz- és területmértékek (hold, ekeföld, mansio). c) Pénzérték- és ártáblázatok: I. A magyar és Magyarországon forgó külföldi pénzek aranyértéke. II. A számítási márkák aranyértéke. III. A „márka esüst“ aranyértéke. IV. Földárak. V. Kisebb földterületek, belsőségek ára. VI. Telekárak. VII. Házárak. VIII. Szőlőárak. IX. Malomárak. X. Vegyes ingatlanok ára. XI. Nagyobb birtokok ára. XII. Szolgaárak. XIII. Birtok és szolgák együttes ára. XIV. Lóárak. XV. Szarvasmarha- és disznóárak. XVI. Gabonaárak. XVII. Élelmicsikkek ára. XVIII. Ruházati cikkek, vegyesek ára. XIX. Vámtarifák. XX. Földbér. d) Ártörténeti következtetések: A föld ára és jövedelmezősége 474—543

FÜGGELÉK.

- Első függelék: Az európai súlymértékek XIV—XVIII. századi hereshedelmi kézikönyvekben.* a) Pegolotti: La pratica della mercatura. 1340 körül. b) A müncheni udvari könyvtár XVI. századi codexe. c) Schoapp: Europäische Gewichtsvergleichungen. 1722. . . . . 545—586
- Második függelék: Metrologiai adatok.* 1. Karoling-pénzek súlyadatai. 2. Árpád-kori magyar pénzek súlyadatai. 3. Árpád-kori magyar pénzek finomsági adatai . . . . . 587—649
- Harmadik függelék: Wolfger passani püspök 1203—1204. évi útszámadásainak pénzváltási adatai* . . . . . 650—659
- Negyedik függelék: Glossarium* . . . . . 660—675
- Ötödik függelék: A X—XIV. századi magyar pénztörténet bibliographiája* . . . . . 676—687
- Betűrendes tárgymutató* . . . . . 689—703
- Javítandó hibák* 711

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

	Lapszám
1. A márkatypusok elterjedése Európában. Tervezte Hóman Bálint. Rajzolta Richter Aurél	126
2. II. Béla CNH. 59. sz. pénzének 160 siglaváltozata. Összeállította Nuber F. Károly. Rajzolta Richter Aurél	240
3. III. István veretei 1163-tól és a megfelelő hybridveretek a bácsi leletben. Tervezte Nuber F. Károly. Rajzolta Richter Aurél	248
4. Az érmihályfalvi lelet magyar veretű kis bécsi dénárjai. (A hybridveretek összefüggése). Nuber F. Károly tanulmánya. Rajzolta Richter Aurél	384
5. A XI—XIII. századi magyar pénzek és a Magyarországon forgó friesachi és bécsi pénzek színezüsttartalma. Tervezte Hóman Bálint. Rajzolta Richter Aurél	544

SZÖVEGKÉPEK.

1—3. Szent István pénzei	171
4. Karoling-denár	172
5. IV. Henrik herceg denárja	173
6—8. II. Henrik bajor herceg obolusai	174
9. I. András obolusa	193
10. I. Béla obolusa	193
11. Géza herceg obolusa	194
12. I. Géza obolusa	194
13—15. Salamon obolusai	194
16—17. Hanno és Siegwinn kölni érsek denárjainak hátlapja	195
18—19. II. Boleszláv lengyel király pénzei	195
20—23. Szent László obolusai	196
24—27. Szent László denárjai	197
28. I. András körülmetszett obolusa	198
29—31. Kálmán király pénzei	236
32—34. Köriratos XII. századi (II. István—II. Béla) pénzek . .	237
35—38. Körirat nélküli érmek a XII. század első feléből . .	237
39—43. Körirat nélküli érmek a XII. század második feléből .	238
44. II. Géza pénze	238
45. II. László pénze	238
46. II. Géza lemezpénze	239
47—50. III. Béla denárjai	239
51. IV. István denárja	240
52—53. IV. István rézpénzei	241
54—57. II. István és II. Béla körirat nélküli pénzei	242
— XI—XII. századi érmek típusrajzai	244—246

	Lapszám
58—61. II. Géza és III. István körirat nélküli pénzei	247
62—64. III. Béla lemezpénzei	253
65. Imre denárja	259
66—68. A legkisebb magyar pénzek	262
69—70. Kálmán két utolsó verete	267
71—72. Friesachi denárok	296
73—76. II. András denárai	300
77—80. II. András pénzei	300
81—83. II. András denárai	302
84—87. II. András denárai a megfelelő obolussal	303
88. II. András bracteátája	303
89—90. Esztergomi érseki denárok	313
91—93. IV. Béla denárai	316
94. IV. Béla obolusa	317
95—98. IV. Béla pénzei	318
99—101. V. István denárai	319
102—103. V. István denárja és obolusa	319
104—108. IV. László denárai	320
109—112. III. András denárai	320
113—114. Venczel és Ottó denárai	321
115—116. András herczeg szlavón veretei	332
117—118. Szlavón eredetre valló II. András korabeli denárok	334
119. Gütkeled István bán styriai verete	335
120—122. Báni denárok	338
123—124. A báni denárja őstypusa II. András pénzein	337
125. IV. Béla „Moneta regis pro Hungaria” köriratú pénze	346
126—129. Magyar királyi pénzek a báni denár hátlapjával	348
130. I. Károly „királyi” báni denárja	349
131—134. Bécsi denárok	356
135. V. István magyar veretű bécsi denárja	376
136—138. Magyar veretű kis bécsi denárok	377
139. Cseh garas	388
140. Firenzei aranyforint	406
141. I. Károly Róbert aranya	407
142. I. Károly Róbert garasa	408

JAVÍTANDÓ HIBÁK.

101. lap: a 4. jegyzet 4. sorában „(636·4934 g)“ helyett „(644·5303 g)“ olvasandó.
171. lap: az 1. ábra hátlapján a gyöngykör *kettős vonalkörrel* helyettesítendő.
- 304—305. lap: CNH. 191. sz. összsúlya „2·105 g“-ról „2·205 g“-ra, átlagsúlya „0·526 g“-ról „0·5512 g“-ra, a 147 darab összátlaga „79·237 g“-ról „79·337 g“-ra, a CNH. 189. sz. átlagsúlya „0·6528 g“-ról „0·6582 g“-ra helyesbitendő.
322. lap: a CNH. 345. sz. összsúlya „2·105 g“-ról „5·82 g“-ra helyesbitendő.
324. lap: „CNH. 367“ helyett „CNH. 357“ olvasandó.
367. lap, 2. jegyzet, alulról 2-ik sor: „Ottokárnak styriai verete“ helyett: „Henrik krajnai herczeg és cseh király (1307-től) verete“ olvasandó.
500. lap melletti diagrammás táblázaton III. Béla hatodik éremfajánál „0·385 g“ helyett „0·406 g“ olvasandó.
513. lap, 4. sor: „120 ¹²⁰/₁₂₀ rőfös“ helyett „¹²⁰/₁₂₀ rőfös“ olvasandó.
-